

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy

České dějiny

Disertační práce

PhDr. Ivo Rejchrt

Maloměstské drama: Hledání identity ve Dvoře Králové nad

Labem v období Velké války a převratu

**Small-town drama: The Search for Identity in Dvůr Králové
nad Labem in the period of the Great War and the Revolution**

Vedoucí práce prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

2022

Poděkování

Před zahájením svého kombinovaného doktorského studia jsem si nedokázal přesně představit ani jeho časovou náročnost, ani logistické komplikace při přístupu k literatuře, pramenům a zahraničnímu pobytu, což umocnila pandemická omezení posledních dvou let. To vše zbrzdilo průběh studia. K dopsání disertační práce došlo tedy především na základě vstřícného a inspirativního vedení práce panem prof. PhDr. Milanem Hlavačkou, CSc., za což bych mu zde chtěl vděčně poděkovat. Vděčnost si zaslouží i podpora mé rodiny a přátel.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Dvoře Králové nad Labem dne 30. 3. 2022

PhDr. Ivo Rejchrt, v. r.

Abstrakt

Předkládaná práce si klade za cíl sledovat proměny života, identity a loajality obyvatel Dvora Králové nad Labem během první světové války. Prvním krokem je popsat hospodářství, samosprávu a státní správu ve městě, které se zásluhou výrazné industrializace v posledních předválečných dekádách dynamicky rozvíjelo. Válečné hospodářské potíže, bída a nedostatečné zásobování se společnými silami snažila mírnit státní správa a samospráva, které spolupracovaly na udržení pořádku dokonce i v převratových dnech r. 1918. Okresní Národní výbor sice dokázal prosadit odvolání okresního hejtmana, ale poté byla zachována správní kontinuita okresního hejtmanství. Demokratizace volebního práva změnila rozložení politických sil ve městě, ale vítězství československých socialistů a druhé místo národních demokratů (v rozporu s celostátními výsledky) dokládá zachování dominance národního cítění voličů. Druhým krokem je analýza soudobého tisku. Dvoje noviny postupně zanikly (jedny mezitím zveřejnily ruský manifest), ale třetí přečkaly celou válku a staly se svědkem proměn cenzury a propagandy. Třetím krokem je výzkum místního školství, které odráží státní propagandu, „mobilizaci“ zázemí ve prospěch válečného úsilí, strádání nedostatkem potravin i uhlí a odvádění pedagogů i nejstarších středoškolských studentů do armády. Závěrečným krokem je analýza projevů identity, a to zvláště formou deklarace loajality. V této otázce se projeví už předválečné spory mezi Čechy, Němci a židy. Stát pečoval o zachovávání loajality k Rakousku-Uhersku, zvláště oslavami a návrhy ocenění. Zprvu disciplinovaný vztah místních obyvatel k rakouskému státu se postupně měnil vlivem krize legitimacy státu zodpovědného za válku a selhávání zásobování. Od ledna 1918 bylo město (obecní orgány i demonstranti) zcela na straně českého národního hnutí a požadovalo vznik nového státu. Tak vzniká nová loajalita. Výrazně nadprůměrný ohlas vzniku Československé církve ve Dvoře Králové nad Labem dokládá nadprůměrnou sílu zdejšího českého národního hnutí. Přesto je ve městě výrazná kontinuita s předchozím vývojem (osoby, hospodářství, podoba oslav, dominance mužů nad ženami). Projevy dobové identity jsou zjišťovány i z pomníků a názvů ulic a náměstí.

Klíčová slova: 1. světová válka, Češi, Němci, židé, identita, loajalita, tisk, školství, oslavy, pomníky, Dvůr Králové nad Labem

Abstract

Submitted work aims on studying changes of life, identity, and loyalty of citizens in Dvůr Králové nad Labem during World War I. The first step is to describe economy, self-governance, and state administration in a town which was developing dynamically in the last pre-war decade thanks to significant industrialization. Self-governance and state administration, which cooperated to maintain order even during the coup days in 1918, tried to reduce war and economic difficulties, poverty, and supply shortages. District National Council was able to enforce the dismissal of the district governor, but then the administrative continuity of the district governor office was maintained. The democratisation of the right to vote changed the distribution of political power in the town, but the victory of the Czechoslovak Socialists and the second place of the National Democrats (contrary to national results) demonstrate maintaining the dominance of voters' national feelings. The second step is the analysis of contemporary press. Two newspapers gradually closed (one in the meantime published a Russian manifesto), but the third survived the entire war and witnessed changes in censorship and propaganda. The third step is research into local education, which reflects state propaganda, "mobilization" of the background in favour of the war effort, the suffering of food and coal shortages, and the recruitment of teachers and the oldest secondary school students. The final step is the analysis of the identity manifestations, especially in the form of loyalty declaration. In this matter pre-war disputes between Czechs, Germans and Jews manifested. The state took care of maintaining loyalty to Austria-Hungary, especially through celebrations and award proposals. Initially the disciplined attitude of the local citizens to the Austrian state gradually changed because of the legitimacy crisis which was responsible for the war and the supply failure. From January 1918, the town (municipal authorities and demonstrators) was entirely on the side of the Czech national movement and demanded a foundation of a new country. Thus, a new loyalty arises. The significantly above-average response to the establishment of the Czechoslovak Church in Dvůr Králové nad Labem demonstrates the above-average strength of the local Czech national movement. Yet, there is a significant continuity with previous development (people, economy, the form of celebrations, the dominance of men over women) in the town. Period identity manifestations are also discovered from monuments and street and square names.

Keywords: World War I, Czechs, Germans, Jews, identity, loyalty, press, education, celebrations, monuments, Dvůr Králové nad Labem

OBSAH

1. Úvod a metodika.....	8
1.1 Úvod a obecná charakteristika problematiky.....	8
1.2 Hledání struktury práce	10
1.3 Základní literatura a prameny.....	12
1.4 Město: hospodářství, samospráva a správa	19
1.5 Místní tisk.....	21
1.6 Školství	23
1.7 Identita a loajalita	27
1.8 Formální a jazyková strana práce	35
2. Město: hospodářství, samospráva a správa	36
2.1 Hospodářský rozvoj města do r. 1914	36
2.2 Obecní samospráva a Dvůr Králové nad Labem	42
2.3 Samospráva v Čechách všeobecně	51
2.4 Volby ve Dvoře Králové nad Labem	59
2.5 Státní správa a Dvůr Králové nad Labem	65
2.6 První období Velké války	74
2.7 Státní úřady ve víru války	86
2.8 Královédvorská samospráva ve víru války.....	93
2.9 Královédvorský průmysl ve víru války.....	105
2.10 Státní správa čelí rostoucím problémům	111
2.11 Léto a podzim 1918	134
2.12 Dvůr Králové nad Labem vstupuje do Československa	140
2.13 Poválečná obnova města	166
3. Místní tisk.....	181
3.1 Předválečný vývoj českého tisku.....	181
3.2 Válečná propaganda	183
3.3 Válečná cenzura.....	192
3.4 Hospodářské problémy novin	199
3.5 Královédvorský tisk a začátek války	199
3.6 Královédvorské listy mezi cenzurou a propagandou	202
3.7 Královédvorské pokrokové noviny a Antonín Rautenkranz	212
3.8 Královédvorské válečné zprávy a František Simon.....	215
3.9 Antonín Rautenkranz jako svědek války a odboje	222
3.10 Královédvorské listy na cestě do Československa	225
3.11 Tisk v Československu	226
4. Školství	229
4.1 Vzdělávání jako faktor v přelomovém čase	229
4.2 České předválečné školství	229
4.3 Školy ve víru národních bojů a politiky	238
4.4 Královédvorské školy se představují.....	246
4.5 Válečná „světodějná doba...“ v české škole	258
4.6 Válka ve třídách Dvora Králové nad Labem.....	267
4.7 Z rakouské do československé školy	286
5. Identita a loajalita	299
5.1 Cesta k zachycení složitého fenoménu.....	299

5.2 Češi, Němci a židé	300
5.3 Národnostní střety za války	317
5.4 Císařské oslavy a péče o loajalitu	321
5.4.1 Význam úsilí, složitost interpretace	321
5.4.2 Rok 1914	324
5.4.3 Rok 1915	327
5.4.4 Rok 1916	346
5.4.5 Když císař odchází... ..	357
5.4.6 Za časů císaře Karla	362
5.4.7 Meze úsilí	366
5.5 Protirakouská činnost za války	367
5.5.1 Spory o českou loajalitu	367
5.5.2 Rok 1914	369
5.5.3 Rok 1915	373
5.5.4 Sokol za války	384
5.5.5 Rok 1916	388
5.5.6 Dezertéři?	402
5.5.7 Rok 1917	404
5.6 Znamení přerodu v letech 1917–1918	414
5.7 Nový stát	433
5.8 Loajalita stará a nová	439
5.8.1 Staří úředníci v nové republice.....	439
5.8.2 Náboženství a nová doba.....	452
5.8.3 Oslavy v československé éře	455
5.9 Ženy a válka	459
5.10 Loajalita na mapě města	471
6. Závěr – Dvůr Králové nad Labem jako svědek přelomového času	485
7. Seznam použitých pramenů a literatury	492
7.1 Nevydané prameny	492
7.2 Vydané prameny	493
7.3 Tisk	500
7.4 Nevydaná literatura	500
7.5 Literatura	501
7.6 Elektronické zdroje	526

1. Úvod a metodika

1.1 Úvod a obecná charakteristika problematiky

První světová válka a následný převrat uzavírají dlouhodobý vývoj v průběhu 19. a počátkem 20. století, kdy došlo k formování moderní české společnosti. Přestože „*stanovení počátků a konců určitých historických procesů je ovšem vždy relativní a je třeba je brát s jistou časovou tolerancí*“¹ a dominantním mezníkem tohoto procesu je vyzrálá sociální diferenciací, již bylo dosaženo už před Velkou válkou, „*znamenalá teprve plná politická seberealizace české buržoazní společnosti ve vlastním státě po roce 1918 také její plné dozrání.*“²

Tento proces byl jistě po všech stránkách velmi komplikovaný. Jestliže se však nepokusíme o jeho nesnadnou analýzu, sotva dokážeme impulzy pro zánik Rakousko-Uherska, k nimž vývoj nakonec dospěl, vysvětlit lépe než jako záluďnou hru, v níž akční doktrínu „*poskytli francouzským a mezinárodním svobodným zednářům dva géniové propagandy: Tomáš G. Masaryk a Edvard Beneš,*“³ což by bylo vsutku hodně málo... Přitom i v českém prostředí lze určit „*roli některých nevyhnutelných politických, sociálních a historických tendencí, které dlouhodobě nahloďávaly společenský a institucionální základ podunajského soustátí před první světovou válkou*“⁴ – demografický a kulturní rozmach Čechů, frustraci z nenaplněného státního práva, předválečné vyostření politického boje, chřadnoucí loajalita, rozvoj samosprávy a rozklad byrokratických opor státu.⁵ Česká společnost „*se utvrzovala v jisté opoziční identitě, z níž vyplývala nedůvěra ke konkrétnímu státu rakouskému.*“⁶ První světová válka tyto trendy

¹ URBAN, Otto a SEKERA, Martin, ed. *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*. Vyd. 2., V nakl. Lidové noviny 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 323 s. ISBN 80-7106-500-5, s. 39.

² Tamtéž, s. 39–40.

³ FEJTÖ, François. *Rekviem za mrtvou říši: o zkáze Rakouska-Uherska*. Překlad Věra Dvořáková. Vyd. 1. Praha: Academia, 1998. 298 s. ISBN 80-200-0669-9, s. 236.

⁴ HLAVÁČKA, Milan. Český pohled na příčiny rozpadu habsburské monarchie (1848-1918). In: PROKŠ, Petr a kol. *České země a moderní dějiny Evropy: studie k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav, 2010. 358 s. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada C, Miscellanea; sv. 23. ISBN 978-80-7286-165-1, s. 35–44, 35.

⁵ Tamtéž, s. 35–44.

⁶ DOUBEK, Vratislav. Česká politika mezi periferií a centrem (1890–1945). In: KUČERA, Rudolf a kol. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012. 263 s. ISBN 978-80-86495-98-9, s. 27–42, 38.

ovšem umocnila a sehrála v dalším vývoji klíčovou roli, na niž lze dokonce i pouze z čistě české perspektivy nahlížet značně různorodě.⁷

Velká válka ovládla nejen frontu, ale i zázemí. Nejen domácnosti bez živitelů, rodiny bez otců (z nichž někteří se už nevrátili nikdy), ale i téměř všichni ostatní se ve všech válčících zemích protloukali životem ve stále horších životních podmínkách. Specifikem české společnosti byla nejistota, komu věnovat svou loajalitu. Za oponou zpočátku ještě vcelku okázalé věrnosti říší se v českých zemích připravuje revoluce... Někteří na ni vsadili vše a prosazují v zahraničí u diplomatických stolů nebo se zbraní v ruce myšlenku československého státu. Dne 28. října 1918 se sny českého odboje splní (nikoli náhodou – „28. října se vynořilo, co už leželo celkem hotovo v lůně doby.“⁸), aniž by došlo ke krveprolití. Rakousko-Uhersko bylo nahrazeno československým státem.⁹

Právem se rok 1918 dočkal zařazení mezi milníky našich moderních dějin – jako jedna z krizí, jež současníky sledující své osobní zájmy vybízí k hledání alternativ k dosavadnímu stavu s velkým dopadem pro další vývoj.¹⁰

Mají-li být popis a zhodnocení dramatických válečných let v českých zemích faktograficky co nejzasvěcenější, nelze pominout ani zdánlivě málo významné lokality. Jen díky jejich pramenným analýzám lze dosáhnout uspokojivého a podloženého zobecnění závěrů a prověření jejich platnosti, nebo naopak odlišení místních vlivů. Domnívám se, že maloměstský formát Dvora Králové je vhodné prostředí pro takovýto výzkum.

Předpokladem je zachytit společenskou situaci ve Dvoře Králové n. L. na sklonku monarchie, sledovat její proměny v průběhu I. světové války, okolnosti převratu 28. 10. 1918 a následné změny oproti předválečným poměrům. Konkrétní osudy českého průmyslového města na jazykové hranici se silnou vlasteneckou tradicí v převratné době nám dají možnost posoudit, nakolik československá éra v místním měřítku navazovala na předchozí vývoj a jakým

⁷ Srov. HAVELKA, Miloš. Český myšlení o „velkých“ válkách 20. století. In: GEBHART, Jan, ed. a ŠEDIVÝ, Ivan, ed. *Česká společnost za velkých válek 20. století: (pokus o komparaci)*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. 312 s. ISBN 80-246-0742-5, s. 15–32, 16–21, 25–26.

⁸ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Vydání třetí. Praha: Lidové noviny, 1991. I. svazek. ISBN 80-7106-036-4, s. 5.

⁹ KLIMEK, Antonín. *Říjen 1918: vznik Československa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1998. 279 s. ISBN 80-7185-175-2, s. 182–231.

¹⁰ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Vydání první. Praha: Argo, 2018. 395 stran. Historické myšlení; svazek 74.

způsobem zobrazovala předválečný vývoj budování nové „paměti míst“¹¹. Tyto informace snad umožní zaznamenat a objasnit proměny vnitřního světa královédvorského obyvatelstva jako nejvyššího cíle projektu.

Jak se tedy změnil vnitřní svět obyvatel Dvora Králové nad Labem během první světové války a krátce po ní? V čem žili jinak, ke komu se hlásili, jak se změnil jeho hodnoty a jak je prezentovali ve veřejném prostoru?

Předkládané téma nabízí příležitost k mikrohistorickému výzkumu, který by mohl přinést konkrétní důkazy a poznání toho, jak dobové proměny probíhaly v místním prostředí. Jen tím lze dále budovat celkový obraz zkoumaného jevu v českých zemích jako nezbytného východiska pro další syntézu. Tuto příležitost by bylo navíc užitečné využít k jednomu z úkolů současného historika: „*Měli bychom zkoumat na konkrétních příkladech způsoby a cíle manipulace historickou pamětí a vytváření či vědomé proměny, národních tradic*“.¹²

1.2 Hledání struktury práce

Takto pojatá práce klade zvýšené nároky na promyšlenou strukturu. Lokální události musí být výrazně zasazeny do celkového dobového kontextu, neboť jinak nemohou být adekvátně interpretovány. Přitom práce nevyhnutelně riskuje, že pro stoupence regionální historie bude příliš obecná a naopak.

Prvotní plánovaná struktura měla mít po úvodu následující části:

- *České země před válkou*
- *Dvůr Králové nad Labem před první světovou válkou*
- *Velká válka všeobecně a ve Dvoře Králové nad Labem*
- *Češi, Němci a židé ve městě*
- *Regionální tisk*
- *Pomníky*
- *Školství*

¹¹ HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. 685 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 38. ISBN 978-80-7286-186-6; Srov. též WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007. xviii, 353 s. ISBN 978-0-674-02582-0.

¹² HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. 685 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 38. ISBN 978-80-7286-186-6, s. 10–21, 18.

- *Život na příděl ve Dvoře Králové nad Labem a samospráva*
- *Otázka loajality*
- *Převrat*
- *Závěr*

Obecný (celostátní i regionální) dobový úvod měl přes dílčí části vyústit v obecný (celostátní i regionální) popis převratu a závěr, mezi nimi měly být kapitoly v zásadě regionální a zbavené (s výjimkou charakteristiky války) přesahů nadregionálních a časových – před válkou a po ní, protože ty měly být v samostatných kapitolách. Hlubší vhled do problematiky nicméně odhalil dva problémy: Pro čtenáře by při čtení čistě regionální „válečné“ tematické kapitoly bylo složité udržet souvislost jak s obecnými poměry předválečnými a poválečnými, tak i s předválečným a poválečným vývojem sledovaného regionálního tématu. Dále by pak při vytváření samostatných spíše přehledových kapitol (zvláště *České země před válkou* a *Dvůr Králové nad Labem před první světovou válkou*) vznikly obsáhlé části založené primárně na literatuře s rizikem přílišného ponoření se do detailů, které by v další práci nebyly třeba využity. Vlastně by to byly náměty pro samostatné práce...

Pro větší soudržnost disertační práce a přehlednost pro čtenáře jsem tedy upustil od samostatných „odtržených“ kapitol a rozhodl jsem se do tematických kapitol vložit nejen válečný regionální výzkum, ale též jak na zkoumanou oblast zúžený celkový kontext českých zemí, tak události předcházející Velké válce i probíhající při vzniku Československa. Každá kapitola měla tedy daný jev popsat a zhodnotit komplexně a bez nutnosti dohledávání souvislostí pro samostatnou interpretaci v jiných kapitolách.

To by znamenalo po úvodu vytvořit následující části práce:

- *Velká válka všeobecně a ve Dvoře Králové nad Labem*
- *Češi, Němci a židé ve městě*
- *Regionální tisk*
- *Pomníky*
- *Školství*
- *Život na příděl ve Dvoře Králové nad Labem a samospráva*
- *Otázka loajality*
- *Převrat*
- *Závěr*

Takto začala být disertační práce skutečně vytvářena, ale toto rozdělení se neosvědčilo. Vzájemný přesah jednotlivých částí, žádoucí pro popis i pro interpretaci, nutil k podstatnému

opakování nebo odkazování významných částí zkoumaného tématu do jiné kapitoly, což bránilo průběžnému hodnocení sledovaných událostí (např. *Češi, Němci a židé, Pomníky a Otázka loajality*). „Kronikářské slítí“ všech témat do jednoho chronologického toku, rozčleněného například podle letopočtu, by na druhou stranu bylo naprosto nepřehledné a přinášelo by ještě větší interpretační problémy.

Nakonec jsem se tedy s vedoucím práce panem profesorem Hlavačkou dohodl na rozčlenění do menšího počtu širších tematických kapitol, jejichž podkapitoly střídají dílčí celky vymezené podle potřeby tematicky nebo chronologicky. Zachována zůstala snaha o komplexní popsání zkoumaného jevu v jedné kapitole. Ani tak se ovšem nepodařilo zabránit přesahům mezi nimi, ale to vnímám jako nevyhnutelné při snaze o celistvý přístup. Tak například demonstrace budou v první kapitole zhodnoceny z hlediska činnosti správy, samosprávy a hospodářství, ve čtvrté pak při zkoumání loajality účastníků.

Zvolenými částmi po úvodu tedy jsou:

- *Město: hospodářství, samospráva a správa*
- *Místní tisk*
- *Školství*
- *Identita a loajalita*
- *Závěr*

Tak byla práce skutečně dokončena.

1.3 Základní literatura a prameny

Základní literatura a prameny byla využita při psaní všech kapitol, proto bude charakterizována už zde, zatímco speciální literatura a prameny budou zhodnoceny v dalších podkapitolách, přibližujících jednotlivé tematické celky.

Komplexní zhodnocení přístupů, stavu výzkumu, pramenů, metod, pojmů, procesů i fenoménů 19. a 20. století přinášejí kolektivní *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*¹³. Chronologicky-tematický pohled nabízí řada *Velkých dějin zemí Koruny české*.¹⁴ Zpracování se dočkal i vývoj v 19. století v jednotlivých tematických sekcích (proměna politiky, společnosti

¹³ ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9.

¹⁴ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2012. ISBN 978-80-7432-181-8; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8.

i hospodářství, kolektivní identita, civilizační trendy a proměny stereotypů, vztahy s okolními zeměmi a obrazy druhého).¹⁵

Velká válka v letech 1914–1918 představuje zásadní zlom ve vývoji české společnosti i státnosti. Základní prací je syntéza Ivana Šedivého *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*,¹⁶ již v obecné charakterizace takřka nebudu opouštět. Podobnou snahu o celistvost má jednak podobně podrobná část širě vymezené syntézy *Velké dějiny zemí koruny české*¹⁷, jednak práce Roberta Kvačka *První světová válka a česká otázka*, formálně popularizační, přesto promyšleností hodnocení a jeho přiblížením esejistickou zkratkou nepominutelná.¹⁸ Především vojenské záležitosti řeší trojsvazková práce Libora Nedorosta *Češi v první světové válce*.¹⁹

Proměnám preferencí jednotlivých částí společnosti ve vybraných krizích a okolnostem prosazení či zmaření alternativ statutu quo se věnuje na bázi sociálních dějin kolektivní práce příznačně nazvaná *Milníky moderních českých dějin*²⁰ a v jejich výčtu přirozeně nechybí ani rok 1918. Obzvláště cenné zde je systematické zhodnocení dalších „milníků“ a jejich vzájemné srovnání, stejně jako snaha vysvětlit změny většinového postoje společnosti a důvody, proč některé snahy o společenskou změnu uspěly a jiné nikoli.

Pro zhodnocení vývoje české společnosti v dlouhém devatenáctém století optikou různorodých dopadů modernizačního procesu je zásadní práce Jiřího Štaifa *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*, jež závěrem jemně prokresluje i její válečný přerod.²¹

¹⁵ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2014. 2 sv. (478; 476 s.). Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia; vol. 43, 48. ISBN 978-80-7286-219-1.

¹⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 493 s. Česká historie; sv. 7. ISBN 978-80-7422-302-0.

¹⁷ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*.

¹⁸ KVAČEK, Robert. *První světová válka a česká otázka*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Triton, 2013. 178 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7387-635-7.

¹⁹ NEDOROST, Libor. *Češi v 1. světové válce. 1. díl, Mým národům*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2006. 239 s. ISBN 80-7277-320-8; TÝŽ. *Češi v 1. světové válce. 2. díl, Na frontách velké války*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2006. 319 s. ISBN 80-7277-320-8. TÝŽ. *Češi v 1. světové válce. 3. díl, Do hořkého konce*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2007. 299 s. ISBN 80-7277-320-8.

²⁰ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*.

²¹ ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*. Vydání první. Praha: Argo, 2020. 422 stran. Historické myšlení; svazek 84. ISBN 978-80-257-3216-8.

Přiblížení zániku Rakouska-Uherska a vzniku nástupnických států široce nad rámec českých zemí nejkompexněji poskytuje monografie Jana Rychlíka *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*.²² Z klasických prací lze k tématu uvést též *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918* od Milady Paulové.²³ Pochopení širších souvislostí krize rakouské státní moci r. 1918 nabízí kolektivní práce *Innere Front*.²⁴

Z prací Zdeňka Kárníka nutno zmínit jak zasvěcený popis proměn dělnického hnutí na sklonku války *Habsburk, Masaryk či Šmeral*,²⁵ tedy klíčové téma v realitě revolucionizující se společnosti, tak především podrobné zpracování dějin první republiky, pro naše účely zvláště její první dekády,²⁶ kdy bylo třeba vyřešit základní otázky její další podoby – tj. budování státu, jež zachytilo již klasické stejnojmenné dílo Ferdinanda Peroutky.²⁷

Samostatnou skupinu tvoří pětice vůči habsburské monarchii značně „smířlivých“ děl anglosaské provenience, jejichž autory jsou Pieter M. Judson,²⁸ Steven Beller²⁹ a John Deak.³⁰ Uvědomuji si jistou rozpornost jejich uplatnění. Jak na přinejmenším Judsonovu adresu uvedl

²² RYCHLÍK, Jan. *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2018. 275 stran. ISBN 978-80-7429-988-9.

²³ PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*. 1. vyd. Praha: Academia, 1968. 626 s., 8 s. obr. příl.

²⁴ PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*. München: R. Oldenbourg, 1974. 2 sv. Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut; Bd. 8, 9. ISBN 3-486-47921-0.

²⁵ KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Karolinum, 1996. 554 s., [16] s. il. ISBN 80-7184-128-5.

²⁶ TÝŽ. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. 571 s. Dějiny českých zemí; sv. 11. ISBN 80-7277-027-6.

²⁷ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*.

²⁸ JUDSON, Pieter M. *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006. xii, 313 s. ISBN 978-0-674-02325-3; TÝŽ. *The Habsburg Empire: a new history*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016. xiii, 567 stran. ISBN 978-0-674-04776-1.

²⁹ BELLER, Steven. *The Habsburg monarchy, 1815-1918*. First published. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. xi, 315 stran. New approaches to European history. ISBN 978-1-107-09189-4; TÝŽ. *A Concise History of Austria*. 15th printing. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 334 stran. ISBN 978-0-521-47886-1.

³⁰ DEAK, John. *Forging a multinational state: state making in imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*. Stanford, California: Stanford University Press, [2015], ©2015. xiii, 355 stran. Stanford studies on Central and Eastern Europe. ISBN 978-0-8047-9557-9.

jeden ze základních metodických zdrojů mé práce: „*Nikterak nepopíráme, že i historická změna v sobě nese jistou proporci kontinuity mezi ‚novým‘ a ‚starým‘. Domníváme se však, že jejich vzájemný poměr je třeba zkoumat na konkrétních historických případech, aniž bychom z kontinuity učinili upřednostňovaný koncept výkladu moderní společnosti a diskontinuitu přitom marginalizovali jako druhořadý historický fenomén. Na této preferenci nám vadí především to, že ‚podobnost‘ mezi přechozím a následným stavem společnosti, jejímž prostřednictvím lze historickou kontinuitu konstruovat, je poněkud vágním analytickým pojmem. Domníváme se, že přístup k dějinám, jehož cílem je shledávání podobností, jen obtížně vysvětluje časový rytmus společenských změn a roli krizí v nich. Navíc není ani příliš vhodný k tomu, aby charakterizoval otevírající se prostor, který právě krize nabízejí pro aktivity historickým aktérům.*“³¹ Navíc v nich nejsou v centru zájmu české země, což nesporně oslabuje jejich možnost reflektovat specifické české poměry. Má práce rozhodně nechce revoluční změny r. 1918 marginalizovat, ale pro zhodnocení míry změny vnímám tyto tituly jako užitečnou protiváhu k narativu konce první světové války a počátku první republiky, který byl ostře kritický ke starému mocnářství a ovlivnil mnohé prameny a literaturu z této doby. Příkladem může být upozornění, že v plánech na krajskou správu a oslabení role zemí před první světovou válkou není nutno spatřovat projev krize nacionalismem ochromeného státu, nýbrž životaschopnosti státu hledajícího administrativní reformu zlepšující jeho fungování.³² Budou tedy především součástí závěrečného zhodnocení, jakými změnami prošla společnost ve Dvoře Králové nad Labem.

Z vydaných pramenů nutno zmínit především pětisvazkový *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*,³³ zahrnující dokumenty nejrůznější povahy, a *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918*,³⁴ jež umožňují sledovat rostoucí problémy státní správy při zachování klidu v zemi.

³¹ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*, s. 15.

³² DEAK, John. *Forging a multinational state*, s. 232–260.

³³ VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*. Vydání 1. V Praze: Státní ústřední archiv, 1993-1997. 5 svazků. ISBN 80-85475-06-5.

³⁴ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918*. I. vydání. Praha: nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 435 stran, 4 nečíslované strany obrazových příloh. Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR.

Pokud jde o regionální literaturu a vydané prameny, jsou přirozeně chudší.³⁵

Nejdůležitějším pramenem pro léta 1914–1918 je trojsvazková práce *Dvůr Králové n. L. v době světové války*,³⁶ vydaná ve 20. letech. Obsahuje mnoho vzpomínek, jakkoli ovlivněných dobou vzniku. Jejich různorodost nás vede k tomu, že budou citovány jako samostatné položky.

Základním zdrojem celkového kontextu budou poslední (a jediné vědecké v dnešním slova smyslu) dějiny města *Dvůr Králové nad Labem a okolí. Historie a současnost ve fotografii* autork Evy Tomkové a Alexandry Jiříčkové.³⁷ Do jisté míry lze využít též jejich předchůdce z r. 1926³⁸ a 1867.³⁹ Pro předválečný stav města je cenný německý místopis⁴⁰ a český popis celého regionu podle dobového národnostního klíče,⁴¹ pro meziválečný pak dva české místopisy, všeobecný⁴² a kulturní.⁴³ Dějiny místní židů zasadil Rudolf M. Wlaschek do širšího

³⁵ Srov. ŠÍL, Jiří –REJCHRT, Ivo. Nástin historiografie města Dvora Králové nad Labem. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov 20*, (2012), s. 487–499.

³⁶ TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s.; TÝŽ, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s.; TÝŽ, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s.

³⁷ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem a okolí: historie a současnost ve fotografii*. 1. vyd. Ve Dvoře Králové nad Labem: Městské muzeum, 2005. 142 s. ISBN 80-239-5776-7.

³⁸ HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*. 1. vydání. [Brno]: GARN, 2017. 138 stran, 10 nečíslovaných stran obrazových příloh. Monografie měst, městeček a obcí; 231 (Reprint: Dvůr Králové n. L. : nákladem vlastním, 1926).

³⁹ VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*. V Praze: Antonín Konstantin Viták, 1867. 242 s.

⁴⁰ BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof: eine Heimatkunde für das deutsche Haus und die deutsche Schule*. Gradlitz: Deutsche pädagogische Vereine im politischen Bezirke Königinhof, 1908. 560 s., [7] l. obr. příl.

⁴¹ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách: s dodatkem: roztroušené německé menšiny*. V Praze: Vydáním a nákladem Národní Jednoty Severočeské, 1910. 409 s.

⁴² *Místopis soudního okresu královédvorského*. Vyd. 1. Dvůr Králové nad Labem: Vlastivědná komise, 1937.

⁴³ POCHE, Emanuel. *Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé. A, Země česká. XLVIII, Okres Dvůr Králové*. V Praze: Nákladem Archeologické komise při České akademii věd a umění, 1937. 371 stran.

kontextu v práci *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen*.⁴⁴ Velký přesah k dějinám města mají dvě knihy Karla Martinka o jeho blízkém okolí.⁴⁵ Ze studií lze zmínit zvláště pojednání o místním průmyslu.⁴⁶

V regionálním prostředí je publikace historického výzkumu složitá. O to větší roli hrají bakalářské či diplomové práce o Dvoře Králové nad Labem – o národnostním napětí koncem 19. století,⁴⁷ předválečném spolkovém životě,⁴⁸ vývoji židovské komunity,⁴⁹ podnikatelské rodině Sochorových⁵⁰ a Masarykových pomníků.⁵¹

Ačkoli počátkem války ve městě vycházely troje noviny, po celou dobu války, ba i poté, to byly výhradně Královédvorské listy.

⁴⁴ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen: Unter besonderer Berücksichtigung des südlichen Riesengebirgsvorlandes*. Marburg: J.G. Herder-Institut, 1987. 76 s., [18] s. obr. příl. Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien; 2. ISBN 3-87969-201-7.

⁴⁵ MARTINEK, Karel. *Tešnovská přehrada: historie vodního díla na horním toku Labe*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: ELLI, 2009. 308 s. ISBN 978-80-254-3668-4; TÝŽ. *Zvičina: historie památného vrchu Podkrkonoší*. Druhé vydání. [Lanžov]: autor vlastním nákladem, 2021. 502 stran. ISBN 978-80-270-9018-1.

⁴⁶ KÁBRT, Aug. Vývoj průmyslu na Královédvorskú, Zprávy královédvorského muzea a vlastivědného kroužku, březen 1969, s. 55–83; DUSIL, Lubomír. *Stručný přehled dějin královédvorské textilní výroby*, in: RADA, Zdeněk et al. *Sto let textilní školy Dvůr Králové nad Labem: [sborník prací vyd. u příležitosti 100. výročí vzniku dnešní stř. prům. školy textilní ve Dvoře Králové nad Labem]*. Hradec Králové: Bavlnářský průmysl, 1988. 263 s. s. 9–42; SYROVÁTKOVÁ, Ivana. *Dějiny firmy Antonín Klazar ve Dvoře Králové nad Labem do druhé světové války*. In: *Příspěvky k dějinám jutařského průmyslu v českých zemích. Lnářský průmysl, supplementum 7*, 1986, s. 85–136.

⁴⁷ Ivo REJCHRT. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2001; srov. též: TÝŽ. *Královédvorská bartolomějská noc 1885. Český časopis historický*, Praha : Historický ústav AV ČR 100, č. 3, (2002), s. 555-578; TÝŽ. *Královédvorská bartolomějská noc 1885*. In: *Královédvorská. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2*, (2007,) s. 27-45.

⁴⁸ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*. Diplomová práce, Univerzita Palackého Olomouc, Filozofická fakulta, 2002.

⁴⁹ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl a židovská obec ve Dvoře Králové nad Labem*. Diplomová práce, Filozofická fakulta univerzity Palackého v Olomouci 2000; VITNER, David. *Židé mezi Čechy a Němci ve Dvoře Králové nad Labem 1880–1945*. Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra historických věd, 2006.

⁵⁰ KUHNOVÁ, Kristýna. *Továrnická rodina Sochorů ze Dvora Králové nad Labem a její spolupráce s českými umělci v době mezi světovými válkami*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta 2011.

⁵¹ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků T. G. Masaryka ve Dvoře Králové nad Labem 1923–1990*. Bakalářská diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav 2012.

Archivní výzkum se odehrával především ve Státním okresním archivu Trutnov. Nejcennější byly prezidiální spisy okresního hejtmanství,⁵² spojující korespondenci s místodržitelstvím, místními obcemi i četnictvem (částečně v konceptech). Druhým klíčovým fondem byl ten města Dvora Králové nad Labem,⁵³ především pamětní knihy a zápisy z jednání městské rady a zastupitelstva.

Národní archiv nabízí cenné informace zvláště v souvislosti s převratem (korespondence okresního národního výboru s místodržitelstvím).⁵⁴ Bez nich by nebylo možné rekonstruovat výkon státní moci v prvních popřevratových týdnech.

Vídeňský Státní archiv skrývá mj. vhled do života královédvorských středních škol,⁵⁵ dokládající intenzivní dohled státu nad nimi a zájem o jejich loajalitu.

Co se záhy ukázalo limitujícím faktorem práce, byla absence relevantních egodokumentů přímo ze života ve Dvoře Králové nad Labem vzniklých výslovně během první světové války. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem válečné egodokumenty r. 2014 velmi aktivně shromáždilo pro účely výstavy ke sto letům od vypuknutí první světové války, ale po jejich prostudování jsem je musel v zásadě vyloučit jako relevantní zdroj informací, protože se věnovaly životu na frontě, nikoli v zázemí. Spíše pro závěrečné zamyšlení tedy bude sloužit přiblížení osudů bratrů Mikešových za války, z něhož jsem si vybral reakci rodiny na smrt jednoho z nich na italské frontě.⁵⁶

Tento výpadek do jisté míry kompenzovalo množství vzpomínek publikovaných ve jmenovaných dějinách města nebo v poválečném tisku. Při jejich interpretaci bylo ovšem nutno přihlídnout k možným dobovým posunům, zvláště při vymezení vztahu k rakouskému státu. Na druhou stranu zveřejňování průkazně nepravdivých informací v maloměstském prostředí, jež v první československé dekádě zcela jistě dokázalo srovnávat s realitou, vnímám jako nepravděpodobné. Jestliže tedy vyprávění o válečných pocitech je samo o sobě rizikovější

⁵² Státní okresní archiv (dále SOKA) Trutnov, fond Okresní úřad Dvůr Králové nad Labem (dále OÚ DKnL).

⁵³ SOKA Trutnov, fond Archiv města Dvora Králové nad Labem II (dále AM DKnL II).

⁵⁴ Národní archiv (dále: NA), fond Prezidium českého místodržitelství 1911–1920.

⁵⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof.

⁵⁶ Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem; S archivem jsem se seznámil při vedení práce Středoškolské odborné činnosti *Pátrání po osudech bratrů Mikešových za 1. světové války* studenta Gymnázia Dvůr Králové nad Labem Jana Škvarky, která dosáhla 3. místa v celostátním kole. I když je to jistě neobvyklé, budu u vědomí jejich kvalit pracovat jako s literaturou i s ní.

v otázce poválečných změn, dobově nerozporované popisy podniknutých skutků už vnímám jako informaci v zásadě důvěryhodnou.

1.4 Město: hospodářství, samospráva a správa

V první kapitole vlastní práce jsou představeny předválečné populační a hospodářské poměry jako jistý základ a následně samospráva a správa v předválečném období. Po vypuknutí války se všechny tyto tři fenomény nevyhnutelně propojily, zvláště v oblasti aprovizace, válečných půjček a řešení nespokojenosti s nedostatky v zásobování. Vztah správy a samosprávy prodělal zásadní změnu během převratu, kdy si okresní Národní výbor v čele se starostou města Janem Holubem nárokoval kontrolu nad okresním hejtmanstvím. V prvních poválečných letech byly postupně překonány hospodářské potíže a nastoleny nové poměry ve správě a samosprávě – i když míra novosti se v těchto oblastech výrazně lišila. Symbolickým závěrem kapitoly je srovnání výsledků sčítání lidu 1910 a 1921.

Celkové hospodářské poměry nejlépe mapuje jednak širěji zaměřená kolektivní práce *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*,⁵⁷ jednak specializovaněji pojaté kolektivní *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*.⁵⁸ Na propojení hospodářství s národním hnutím upozorňuje kolektivní dílo *Nacionalismus zvaný hospodářský*.⁵⁹ V regionálním měřítku lze využít zvláště práce o průmyslu zmíněné výše.⁶⁰

Správní vývoj popisuje systematicky kolektivní práce *Dějiny správy v českých zemích*,⁶¹ z pozice úředníků pak *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*⁶² Aleše Vyskočila a *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938* Martina

⁵⁷ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I.*

⁵⁸ JAKUBEC, Ivan a JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006 (dotisk 2007). 471 s. ISBN 978-80-246-1035-1.

⁵⁹ JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011. 735 s. Bod. ISBN 978-80-7363-351-6.

⁶⁰ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*; KÁBRT, Aug. *Vývoj průmyslu*; DUSIL, Lubomír. *Stručný přehled*; SYROVÁTKOVÁ, Ivana. *Dějiny firmy Antonín Klazar*.

⁶¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 568 s. ISBN 80-7106-709-1.

⁶² VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2009. 367 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A - Monographia; sv. 26. ISBN 978-80-7286-149-1.

Klečackého.⁶³ Neocenitelným zdrojem informací o osudech státních úředníků činných v prostředí města je kolektivní *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849-1918*.⁶⁴ Správa se prolíná s popisy věcného fungování samosprávy,⁶⁵ jejíž principy a význam pro českou společnost přibližuje především *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913* Milana Hlavačky.⁶⁶

K propojení hospodářských otázek se sociálními a s činností správy a samosprávy lze vedle všeobecné literatury (zvláště *Češi, české země a Velká válka 1914–1918* Ivana Šedivého) uvést práci *Život na příděl* Rudolfa Kučery⁶⁷ a studie košatých názvů od Milana Hlavačky⁶⁸ a Petera Heumose.⁶⁹

⁶³ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938*, Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2021. 400 s. ISBN 978-80-7422-797-4.

⁶⁴ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849-1918*. 1. vydání. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2020. 974 stran. ISBN 978-80-88304-18-0.

⁶⁵ BRÁF, Albín. Samospráva. In: BRÁF, Albín et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnářství Rakousko-uherského*. Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s. 255–351; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1968. 179 s. Österreich Archiv. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde; ČOPÍK, Jan. *Proměny a kontinuita české komunální politiky: územní samospráva v nové době (1850-2010). Díl I – do roku 1945*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2014. sv. ISBN 978-80-87271-89-6.

⁶⁶ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 207 s. ISBN 80-7277-297-X.

⁶⁷ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 213 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 49. ISBN 978-80-7422-232-0.

⁶⁸ HLAVAČKA, Milan. „Sladké a čestné jest nechatí pro vlast trpěti jiné“. První světová válka v zázemí. In: HLAVAČKA, Milan, BOLOM-KOTARI, Sixtus a ŠIMON, Patrik. *V zákopech myslí: život, víra a umění na prahu velké války*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2014. 191 s. Práce Historického ústavu Akademie věd České republiky. Řada A, Monographia = Opera Instituti historici Pragae. Series A, Monographia; sv. 51. ISBN 978-80-7286-233-7, s. 10–27.

⁶⁹ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávkové a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918. In: MOMMSEN, Hans, ed. et al. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. 1. vyd. Brno: Matices moravská, 2000. 272 s. Publikace Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků; sv. 5. ISBN 80-902304-8-2, s. 207–232.

Mechanismus nastolování kontroly nové státní moci během převratu a míru následné kontinuity popisují zvláště studie Jana Krlína,⁷⁰ Martina Klečackého⁷¹ a Ivana Šedivého.⁷²

Činnost c. k. okresního hejtmanství Dvůr Králové nad Labem lze nejlépe sledovat z prezidiálních spisů, městských orgánů pak z jejich zasedacích protokolů a pamětní knihy (ta ovšem vznikala až ve 20. letech), kde je zpracována též aprovizace. Utlumení cenzury koncem války činí z místních Královédvorských novin už poměrně otevřený zdroj informací o smýšlení české veřejnosti. Válečnou realitu komplexně zaznamenávají třísvazkové *Dvůr Králové n. L. v době světové války*. Dynamiku sociální a politické nespokojenosti ve sledované době v regionu zachycuje doposud nepřekonaná, jakkoli své době poplatná kniha *Osvobození a vznik KSČ na trutnovském okrese: 1917-21*⁷³ Jaroslava Metelky.

1.5 Místní tisk

Masová média byla historicky vnímána jako zrcadla reality své doby, ale dnes již převažuje představa síta zachycujícího jen část reality, kterou si dále přetvářejí podle vlastního zaměření. Média se zásadně podílejí na naší komunikaci s okolím, ať již prosazováním témat a kategorií myšlení, nebo jako odraz společenské praxe. Obraz světa předkládají média nevyhnutelně upravený do srozumitelné podoby. Proto nejsou jen zdrojem faktografických informací, ale (a především) svědectvím, jak jejich tvůrci i čtenáři přemýšleli o vlastní době, jaké interpretace, konstrukce a strategie v této souvislosti volili. Zhodnotit lze jak institucionální strukturu

⁷⁰ KRLÍN, Jan. Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918. In: *Paginae historiae : sborník Národního archivu* / Praha : Národní archiv, Sv. 21, č. 1 (2013), s. 65–101; TÝŽ. Výměny úředníků státní správy v českých zemích v letech 1918–1920. In: *Paginae historiae : sborník Státního ústředního archivu v Praze*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze 6, (1998,) s. 210-253.

⁷¹ KLEČACKÝ, Martin. Převzetí moci. Státní správa v počátcích Československé republiky 1918–1920 na příkladu Čech, *Český časopis historický*, roč. 116, 2018, č. 3, s. 693–732.

⁷² ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci: jmenování vedoucích úředníků v kompetenci ministerstva vnitra v letech 1918–1921. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. 197 s. ISBN 978-80-86495-46-0, s. 184–196.

⁷³ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ na trutnovském okrese: 1917-21*. Trutnov: OV KSČ, [1967]. 154 stran.

a společenský kontext (např. politické zaměření novin, zásahy cenzury a dalších společenských tlaků), tak obsah.⁷⁴

První světová válka představovala pro publicistiku specifické prostředí. Vymezili jsme tři největší změny. Válečná propaganda dosáhla ve snaze maximální mobilizace výjimečné intenzity,⁷⁵ ale v případě Rakouska-Uherska problematických výsledků tváří v tvář válečné bídě, speciálně u Čechů též vlivem necitlivého vystupování vládních, armádních (popř. jiných německonacionálních) kruhů, jež paradoxně prospívaly protirakouskému smýšlení⁷⁶ i prestiži Masarykovy zahraniční akce, jak dokládá zvláště novátorská práce Eduarda Kubů a Jiřího Šouši *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*.⁷⁷ V ní se mnohé dovíme též o válečné cenzuře, jinak komplexně sledované v obsáhlé kolektivní práci příznačného názvu *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*.⁷⁸ Zprvu byla cenzura velmi přísná, později mírnější, na sklonku války ztrácela respekt, i když nový stát s ní i nadále pracoval. Třetí velkou změnou byly hospodářské problémy, jež souzní se stavem hospodářství všeobecně.⁷⁹

Všechny tyto trendy dopadly i na místní noviny. Mladočeské Královédvorské listy (redaktor J. A. Moravec) přesto přežily a zůstaly výjimečným pramenem své doby, zatímco státoprávně-

⁷⁴ HORÁK, Pavel. Tisk jako historický pramen, in: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9., s. 343–359.

⁷⁵ SCHWENDINGER, Christian. *Kriegspropaganda in Der Habsburgermonarchie zur Zeit des Ersten Weltkriegs. Eine Analyse anhand fünf ausgewählter Zeitungen*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH 2011. 178 s. ISBN: 978-3-8428-6096-4; BREMM, Klaus-Jürgen. *Propaganda im Ersten Weltkrieg*. [Darmstadt]: Theiss, [2013], ©2013. 188 stran. ISBN 978-38062-2754-3; CORNWALL, Marc. *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. Palgrave Macmillan 2000, 485 stran. ISBN: 978-1-349-42240-1; Ivan ŠEDIVÝ, Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918, *Historie a vojenství 1/2000*, s. 38–55; Walter REICHEL, „*Pressearbeit ist Propagandaarbeit*“. *Medienverwaltung 1914–1918: Das Kriegspressequartier (KPQ)*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 13, 2016.

⁷⁶ RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy na rozpadu monarchie aneb „Milí vojíní, i já vám přeji, abyste se dočkali takového krásného konce“. In: *Marginalia Historica IV*. Praha–Litomyšl 2001, s. 267–282.

⁷⁷ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci: československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915-1916)*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. 364 stran. ISBN 978-80-246-3082-3.

⁷⁸ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014. Svazek I. 1749–1938*. Vydání 1. Praha: Academia, 2015. 2 svazky (1661 stran). ISBN 978-80-200-2491-6; Sledovaného období se týká Svazek I. 1749–1938.

⁷⁹ JAKUBEC, Ivan a JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství*.

pokrokové Královédvorské pokrokové noviny jejich redaktor Antonín Rautenkranz z finančních důvodů přestal vydávat. Jinak bezvýznamné epizodní Královédvorské válečné zprávy Františka Simona se dostaly do centra pozornosti zveřejněním manifestu velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, poté byly zakázány.⁸⁰ Cenzurní agendu zaznamenává nám již známý fond Okresní úřad Dvůr Králové nad Labem.

Poté bude možné zasadit regionální tisk do kontextu života města, jehož jsou významnou součástí.

Tato kapitola byla již publikována.⁸¹

1.6 Školství

První světová válka zasáhla výjimečnou silou do všech sfér každodenního života. Tomu nemohlo uniknout ani školství, které se snažilo i v mírových dobách dlouhodobě ovlivňovat studenty v souladu s potřebami státu,⁸² tím spíše pak v době války, kdy mělo mobilizovat všechny síly pro rakouské válečné úsilí. (nejen) střední školství „*všemi silami přispívat k rakouskému válečnému úsilí.*“⁸³ Dětské sbírky a dobrovolnická práce vůbec spolu s ochromením výuky představovaly tak silný zásah,⁸⁴ že r. 1916 učitelská asociace varovala, že „*habsburský stát nemůže uspět ve využívání školského systému k vytváření loajálních občanů,*

⁸⁰ RAUTENKRANZ, Antonín. *Krajinský tisk za války*, In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 68–72; TÝŽ. *Co jsme věděli o přípravách k odboji*. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 7–16; STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz: památce českého novináře*. Praha: Jan Karel Strakatý, 1936. 32 s.

⁸¹ REJCHRT, Ivo. Propaganda a cenzura. Novinářství ve Dvoře Králové nad Labem za Velké války 1914-1918. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century* / Roč. 29, č. 1 (2021), s. 201–240.

⁸² Srov. SUŠOVÁ, Veronika. Být dobrým občanem: občanská výchova a politicko-socializační proces v předlitavských učebnicích v letech 1875–1918. In: RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006 [v Praze]*. 1. vyd. V Praze: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 446 s. Bod. ISBN 978-80-7308-229-1, s. 84–100.

⁸³ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: české střední školy v letech 1867-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. 215 s. Otazníky našich dějin; sv. 14. ISBN 978-80-7277-163-9, s. 28.

⁸⁴ HEALY, Maureen. *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, 333 s. ISBN: 978-0-521-04219-2, část The school front, s. 241–247.

*jestliže děti nejsou fyzicky ve škole.*⁸⁵ Stát sice věnoval ideologické stránce vzdělávání zvýšenou pozornost,⁸⁶ byrokraticky těžkopádné pokyny školských úřadů k pěstování patriotického ducha⁸⁷ ovšem přinejmenším v českém prostředí vyznívají spíš jako snaha o budování Potěmkinových vesnic než opravdový zájem o získání mládeže.⁸⁸

Nejlepší celistvé zpracování českého školství poskytuje nedávná kolektivní syntéza, svazek tematické řady Velkých dějin zemí koruny české, a sice: *Školství a vzdělanost*,⁸⁹ jakkoli její členění po jednotlivých typech škol a aspektech vzdělávání pro celé období 1848–1918 má širší záběr než jen předválečné období. Dětství přibližuje další tematický svazek téže edice.⁹⁰ Svět českých škol v posledních dekadách před vypuknutím první světové války komplexně zachycují dvě dobové práce – patřičný svazek kolektivní *České politiky*⁹¹ a *Školy české* Jana Šafránka.⁹² Obecnější perspektivu školství v životě nejen české společnosti lze nalézt v knize Garyho Cohena *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria*.⁹³ Na přehnané úsilí o začlenění školních dětí do národního a politického celku upozorňuje Tara Zahra knihou

⁸⁵ Tamtéž, s. 247.

⁸⁶ Srov. HAVRÁNEK, Jan. Politické represe a zásobovací potíže v českých zemích v letech 1914–1918. In: MOMMSEN, Hans, ed. et al. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. 1. vyd. Brno: Maticе moravská, 2000. 272 s. Publikace Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků; sv. 5. ISBN 80-902304-8-2, s. 37–52, 46–49; TYŽ, Die rigorose Überprüfung der tschechischen Schulbücher im Jahre 1916. In: K poctě profesora Miroslava Hrocha. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 3/1996, Studia historica XLIV, Praha 1998, s. 81–87; SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: Alois ŽIPEK (ed.), *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl III., Praha 1930, s. 210–213.

⁸⁷ Srov. např. pokyn místodržitele Maxe von Coudenhove ze srpna 1915, SOKA Trutnov, fond Reálné gymnázium Dvůr Králové nad Labem, 1888–1953 (dále f. RG DKnL), inv. č. 305, karton 15, Praes. 4/9/15, č. 347/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 23. 8. 1915, č. 135–praes. ai 1915.

⁸⁸ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 279–281.

⁸⁹ ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Vydání první. Praha: Paseka, 2020. 722 stran, 24 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-7432-985-2, s. 226–330.

⁹⁰ LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Dětství*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2021. 672 s. ISBN 978-80-7637-211-5.

⁹¹ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. V Praze: Jan Laichter, 1913. XIV-1054 s. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; Kn. 39.

⁹² ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848-1913*. V Praze: Nákladem Maticе české, 1918. 455 s. Spisův musejních; č. 183. Novočeská bibliothéka; č. 33.

⁹³ COHEN, Gary B. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria: 1848-1918*. West Lafayette: Purdue University Press, 1996. xxi, 386 s. ISBN 1-55753-087-4.

*Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948.*⁹⁴ Českou středoškolskou každodennost tematizuje kniha Kateřiny Řezníčkové *Študáci a kantoři za starého Rakouska.*⁹⁵ Vhled do německého školství v českých zemích nabízí svou studii Marie Macková.⁹⁶

Pokud jde o podoby zásahů války do fungování školy, zatím nejkomplexnější obraz (ovšem v německém prostředí) poskytl ve své obsáhlé práci *Kampf der Schule an der Heimatfront im Ersten Weltkrieg: Nagelungen, Hilfsdienste, Sammlungen Und Feiern Im Deutschen Reich*⁹⁷ Martin Kronenberg. Postupně nesmírně precizně popisuje nejrůznější sbírky, prodejní akce, pomocné služby, vlastenecké slavnosti, dobročinné akce, ale také šetření a válečnou výuku jednotlivých předmětů. Tento postup umožňuje srovnání s fungováním místního školství konkrétní lokality.

Zasazení školy do celkového rámce válečného dětství umožňuje práce *Vše pro dítě.*⁹⁸ Hlavní autorkou je profesorka Filozofické fakulty Univerzity Pardubice Milena Lenderová,. Autorský tým dotváří vysokoškolská pedagogové téže fakulty docent Tomáš Jiránek a Martina Halířová. Společně úspěšně zmapovali změny, jež dětem přinesla první světová válka. Nepojímají je však na rozdíl od občasných dřívějších zmínek jen jako nevinné oběti, pasivní objekty, ale též jako jedince, kteří aktivně řešili každodenní starosti a byli nebývale mobilizováni fyzicky i intelektuálně. Postupně se tak řeší jejich traumatizující každodennost, válečná škola, využití žáků jako pracovní síly, sociální péče a zdraví. Válečnou realitou byly rodiny bez otců, jež se pokouší při výchově, domácích pracích, na poli i v továrnách nahradit ženy a děti, rostoucí bída a místo nakupování stále složitější shánění potravin.

⁹⁴ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948.* 1st pub. Ithaca: Cornell University Press, 2008. xvii, 279 s. ISBN 978-0-8014-4628-3.

⁹⁵ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři.*

⁹⁶ MACKOVÁ, Marie. Německojazyčné střední školství (od roku 1866 do zániku habsburské monarchie). In: KAISEROVÁ, Kristina, ed. a KUNŠTÁT, Miroslav, ed. *Hledání centra: vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století.* Ústí nad Labem: Albis International, 2011. 446 s. ISBN 978-80-86971-37-7, s. 137–166.

⁹⁷ KRONENBERG, Martin. *Kampf der Schule an der Heimatfront im Ersten Weltkrieg: Nagelungen, Hilfsdienste, Sammlungen Und Feiern Im Deutschen Reich,* Hamburg: Disserta-Verlag. 2014. s. 447 stran + 112 stran obrazových příloh. ISBN 978-3-95425-496-5.

⁹⁸ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918.* Vyd. 1. Praha: Paseka, 2015. 277 s. ISBN 978-80-7432-499-4.

Specifikem českého prostředí nebyl důraz na patriotismus, který prosazovala mohutná propaganda ve všech státech, ale „dvojitá tvář“⁹⁹ války: prorakouská ve škole, stále častěji protirakouská doma.

V prostředí Dvora Králové nad Labem bylo již zpracováno fungování gymnázia¹⁰⁰ i textilní školy.¹⁰¹ Fondy jednotlivých škol v SOkA Trutnov¹⁰² a dobové vzpomínky¹⁰³ umožňují poměrně dobře zrekonstruovat dopady válečných událostí a revolučních změn na chod jednotlivých vzdělávacích institucí, na pedagogy i žáky. Zvláště pro otázku loajality v oblasti středního školství nutno připomenout výše zmíněný fond s Rakouským státním archivem.¹⁰⁴

Školství představuje specifické téma – jak propojením státních zásahů, každodennosti a péče o loajalitu, tak jedinečným přesahem, protože své žáky může ovlivňovat po celé dekády.

Tato kapitola byla v upravené podobě již publikována.¹⁰⁵

⁹⁹ Tamtéž, s. 93.

¹⁰⁰ REJCHRT, Ivo. Vzdělání na příděl. Královédvorské gymnázium v době první světové války. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov Sv. 22, (2016), s. 317–329.*

¹⁰¹ VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. Dějiny textilní školy ve Dvoře Králové nad Labem. In: RADA, Zdeněk et al. *Sto let textilní školy Dvůr Králové nad Labem: [sborník prací vyd. u příležitosti 100. výročí vzniku dnešní stř. prům. školy textilní ve Dvoře Králové nad Labem]. Hradec Králové: Bavlnářský průmysl, 1988. 263 s. s. 117–188.*

¹⁰² f. Reálné gymnázium Dvůr Králové nad Labem; f. Průmyslová škola textilní Dvůr Králové nad Labem; f. Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem; f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem; f. Střední škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem; f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem; f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.); f. ZŠ 5. května (Obecná škola smíšená pro II. obvod ve Dvoře Králové n. L.); f. Místní školní rada česká; f. Obecná škola (německá) Dvůr Králové nad Labem.

¹⁰³ JANOUŠEK, Jaroslav. *Škola za války*, in: Fr. TROHOŘ (ed.), *Dvůr Králové n. L. v době světové války*, TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 54–61; Tomáš HALÍK, *Vliv války na gymnasium ve Dvoře Králové n. L.* In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 61–70.

¹⁰⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof.

¹⁰⁵ REJCHRT, Ivo. Vzdělávání na cestě z císařství do republiky a Dvůr Králové nad Labem. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century / Roč. 29, č. 2 (2021), s. 115–165.*

1.7 Identita a loajalita

Nejsložitějším tématem je otázka identity a loajality.

Během 20. století byl v dějepisném bádání akcent přesunut od z pojmu „národ“ na kolektivní „národní vědomí“. Sdílené vědomí příslušnosti bylo vnímáno jako jeden z hlavních distinkčních znaků, které moderní národ odlišují od etnické skupiny či primordiálně pojímaného národa. Odtud vedla cesta k pojetí historického a národního vědomí jako komplementárních a vzájemně podmíněných identitotvorných procesů.¹⁰⁶

Pojem identita prodělal složitý vývoj, v němž se projeví dva základní typy pohledů. Esencialistická pojetí pojímají identitu jako vědomí příslušnosti k reálně existujícím kolektivním subjektům, jejichž existenci naopak problematizují konstruktivistická pojetí, pro něž je identita definována proměnlivě a nestabilně, a sice performativním tlakem diskursu, sociální komunikace a praxe.¹⁰⁷

Zatím poslední výrazný konceptuální rámec výzkumu národa je „etnosymbolismus“ Anthonyho D. Smithe, v němž se sdílené vědomí společenství buduje na základě symbolické příslušnosti k národu, což zahrnuje mýty, paměť, hodnoty, rituály i tradice. Tím roste význam vytváření, udržování a předávání těchto symbolických prvků.¹⁰⁸ V národě ani nacionalismu podle něj není nic statického, protože „právě jako tradiční náboženství periodicky prodělávala procesy změny, aby se přizpůsobila novým okolnostem, tak moderní národní identity jsou obvykle reinterpretovány následujícími generacemi; a právě jako náboženství obsahuje různé formy, tak najdeme v nacionalismu soupeřící mýty o národních počátcích a vývoji.“¹⁰⁹

Specifickým příkladem složitosti sledovaného tématu je doložené nadšení některých židů z jejich trojitě identity – patriotických občanů, členů národní (např. německé) kultury i židovské.¹¹⁰ Obecně lze připustit, „že každý člověk má k dispozici více identit a více možností,

¹⁰⁶ ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka. *Identita/alterita*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Vyd. 1. V Praze: Scriptorium, 2014. 449 s. ISBN 978-80-87271-87-2., s. 233–243, 234–235.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 236–240.

¹⁰⁸ ŠIMA, Karel. *Etnicita*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Vyd. 1. V Praze: Scriptorium, 2014. 449 s. ISBN 978-80-87271-87-2, s. 205–219, 217–219.

¹⁰⁹ SMITH, Anthony D. *Nationalism*. Cambridge: Polity Press, 2014. 209 s. ISBN 978-0-7456-5128-6. s. 157.

¹¹⁰ URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu. Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity?* (1. část), *KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 8, 2006/1, s. 46–68, s. 59.

*kam směřovat svoji lojalitu, jež se přitom vzájemně nevyklučují a které lze aktivovat konkrétním impulzem“.*¹¹¹

Nelze přitom pominout ani identitu genderovou a vůbec dějiny žen,¹¹² jež právě v první světové válce, tedy po celých desetiletích postupné emancipace, musely – a dovedly! – v mnohém zastoupit muže.¹¹³ Přitom jejich samostatná aktivní role byla dříve vnímána jako primárně mužská oblast, zatímco pasivní podřízenost, na niž museli přistoupit muži v armádě, byla tradičně přisuzována ženám... Na druhou stranu právě maskulinita byla nástrojem propagace válečného hrdinství.¹¹⁴

Velká různorodost používání pojmu identita vyvolala dokonce již pochybnosti, zda je vůbec produktivní ho do vědeckého výzkumu zapojovat. Alternativní pojetí ho ovšem doposud obecně nahradit nedokázala.¹¹⁵

Na nebezpečí jednostranně pojaté identity upozorňuje Amin Maalouf v pohledu na současný svět a vyzývá, že by každý z nás měl „*vidět svou identitu jako sumu všech svých různých vztahů, nikoli jako jeden z nich povýšený na status nejvýznamnějšího vztahu a přeměněný na nástroj vyloučení a někdy na válečnou zbraň.*“¹¹⁶ Jakkoli nelze tyto – nyní stále aktuálnější – úvahy o inspirované dnešním napětím a extremismem anachronicky přejímat i pro první světovou válku, pro pochopení složitosti identity nejsou bez významu.

¹¹¹ URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu. Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity?* (2. část), *KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 8, 2006/1, s. 35–53, 50.

¹¹² NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen a gender history. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9, s. 666–680.

¹¹³ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999. 300 s., [24] s. obr. příl. (převážně barev.). Kolumbus; sv. 142. ISBN 80-204-0737-5; LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 853 s. Česká historie; sv. 21. ISBN 978-80-7106-988-1, s. 349–355, 419–464.

¹¹⁴ HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*. Vydání první. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 273 stran. Knižnice Dějin a současnosti; 62. svazek. ISBN 978-80-7422-371-6.

¹¹⁵ POWER, Martina – KUČERA, Rudolf. Úvod: kategorie identity v současné historiografii. In: KUČERA, Rudolf a kol. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012. 263 s. ISBN 978-80-86495-98-9, s. 9–23.

¹¹⁶ MAALOUF, Amin. *In the Name of Identity. Violence and the Need to Belong*. New York: Arcade Books 2012. 176 s. ISBN 978-1611453249, s. 159.

Pro účely této práce bude identita produktem sociální praxe, jež se projevila chováním ve sledovaném období, např. loajalitou a prezentací hodnot.

Paralelně byl rozpracován pojem loajalita, který neproblematizoval hledání kolektivního vědomí, ale vyjadřoval jistý vztah k určité entitě, zahrnující jistý závazek či povinnost. Ta může být různě motivována. Gary B. Cohen se tak dokáže vyjádřit k etnicky heterogenní společnosti předválečné Prahy, v níž mnozí (zvl. židé) nehledali nebo nemohli hledat národní identitu, ale museli demonstrovat určitou národní/etnickou/kulturní loajalitu tím, že se museli úředně přihlásit k české nebo německé obcovací řeči. Identifikace tedy může být produktem vnějších tlaků, nikoli vnitřní potřeby jedince nebo skupiny,¹¹⁷ protože patřit „*k české nebo německé společnosti vyžadovalo ve skutečnosti, aby katolíci, židé a právě tak mnozí z mála protestantů otevřeně potvrdili svou loajalitu k jedné či druhé skupině a nějakým způsobem se účastnili českého nebo německého skupinového života. (...) Na volbu mezi českou a německou loajalitou měly obecně největší vliv sociální a ekonomické zájmy.*“¹¹⁸

Loajalita nám ukládá jisté vzorce chování, např. veřejné přiznání se k vlastní národní skupině, „*v krizových situacích i aktivní činnost v její prospěch. Za to je většinou očekávána ochrana před skutečným nebo fiktivním nebezpečím z vnějšku, ze strany jiných národních skupin.*“¹¹⁹

Loajalitu lze také vymezit úžeji, např. loajalitu k panovníkovi či státu, jimž jsou imanentní vnějškové manifestace. Loajalita je vnitřně rozrůzněný jev – může být spontánní, oportunní i vynucená.¹²⁰ Ta poslední je ale problematická. Vynucené projevy loajality během první světové války ji v praxi oslabovaly, ba destruovaly...¹²¹ Loajalitu totiž ve skutečnosti „*nelze nařídit, lze ji však různě honorovat (v monarchii např. distribucí prestiže vybraným vrstvám společnosti prostřednictvím nobilitace).*“¹²²

Pojem loajalita ovšem otvírá také otázku, k čemu se upíná a zda se neocitá v konfliktu s jinými hodnotami, např. morálkou, jak to z filosofického a etického hlediska rozebírá Simon Keller

¹¹⁷ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. *Identita/alterita*, s. 236.

¹¹⁸ COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861-1914*. Překlad Jana Mandlerová. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000. 314 s. ISBN 80-246-0019-6, s. 41.

¹¹⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. České loajální projevy 1914–1918 (Malá materiálová sonda). *Český časopis historický = The Czech Historical Review*. Praha : Historický ústav AV ČR 97, č. 2 (1999), s. 293-310, s. 293.

¹²⁰ Tamtéž, s. 294–295.

¹²¹ HLAVAČKA, Milan. Vznik československého státu – úkol pro experty. Co udržuje stát při životě? In: HORSKÝ, Jan, ed. a HROCH, Miroslav, ed. *Sto let: hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. 454 stran. ISBN 978-80-7419-273-9, s. 167–208, 182.

¹²² Tamtéž.

v práci *The Limits of Loyalty*¹²³, kde upozorňuje, že „*rozdílné druhy loajality vyžadují rozdílné způsoby přemýšlení a chování a kladou různé požadavky. Existují dobré loajality a povinné loajality, ale loajalita a opravdu mnoho dobrých věcí kolem loajality mohou také být úzce spojeny s chybami, nebezpečím a klamem. Některé formy loajality jsou ctnostné, ale loajalita není ctnost.*“¹²⁴ To je cenné upozornění pro propletenec různých loajalit (národní, náboženské, státní, úřední, osobní...), v němž se ocitli lidé během první světové války a následné revoluce.¹²⁵ „*Jedinec bývá vázán několikerou loajalitou (...) Za určitých podmínek, v určité historické situaci se mohou jednotlivé loajality dostat do konfliktu. To byl i český případ za Velké války. Loajalita vůči národu se na sklonku války přičila loajalitě vůči státu. Pokud si dvě nebo více loajality začnou vzájemně ‚překážet‘, pak před jedincem stojí otázka volby: musí být vytvořen nový hodnotový žebříček a padnout rozhodnutí.*“¹²⁶ Ovšem to se jen vyhrotil vývoj, který můžeme pozorovat už dávno, jak nedávno upozornila studie o přeměně poslušných úředníků v apoštoly národních zájmů už na sklonku monarchie.¹²⁷

Pojem loajalita bude pro danou práci hlavním klíčem k zachycení identity.

Po r. 1918 se uplatnil především protirakouský příběh třisetletého utrpení, letitého odporu k Rakousko-Uhersku a nadšeného úsilí o zánik monarchie a zrod nového státu. Dobové nadšení i společenská zakázka vyvolaly množství vzpomínek tohoto zaměření. „*Historická paměť legionářů, kteří bojovali za samostatný československý stát, se stala v československém státě určující, i když se jednalo o paměť menšiny. Legionáři bojovali za ideu, která zvítězila [zdůraznil J. G.], a legionářská tradice se stala tradicí armády československého státu, jakož i součástí státní ideologie.*“¹²⁸ Tomu odpovídá již výše zmíněný velkolepý památník Odboje na stejnojmenném náměstí ve Dvoře Králové nad Labem z r. 1922 v kontrastu k uvedení jmen obětí války padlých v rakousko-uherské armádě jen na pomník z války 1866, přemístěný na hřbitov. Poslední syntézy jsou již vyvážené, ale nemohou této proměně věnovat větší pozornost.

¹²³ KELLER, Simon. *The Limits of Loyalty*. Cambridge: Cambridge University Press 2010. ISBN 978-0-521-15287-7.

¹²⁴ Tamtéž, s. 218.

¹²⁵ Srov. např. Ivan ŠEDIVÝ, *České loajální projevy*, s. 293.

¹²⁶ Tamtéž, s. 293–294.

¹²⁷ KLEČACKÝ, Martin. Iluze nezávislosti. Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalit mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. století. *Český časopis historický = The Czech Historical Review* Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 112, č. 3 (2014), s. 432–462.

¹²⁸ GALANDAUER, Jan. O struktuře české historické paměti: zamyšlení nad vzpomínkou českého vojáka a zajatce. *Historie a vojenství* 45, č. 1 (1996), s. 132–136, 134.

Tím cennější jsou práce, jež se snaží tradiční pojetí reflektovat a zásadně změnit a o něž se lze opřít.

Otázku postoje české veřejnosti k Rakousku v širokém dobovém kontextu zajímavě zodpovídá Jiří Rak, který se zálibou v rozrušování našich národních mýtů a stereotypů netají již dlouho, jak dokládá např. jeho práce *Bývali Čechové*¹²⁹, ale nejpropracovanější výraz jí dal v obsáhlé knize *Zachovej nám, Hospodine*¹³⁰, jež si vytkla za cíl zachytit panovnický kult ve veřejném prostoru jako vědomě jednostranný, ovšem v historiografii po r. 1918 soustavně zanedbávaný pohled, který je tedy nezbytný pro vyvážené zhodnocení naší minulosti, protože

*„byl to především dynastický kult, který vytvářel pojítka mezi rozhádanými národy. Právě proto hrál panovníkův mýtus v Rakousku úlohu mnohem důležitější než v jiných monarchických státech.“*¹³¹ V monografii zmíněnou zajímavou otázku proměny loajality a kontraproduktivního vlivu rakouské propagandy Jiří Rak řeší podrobně v samostatné studii.¹³²

Pohled na českého vojáka jako zrádce Rakouska se snaží změnit Josef Fučík prací *Osmadvacátníci*¹³³ a Richard Lein knihou *Plnění povinností, nebo velezrada?* poukazem omyly a účelovou propagandu, na níž se paradoxně shodly rakouské armádní i československé odbojové kruhy.¹³⁴

Na složitost interpretace českých loajálních projevů upozorňuje Ivan Šedivý ve stejnojmenné studii.¹³⁵ Po jejich pečlivém rozboru dospívá k hrubému odhadu, že *„zřejmě polovina, možná i více jak polovina všech loajálních prohlášení byla psána ‚na objednávku‘. Ovšem i zbývající ‚menší polovina‘ koriguje naše starší poznatky a dává podnět k dalšímu zamýšlení a výzkumu. V této druhé skupině je přitom velmi těžké, ba nemožné detailně odlišit, které projevy pramenily z uvedeného pocitu ‚zděděné povinnosti‘ a které – těch je zřejmě nejméně – šly opravdu ‚od*

¹²⁹ RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1994. 148 s. ISBN 80-85787-73-3.

¹³⁰ TÝŽ, *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804-1918*. Vyd. 1. Praha: Havran, 2013. 424 s., [40] s. obr. příl. Krok; sv. 7. ISBN 978-80-87341-15-5.

¹³¹ Tamtéž, s. 217.

¹³² RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy, s. 267–282.

¹³³ FUČÍK, Josef. *Osmadvacátníci: spor o českého vojáka Velké války 1914-1918*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2006. 469 s., 14 s. barev. obr. příl. Arma & musae; sv. 3. ISBN 80-204-1376-6.

¹³⁴ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Překlad Milan Váňa. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 647 stran, 12 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historie. ISBN 978-80-200-2853-2.

¹³⁵ ŠEDIVÝ, Ivan. *České loajální projevy*, s. 293–310; velmi cenný je i soupis literatury k tématu na s. 293–294.

srdce'. V posledním případě to byly, jak lze vycítit i z obsahu prohlášení, zejména některé spolky a jednotlivci.“¹³⁶

Loajalita samozřejmě nesmí být chápána izolovaně, ale jako jeden z faktorů, jež ovlivnily celkovou proměnu společnosti v závislosti na přesvědčení její většiny, že změna režimu je výhodnější než setrvání na předválečném stavu, a to v souvislosti s perspektivami českého národa, formami rakouské perzekuce a nátlaku i s prostou neschopností státu zajistit lidem základní zásobování potravinami.¹³⁷ A právě loajalita byla tím, co musely řešit i nastupující elity vznikajícího státu: „*Nový stát musel zároveň nabídnout také dostatečně přitažlivou vizi budoucnosti, prostřednictvím které by legitimizoval svou existenci v očích dostatečně široké většiny obyvatelstva, jehož loajalitu si nárokoval, aby rozštěpení společnosti (nacionální, třídní, konfesní atd.) příliš neohrožovalo jeho vnitřní stabilitu v budoucnosti.*“¹³⁸ Současně musel už v zájmu stability spojit aktivizační oslavování budovatelů nového státu s neokázalými ohledy k lidem spjatým se státem starým.¹³⁹

Z naznačeného je zjevné, jak složitá je tato část výzkumu.

Přestože byl Dvůr Králové nad Labem jazykově a národnostně převážně české město, nacházel se ve výběžku do převážně německého území, v těsné blízkosti Trutnova jakožto jednoho z ohnisek německonacionálního hnutí, kde také měl na základě rozhodnutí z r. 1918 skutečně vzniknout jako prolog německými nacionalisty prosazovaného krajského zřízení nový krajský soud. Navíc většinu průmyslu ve městě ovládala malá, ale vlivná židovská menšina, jež se převážně identifikovala s Němci. Situací ve městě zamíchaly stovky židovských uprchlíků z Haliče. Proměny vztahů těchto komunit v závislosti na společenských změnách konce monarchie a počátku republiky patří ke klíčovým oblastem, v nichž lze sledovat dopady doby. Pro setkávání česko-německo-židovského hnutí je velmi podnětnou prací Cohenova kniha *Němci v Praze 1861–1914*.¹⁴⁰ Právě v pražském prostředí totiž akceptovalo německé hnutí v defenzivě bez větších připomínek i německy smýšlející Židy navzdory silnému antisemitismu. Podobná situace byla ve Dvoře Králové nad Labem, kde symbolicky vzniká Německý dům a synagoga v těsném sousedství... K národnostní problematice v 19. a počátkem

¹³⁶ Tamtéž, s. 309.

¹³⁷ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*.

¹³⁸ Tamtéž, s. 112.

¹³⁹ HÁLEK, Jan a MOSKOVIČ, Boris. *Fenomén Maffie: český (domácí) protirakouský odboj v proměnách 20. století*. Vydání první. Praha: Academia, 2020. 379 stran. České moderní dějiny; 9. ISBN 978-80-200-3154-9, zvl. s. 108–147.

¹⁴⁰ COHEN, Gary B. *Němci v Praze*.

20. století všeobecně existuje i další poměrně bohatá literatura, a to jak pro česko-německé soužití¹⁴¹, tak složité cesty Židů v nacionální společnosti a antisemitismus.¹⁴² Regionální literatura, z níž lze čerpat, je podstatně střídmější.¹⁴³ Limity sčítání lidu pro stanovování počtu příslušníků jednotlivých národů objasňuje práce *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*.¹⁴⁴

Pro české prostředí 19. a počátku 20. století je příznačná záliba v pomnících, jež hojně zdobily veřejné prostory a demonstrovaly dobové postoje obyvatel. V historické realitě 20. století je právě přítomnost či odstraňování pomníků svědectvím o řadě společenských změn, jak symbolicky upozorňuje slavná kniha *Pomníky a zapomínky*.¹⁴⁵ V nedávné době bylo v knize *Flag Wars and Stone Saints* Nancy M. Wingfield poukázáno na velký význam oslav „války vlajek“ a „kamenných světců“ pro budování (nejen) národní identity a národních požadavků formou konstrukce ikon, mýtů a vzpomínek. Konstrukci českého a německého národa přitom autorka nevnímá jako dvě oddělené otázky, nýbrž jako jeden fenomén, v němž si český a německý nacionalismus vzájemně odpovídal a půjčoval si jeden od druhého.¹⁴⁶ Československo – ostatně po rakouském vzoru – využívalo veřejné oslavy pro budování nové

¹⁴¹ Např. KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vydání 1. Praha: Academia, 1990. 508 stran. ISBN 80-200-0337-1; SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Překlad Petr Dvořáček. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. 464 s. ISBN 80-200-0577-3.

¹⁴² FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 403 s. ISBN 978-80-7185-882-9; KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2011. 399 s. ISBN 978-80-7432-174-0.; STROBACH, Vít. *Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a "židovská otázka" v českých zemích 1861-1921*. Vydání první. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 307 stran. Knižnice Dějin a současnosti; 59. svazek. ISBN 978-80-7422-377-8.

¹⁴³ František TROHOŘ (ed.), *Dvůr Králové n. L.*; David VITNER, *Židé*; Rudolf M. WLASCHEK, *Zur Geschichte der Juden*.

¹⁴⁴ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Vydání první. [Ostrava]: Ostravská univerzita, 2016. 2 svazky (307; 440 stran). ISBN 978-80-7422-549-9.

¹⁴⁵ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997, ©1996. 280 s. ISBN 80-7185-093-4.

¹⁴⁶Nancy M. WINGFIELD, *Flag Wars and Stone Saints*.

identity.¹⁴⁷ Přínosný je i důraz na konstruování míst paměti v českých dějinách jako něčeho nesamozřejmého, co lze analyzovat.¹⁴⁸

Vlastenecký život obce dokládá řada českých spolků.¹⁴⁹ Češi dokázali dominovat veřejnému prostoru, jak demonstrovala například kašna s rukopisným hrdinou Zábojem přímo na stejnojmenném hlavním náměstí. Právě jedinečná role „rukopisného“ města ležícího na jazykové hranici činí tuto otázku obzvláště zajímavou. Vlastenecké názvy náměstí a ulic byly v první světové válce vystaveny těžké zkoušce, když úřední tlak vedl k přejmenování Zábojova náměstí na náměstí Císaře a krále Františka Josefa a Hankovo na náměstí Císařovny a královny Alžběty. Je nicméně příznačné, že toto úředně schválené označení nebylo nikdy na místopisných tabulkách vyvěšeno...¹⁵⁰ Dokladem budování nových mýtů je kontrast velkolepého pomník Odboje a pouhé přitesání padlých v rakouské uniformě na pomník válce r. 1866, přesunutý z nábřeží na odlehlý hřbitov...

Záměrem této kapitoly bude problematiku sledovat z perspektivy politického a v nejširším slova smyslu veřejného života. Výsledkem analýzy níže uvedených pramenů a literatury by mělo být nalezení odpovědi na to, jakým způsobem a kdy se měnila identita příslušníků jedné maloměstské komunity v nejisté převratové době, kterou jeden z jejích českých aktivních aktérů nazval dokonce světovou revolucí. Identita zde bude pojímána jako proces znejistění, hledání a proměny v přelomové době, jako proces opouštění starého světa a ztotožnění se s novou skutečností, kterou charakterizovalo rychlé přijetí nových státoprávních, politických, sociálních a i nacionálních hodnot. Jak válka změnila sebepojetí v otázce národnostního cítění?

¹⁴⁷ HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!: oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 532 stran. České moderní dějiny; 4. ISBN 978-80-200-2870-9.

¹⁴⁸ HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“, s. 10–21; TÝŽ, Místa paměti. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9, s. 602–609; RANDÁK, Jan. Hrob neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. 685 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 38. ISBN 978-80-7286-186-6, s. 282–300; ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 363 s. České dějiny; sv. 7. ISBN 978-80-7422-291-7; ČORNEJ, Petr a kol. *Místa paměti: v procesu formování moderního českého národa*. Vydání první. Praha: Historický ústav, 2021. 507 stran. Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i. Řada Monographia = Opera Instituti Historici Pragae. Series Monographia. ISBN 978-80-7286-381-5.

¹⁴⁹ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem*, s. 18–24.

¹⁵⁰ SOKA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 167.

To je jistě původem svrchovaně soukromá otázka, nicméně zde bude pojímána i jako důležitá součást veřejného prostoru ovlivňující identifikaci s novým režimem. S tím souvisí též zhodnocení, jak se válka promítla do česko-německých vztahů a postoje k místní vlivné židovské komunitě. K jakým hodnotám a institucím pociťovali lidé loajalitu? Jaké okolnosti ji ovlivňovaly (např. propaganda)? Projevoval se někdy rozpor loajality k různým hodnotám současně? Jak byla tato doba následně prezentována ve veřejném prostoru v rámci budování obrazu doby pro budoucnost? Nešlo někdy jen o manipulaci, kdy českoslovenští občané rádi zapomínali na své skutky z dob, kdy byli občany rakouskými?

1.8 Formální a jazyková strana práce

Vzhledem k různorodosti pramenů jsem se rozhodl zvolit takový způsob jejich zápisu do poznámkového aparátu pod čarou, který by – samozřejmě při zaznamenání všech potřebných údajů – do určité míry zachoval jejich svéráz. Ostatně předmětem výzkumu bylo i fungování správních a samosprávních úřadů, eliminování těchto dalších informací jsem tedy vyhodnotil jako kontraproduktivní. V zásadě je tak zachován jazyk dokumentu i způsob zápisu údajů z pramene, i když tak není u různých pramenů nutně zcela jednotný. O jednotnost jsem naopak usiloval u citování novin a literatury.

Pokud jde o jazykovou stránku práce, zvolil jsem s ohledem na čtenářský komfort, zásadní v případě využití v regionálně historickém kontextu, překlad cizojazyčných citací v hlavním textu do češtiny.

Užívání slov „národní“, „nacionální“, „vlastenecký“ a „patriotický“ bývá spojeno s jistými kladnými či zápornými konotacemi.¹⁵¹ Snaha o jejich odlišení je problematická už s ohledem na jazyk pramenů (např. i když mám tendenci používat slovo „patriotický“ pro identifikaci s rakouským státem a „vlastenecký“ pro identifikaci s českým národním hnutím, v citacích z pramenů se lze setkat s rakouským vlastenectvím...). Proto jsem se rozhodl používat je jako zcela neutrální a blíže určená teprve kontextem.

Vědomě kvůli složitosti židovské identity používám v autorském textu malé počáteční písmeno u slova „žid“.¹⁵²

¹⁵¹ Srov. KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. I. díl, s. 24.

¹⁵² Srov. STROBACH, Vít. *Židé*, s. 14–15.

2. Město: hospodářství, samospráva a správa

2.1 Hospodářský rozvoj města do r. 1914

Dvůr Králové nad Labem je východočeské město se středověkými kořeny. Nejstarší písemná zmínka o něm pochází z roku 1270, ale osada s kostelem tu pravděpodobně vznikla už ve druhé polovině 12. století. Od přelomu 14. a 15. století šlo o město věnné, což se promítlo i do jeho názvu.¹⁵³ Když protoindustrializace a počínající industrializace 1. poloviny 19. století pozvolna měnily hospodářství českých zemí,¹⁵⁴ ovlivnilo to i náš kraj. Od 18. století se ve městě pozvolna zvyšuje výroba textilu, dlouho převážně formou faktorského systému (manufaktury tu jsou doloženy jen dvě). Město se postupně rozvíjelo, získalo poštu, nemocnici, nové silnice, od r. 1858 železniční spojení, postupně splynulo s rozrůstajícími se předměstími. R. 1811 zde žilo téměř 3 tisíce obyvatel, r. 1843 již přes 5 tisíc, r. 1880 téměř 7 tisíc. S mohutným rozmachem textilního průmyslu došlo za následujících třicet let k více než zdvojnásobení populace – na více než 15 tisíc r. 1910! S tím souvisí i velký rozvoj místní převážně české společnosti a školství.¹⁵⁵

Největší růst města proběhl v letech 1890–1910 (r. 1890: 8.583 ob., r. 1910: 15.051¹⁵⁶) – o 75 %. Pro srovnání: (historická) Praha ve stejném období zvýšila počet obyvatel o 23 %, Brno o 34 %, Plzeň o 60 %, Olomouc o 10 %. Liberec o 16 %, Hradec Králové o 38 %, Pardubice o 67 %, Ústí nad Labem o 63 %, České Budějovice o 57 %, Kladno o 12 %, Most 73 %, Opava o 35 %, Karlovy Vary 42 %, Děčín o 57 %, Chomutov o 46 %, Teplice o 50 %, Přerov o 54 %, Prostějov o 50 %, Mladá Boleslav o 45 %, Znojmo o 36 %, Tábor o 38 %, Trutnov o 23 %, Cheb 42 %, Kolín 31 %, Kutná Hora o 14 %. A to necháme stranou Příbram s nulovým růstem či Třebíč s poklesem o 9 %. Dvůr Králové nad Labem tak byl z větších měst předstižen jen samostatnými pražskými předměstími: Královské Vinohrady měly nárůst o 126 %, Žižkov o 76 %, Nusle o 158 % (ale Smíchov „jen“ o 58 %), dále Moravskou Ostravou (nárůst o 95 %), Karvinou (o 113 %), Jabloncem nad Nisou (o 100 %), Třincem (o 100 %) nebo Orlovou

¹⁵³ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem*, s. 9–13.

¹⁵⁴ HLAVAČKA, Milan, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země Koruny české*, sv. XI.b. 1792–1860. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-348-5, s. 33–70.

¹⁵⁵ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem*, s. 13–21.

¹⁵⁶ Přímě ve Dvoře Králové nad Labem žilo podle sčítání lidu r. 1880 6 655 osob (5 816 s českou obcovací řečí, tj. 87 %); r. 1890 8 583 osob (7 140 s českou obcovací řečí, tj. 83 %); r. 1900 10 916 osob (9 406 s českou obcovací řečí, tj. 86 %), r. 1910 15 051 osob (13 624 s českou obcovací řečí, tj. 91 %), SOKA Trutnov, inv. č. 1, AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 35, 53.

(o 167 %).¹⁵⁷ Přitom počet obyvatel na území současné České republiky se zvýšil v letech 1890–1910 z 8.665.421 na 10.078.637,¹⁵⁸ tedy „pouze“ o 16 %. Zhodnotíme-li dynamiku rozvoje v absolutních číslech, 15tisícový Dvůr Králové nad Labem byl r. 1910 lidnatější než řada dnes velkých měst – Hradec Králové (11 tisíc), Zlín (4 tisíce), Frýdek (10 tisíc), Děčín (11 tisíc), Třinec (4 tisíce), Česká Lípa (12 tisíc), Třebíč (11 tisíc), Příbram (13 tisíc), Tábor (11 tisíc), Orlová (8 tisíc), Šumperk (13 tisíc) nebo Vsetín (8 tisíc).¹⁵⁹ To je markantní rozdíl oproti současnosti (při sčítání lidu 2011 měl Dvůr Králové nad Labem 15.754 ob., Hradec Králové 94.314 ob., Zlín 75.318, Děčín 49.106...).¹⁶⁰ Dvůr Králové nad Labem se kolem r. 1900 nesporně řadil mezi významná a výjimečně dynamicky se rozvíjející česká města.

To už mluvíme o dovršení průmyslové revoluce a vrcholném rozmachu industrializace, v čemž české země – jakkoli daleko za Anglií – představovaly spolu s Dolními Rakousy průmyslově nejvyspělejší část monarchie (r. 1880 české země vytvářely téměř 2/3 předlitavské průmyslové výroby). Na rakouské poměry rychlá industrializace českým zemím zajistila ekonomický potenciál relativně srovnatelný s Francií a blížící se německému. Tzv. organizovaný (korporativní) kapitalismus konce 19. století zahrnuje nejen koncentraci kapitálu, akcionování podniků a propojení průmyslového a bankovního kapitálu, ale také větší zasahování státu do hospodářství (např. celní a obchodní politikou, sociální legislativou, vznikem živnostenské inspekce, vlastní hospodářskou činností či zadáváním státních zakázek).¹⁶¹

V Rakousku v 50. letech vznikly zájmové podnikatelské organizace – obchodní a živnostenské komory. Bylo jich osm (v Praze, Liberci, Plzni, Chebu, Českých Budějovicích, Brně, Olomouci a Opavě) a jako samosprávné korporace hájily zájmy obchodu a živností a od 60. let byly zahrnuty do kuriového systému pro sněmy a říšskou radu (např. do Českého zemského sněmu šlo o 15 poslanců: po 4 z pražské a liberecké, 3 z chebské, po 2 z plzeňské a budějovické

¹⁵⁷ Procentuální vývoj spočítán dle *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. 398 s., [24] s. barevných obr. příl. Patriae. ISBN 80-204-0720-0, s. 397.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 389.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 397; na svém dnešním území by ovšem byla tato města většinou lidnatější už tehdy, srov. *Dějiny obyvatelstva*, s. 398.

¹⁶⁰ Základní výsledky Sčítání lidu, domů a bytů – Česká republika – 2011, Tab. 36 Vybrané základní ukazatele podle obcí se statutem města,

<https://www.czso.cz/documents/10180/20534544/zvcr036.pdf/debe0667-407e-449e-b8f0-78e3aff550f3?version=1.0> [28. 12. 2020].

¹⁶¹ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 394–430.

komory). Zprvu měli ve všech převahu Němci, Češi získali většinu teprve r. 1882 v Plzni a Českých Budějovicích a r. 1884 v Praze.¹⁶² Dvůr Králové nad Labem spolu s řadou dalších českých oblastí spadl do té liberecké (v níž tvořili čeští podnikatelé výraznou menšinu 40–43 %), zcela kontrolované Němci (Češi neměli ve vedení komory jediného zástupce), což už od r. 1875 vedlo k velkému úsilí o vytvoření nové obchodní a živnostenské komory. Jeho sídlem měl být v Hradci Králové, Chrudim nebo Pardubice. Tento požadavek dokonce pronikl do punktací (s pro ně příslovečnou pachutí: liberecká komora neměla ztratit žádný mandát – nová komora je měla získat přesunem z pražské (české) komory...) Punktace ovšem zkrachovaly a ztroskotaly i další snahy o zřízení skutečné obchodní a živnostenské komory (přestože zrušení kuriového systému do říšské rady politický moment oslabil směrem k hospodářskému).¹⁶³ Nakonec tři vlivní aktéři (starosta Hradce Králové František Ulrich, finančník Jaroslav Preiss a úředník ministerstva obchodu Karel Collino) vymysleli a prosadili kompromisní řešení: vytvořit královéhradeckou komoru jako dobrovolný spolek, který by plnil alespoň některé funkce nezřízené řádné komory. K 1. lednu 1910 tak zahájila činnost Obchodní živnostenská a průmyslová ústředna českých interesentů komorního obvodu libereckého v Hradci Králové (dále: Ústředna) s ambicí se svépomocí (bez úředních pravomocí) věnovat organizační, vzdělávací a zprostředkovatelské činnosti ve prospěch severočeského průmyslu (např. družstvo podporující nákup nových strojů). Prezidentem Ústředny byl zvolen starosta JUDr. František Ulrich. Liberecká komora se pokusila Ústřednu kontrolovat, ale marně. Jejich vztahy tedy byly velmi chladné... Každopádně zvelebovací a svépomocnou aktivitou prakticky i psychologicky zlepšila situaci českých podnikatelů tohoto kraje. Snaha o zřízení skutečné komory však trvá, na její podporu ve dnech 29.–30. listopadu (sobota–neděle) 1913 v 59 severovýchodočeských městech proběhly manifestační schůze¹⁶⁴ – mj. též ve Dvoře Králové nad Labem. Na shromáždění v Hankově domě „za předsednictví starosty města p. Hynka Šubrt a za účasti všech politických vrstev královédvorských, jakož i zástupců průmyslnictva, obchodnictva, všech korporací živnostenských a řemeslnických atd.“¹⁶⁵ tam byla jednohlasně

¹⁶² Tamtéž, s. 401–402; BAXA, Bohumil. *Sněm království Českého*. V Praze: Jos. R. Vilímeck, [1914]. 36 s. Za vzděláním: knížky pro každého; 7, s. 25.

¹⁶³ GRULICH, Petr. *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910-1949: protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2005. 213 s. ISBN 80-86197-64-6, s. 21–67.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 68–76.

¹⁶⁵ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. I., 37. číslo, 5. prosince 1913, s. 2.

schválena rezoluce požadující zřízení nové komory.¹⁶⁶ Tato otázka se stala součástí složitých jednání té doby (např. místodržitel Thun naznačil královéhradeckému starostovi Ulrichovi, že by zřízení tamní nové obchodní a živnostenské komory prospělo smíření se s novým krajským soudem v Trutnově), ale příznivě vyřízena nebyla.¹⁶⁷

V tomto prostředí probíhal hospodářský život Dvora Králové nad Labem. V něm existovaly manufaktury ještě hluboko v 19. století, kdy jsou teprve nahrazovány továrnami. Až s příchodem železnice r. 1858 (zvl. po r. 1859, kdy byla trať dokončena až do Liberce a byla zprovozněna i pobočná trať do Svatoňovic, naleziště uhlí) byly konečně vytvořeny vhodné podmínky pro nové využití levné dopravy suroviny i zboží, dostatku vody z Labe a místní vyspělé textilní tradice (na Královédvorskú tehdy působilo přes 3 tisíce tkalců, nehledě na nejasný počet barvířů, tiskařů, rytců textilních tiskařských forem aj.). V předměstí Podhart' vznikly už r. 1861 první dvě tkalcovny, ještě na vodní pohon a využitím Hartského potoka (firmy Winternitz a Friedmann a Bratři Hawlovi), přímo ve městě byla vybudována první továrna pravděpodobně r. 1862. Jednalo se o přádelnu lnu, již Josef Röhrich vytvořil ze svého dosavadního mlýna. Se svými 1112 vřeteny a 200–250 dělníky to už nebyl podnik malý. R. 1878 ho koupil Antonín Klazar. Továrna byla poté doplněna o přádelnu a tkalcovnu juty. R. 1909 byla akcionována jako „A. Klazar, akciová společnost pro jutový a lněný průmysl, Dvůr Králové nad Labem“ a r. 1912 byla se svými téměř 1000 zaměstnanci největší ve městě.¹⁶⁸ Svědectvím o jejím věhlasu může být i skutečnost, že hned po přeměně na akciovou společnost v její správní radě zasedal též pražský bankéř dr. Jaroslav Preiss z Živnobanky, která už dříve přislíbila kapitálovou účast. Současně ovšem přeměnou na akciovou společnost vzrostla místní zátěž daní a přírůžek daní na téměř trojnásobek. Jindřich Klazar, ředitel místního závodu (mimo to měla společnost i továrnu v Brně), usiloval o snížení místního daňového tarifu – a když neprosadil svou, ústřední kancelář byla administrativně přeložena do Vídně, kde bylo zdanění zisků akciové společnosti nižší. A tam centrála zůstala až do let 1920–1921, kdy vlivem nostrifikačního zákona proběhlo její převedení na území republiky – ovšem do Prahy, byť

¹⁶⁶ GRULICH, Petr. *Obchodní a živnostenská komora*, s. 2.

¹⁶⁷ KAZBUNDA, Karel a KÁRNÍK, Zdeněk, ed. *Otázka česko-německá v předvečer velké války: zrušení ústavnosti země České tzv. annenskými patenty z 26. července 1913*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1995. xxxviii, 477 s. ISBN 80-7184-056-4, s. 412–413.

¹⁶⁸ DUSIL, Lubomír. *Stručný přehled*, s. 15–19; SYROVÁTKOVÁ, Ivana. *Dějiny firmy Antonín Klazar*, s. 85–136, s. 91–100; KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 42.

s povolením pořádat schůze správní rady i některé valné hromady ve Dvoře Králové nad Labem.¹⁶⁹

V 70. letech tu už funguje více továren. R. 1872 zahájila činnost tkalcovna s vlastní barvírnou Popper a Sommernitz, která zaměstnávala nejen asi 200 dělníků, ale též asi 500 domácích tkalců a vazačů trásní. R. 1876 založil bývalý faktor a barvíř Otto Schlein první místní strojní tiskárnu. Měla 7 válcových tiskacích strojů. R. 1876 tu začala fungovat přádelna firmy Zlatník a Tlapák, ale též strojní tiskárna Jindřicha Meyera (Mayera) se 6 válcovými tiskacími stroji. R. 1878 vznikla tiskárna firmy M. B. Neumanna synové, jež disponovala osmi válcovými tiskacími stroji. R. 1912 měla kolem 700 zaměstnanců a byla tak druhá největší ve městě. R. 1879 se přidává tiskárna firmy Antonín Bauer a r. 1880 tiskárna firmy Busch a Deutsch na předměstí Vorlech, která se svými 500 zaměstnanci (1912) patřila mezi největší ve městě. První industriální dvacetiletí v dějinách Dvora Králové nad Labem uzavírá r. 1881 vznik barevny a výroby bavlněného zboží M. a C. Feldscharek.¹⁷⁰

Továrny tu ovšem vznikají i nadále – r. 1888 velká tkalcovna firmy Martin Mandl a synové (r. 1912 s přibližně 500 zaměstnanci), r. 1894 šlichtovna, sukárna a snovárna (od r. 1899 též barevna) Františka Kühnela, r. 1895 tkalcovna Antonína Krause, r. 1905 tkalcovna firmy Emil Stein, r. 1907 textilní tiskárna firmy Karel Breuer, r. 1909 tkalcovna firmy Max Pick, r. 1912 závod firmy Weiss a synové na výrobu jutových přízí, posléze rozšířen o tkalcovnu a konfekci.¹⁷¹ Samostatnou zmínku si zaslouží firma Sochor, jež začala r. 1904 jako tkalcovna se 40 stavy (již r. 1905 měla však 114 stavů, asi o čtyři roky později se již uvádí 342 stavů), r. 1910 přibyla i tiskárna. Výjimečná byla jak pro velký meziválečný rozmach (i když r. 1912 měla „jen“ kolem 250 zaměstnanců), tak také pro české vlastenectví majitele a jeho společenskou činnost.¹⁷² Pro textilní průmysl ve Dvoře Králové nad Labem je jinak totiž typický dominantní vliv místních židovských podnikatelů – z 19 výše zmíněných firem (jejich majitelé a právní uspořádání se ovšem někdy měnily) bylo 14 založeno židovskými podnikateli a ti se v tomto městě v té době hlásili téměř výhradně k německví a výrazně ho podporovali.¹⁷³

¹⁶⁹ SYROVÁTKOVÁ, Ivana. Dějiny firmy Antonín Klazar, s. 97–99.

¹⁷⁰ DUSIL, Lubomír. Stručný přehled, s. 19; KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 42.

¹⁷¹ DUSIL, Lubomír. Stručný přehled, s. 19–27; KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 42.

¹⁷² DUSIL, Lubomír. Stručný přehled, s. 26–27; HAVLÍK, Vlastimil. Josef Sochor (k osobnosti zakladatele firmy Josef Sochor, textilní závody, Dvůr Králové nad Labem). In: *Dissertationes historicae 8-2002: Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech*, s. 79–104; KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 42.

¹⁷³ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 34–37, 61–64, 105–106; WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 28–32.

Vzhledem k tomu, že ve Dvoře Králové nad Labem tvořili Češi (necháme-li stranou problematiku obcovací řeči) v letech 1880–1910 drtivou většinu obyvatel kolísající – v dynamickém nárůstu populace poměrně značně – mezi 83–91 %¹⁷⁴ a místní česká společnost i vedení města se projevuje velmi vlastenecky,¹⁷⁵ je to v rozporu s tehdy široce vyznávaným ideálem české hospodářské emancipace.¹⁷⁶ Na druhé straně v českých zemích všeobecně až do pol. 80. let 19. století nebyli v textilním průmyslu čeští podnikatelé téměř zastoupeni – a ještě r. 1902 zaměstnávali jen asi 15 % textilních dělníků v českých zemích.¹⁷⁷ Samozřejmě to ale souvisí i s výrazným zastoupením textilního průmyslu v pohraničí. Před první světovou válkou ovšem už textilní průmysl tvořil pevnou součást českého hospodářského prostředí, tedy součást „výchozího útvaru ‚českého národního hospodářství‘, tj. ekonomického celku, v němž existovaly před první světovou válkou intenzivní vnitřní vazby mezi financováním, výrobou, pracovním trhem a spotřebou, které do jisté míry naplňovaly jednu z výchozích zásad hospodářského nacionalismu, již lze spatřovat ve vytváření, oběhu a zhodnocování tzv. národního kapitálu v jeho ‚vlastním‘ národním prostředí. K tomu se před rokem 1918 ještě zařadily snahy o jeho export, tj. výhodnější zhodnocení mimo vlastní národní území.“¹⁷⁸ V Národohospodářském ústavu při České akademii věd a umění v Praze, založeném r. 1906, měl proto textilní průmysl 5 zástupců, tedy 8,1 % ze všech, a byl tak pátým nejvýrazněji zastoupeným oborem.¹⁷⁹ V souladu s tím představovaly české firmy Klazar, Sochor a Zlatník a Tlapák¹⁸⁰ mezi místními textilními podnikateli minoritní, ale rozhodně nepřehlédnutelnou hospodářskou sílu.

Česko-německé napětí ve městě si zaslouží samostatné obsáhlejší přiblížení, zde se omezme na připomenutí událostí r. 1908, kdy v reakci na protičeské akce v Trutnově 28. října proběhly následující noci protiněmecké akce ve Dvoře Králové nad Labem. Jejich obětí byly nejen továrny a domy místních německých podnikatelů, ale i byt česky smýšlejícího žida

¹⁷⁴ Přímou ve Dvoře Králové nad Labem žilo podle sčítání lidu r. 1880 6.655 osob (5.816 s českou obcovací řečí, tj. 87 %); r. 1890 8.583 osob (7.140 s českou obcovací řečí, tj. 83 %); r. 1900 10.916 osob (9.406 s českou obcovací řečí, tj. 86 %), r. 1910 15.051 osob (13.624 s českou obcovací řečí, tj. 91 %), SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 35, 51, 53.

¹⁷⁵ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem*, s. 14–24.

¹⁷⁶ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I.*, s. 362–374.

¹⁷⁷ JAKUBEC, Ivan a JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 208.

¹⁷⁸ JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský*, s. 77.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 75–78.

¹⁸⁰ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 216.

S. Lengsfelda, z čehož okresní hejtman usuzoval, že události měly jak protiněmecký, tak i antisemitský charakter.¹⁸¹ V realitě dominance německožidovských továrníků zjevně mnoha lidem oba fenomény splývaly...

Ostatní hospodářská odvětví ve městě dlela ve stínu textilního průmyslu. Z 28 podniků, jež měly ve Dvoře Králové nad Labem r. 1912 více než 20 zaměstnanců, bylo sice 10 „netextilních“, ale jejich zaměstnanců bylo 475, tedy jen 9 procent ze všech zaměstnanců podniků nad 20 osob (těch bylo 5164).¹⁸² U českých majitelů šlo (včetně ještě menších firem) o parostrojní pivovar Františka Klazara, cementárnu Haase a Macháček, parní pilu K. Štandera, čtyři cihelny (M. Elišákové, doktora Josefa Moravce, J. Ježka a Společná cihelna), městské pískovcové lomy, knihtiskárnu K. Trohoř, kotlářství Novák a spol., kartonáž T. Novák a koželužnu K. Netl. Národnostně nevyhraněnou firmou bylo mědikovectví Fr. Groh. Německými závody byly cihelna a pila K. Kaiser a mědikovectví Jos. Cineker.¹⁸³

Mluvíme-li o technické vyspělosti Dvora Králové nad Labem konce mocnářství, lze zmínit i Tešnovskou přehradu (Vodní nádrž Les Království), která byla vybudována asi 4 km od města výše na Labi (někdy byla nazývána též Údolní přehrada na Labi nad Dvorem Králové), aby se předešlo opakování katastrofálních místních záplav z léta 1897, jež zničily úrodu a poškodily strojní zařízení a materiál továren. Zemská komise pro úpravu řek a zřizování ochranných nádrží v Českém Království ji nařídila postavit r. 1903. Vlastní stavba probíhala převážně v letech 1910–1914, plánované dokončení r. 1915 překazila válka. Mobilizace totiž odvedla většinu stavebních dělníků do armády. Dokončovací práce probíhaly do r. 1919, kolaudace pak v l. 1920–1923. Od počátku (např. při návštěvě města i místa plánované stavby ministrem obchodu JUDr. Josefem Fořtem r. 1907) se počítalo s využitím vodní energie, za války probíhalo plánování jejího zapojení do další elektrizace východních Čech. Vodní elektrárna se dvěma Francisovými turbínami ovšem začala pracovat až r. 1923.¹⁸⁴

2.2 Obecní samospráva a Dvůr Králové nad Labem

Hospodářský život města se samozřejmě propustoval s životem společenským, kulturním i politickým. Dvůr Králové nad Labem ostatně měl svůj vlastní majetek (např. 835 hektarů lesa

¹⁸¹ LESÁK, Vladimír. Národnostní nepokoje ve východních Čechách na přelomu 19. a 20. století a sociální demokracie. In: WOLF, Vladimír, ed. *K regionálním dějinám východních Čech*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1993. 133 s. Studie Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové; II/1. ISBN 80-7041-288-7, s. 7–42, 31–33.

¹⁸² KÁBRT, Aug. Vývoj průmyslu, s. 59–60.

¹⁸³ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 216–217.

¹⁸⁴ MARTINEK, Karel. *Tešnovská přehrada*, s. 7, 42–48, 141, 160–164.

v ceně 900.000 korun (1910)).¹⁸⁵ Mohutný rozvoj města si ovšem vyžádal též nemalá obecní vydání, např. jen postavení velkorysé budovy Obecné a měšťanské školy chlapecké (1912–1914) stálo 620 tisíc korun.¹⁸⁶ R. 1916 byly obecní investice do rozvoje města za předchozích 15 let oficiálně vyčísleny na více než 1,6 milionu korun, aby se jimi odstranily předchozí nedostatky, „*neboť až do let 1900, kromě vnitřního města, nebyly nikde upraveny cesty, chodníky, město bylo bez kanalisace, soustavného vodovodu, bez vyhovujících školních budov, úřady státní byly v budovách nevyhovujících a takových nedostatků byla celá řada[,] nehledě k tomu, že i ulice byly neregulovány, nízké a i veřejné komunikaci místy skorem nebezpečné.*“¹⁸⁷ Za války probíhaly přípravy na stavbu moderní městské nemocnice,¹⁸⁸ ke stavbě ovšem nedošlo.

Jak poznamenal místní týdeník u příležitosti ustavení nového zastupitelstva po volbách r. 1914: „*Jsou u nás poměry hospodářské a finanční zcela zvláštní. Město naše vyrostlo během posledních let tak, že musilo býti přikročeno k investicím, jež okamžitě nebyly v poměru k hospodářské naší síle. Mnohé bylo podniknuto, a mnoho práce ještě čeká, jež vyžadovati bude velkých výdajů, ač poplatnost města nestoupá v tom poměru, ba naopak, – klesá. Pan starosta ve své řeči uvedl, že majetek obce vzrostl za poslední období o půldruhého milionu. Zapomněl však uvést, jak vzrostly dluhy města.*“¹⁸⁹ Pisatel zjevně narážel na půjčku 250 tis. K od jilemnické spořitelny r. 1910, 800 tis. K od Všeobecného penzijního ústavu pro zřizence ve Vídni r. 1911 a 500 tis. K od jičínské spořitelny r. 1913.¹⁹⁰

Schodek obecních financí zde nebyl věru malý, ale možnost zvýšit obecní přírážku přec jen jisté řešení nabízel. Začteme-li se do rozpočtu Dvora Králové nad Labem schváleného pro rok 1914, precizní podrobné výčty předchozích uskutečněných a nových plánovaných položek končí shrnutím:

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 217.

¹⁸⁶ *100 let Základní školy Schulzovy sady ve Dvoře Králové nad Labem. Výroční almanach 1912–2012*, Dvůr Králové nad Labem 2012, s. 4.

¹⁸⁷ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 10. února 1916, čl. 131/3, s. 65.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. II., 7. číslo, 8. května 1914, s. 1.

¹⁹⁰ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 14. listopadu 1917, čl. 268/15, s. 150; tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnného města Dvora Králové n. L., konané dne 31. ledna 1919, čl. 394, s. 252–253.

„Dle předcházejících rozpočtů činí:

vydání řádná...K 490.353,56

po odečtení příjmu... K 316.339,73

Schodek: K 174.013,83

Ku uhrazení téhož navrhuje se vybírání 85% (místo 75%[!]) obecní přírážky z daní přímých as K 200.000,— v částce ...170.000,—

a zbytek K 4.013,83 hraditi z pokladniční hotovosti roku minulého.“¹⁹¹

Jak tedy v té době fungovalo hospodaření obcí?

Prosincová ústava vyhradila zákonodárnou pravomoc v komunálních záležitostech zemským sněmům. Pravidla pro komunálně-majetkovou oblast ze 60. let 19. století, upravená ještě r. 1898, představovala kompromis mezi vládním přáním silného dohledu nad obcemi a snahou o hospodářskou a kulturní svobodu, jež ležela na srdci zvláště lokálním elitám. V rámci své samostatné působnosti (ale pod dozorem) obce spravovaly komunální majetkové záležitosti: v souhrnu nedotknutelné obecní jmění kmenové (vlastní i účelově určené, např. pro obecní nadace) i běžné (např. náradí, nábytek či cenné papíry), dobročinné obecní ústavy, obecní školy, fundace, fondy, statky, silnice, mosty, kanalizace, vodovody, hřbitovy apod. Zvláště v 50.–70. letech 19. století byla evidence obecního majetku v mnohém problematická a občas mohl za pochybných okolností skončit i v soukromých rukou. Od 80. let byla už administrativní kontrola propracovanější. Tento majetek nebyl v celku země rozhodně bezvýznamný – 8,5 % veškeré půdy v Čechách bylo r. 1889 ve vlastnictví obcí. V posledních dekádách monarchie prodělává obecní majetek období krize: postupně se snižovaly příjmy obcí z obecního majetku (r. 1879 v průměru tvořily 53 % příjmů obce, r. 1885 už jen 23 %), který na jedné straně postupně mizí (některé obce se zbavily do r. 1914 až dvou třetin obecního majetku), na druhé straně ovšem obce často kupují nové majetky (v l. 1907–1918 bylo tomuto účelu věnováno pravidelně 20–25 % výdajů obcí), budují obecní domy, zakládají obecní školy (zatímco rostlo jejich samofinancování, zemské dotace spíše stagnovaly) apod. Obecní podnikání bývalo vlivem špatné správy a často i korupce a nepotismu nerentabilní.¹⁹²

¹⁹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Rozpočty důchodů a fondů obecních král. věnného města Dvora Králové n. L. na rok 1914, Knihotiskárna F. Simon a spol. ve Dvoře Králové n. L.

¹⁹² ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek v Čechách 1848-1938: základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848-1938*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. 244 s. ISBN 978-80-246-1497-7, s. 63–82; HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*, s. 43–45, 107–115; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1968. 179 s. Österreich Archiv. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, s. 116–119.

Nárůst obecních výdajů byl způsoben též novými obecními úkoly. Vedle nárůstu administrativní agendy může být jejich příkladem pro město od konce 19. století také veřejná hygiena a její promítání do provozu a rozvoje měst. Péče o zdravé město se stala součástí úsilí o současný i budoucí prospěch jedince i národní společnosti, svým způsobem prologem k sociálnímu inženýrství 20. století. Měla přirozeně své náklady.¹⁹³

Příjmy obcí nad rámec profitu z obecního majetku plynuly z uložených pokut a místních poplatků (jejichž udělování bylo právě v zájmu zvýšení síly obcí usnadněno po r. 1899), například za psy, obecní služby, stavební, zdravotnické či hřbitovní poplatky. Cenným příjmem byly obecní přirážky k celostátním daním přímým (např. gruntovní, domovní, živnostenské či z výdělku) či nepřímým (zvláště z potravin, jež se stala hlavním příjmem z obecních přirážek od 90. let 19. století). Výše přirážky byla regulována povinným schválením vybírání přirážek nad 15 % daně okresním výborem a nad 40 % daně přímé či 20 % daně z potravin zemským výborem. Tento zdroj byl stále využívanějším – procento obcí bez přirážek kleslo z 40,5 (1874) na 18,7 % (1911), naopak průměrná procentní sazba přirážek stoupala z 8,7 % (1862) přes 24,4 % (1891) na 33,9 % (1908). Mimořádným příjmem mohlo být například dědictví nebo dar. Přesto růst nezbytných výdajů nebyl rozhodně pokryt odpovídajícím nárůstem příjmů, což vedlo od 90. let ke stagnaci a krizi obecního hospodářství. Z 10.049 obcí Předlitavska jich k r. 1894 jen 1300 (tedy 13 %) udrželo svůj majetek a hospodařilo se ziskem...¹⁹⁴

Výše zmíněný nárůst obecních výdajů bylo každopádně obtížné pokrýt z vlastních zdrojů, proto samospráva využívala půjčky. R. 1889 pro ně vznikla Zemská banka království Českého v Praze, zřízená českým zemským sněmem pro finanční podporu obecních i okresních samospráv a veřejně prospěšných projektů (např. železničních či melioračních).¹⁹⁵ Tato banka byla velmi úspěšná (už za první dekádu existence zajistila komunální úvěry 186 milionu zlatých, jen sama Praha čerpala v l. 1890–1893 statisíce a v dalších letech miliony zlatých ročně), na základě žádosti patřičné samosprávy s kýženou částkou, jejím účelem, hospodářskými podmínkami a dalšími údaji mohl být přiznán úvěr – Zemská banka pak vydávala 4/4,5% komunální dluhopisy se splatností 50 či 78 let. Staly se oblíbenou formou uložení úspor soukromníků i veřejně spravovaných fondů, které se tak dostávaly do oběhu. 2/3–3/4 klientely této banky tvořily české obce a okresy, ale nezapomínalo se ani na německé.

¹⁹³ RANDÁK, Jan. Kropicí vůz? Asanace? Hygiena a „politika ulice“, *Moderní dějiny* 28/2, 2020, s. 173–186.

¹⁹⁴ ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek*, s. 83–85, 98–99; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 117–123.

¹⁹⁵ ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek*, s. 82.

Poskytování úvěrů za podmínek výhodných spíše pro dlužníky než pro zisk banky přispívalo ke zlevnění komunálního úvěru i u konkurenčních ústavů. Analogická Zemědělská banka markrabství moravského v Brně (zal. 1896) byla slabší a méně úspěšná. Právě úvěry samosprávám každopádně přispěly k budování moderní a funkční infrastruktury, nezbytné pro nové potřeby.¹⁹⁶

Běžnou správu majetku provozovala městská rada (mimo města obecní představenstvo) v čele se starostou. Ten také předkládal jménem rady návrh obecního rozpočtu. Větší zásahy musel schválit obecní výbor (nadpoloviční většinou za přítomnosti alespoň 2/3 svých členů) – mj. rozhodoval o kmenovém jmění obce, schvaloval obecní rozpočet, jmenoval orgány k řízení obecních ústavů, prováděl kontrolu jejich chodu i činnosti městské rady. U některých operací s kmenovým komunálním jměním (např. jeho zcizení nebo zastavení) i dalších rozhodnutí obce (např. založení obecního podniku nebo účast v akciové společnosti) bylo třeba i souhlasu okresního zastupitelstva, jež také dohlíží na dodržování právních předpisů. Nejvyšší kontrolní instancí pro obce pak byl zemský výbor a český zemský sněm, který měl v této věci zvláštní výbor. Tyto odvolací instance měly právo zrušit předchozí rozhodnutí.¹⁹⁷

Tím jsme nevyhnutelně dospěli od hospodářství k související otázce obecní samosprávy. Po změnách r. 1848 pomáhala nahradit dřívější vrchnostenskou správu, dlouho však měla jen provizorní pravidla vycházející z tzv. Stadionova prozatímního obecního zřízení (1849). Už zde však nacházíme základní principy, zvláště převzetí některých pravomocí státních úřadů obcemi a vznik dvou složek veřejné správy: státních úřadů a samosprávy. V 50. letech byly ovšem v rozporu s tím obce podřízeny úřední správě. Obecní zákon z r. 1859 měl tyto „protirevoluční“ změny legislativně završit a kodifikovat, ale Bachova demise necelé čtyři měsíce po jeho vydání z něj činila mrtvě narozené dítě.¹⁹⁸

Teprve r. 1862 vznikl nový obecní zákon, v l. 1863–1864 pak bylo vydáno obecní zřízení pro Slezsko, Moravu i Čechy. Veřejná moc je opět rozdělena mezi politické úřady a autonomní korporace. Tzv. obecní příslušníci, kteří měli v obci domovské právo (inkolát), nemohli být z obce vykázáni a za jistých podmínek mohli mít právo na chudinské zajištění, a tzv. obecní společníci, již tu drželi nemovitost či platili některé daně, dohromady tvořili občany obce. Vedle

¹⁹⁶ NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří. Samospráva a české banky druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. In: MALÝ, Karel, ed. a SOUKUP, Ladislav, ed. *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006. 1001 s. ISBN 80-246-1209-7, s. 664–683.

¹⁹⁷ ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek*, s. 95–98.

¹⁹⁸ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 297–299; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 27–53.

občanů byli druhou skupinou tzv. přespolní, kteří nemohli volit ani ovlivňovat hospodaření obce. Občané měli volební právo do obecních orgánů, pokud ovšem splnili podmínku majetkového censu, popř. příslušnosti k honoracím (státní úředníci, kněží, profesori, držitelé doktorátu z rakouské univerzity apod.). Volby probíhaly zpravidla ve třech volebních sborech, odvádějících v obci po třetině přímých daní: v prvním byli největší plátcí a současně i čestní občané a příslušníci honorací. Ve druhém sboru byli střední a ve třetím drobní poplatníci (r. 1888 byl podle výběrového šetření poměr těchto sborů u venkovských obcí 9 % / 15 % / 76 % voličů, u středně velkých měst 6 % / 15 % / 79 % voličů). Dominance nejbohatších je zjevná – teoreticky šlo jen o správu majetku, v níž mají mít hlavní slovo největší přispěvatelé... Každý sbor pak většinovým způsobem volil třetinu členů obecního výboru (obecního zastupitelstva), kterých bylo v Čechách podle počtu obyvatel obce 8–36 a na Moravě 7–30. Většinový systém v jednotlivých volebních sborech (každý volič si mohl vybrat tolik osob, kolik bylo danému sboru přiděleno členů výboru nebo náhradníků) ovšem komplikoval vznik opozice. Navíc šlo volby nezákonně ovlivňovat při přípravě volebních seznamů, jmenování čestných občanů před volbami, falšování plných mocí žen (volit přímo nesměly) či nepřítomných, nátlakem při (až na některá statutární města veřejných) volbách, kdy byli po „špatné volbě“ někteří voliči okamžitě propuštěni z práce... To vše bylo v národnostním napětí obzvláště lákavé ve snaze tlumit nárůst českého obyvatelstva (srov. obecní volby v Českých Budějovicích r. 1906 a flagrantní zneužití moci zcela německé radnice v městě s 38% českou menšinou během jejich přípravy v l. 1901–1906). Veřejné volby měly různou podobu: v Čechách se volilo písemně, ve Slezsku bylo možné rozhodnutím obecního výboru přejít z ústní volby na písemnou, na Moravě se volilo ústně. Obecní výbor měl teoreticky tříleté funkční období (i když v praxi bylo někdy překračováno, ve výše zmíněném případě Českých Budějovic i na více než 8 let!) a volil ze svého středu obecní představenstvo: obecního starostu a obecní starší/radní (podmínkou ovšem byla $\frac{3}{4}$ účast členů obecního výboru, proto po ovládnutí III. kurie Čechy v Českých Budějovicích r. 1906 s nimi museli Němci z I. a II. kurie vyjednávat). Představenstvo ovšem nebylo kolektivním orgánem – starosta byl zodpovědný i za jeho zbylé členy. Také jen on mohl obdržet za výkon svého úřadu odměnu, i když to rozhodně nebývalo pravidlem – spíše naopak. Každému zastupiteli byly ovšem kompenzovány náklady spojené s jeho prací pro obec.¹⁹⁹

¹⁹⁹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 300–301; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindegeldverwaltung*, s. 54–88, 132–136; KLEČACKÝ, Martin. Volební násilí a státní moc. Obecní volby v Českých Budějovicích 1901–1906. *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 82–105; ČOPÍK, Jan. *Proměny*, s. 30–46; KLADIWA, Pavel. Specifika systému obecních voleb v předlitavském období a jeho vliv

Volební účast oprávněných voličů byla rozkolísaná. Velmi záleželo i na významu voleb – například r. 1861, kdy šlo o další směřování Prahy, zde odvolilo v průměru 87,5 % voličů (a v některých sborech i více než 90 %), čímž Češi dosáhli drtivého vítězství. Naopak r. 1876, kdy voliči mohli vybírat jen z jedné kandidátky (protože Němci ani mladočeši nepostavili svou vlastní), to bylo v průměru jen 33 % (a někde jen 24 %).²⁰⁰

Ustanovení o domovském právu bylo velmi problematické. Říšský zákon o domovském právu (1863) zpřísnil okolnosti jeho získání. Zatímco obecní zákony z r. 1849 a 1859 stanovily právo na jeho obdržení po splnění jistých podmínek, nyní mohlo být získáno výhradně narozením, sňatkem nebo nenárokovým rozhodnutím obecního výboru. Oddělení bydlení v obci a domovského práva mělo velmi negativní vliv na samosprávu i běžný život. Obyvatelé obce přespolečného původu neměli v obci politická práva, jež stále měli někteří, již se odstěhovali... Šlo o bezohledné prosazení zájmů zámožných průmyslových vrstev, které využívaly pracovní síly z venkova, ale péči o chudé a právo na pobyt bez podmínek (popř. i volební právo, byť nejchudších se netýkalo a obecní společníci ho měli bez ohledu na příslušnost k obci) nechávaly venkovským obcím. Naléhavě nutné sociální výdaje sice hradila přímo obec pobytu, ale pak si je nechávala proplácet obcí domovskou, kam se leckdy dělníci z města až na stáří vraceli čerpat chudinskou péči – a kam mohli být kdykoli postrkem „přesunuti“ v případě ztráty práce. Tento rozpor s průmyslovým rozvojem a následným relativním vylidňováním venkova stále narůstal: Zatímco v Čechách žilo ještě r. 1869 72,4 % obyvatel v obci, v níž měli domovské právo, r. 1890 to bylo už jen 51,8 % (na Moravě došlo v téže době k poklesu z 80 % na 61,5 %, ve Slezsku pak z 75,2 % na 57,4 %). Obzvláště křiklavé to bylo na pražských dělnických předměstích – r. 1890 mělo domovské právo jen 387 z 40.849 obyvatel Žižkova (tj. 0,9 %), na Královských Vinohradech to bylo 583 z 33.948 obyvatel (tedy 1,7 %). Jistou snahou o nápravu byla novela zákona o domovském právu z r. 1896, zakládající nárok na domovské právo po 10letém nepřerušném pobytu na místě. Pro fluktuující proletariát to ovšem byla obtížně dosažitelná podmínka (k odepření pobytu mimo domovskou obec stačila absence stálého zaměstnání, takže i přechodná nezaměstnanost mohla vést k nucenému opuštění obce, nemluvě

na volební kultura (na příkladu Moravy a Rakouského Slezska). *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 64–81; TÁBORSKÝ, Ondřej. „Osoba čestná“ aneb zrod politické kultury českého maloměsta. *Moderní dějiny*, roč. 22, 2014, č. 2, s. 1–21.

²⁰⁰ VELEK, Luboš. Organizace komunálních voleb v Praze v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století. *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 32–52.

o záměrném vypovídání levicových politických agitátorů), nadto během těchto deseti let nesmí daná osoba čerpat chudinskou péči.²⁰¹

Pro představu: Na seznamu osob organizačně zapojených do sanitních kolon Červeného kříže převážejících počátkem Velké války zraněné vojáky z nádraží do lazaretu v Josefově či přímo ve Dvoře Králové nad Labem²⁰² najdeme třicet členů královédvorských dobrovolných hasičů s uvedeným místem narození, příslušností do obce a bydlištěm. Do této spolkové a charitativní činnosti, zvláště za složitých válečných podmínek, se jistě nezapojovaly osoby přehnaně fluktuující či z okraje společnosti (jen pět z nich tu má uvedeno povolání „tovární dělník“, dále tu je cestař, specialista, řemeslník, soukromník a stavitel), narozeni byli v letech 1841–1889. Za těchto okolností bychom čekali jen malý podíl osob bez domovského práva ve městě – a výsledek? Všichni mají bydliště ve Dvoře Králové nad Labem, ale jen devět se jich tu i narodilo a bylo sem příslušných, jedenáct se narodilo jinde, ale už sem bylo příslušných. Deset z nich pak bydlelo ve Dvoře Králové nad Labem, ale domovským právem patřili do jiné obce (z toho dva se dokonce už narodili ve Dvoře Králové nad Labem, ale přesto byli příslušní jinam).²⁰³

Obce měly samostatnou (přirozenou) a přenesenou působnost. Do samostatné patřila správa obecního majetku, udělování domovského práva, místní policie (bezpečnostní, zdravotní, mravnostní, chudinská...), financování škol apod. Přenesená pak vlastně znamenala výkon úkonů pro stát, jehož aparát by jinak musel být ještě větší a nákladnější. Obec tak vybírala pokuty, spolupůsobila při volbách, sčítání lidu, občanských sňatcích, postrku, při radě daní, vojenské evidenci či opatrování vojenských potřeb. Měla též trestní pravomoc vykonávanou obecným trestním senátem (starostou a dvěma radními), zvl. v oblasti přestupků proti zákonům a nařízením o místní policii, postihem bývala pokuta ve prospěch chudinského fondu obce či vězení. Odvolací institucí byl v tomto případě okresní úřad. S nárůstem povinností pro obec

²⁰¹ KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 69–74, 126–130; HLAVAČKA, Milan. Postrk. In: HOJDA, Zdeněk, ed., OTTLOVÁ, Marta, ed. a PRAHL, Roman, ed. *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století: sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století: Plzeň, 27. 2. – 1. 3. 2014*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. 391 s. ISBN 978-80-200-2460-2, s. 330–341.

²⁰² *Činnost sboru dobrovolných hasičů na počátku války*, in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925*. 83 s., s. 52–53.

²⁰³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 20.691, Pres. 471, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 6. Mai 1915; Jednalo se o instrukci ke shromáždění jmen takto zasloužilých osob pro možné udělení čestného znaku Červeného kříže, proto se zde nachází i jejich seznamy.

v obou působnostech se výkon samostatné a přenesené působnosti nelišil v předepsanosti, ale v kontrole. Právě v oblasti dozoru a odvolání měl být rozdíl mezi oběma působnostmi zásadní: Teoreticky je obci ve vlastní působnosti jako odvolací instance nadřizen orgán samosprávy (okresní a zemský výbor), v přenesené pak státní úřady. Tato zákonná představa ale v praxi narazila na nejasnou formulaci práva politického úřadu posuzovat legalitu rozhodnutí obce v obou působnostech. Zatímco v samostatném oboru působnosti státní politické úřady činnost obcí jen kontrolovaly z hlediska naplnění zákona, u přenesené působnosti šlo o kontrolu rozsáhlejší, do níž se v jednotlivých oblastech zapojily politické a finanční úřady i soudy. V obou případech však platilo, že v krajním případě mohlo být obecní zastupitelstvo pro porušení povinností i rozpuštěno.²⁰⁴

Specifická byla situace tzv. statutárních měst, tedy politicky zvláště významných (nikoli nutně největších – např. to neplatilo o nových průmyslových centrech Plzni, Moravské Ostravě ani Ústí nad Labem). V českých zemích existovala dvě statutární města v Čechách (Praha, Liberec), šest na Moravě (Brno, Jihlava, Olomouc, Znojmo, Uherské Hradiště, Kroměříž), ve Slezsku pak tři (Opava, Bílsko, Frýdek). Měla pevně stanovený cenzus pro příslušnost do jednotlivých volebních sborů, takže byli voliči rozděleni rovnoměrněji než jinde (např. v Brně r. 1903 byl poměr voličů podle jednotlivých volebních sborů 27,2 % (I. sbor) : 41,8 % (II. sbor) : 31 % (III. sbor)). Působnost statutárních měst zahrnovala i pravomoci politického úřadu první instance, tedy okresního hejtmanství – tak vznikly tzv. magistráty, jejichž úřednictvo se už příliš nelišilo od státního a stálo jako samostatný faktor vedle volených orgánů. Teoreticky je tu samospráva nejsilnější (purkmistr měl pravomoc hejtmána, proto musel být potvrzen císařem; na rozdíl od hejtmána však rozhodoval ve sboru na základě většiny hlasů), ovšem mohla tu být zřizována policejní ředitelství, jež převzala pravomoc v nejdůležitějších politických otázkách. Naopak oblast samostatné působnosti byla pro všechny obce stejná.²⁰⁵

²⁰⁴ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 301–303; BRÁF, Albín. *Samospráva*, s. 255–351, 303–305; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 68–69, 98–99.

²⁰⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 298, 303–304; BRÁF, Albín. *Samospráva*, s. 303–304; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 81–82, 114–115; ČOPÍK, Jan. *Proměny*, s. 31; KLADIWA, Pavel. *Specifika systému*, s. 68–69; KREJČÍ, Dobroslav. *Nynější organismus rakouské správy zeměpanské*. In: BRÁF, Albín et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnářství Rakousko-uherského*. Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s. 77–254, 81.

2.3 Samospráva v Čechách všeobecně

Samospráva ovšem nezahrnovala jen obce, ale i okresy. Už budování obecní samosprávy r. 1849 předpokládalo návaznost autonomních okresních obcí, k čemuž ovšem nedošlo opuštěním liberálních ideálů.²⁰⁶ Tak až podle zemského zákona z r. 1864 vznikla v Čechách okresní zastupitelstva, složená z 18–36 členů volených na 3 roky podle jednotlivých kurií (velkostatek; průmysl a obchod; města; venkovské obce). Volila okresního starostu a sedmičlenný okresní výbor. Po reformě okresů možno říci, že se rozsahem shodovala se soudními okresy, takže v politickém okrese spravovaném jedním hejtmanstvím byla dvě až tři. Zastupitelský okres se věnoval všem otázkám společného prospěchu okresu. Okresní zastupitelstvo v rámci své samostatné působnosti ukládalo okresní přírážky, posuzovalo rozpočty okresní správy a ústavů (zdravotnických, chudinských, spořitelen, pojišťoven aj.), spravovalo okresní jmění (od účasti v akciových společnostech přes lomy až po silnice), mělo rozhodovací pravomoc pro samostatnou působnost obcí apod. Přenesená působnost tu nebyla podstatná, zahrnovala zvl. ubytování vojska a opatřování koní v případě mobilizace. Kromě Čech okresní samospráva v praxi vznikla jen ve Štýrsku a Haliči. Na Moravě a ve Slezsku byly její neúplnou náhradou okresní silniční výbory a starostenské sbory.²⁰⁷

Požadavky státu na přenesenou působnost obcí a okresů neustále rostly a staly se součástí politických bojů: r. 1897 zastavily německé sbory úřadování s ní spojené na protest proti Badeniho jazykovým nařízením, r. 1899 si počínaly stejně české samosprávy při rušení jejich pozůstatků. Právníci mladočeské strany tehdy sepsali pokyny, jak zastavit úkony zákonem nevyžadované, tedy jak provádět obstrukci bez porušení zákona. Zrušení jazykových nařízení ale tato obstrukce neodčinila.²⁰⁸ Nárůst agendy přenesené působnosti se také promítal do zvyšování počtu obecních úředníků i objemu nákladů, jež přispívaly k neuspokojivému finančnímu hospodaření obcí (ale také zvyšovaly sílu obecního úřednictva).²⁰⁹

Protože od r. 1867 měla říšská rada v kompetenci jen správu a zemské sněmy jen samosprávu, úprava těchto propojených otázek byla v praxi takřka nemožná.²¹⁰

Tradičně existovaly též kraje. Tzv. stadionovské krajské zřízení z r. 1849 počítalo se zřízením krajských obcí, ale krajská zastupitelstva nikdy nevznikla. Tzv. bachovské krajské zřízení

²⁰⁶ KLABOUC, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 42.

²⁰⁷ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 304–306; BRÁF, Albín. *Samospráva*, 305–306; HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*, s. 37–59.

²⁰⁸ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*, s. 22–28, 35.

²⁰⁹ KLABOUC, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 114–116.

²¹⁰ Tamtéž, s. 89–91.

z r. 1855 už se samosprávnou dimenzí krajů nepočítalo, krajské úřady pak byly v Čechách r. 1862 zrušeny. Úvahy o obnovení krajů trvaly i v dalších desetiletích. Němečtí liberálové, spokojení s prosincovou ústavou, již nepovažovali stát za protivníka, ale za oporu, proto v zájmu uchování své moci byli ochotni posilovat administrativní aparát. Tím se od dualismu správy posouvali k systému smíšené správy: těžiště politické správy mělo být v byrokratických krajských vládách, vedle nichž by jen „doplňkově“ fungovala krajská zastupitelstva. Znamenalo by to přestavbu říše na základě krajské správy, posilující centralizace a oslabující samosprávy a zemí (Čechy měly být rozděleny na dvě části). Na německé straně se tyto návrhy projeví částečně už v 70. letech, naplno pak r. 1886, 1899 a 1900. Smíšenou správu (a oslabenou zemskou i obecní samosprávu) v tomto duchu zmiňují i plány/studie Koerberovy vlády z l. 1900–1904. Zahrnovaly nejen kraje, ale také krajský sněm a krajský výbor jako orgány usnášející se o záležitostech krajské samosprávy – ovšem za vedení úředníků. Uskutečněny však nebyly, došlo jen na zřízení komise pro správní reformu, která k jasnému závěru nedospěla. Řešení, které by schválily obě komory Říšské rady i všechny zemské sněmy, tehdy nebylo v lidských silách...²¹¹ Co v dobovém českém pohledu vyznívalo jako útok na zájmy českého národa a vyvolalo velké pobouření i přímo v našem regionu,²¹² lze na druhou stranu vnímat jako snahu státu o administrativní reformu zlepšující jeho fungování,²¹³ jako svého druhu systémovou alternativu,²¹⁴ ovšem muselo by dospět k politické dohodě. Kraje však byly jako ústupek německým požadavkům v rámci složitého dění během války zřízeny k 1. lednu 1919,²¹⁵ ale jen jako „*obvod, na nějž se vztahuje působnost krajského hejtmána.*“²¹⁶

²¹¹ FIEDLER, František. Krajské zřízení v Čechách. In: BRÁF, Albín et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnářství Rakousko-uherského.* Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s. 352–391; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 156–165.

²¹² RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou. K poměrům politickým a národnostním na Královédvorskú, in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n. L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1.*, s. 7–21.

²¹³ DEAK, John. *Forging a multinational state*, s. 232–260.

²¹⁴ RUMPLER, Helmut. „Die Weltgeschichte ist das Kreisgericht“. *Die Kreisverfassung als Alternative zum historischen Staatsrecht?*, Střed/Centre, 8. roč., 1/2016, s. 28–75.

²¹⁵ Tamtéž, s. 61–74; ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 328–329.

²¹⁶ Nařízení ministra vnitra o zřízení krajských vlád v Čechách, 19. 5. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918.* Praha Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1997. ISBN 80-85475-35-9, s. 208.

Šlo o skromnější, jen na politické úřady omezenou reformu, samosprávy se toto opatření přímo netýkalo, navíc nevstoupilo v život.²¹⁷

Vrcholným článkem samosprávy byly země, jež ovšem postrádají přenesenou působnost a mají pouze tu samostatnou.²¹⁸ Český zemský sněm byl volen podle kurií (velkostatkářská; města; obchodních a živnostenských komor; venkovská), přičemž majetkové podmínky zde byly přísnější než do obecního zastupitelstva (automaticky volí jen příslušníci prvních dvou obecních sborů, ze třetího jen v případě placení 8 K přímých daní). Obdobně byly voleny sněmy na Moravě i ve Slezsku.²¹⁹ Vedle zákonodárné činnosti měl též ráz samosprávného orgánu, který upravuje a schvaluje zemský rozpočet, vypisuje samostatné zemské dávky nebo přírážky k přímým daním (nové dávky a přírážky nad 10 % musí ovšem schválit panovník), dohlíží na správu zemského jmění, zřizuje zemské ústavy a organizačně systemizuje zemské úřednictvo. Kontrolní činnost zajišťují zvl. patřičné komise.²²⁰ Jako výkonný orgán sněmu (provádějící např. běžnou správu zemského jmění nebo chystající předlohy), zástupce právě nezasedajícího sněmu a nejvyšší orgán autonomní správy, proti jehož rozhodnutím v otázce obecní a okresní samosprávy není odvolání (jen ke správnímu soudu pro nezákonnost jako mimořádný prostředek), byl zřízen devítičlenný zemský výbor (předsedající nejvyšší zemský maršálek, jmenovaný císařem, a dále po dvou sněmovních zástupcích kurie velkostatkářské, městské a venkovské, další dva jsou voleni celým sněmem). Analogicky fungovaly i moravský a slezský zemský výbor, v jejichž čele ovšem stáli zemští hejtmani. Zemský výbor dohlížel na samosprávní hospodaření obcí a okresů, schvaloval výši okresních a obecních přírážek, půjček i dluhů, rozhodoval o chudinských či silničních záležitostech atd.²²¹

V předvečer války (anenskými patenty 1913) byly ovšem český zemský sněm i zemský výbor v rozporu se zemským zřízením Českého království rozpuštěny a provizorně, ale na neurčito nahrazeny zemskou správní komisí jmenovanou vládou. Tím zemská samospráva v Čechách vlastně zaniká, protože členové této komise jsou zcela závislí na vládě. I když současníky pobuřovala protiústavnost takového kroku, reagoval na zablokování sněmu německou

²¹⁷ KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 170–171.

²¹⁸ BRÁF, Albín. Samospráva, 306–309.

²¹⁹ BAXA, Bohumil. *Sněm*, s. 16–27; WINTER, Lev. Řády volební od r. 1848, in: FIEDLER, František aj. *Česká politika. Díl druhý. Část první., Ústava mocnářství Rakousko-Uherského*. V Praze: Jan Laichter, 1907. vii, 930 s. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; Kn. 29, s. 799–930; 841–860, 907–914.

²²⁰ BAXA, Bohumil. *Sněm*, s. 4, 11–13; BRÁF, Albín. Samospráva, 308–309.

²²¹ BAXA, Bohumil. *Sněm*, s. 14–16; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 306–307.

obstrukcí a měl zabránit zruinování země, takže protičeské opatření to nebylo.²²² Představu o návazném sváru principů a praktického užitku v této věci lze získat např. z následné debaty na královédvorském zastupitelstvu: „Dále tázal se p. starosta, je-li vhodné, aby byly obecní účty, o jichž revisi požádán byl zemský výbor, svěřeny k revisi správní komisi, proti níž z autonomních důvodů vedeme boj, či mají-li býti zvoleni pouze místní revisoři. V debatě, jež na to se rozpředla, soudil p. Puš (realista)[,] že lze s klidem svěřiti revisi c. k. zemské správní komisi, ježto táž disponuje celkem těmitěž úřednickými silami jako zemský výbor. Proti tomu však více pp. členů zastupitelstva se ohradilo, načež usneseno c. k. zemské správní komisi oznámiti, že na její revisi město nereflektuje.“²²³

O „prolínivosti“ jednotlivých vrstev samosprávy svědčí svébytná společenská oblast s její dominancí – veřejné zdravotnictví. Hustá síť okresních a obecních nemocnic nabízela stále kvalitnější, ale i nákladnější péči, uvažovalo se tedy o jejich „pozemštění“ – financování prostřednictvím zemských prostředků, jež doposud stály jen za ústavy pro nevléčitelně nemocné. Ačkoli se tyto názory objevily již před válkou, krach zemských financí jim nebyl rozhodně nakloněn. Naplněny byly až za první republiky.²²⁴

Samospráva každopádně postrádala opravdovou exekutivu (i rozhodnutí zemských výborů se prosazovala prostřednictvím politických úřadů). Ačkoli tedy koncepce dualismu veřejné správy stála na dvou samostatných pilířích (státních úřadech a samosprávě), ve skutečnosti na žádné úrovni neměly nikdy obce moc jako politické úřady. Samospráva nemá skutečné mocenské nástroje (může udělit maximální trestní postih 10 zlatých nebo 48hodinové vězení) a je pod dohledem státní správy, jež má naopak mocenské nástroje, ale nikoli kontakty s obyvatelstvem. Politické úřady mají s nárůstem sféry přenesené působnosti stále větší vliv v obcích, navíc

²²² *Anenské patenty*, in: VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 543 s. ISBN 80-85605-95-3, s. 307–309; BAXA, Bohumil. *Sněm*, s. 27–26; KAZBUNDA, Karel a KÁRNÍK, Zdeněk, ed. *Otázka*, s. 224–243; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*, s. 257–260; GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun: místodržící českého království*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 317 s., [16] s. barev. obr. příl. Historická paměť. Velká řada; sv. 15. ISBN 978-80-7185-803-4, s. 231–235; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 307.

²²³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. I., 25. číslo, 12. září 1913, s. 1.

²²⁴ HLAVAČKA, Milan. Zemská samospráva a veřejné zdravotnictví. Diskuse o platech lékařů a správních úředníků veřejných nemocnic v Čechách na přelomu 19. a 20. století. *Český časopis historický = The Czech Historical Review* Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 118, č. 3 (2020), s. 639–669.

mohou využívat závislost obcí na státních subvencích a podpoře. Samospráva ovšem mohla vzdorovat, jak se ukázalo třeba v otázce volby pražského nebo vídeňského starosty.²²⁵

Zajímavou otázkou je uplatnění češtiny v samosprávě. Zatímco u státních úřadů to bylo komplikované, jak bude objasněno níže, u samospráv šlo obvykle o prosté promítnutí národnostních poměrů v obci do jejího administrativního fungování. Zvláštní zákon to neošetřil. Už v počátcích samosprávy v 60. letech se většina obcí a samosprávných okresů v Čechách nacházela v prostředí jazykově rozděleného území, přičemž postupné přesouvání převážně českých a německých obcí do odpovídajících okresů do počátku 20. století vedlo de facto k administrativnímu rozdělení Čech na etnickém principu. Podle šetření z roku 1908 mělo ze 7743 obcí v Čechách jen 325 větší než 10% národnostní menšinu a jen 23 obcí (vlivem složitosti volebního systému) úřadovalo v jiném jazyce, než odpovídalo majoritě místního obyvatelstva (2 obce česky a 21 obcí německy). Z 225 soudních okresů (tedy v podstatě i samosprávných okresů) bylo jen 21 označováno za smíšené. (Doplníme-li státní správu: Ze 103 okresních hejtmanství byla jen 4 jazykově smíšená.) Utrakvistickou samosprávnou institucí zůstával politicky i jazykově zemský sněm a výbor.²²⁶ To ovšem neznamená, že by Češi většinově rezignovali na snahu o zachování jednotného správního samosprávního celku Českého království, jak se o to snažili prosazováním krajského zřízení na úkor moci pražského místodržitelství Němci.

V čem samospráva koncem monarchie jednoznačně zaostávala, byl způsob voleb. Ačkoli byl kuriový systém v době vzniku principiálně vyrovnaný ve všech volbách, od zřízení všeobecné kurie pro volby do poslanecké sněmovny říšské rady (1896), tím spíše pak od zavedení všeobecného rovného volebního práva pro muže do téže instituce (1907) se stával v původní podobě jednoznačně přežitkem. Žádná celková reforma voleb do samosprávných orgánů však neproběhla, maximálně došlo k zavedení další, všeobecné kurie v některých zemích (např. Moravský zemský sněm, 1906) či městech (Vídeň, 1900; Brno, 1905), která ale zásadní změnu nepřinesla (kupř. v Brně volil nový IV. sbor jen 9 zastupitelů z 57). Samospráva se tak stávala útočištěm konzervativních a nejbohatších sil, což platilo nejen na venkově, ale paradoxně

²²⁵ KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 104–111.

²²⁶ HLAVAČKA, Milan. Užívání jazyka v byrokratické komunikaci a samospráva v Čechách do roku 1914. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Moravské vyrovnání z roku 1905 - možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě: sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně*. Vyd. 1. Brno: Matices moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2006. 387 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 3. ISBN 80-86488-36-5, s. 299–307.

i v dynamicky se rozvíjejících oblastech, kde rozmach kapitálu navíc posouval hranice poměrného censu pro první i druhý sbor (navíc se slábnutím třídy samostatných malovýrobců), takže stále bohatší představitelé velkokapitálu mohli ovládnout oba tyto sbory. Například v Plzni r. 1912 patřilo do 1. kurie 1,3 % voličů a ve druhé 1,5 % voličů (ještě r. 1888 to bylo 2 % a 10 %). Do prvního sboru tehdy patřili jen tři (!) plátcí (již tedy dohromady platili asi 1/3 místních přímých daní!), kteří (ovšem společně se 198 příslušníky honorací – v Čechách přípustné, zatímco na Moravě bylo zakázáno, aby čestní a honorační voliči tvořili třetinu či více všech voličů 1. sboru, čímž moc daňových voličů ještě rostla) volili třetinu mandátů, tedy počet volený ve třetím sboru 14.656 voliči... Podobně na pražských samostatných předměstích (Smíchov, Karlín, Královské Vinohrady, Vršovice, Žižkov) r. 1911 voliči volebního sboru prvního (1,0–2,2 % voličů) a druhého (5,7–8,1 % voličů) tvořili přibližně desetinu všech voličů (třetí sbor zde měl 89,7–93,2 % voličů). A to přitom většina dělníků ani nespĺnila podmínku zařazení mezi voliče, ačkoli sociální demokracie se po zavedení všeobecného volebního práva stala výraznou parlamentní stranou... Omezená možnost ovlivňovat obecní záležitosti podvazovala přirozený dohled velké části obyvatelstva nad obecními záležitostmi a tím přispívala k předválečné krizi vnitřní správy obcí i obecního hospodaření. Současně v ekonomické krizi obcí rostou obecní přírážky a daňové těžiště se (jako všeobecně) i u obcí přesouvá od přímých k nepřímým daním, jejichž hlavním plátcem jsou široké vrstvy, jež obecní samosprávu nemohly ovlivnit. To přirozeně vyvolává nespokojenost.²²⁷ A dokonce i po zavedení všeobecného volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady hájila vláda stanovisko, že do zemských sněmů tato reforma proběhnout nemůže, protože ty mají funkci nejen legislativní (jako říšská rada), ale též administrativní, mají tedy vyjadřovat zájmy plátců přímých daní, kteří neměli být přecísleni jejich neplátcí.²²⁸

Samospráva přesto hraje v českých poměrech zcela zvláštní roli: „*Samospráva náleží k ideálům českého lidu. Utvořil si o ní určitý obraz a obklopil jej září nedotknutelnosti.*“²²⁹ Zatímco německý liberální pohled vnímá obecní samosprávu prostě jako druhý pilíř státu po boku silné centralistické moci, čeští politici šli dál. Česká elita dlouhodobě doufala v posílení své moci v zemi, ale v kýžžené míře k tomu nedocházelo. Rakouská státní byrokracie byla často vnímána

²²⁷ Tamtéž, s. 124–152; KLADIWA, Pavel. Specifika systému, s. 66–70; FASORA, Lukáš. Proměny volební kultury v brněnské komunální politice 1861–1914. *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 53–63.

²²⁸ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 2, 1891-1914*. Praha: Československý Kompas, 1936. 634 - [III] s., [14] obr. příl., s. 415.

²²⁹ BRÁF, Albin. Samospráva, s. 255.

jako cizí, brzdící prosazení české státní svébytnosti. Rozdvojení moci na státní a komunální ovšem dalo české elitě příležitost převzít do svých rukou alespoň některé (a nikoli nepodstatné) záležitosti.²³⁰ Některé nebyly vnímány ani jako příliš konfliktní: zdravotnictví a chudinství byly poslední oblasti, v nichž dokázali čeští a němečtí zemští poslanci spolupracovat. I proto zde vznikl tak propracovaný systém.²³¹ Neněmecké národy požadovaly například právě proto po samosprávě podporu národního školství a kultury, i když to současně přispívalo k napjatému hospodaření obcí. V samosprávě za těchto okolností probíhaly střety státoprávní, politické i nacionální. Svaz českých měst (zal. 1907) se stal jakýmsi novým městským parlamentem, samospráva byla v té době jedinou cestou k národní seberealizaci. Samospráva mobilizuje masy, získala finance pro národní potřeby (např. školství či kulturu) a stala se jakousi školou politiky. Fungovala v opozici ke státu, a jak si posteskl Albín Bráf, Češi se nesnaží propast mezi samosprávou a státem překonat, ale prohloubit. Vyplňovala jakési státoprávní vakuum, byla nositelem státoprávního a národního vědomí a zvláště Praha vystupovala jako volený sbor české společnosti i v mezinárodním měřítku. I když postavení obecních úředníků bylo rozdílné a zahrnovalo jak sebevědomé magistrátní úřednictvo, tak úředníky až nedůstojně závislé na starostovi a obecním výboru a bez penzijního zabezpečení, na přelomu století představovali jistou administrativní sílu, jíž disponovaly elity jednotlivých národů. Baštou státoprávních postojů byla hned od začátku i česká okresní zastupitelstva (analogicky to lze prohlásit i o německých).²³² Komunální politika se jistě v mnohém lišila od té velké – sice povaha kandidátek bránila věnovat výraznější pozornost jednotlivým kandidátům (na rozdíl od voleb do poslanecké sněmovny říšské rady nebo zemského sněmu)²³³, ale probíhala v prostředí konkrétní komunity, „*kde je vlastně každá osoba známa nejen jako osoba politicky jednající, ale vystupuje ve více rolích – hospodář, otec rodiny, soused atd. Koexistence těchto rolí nutí jednající subjekt k specifickému chování na veřejnosti, ze střetu lokálního politického milieu s tématy velké politiky vznikají zajímavé místní mutace výkladu pojmů*“²³⁴. Díky tomu, že se

²³⁰ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*, s. 16–36, 39; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 93, 115–116, 121–123; KLADIWA, Pavel. *Specifika systému*, s. 80.

²³¹ HLAVAČKA, Milan. *Zemská samospráva a veřejné zdravotnictví*, s. 665.

²³² TÝŽ. *Zlatý věk české samosprávy*, s. 16–36, 39; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 93, 115–116, 121–123; KLADIWA, Pavel. *Specifika systému*, s. 80.

²³³ TÁBORSKÝ, Ondřej. „Osoba čestná“, s. 12.

²³⁴ FASORA, Lukáš. *Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova*. In: RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků ze stejnojmenné*

volby do obecní samosprávy konaly častěji než do říšské rady a oproti nim svými tématy oslovovaly širší vrstvy, staly se v řadě ohledů školou demokracie české společnosti, což se promítlo mj. i do posunu důrazu od deklarované morálnosti kandidáta k programu a profesionalizaci.²³⁵ Na tom nic nemění ani skutečnost, že někdy samospráva sloužila též jako příležitost „*k pochybnému obohacení některých příslušníků českých samosprávných elit.*“²³⁶ Samospráva Dvora Králové nad Labem fungovala v národnostní realitě českého města s vlivnou německou menšinou, jak bylo popsáno výše. Jakkoli si národnostní problematika ve městě zaslouží samostatnou pozornost v jiné kapitole, zde nelze pominout nejintenzivnější vpád těchto sporů do fungování místní samosprávy: 23. srpna 1885 zde v souvislosti s turnerskou slavností u příležitosti otevření nové tělocvičny došlo k protiněmeckým výtržnostem, zvláště po nuceném odchodu cizích Němců za městem.²³⁷ Tato tzv. Královédvorská bartolomějská noc vedla k velké tiskové kampani a procesu s 52 obviněnými (obžaloba z 23. září 1885), z nichž bylo rozsudkem z 10. listopadu 1885 14 osob osvobozeno, 17 odsouzeno k trestům kratším než jeden měsíc odnětí svobody a 21 k trestu delšímu (až k 18 měsícům). Mezi obviněnými a nakonec i odsouzenými byl i (v době výtržností) královédvorský starosta František Šíp, odsouzený ke třem měsícům těžkého žaláře za zločin veřejného násilí (paragraf 87 tr. z.), protože při vyprovázení cizích Němců, jež chránily před rozjitřeným davem osobnosti českého veřejného života, zvolal k okresnímu hejtmanovi „*„Sakramenský‘ aneb ‚zatracený Němci, ještě za to, že je chráníme, nám nadávají‘“*. Nejvyšší soud ovšem jeho odsouzení (i dalších šesti osob) 21. května 1886 zrušil, protože nebylo doloženo, že by svými výroky chtěli vyvolat násilnosti.²³⁸ Každopádně už sama obžaloba starosty města stačila k tomu, aby 8. října 1885 okresní hejtman oznámil městskému zastupitelstvu, že bylo rozpuštěno a dočasně nahrazeno úředně dosazeným kuratoriem, jehož hlavním úkolem bylo zabránit porušení veřejného pořádku. Řídilo obec do 14. ledna 1886, kdy ho nahradilo nově zvolené obecní zastupitelstvo. Příznačné ovšem je, že se od předchozího lišilo jen málo – třemi lidmi, přičemž exstarosta Františka Šípa v něm nahradil místní velmi aktivní vlastenecký pracovník MUDr. Josef

konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006 [v Praze]. 1. vyd. V Praze: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 446 s. Bod. ISBN 978-80-7308-229-1, s. 101–115, 101.

²³⁵ TÁBORSKÝ, Ondřej. „Osoba čestná“, s. 19.

²³⁶ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*, s. 56.

²³⁷ REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*, s. 54–64.

²³⁸ Tamtéž, s. 64–122, 164 (citát s. 75).

Moravec. Projevem rezignace na českou angažovanost tedy tato (u odsouzeného i právně nutná) změna nebyla.²³⁹

2.4 Volby ve Dvoře Králové nad Labem

V lednu 1914 proběhly ve Dvoře Králové nad Labem poslední předválečné komunální volby do 36členného městského zastupitelstva.

Předvolební boj lze dobře sledovat i v místním tisku: mladočeských *Královédvorských listech* a pokrokářských *Královédvorských pokrokových novin*.²⁴⁰ Mladočeši burcovali zvláště pro volby ve třetím sboru v pondělí 12. ledna, kde všechna křesla obhajovali pokrokáři: „*Uplynulé tříletí dokazuje alespoň, že se neosvědčili. To, co v obecním zastupitelstvu činili, dá se krátce charakterisovat jako plané mluvení pro noviny a pro ulici, nikoli však jako práce pro obec. Pracoval-li některý radikál přece, činil tak pravidelně jen pro sebe a zájmy vlastní, popřípadě pro zájmy svých přátel a příbuzných. (...) Je zjevno, přijdou-li všichni oprávnění voličové k volbě, že radikálové rozhodně prohrají. A proto vykonej každý poctivě svou občanskou povinnost! Pak nebude možnost, aby zvítězila kandidátka pp. Rückra, Růžičky, Holuba a ostatních uchvatitelů plných mocí, nýbrž poctivá vůle převážné většiny uvědomělého Královédvorského [!] voličstva!*“²⁴¹

Téhož dne se naopak pokrokáři vysmívali „nepřátelské“ koalici ve třetím sboru: „*Člověk by neřekl, co dovedou někteří lidé udělati z uražené ješitnosti a z touhy dostat se do obecního zastupitelstva. Strany, které se na smrt potírají, které káží vyhlazení jedna druhé, najednou si podávají ruce, objímají se a líbají, jen když zasvitla naděje, že aspoň jednotlivec do zastupitelstva proklouzne. (...) To se rozumí, že se bude hledat všelijaký pláštíček na jejich lži: ale jest faktem, že klerikálové, sociální demokraté, národní sociálové a mladočeši ujednali volební kartel pro III. sbor! Jak dojemný obrázek! Sociálně demokratičtí revolucionáři jdou pěkně pod paždi s klerikály, národní sociálové zapomněli na ‚rudou‘ partaj a veškeré boje, páni mladočeši vesele zapomněli hlásati, že dělnické strany chtějí prý zničit střední stavy a hezky se, oni, potírání ‚měšřáci‘ a buržousti[,] kamarádi se socialisty. A veškeré, také prý pokrokové strany zapomněly na svůj protiklerikalismus.*“²⁴² Vedle lokálních rozmíšek tu ale rezonoval i obecnější problém plných mocí. Nařčení z jejich využívání pokrokáři odrazit nedovedou: „*O plné mocí se nestarejte. Nemívali jste je? (...) Proto se spojete s klerikály, že mají plné*

²³⁹ Tamtéž, s. 81–82.

²⁴⁰ Pokrokáři zde budeme myslet stoupence České strany státoprávně pokrokové, zatímco Masarykovy stoupence budeme pro přehlednost označovat za realisty, jakkoli jejich strana se tehdy nazývala Česká strana pokroková.

²⁴¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 42. číslo, 10. ledna 1914, s. 1.

²⁴² Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI., č. 2., 10. ledna 1914, s. 2.

*moci!*²⁴³ Do mobilizace svých voličů vtáhli v celostránkovém provolání i napjaté poměry po anenských patentech: „*A v ohledu politickém, zvláště v době neslýchaného úpadku české politiky a ponížení českého jména, úpadku, který docela vyvrcholil v suspensi zemské ústavy a tím i ohrožení samosprávy obecní a okresní až do její[ch] kořenů, žádá strana státoprávně pokroková zvýšení váhy zemské svézákonnosti a samosprávy, zvedá a vysoko třímá prapor státní samostatnosti království Českého, volá k návratu k politickému programu Františka Palackého a jiných nejlepších synů národa našeho. Kdo souhlasí s tímto programem, půjde v pondělí bez ohledu na osoby a všelikou agitaci s námi a bude hlasovati pro následující kandidátní listinu, kterou Vám zde doporučujeme.*“²⁴⁴ Odvolávka na Františka Palackého má kouzlo nechtěného – nesporně naráží na Palackého důslednost v otázce státoprávních požadavků – i za cenu pasivní rezistence.²⁴⁵ Na druhou stranu Palackého návrh národní federalizace Rakouska z ledna 1849 pracoval s etnicko-jazykovým principem, stejně tak i článek z prosince 1849 *O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*. Navrhuje samostatně završenou administrativu a zemský sněm pro každý národ, tedy mj. pro německý (včetně českých zemí) a českoslovanský (včetně Slováků), jakkoli k tomu již r.1874 Palacký připojil poznámku, že by nikdy nepřipustil roztržení Koruny české.²⁴⁶ Přitom rozdělení českých zemí podle národnostního klíče byl nyní německý program, který pokrokáři rozhořčeně odmítali. Navíc slavnostním řečníkem při nedávném (1912) odhalení Suchardova pomníku byl Karel Kramář, vůdčí osobnost mladočechů (tedy strany, proti níž bylo provolání míněno především), jakkoli „*morální Anti – Palacký*“...²⁴⁷

Volby ve třetím sboru, který měl 1849 oprávněných voličů, každopádně vyhráli pokrokáři. Získali všech 12 křesel, a to 849–702 hlasy, zatímco jejich oponenti získali 498 a méně hlasů. To samozřejmě rozjařilo jejich místní týdeník.²⁴⁸ Ale i ten mladočeský byl s výsledkem poražených spokojen, hodnotí ho jako impozantní morální vítězství sjednocených sil a čerpá

²⁴³ Tamtéž, s. 2.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 3.

²⁴⁵ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký: (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998. 661 s., [8] s. obr. příl. *Ecce homo*; sv. 1. ISBN 80-7203-125-2, s. 439–478.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 312–318; PALACKÝ, František. *O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*. In: PALACKÝ, František a ŠPIČÁK, Josef, ed. *Úvahy a projevy: z české literatury, historie a politiky*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1977. 498, [6] s., [21] s. obr. příl. *České myšlení*; sv. 6, s. 221–230.

²⁴⁷ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009. 392 s., [8] s. barev. obr. příl. *Velké postavy českých dějin*; sv. 12. ISBN 978-80-7021-981-2, s. 318.

²⁴⁸ *Královédvorské pokrokové noviny*. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI., č. 3., 17. ledna 1914, s. 2.

z něj naději do budoucna – vzhledem ke krátké přípravě a jejich férovosti, zatímco úspěchy radikálů zajistila skutečnost, že „*třemi s terorem pracujícími lidmi: Jos. Rückerem, Růžičkou a Holubem sebráno bylo již na jaře minulého roku několik set plných mocí, ostatní pak podvodně vylákány v poslední době na voličkách strany křesťanskosociální*“.²⁴⁹ V dalším čísle to upřesnily na více než 300 plných mocí.²⁵⁰

Volby ve druhém sboru proběhly v pátek 16. ledna. Mladočeský týdeník (který ostatně právě proto vyšel už ve čtvrtek, ačkoli v tiráži uváděl až v pátek odpoledne) připomínal zásluhy svých kandidátů a tvrdí, že mladočeši mají skoro polovinu tohoto sboru, jsou zde tak silnější než realisté – a radikálové tu mají jen jedenáctinu voličů.²⁵¹ Nicméně výsledky voleb v tomto sboru, který měl 221 oprávněných voličů, z nichž 200 se k volbám dostavilo, vyzněly jinak: mladočeši tu získali jen dva zástupce, nejvíce zde uspěli se sedmi zvolenými realisté, pokrokaři získali jedno křeslo a zbylá dvě připadla po jednom neorganizovaném zástupci učitelů a úředníků. K úspěchu tu stačilo 135–90 hlasů, nejúspěšnější nezvolený měl 89 hlasů. Šlo tedy bez nadsázky o každého voliče.²⁵² Skutečnost, že realisté na svou kandidátku dali i dva místní židovské kandidáty, díky nimž získali 35 německo-židovských hlasů, jež tu rozhodly (přítomní kandidáti zvoleni nebyli, protože jim sami realisté své hlasy nedali...), pak Národní listy ve svém titulku nazvaly „Národní ostudou v Král. Dvoře.“²⁵³

V pondělí 19. ledna 1914 se konečně konaly volby v prvním sboru. Z 36 oprávněných voličů se dostavilo 24 a zvolili 12 zastupitelů, kteří obdrželi 24–18 hlasů (zatímco nejúspěšnější nezvolený kandidát jich obdržel jen 6). Šlo tedy o jednoznačný proces bez hlubších sporů. Zvoleno zde bylo 8 mladočechů, mj. advokát dr. František Jeřábek, c. k. vrchní soudní rada Antonín Schulz, c. k. soudce dr. Jaroslav Jettmar a ředitel místní státní tkalcovské školy František Jakubetz, ale mimo mladočechy také místní děkan Al. Sedláček, obhajující starosta Hynek Šubrt (proklamativní staroček, který stál v čele města od r. 1909), realista továrník Josef Sochor a konzervativní gymnaziální ředitel Jan Kohout.²⁵⁴

²⁴⁹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 43. číslo, 15. ledna 1914, s. 1.

²⁵⁰ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 44. číslo, 23. ledna 1914, s. 2.

²⁵¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 43. číslo, 15. ledna 1914, s. 1.

²⁵² Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI., č. 3., 17. ledna 1914, s. 2.

²⁵³ Národní listy, roč. 54, číslo 22, 23. ledna 1914, s. 2; srov. též Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 44. číslo, 23. ledna 1914, s. 3.

²⁵⁴ Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI., č. 4., 24. ledna 1914, s. 2; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 44. číslo, 23. ledna 1914, s. 3; RAUTENKRANZ, Antonín,

Shrnuto: ve třetím sboru dominovali pokrokaři, ve druhém realisté a v prvním mladočeši. Přes někdejší úvahy o jednotném národním postupu došlo k drsnému „bratrovražednému“ boji mezi českými kandidáty. Co současníky někdy pobuřovalo, můžeme vnímat naopak jako doklad už standardních politických poměrů, nespokojujících se pouhým „posvátným“ česko-německým členěním, ale nabízejícím alternativní politické názory na veřejné dění. (Ostatně stejně můžeme hodnotit i dobový politický humor – třeba: „*Proslýchá se, že kandidáti při volbách proletěvší utvoří ‚Klub aviatiků‘ a budou pořádati zvláštní ples.*“²⁵⁵)

Ačkoli měla státoprávně pokroková strana nejsilnější „klub“ (13 zastupitelů), starostou byl znovuzvolen staročeský „neutrál“ Hynek Šubrt, v radě ho doplnili za státoprávní pokrokaře soukromník Jan Holub, rolník Alois Růžička a soustružník Josef Rücker, za mladočechy advokát dr. František Jeřábek a lékař dr. Emil Reinberger, za realisty továrník Josef Sochor, úředník Josef Link a hostinský František Tins.²⁵⁶

Pokud jde o okresní zastupitelstvo, bylo většinově německé: Češi tu měli 7 zástupců za Dvůr Králové nad Labem a 2 za velkostatek, Němci pak 2 zástupce za Žireč a Choustníkovo Hradiště, 7 za venkovské obce a 6 za velkoobchod a průmysl, celkový poměr členů byl tedy 9:15 ve prospěch Němců (stav k r. 1910). Kuriovému systému odpovídá míra vlivu nejmajetnějších – vždyť zástupce velkoobchodu a průmyslu mělo právo volit celkem 28 oprávněných voličů (15 Němců, 13 Čechů), za velkostatek 7 (4 čeští a 3 němečtí „voliči“ – včetně měst Dvůr Králové nad Labem a Jaroměř)... A výsledek byl v těchto dvou skupinách zjevně těsný.²⁵⁷ Nové volby, tentokrát již 30 členů okresního zastupitelstva, měly proběhnout v únoru 1914, byly však odročeny kvůli soudním sporům o rozdělení mandátů, jež měly být zvoleny v jednotlivých skupinách: 2 ve skupině velkostatkářské, 7 za velkoobchod a průmysl, 13 za města a městyse (z toho 11 za Dvůr Králové nad Labem a po jednom Žireč a Choustníkovo Hradiště) a 8 za venkovské obce. Protest vzešel z německé strany, snad v obavě z výsledku voleb vzhledem k posílení českého vlivu v kurii velkoobchodu a průmyslu. Nabízelo se, že byl jen obstrukcí, jak oddálit volby až na dobu po Němci toužebně očekávaném národnostním rozdělení okresu.²⁵⁸ Okresním starostou byl od zřízení okresní samosprávy r. 1865 až do r. 1919 vždy Němec,

Před světovou válkou, s. 19; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 251.

²⁵⁵ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 45. číslo, 30. ledna 1914, s. 3.

²⁵⁶ Antonín RAUTENKRANZ, Před světovou válkou, s. 19.

²⁵⁷ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 231.

²⁵⁸ Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI., č. 4., 24. ledna 1914, s. 2 a č. 5., 31. ledna 1914, s. 3; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 45. číslo, 30. ledna 1914, s. 1.

v letech 1910–1919 se jednalo o Ludwiga Schicka, továrníka ze Žirče, jinak též německého žida. Místní daňová základna r. 1914 byla 322.354 K, okresní přírážky, začínající r. 1865 na 10 %, dosahovaly r. 1914 62 %, potřeby okresního rozpočtu byly tehdy vyčísleny na 197.123,61 K.²⁵⁹

Třetím stupněm samosprávy byl zemský sněm, do nějž byl ve volbách r. 1908 v městské kurii za obvod Dvůr Králové nad Labem, Náchod, Hořice a Nové Město nad Metují zvolen mladoček a již tehdy vlivný pražský bankéř Jaroslav Preiss²⁶⁰ (ačkoli přímo ve Dvoře Králové nad Labem získal z odevzdaných 849 „jen“ 343 hlasů, zatímco 389 jich obdržel pokrokář Antonín Hajn,²⁶¹ který byl v letech 1907–1911 též místním poslancem říšské rady²⁶²). Okolní venkovské obce za obvod Dvůr Králové nad Labem a Jaroměř zvolily agrárníka Jana Kotlanta, jinak statkáře v Holohlavech.²⁶³ Možnost zemských poslanců cokoli z titulu svého mandátu ovlivnit ovšem fatálně utrpěla výše zmíněnými anenskými patenty 1913. Krátce poté Jaroslav Preiss královédvorskému obecnímu zastupitelstvu oznámil, že „*nereflektuje více na mandát zemského poslance za Dvůr Králové*“²⁶⁴. K Preissovu vztahu k regionu připomeňme, že od r. 1909 byl členem správní rady největšího místního podniku, akciové společnosti A. Klazar.²⁶⁵ Všechny výše zmíněné volby do samosprávných orgánů se konaly podle složitého kuriového systému, jenž pomíjel nemajetné. Nejpřesnější informace o politických názorech celé veřejnosti lze tedy získat z voleb do poslanecké sněmovny říšské rady, jež od r. 1907 probíhaly na základě všeobecného rovného volebního práva pro muže (občany starší 24 let a nejméně rok usedlé

²⁵⁹ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 114–115; VITNER, David. *Židé*, s. 93.

²⁶⁰ „*Zpravodaj přisedící zemského výboru dr. Škarda: Slavný sněme! K volbě poslance pro volící okres měst a míst průmyslových Králové Dvůr, Náchod, Hořice, Nové Město n. M., konané dne 27. února 1908 dostavilo se z 3357 voličů 2358. Z odevzdaných hlasů obdržel p. dr. Jaroslav Preis, ředitel banky v Praze 1334 hlasů, pan dr. Antonín Hajn, redaktor v Praze 769 hlasů, pan Josef Kudrnáč, učitel v Rokytníku 162 hlasů, p. Karel Selisko, okresní starosta v Horních Vlčkovcích 87 hlasů. Kromě toho uznáno bylo neplatnými 14 lístků. Nadpoloviční většina hlasů Činí 1173. Tuto nadpoloviční většina hlasů obdržel pan dr. Jaroslav Preiss, ředitel banky v Praze, který tudíž byl za poslance zvolen.*“ <https://www.psp.cz/eknih/1908skc/1/stenprot/001schuz/s001003.htm> [20. 12. 2021]; LIŠKOVÁ, Marie. *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913*. 1. vyd. Praha: Státní ústřední archiv, 1994. 379 s. ISBN 80-85475-13-8, s. 241.

²⁶¹ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 231.

²⁶² RAUTENKRANZ, Antonín. *Před světovou válkou*, s. 11–12.

²⁶³ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 231; LIŠKOVÁ, Marie. *Slovník představitelů zemské samosprávy*, s. 154.

²⁶⁴ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. I., 25. číslo, 12. září 1913, s. 1.

²⁶⁵ SYROVÁTKOVÁ, Ivana. *Dějiny firmy Antonín Klazar*, s. 98.

v daném místě).²⁶⁶ Jak již bylo zmíněno, r. 1907 v místním obvodu²⁶⁷ vyhrál pokrokář Antonín Hajn²⁶⁸, který v užší volbě porazil sociálnědemokratického protikandidáta Havlenu 5342 hlasy ku 3.170. V dalších volbách r. 1911 ho ovšem počtem hlasů v „základním kole“ překonali jak sociálnědemokratický kandidát Antonín Němec, který z 9497 odevzdaných hlasů obdržel 2691, tak i kandidát spojených mladočechů a národních sociálů (sám národní sociál) Karel Exner s 2625 hlasy, zatímco Hajn skončil s 1674 hlasy až na třetím místě, a to se na něho dotahoval i nezávislý kandidát hrabě Vojtěch Sternberg s 1643 hlasy, výrazný odstup měl až realista dr. V. Bouček s 594 hlasy a německý kandidát Jan Rössel (197 hlasů). Pro naše účely je ovšem zásadní, jak dopadly volby přímo ve Dvoře Králové nad Labem. Zde zvítězil Hajn (1103 hlasů) před Němcem (653 hlasů), Exnerem (439 hlasů), Boučkem (118 hlasů), Sternbergem (113) – a německým kandidátem Rösslem (196 hlasů). Dodejme ještě, že v následné užší volbě nakonec mandát získal Karel Exner, který ziskem 4930 hlasů porazil Antonína Němce s jeho 3586 hlasy.²⁶⁹ Nový volební systém tedy vpustil do hry vedle zde již v komunální politice výrazných mladočechů, pokrokářů i realistů také socialistické strany, jež se v daném případě střetly v užší volbě, jistě i vlivem pokročilé industrializace daného volebního obvodu. Pro úplnost budíž doplněno, že v l. 1911–1918 (nejen) místní české venkovské obce zastupoval výše zmíněný zemský poslanec a holohlavský statkář, agrárník Jan Kotlant²⁷⁰, (nejen) místní

²⁶⁶ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 2, 1891-1914*, s. 416–446. I když se tato reforma netýkala žen (národně sociální návrh, aby měly ženy volební právo stejné jako muži, a mladočeský návrh, aby ho měly jen ženy nevdané, vydělávající si či držitelky akademických hodností, tehdy neuspěly, tamtéž, s. 437) ani osob v posledním roce změnivších místo pobytu (což znevýhodňovalo dělnictvo) a rozvržení volebních obvodů zkreslovalo národní strukturu Předlitavska (na 1 mandát připadalo 41 tis. německých voličů, ale 57,3 tis. českých, tamtéž, s. 443), šlo rozhodně o zásadní demokratizační změnu.

²⁶⁷ 23. volební okres Čech: města Dvůr Králové nad Labem, Úpice, Police, Jaroměř, Josefov, Náchod, Červený Kostelec, Hronov; *Národní listy*, roč. 51., č. 160, 12. června 1911, s. 1.

²⁶⁸ Srov. též <https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Hajn.shtml> [20. 3. 2021].

²⁶⁹ RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou, s. 11–12; *Národní listy*, roč. 51., č. 162, 14. června 1911, s. 2; *Národní listy*, roč. 51., č. 169, 21. června 1911, s. 1; https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Exner_1.shtml [20. 3. 2021].

²⁷⁰ 42. volební okres Čech: české obce okresu Dvůr Králové nad Labem (Doubravice, Lipnic, Nové Lesy, Bílá Třemešná, Verdek) a především Jaroměř [20. 3. 2021]; ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 231.

německé venkovské obce stejným způsobem reprezentoval nouzovský zemědělec, německý agrárník Josef Goll.²⁷¹

2.5 Státní správa a Dvůr Králové nad Labem

Po boku samosprávy stála státní správa, ona druhá (a hlavní) kolej veřejné správy. Vztah Čechů k rakouskému státu byl přitom složitý, jak bude přiblíženo v části o loajalitě. Zde se můžeme spokojit s jeho označením za „*spíše negativní než pozitivní*“ a za „*ambivalentní*“²⁷². Ačkoli zapojení státní správy do života lidí tedy může být (zvláště v okamžiku politických střetů národního hnutí s úřady) pojímáno i konfrontačně až negativně, pro celkové hodnocení je podle našeho názoru přínosnější jiný pohled: „*Moje vlastní práce o stavbě státu a rakouské administrativě jako politické instituci mě již přesvědčila, že přístup, který se posouvá za vidění Rakouska-Uherska jako žaláře národů a jeho byrokratického aparátu jako architektů a dozorců vězení, bude nejen plodný, ale nezbytný pro znovuzískání úplnosti a příslibu habsburské střední Evropy před první světovou válkou.*“²⁷³ Až tento pohled, oprostěný od černobílého přístupu oblíbeného mezi válkami v nástupnických státech, umožňuje popsat vzájemnou příznivou souvislost administrativy a modernizujícího se světa, jak to vidíme i v jiných státech.²⁷⁴

Základní územní jednotkou se po likvidaci poddanství staly politické okresy, v nichž jako prvoinstanční úřad vzniká „*ona pověstná habsburská říše v malém, okresní hejtmanství*“²⁷⁵. Okresů bylo v Čechách zprvu 76, od r. 1855 pak 208 – místo okresních hejtmanství je řídily tzv. smíšené okresní úřady, zahrnující i působnost okresních soudů, v čele s okresním představeným. Podle zákona z r. 1868 nakonec vzniklo v Čechách 89 okresních hejtmanství (základem byly politické okresy z let 1850–1855, jen ty velké byly rozděleny), jejich počet však nebyl neměnný, protože s nárůstem počtu obyvatel bylo žádoucí ty velké (některé měly přes 100 tis. ob.) dále rozčlenit, takže r. 1908 jich v Čechách bylo 98. Jak již bylo zmíněno výše, statutární města nebyla do tohoto systému začleněna a tvořila samostatné politické okresy. Politický okres býval rozdělen na dva až čtyři soudní okresy, tedy oblasti s okresním soudem

²⁷¹ 130. volební okres Čech: německé venkovské obce okresů Dvora Králové nad Labem, ale též Vrchlabí, Hostinného, Jilemnice, Nové Paky a Jaroměř; https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Goll_1.shtml [20. 3. 2021]; ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 231.

²⁷² HLAVÁČKA, Milan. Vznik československého státu, s. 177.

²⁷³ DEAK, John. After “Bureaucratic Absolutism”. A Search for New Paradigms in late Imperial Habsburg History. In: ADLGASSER, Franz (ed). – LINDSTRÖM, Fredrik (ed). *The Habsburg Civil Service and Beyond. Bureaucracy and Civil Servants from the Vormärz to the Inter-War Years*. Vyd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2019. 300 s. ISBN 978-3-7001-8137-8, s. 259–273, 267.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 266, 273.

²⁷⁵ VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 129.

(těch bylo původně 310, v éře smíšených okresních úřadů, s nimiž splynuly, 208, r. 1910 227). I přes propracovanost tohoto systému šlo o nerovnoměrné oblasti: zatímco soudní okres Smíchov měl r. 1910 140 tis. obyvatel, existovaly i soudní okresy s méně než 10 tis. obyvateli (např. Maršov nebo Polná), průměr byl necelých 30 tis. obyvatel. Okresní hejtmanství byla politickými úřady s působností v oblasti politické správy v užším smyslu, policie a spolupůsobení při jednání jiných správních úřadů (zvl. finančních a vojenských). Vyhlášovalo zákony a úřední nařízení vyšších orgánů a na jejich základě též vlastní závazná nařízení. V trestní pravomoci okresního hejtmanství bylo např. trestat demonstrativní neslušné chování na veřejných místech, urážlivé chování proti úřadům, menší ublížení na cti, přestupky proti živnostenskému řádu atd. V čele stál okresní hejtman, nejtypičtější, nejviditelnější a prakticky neomezený představitel a vykonavatel státní moci, který byl za vše zodpovědný (pouze za účetní a pokladní záležitosti jen nepřímou). Pro finanční správu byly zřízeny berní úřady (berní okresy se vcelku kryly se soudními okresy, ve statutárních městech je nahradily magistráty).²⁷⁶ Rakouští státní úředníci představovali na dobové poměry celkově velmi kvalifikovanou pracovní sílu (k r. 1893 se jich uvádí 15 098 s univerzitním, 14 127 středoškolským a 4 760 nižším vzděláním).²⁷⁷ Postupně rostou jejich úkoly v modernizovaném státě, jejich počet (mezi lety 1890–1910 se počet úředníků ve státní správě více než zdvojnásobil)²⁷⁸ – ale pochopitelně i náklady na ně (mezi lety 1890–1911 vzrostly náklady na rakouskou státní administrativu o skoro 200 %!)²⁷⁹ A v neposlední řadě sílí též přesvědčení veřejnosti, že „vládní administrativa byla z praktického hlediska jejich a že úředníci veřejní zaměstnanci mají závazky k občanům.“²⁸⁰

Státní úředníci museli splňovat podmínku rakouského státního občanství, mravní bezúhonnosti, příslušného vzdělání odborného i jazykového. V Čechách se předpokládala znalost obou zemských jazyků – tento bilingvismus ovšem v praxi splňovali čeští úředníci, protože němčina

²⁷⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 273–279, 311–312, 315, 319–320; ČOPÍK, Jan. *Proměny*, s. 21–22; KREJČÍ, Dobroslav. *Nynější organismus*, s. 80–89; VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 78, 156–158.

²⁷⁷ COHEN, Gary B. *The Austrian Bureaucracy at the Nexus of State and Society*. In: ADLGASSER, Franz (ed). – LINDSTRÖM, Fredrik (ed). *The Habsburg Civil Service and Beyond. Bureaucracy and Civil Servants from the Vormärz to the Inter-War Years*. Vyd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2019. 300 s. ISBN 978-3-7001-8137-8, s. 49–65, 55.

²⁷⁸ VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 98.

²⁷⁹ COHEN, Gary B. *The Austrian Bureaucracy*, s. 51–54.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 61.

byla nezbytná jako de facto státní jazyk, zatímco u německých byla znalost češtiny vzácná, jak doložil německý odpor proti Badeniho jazykovým nařízením (1897), jež požadovala u úředníků od r. 1901 nově ustavených u soudů, státních zastupitelství a úřadů řízených ministerstvy vnitra, financí, obchodu a orby do tří let prokázat znalost obou zemských jazyků slovem i písmem. Ostatní právní předpisy byly v této věci mírnější, zvláště předtím (a částečně i poté) platná Stremayrova jazyková nařízení (1880), uznávající češtinu pouze jako jazyk vnějšího úřadování. Plíživě se ovšem používání češtiny šířilo nad rámec těchto předpisů i v oblastech rezervovaných pro němčinu, tedy také ve státních úřadech. Uchazeči o místo v konceptní službě museli mít právnické vysokoškolské vzdělání (zatímco účetní úředníci vystačili s maturitním vysvědčením z gymnázia nebo reálky). Samozřejmostí byla státní lojalita – politicky závadné smýšlení bylo vyloučeno. Představa politicky a národnostně inertního úřednictva byla nicméně stále více problematická. Státní úředníci sice mohli vykonávat mandát poslance, ale šlo o riskantní činnost, pokud v ní nesouhlasili s vládní politikou (mohli o svou úřední pozici přijít). Politická strana ovšem někdy dokázala svým chráněncům urychlit kariérní postup, což potenciálně narušovalo nestrannost úředního aparátu. Teoreticky úředníci rozhodovali striktně podle platných zákonů a instrukcí, v praxi přesto docházelo k rozdílnému hodnocení analogických jevů na základě aktuálních poměrů i osobnosti úředníka.²⁸¹

I když úřady jistě nevstupovaly do života občanů vždy pouze v dobrém, objektivně hrály zásadní roli nejen při běžném provozu státu, ale také při zklidňování střetů ve společnosti: *„K vnitřní stabilitě Předlitavska po mém soudu však nejvíce přispívali okresní hejtmané, vytvářející důležitý článek v pyramidě státní správy, jenž se nacházel ‚nejbliže‘ k občanům. V krizových situacích to byli právě oni, kdo drželi společný stát takřkajíc ‚pohromadě‘. Nezřídka rozhodovali o tom, jakou míru represivního násilí je vhodné použít k uklidňování přímých střetů mezi různými zájmy, jež ve veřejném prostoru čas od času způsobovaly turbulence. Otázkou zůstává, nakolik a za jakých okolností byly tyto ozbrojené zásahy státní moci považovány veřejností za legitimní.“*²⁸²

²⁸¹ VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 77–90, 189–195; HLAVÁČKA, Milan. Užívání jazyka v byrokratické komunikaci, s. 303–304; KLEČACKÝ, Martin. Císařský úředník a politická strana, in: TÝŽ ed. *Úředník sluhou mnoha pánů?: nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848-1948*. Vydání první. Praha: Centrum středoevropských studií, společné pracoviště CEVRO Institutu, z.ú. a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v.v.i., 2018. 268 stran. Ediční řada Centra středoevropských studií; svazek č. 3. ISBN 978-80-87782-98-9, s. 43–58; VELČOVSKÝ, Václav. *Nesoužití: česko-německá jazyková politika 18.-20. století*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 349 s. ISBN 978-80-7422-298-6, s. 110–122.

²⁸² ŠTAIF, Jiří. *Modernizace*, s. 308.

Práce okresního hejtmana byla ovšem natolik náročná, různorodá a navázaná na místní specifika, že obstat v ní znamenalo vedle odborných a osobnostních vlastností také úspěšnou adaptaci na lokální podmínky, jinak řečeno: dobře se sžít se svěřeným okresem. To však přinášelo dvě provázaná rizika: Narušení rovnováhy mezi pokyny státu a představami obyvatelstva okresu v neprospěch státu a ponechávání hejtmanů, kteří dokázali mít situaci pod kontrolou, na svém místě dlouhodoběji, než bylo původně zvykem. A právě k tomu také před první světovou válkou docházelo.²⁸³

Královédvorský soudní okres (o ploše 169 km²²⁸⁴) měl r. 1900 38 obcí, z toho pouze 6 českých (Dvůr Králové nad Labem, Doubravice, Lipnice, Nové Lesy, Bílá Třemešná, Verdek) a plných 32 německých. Nerovnováha ale ve skutečnosti nebyla zdaleka tak drtivá, protože z nich jen tři měly přes tisíc obyvatel (Dubenec, Huntířov, Kocléřov). Poměr obyvatel (pomineme-li prozatím problematiku obcovací řeči) byl tedy národnostně téměř vyrovnaný (r. 1900: 14.133 Čechů (48,3 %) a 15.288 Němců) a váha vlastenecky činnorodého českého Dvora Králové nad Labem, v němž žila třetina obyvatel okresu, rovnováhu mezi národnostmi v okresu v praxi posouvala ještě dál. Naopak v jaroměřském soudním okresu (o ploše 207 km²²⁸⁵) žilo podle sčítání r. 1900 30.449 Čechů (87,9 %) a 4.203 Němců, což bylo zásadní, protože oba okresy dohromady tvořili jeden okres politický s jedním okresním hejtmanstvím, nacházejícím se ve Dvoře Králové nad Labem. Jednalo se o jeden z lidnatějších politických okresů.

Češi tedy koncem 19. století byli menšinou v královédvorském soudním okrese, Němci v královédvorském politickém okrese... Bez vlivu ovšem nebyla blízkost jazykové hranice, zvláště výrazně německého města Trutnova a trutnovského okresu (v tomto okresu r. 1900 podle úředního sčítání žilo 3,7 % Čechů, podle soukromého sčítání 11 % Čechů).²⁸⁶

Poslední předválečné sčítání lidu proběhlo r. 1910. Královédvorský soudní okres měl tehdy 33 853 obyvatel, jaroměřský 35 938 obyvatel, celý politický okres pak 69 791 obyvatel.²⁸⁷

²⁸³ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 308–311.

²⁸⁴ RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914-1918, Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014. 425 s. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Bd. XI/2*. ISBN 978-3-7001-7531-5, s. 37.

²⁸⁵ RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn*, s. 37.

²⁸⁶ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 200–256.

²⁸⁷ RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn*, s. 37.

Zlom tehdy přišel u královédvorského soudního okresu, v němž se už 57 % obyvatel přihlásilo k Čechům a 43 % k Němcům (v královédvorském politickém okrese pak 74 % k Čechům a 26 % k Němcům).²⁸⁸ Tím spíše tu vyvolávaly odpor předválečné úvahy o změně hranic: z královédvorského a jaroměřského soudního okresu měl být vydělen nový (převážně německý) soudní okres v Choustníkově Hradišti, který by byl podřízen nově vytvořenému okresnímu hejtmanství v Hostinném. Krajská vláda i krajský soud pro ně měl být zřízen v Trutnově. Vzhledem k centrálnímu situování Dvora Králové nad Labem by tato změna ostatně znamenala, že by obyvatelé některých takto přeřazených obcí chodili do Choustníkova Hradiště přes Dvůr Králové nad Labem... Královédvorská veřejnost každopádně protestovala, což iniciovaly zvláště tamní Politický klub státoprávně pokrokový a Národní jednota severočeská, ale 16. ledna 1912 proti tomuto opatření jednomyslně protestovalo i královédvorské zastupitelstvo, ostatně i jiné české obce místního okresu, Řemeslná beseda atd.²⁸⁹

V čele královédvorského okresního hejtmanství stál od r. 1913 Alfred Weselý (krátce jako vrchní okresní komisař – správce, ještě téhož roku jako okresní hejtman). Tento tehdy čtyřicetiletý pražský rodák byl absolventem tamní právnické fakulty německé univerzity,²⁹⁰ což – přes obecnou komplikovanost určování národnosti státních zaměstnanců, kde hrálo roli časté stěhování, vlastní identifikace i vnímání okolím na základě využívaných škol, novin, spolků...²⁹¹ – spolu s formou psaní jeho prapůvodně českého příjmení naznačuje německou identitu a také městská kronika konstatuje, že „*byl smýšlením Němec*“²⁹². Ovšem domluvil se a úřadoval i česky, což bylo v převážně českém politickém okrese nezbytností,²⁹³ od 90. let 19. století však navíc „*bylo nutné, aby pokud možno svým národnostním cítěním odpovídal projektované nacionální afiliaci okresu. (...) Ačkoli to ministerstvo vnitra ani místodržitel nikdy nepřiznali, vznikla v Čechách dvě oddělená administrativní teritoria, alespoň co se personální*

²⁸⁸ *Statistický lexikon obcí v Čechách: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař.: vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. 2., nezměn. vyd. V Praze: Státní úřad statistický, 1924. xxiv, 598 s. Statistický lexikon obcí v republice Československé. 1., Čechy, s. 111, s. XIII.*

²⁸⁹ RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou, s. 12–16.

²⁹⁰ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 785.

²⁹¹ ŽUPANIČ, Jan, HORČIČKA, Václav a KRÁLOVÁ, Hana. *Na rozcestí: rakousko-uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie*. Vyd. 1. Praha: Agentura Pankrác, 2009. 212 s. ISBN 978-80-86781-13-6, s. 57–58; KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 83–84.

²⁹² SOka Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 166.

²⁹³ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 83, 309.

politiky týče. Úředníci německé národnosti sloužili pouze v německých okresech, ti čeští v českých, o smíšené oblasti se vedly zápasy, ve kterých se místodržitel a jeho podřízení okresní hejtmané stávali rukojmími politických stran a jejich nacionálních kampaní.²⁹⁴ V našem případě, jak už víme, se jednalo o politický okres z 74 % český a 26 % německý, tedy smíšený. I tak lze jeho jmenování patrně vnímat i jako projev důvěry v jeho schopnosti vycházet s českou veřejností. Měl už zkušenost práce na ministerstvu vnitra ve Vídni (1911–1912), jako okresní komisař v Lanškrouně (1905–1911), místodržitelský koncipista (1900–1905) i konceptní praktikant v Plzni a Trutnově (1897–1900). R. 1914 se navíc stal zeměpanským komisařem spořitelén ve Dvoře Králové nad Labem, Jaroměři a Josefově.²⁹⁵

Jeho nejbližším spolupracovníkem byl okresní komisař (IX. hodnostní třída, zatímco hejtman se nacházel ve vyšší VII. hodnostní třídě), jehož činností mj. bylo cestovat po okrese a jednat na místě náhradou za okresního hejtmana, který úřadoval v okresním městě.²⁹⁶ V našem případě jím byl Čech Vincenc (Vítězslav) Hanousek, stejně starý rodák z Wullersdorfu v Dolních Rakousích, absolvent právnické fakulty české univerzity v Praze, který zde byl v této funkci již od r. 1911, předtím působil jako místodržitelský koncipista (1907–1911) a konceptní praktikant v Hradci Králové a Dvoře Králové nad Labem (1901–1907).²⁹⁷

Přes shodu věku (oba nar. 1873) a vzdělání měl Weselý zjevný kariérní náskok, který lze částečně odvodit od dřívějšího vstupu do státní služby (rozdíl 4 let), ale byl umocněn tím, že v nejnevděčnejší (bez platu, jen někdy s menší podporou zvanou adjutum) roli konceptního praktikanta působil jen tři roky (běžně šlo o čtyři až šest let), zatímco Hanousek šest let. I proto hodnosti okresního komisaře dosáhl Weselý po osmi letech od vstupu do státní služby, zatímco Hanousek po deseti. Pro Weselého hraje také rodinné zázemí (byl synem profesora průmyslové školy, zatímco Hanouskův otec byl ševcovský mistr)²⁹⁸ i jeho němectví, jež zvyšovalo kariérní šance.²⁹⁹ „Rámcově lze říci, že hlavní linie neformálních struktur byla v době monarchie vedena po stránce etnické.“³⁰⁰ Výhodou bylo jistě také Weselého působení na ministerstvu vnitra, což

²⁹⁴ Tamtéž, s. 83–85.

²⁹⁵ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 785.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 31, 38.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 36, 220.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 37, 220, 785; VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 108–115.

²⁹⁹ VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 99.

³⁰⁰ ŠOUŠA, Jiří. Jak to bylo a být nemělo. Ke studiu tzv. neformálních struktur v dějinách správy českých zemí 19. a 20. století. *Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory*. Praha : Karolinum, 1996 [vyd.

obvykle zajistilo kariérní skok i v případě návratu do své korunní země, ovšem i tyto přesuny měly někdy složité zákulisní pozadí intervencí.³⁰¹ Jakou roli v jeho kariéře hrály schopnosti, jakou štěstí a jakou něčí přímluva, již nezjistíme. Obvyklých přibližně 20 let postupu úspěšného kvalifikovaného úředníka k postu okresního hejtmana³⁰² každopádně dokázal zkrátit na 16 let, což nebylo málo. Čechy byly nicméně neblaze proslulé dlouhými lhůtami pro povýšení (nejdelšími v Předlitavsku). Trvalým řešením měla být tzv. služební pragmatika, zavádějící automatický časový postup a odstraňující výjimky. V platnost ovšem vstoupila až počátkem roku 1914.³⁰³ Neformální struktury však ovlivňovaly fungování a rozhodování správního aparátu i nadále.³⁰⁴

Zajímavým pramenem pro národnostní složení i počet politických úředníků je jejich seznam pro de facto povinný příspěvek na péči o rodiny vojáků ze srpna 1914. Provolání s formulářem k podpisům bylo posláno jak německy, tak česky. V německém byl podepsán výhradně c. k. okresní hejtman Alfred Weselý, v české verzi pak jedenáct úředníků – vedle c. k. okresního komisaře Hanouska též c. k. vrchní okresní lékař a c. k. vrchní okresní zvěrolékař, tři c. k. okresní tajemníci, dva c. k. místodržitelští koncipisté a tři c. k. kancelářští oficianti (z toho jedna žena).³⁰⁵

Ve městě existoval též okresní soud, u nějž od r. 1895 působila též jedna z výrazných osobností místního společenského života, již výše zmíněný člen obecního zastupitelstva Antonín Schulz (1852–1922), c. k. okresní soudce (též rada zemského soudu). Tento vlastenec (během svého předchozího působení v Chotěboři byl též náměstkem tamního okresního starosty – Františka Ladislava Riegera...) ve Dvoře Králové nad Labem mj. pečoval o městský archiv (prakticky ho zachránil) a založil tu muzeum a městský park (jenž nyní nese jeho jméno, stejně jako blízká škola, tehdy obecní a měšťanská škola chlapecká, vybudovaná bezprostředně před první světovou válkou: Schulzovy sady). Ze všech lokálních osobností v této práci zmíněných jediné

1997] Acta Universitatis Carolinae. <Philosophica et Historica.> <1/1996.> <Z pomocných věd historických.> <13.> 192 s. 0567-8293, s. 55–62, 58.

³⁰¹ Tamtéž, s. 189–195; KLEČACKÝ, Martin, *Císařský úředník a politická strana*, s. 54–57; KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 82–83.

³⁰² VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 101.

³⁰³ Tamtéž, s. 99; KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 37.

³⁰⁴ ŠOUŠA, Jiří. *Jak to bylo a být nemělo*, s. 56–61.

³⁰⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 520, 729, složka Kriegsaktion der politischen Beamten, 1914–1915, zde mj. Praes. 520, č. j. 20.312 praes, dvoujazyčné svolání místodržitelství úředníků z 25. srpna 1914 se seznamy plátců.

jeho jméno má pevné místo v historické paměti města, i když mnoho našich současníků by ho obtížně spojilo s konkrétním lidským osudem. Nebyl to však jen historik (zachránce a pořadatel městského archivu o více než 7 tis. listinách, korespondent Ústřední komise pro umělecké památky ve Vídni, konzervátor Archivní rady ve Vídni pro politické okresy Dvůr Králové a Rychnov nad Kněžnou a pro soudní okresy Žamberk a Ústí nad Orlicí, jednatel Archeologické komise při České akademii věd a umění, editor knižního vydání místních pramenů z let 1561–1786 *Jich Milostí královen českých urození páni podkomoří a hofrychtěři* (1910) a *Archivní prameny ku poznání života i strážně na širém Královédvorskú od smrti Husovy až do doby Koniášovy 1,2* (1913)), ale také spisovatel (a člen Spolku českých spisovatelů beletristů Máj). Jeho převážně historické hry a prózy, často inspirované jeho studiem místních dějin, jsou dnes ovšem už čtenářsky zapomenuty. Do penze jako soudce odešel r. 1915. Byl jedním ze signatářů manifestu českých spisovatelů r. 1917, což vedle politického mělo i rozměr prestižní – projev respektu českého kulturního světa, který ho vpustil do svých řad.³⁰⁶

Jen přechodně existovaly kraje s krajskou vládou, již stál v čele krajský prezident podléhající ministerstvu vnitra, zatímco zemská místodržitelství měla jen omezenou působnost (např. státní policie, rozhodování o celozemských záležitostech na základě delegování ministerstvem apod.), ovšem už r. 1855 byla role krajů oslabena přeměnou krajských vlád na krajské úřady (jakkoli s některými pravomocemi přesunutými ze zrušených okresních hejtmanství). Jakožto zbytečný mezičlánek byly krajské úřady záhy zrušeny (r. 1860 na Moravě, r. 1862 v Čechách) a jejich politická působnost přešla na místodržitelství a okresní úřady. Okresní hejtmani v někdejších krajských městech se z pověření místodržitele stali tzv. dohlédacími okresními hejtmany s některými konkrétními úkoly, ale druhou instancí správy nebyli. Úvahy o obnovení krajů jako součást řešení česko-německých problémů sice vyústily ve zřízení krajských vlád k 1. lednu 1919, jak už bylo popsáno výše, ale v praxi k němu již pochopitelně nedošlo. (Stále však existovaly krajské soudy.)³⁰⁷

Nakonec se tedy místo krajského mezičlánku mezi okresními úřady a ministerstvem vnitra postavilo jako druhá instance politické správy místodržitelství. Místodržitel plnil pokyny císaře a ministrů, řídil policii v zemi, pečoval o zachování pořádku, dozor nad tiskem, navrhoval císaři

³⁰⁶ MERHAUT, Luboš, ed. et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4 S–Ž. Svazek I, S–T*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6, s. 127–129; SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 153–156; *Místopis soudního okresu*, s. 44–45.

³⁰⁷ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 274–279, 321.

či ministři vnitra jmenování hlavních úředníků a ostatní jmenoval přímo, řídil živnostenskou a spolkovou agendu, otázku divadel, povoloval zřízení tiskáren, veřejných produkcí atd. Ve Slezsku se místo místodržitele a místodržitelství používalo označení zemský prezident a zemské vlády. Místodržitelství bylo jednotným nejvyšším státním úřadem pro zemi jako správní provincii, pečujícím zvláště o přesné provádění zákonů a nařízení.³⁰⁸

Činnost místodržitele byla nesporně závislá na mnoha faktorech spravované korunní země, nejnázve srovnávat lze počet jejich obyvatel. V případě Čech nutno upozornit, že se jednalo o celek výjimečný i v kontextu celého Předlitavska. Sčítání lidu r. 1910 zachytilo v celém Rakousku-Uhersku 51 390 649 obyvatel, z toho 28 572 360 v Předlitavsku. Čechy měly 6 769 378 obyvatel, což překonala jen Halič s 8 025 675 osobami. Třetí zemí bylo až skoro poloviční Dolní Rakousko s 3 531 678 lidmi, následuje Morava s 2 622 297 obyvateli. Asi dvě třetiny korunních zemí měly však obyvatel méně než milion (například u Slezska se jednalo o 756 949 jedinců). A nejmenší korunní země Vorarlbersko se svými 145 408 obyvateli byla méně lidnatá než statutární město Praha s 223 741 osobami, politický okres Smíchov s populací 167 830 nebo politický okres Plzeň s 156 069 lidmi.³⁰⁹ Z historických důvodů se tedy ve správě zrodila nemalá asymetrie. Český místodržitel plnil už z hlediska množství spravovaných obyvatel zcela výjimečnou funkci, nemluvě o specifickém hospodářském a politickém významu Čech v monarchii.

Na sklonku předválečného období zastával úřad českého místodržitele František hrabě (od r. 1913 kníže) Thun. Byl jím už v letech 1889–1896 a musel odejít pro spory s radikalismem mladočechů (vedly až k výjimečnému stavu nad Prahou v l. 1893–1895) v době Badeniových snah o smíření s nimi.³¹⁰ R. 1911 nahradil Karla hraběte Coudenhova, s patnácti lety v úřadě rekordmana mezi českými místodržiteli, který v této funkci přečkal mnohé politické turbulence (například badeniovske bouře r. 1897, jež vedly k dalšímu výjimečnému stavu nad Prahou), ale zradilo ho zdraví, prodělal vážnou mozkovou příhodu.³¹¹ Thun věnoval výjimečné úsilí snaze o česko-německé vyrovnání, ale přes přízvisko „vyrovnávací místodržitel“ nakonec ztroskotal a v důsledku německé obstrukce došlo na výše zmíněné anenské patenty: rozpuštění zemského

³⁰⁸ Tamtéž, s. 274–279; ČOPÍK, Jan. *Proměny*, s.23; KREJČÍ, Dobroslav. *Nynější organismus*, s. 89–102.

³⁰⁹ RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn*, s. 19–83.

³¹⁰ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 41–98, 213–114.

³¹¹ Tamtéž, s. 117, 120–128, 205–206.

sněmu a zřízení úřednické správní komise. Jistým paradoxem zůstává, že tentokrát čelil hlavně německonacionální zášti.³¹²

Jakkoli popsany předválečný vývoj nebyl jednoduchý, měl svůj rytmus a svá pravidla, s nimiž byli aktéři zvyklí počítat. Vše se však mělo již záhy velmi podstatně změnit.

2.6 První období Velké války

*„Zpráva o zavraždění následníka trůnu a jeho choti přišla do našeho města v neděli kolem sedmé hodiny večer a způsobila veliký rozruch mezi veškerým obyvatelstvem, jež nezajímalo se o nic jiného, [!] než o tuto tragickou událost. Zvláštní vydání veškerých časopisů byla v pondělí okamžitě rozebrána a i následující dny byly prodejny časopisů zrovna obleženy. Se [!] všech veřejných budov a škol vlají smuteční prapory.“*³¹³ Tak přiblížil lokální týdeník *Královédvorské listy*, vycházející každého pátku, jak se mezi čísly z 26. června a 3. července 1914 změnila atmosféra ve Dvoře Králové nad Labem.³¹⁴

Ve středu 1. července pronesl starosta města Hynek Šubrt na schůzi obecního zastupitelstva velmi loajální smuteční proslov věnovaný sarajevským událostem, uzavřený možná jen rituálním, pravděpodobně však především zneklidněným přáním, aby císař *„zachován byl blahu svých poddaných národů ještě dlouhá léta jako kníže požehnaného míru.“*³¹⁵ Brzy ale bylo vše jinak...

Ještě před vyhlášením války proběhla v Čechách mobilizace (na rozdíl od Moravy, jíž se týkala až 31. července).³¹⁶ Po telegrafických pokynech okresnímu hejtmanství byly od sobotního večera 25. července šířeny mobilizační vyhlášky do všech vesnic v okolí. Zapojeny byly

³¹² Tamtéž, s. 206–246.

³¹³ *Královédvorské listy*. Svobodomyšlný týdeník, II. ročník, 15. číslo, 3. 7. 1914. O stručnosti prvních informací podává svědectví první oficiální zpráva, telegram z místodržitelství na místní okresní hejtmanství z 28. 6. 1914, který po uvedení titulů a jmen jen sděluje, že *„heute in Sarajevo einem Attentate zum Opfer gefallen, beide tot.“*, SOKA Trutnov, fond OÚ DKnL, karton 27 (43), 1914, Pres. spisy, telegram přijatý pod č. 367; ve veřejnosti se ovšem kolem sedmé hodiny večerní šířila zpráva došlá prostřednictvím telefonu, Chronologický seznam důležitých událostí místních v roce 1914 se vztahem k válečným poměrům. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1.*, Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s, s. 53–61, 53.

³¹⁴ Srov. REJCHRT, Ivo. *Válka přichází do maloměsta: Dvůr Králové nad Labem v roce 1914*. In: LÁNÍK, Jaroslav, ed. a kol. *Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - VHÚ Praha, 2015. 542 stran. ISBN 978-80-7278-663-3, s. 107-116.

³¹⁵ SOKA Trutnov, fond AM DKnL II, kniha 57, Zápisy ze schůzí městského zastupitelstva 1914–1919, 1. 7. 1914, s. 20; proslov byl poté poslán na místodržitelství.

³¹⁶ NEDOROST, Libor. *Češi v I. světové válce. 1. díl, Mým národům*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2006. 239 s. ISBN 80-7277-320-8, s. 65–66, 170, 176.

dočasně zrekvírované soukromé automobily, povoláné i s řidiči (kteří ovšem slíbenou odměnu nikdy nedostali) – snaha o moderní postupy očividně přesahovala vlastní technické vybavení státního úřadu. Obtížné hledání starostů jednotlivých obcí se protáhlo hluboko do noci a dokončeno bylo až časně ráno. V neděli 26. července nejpozději v osm hodin musela být vyhláška vyvěšena. Rodiny poté (nejhojněji v pondělí 27. července kolem poledne) už jen smutně vyprovázely muže cestující k jejich jednotkám na náhle přeplněné místní nádraží. Pamětnice války 1866 se chodily modlit ke kříži u kostela, aby nedošlo k novému krveprolití. Marně...³¹⁷

Královédvorské listy z 31. července již psaly převážně o válce a válečných opatřeních. Kromě „celostátních“ oznámení (např. manifestu *Mým národům* či rozsáhlého přesvědčování Jednoty založen, že vklady jsou i v době války v bezpečí, a není tedy vhodné je náhle vybírat) tu najdeme i sdělení předávaná místními autoritami: vyhlášku c. k. okresního hejtmana Weselého z 28. července *Varování před nákupem velkých zásob potravin*, obecní vyhlášku z 29. července oznamující omezení občanských práv *Výmineční stav* i uklidňující informaci obou místních záložen, že budou „i v době války na Balkáně každodenně v obvyklých úředních hodinách peníze vydávati i přijímati.“³¹⁸

Následovala řada mimořádných opatření. Hned v neděli 26. července byl zakázán průvod na slavnosti místní organizace národně sociální strany.³¹⁹

Provozní doba královédvorských hostinců byla zkrácena do jedenácti hodin v noci (v neděli a ve svátek do půlnoci), což ovšem časem přestalo hrát podstatnou roli, protože jich mnoho vinou nedostatku piva začalo zavírat ještě dříve.³²⁰ Pro přiblížení fungování okresního hejtmantství je zajímavé, jak se tato informace šířila: Dne 26. července 1914 okresní hejtman Weselý vydal (na základě telegramu místodržitele, který ale neobsahoval konkrétní hodinu) vyhlášku všem obcím, že na vesnicích se uzavírají hostince a výčepy v 10 hodin večer (ale číslice 10 je v českém znění přetištěna 11, takže je to nepřehledné; v německé verzi i konceptu

³¹⁷ *Mobilisace*. in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1.*, Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 34–41; *Odjezd prvních do zbraně povoláných*. Tamtéž, s. 41–43; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 157–160.

³¹⁸ *Královédvorské listy*. Svobodomyslný týdeník, II. ročník, 19. číslo, 31. 7. 1914.

³¹⁹ Výminečná a různá opatření v městě a okolí na počátku války. In: *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1.*, *Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 44–45.

³²⁰ Tamtéž, s. 45.

je čistě 10), ve městech pak ve všední dny v 10 hodin a v sobotu, neděli a ve svátek v 11 hodin.³²¹ Až o dva dny později dodatečně sděluje, že se do vyhlášky „*vloudila při opisování chyba*“ (což není pravda, týž text byl i v konceptu) a že mají okamžitě opravit vyvěšené vyhlášky na 11 hodin, ve městech v sobotu a neděli na 12 hodin.³²² Zjevně v zájmu zachování své autority u veřejnosti nechtěl hejtman Weselý přiznat svou chybu při vydávání nařízení. Snad šla na vrub tehdejšímu hektickému tempu úřadování. O něm ostatně svědčí také skutečnost, že dne 25. července byla na okresních hejtmanstvích nařízena povinná permanentní služba (ve dne i v noci), která byla zrušena až 14. srpna 1914.³²³

Výběr vkladů v obavě před jejich znehodnocením rychle utlumila kampaň místních záložen, ale nikdo nedokázal zabránit stahování stříbrných korun a pětikorun z oběhu v obavě před znehodnocením bankovek. Z hospodářských i bezpečnostních důvodů byl zakázán vstup do městských lesů, v nichž docházelo k násilnostem při boji o dříví.³²⁴

Nové poměry někdy vedly k rušení zakázek, ale stát si samozřejmě uvědomoval, že potřebuje hospodářství zachovat v co největším rozsahu, proto již 2. srpna 1914 výnos pražského místodržitelství nabádal: „*Takové události mohou vzbuditi zneklidnění jakož i poruchu hospodářského obchodního života, jež nynějšími poměry naprosto nejsou odůvodněny, zejména jest nebezpečí, že tímto způsobem velkým kruhům pracujícího obyvatelstva, které právě nyní více než jindy jsou odkázány na pravidelný výdělek, bude odňata možnost výdělku a existence a že tímto způsobem bez naléhavé nutnosti budou přivoděny těžké hospodářské škody. / Se zřetelem na tyto úkazy dlužno co nejdůrazněji varovati před ukvapenými a událostmi neodůvodněnými kroky. / Jest vlasteneckou povinností každého, aby všemi svými silami přispíval k tomu, by hospodářský život státu dle možnosti nerušeně pokračoval a aby zachováním klidu a rozvahy bylo zabráněno neodůvodněným škodám hospodářským.*“³²⁵

Výpadek civilní výroby ovšem nebyl jen věcí přílišné opatrnosti v otázce odbytu, ale také mobilizace a brzy též nedostatku surovin. Již 5. srpna 1914 píše královédvorská městská rada místnímu okresnímu hejtmanství, že zdejší „*průmyslové podniky omezují anebo dokonce*

³²¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), Praes. 338, Vyhláška c. k. okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem ze dne 26. července 1914; zde i německá verze a koncepty a telegram od místodržitele přijatý pod č. 536.

³²² Tamtéž (koncept oznámení obcím o opravě).

³²³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 18.692, Praes. 479, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 14. 8. 1914.

³²⁴ Výminečná a různá opatření, s. 45–46.

³²⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), oběžník č. 16.415, vyd. 2. srpna 1914, Pres. č. 400.

*zastavují výrobu,*³²⁶ jež přitom ve 20 místních továrnách živí 8000 dělníků. A nyní „*očekává se úplná nezaměstnanost dělnictva a úplné zastavení výroby ve všech závodech průmyslových*“³²⁷. Jen částečně a postupně byl tento výpadek nahrazován válečnou produkcí, takže mnoho dělníků skutečně náhle ztratilo zaměstnání. Hned v srpnu 1914 se je noviny i městská rada jako zprostředkovatelé snažily přesunout do zemědělství,³²⁸ což by ovšem bylo jen sezónním řešením – ostatně většina dotázaných venkovských obcí se vyjádřila, že „*industriální dělnictvo nehodí se pro polní práce.*“³²⁹ Řešením by byly veřejné práce, jež byly částečně už před válkou i plánovány, ovšem z výnosu prodeje části obecního majetku, k němuž nedošlo. A „*jelikož se svými finančními prostředky obec nadobro jest vyčerpána*“³³⁰, ke zvažovaným nouzovým pracím (stavba silnice mezi hořením a dolním mostem přes Labe nebo nového městského hřbitova) by tedy mohlo být přikročeno, jen pokud by město získalo krátkodobou bankovní půjčku, o jejíž zprostředkování městská rada žádá okresní hejtmanství. Cílem bylo poskytnout příjem (1 K denně) praceschopným nezaměstnaným, což by současně umožnilo vykázat přespolní, kteří by pracovat nechtěli. Také by pak mohli podporovat rodiny mobilizovaných (zjevně nepočítali se státní pomocí v této věci).³³¹ Místodržitelství žádost o zprostředkování ovšem označilo jako bezpředmětnou vzhledem k nejasné výši, podmínkám a délce půjčky.³³²

Ve snaze shromáždit prostředky pro veřejné práce město zakládá „*aprovizační komité*“³³³ v čele se starostou města Šubrtem. Myšlenka na krátkodobou půjčku byla již opuštěna, „aprovizační komité“ usiluje o získání bezúročné půjčky ve výši 100.000 K se splatností 25 let,

³²⁶ Městská rada král. věn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L., SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 4571, vyd. 5. srpna 1914, Pres. č. 433.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, II. ročník, 20. číslo, 7. 8. 1914.

³²⁹ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, s. 25, protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 28. srpna 1914, čl. 34/1.

³³⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 4843, vyd. 6. srpna 1914, Pres. č. 434, městská rada král. věn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L.

³³¹ Tamtéž.

³³² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 19.736, Praes. 501, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königshof a.E., 24. 8. 1914; okresním hejtmanstvím zpracováno 26. 8., dle zde připsané poznámky byl starosta města informován ústně 30. 8. 1914.

³³³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), 1914, Pres. č. 548, Žádost aprovizačního komité ve Dvoře Králové n. L. C. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. ze dne 21. 8. 1914.

což schválilo i obecní zastupitelstvo.³³⁴ Městský úřad to poté oznámil hejtmanství s poznámkou: „*Podotýká se, že v případě tom, kdyby této žádosti obce nebylo vyhověno, nemohla by obec zamyšlenou [!] akci předsevzítí, ježto sama nemá žádných příjmů[,] ze kterých by úhradu provést mohla.- / Neodváděním obecních přírážek a dávek vydána jest obec v kritickou situaci.*“³³⁵ Za těchto podmínek byla samozřejmě pro jakoukoli banku naprosto neatraktivní, i kdyby si nedokázala představit válečnou inflaci. „*Aprovisační komité*“ tak nakonec fungovalo jako orgán k zajišťování zásob pro město, o čemž bude pojednáno později souvisleji – obecnímu zastupitelstvu bylo rovnou oznámeno: „*Utvořeno aprovisační komité, jehož úkolem jest pečovati o zásobování obyvatelstva města zdejšího, zejména toho, které bude bez jakéhokoliv zaměstnání a vydáno bídě a nouzi.*“³³⁶

Místodržitelství nabádá k zákroku „*proti nezaměstnanosti, jež se jeví jako následek nynějšího válečného stavu. / Potírání nezaměstnanosti jest za daných poměrů jedním z nejnütnejších a nejdůležitějších úkolů všech veřejných faktorů, v jejichž cílevědomém a souhlasném postupu byla by nejjistější záruka pro zdařilé provedení tohoto úkolu. Vláda má tudíž za svou povinnost, všude tam s pomocí svou zasáhnouti, kde obávati se jest obtíží při získávání výdělků jakož i při nedostatku práce, pokud to dovolují zvláštní poměry a státní prostředky.*“³³⁷ Vláda zahajuje přípravy jistých nouzových prací, současně ovšem přiznává, že „*bude nutno akci tuto omeziti na poměrně úzký kruh,*“³³⁸ takže hlavní těžiště tohoto úsilí bude na místních zadavatelích, zvláště na okresech a obcích, jejichž povinností je v těchto časech přinášet oběti „*k udržení spořádaných hospodářských poměrů, jež mají pro zemi hodnotu přímo neocenitelnou*“³³⁹. Jde o zajímavý doklad obav o sociální a hospodářský dopad nezaměstnanosti, ale současně uznává povinnost vlády tomu zabránit. Problémem ovšem byl nedostatek finančních prostředků.

³³⁴ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, s. 25, Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 28. srpna 1914, čl. 34/1.

³³⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 4843, 2. září 1914, Pres. č. 434, Městský úřad král. věnn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L.

³³⁶ Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 28. srpna 1914, čl. 34/1, SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, s. 26; Srov. SÖLLNER, Bedřich. Aprovisace. Aprovisační komise města Dvora Králové n. L., in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 31–36, 32.

³³⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 20.674, Praes. 519, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 27. 8. 1914.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ Tamtéž.

Dokladem naléhavosti řešení nezaměstnanosti je také oběžník místodržitele Thuna ze dne 3. září 1914, jímž nabádá hejtmany k povzbuzování obcí a okresů k organizaci nouzových prací (např. stavbu silnic), jak je ostatně povinností těchto institucí. Budou-li tyto práce nezbytné, místodržitel nejasně slibuje i státní subvenci, ale zjevně si je přes kritické sociální poměry vědom limitů státu plnit očekávanou funkci při jejich řešení: „*Se slibováním státních subvencí musí se té doby jen s velikou opatrností postupovati, aby se nevzbuzovaly naděje, jež by se pak splniti nemohly.*“³⁴⁰

Obecní úřad královského věnného města Jaroměř také již v září hlásil zahájení nouzových prací (dvou kanálů ve městě) v ceně 18.000 K na účet obce a jaroměřského okresního výboru.³⁴¹ Za královédvorský okresní výbor podal okresní starosta Schick císařské zemské správní komisi pro Čechy zprávu o nezaměstnanosti a nouzových pracích dne 13. října 1914. Ty by sice výbor chtěl zahájit, ale pro nedostatek peněz by potřeboval větší úvěr. Snažil se ho získat od 14 úvěrních ústavů, ale obdržel od všech naprosto odmítavou odpověď. Proto může nabídnout jen své zprostředkovatelné práce. Vytipoval sice 5 možných projektů nouzových prací v místním okrese – regulaci Labe od Dvora Králové nad Labem na jih, k Jaroměři, stavbu lokální dráhy Hořice – Dvůr Králové nad Labem – Náchod nebo Dvůr Králové nad Labem – Hostinné a vodovod či okresní silnici v okolních vesnicích. Většinu z toho by ovšem mohl realizovat jen stát. Krom toho „*je otázkou, zda naši jen na lehkou práci zvyklí textilní dělníci jsou použitelní na těžší, zvláště zemní práce*“³⁴². Téhož dne pak (spolu s opisem výše citované analýzy) poslal okresní starosta Schick zprávu okresnímu hejtmanovi Weselému, v níž o nezaměstnanosti v královédvorském okrese hlásí, že „*podle zpráv z obcí tohoto okresu v 16 z nich nejsou vůbec žádní nezaměstnaní a ve 22 z nich 917 [nezaměstnaní] (z toho v samotném Dvoře Králové nad Labem 578). Nezaměstnaní byli spočítáni, z nich jen 532 je příslušných ve zmíněných obcích. Sami sestávají z 21 dělníků zemědělských, 157 živnostenských, 660 továrních a 79 nádeníků.*“³⁴³

³⁴⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 541, 3. 9. 1914, Praesidium c. k. místodržitelství v království Českém, č. 22.040.

³⁴¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 606, 17. 9. 1914, Obecní úřad královského věnného města Jaroměř c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové, č. 4026/14.

³⁴² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 688, č. 1458, Bezirksausschuss Königinhof a/E an die kaiserliche Verwaltungskommission für Böhmen am 13. Oktober 1914 (opis).

³⁴³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 688, č. 1680, Bezirksausschuss Königinhof a/E der Bezirkshauptmannschaft HIER am 13. Oktober 1914.

Při sčítání nezaměstnaných ve Dvoře Králové nad Labem v říjnu 1914 tedy šlo o 578 mužů, z toho 464 továrních dělníků, 76 řemeslníků, 33 nádeníků a 5 zemědělských dělníků. I v souvislosti s úbytkem možností pracovního uplatnění se ze Dvora Králové n. L. do konce října 1914 vystěhovalo přes tisíc osob.³⁴⁴

Masivní mobilizace a válečná výroba učinily z počáteční válečné nezaměstnanosti záhy pouhou epizodu. Ale jde o pozoruhodnou sondu do propojení válečných, hospodářských a sociálních faktorů – a také zajímavé svědectví o tom, že sama vláda za sociální mír v zázemí cítila zodpovědnost. Ta ovšem nestačí, pokud chybí zdroje. A pokyn ministerstva vnitra, jak tehdy reagovat na nezaměstnanost, zněl jednoznačně: vyhnout se přímé finanční podpoře.³⁴⁵ V malém se tu ukazují problémy, které nakonec monarchii poškodí natolik, že to v podstatné míře přispěje k jejímu zániku.

Zjitřená atmosféra vyžadovala zvýšený dohled bezpečnostních složek, které však okamžitě prořídly vlivem mobilizace (hned v prvním kole bylo povoláno 6 strážníků ze 17, další měl dovolenou a 3 očekávali povolání hned v druhé vlně – v té jich nakonec bylo povoláno dokonce hned 5). Městská žádost o osvobození strážníků od vojenské povinnosti byla okresním hejtmanstvím odmítnuta.³⁴⁶ V této situaci už 5. srpna 1914 městská rada žádá okresní hejtmanství, „by v brzké době na ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku po dobu potřeby na *útraty c. k. vlády* [podtrženo v textu] poslána byla do města zdejšího částečná posila vojenská, která by v první řadě pečovala o to, by při úplné nezaměstnanosti dělnictva čelila možnému zneklidnění a vzbouření. (...) Již dnes je viděti[,] jak četné krádeže nejen ve městě[,] nýbrž i na polích a lesích páchány bývají, aniž by osobám ku ochraně těchto objektů určeným umožněno bylo zakročiti, aneb v případě zakročení své úřední moci použití, z důvodu vyhrožování stavění se na odpor. / Za těchto okolností není možno městu Dvoru Králové n. L. veškeré funkce

³⁴⁴ Statistická data z počátku války. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 80–82; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 163.

³⁴⁵ RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008. 461 s. ISBN 978-80-246-1429-8, s. 71.

³⁴⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 4571, vyd. 5. srpna 1914, Pres. č. 433, městská rada král. věn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L.; SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 28. srpna 1914, čl. 34/1, s. 25.

bezpečnostní vykonávati (...)“³⁴⁷ Naléhavost žádosti, „*aby na útraty c. k. vlády příslušná posila vojenská k ochraně veřejné bezpečnosti a pořádku pro město zdejší po dobu potřeby opatřena byla*“³⁴⁸, rozhodně překračuje prostou úřední povinnost – formulace svědčí spíše o velkém osobním neklidu (ač současně i šetrnosti). Představivost jim snad povzbudila vzpomínka na místní násilné demonstrace v noci z 29. na 30. října 1908, jež způsobily škody odhadované na 80.000 korun.³⁴⁹ Zvláštní nicméně je, že přes naléhavou dikci žádosti se v záznamech městské rady ke dni 10. srpna 1914 (tedy 5 dní po datování výše zmíněné žádosti) teprve uvádí v budoucím čase: „*Okresní hejtmanství dožádáno bude, by na ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku po dobu potřeby na útraty c. k. vlády do města zdejšího vyslána byla částečná posila vojenská.*“³⁵⁰ A skutečně: na žádosti samé je jako den jejího úředního zaevidování uvedeno datum 12. srpna.³⁵¹ Snad tedy již hotovou a datovanou žádost pozdrželi radní do příští oficiální schůze městské rady (po té 3. srpna proběhla další až 10. srpna 1914³⁵²), aby nedošlo k jejímu zpochybnění. Zanesení do zápisů rady současně vylučuje úvahu, že žádost byla tajným soukromým rozhodnutím starosty, staročecha Šubrt, jediného podepsaného na zmíněné žádosti. Projednávání na schůzi tu z radních chyběl jen mladočech Růžička. Podpis radního Holuba, pokrokáře, jasně stvrzuje správnost zápisu o jednání...

Skutečnost, že čistě česká městská rada (nadto politicky pokrokáři, realisté, mladočeši a staročech) v městě z devíti desetin českém naléhavě žádá o (rakouskou) vojenskou asistenci proti vlastním obyvatelům, bortí prvorepublikové protirakouské stereotypy. Příznačné je, že z knižního zpracování dějin města v době světové války ve 20. letech tato zmínka jistě ne náhodou vypadla...

Byla to ovšem žádost marná. Jedinou vojenskou posádkou ve městě během první světové války bylo asi 200 zdravotníků v listopadu a prosinci 1914, kteří zde přechodně sídlili v budově zvané

³⁴⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 4571, vyd. 5. srpna 1914, Pres. č. 433, městská rada král. vĕn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L.

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ LESÁK, Vladimír. *Národnostní nepokoje*, s. 33.

³⁵⁰ SOkA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 10. srpna 1914.

³⁵¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 4571, vyd. 5. srpna 1914, Pres. č. 433, městská rada král. vĕn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L.

³⁵² SOkA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokoly ze dne 3. srpna a 10. srpna 1914.

podle mírového využití „povidlárna“ (v býv. Bauerově továrně), než se pro ně uprázdnilo místo v blízkém a tehdy vojskem přeplněném Josefově.³⁵³

Řešení tak nakonec přineslo vytvoření civilních nočních hlídek, jež provádělo z usnesení městské rady od konce července celkem 31 členů místního sboru dobrovolných hasičů. Každou noc mělo být zapojeno 12 hasičů a dva strážníci. Jejich postupné povolávání do armády ovšem nejprve donutilo přibrat do hlídek i další obyvatele, až v září 1915 došlo k přeměně stráže na čistě občanskou.³⁵⁴ Nejviditelnějším podílem místodržitelství na tomto úsilí tak byl pokyn ke značení pomocné stráže – jako odznak mají tito náhradní strážníci nosit „*na levé ruce černý 45 cm dlouhý pásek, pošíť dvěma 13 cm širokýma [!]obrúbami ze žlutého hedvábí s nápisem ‚Gendarm‘*“.³⁵⁵

Městu Dvoru Králové nad Labem každopádně rostou náklady, současně však klesají příjmy. Když byl 29. srpna 1914 okresním hejtmanstvím zakázán prodej pálených nápojů v malém ve výčepech i prodejnách, naléhá místní městský úřad na změnu nařízení: „*Jak známo, obec zdejší na základě výnosu zemské správní komise ve shodě s c. k. místodržitelstvím král. Českého obdržela povolení ku vybírání dávky ze spotřeby lihových tekutin – piva, vína a kořalky jedině k tomu účeli[!], by mohla krýti výdaje spojené s řádným hospodářstvím obecním. / Nařízením výše uvedeným částečné příjmy obce budou zkráceny, následkem toho nebude jí možno zejména v nynější době – válečných poměrů veškeré úkoly do samostatné a přenešené [!] působnosti její náležející vykonávati. – Hospodářství obecní následkem neplacení obecních přirážek jakož i jiných obecních dávek a pohledávek vydáno jest nebezpečí, že právě v přítomné době pro nedostatek příjmů obec nebude moci ani nejnnutnější opatřiti. (...) [Místo toho žádá,] by raději vydán byl příkaz omezení doby prodeje na určité hodiny, by tímto způsobem obec úkoly zákonem jí uložené vykonávati mohla.*“³⁵⁶ Žádost vpravdě rafinovaná – a varovná, pokud jde o finanční zajištění základních funkcí města.

Problém s omezením prodeje lihovin se ovšem záhy ocitl ve stínu zásobování potravinami.

³⁵³ Vojenská posádka ve Dvoře Králové. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., s. 73–74.*

³⁵⁴ *Činnost sboru dobrovolných hasičů na počátku války*, s. 51–52; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 30. července 1914.

³⁵⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 24.132, Praes. 583, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 13. 9. 1914; zde i koncept pokynu hejtmana Weselého všem obecním úřadům, z nějž pochází citát.

³⁵⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 5408, Pres. č. 564, městský úřad král. věn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. dne 3. 9. 1914.

Hned počátkem války se lidé z města i okolí snažili co nejlépe zásobit. Co mohlo těšit kupce, hrozilo neklidem veřejnosti, pokud by zboží na skladě došlo, nebo prostým tržním mechanismem by zdražilo. Proto okresní hejtman Weselý vydává už 28. července 1914 autoritativní konejšivou vyhlášku proti hromadění zásob: „*Bylo mi oznámeno, že obyvatelstvo z obavy, aby předměty denní spotřeby nebyly zdraženy, a v mylném předpokladu, že v nejbližších dnech nebude možno se zásobiti, činí zbytečně veliké nákupy, čímž se zásoby zmenšují a zároveň nepoctivým obchodníkům podnět a příležitost poskytuje, aby ceny zboží vyděračsky zvýšili.*“³⁵⁷ Vyzývá tedy, aby lidé nečinili „*zbytečných nákupů*“³⁵⁸ – už proto, že plánuje „*v nejbližších dnech*“³⁵⁹ stanovit maximální ceny základního zboží, „*takže není třeba obávati se většího zvýšení cen.*“³⁶⁰ (Vyhlášku a seznam maximálních cen nejnужnějšího zboží nakonec vydal 22. srpna 1914³⁶¹). A tu předvídá meze své autority tváří v tvář možnosti finančního profitu, proto rovnou upozorňuje, že obchodníci nemohou zboží schovávat (aby ho prodali tajně za vyšší ceny) – pokud by tak učinili, porušili by § 482 trestního zákona³⁶² a podle § 484 by mohli být potrestáni až šestiměsíčním vězením.³⁶³ Trestné je též „kartelové“ zvyšování cen. Všechny přestupky v této věci mu mají být hned oznámeny, aby je potrestal.³⁶⁴

O limitech autority okresního hejtmantství tváří v tvář obavě z hladu svědčí skutečnost, že zvýšené nákupy pokračují. Mnoho zboží bylo okamžitě po dodání rozprodáno. Brzy chyběly

³⁵⁷ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, II. ročník, 19. číslo, 31. 7. 1914; rukopis a vyhláška v češtině i němčině: SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), 1914, Pres. č. 366.

³⁵⁸ Tamtéž.

³⁵⁹ Tamtéž.

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, –karton 27 (43), Praes. 380, 22. srpna 1914: koncept vyhlášky a hlášení místodržitelství, výtisk tabulky maximálních cen jednotlivých druhů základního zboží (potravin, ale také topiva a benzínu).

³⁶² „*Jak se tresčí živnostníci, kteří zásobu zboží k nevyhnutelným potřebám denní výživy náležejícího, tají nebo ji vydati se zdráhají. / Když živnostníci, kteří mají vůbec takové zboží na prodej, ježto náleží k nevyhnutelným potřebám denní výživy, zásobu svou tají, anebo jakému koli kupujícímu z ní něco vydati se zdráhají, dopustí se tím přestupku, a potrestání býti mají podlé toho, jestli zboží nevyhnutelněji potřebné, po prvé pokoutou peněžitou od desíti až do padesáti zlatých; dopustili se toho po druhé, má se trest zdvojnásobiti; třetí pak přestoupení má za následek ztrátu živnosti.*“ <https://www.codexisuno.cz/9AO?lang=cs> [2. 11. 2020].

³⁶³ „*Kterak tehda, když se tajení nebo zdráhání stane v čas skutečného nepokoje. / Stane[-]li se tajení nebo zdráhání, v § 482. přivedené, v čas skutečného veřejného nepokoje, potrestán bud' vinník kromě ztráty živnosti tuhým vězením od jednoho až do šesti měsíců, ač není[-]li čin jeho zločinem.*“ Tamtéž, 2. 11. 2020.

³⁶⁴ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, II. ročník, 19. číslo, 31. 7. 1914; rukopis a vyhláška v češtině i němčině: SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), 1914, Pres. č. 366.

sůl a cukr. Ceny v prvních měsících války postupně rostly, např. mouky a brambor o více než 100 %, luštěnin o 80–90 %, vajec o 60 %, sádla o 40 %.³⁶⁵ Městská rada vstupuje do zásobování a místní „*aprovisační komité*“ na podzim nakupuje vagóny obilí a 30 tun brambor.³⁶⁶ Téměř současně ale městská rada organizuje státem nařízenou rekvizici obilí zemědělcům v okolí.³⁶⁷ Válečné události sledovalo město zpozvzdálí dopisů a novinových článků. Přesto již brzy i sem dorazili přímí svědci – její oběti. Ranění. Ti první jen projížděli vlakem, ale 13. září 1914 jich bylo ve městě ubytováno 36, dopravených z přeplněného Josefova. Během září přibyli další, celkem se jednalo o stovku. V lazarety se ve městě proměnily městská nemocnice, sokolovna, sál divadla i několika hostinců. Mezi raněnými nacházíme Čechy, Slováky, Poláky, Maďary i Němce. Těšili se sympatiím veřejnosti, jež se vedle samotného zajištění lazaretů projevovala dary tabákových výrobků. Soudě podle dobové novinové zprávy, dopis jednoho z ošetřovaných Maďarů zveřejněný v uherském časopisu si péči pochvaluje: „*Náš udatný voják píše, abychom i my věnovali českým raněným vojínům tolik obětavé péče, jaké dostává se našim raněným krajanům v tomto českém vzdáleném městě.*“³⁶⁸ Dne 29. září 1914 zde proběhl pohřeb zesnulého honvédského desátníka. Nad jeho rakví promluvil mj. i starosta Šubrt, jehož žena měla ostatně vrchní dozor nad ošetřováním v sokolovně. Zcela v duchu představ o prvním páru města.³⁶⁹

Dalšími svědky války byli vojenští zajatci, soustředěvaní v nedalekém Josefově. V tomto případě ovšem už ke kontaktům docházet nemělo – podle vyhlášky okresního hejtmána byl zakázán „*vůbec každý styk – přímý či nepřímý – s válečnými zajatci jak za dopravy jejich, tak i za pobytu v táboře Josefovském [!]. / Zejména též zakazují nabízení jim pokrmů, požívatin [!] neb jiných jakýkoliv darů, dále přibližování se k nim za transportu a vůbec postávání poblíž táborových ohrazení neb dokonce přibližování se k nim. / Zejména však zakazují veškeré*

³⁶⁵ Statistická data z počátku války, s. 80; VONDROUŠ, Josef. Místní aprovisace. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*, s. 37–40.

³⁶⁶ SOkA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 30. listopadu 1914.

³⁶⁷ SOkA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 17. prosince 1914.

³⁶⁸ Královédvorské nejnovější zprávy, roč. 1., č. 50, 25. září 1914, s. 2.

³⁶⁹ *Lazarety ve městě. První ranění ve městě, v Sokolovně a jinde.* TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 49–51.

projevy vůči zajatcům. / Každý, kdo by proti tomuto zákazu jednal, bude, pokud by se nejednalo soudní delikt, potrestán pokutou od 2 K do 200 K, po případě [!] vězením od 6 do 14 dnů. / Zákaz tento nabývá ihned platnosti. ³⁷⁰

Ve stejné době se tu objevili též uprchlíci (převážně Židé) z Haliče. Tento fenomén, „*jak produkt, tak příčina vážného chaosu a zmatku*“³⁷¹, zastihl stát naprosto nepřipravený – rychlost a nepředvídanost invaze se propojila s rozvratem tamních místních institucí. Nejhůře dopadli nemajetní, zcela odkázaní na veřejnou pomoc (přeprava, ubytování, státní i charitativní finanční podpora).³⁷² Stát se snažil dopravu a ubytování uprchlíků plynule organizovat.³⁷³ Přesto bylo obtížné zajistit i zdánlivě takovou samozřejmost, jako bylo dohledání vlastní rodiny. Jak stálo ve vyhlášce královédvorského okresního hejtmána Weselého: „*Útěk části obyvatelstva z HALIČE a BUKOVINY do západních zemí, který byl způsoben vojenskými operacemi, stal se na mnoze [!] tak spěšně a z nenadání [!], že celá řada rodin uprchlíků při odjezdu jakož i po dobu jízdy byla oddělena a roztržena a jednotliví členové rodiny zůstali částečně v Haliči a Bukovině, neb v přestupních stanicích, částečně s jinými transporty dospěli do jiných stanic a osad. / Mnohdy uprchli zcela neb z části [!] rodiny, jejichž živitel byl ve vojenské neb civilní státní službě, nemohl rodinu doprovázet a postrádá nyní veškerých zpráv o tom, kde se též nalézá.*“³⁷⁴ Oznamoval proto, že státní úřady vytvořily systém, jímž uprchlíci hledali své příbuzné.

Celkem šlo v případě Dvora Králové nad Labem do konce roku asi o 220 haličských uprchlíků, další stovky dorazily r. 1915. K jejich ubytování byla využita především jedna zrušená továrna.³⁷⁵ Teprve znovudobytí Haliče v květnu a červnu 1915³⁷⁶ umožnilo jejich postupný

³⁷⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Pres. č. 843, vyhláška c. k. okresního hejtmánství ve Dvoře Králové n. L. dne 8. XII. 1914.

³⁷¹ JUDSON, Pieter M. *The Habsburg empire: a new history*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016. xiii, 567 stran. ISBN 978-0-674-04776-1, s. 408.

³⁷² Tamtéž, s. 408–410.

³⁷³ Srov. SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 24.835, Praes. 596, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 17. 9. 1914.

³⁷⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Č. 39410, 13–49/140, ve složce 69, Praes. 520, 729, C. k. okresní hejtmánství ve Dvoře Králové nad Labem dne 16. XII. 1914 – vyhláška. Zde i některé vyplněné karty nezvěstných.

³⁷⁵ Příchod prvních uprchlíků. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1.*, s. 72–73; Statistická data z počátku války, s. 81; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 163.

³⁷⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 91–98.

návrat – tak například koncem července 1915 přinesly místní noviny zprávu, že za poslední týden město opustilo 24 haličských uprchlíků a vrátilo se domů.³⁷⁷

2.7 Státní úřady ve víru války

Brzy se ukázalo, že státní infrastruktura a logistika neodpovídá novým potřebám doby. C. k. ředitelství pošt a telegrafů pro království České totiž upozornilo obecní úřad v Jaroměři, že „žádosti za povolení meziměstských hovorů telefonních s c. k. okresním hejtmanstvím nelze vyhověti, jelikož po čas všeobecné mobilisace meziměstská doprava telefonní jest omezena na státní hovory úřadů státních i vojenských[,] a sice pouz[e] v záležitostech nutných.“³⁷⁸ Královédvorské hejtmanství spravovalo soudní okres tamní (38 obcí) a jaroměřský (48 obcí).³⁷⁹ Jestliže v těchto složitých časech nemůže 85 z 86 samospráv telefonovat na okresní hejtmanství pro radu nebo pokyn, efektivitu řešení možných problémů to jistě snižovalo, jakkoli oficiální komunikace byla samozřejmě primárně písemná.

Státní orgány si byly vědomy tísně žen a dětí v zázemí z neznámého osudu manželů, sourozenců a rodičů na frontě. Místodržitelství proto nařídilo hejtmanstvím šířit informaci o vídeňské a budapeštské kanceláři Červeného kříže, jež – slovy pokynu všem obcím – „podávají bezplatné zprávy o pobytu, poranění neb nemoci zraněných neb onemocnělých příslušníků vlastních /případně spojeneckých/ pozemních a námořních vojsk.“³⁸⁰

Mezi povinnosti okresního hejtmanství patřila též cenzura, o níž pojednáme v rámci kapitoly o tisku. Též prověřování loajality budeme řešit v jiné kapitole, zde je jen příhodné připomenout, že i tato agenda úřad zaměstnávala, a zmínit, nakolik složité pro státní úřady bylo orientovat se v aktuálních požadavcích. Jak 18. září 1914 poznamenal jistý pražský státní zástupce: „Já se nedivím, že páni redaktoři nevědí, co se smí psát; my nevíme, co se má konfiskovat.“³⁸¹ Příkladem problematických úkolů pro okresní hejtmanství může být například pokyn královéhradeckého státního zastupitelství zabraňovat novinám zveřejňovat nesrozumitelné inzeráty s podivnými zkratkami a čísly, protože „novinové inzeráty mohou být velmi snadno

³⁷⁷ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. III., 9. číslo, 30. července 1915, s. 2.

³⁷⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 465, 17. 8. 1914, C. k. ředitelství pošt a telegrafů pro království České obecnímu úřadu v Jaroměři 16. 8. 1914 (opis).

³⁷⁹ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 215, 233.

³⁸⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 18.974, Praes. 462, 17. 8. 1914, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass; oznámení Všem obcím z 18. 8. 1914.

³⁸¹ HERBEN, Jan. *Knihy vzpomínek*. Druhé vydání. V Praze: Družstevní práce, 1936. 2 svazky (685 stran; 22 nečíslovaných stran). Svět. Nová řada; XIII.,s. 458; WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 549.

*použity ke zrádcovským zprávám do ciziny*³⁸² Svět inzerce (zvláště ve válečné nouzi) ovšem úsporným zkratkám vysloveně přál, takže tento pokyn činil z úředníků luštilitele a řešitele, co je z jejich hlediska ještě dostatečně srozumitelné...

Zcela novou agendou byly sbírky válečné pomoci, jež organizovalo zvláště Kriegshilfsbureau des k. k. Ministerium des Innern ve spolupráci dalšími organizacemi, jako byl Kriegsfürsorgeamt des k. und k. Kriegsministeriums nebo Červený kříž. Oficiální plakáty ohlašující sbírku též uvádějí všechny tři výše zmíněné organizující instituce. Poměrně příznačně tu není blíže charakterizován Červený kříž, zatímco obě další pomocné instituce bylo asi bez upřesnění obtížné odlišit: Kriegshilfsbureau jako podporu pro rodiny vojáků a Kriegsfürsorgeamt jako pomoc pro vojáky v poli, vdovy a sirotky. Nabídka akcí zahrnovala finanční sbírky, prodej patriotických odznaků, pohlednic a kalendářů. Úřady měly pečovat o jejich provádění (např. zaplombovat plechové schránky).³⁸³ Záhy následovala konkrétní nabídka těchto předmětů, kromě toho např. i o medailon zobrazující císaře Františka Josefa i Viléma II. nebo válečné prsteny pro štěstí.³⁸⁴ Shromažďovaly se též potraviny a další předměty pro vojáky (čaj, čokoláda, kakao, sýr, příbory, mýdlo, tužky, dopisní papír...)³⁸⁵ Přitom už v srpnu 1914 místodržitel Thun jasně nařídil: „*Sbírky pro jiné než válečně humanitární účely mají být v současnosti povoleny jen v případě nejkrajnější nutnosti.*“³⁸⁶ Zemská válečná pomocná úřadovna jakožto zemská organizace celostátní instituce Kriegshilfsbureau se pak už 7. září 1914 rozhodla, „*aby se uspořádal v celé zemi květinový den v den Nejvyšších jmenin Jeho císaře a krále. Apoštolského Veličenstva[,] to jest dne 4. října 1914.*“³⁸⁷ Polovina výnosu měla být využita v místě na nouzovou akci proti nezaměstnanosti, druhá pak poslána zemskému centru válečné pomocné úřadovny. Ačkoli byl pokyn směřován k okresní organizaci této

³⁸² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 175, 176, k. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. den 23. April 1915.

³⁸³ Např. SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 554, Kriegshilfsbureau des K. K. Ministerium des Innern an den Leiter der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof, Böhmen am 30. August / 2. September 1914; zde i plakáty Offizielle Sammlung.

³⁸⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 563, Praes. 597, Zemská válečná pomocná úřadovna přednostům c. k. okresních hejtmanství, 17. září 1914.

³⁸⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 22.056, Praes. 544, 4. 9. 1914, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass.

³⁸⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 18.859, Praes. 475, 16. 8. 1914, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass.

³⁸⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 481, Praes. 566, Zemská válečná pomocná úřadovna přednostům c. k. okresních hejtmanství 9. září 1914.

instituce, hejtmanství jen nahradilo tuto informaci novým adresátem: obecními úřady...³⁸⁸ Místní noviny ovšem akci shrnuly překvapivě chladně jednou větou: „*Květinový den, pořádaný ve prospěch pomocných účelů vojenských dne 4. t. m., vykazuje čistého výtěžku as 1200 korun.*“³⁸⁹ A neustále na úřad se valily další a další pokyny: „*Pan přednosta úřadu rač sem sděliti co nejdříve, zda, jakým způsobem a jakým výsledkem již byly zahájeny v tamním správním obvodě sbírky naturalních [!] darů (...) O tom, jak mají býti dary přijímány a dále odevzdávány, budou dány bližší pokyny.*“³⁹⁰ Polovičitost a neúplnost pokynů přitom komplikovala úřadům jejich naplňování – kdyby instrukce k přijímání darů dorazily současně s pokyny k zahájení sbírek, bylo by vše organizačně mnohem jednodušší...

Tyto akce ovšem pro úředníky neznamenal jen další pracovní náplň, ale zasahovaly je i jinak: úředníci museli jít samozřejmě ve válečné charitě příkladem. Proto v celostátní akci věnovali jedno procento svých příjmů péči o rodiny vojáků v armádě či padlých. Zapojili se i úředníci z královédvorského hejtmanství v čele s hejtmanem Weselým.³⁹¹ Seznamy těchto plátců s uvedením měsíčního služného i následně vypočtené částky 1 % lze nalézt i nadále – poslední (s celkovou odváděnou částkou 30 K 1 h) s datem 1. října 1918...³⁹² Vůbec se očekávalo, že hejtman a další státní úředníci půjdou příkladem a budou se aktivně zasazovat o projevy rakouského patriotismu,³⁹³ jak o tom bude blíže pojednáno ve zvláštní kapitole o loajalitě. Tam také zmíníme další dimenzi válečné zátěže úřadů: péči o rakouské státní smýšlení obyvatelstva, stejně jako hon za protistátně vyhodnocenými materiály, jako byly ovšem též zápalky nebo knihy opatřené všeslovanskými barvami...

Některé informace byly navíc pro chod úřadu nejspíše zbytečnou zátěží – například ta o odnětí oprávnění pro japonské konzulární úřady...³⁹⁴ Stát se každopádně snažil své hejtmany zevrubně

³⁸⁸ Tamtéž (koncept).

³⁸⁹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. II., 25. číslo, 9. října 1914, s. 2.

³⁹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 22.982, Praes. 574, 10. 9. 1914, Praesidium c. k. místodržitelství v království Českém.

³⁹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 520, 729, složka Kriegersaktion der politischen Beamten, 1914–1915, zde mj. č. j. 20.312 praes, svolání místodržitelství z 25. srpna 1914 se seznamy plátců aj.

³⁹² Tamtéž, Konsignation über die für das Rote Kreuz abgeführten Beiträge /1 % der Netto-Bezüge. /, 1. 10. 1918; zde jsou též údaje o obdobné platbě profesorů místního gymnázia.

³⁹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 31083, Praes. 738, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 10. Juli 1915.

³⁹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Nr. 22.731, Praes. 572, 9. 9. 1914, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass.

informovat o všech protistátních skutečnostech, jež zjistil. Tak v listopadu 1914 další oběžník přinášel obsáhlou zprávu o formování protirakouského odboje v Rusku (otištěnou předtím v časopisu Čechoslovan). Pro chod jejich úřadů je zajímavé, že v jinak německém oběžníku byla přetištěna česky bez překladu do němčiny. Instrukce byla jasná: zabránit šíření podobných protistátních textů.³⁹⁵ Obdobně dostali později úředníci hejtmanství nejen podrobné informace o sbírkách *Česko-amerického výboru pro osamostatnění a podporu českého národa* v New Yorku (německy), ale též český text jejich svolání vyzývající ke sbírce mezi americkými krajany,³⁹⁶ jehož šíření v Čechách nebylo ani organizačně pravděpodobné, ani neodpovídalo jeho účelu. Ostatně už samotná protirakousky vyznívající americká krajanská periodika byla konfiskována ještě před jejich doručením (později vznikl dokonce seznam jejich adresátů k jejich dalšímu sledování a provedení domovní prohlídky; ze Dvora Králové nad Labem na něm nebyl nikdo).³⁹⁷ Podobně obširné bylo i hlášení o protistátní činnosti prof. Masaryka a dr. Sychravy ve Švýcarsku r. 1915, zahrnující v příloze též doslovný třístránkový opis hlášení rakousko-uherského vojenského atašé v Bernu.³⁹⁸ Třístránkové bylo i hejtmanstvím přeposlané hlášení rakousko-uherského generálního konzula v Barceloně Szentimiklósyho rakousko-uherskému vyslanci ve Španělsku Fürstenbergovi o protirakouské agitaci tamních Čechů, z nichž jeden svolal do svého bytu místní Čechy a další Slované k oslavě dobytí pevnosti Přemyšl Rusy...³⁹⁹ Okresní úřad přirozeně potřeboval informace, proti komu má zakročit (např.

³⁹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Nr. 33.020, Praes. 818, 23. 11. 1914, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass.

³⁹⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 433, Nr. 17.752, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 27. April 1915 – jde o průvodní dopis k současně přeposílaným informacím, jež zaslal k. u. k. Kriegsüberwachungsamt.

³⁹⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 846, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 27. April 1915 dem Herrn Vorstande der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E am 30. Juli 1915.

³⁹⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 34306, Praes. 816, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 26. Juli 1915. Hejtman Weselý cirkulář obdržel 29. 7. a o dva dny později na jeho druhou stranu poznamenal pokyn všem poštovním úřadům, aby mu předkládaly přijatou i odesílanou korespondenci se Švýcarskem.

³⁹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 34804, Praes. 825, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 26. Juli 1915, příloha; rakouská pevnost Přemyšl se ruské armádě vzdala 22. března 1915 a byla rakousko-německými silami znovudobyta 3. června 1915, srov. RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914-1918*. Wien: Böhlau, 2013. 1222 s. ISBN 978-3-205-78283-4, s. 317, 325.

pokyn odhalit kontakty mezi českými zeměmi a Ženevou, resp. Masarykem⁴⁰⁰, nebo pokyn Masaryka zatknout⁴⁰¹), ale byl jimi velkým nasazením místodržitelství za cenu nemalých finančních obětí zásobován zjevně mnohem štedřeji, než bylo nutné (ba než dávalo vůbec smysl). S trochou nadsázky řečeno: státní úředníci byli tehdy péčí rakousko-uherského státu informováni přinejmenším o zahraničním odboji lépe než sami čeští odpůrci monarchie, protože protirakouský odboj vznikal živelně na různých místech a počátkem války spojení mezi domácími a zahraničními strukturami neexistovalo...⁴⁰² Kromě zbytečné zátěže pro státní aparát si navíc místodržitelství neuvědomovalo ani riziko, že právě prostřednictvím těchto důvěrných oběžníků se tito domácí odpůrci dozvědí mnoho užitečných informací, jak se to ve skutečnosti indiskrecí oprávněných adresátů často dělo.⁴⁰³ Veřejnost se přitom o Masarykově protirakouské agitaci dozvěděla až 29. září 1915.⁴⁰⁴

Jiný přístup ovšem projevovala armáda – například problematika rozpuštění pluku č. 28 v dubnu 1915, o níž bude řeč v rámci kapitoly o loajalitě, nebyla rozhodnutím vojenských míst civilním úřadům vůbec oznámena. Teprve když se soudní aparát měl vypořádat s obviněními z urážky armády, dostal oficiální informace alespoň ten.⁴⁰⁵ Tento přístup se nicméně neosvědčil, takže analogické události později téhož roku spjaté s plukem č. 36 byly již státním úřadům oznámeny a ty je dokonce měly právo výběrově sdělovat i dalším osobám.⁴⁰⁶

Královédvorský okresní hejtman Weselý také musel pro K. u. k. Überwachungsamt zjišťovat, za jakých okolností se v Rusku ocitl Anton Roth a odkdy je členem Sokola. Vyšetřil, že tento rodák ze středočeských Kosmonos pracoval ve Dvoře Králové nad Labem v továrně Josefa Sochora jako míchač barev, ale 24. července 1914 (tedy ještě před vypuknutím války) přesídlil do Ruska, do města Ivanovo Voznesčuk ve Vladimírské oblasti, kde pracoval opět jako dělník – míchač barev, zatímco jeho manželka zůstala ve Dvoře Králové nad Labem. Členem

⁴⁰⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 37.839, Praes. 972, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 22. August 1915; zde i koncept předání pokynu četnictvu podepsaný okresním hejtmanem Weselým.

⁴⁰¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Nr. 42.162, Praes. 1226, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 8. Oktober 1915.

⁴⁰² Srov. RAUTENKRANZ, Antonín. Co jsme věděli o přípravách o odboji. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*, s. 7–16.

⁴⁰³ *Masaryk mezi svými: kniha krásných vzpomínek*. Plzeň: Jan Kobes, 1930. 431 s., s. 142–146.

⁴⁰⁴ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*, s. 205–206.

⁴⁰⁵ LEIN, Richard. *Plnění povinností*, s. 223–224.

⁴⁰⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 39.018, Praes 1031, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 5. September 1915.

královédvorského Sokola je Roth od r. 1913. Je líčen jako tichý a politicky zcela nezávadný muž, jehož pobyt v Rusku nemá tedy politické důvody.⁴⁰⁷ Vyšetřování vyvolal též telegram zasláný v dubnu 1915 ze Dvora Králové nad Labem do Rotterdamu s uvedením neexistující odesilatelky.⁴⁰⁸

Okresní hejtmanství se samo někdy ne zcela přesně orientovalo ve smřsti předpisů. Tak je v dubnu 1915 upozornilo ředitelství pošt a telegrafů pro Čechy, že musí uhradit dlužné poplatky i za hovory vojenského druhu (a je na hejtmanství, zda pak bude po vojenských úřadech vymáhat náhradu), osvobozeny od úhrady však nejsou.⁴⁰⁹ Problémy s telefonáty ovšem přetrvaly i nadále, proto r. 1916 muselo místodržitelství zdůraznit, že soukromé hovory ze služebních telefonů nemají být označovány za služební, jak se to doposud někdy děje – jsou přípustné pouze v krajním případě, a když už k nim i dojde, mají být jakožto soukromé účastníky uhrazeny.⁴¹⁰ Také vzhled do každodennosti úředníků...

Nápor administrativy okresní úřady přetěžoval. V říjnu 1914 podal jeden místní občan, majitel domu Tomáš Novák, stížnost na místodržitelství, že byl na královédvorském hejtmanství svědkem nemístného jednání úředníka vůči uctivé žadatelce o podporu kvůli odvedení manžela do armády. Úředník „*místo by ženě té dal informaci, popadl ženu tu za límec a vyhodil jí [!] docela sprostě s [!] kanceláře ven[,] křičeje při tom. / Žena ta po výhozu zůstala státi na chodbě a dala se do pláče.*“⁴¹¹ Nováka to natolik rozhořčilo, že si na dotyčného úředníka nejen stěžoval okresnímu hejtmanovi Weselému, ale i na místodržitelství, které se dožadovalo dalšího šetření. Novák byl znovu vyslechnut, tentokrát už byl však mnohem smířlivější, zjevně mu mezitím mnohé vysvětlili: „*Nemohu nic jiného vypovědět, než co jsem udal ve své stížnosti na vysoké praesidium c. k. místodržitelství, ale žádám, aby stížnost moje nebyla dále projednávána, neboť chápu, že při tak ohromném návalu práce, jaký je na zdejším hejtmanství, dále při stálém*

⁴⁰⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. 12135, Pres. č. 870, K. u. k. Überwachungsamt an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Köninghof a. d. Elbe am 15. Dezember 1914.

⁴⁰⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), K. k. Gendarmeriekommando Nr. 2, Abteilung Köninggrätz Nr. 19, Bezirksposten zu Köninghof a. d. Elbe Nr. 12 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Köninghof, Nr. 1412, Pres. 377 am 17. April 1915.

⁴⁰⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 36.792 / Xb / 1915, Pres. č. 343, Kais. königl. Post- und Telegraphen-direktion für Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Köninghof a. d. Elbe am 20. April 1915.

⁴¹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 701, Nr. 18.228, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, am 5. Juli 1916.

⁴¹¹ NA, fond Prezidium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/19/14, Praes. 28272/1914, kart. 4512, Tomáš Novák prezidiu c. k. místodržitelství pro Království České dne 6. října 1914.

rozčilování a při dlouho trvající vysilující službě, často přes 13 hodin denně, není divu, že úředník některý následkem vysilení nervového v okamžitém rozčilení se nemůže vždy zachovat tak, jak by se za normálních poměrů zajisté zachoval.“⁴¹² Podobně to komentuje okresní hejtman Weselý.⁴¹³

Zemskou správu řídil v prvních měsících války místodržící kníže Thun. Jak už bylo z výše zmíněných výnosů zjevné, rozhodně svou práci nezanedbával, přesto čelil tlaku armády, českých Němců a říšskoněmecké diplomacie, protože podle nich byl příliš pročeský. Politicky si dokázal svůj post uhájit, ale zradilo ho zdraví.⁴¹⁴ 28. března 1915 oznamuje místodržitel Thun svému úřednictvu, že kvůli vážné oční nemoci svůj úřad opouští.⁴¹⁵ Nenahradila ho ovšem vojenská správa, ale dosavadní zkušený zemský prezident ve Slezsku (1908–1915) Max Julius hrabě Coudenhove, bratr českého místodržitele z let 1896–1911 Karla hraběte Coudenhove.⁴¹⁶ Ačkoli o loajalitě bude pojednáno v jiné kapitole, už zde budiž zmíněno, že krátce poté zdůraznil úřadům význam všestranného boje právě za loajalitu, který zahrnuje nejen přehled o náladách veřejnosti, ale také prosazování prorakouské věrnosti a zásady, že budoucnost českého národa je jedinečnou, a to energicky a při každé příležitosti, „*jak to odpovídá jejich povinnosti a jejich služební přísaze.*“⁴¹⁷ Klasické požadavky na úředníka byly ještě více zdůrazněny. O místodržitelově pojetí úředníka, osobní ráznosti i různosti podnětů, jež řešil, svědčí též výnos, jímž následujícího roku podrážděně odmítl intervence mimoúředních osob ve věci úředních záležitostí státních zaměstnanců jako nepřijatelné: „*Intervence osob stojících mimo [úřední strukturu] může mít případně ten následek, že požadované opatření nenastane ani pak, když by jinak bývalo nařízeno.*“⁴¹⁸ Na druhé straně vydání tohoto oběžníku dokládá, že ani začátek účinnosti služební pragmatiky r. 1914⁴¹⁹ neodstranil snahu o protekci.

⁴¹² Tamtéž, Protokol sepsaný u c. k. okresního hejtmanství ve Dvoře Králové n/Labem dne 19. října 1914 k číslu 683 praes.

⁴¹³ Tamtéž, 683 praes, K. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E an die k. k. Statthaltereipraesidium in Prag am 20. Oktober 1914.

⁴¹⁴ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 247–272.

⁴¹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Pres. č 331, Der k. k. Statthalter im Königreiche Böhmen an die Beamten der politischen Behörden im Königreiche Böhmen am 28. März 1915.

⁴¹⁶ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník představitelů politické správy*, s. 115–117.

⁴¹⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 19475, Pres. 532, K. k. Statthaltereipraesidium in Böhmen – Runderlass am 20. Mai 1915.

⁴¹⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Nr. 17.729, Pres. 618, K. k. Statthaltereipraesidium in Böhmen – Runderlass am 11. Juni 1916.

⁴¹⁹ VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník*, s. 99.

Místodržitel Coudenhove brojil ovšem také proti dalšímu, byť příbuznému narušování úředního postupu: korupci. Zdůraznil platnost starších výnosů⁴²⁰ o zákazu přijímání jakýchkoli darů úředníky politické správy.⁴²¹ Jestliže je oběžníkem připomenut starší výnos, aniž by byl nějak pozměněn, sotva to znamená, že je bezproblémově dodržován. A pokud k tomu dojde ve válečném čase, který limituje činnost státního aparátu materiálně i personálně, musel k jeho vydání místodržitel mít důvod. Zdá se, že tento fenomén vnímal nyní jako nebezpečnější než dříve, snad rozšířenější, i když sotva průkazný (v tom případě by patrně uvedl odstrašující příklady nebo trestní řízení, ve výnosu ovšem nic takového zmíněno není). Každopádně je zjevné, že místodržitel neztrácel odhodlání pečovat o profesionalitu politického úřednictva svěřené země. A toto odhodlání místodržitelství neopouštělo ani nadále – například v prosinci 1917 se rozhořčovalo, že úřední poštou úředníci někdy posílají i soukromou korespondenci.⁴²² Jak se situace v zásobování průběžně zhoršuje, musí být podnikány další zásahy. Tak například v březnu 1915 v reakci na to, že „*ceny másla na trzích byly nesvědomitě zvyšovány, bylo nuceno zdejší hejtmanství stálé zdražování jeho zameziti a stanovilo nejvyšší cenu Ia. másla na 3 K 80 ha za 1 kg.*“⁴²³ Tato částka tehdy odpovídala tržní ceně 3,52–3,80 K za 1 kg.⁴²⁴ Pro srovnání: Když začaly místní noviny v říjnu 1914 zveřejňovat tržní ceny ve městě, u másla byla za 1 kg uvedena sestava cen 3,04, 2,88 a 2,72 K (zjevně podle různé kvality).⁴²⁵ Za pět měsíců tedy cena za nejvyšší kvalitu másla vzrostla až o 25 %.

2.8 Královédvorská samospráva ve víru války

Ačkoli nové válečné poměry zatěžovaly okresní úřady, nebyly v tom samy. Města dopadla podobně: „*Obecní agenda v posledních měsících tak úžasně stoupla, že není pro to nikde příkladu. Denně pak dochází obecnímu úřadu tolik žádostí, nařízení a dopisů, že nelze se opravdu diviti, není-li někdy možno i při zvýšené pili veškeren materiál zpracovati. Z toho jest nejlépe patrný význam naší samosprávy a zároveň též[,] jak nesprávně činí ti, kdož činí jí výtky, není-li jejich přání ihned vyhověno.*“⁴²⁶ Příkladem zcela nové agendy může být třeba pokyn

⁴²⁰ Ze dne 17. ledna 1906 (No. 1171 pr.) a 6. prosince 1912 (No. 25699 pr.).

⁴²¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), No. 36771, Pres. 1425, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 8. Dezember 1916.

⁴²² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), No 37648, Pres. 1133, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 4. Dezember 1917.

⁴²³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. II., 37. číslo, 26. března 1915, s. 2.

⁴²⁴ Tamtéž.

⁴²⁵ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. II., 25. číslo, 9. října 1914, s. 2.

⁴²⁶ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. II., 24. číslo, 25. září 1914, s. 1.

hejtmanství zajistit a do 48 hodin potvrdit, že ve městě nebudou po dobu mobilizace nadále prodávány turistické mapy v měřítku 1:300.000 (jedinou přípustnou výjimkou je prodej na základě úředního pokynu⁴²⁷). Obec pak ujišťuje, že k tomuto prodeji v říjnu už nedochází, a vyjmenovává prodejce, kteří dané mapy mají.⁴²⁸ Později bylo dokonce zakázáno v novinách, dopisech a telegramech šířit informace o počasí (s výjimkou oficiálních oznámení státního meteorologického ústavu a údajů starších jednoho měsíce), aby jich nebylo využito nepřáteli pro válečné účely.⁴²⁹

Zmíněné příklady mohou snad vyznívat nahodile, jsou však dokladem toho, nakolik se role samospráv od vypuknutí války mění: z někdejší nezávislosti se počátkem války dostala do podřízeného vztahu ke státním úřadům, které ji úkolují: „*Úloha samospráv se za války změnila většinou jen na celostátně koordinované provádění mimořádných opatření na území obce a okresu. Bez centrální koordinace a bez součinnosti samospráv by tyto akce včetně mobilizace skončily fiaskem.*“⁴³⁰ Obce tedy spoluorganizovaly odvody branců, sledovaly ceny, organizovaly charitativní sbírky, vytvářely statistiku osevu a sklizně, organizovaly upisování válečných půjček, vydávaly potravinové lístky, zajišťovaly chod válečných kuchyní pro chudé a dodávky potravin, postaraly se o válečné uprchlíky a účastnily se rekvizic.⁴³¹

Zásobovací otázka se stala jednou z klíčových otázek celé války. Využijme této příležitosti k jejímu přiblížení. Povolávání zemědělců v produktivním věku do armády a svým způsobem analogické rekvizice tažných zvířat, ztráta úrodné Haliče i vybití žirného skotu kvůli nedostatku krmiv přirozeně vedly k poklesu produkce (např. u chlebového obilí v Předlitavsku až na 41 %), současně odříznutí Předlitavska od dovozu obilí z ciziny a dramatické snížení dovozu z uherské části říše (až 40krát!) neumožnilo tento výpadek kompenzovat. Stát se nejprve pokusil řešit to stanovováním maximálních cen, posléze přešel k soupisům a zabavování úrody a přidělům, vše přitom dále snižovalo ochotu zemědělců prodávat a posléze

⁴²⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 25.504, Praes. 619, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 23. 9. 1914; zde i koncept oznámení okresního hejtmana Weselého obcím v tomto smyslu, 24. 9. 1914.

⁴²⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), č. j. 6505, Pres. č. 619, městský úřad král. vĕn. města Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. dne 29. října 1914.

⁴²⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes. 1377, No 46244, Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 15. November 1915.

⁴³⁰ HLAVAČKA, Milan. První světová válka v českém zázemí. In: KOPIČKA, Petr, ed. *Fontes ipsi sitiunt: sborník prací k sedmdesátinám archiváře a historika Eduarda Mikuška*. Vydání první. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2016. 286 stran. ISBN 978-80-904381-5-6, s. 257–266, 262–263.

⁴³¹ Tamtéž, s. 263–264.

i přiznávat celou skutečnou zemědělskou produkci. Příděl mouky v lednu 1918 (165 g na osobu – nesamozásobitele) představoval asi 43 % předválečné průměrné spotřeby mouky na osobu, ani tak nebyly tyto příděly často reálně dostupné a někdy byly dále kráceny až na polovinu!⁴³² Poslední válečný rok se totiž ani zemědělství nevyhnulo celkovému ekonomickému zhroucení. Produkce obilnin a okopanin se snížila skoro o polovinu oproti předchozím (už tak podprůměrným) letům.⁴³³

České země byly přitom jak dodávkami, tak poklesem spotřeby zatíženy v mnohém více než rakouské země. Čeští zemědělci byli obviňováni z jisté pasivní rezistence v dodávkách, patrně nikoli bezdůvodně. To politický rozměr zásobovací krize jen umocňovalo. Stát postupně vytvořil řadu institucí, jež se jí snažily vyřešit, v čele s Úřadem pro výživu lidu, ale za daných okolností sotva mohly uspět.⁴³⁴ I pokud potraviny dostupné byly, jejich cena rostla. Nominální mzdy průmyslového dělnictva v českých zemích se v letech 1914–1918 sice zvýšily na dvojnásobek, ovšem životní náklady vzrostly o 465 %, což způsobilo pokles jejich reálných mezd na pouhých 35,3 %!⁴³⁵ Na venkově se postupně snižovalo množství vlastních produktů, jež si zemědělci směli ponechat pro svou spotřebu, tak bujelo zatajování části produkce – částečně skutečně pro vlastní konzumaci, již schválené množství nedokázalo přiměřeným způsobem pokrýt, ale také pro prodej do měst, často za přemrštěné ceny, které globálně umožnily oddlužení venkova.⁴³⁶ Výčet nedostatkového zboží se ovšem neomezoval jen na potraviny, fatální byl např. také nedostatek uhlí, který si přiblížíme v kapitole o školství, jež paralyzoval někdy i na celé měsíce.

Lapidárně shrnuto: *„Nejvážnějším nedostatkem celého válečného aprovizačního systému bylo – že se příliš neosvědčil. Lidem se nedostávala řada základních životních prostředků. Politická správa a obce nedokázaly často zajistit ani takové výrobky, na něž měli obyvatelé podle svých*

⁴³² JINDRA, Zdeněk a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. První vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. 524 stran. ISBN 978-80-246-2945-2, s. 483–489; HLAVAČKA, Milan. První světová válka v českém zázemí, s. 260–261; TÝŽ. „Sladké a čestné jest nechati pro vlast trpěti jiné“, s. 13–16.

⁴³³ HÁJEK, Jan. Rozpor mezi ekonomickou mocí a hospodářskou potencií. Vznik ČSR a formování jejího hospodářství. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. 197 s. ISBN 978-80-86495-46-0, s. 77–139, 109.

⁴³⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 246–259.

⁴³⁵ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, s. 221.

⁴³⁶ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 990 s. Česká historie; sv. 26. ISBN 978-80-7422-123-1, s. 424–434.

*přídělových lístků nárok.*⁴³⁷ Např. ze stanoveného přídělu mouky pro okres bylo r. 1917 skutečně dodáno pouze 66 %!⁴³⁸ Navzdory mnohým státním úřadům bylo totiž reálné zajištění aprovizace navázáno z velké části na činnost konkrétní obcí, tedy se lišilo.⁴³⁹

V okrese Dvůr Králové nad Labem vznikla okresní aprovizační komise v čele s okresním hejtmanem (postupně Weselý, Komers a Ruth) s kanceláři na hejtmanství a třemi prodejny. Zajišťovala především zásobování moukou.⁴⁴⁰ I zde hrála roli osobní iniciativa zúčastněných: „*Odchodem hejtmana Weselého utrpělo zásobování obce naší citelnou pohromou: nástupci jeho, hejtman Roth a místodr. rada Kommers, nejevili o zásobovací otázku takového zájmu*“⁴⁴¹. Víme již, že město Dvůr Králové nad Labem už na podzim 1914 nakoupilo vagóny obilí a 30 tun brambor.⁴⁴² V čele městské aprovizace stál starosta města (Šubrt a poté Holub) a usilovala opatřit různé potraviny, především brambory a obilí, částečně nelegálně...⁴⁴³ S obměnou vedení města aprovizace také souvisí: Hynek Šubrt v říjnu 1916 rezignoval na post starosty, což zastupitelstvo vzalo jednohlasně na vědomí a poděkovalo mu za jeho zásluhy.⁴⁴⁴ Šubrt zmínil vícero důvodů pro své rozhodnutí: otřesené zdraví, stáří a nutnost věnovat se reorganizaci místní nemocenské pokladny, jejímž je předsedou.⁴⁴⁵ Podle pozdějšího svědectví ho ovšem k rezignaci vyzval okresní hejtman Weselý, protože „*se nestará o dostatečné zásobování města.*“⁴⁴⁶ Město pak přes rok řídil náměstek starosty Jan Holub, než byl 30. ledna 1918 zvolen řádným starostou města.⁴⁴⁷

⁴³⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 253.

⁴³⁸ Královédvorské listy. Orgán české státoprávní demokracie, ročník VI., 28. číslo, 7. 12. 1918, s. 2.

⁴³⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 248.

⁴⁴⁰ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 190; VONDROUŠ, Josef. Místní aprovizace, s. 37–40.

⁴⁴¹ VONDROUŠ, Josef. Místní aprovizace, s. 40.

⁴⁴² SOkA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 30. listopadu 1914.

⁴⁴³ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 189–190.

⁴⁴⁴ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, protokol sepsaný o řádné schůzi zastupitelstva obecního král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 17. října 1916, čl. 179/2, s. 93.

⁴⁴⁵ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. IV, č. 18, 20. 10. 1916, s. 2

⁴⁴⁶ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 189–346.

⁴⁴⁷ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. VI, č. 3, 1. 2. 1918, s. 2

Obec zmíněným způsobem potravin zajišťovala a obyvatelům je přeprodávala. Nešlo o malé objemy. Tak r. 1916 se např. jednalo o asi 59 tun zelí, 27 tun tuřínu, 15 tun mrkve, 11 tun celeru, 7 tun kapusty, 5 tun cibule, 5 tun petržele, ale také stádo ovcí (4 tuny)...⁴⁴⁸

Právě z těchto zdrojů (za přispění místních továrníků) byly od r. 1916 zásobovány místní válečné kuchyně.⁴⁴⁹ První z nich zahájila provoz 23. října 1916 a příprava na její provoz dokládá, jak složité bylo získávat potraviny dokonce i s velkým nasazením: 10 tun slaniny muselo být dovezeno až z Uher (za 128 tis. korun!), týž původ mělo 1,5 tuny sádla.⁴⁵⁰ Nakonec ve městě existovaly válečné kuchyně čtyři a začaly hrát zásadní roli ve stravování obyvatel. Počet strážníků kolísal, nejvíce obědů jimi bylo vydáno dne 6. srpna 1917, a to 5 228 (tedy 10 456 porcí, protože každý oběd zahrnoval polévku a druhý chod). Do října 1917 bylo vydáno 640 994 obědů (1 281 988 porcí), z toho 82 290 obědů zcela zdarma a 217 134 obědů za sníženou cenu pro zcela a částečně nemajetné (tento dar byl vyčíslen na 65 486 K). V únoru 1918 dosáhl počet vydaných obědů počtu 1 000 000 (tedy 2 000 000 porcí)...⁴⁵¹ Válečné kuchyně byly v době zvyšujících se cen potravin – přes příspěvky továrníků a placení většiny obědů strážníky, ovšem v záměrně „sociálně citlivé“ výši – ekonomicky ztrátové, jen od listopadu 1917 do května 1918 potřebovaly státní subvenci 230 tis. korun (asi 35 tis. měsíčně), díky níž se denně vydávalo průměrně 500 obědů zdarma, 1600 za 30 haléřů a 1300 za 65 haléřů při původní výrobní ceně 75 haléřů, v létě 1918 (po konci přidělů potravin) ale 1,1 K. Od 1. ledna do 1. srpna 1918 byly náklady na činnost válečných kuchyní vyčísleny na 910 tis. K, díky subvencím se ovšem dosáhlo příjmů 919 tis. K. Problém byl tedy spíše v potřebném úsilí a investicích, než že by dlouhodobě ruinovaly obecní rozpočet. Když už nebylo možné kupovat potraviny za maximální ceny, protože nebyly k dispozici, a bylo třeba si je opatřovat na volném trhu, obec si na ně vzala (k dřívějším 150 tis. K.) další úvěr: 500 000 K, ale současně důvěrně svolala starosty a větší rolníky z okolí a v zájmu sociálního smíru na okrese je vyzvalo k prodeji potravin Dvoru Králové za ceny „jen“ průměrně vyšší, tedy bez výstřelků, jež by tržní realita v době obecného nedostatku mohla přinést. K těmto ohromným částkám nutno dodat, že se

⁴⁴⁸ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 191.

⁴⁴⁹ Tamtéž.

⁴⁵⁰ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. IV, č. 18, 20. 10. 1916, s. 2; Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. IV, č. 19, 3. 11. 1916, s. 2.

⁴⁵¹ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 189–192 (týž text: SÖLLNER, Bedřich. Aprovisace, 31–36).

jednalo o nákup surovin, tedy vlastně investici na měsíce dopředu, u níž se očekávala návratnost.⁴⁵²

Městská pamětní kniha nabízí celou kolekci poukázek na různé nedostatkové zboží na přiděl (pečivo, mouka, maso, tuky, brambory, umělý med, cukr, masová konzerva, ale i uhlí, petrolej, mýdlo, mýdlový prášek nebo nitě).⁴⁵³ Přitom jeho vydání vzhledem k váznoucímu zásobování nebylo jisté, ani když člověk podstoupil do té doby neobvyklý způsob: stání ve frontě, jejichž místní zavádění bylo prý inspirováno frontami u karlovarského zřídla.⁴⁵⁴

Do života obyvatel zasáhl i nedostatek uhlí a oděvů, ve městě proto vznikla též okresní oděvní úřadovna (na základě půjčky 200 tis. korun z místní spořitelny)⁴⁵⁵ Uhlí město shánělo částečně i pod záminkou neexistujících obecních podniků...⁴⁵⁶ Za uhelné kalamity v lednu 1918 starosta Holub vysvětloval, že o získání uhlí usilovali na místodržitelství a telegrafovali do Vídně na ministerstvo veřejných prací a získali příslib řešení, ale zatím k němu nedošlo, protože i obtížně získaných 15 vagónů uhlí bylo cestou podle všeho zabaveno pro továrnu na zbraně...⁴⁵⁷

Jaké výsledky mělo okresní i městské aprovizační úsilí ve městě? Rozporuplné: „*Jest jisto, že mnohdy ani vojáci v nejtřeskutějších bojových [!] pozicích nezakusili tolik svízeli a strádání, co jich musily zakoušeti naše matky s rodinami a s hladovými dětmi, zmírajícími pomalu podvýživou.*“⁴⁵⁸ Ženy a děti se adekvátně nenajedly, i když dělaly maximum: do front se chodilo i o půlnoci, v osm hodin ráno se začalo prodávat maso, někdy již o půlhodinu později bylo však vyprodáno. Jindy trvala fronta i přes půl dne... Jen někdy byly úspěšné i nákladné snahy o zisk potravin v okolním venkově. A to přitom kvalita potravin zaostávala za předválečnými

⁴⁵² SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 193. SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnného města Dvora Králové n. L., konané dne 29. srpna 1918, čl. 361, s. 220–221.

⁴⁵³ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 194, 196–197.

⁴⁵⁴ VONDROUŠ, Josef. Místní aprovisace, s. 40.

⁴⁵⁵ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 193.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 195.

⁴⁵⁷ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 16. ledna 1918, čl. 284/2, s. 170.

⁴⁵⁸ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 194.

poměry.⁴⁵⁹ A nedostatky zásobování byly také opakovaně kritizovány na shromážděních a demonstracích, o nichž bude ještě řeč.

Na druhé straně nutno doplnit zhodnocení z pamětní knihy: „*A ačkoliv v druhých městech došlo v těchto nejtěžších dobách k hladovým bouřím, poznamenávám zde pravdu, že ve Dvoře Králové n. L. za světové války nedošlo nikdy k bouřím lidu z hladu, kterážto zásluha patří plným právem obecnímu zastupitelstvu.*“⁴⁶⁰ Tím je míněna absence násilných akcí, protože k demonstracím několikrát došlo. Jeden z hlavních organizátorů okresní aprovizace, obchodník Josef Vondrouš,⁴⁶¹ později připomněl, jak jim „*bylo z vyšších míst často pochvalně potvrzeno, že Dvůr po celou válku nebyl ani jediného dne úplně bez chleba a že veškery přiděly byly všemu občanstvu stejně přístupny.*“⁴⁶² Rovněž někdejší okresní komisař Hanousek po válce vzpomínal: „*Město Králové Dvůr n. L., které, ač svou polohou nepříznivou a svými poměry mělo snad nejobtížnější podmínky zásobovací mezi českými městy, bylo díky velké prozíravosti a podnikavosti odpovědných činitelů městské správy zásobeno poměrně mnohem lépe než jiná města.*“⁴⁶³

Místní aprovizace v rámci možností dělala, co válečné poměry a systém umožnily. Zabránila katastrofě, ale důstojné životní podmínky pro obyvatele města ani za velkých finančních obětí zajistit nedokázala.

Od podzimu 1917 se prořaly rostoucí hospodářské potíže s rostoucím národním zápallem – a tehdy vzniklo České srdce – vlastenecké charitativní sdružení (ustavující schůze 12. října 1917, ustavující sjezd 17. listopadu 1917), které získávalo formou dobrovolných příspěvků potraviny a šatstvo a rozdělovalo je nemajetným. Na jedné straně zlepšováním jejich životních podmínek situaci zklidňovalo, ale sama nutnost jeho existence, neschopnost vlády zajistit dostatek potravin a národní agitace spjatá se zajišťováním podpory pro České srdce povzbuzovala české národní hnutí.⁴⁶⁴ Stát byl nucen přenechat část chudinské péče organizacím budovaným na národním principu. Už tím nevyhnutelně umocňuje národní segregace a roste

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 194–195.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 195.

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 190.

⁴⁶² VONDROUŠ, Josef. Místní aprovizace, s. 40.

⁴⁶³ Vliv války na úřady. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s. s. 41–53, s. 48.

⁴⁶⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 254–255.

vliv národních hnutí.⁴⁶⁵ Královédvorský odbor Českého srdce vznikl 28. února 1918, předsedou byl tehdejší starosta Jan Holub. Prostředky byly získány veřejnou sbírkou, výnosem charitativních akcí i příspěvky od místních peněžních ústavů a továrníků, města Dvora Králové nad Labem i okolních obcí (zprvu asi 5000 K, celkový obrat byl nakonec přes 250 tis. K). Důvěrníci pro jednotlivé části města vydali rodinám vytipovaným k podpoře zvláštní lístky, na jejichž základě jim byly vydány potraviny. Rozdělovalo se též oblečení a obuv. Činnost ukončil až 16. listopadu 1919, tedy po vzniku místního odboru sociální péče.⁴⁶⁶

Aprovizace přitom neznamena jedinou válečnou zátěž na rozpočet města. Během války stát vypsal postupně osm válečných půjček (devátá byla na sklonku války chystána, vláda na ni už vybírala zálohy), jejichž upisování obcemi a bankami se nejen očekávalo, ale přímo vynucovalo.⁴⁶⁷ Poučný byl osud zde velmi dobře známého Jaroslava Preisse (připomeňme jeho výše zmíněnou volbu do zemského sněmu za místní obvod r. 1908 i jeho členství ve správní radě místní továrny A. Klazar): r. 1916 byl jakožto náměstek generálního ředitele Živnobanky v důsledku nízkého objemu upsaných válečných půjček zatčen a obviněn „ze sabotáže válečných půjček i z nekalých valutových transakcí s nepřátelskou cizinou“⁴⁶⁸ a z vězení ho pustila teprve amnestie o rok později. Když po válce hájil starosta Holub městské zapojení do tohoto upisování, doslova prohlásil: „*Vy víte[,] pánové, jak to chodilo. Hejtmanství prostě nařídilo, že se musí za každou cenu u[r]čitá suma upsati. Kolikráte byl návrh, že neupíšeme ničeho. Myslíte, že to někdo dělal rád? Viděli jsme, že tím pracujeme nepřátelům do rukou. Hrozili nám, že obec. zastupitelstvo rozpustí a dosadí vládního komisaře.*“⁴⁶⁹ Upisování válečných půjček bylo pro obce prostě nezbytností – ostatně také pro politické úřady, jež je v regionu organizovaly a musily naplnit jejich předepsanou výši.⁴⁷⁰ Vedlo to k růstu

⁴⁶⁵ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 80–82, 95–105.

⁴⁶⁶ ŠIMŮNEK, František. České srdce, jeho vznik a organizace ve městě. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 93–98

⁴⁶⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 239–243; HÁJEK, Jan. *Rozpor*, s. 109

⁴⁶⁸ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 241.

⁴⁶⁹ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 15. března 1919, čl. 408, s. 271.

⁴⁷⁰ Válečné půjčky. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 71–75. Autor je podepsán „H.“, pravděpodobně je to okresní komisař Vincenc/Vítězslav Hanousek.

zadluženosti obcí, jejichž majetek tehdy navíc strádal i zanedbáváním údržby a nadměrným vytěžováním lesů.⁴⁷¹

Jak se k válečným půjčkám zachoval Dvůr Králové nad Labem? To se příznačně řešilo hned na první řádné schůzi městského zastupitelstva po válce. Během války upsala obec válečných půjček za 613 tis. korun, z toho však za 370 tis. korun mezitím prodala, takže jich zbylo za 205 tis. korun přímo a 38 tis. korun nadací.⁴⁷² Přitom při celkovém zhodnocení prodejů v březnu 1919 byla pouze asi čtvrtina půjček (tedy za 150 tis. korun) prodána za plnou cenu, zatímco asi tři čtvrtiny (tedy za 435,7 tis. korun) byly prodány už s kurzovní ztrátou, a to v celkové výši 90 tisíc korun. Smutný epilog...⁴⁷³

Objem obcí upsaných prostředků nebyla malá částka (ostatně kvůli ní město žádným problémům u úřadů nečelilo a po válce bylo vedení obce přímo obviňováno, že upsalo příliš⁴⁷⁴), ale například „německý“ Liberec, který měl se svými 36 tisíci⁴⁷⁵ 2,4krát více obyvatel než Dvůr Králové nad Labem, vydal jako obec za osm válečných půjček 11,28 mil. korun,⁴⁷⁶ tedy více než 18krát větší sumu. V obou případech přitom šlo o zámožné průmyslové obce, srovnávání poměrem počtu obyvatel nám tedy připadá jako možné: Liberec podle tohoto klíče zaplatil 7,7krát více než Dvůr Králové nad Labem. I zde se tedy projevil trend, že v Čechách Češi procentuálně upisovali mnohem menší částky než Němci (na Němce s jejich 37 % na obyvatelstvu Čech připadalo např. u první válečné půjčky 86,09 % částky, u druhé 82,40 % a u třetí 79,96 %).⁴⁷⁷

Dospěli jsme k obecním financím. Víme již, že rozpočet Dvora Králové nad Labem na rok 1914 počítal s výdaji 490 tis. K, příjmy 316 tis. K a schodkem 174 tis. K, který měl být pokryt 85%

⁴⁷¹ ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek*, s. 100–101.

⁴⁷² SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 17. prosince 1918, čl. 378, bod 2, s. 242.

⁴⁷³ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 15. března 1919, čl. 408, s. 271; úpisy za dalších 30 tis. korun byly vinkulovány, tedy je v té době nebylo možné prodat. V textu je mylně celkový objem půjček uveden jako 711,5 tis. korun, což neodpovídá součtu dílčích položek, tedy 615,7 tis. korun, což je natolik blízké předchozímu údaji, že tuto dílčí nepřesnost pomíjíme.

⁴⁷⁴ Tamtéž.

⁴⁷⁵ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 397.

⁴⁷⁶ JILEMNICKÁ, Jana. *Každodenní život německého obyvatelstva v Liberci za 1. světové války*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta 2006. s. 27–28.

⁴⁷⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 240.

obecní přírůžkou z daní přímých.⁴⁷⁸ (Zde i dále pomíjíme převádění menších částek z pokladní hotovosti k dorovnávání schodků.). První válečná půjčka (obci upsaná za 20 tis. K.) se do rozpočtu přímo nepromítla, byla kryta z fondovních peněz.⁴⁷⁹

Na jaře 1915 rozpočet pro týž rok vyčíslil výdaje na 537 tis. K a příjmy na 306 tis. K, schodek dosáhl 231 tis. K a měl být kryt opět 85% obecní přírůžkou k daním přímým, jež by měla vynést 160 tis. K. Zbylých 70 tis. K mělo být získáno vzhledem k těžké hospodářské situaci půjčkou ve výši 70 tis. korun, dalších 30 tis. pak na doplacení dostavby elektrovodní sítě pro veřejné osvětlování a 100 tis. na doplatek za dokončení stavby nové budovy obecné a měšťanské školy chlapecké. Celkem si tedy město půjčilo 200 tis. K, a to od vzájemné pojišťovací banky Slávie na hypotekární úrok 4,75 %. Do zástavy byly dány obecní lesy v Poličanech.⁴⁸⁰ V létě Dvůr Králové nad Labem upsal druhou válečnou půjčku ve výši 20 tis. K., a to z prostředků fondů (měšťanského, ústavu chudých a penzijního obecních úředníků).⁴⁸¹ Téhož roku na podzim si obec ovšem navíc od místní spořitelny půjčila 15 tis. K, aby mohla upsat 60 tis. K na třetí válečnou půjčku.⁴⁸²

Na jaře 1916 byl pro týž rok schválen obecní rozpočet s výdaji 560 tis. K a vlastními příjmy 336 tis. K., schodek 224 tis. K měla krýt už 95% přírůžka k přímým daním (výnos 188 tis. K) a prodej neurčených obecních nemovitostí (výnos 36 tis. K). Doplatky za realizaci elektrovodní sítě (50 tis. K) a stavby obecné a měšťanské školy chlapecké (20. tis. K) měly být s drobnějšími položkami a plánovanými prostředky pro stavbu nové nemocnice (600 tis.) řešeny půjčkou ve výši 684 tis. K. (!).⁴⁸³ Nakonec byla od hořické spořitelny půjčeno 430 tis. K na 5% úrok, a to

⁴⁷⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 34 (48), Rozpočty důchodů a fondů obecních král. věnného města Dvora Králové n. L. na rok 1914, Knihotiskárna F. Simon a spol. ve Dvoře Králové n. L.

⁴⁷⁹ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnného města Dvora Králové n. L., konané dne 18. prosince 1914, čl. 47, s. 32.

⁴⁸⁰ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 26. března 1915, čl. 73, 75, s. 40–43.

⁴⁸¹ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 4. června 1915, čl. 85, s. 45.

⁴⁸² Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 29. října 1915, čl. 115, s. 55.

⁴⁸³ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 22. března 1916, čl. 154, s. 76.

na městský majetek (Hankův dům a lesy v Doubravicích a Horním Dehtově).⁴⁸⁴ Ke stavbě nové nemocnice ale za války nedošlo, takže právě z těchto skutečně vypůjčených prostředků byla hrazena jak čtvrtá válečná půjčka, Dvorem Králové nad Labem upsaná ve výši 120 tis. K.,⁴⁸⁵ tak i pátá válečná půjčka, již obec upsala ve výši 100 tis. K.⁴⁸⁶ Současně si obec půjčila 150 tis. K na obecní aprovizaci.⁴⁸⁷

Na pokyn okresního výboru ze srpna 1916 byl v únoru 1917 rozpočet na rok 1916 upraven, když byl doposud samostatný chudinský rozpočet (ústav chudých, chorobinec a sirotčinec, 47 tis. K, krytých jak vlastními příjmy, tak 30% chudinskou přírážkou k dani výdělkové) začleněn přímo do rozpočtu obce (nově 603 tis. K výdaje a příjmy 383 tis. K). Nově vzniklý schodek 218 tis. K vcelku odpovídá předchozímu, ale tehdy schválená 95% přírážka k přímým daním počítala s daňovým základem z r. 1914 (tedy 198 tis. K), zatímco r. 1915 to bylo zjevně v důsledku válečných změn méně (187 tis. K), takže nyní byla míra přírážky zvýšena na 103%, což by mělo přinést 193 tis. K. Zbylých 25 tis. K mělo být hrazeno prodejem obecních nemovitostí.⁴⁸⁸

Na jaře 1917 se ovšem objevily i dobré zprávy: jednak po intervenci c. k. okresního hejtmana Weselého poskytlo ministerstvo vnitra městu 80 tis. K k nákupu masa, jednak továrník Weiss věnoval obecní dobročinnosti 10 tis. K a slíbil na stavbu nové městské nemocnice věnovat 300 tis. K. Oběma bylo vřele děkováno.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 12. února 1917, čl. 201/2, s. 110–111; Zbylých 170 tis. K totiž obec získala odprodejem Bauerovy továrny, původně, tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 14. listopadu 1917, čl. 268/15, s. 150.

⁴⁸⁵ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 5. května 1916, čl. 157, s. 79.

⁴⁸⁶ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 20. prosince 1916, čl. 185, s. 97.

⁴⁸⁷ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 17. října 1916, čl. 178, s. 92.

⁴⁸⁸ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 22. března 1916, čl. 154, s. 76; Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 12. února 1917, čl. 203, s. 111–112.

⁴⁸⁹ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 11. dubna 1917, čl. 205, s. 114.

V červnu 1917 upsala obec šestou válečnou půjčku ve výši 100 tis. K, opět z peněz půjčených hořickou spořitelnou na novou nemocnici.⁴⁹⁰ V prosinci 1917 byla obcí upsána sedmá válečná půjčka 94 tis. (nominálně 100 tis.), z toho 75 tis. K lombardováním (zastavením) 6. válečné půjčky a 19 tis. z peněz půjčených na nemocnici.⁴⁹¹ Obec přitom r. 1917 obdržela na daních méně o 59 tisíc oproti rozpočtu (r. 1916 o 100 tis. méně oproti plánu). Proto si musela přechodně půjčit 60 tis. K od městské spořitelny. Současně obec převzala záruky za 200 tis. K půjčených okresní oděvní úřadovnou.⁴⁹²

Snad i kvůli válečným nevyzpytatelnostem byl rozpočet na rok 1917 schválen teprve v listopadu toho roku. Místní noviny (přes své vazby na vedení města) si tehdy neodpustily sarkastickou poznámku: *„Konečně tedy byl předložen obecnímu zastupitelstvu rozpočet obecních příjmů a vydání na rok 1917 a také schválen. Stalo se tak s naším rozpočtem za rok 1917 právě v době, kdy v sousedním Hradci Králové byl vyložen rozpočet tamní obce už na rok příští. Rovněž tak vyložen rozpočet na rok příští ve velkých městech, jako ve Vídni a ve Velké Praze, pouze v malém Králové Dvoře n. L. není možno opsati starý rozpočet a předložit jej.“*⁴⁹³

Článek nicméně končí uznáním složitých, obtížně plánovatelných poměrů, jen je doporučuje administrativně řešit jinak: *„Poněvadž řádná vydání jsou každoročně stejné [!] a mimořádná jsou neznámá a mají a musejí se vždycky teprve od případu k případu projednávat a schvalovati, myslíme, že jest obci lepší a správnější pracovati aspoň s přibližnými čísly, [!] než vůbec bez rozpočtu, jako se to už po dva roky u nás děje.“* Rozpočet za rok 1917 pracoval s výdaji 780 tis. K a příjmy 543 tis. K., tedy se schodkem 236 tis. K, krytým 103% přírážkou k přímým daním (229 tis. K) s výnosem 236 tis. K.⁴⁹⁴

Poslední „válečný“ rozpočet, tedy na rok 1918, byl schválen v červnu 1918: počítal s výdaji 787 tis. K a příjmy 550 tis. K. Schodek 236 tis. K měl být kryt 103% obecní přírážkou k přímým

⁴⁹⁰ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 12. června 1917, čl. 219, s. 122.

⁴⁹¹ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 19. prosince 1917, čl. 277, s. 164.

⁴⁹² Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 19. prosince 1917, čl. 278–279, s. 164–165.

⁴⁹³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 27. číslo, 15. prosinec 1917, s. 2.

⁴⁹⁴ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnného města Dvora Králové n. L., konané dne 19. listopadu 1917, čl. 270, s. 159.

daním (229 tis. K.) s výnosem 236 tis. K.⁴⁹⁵ (Jako by autoři poslechli onen článek v novinách...). V červenci 1918 pak obec naposledy upsala válečnou půjčku (osmou), opět z peněz půjčených na nemocnici, tentokrát ve výši 50 tis. K.⁴⁹⁶

I když předběhneme řadu další událostí, pro srovnání doplňme, jak vypadal první mírový rozpočet Dvora Králové nad Labem: výdaje 1 138 tis. K, příjmy 538 tis. K, rozdíl činil 600 tis. K a měl být kryt jednak 103% obecní přírážkou k přímým daním (235 tis. K.) s výnosem 252 tis. K, jednak z přírážek z exkontingentované živnostenské daně (zbývajících 348 tis. K).⁴⁹⁷

V l. 1914–1919 se tedy schodek obecních financí zvýšil ze 174 tis. K na 600 tis. K, tedy více než trojnásobně. Nesmíme však pominout válečnou inflaci. Na druhou stranu totiž výše obecního rozpočtu stoupla z 490 tis. K. na 1 138 tis. K, takže v relativním vyjádření byl růst schodku obecního rozpočtu méně výrazný: z 36 % na 53 %, tedy přibližně o polovinu. I tak se jednalo o velmi nežádoucí jev, který zatěžoval daňové poplatníky.

2.9 Královédvorský průmysl ve víru války

Od aprovizace a obecního hospodaření jsme dospěli k místnímu průmyslu. Ve válečných podmínkách bylo obtížné zajistit plynulou výrobu navzdory mobilizaci a zásobovacím potížím. Dalo se to očekávat, proto byl už r. 1912 přijat zvláštní zákon o válečných úkonech (Kriegsleistungsgesetz), jímž vznikla kategorie podniků klíčových pro válečné úsilí, jež posléze skutečně rozhodnutím ministerstva zeměbrany přechází (podle paragrafu 18 z r. 1912) pod armádní kontrolu, tedy získává vojenského vedoucího. K účasti byli povinni všichni muži do věku 50 let (od r. 1916: 55 let), a to za stanovenou náhradu. Od 27. července 1914 do konce roku 1914 bylo pod tento zákon postaveno přibližně 1000 závodů. Jejich počet se ale postupně zvyšoval, takže v letech 1917–1918 šlo v Předlitavsku už o 4,5 tis. podniků s 1,3 miliony zaměstnanců, kteří museli pracovat bez odporu v takřka vojenském duchu – disciplinárně a trestněprávně podléhali vojenské správě podniku (odmítnutí práce mohlo být trestáno až třicetidenním vězením, závažnější delikty mohly rozsudkem vojenského soudu vést až k dvaceti letům odnětí svobody, popř. až k trestu smrti). Zapojení do výroby i proti jejich vůli a bez základních občanských práv činilo z dělníků už jen jakýsi lidský motor, druh továrního příslušenství... Pro majitele byl tento status výhodný přednostním zásobováním, zajištěním dostatku pracovních sil

⁴⁹⁵ Tamtéž, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 24. června 1918, čl. 337, s. 203.

⁴⁹⁶ Tamtéž, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 17. července 1918, čl. 349, s. 212.

⁴⁹⁷ Tamtéž, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 19. března 1919, čl. 411/2, s. 276.

i státních zakázek, cenou za to byla ztráta kontroly nad chodem podniku. Ostatně vzdorující podnikatelé byli potrestáni odvedením zaměstnanců na frontu a omezením zásobování, takže alternativa nebyla.⁴⁹⁸

Vyvázanosti těchto podniků z obvyklého ekonomického režimu odpovídá i reakce státu na zprávy, že jejich zaměstnanci dostávají pracovní nabídky od podniků mimo systém zákona o válečných úkonech s výhodným zvýšením platu (což v realitě prudkého nárůstu životních nákladů mohlo hrát klíčovou roli). „*Následkem toho je prý nespokojenost, pochybnosti o nezměnitelnosti zákazu nástupu, stížnosti a požadavky na zvýšení mzdy na ředitelství.*“⁴⁹⁹ Okresní hejtman Weselý dostal tímto oběžníkem instrukci k řešení, kterou také naplnil – vydal stručnou, ale tím spíše ráznou vyhlášku následujícího znění: „*V základě řu. 7 cis. nařízení z 20. dubna 1854 č. 96 ř. z. zakazují najímání dělníky z závodů podléhajících zákonu o válečných úkonech. / Přestupky tohoto zákazu se trestají dle citov. císař. nařízení co nejpřísněji.*“⁵⁰⁰ Zapojení archaického nařízení z dob před nastolením ústavnosti bylo v této souvislosti, vymykající se jinak obvyklým principům trhu práce, příznačné. Jeho § 7 dává totiž patřičným politickým a policejním úřadům právo v zájmu prosazení platného nařízení přímo zakročit proti jeho rušitelům a případně (podle návazného § 11) provinilce zadržet až na dva týdny.⁵⁰¹ Došlo to tak daleko, že v prosinci 1916 se jeden dělník (Josef Zinecker) továrny Schubert u. Metelka, tehdy vyrábějící granáty, hájil, že ke svému přesunu do Choustníkova Hradiště na týdenní opravu lokomobily (tedy jakéhosi předchůdce traktoru) měl povolení okresního hejtmana Weselého, k čemuž se tento musel pro vojenský soud v Josefově vyjádřit.⁵⁰² Odpověděl

⁴⁹⁸ HLAVAČKA, Milan a BEK, Pavel. *Ringhofferové: rodina a podnikání*. Vydání první. Praha: Historický ústav, 2019. 517 stran. Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i.. Řada A, Monographia = Opera Instituti Historici Praga. Series A, Monographia; svazek 85. ISBN 978-80-7286-324-2, s. 343–344; HLAVAČKA, Milan. *První světová válka v českém zázemí*, s. 261–262; KUČERA, Rudolf. *Život na příděl*, s. 73–79; HLAVAČKA, Milan a kol. *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939: ideje, legislativa, instituce*. 1. vydání. Praha: Historický ústav, 2015. 635 stran. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Praga. Řada A, Monographia; Svazek 54. ISBN 978-80-7286-241-2, s. 170–180.

⁴⁹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Nr. 35294, Pres. 1369, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 25. November 1916.

⁵⁰⁰ Tamtéž, vyhláška okresního hejtmana Weselého ze dne 31. 1. 1917.

⁵⁰¹ <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&size=55&page=490>, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&size=55&page=491>, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&size=55&page=492> [30. 8. 2021].

⁵⁰² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes 1411, Dst. 327/16, K. k. Landwehrdivisionsgerichts-Expositor in Josefstadt an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 8. Dezember 16.

nečekaně: „(...) dovoluji si oznámit, že si již nepamatuji, zda jsem udělil Josefu Zineckerovi ze Dvora Králové povolení k opravě lokomobily na statku Choustníkovo Hradiště.“⁵⁰³ Každopádně mu však nebylo nic známo o jeho zaměstnaneckém poměru k výše zmíněné firmě, a tedy i k vojenské službě.⁵⁰⁴ Čekali bychom, že v úřední agendě, jíž by takové povolení bylo, se bude okresní hejtman schopen vyjádřit jasně, a to i v bezpochyby hektických časech. Na druhé straně nutno ocenit, že vydání tohoto povolení nevyloučil, i když by pro něj bylo nejjednodušší vše popřít, takže obviněnému sice neprospěl, ale také neuškodil. Morální rozměr tohoto jeho prohlášení by ovšem na druhé straně klesl, pokud by na povolení „zapomněl“ záměrně, aby zmenšil svou vinu, ačkoli současně odmítl, že by věděl o tom, že dotyčný spadá do válečné výroby. K tomu lze pro přiblížení obdobné situace doplnit vzpomínku pamětníka – přednosty místní stanice, tehdy rok a půl vyšetřovaného pro údajné zavinění pozdního ošetření zraněného vojáka, dopravovaného z Mostku do Jaroměře, který vykrvácel. I když byl nakonec zbaven podezření, způsobilo mu to přirozeně mnoho nepříjemností. „*Nebožtík děkan dp. Sedláček pravil mně dokonce, že mu sdělil okresní hejtman Weselý, že jest to velice nebezpečná záležitost, že jest mu známo, že nenesu viny, ruce si však pálit nebude. Také obrázek poměrů!*“⁵⁰⁵ Že by si Weselý i v případě Josefa Zineckera jen nechtěl pálit prsty? V každém případě odpověď vyznívá jako nečekaná obhajoba jinak systémově „*všemocného*“⁵⁰⁶ úředníka, což dokládá závažnost tématu.

Preferenci válečného průmyslu odpovídal i povzdech oběžníku místodržitelství v prosinci 1916, že se staví řada z hlediska veřejného zájmu nedůležitých staveb soukromých či průmyslově investičních, někdy čistě otázka luxusu, zatímco provádění staveb muničních továren naráží na těžkosti zajišťování potřebného materiálu i pracovních sil. Proto měl okresní hejtman Weselý dodat seznam staveb, jež by mohly být z hlediska válečného a veřejného zájmu zastaveny, a to včetně důvodů.⁵⁰⁷ Weselý odpověděl, že žádnou takovou stavbu v okrese nemá. Naopak zmínil potřebné prováděné stavby. Ve Dvoře Králové nad Labem se jednalo o dva případy. Firma Gustava Deutsche, budující jednak novou kotelnu, jež měla sloužit i osvětlení

⁵⁰³ Tamtéž, koncept odpovědi okresního hejtmana Weselého 11./XII 1916.

⁵⁰⁴ Tamtéž.

⁵⁰⁵ Drobnosti z válečných let. TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 101–110, 102.

⁵⁰⁶ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 311.

⁵⁰⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Nr. 38.011, Pres. 1456, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 16. Dezember 1916.

města, neboť dosavadní kapacity nestačí, jednak rozšiřující budovu tkalcovny. Firma Weiss a synové pak prováděla průmyslovou stavbu, jež se byla v zájmu armády (záhy zjistíme, že tato firma byla tehdy už rok podřízena zákonu o válečných úkonech).⁵⁰⁸

Ani tato zvláštní podpora někdy nestačila – tak v únoru 1917 místodržitelství oběžník přiznává přerušování výroby v řadě podniků podřízených zákonu o válečných úkonech kvůli nedostatku uhlí – a jediné, co s tím místodržitelství (ovšem jen šířením pokynu pražského vojenského velitelství) dokáže udělat, je apelovat na okresní hejtmány, aby zkusili (bez náznaku mechanismu) ovlivnit mzdové poměry tak, aby dělníci z válečného průmyslu neodešli pracovat jinam a byli po snad brzkém obnovení výroby k dispozici původnímu podniku.⁵⁰⁹ Zajištění uhlí pro válečnou výrobu nebo kompenzací, jež by nenutily dělníky v tíživé zásobovací situaci a inflaci hledat obživu jinde, zjevně tehdy nebylo v silách armády ani místodržitelství...

Jak tedy zasáhl zákon o válečných úkonech do života ve Dvoře Králové nad Labem? Od dubna 1915 pod něj jako první spadala místní tkalcovna Mandl a synové (M. Mandl's Söhne, mechanische Baumwollweberei).⁵¹⁰ Připomeňme, že tato firma, založená r. 1888, patřila se svými 500 zaměstnanci mezi největší textilní továrny ve městě.⁵¹¹ Jejím velitelem byl jmenován nadporučík Franz Kavalek z velitelství v Jaroměři, současně pověřený řízením náhodské textilní továrny Österrech. Textilwerke.⁵¹² Později téhož roku se přidaly firmy „Schubert und Metelk“⁵¹³[!] (Šubrt a Metelka)⁵¹⁴ a „Weiss u Söhne, Jutaspinnerei“, tedy přádelna juty (rovněž

⁵⁰⁸ Tamtéž, koncept odpovědi okresního hejtmána Weselého z 20./XII. 1916.

⁵⁰⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 219, Nro 4697, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 13. Feber 1917; v příloze je tu uveden též opis zprávy pražského vojenského velitelství pro místodržitelství z 11. února 1917.

⁵¹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 16.651, Pres. 380, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof am 18. April 1915; srov. též SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes 421, No 15737/16173 LG, K u k MilKmdo und k. k LdwGruppe in Leitmeritz an Bezirkhauptmannschaft in Königinhof am 26. April 1915.

⁵¹¹ DUSIL, Lubomír. Stručný přehled, s. 19–27.

⁵¹² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes 421, No 19372/20108 LG, K. u. k. MilKmdo und k. k LdwGruppe in Leitmeritz an k. k. Bezirkhauptmannschaft am 11. Mai 1915.

⁵¹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 35.511, Pres. 847, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof am 31. Juli 1915.

⁵¹⁴ Vliv války na místní průmysl, hlavně textilní. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 81–85, 84.

pod kontrolu nadporučíka Franze Kavalka).⁵¹⁵ Jak se počet podniků postavených pod vojenskou správu zvyšoval, vojenské velitelství v Litoměřicích seznámilo okresní hejtmanství se strukturou jejich organizace. Jednalo se o 28 skupin, z nichž královédvorské podniky patřily spolu do skupiny 20, řízené z Jaroměře. Ta zahrnovala sedm továren ze Dvora Králové nad Labem, Jaroměře, Hradce Králové, Kuklen (dnes Hradec Králové) a Opatovic.⁵¹⁶ Roku 1916 se pod vojenskou správu dostala královédvorská strojní továrna a slévárna železa Nowak a co⁵¹⁷ (tedy český podnik Novák a spol., kotlářství⁵¹⁸), zařazená též do skupiny 20, řízené Franzem Kavalkem.⁵¹⁹ Později se pod vojenskou správou ocitla též továrna na královédvorském předměstí „Podharter mech. Weberei Carl und Willy Hellmann“⁵²⁰, r. 1918 už bylo takových továren ve Dvoře Králové nad Labem sedm.⁵²¹

Problémy se zásobováním surovinami vedly k omezení bavlnářské výroby (pokyn z 29. prosince 1915), jež vyhodnotil okresní hejtman Weselý jako ohrožení zaměstnanosti místních textilních dělníků, protože bavlnu na území okresu zpracovávalo 25 továren (zatímco hedvábí a jutu po třech podnicích) a navzdory vysokým cenám materiálu se zde doposud dařilo výrobu udržet, často při armádních zakázkách. Nyní ve třech provozech (v Jaroměři, Josefově a Černošicích) bude výroba zastavena a zaměstnanci převedeni jinam v textilní výrobě, cukrovaru, popř. v zemědělství. Ale nařízení zasáhnou dokonce i do podniků s dodávkami armádě. Celkově by to v okresu mohlo vést až k 6000 nezaměstnaných. Prý se k němu chystá dělnická deputace, kterou se pokusí uklidnit.⁵²² Takto postižení královédvorští textilní

⁵¹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Pres. 1469, M A Nr. 56709/73970 LGr, K u k MilKmdo und K k LdwGruppe in Leitmeritz am 3. Dezember 1915.

⁵¹⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes 145, Nr. 592/10323 LG, K. u. k. Mil Kmdo u. k. k Ldw Gruppe in Leitmeritz an k. k. Bezirkshauptmannschaft Königinhof a./E. am 5. Feber 1916. Nutno ovšem dodat, že zde jsou z místních podniků uvedeny jen M. Mandl's Söhne a Weiss u Söhne, nikoli Schubert und Metelk. Není uvedena ani u jiné skupiny. Patrně v tu dobu už nebyla k válečné výrobě zapotřebí.

⁵¹⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Pres. 606, M. A. Nr. 41917 K. u. k. Militärkommando in Leitmeritz an Bezirkshauptmannschaft, Königinhof am 16. Juni 1916;

⁵¹⁸ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 216.

⁵¹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes 705, (přelepeno přílohou) [Nr. ...] 8.173 LG, K. u. k. Mil Kmdo u. k. k Ldw Gruppe in Leitmeritz an Bezirkshauptmannschaft, Königinhof am 6. Juli 1916.

⁵²⁰ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2225, s. 282.

⁵²¹ Tamtéž, č. 2733, s. 359.

⁵²² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Pres. 25, Weselý an das k. k. Statthalterei Praesidium in Prag am 7. I. 1916 (koncept).

podnikatelé⁵²³ se poté 11. ledna 1916 sešli a shodli, že nově propuštěným dají po 1 K na pracovní den pro první dva týdny – a dále, že takto vzniklí nezaměstnaní jsou oběťmi války podobně jako váleční uprchlíci, a tak očekávají, že stát nezaměstnaným poskytne obdobnou podporu. Proto hejtmanství žádají o zajištění maximálně rychlé vládní pomoci, aby nezaměstnaní nemuseli hladovět.⁵²⁴ K tomuto memorandu se 21. ledna 1916 připojuje i královédvorská městská rada s prosbou o doporučení a postoupení ministerstvu vnitra.⁵²⁵

Osudy královédvorského průmyslu za války byly tedy zcela ve vleku vnějších okolností: po zmíněném chaosu bezprostředně po vypuknutí války nastává velká (převážně armádní) poptávka po textilu, ovšem odlišná od civilních poměrů. Královédvorské továrny tedy utlumují mírovou výrobu bavlněných látek pro ženské oděvy např. ve prospěch látek na vojenské prádlo, maskovací sněhové převleky přes uniformu, obvazový materiál, stany, baťohy nebo pytlovina. Dokonce se dařilo v zájmu plnění vojenských dodávek některé odvedence do armády osvobodovat jako nepostradatelné. Vysoké ceny podnikatelům umožnily splácet staré závazky. Nedostatek bavlny a juty výrobu ovšem ohrozil. Jen částečnou náhradou byla výroba z papíru nebo recyklace starých látek.⁵²⁶

O dopadu války na textilní výrobu v době nedostatku surovin dává představu osud ambiciózní Sochorovy továrny: ačkoli po zastavení výroby počátkem války začala vyrábět pro armádu (bavlněné pytle na písek na frontu, obvazový materiál, vojenské prádlo), tkalcovna byla uzavřena r. 1915, tiskárna r. 1916. Hospodářské výsledky firmy se tak od zisku (20 tis. K r. 1914, 373 tis. K r. 1915 a 74 tis. r. 1916) propadly do ztráty (167 tis. K r. 1917 a 164 tis. K r. 1918), teprve r. 1919 se vrátila do zisku (176 tis. Kč).⁵²⁷

Dvůr Králové nad Labem ovšem nezůstal jen u textilu. Další příjem zajistily zámečnické dílny místních textilních továren nebo místní (menší) slévárny (J. Rücker, Šubrt a Metelka, Novák a spol.) upravené pro výrobu granátů, polních kuchyní nebo vojenských vozů. Díky tomu byla řada dělníků vyreklamována z armády.⁵²⁸

⁵²³ Firmy Gustav Deutsch; Jos. Sochor; Em. Subak's Söhne; Otto & Emil Schlein; Carl & Willy Hellmann; W. Patzak; M. B. Neumann's Söhne; Franz Kühnel; M. Mandl Söhne; Max Pick; E. Stein; Stricker & Teltsch.

⁵²⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Memorandum, 11. Jänner 1916; zde i předání informace hejtmanem Weselým místodržitelství, Praes 62, 19. I. 1916.

⁵²⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes 134, č. j. 311, Městský úřad král. vĕn. města Dvůr Králové nad Labem c.k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. dne 31. ledna 1916.

⁵²⁶ Vliv války na místní průmysl, s. 81–85; KUHNOVÁ, Kristýna. *Továrnická rodina Sochorů*, s. 13–14.

⁵²⁷ KUHNOVÁ, Kristýna. *Továrnická rodina Sochorů*, s. 13–14.

⁵²⁸ Vliv války na místní průmysl, s. 82, 84.

V zájmu udržení výroby se továrny někdy snažily zajistit dělnictvu další potraviny nad rámec běžných přidělů, ale i to bylo stále složitější a skromnější. Ve firmě A. Klazar fungovala přímo válečná jídelna pro dělníky.⁵²⁹

Rizika státních intervencí do hospodářství pocítili obzvláště intenzivně ti, kteří se i za války chtěli řídit jinak běžnými tržními principy nabídky a poptávky. Tak v jediném červencovém čísle zdejších novin r. 1915 je zmíněn místní továrník Vilém Löwy, odsouzený 26. července 1915 královédvorským okresním soudem k odnětí svobody na 2 dny a pokutě 450 K, „*poněvadž požadoval za vojenské přikrývky nepřiměřené ceny.*“⁵³⁰ Místní obchodnice Marie Jarolímková proti předpisům zdražovala mouku (požadovala za 1 kg 1 K 80 ha, zatímco maximální cena byla podle druhu stanovena na úrovni méně než poloviční – v rozmezí pouze 69–80 haléřů⁵³¹), a byla proto odsouzena k dvoudennímu vězení a stokorunové pokutě. Několik obchodníků z města a okolí bylo stíháno za zvyšování ceny cukru nad povolené maximum.⁵³² Zvyšování cen životních potřeb samozřejmě negativně dopadalo i do běžného života úředníků, proto místní odbor Spolku státních úředníků české národnosti podal r. 1915 u hejtmána Weselého žádost o drahotní příplatek.⁵³³

2.10 Státní správa čelí rostoucím problémům

I když hospodářské otázky v naší práci až do jejího závěru nikdy zcela neopustíme, nyní se vraťme k činnosti okresního hejtmanství v prvním válečném roce. Okresní hejtmán Weselý byl především zodpovědný za udržení pořádku ve městě. Tak v dubnu 1915 odhalil pomocí konfidenta okresní hejtmán Weselý plánovanou demonstraci místních dělníků v souvislosti s blížícím se rozdělováním přidělových lístků na chléb (Brotkarte). Na znamení nespokojenosti s přidělovými lístky a stanoveným množstvím chleba plánovali prý dělníci všech továren 8. dubna ve tři hodiny odpoledne demonstraci na náměstí a před okresním hejtmanstvím. Hejtmán Weselý tedy shromáždil četnictvo z okresu a pro případ potřeby měl v pohotovosti též 200 vojáků z jaroměřské posádky. Také si nechal povolát národněsociální a sociálnědemokratické dělnické předáky a varoval je před demonstrací, proti níž by přísně zakročil. Nabídl jim však vyslechnutí dělnické deputace s jejich přáními. „*Skutečně přišla ve 3 ½ h odpol. jen jedna asi dvacetičlenná deputace do mé kanceláře, jež si stěžovala na ustavičné*

⁵²⁹ Tamtéž, s. 83, 85.

⁵³⁰ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 9. číslo, 30. července 1915, s. 3.

⁵³¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 7. číslo, 3. července 1915, s. 3.

⁵³² Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 9. číslo, 30. července 1915, s. 3.

⁵³³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 830, Bezirkshauptmann Weselý an das K. k. Statthaltereipräsidium in Prag 24. IX. 1915 – koncept.

*zdražování všech potravin, obzvláště také brambor, aby žádala o nápravu a dále vyslovila prosbu, abych mohl dělnictvu ke známému množství chleba vymoci u c. k. ministerstva vnitra ještě nějaký přídavek, když je dělnictvo kvůli vysokým cenám všech potravin a nepatrným dělnickým výdělkům odkázáno jen na kávu a chléb a při malých přídělích chleba nemohou utišit svůj hlad, zvláště když jsou v rodině dospívající děti. / Přislíbil jsem deputaci svou přímlovu, načež tatáž poklidně odešla s ujištěním, že také v budoucnu nebude chtít demonstrovat.*⁵³⁴ Okresní hejtman Weselý se tu zachoval jako obratný diplomat, který dokázal zabránit potenciálně rizikové demonstraci a zklidnil poměry ve městě.

O citlivosti otázky zásobování pro náladu místní veřejnosti svědčí téhož měsíce také zákaz zveřejnění zprávy o zvýšení denního přídělu mouky a chleba pro dělníky uhelných revírů (na 300 g mouky a 420 g chleba).⁵³⁵ Ostatně sledováno bylo i to, jak místní dělníci oslaví První máj. Jak informuje ministerstvo vnitra, vedení sociální demokracie vyzvalo letos pominout obvyklé demonstrace a omezit se na sbírky. V místním okrese došlo jen na koncert večer 1. května v královédvorském dělnickém domě, sbírka neproběhla žádná.⁵³⁶

Zásobování bylo za války každopádně politikum. Tak v srpnu 1915 se místopředseda Coudenhove – na základě pokynu ministra vnitra osobně!⁵³⁷ – obrátil na okresního hejtmana Weselého s pokynem během tří dnů vyhodnotit stížnost místního německého poslance Golla na požadované dodávky zemědělských produktů z jeho volebního okresu, již poslal ministerstvu vnitra. Weselý hlásil, že plně respektuje obětavosti německého obyvatelstva v čase války při dobročinných sbírkách, současně však upozornil, že co byl zahájen výkup obilí za stanovené ceny pro válečný obilní ústav, ukazuje se ve volebním obvodu poslance Josefa Golla „*nejen jistá pasivní rezistence, nýbrž i přímá vzpurnost*“⁵³⁸ a navzdory zveřejnění oznámení

⁵³⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 336, Bezirkhauptmann Weselý an das K. k. Statthaltereipräsidium in Prag 8. IV. 1915 – koncept.

⁵³⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 422, k. k. Staatsanwaltschaft Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. den 27. April 1915.

⁵³⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 18.433, Pres. 432, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 27. April 1915; zde i koncept hlášení okresního hejtmana Weselého z 5. 5. 1915.

⁵³⁷ NA, fond Prezídium českého místopředsedství 1911–1920, sg. 1/6/19/14, 40946, Pr. 37607, kart. 4512, k. k. Ministerium des Innern an den Herrn k. k. Statthalter in Prag am 14. August 1915.

⁵³⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nro 37.607, Praes. 961, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königshof, 19. August. 1915; zde i koncept odpovědi okresního hejtmana Weselého. Odpověď sama je uložena: NA, fond Prezídium českého místopředsedství 1911–1920, sg. 1/6/19/14, 40946, Pr. 39182, Praes. 961, kart. 4512, k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. an das k. k. Statthaltereipräsidium in Prag am 26. August 1915.

z 26. května 1915 o nákupním monopolu obilního úřadu z něj přicházejí zprávy, že nemají k dispozici ani oves, ani ostatní obilí. Okresní hejtman vypátral, že poslanec Goll štlval proti vládnímu nařízení o obilním ústavu a „zemědělce vyzýval, aby komisionářům nic nevydávali“⁵³⁹ – a to paradoxně v době, kdy zde byl na zdravotní dovolené jako c. a k. poručík... Hejtman Weselý jakožto odpovědná osoba proti tomuto nevlasteneckému egoismu v zájmu plnění plánu energicky zakročil – vydal četnictvu pokyn k domovním prohlídkám ve všech obcích politického okresu, jež ve 201 případech odhalily záměrné zatajení obilí, z toho 135 případů se stalo předmětem trestního řízení. Okresní hejtman to přičítá chování poslance Golla. Počinání úřadů nikterak neuráželo národní cítění obyvatel, „s ohledem na politické a národnostní poměry ve zdejší správní oblasti“⁵⁴⁰ zde byly zřízeny dvě komise, zvláště česká a německá pro odpovídající části okresu, úředníci se chovají nestranně, plní si jen své povinnosti a „já se cítím pouze jako rakouský úředník, jemuž jsou všechna národní hnutí vzdálena. (...) Pan poslanec Goll by ovšem vykonal pro svou vlast i volební okres v těchto těžkých časech větší službu, kdyby se cítil v první řadě jako Rakušan a své národní cítění nestavěl velmi do popředí, místo aby očerňoval a stíhal nedůvěrou úředníky, kteří plní svou povinnost.“⁵⁴¹ Jedná se o zajímavý doklad jak sebeidentifikace rakouského úředníka, tak i nechuti německých rolníků provádět povinné odvody, ačkoli ve veřejném prostoru byly slyšet naopak německé výtky, že se jim vyhýbají hlavně Češi v neprospěch Němců...⁵⁴²

Za válečných poměrů si státní aparát opravdu nemohl stěžovat na nedostatek úkolů k plnění. Některé jsou však spíše dokladem těžkopádnosti a zbytečného přetěžování, třeba pokyn zabránit šíření Kalendáře sokolského na rok 1915 vydaného v Chicagu. Samo jeho šíření po Čechách by bylo jistě obtížné a jistě ne masové, navíc pokyn přišel až v září toho roku, kdy už by případná distribuce kalendáře na daný rok patrně dávno proběhla. A důvod tohoto tažení? Nic aktuálně protirakouského, ale vyprávění o badeniovských bouřích v Praze roku 1897. Hrdina příběhu, voják rakouské armády, prohlásil, že na rozkaz bude sic střílet, ale jen do vzduchu, protože ho nic nedonutí střílet do Čechů. Důstojník, který proti němu kvůli tomu zakročí, pak zemře při nehodě vlastní šavlí. Koncem září a počátkem října 1915 musely místní

⁵³⁹ Tamtéž.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ Tamtéž.

⁵⁴² ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 255.

četnické stanice v okrese podpisem potvrdit, že se s tímto výnosem seznámily.⁵⁴³ Podobně vyznívá pokyn, aby okresní hejtmani zabránili zveřejňování podezřele atraktivních inzerátů adresovaných vojákům, jež by mohly sloužit jen jako záminka k shromažďování jejich písemných odpovědí – a z nich i údajů o rozložení vojska a polních pošt. Příkladem je inzerát 19leté statkářské dcery nevšední krásy s věnem 200 tis. zlatých toužící po sňatku s nějakým rakouským důstojníkem.⁵⁴⁴ Sledování, zda nějaký inzerát není nepřiměřeně zajímavý, je nečekaná součást válečného úsilí rakouského státního aparátu... Přidáme-li k tomu navíc pokyn z téhož měsíce připomínající vedoucím okresních úřadů výhradně to, že v úředním kontaktu je nutno úředníky titulovat jejich úředním služebním označením,⁵⁴⁵ získáme jistý vhled do různorodosti dokladů, jež zaplňovaly stůl okresních hejtmanů, a představu, zda stát dokázal využívat své limitované administrativní kapacity ve válečných poměrech vždy racionálně.

Okresní hejtmani se snažili nárůst administrativy vyřešit též tím, že zapojovali do plnění nových úkolů též četnictvo. Místodržitelství je v září 1916 ovšem upozornilo, že je nepřípustné využívat četnictvo např. pro účely vypracování hlášení z materiálů dostupných i hejtmanství, zpracování civilních formulářů nebo jejich doručování. „*Ukázalo se nutným využití četnictva omezit do té míry, co to současné poměry dovolují, na bezpodmínečnou nutnost.*“⁵⁴⁶ Četnictvo nemělo být přetěžováno, snad i v souvislosti s rostoucím neklidem ve společnosti, který v červenci 1916 vyústil v pokyn systematicky budovat asistenční vojenské jednotky,⁵⁴⁷ jak to tom bude řeč v části věnované loajalitě. Navíc je nutno přihlédnout i k personálnímu oslabování tohoto sboru. „*Stavy četnictva[,] již tak snížené odvelením značné části mladých mužů k polnímu četnictvu[,] nepřestávaly klesat a ke konci války tato osvědčená prodloužená ruka okresních hejtmanů v některých okresech ztratila zcela na své razanci.*“⁵⁴⁸ I místodržitelství si ovšem uvědomovalo složitost úkolů svěřených okresním hejtmanstvím, proto nabízí řešení, jak je zvládnout i bez

⁵⁴³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 40.300, Pres. 1013, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 15. September 1915; zde i podpisy a data seznámení s oběžníkem v jednotlivých četnických stanicích.

⁵⁴⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), No 14016, Pres. 483, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 10. Mai 1916.

⁵⁴⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Nro 13.198, Pres. 484, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 5. Mai 1916.

⁵⁴⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Nr. 25.649, Pres. 1023, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 5. September 1916.

⁵⁴⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 765, Präes. Nr. 5470/3765 LG., k. u. k. Milkmdo u. k. k. LdwGruppe in Leitmeritz an die K.k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 19. Juli 1916.

⁵⁴⁸ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 311.

výraznějšího úkolování četnictva: „*přizvat si k intenzivnější spolupráci obecní úředníky. Toto bude možné v rozsáhlém množství, když od vojenské služby osvobození obecní představení, další obecní funkcionáři a orgány autonomních úřadů celkově budou co nejhorlivěji plnit povinnosti a spolehlivě spolupůsobit s upozorněním na to, že jinak by muselo být ztraceno poskytnuté podporování zproštění jako u postradatelných.*“⁵⁴⁹ Neutrálním úředním jazykem je tedy hejtmanům sděleno, aby aktivizovali obecní činovníky upozorněním na to, že nedostatečně aktivní z nich by po ztrátě dosavadních úlev skončili v armádě. Logická úvaha, potenciálně zvyšující efektivitu systému. Zůstává však otázka: Kde přerůstá motivace ve vyhrožování? Navíc čím více byl okresní hejtman odkázán na (zjevně často nedobrovolnou) spolupráci s místními činiteli, jejichž nadřízeným rozhodně nebyl v podobě obvyklé u podřízených úředníků, tím spíše se omezovala kontrola, již ve skutečnosti měl nad svěřeným okresem.⁵⁵⁰ Do světa státní správy lze nahlédnout mj. díky trojici oběžníků týkajících se indiskrétnosti úředníků v otázce hlášení četnictva, popř. policie. Otázku loajality pojednáme v jiné kapitole, zde nás však zajímá jejich mechanismus. Nejprve v říjnu 1915 místodržitelství kritizuje, že někteří úředníci okresních hejtmanství předčítají odmítnutým žadatelům četnická hlášení, aby na ně přesunuli vinu za zamítnutí žádostí. Četnická hlášení mají zůstat důvěrnými.⁵⁵¹ O rok později je tento zákaz jakožto někdy porušovaný rozpracován, že četnická hlášení mají být zpřístupněna výhradně politickým (policejním) a vojenským úřadům a opak má být postihován, což museli úředníci stvrdit podpisem.⁵⁵² Poněkud nečekaně pak působí oběžník vydaný o necelé tři týdny později. Sděluje výlučně informaci, že vše výše řečené platí nejen pro hlášení četnictva, ale i pro zprávy policejního ředitelství...⁵⁵³ Ze vztahu prvního a druhého oběžníku je zjevné, že výnosy nebyly vždy dodržovány. Bez významu není však ani poměr druhého a třetího oběžníku: Formální sdělení z kontextu implicitně samozřejmého, aby se jednalo o zcela korektní platný úřední pokyn, ale současně předchozí neuvedení policie do obsáhlého popisu,

⁵⁴⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Nr. 25.649, Pres. 1023, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 5. September 1916.

⁵⁵⁰ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 312.

⁵⁵¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1188, Nro 41.479, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 6. Oktober 1915; tento oběžník byl ovšem uložen v materiálech z r. 1916 v souvislosti s oběžníkem zmíněným v další poznámce.

⁵⁵² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1192, Nr. 29.932, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 13. Oktober 1916.

⁵⁵³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1275, Nr. 33.073, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 1. November 1916.

jak nakládat s hlášeními četnictva, ačkoli šlo o logickou analogii, jako by ilustrovalo klady i záporny státní správy sklonku monarchie: úzkostlivé lpění na úředním postupu, ale nikoli nutně precizní příprava a promyšlenost výnosů.

Válka přitom zdaleka nekončí. Pro místní úředníky bylo jistě zneklidňující již oznámení z počátku března 1915, jež do odvolání pozastavilo prodej podrobných map (počínaje měřítkem 1 : 1 200 000) rakouských alpských zemí.⁵⁵⁴ Logickým vysvětlením bylo dramatické zkalení vztahů s neutrální, ale teoreticky dokonce svým způsobem spojeneckou Itálií. K vyhlášení války Itálií Rakousku-Uhersku pak po složitých jednáních skutečně došlo dne 23. května 1915 s platností od následujícího dne.⁵⁵⁵ Následně bylo asi 70 tis. „rakouských“ Italů přesídleno do hlubokého vnitrozemí, z toho 10–20 tis. do Čech.⁵⁵⁶ Také do Dvora Králové nad Labem poté přibyli italští uprchlíci, pro jejichž děti tu dokonce v letech 1915–1918 fungovala vlastní italskojazyčná škola (organizačně: jedna třída v místní obecné a měšťanské škole dívčí, jak o tom bude pojednáno v kapitole o školství). S jejich pobytem byly spojeny i další administrativní úkoly. Okresní hejtman Weselý měl např. důvěrně zajistit, aby italští váleční uprchlíci nepsali domů zneklidňující informace o válečném strádání, protože takové dopisy by nebyly doručeny – což poškozují adresáty, kteří by tak neměli žádné informace o svých blízkých. Současně měl zařídit kontrolu korespondence.⁵⁵⁷ Pověřil tím místního kaplana Keppla...⁵⁵⁸

Výše jsme již popsali marné pokusy o prosazení češtiny jako jazyka vnitřního úřadování – i skutečnost, že navzdory tomu probíhalo i v byrokratické komunikaci státních úřadů „*plíživé prosazování češtiny*“⁵⁵⁹. Ve válečných poměrech, jež nemusely brát ohledy na nelibost české politické reprezentace, mělo dojít k razantní změně: 30. prosince 1915 byl vydán pokyn

⁵⁵⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 11 241, Pres. 228, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 9. März 1915.

⁵⁵⁵ PROKŠ, Petr. *Konec říše Habsburků: střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko-Uherska (1867/1871-1918)*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2004. 287 s. Historie. ISBN 80-86642-25-9, s. 188–193; PROKŠ, Petr. *Diplomacie a "Velká válka" 1914-1918/1919: kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*. Praha: Historický ústav, 2014. 329 s., xx, xii s. obr. příl. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A, Monographia = Opera Instituti historici Pragae. Series A, Monographia; sv. 50. ISBN 978-80-7286-234-4, s. 69–113; RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 367–396.

⁵⁵⁶ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*, s. 653.

⁵⁵⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Nr. 6498, Pres. 354, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 13. März 1917.

⁵⁵⁸ Tamtéž, Weselý Herr P. Ant. Kepl, 11./IV 1917, koncept.

⁵⁵⁹ HLAVAČKA, Milan. *Užívání jazyka v byrokratické komunikaci*, s. 303.

k důslednému používání němčiny jako úředního jazyka „zeměpanských“, tedy státních politických a policejních úřadů pro vnitřní službu i komunikaci mezi úřady, a to ve státním zájmu, zvláště za stávajících válečných poměrů. Přednostové úřadů byli osobě odpovědní za přísné dodržování tohoto předpisu.⁵⁶⁰ A o tři týdny později, 19. ledna 1916, přišlo okresnímu hejtmanovi Weselému pokárání z místodržitelství, že navzdory tomu v jednom konceptu státnímu veterináři v Jaroměři z 6. ledna 1916 nebyla použita „*předepsaná německá úřední řeč*“, proto je hejtman pověřen, „*aby provinilému úředníkovi co nejpřísněji připomněl platné předpisy a osobně dohlédl na jejich nejpřesnější co dodržování.*“⁵⁶¹ Příznačné je, že tato výtky byla předtištěna na formuláři, v němž byly konkrétní skutečnosti dopsány rukou, zjevně šlo o součást intenzivního tažení proti jakémukoli uplatnění češtiny ve vnitřním státním úřadování. Hejtman Weselý toto nedopatření omlouvá tím, že pokyn z 30. prosince 1915 byl na místním úřadu prezentován teprve 14. ledna 1916, tedy až po vzniku inkriminované zprávy.⁵⁶² Obdobná výtky ohledně zprávy z hejtmanství okresnímu soudu v Jaroměři ze dne 8. ledna 1916 přišla 26. ledna 1916, i tu zdůvodnil hejtman neznalostí pokynu v době vzniku dané písemnosti.⁵⁶³ Administrativní těžkopádnost se tu střetla s aktivním dohledem. A ačkoli nelze tomuto úsilí o důsledné používání němčiny ve státních úřadech rozhodně vytknout nedostatečné nasazení, zjevně nedosáhlo plného úspěchu, jak je zjevné z místodržitelského oběžníku z 30. srpna 1916, v němž se tato pravidla znovu připomínají a zdůrazňuje se nepřípustnost toho, že nějaké okresní hejtmanství poslalo vojenským úřadům opis organizační zprávy pro obce (veterinární informace o případu vztekliny) pouze v českém jazyce.⁵⁶⁴

Na druhé straně rozhodně neplatí, že by státní správa za války stála o rozdmýchávání národnostního napětí. Proto v srpnu 1916 místodržitelství kritizuje existenci tabulí vyzývajících k nákupům u kupců určité národnosti. „*Takovéto výzvy se zakládají na motivech národního*

⁵⁶⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), No 52860, Pres. 56, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 30. Dezember 1915.

⁵⁶¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Nro 2058, Pres. 112, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Vorstand der k.k. Bezirkshauptmannschaft Königinhof a. E. am 19. Jänner 1916.

⁵⁶² Tamtéž, odpověď okresního hejtmana Weselého místodržitelství z 14. II. 1916 (koncept); tomu odpovídá i datum na druhé straně daného pokynu: podáno 13. I. /14. I. (přetisk dvou razítek), na vědomí ostatním dáno 14./I 1916 s podpisy úředníků.

⁵⁶³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Nro 1.727, Pres. 118, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Vorstand der k.k. Bezirkshauptmannschaft Königinhof a. E. am 26. Jänner 1916; zde i odpověď okresního hejtmana Weselého místodržitelství z 14. II. 1916 (koncept).

⁵⁶⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 993, Nr. 24.857, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 30. August 1916.

*nepřátelství a zamýšlí hospodářský bojkot tím, že nepřímo vyzývá publikum, aby se vyhýbalo živností provozovaným jinou než ve výzvě označenou národností. / Když by takové činnosti národnostní nesnášenlivosti v hospodářské oblasti mělo být již v normálních časech z veřejných ohledů zamezeno, tak v nynějších časech, v nichž každé omezení volného hospodářského styku se ukazuje jako dvojnásob nevýhodné pro veřejnost, je to nutné tím spíše.*⁵⁶⁵ Okresní hejtmané mají podobné výzvy sledovat a případně zařídit jejich odstranění. I z textu pokynu je zjevné, že to nebylo nic nového, výzvy k bojkotu byly standardní součástí předválečného hospodářského nacionalismu.⁵⁶⁶ Pochopitelná opatrnost státní správy v této věci ve válečných poměrech byla nicméně otázkou spíše principiální, neboť v zásobovací nouzi zákazníci jistě nakupovali všude, kde bylo potřebné zboží či služby k dispozici. V tomto smyslu bída situaci zjednodušila.

Válka vystavila chod úřadů novým formám ohrožení chodu, jak to vysvětluje např. z vyhlášky okresního hejtmana Weselého z 31. října 1916: „*V sobotu dne 28. října 1916 vniklo surovým způsobem množství žen do úřední budovy a úřadovny c.k. okresního hejtmana, kde dopustily se přestupků[,] dokonce i přečinů různých zákonitých opatření, začož účastnice zjištěny a co nejpřísněji potrestány budou.*“⁵⁶⁷ Příčinou byla nespokojenost se zásobováním moukou, protože nebyla zákazníkům prodána na základě lístků pro další týden. Hejtman zdůrazňuje dostatek zajištěné mouky: „*Okresní aprovisace vydává obchodníkům týdně předepsané množství mouky pro veškeré obyvatelstvo města [podtrženo ve vyhlášce – IR] a není [!] možno, aby při správném počínání na někoho mouky se nedostalo, což dosvědčuje krytí prodané mouky odevzdanými lístky.*“⁵⁶⁸ Sám nicméně připouští, že někteří obchodníci vydávají svým známým z dávky na jeden týden přiděly na dva týdny dopředu, čímž vyvolají nedostatek pro jiné. Ten následně zdůvodňují „*vysvětlením, které obsahuje štvání lidu proti úředním opatřením, uváděje lid v milný [!] názor, že úřad nevydává takové množství mouky, by veškeré obyvatelstvo poděleno býti mohlo. Důsledkem tohoto štvání byl i sobotní hromadný projev[,] a nařídil jsem tudíž i proti těmto osobám trestní vyšetřování.*“⁵⁶⁹ Po uklidňujícím ujištění, že vše je vlastně v pořádku, vyhláška končí varováním obyvatelstvu města, že „*za žádných okolností neztrpím [!], aby úřad, který i nad svojí [!] povinnost stará se, by obyvatelstvo v žádném směru*

⁵⁶⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Nr. 26.769, Pres. 998, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 31. August 1916.

⁵⁶⁶ Srov. JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský*, s. 69–72, 177–181.

⁵⁶⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes 106, vyhláška c.k. okresního hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. ze dne 31./X. 1916.

⁵⁶⁸ Tamtéž.

⁵⁶⁹ Tamtéž.

*nestrádalo, byl rozeštvánými houfy žen, věci neznalých, ohrožován a že budu proti každému štváči a rušiteli klidu vystupovati s neúprosnou [!] přísností [!][,] jak toho dnešní vážná doba vyžaduje.*⁵⁷⁰

Význam, který zásobování potravinami plnilo, vysvítá i z místodržitelského pokynu o jejich řešení v tisku: „*Široký prostor, který v tisku zaujímají diskuse o otázce aprovizace a k jejímu řízení určená vládní nařízení, a vášnivost, s níž je toto téma mnohonásobně probíráno, musí v nepřátelské cizině vzbudit dojem, jako by centrální mocnosti byly skutečně, jak je v dohodovém tisku stále tvrzeno, ohrožovány hladem a bídou a tím dříve či později donuceny žádat o mír. Tím se oslabuje, ne-li přímo ruší, účinek, kterým by musely působit opakované vojenské porážky Dohody na náladu obyvatelstva v nepřátelských státech, naděje a vytrvalost našich protivníků se zesiluje a válka prodlužuje.*“⁵⁷¹ Proto mají hejtmani pečovat svým vlivem v redakcích o to, aby téma aprovizací bylo zmiňováno méně často a s patřičnou vyrovnaností a nadějí, „*aby zničily iluze našich nepřátel.*“⁵⁷² Podle následujícího tvrzení tím publicistická diskuse o zásobování nemá zaniknout, jen má být vedena způsobem nikoli škodlivým pro stát, tedy vyznívat pro sílu státu.⁵⁷³ V praxi nicméně právě o likvidaci tiskové diskuse šlo, protože rostoucí zásobovací problémy nešlo pominout.

V červenci 1916 místodržitelství vydalo oběžník, jak si počínat při předcházení demonstrací a neklidu při těžkostech v zásobování. Politické úřady mají veřejnost uklidňovat (mj. s využitím tisku), zdůrazňovat přechodnost zásobovacích problémů a jejich poměrnou nepodstatnost vzhledem k jiným obětem již přineseným – i jejich vyšší význam: „*Kdo demonstruje kvůli nedostatečnosti zásobování potravinami, obstarává záležitosti našich nepřátel, prohřešuje se na těch statečných, kteří nasazují tělo a život pro obranu a vítězství vlasti.*“⁵⁷⁴ Politické úřady mají úzce spolupracovat s obecními úřady – a hlásit, pokud by se tyto snažily zříci své zodpovědnosti za případné zásobovací problémy. Hejtmani mají učinit všechna nutná opatření proti těmto demonstracím, využít vedle četnictva též obecní strážníky a v krajním případě též vojenské asistence. „*Co se posouzení demonstrací a neklidu kvůli potravinám týče, je ovšem nutné činit rozdíl, zda se pořádají spontánně – snad pod tlakem citelného nedostatku potravin*

⁵⁷⁰ Tamtéž.

⁵⁷¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Pres. 198, Nr. 6136, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 27. Februar 1916.

⁵⁷² Tamtéž.

⁵⁷³ Tamtéž.

⁵⁷⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Pres. 797, Nro 22.955, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 26. Juli 1916.

– nebo povstaly na základě dohody, tedy připravené jako následek podněcování nebo vůbec zlovolně.“⁵⁷⁵ Případní organizátoři měli být pohnáni před vojenskou justici.

Jak tehdy hodnotil okresní hejtman Weselý situaci ve svěřeném okrese? Sám se choval v intencích pokynů, na přidělový lístek (Mehlkarte) bylo nutné redukovat množství mouky na 70 % (tedy 35 dg). „V důsledku bezohledné, proti tomuto opatření směřované agitace mezi dělnictvem, jež jeho původ spatřovalo u obchodníků, dělníci firmy A. Klazar, akciové společnosti pro jutu a lnářský průmysl, stejně jako Weiss a synové, přádelna juty, 1. srpna t. r. v 10 h. dopoledne zastavili práci. Po telefonickém vyrozumění spěchal jsem do dotyčných továren, kde jsem našel dělnictvo, v prvním podniku asi 800, v posledním asi 350 osob, shromážděné na továrním dvoře v úmyslu táhnout do města, kde byly ovšem všechny přístupové cesty k náměstí, stejně jako k úředním budovám uzavřeny četnictvem, shromážděným do Dvora Králové z okresu.“⁵⁷⁶ Hejtman v situaci potenciálně hrozící přerůst v narušení veřejného pořádku podnikl „mocenská“ preventivní opatření. Přesto se snažil střetu dělnického průvodu s četnictvem zabránit, proto pronesl „uklidňující a upomínající proslov k dělníkům a konferoval jsem s vyslanou deputací, jíž jsem jako náhradu za ztracenou mouku slíbil brambory, jež se zavázaly zaplatit patřičné tovary. Po jednohodinovém zastavení byla práce opět zahájena.“⁵⁷⁷ Totéž hejtman absolvoval znovu se samostatnou dělnickou deputací z předměstí Podhartě. „K žádnému shromáždění nebo demonstraci na otevřeném místě proto nedošlo.“⁵⁷⁸ Weselý se opět projevil jako schopný úředník, který dokázal problémy řešit v zárodku.

Nešlo ale jen o neklid kvůli nedostatkům v zásobování. Dva dny po předchozím oběžníku se místodržitelství obrací na hejtmány znovu, tentokrát kvůli tomu, aby co nejpřísněji zakročili proti mírovým demonstracím, jež se údajně plánují na 1. srpna 1916.⁵⁷⁹ Weselý pro jistotu promluvil s místními dělnickými vůdci a shromáždil četnictvo okresu, k žádné mírové demonstraci (i na základě podniknutých opatření?) ovšem nedošlo.⁵⁸⁰

Toto napětí ovšem hrozilo ohrozit tradiční oslavy císařských narozenin. Proto hejtman Weselý obeslal 14. srpna 1916 vedení Dvora Králové nad Labem, Jaroměře i Josefova s vysvětlujícím pokynem: „Jak samozřejmo a jak se všeobecně předvíдало, naskytly se v aprovisaci měst v době

⁵⁷⁵ Tamtéž.

⁵⁷⁶ Tamtéž – koncept hlášení okresního hejtmána Weselého z 2. VIII. 1916.

⁵⁷⁷ Tamtéž.

⁵⁷⁸ Tamtéž.

⁵⁷⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Pres. 799, No. 23.140, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 28. Juli 1916.

⁵⁸⁰ Tamtéž, hlášení okresního hejtmána Weselého z 2./ VIII. 1916.

žní na krátkou dobu různé překážky, kterých nelze při nejlepší vůli okamžitě odstraniti. / Ježto však zjev ten jest jen přechodný a v několika dnech nastanou zase normální poměry, žádám Vaše Blahorodí, abyste se ráčil svým vlivem o to postarati, aby obyvatelstvo, zejména i dělnictvo[,] zachovalo klid, neboť to jest jediný způsob, který odpovídá při vyspělosti našeho obecnstva nynější vážné situaci[,] a to tím spíše, jelikož poměry u nás jsou v mnohém směru příznivější než jinde. / Ve všech válčících státech a i v neutrálních dostavují se podobné zjevy, neboť se jim vzhledem ke zcela mimořádným poměrům nelze vyhnouti. / Zejména však žádám Vaše Blahorodí, abyste ráčil veškerý vliv svůj vynaložiti na to, aby slavnostní ráz Nejvyšších narozenin Jeho Veličenstva nebyl nijak rušen. Nebylo by záhodno 16/8 svolati buď jednotlivě[,] neb po skupinách pány zaměstnavatele a s nimi se uraditi o krocích, které by bylo aspoň pro tuto přechodnou krizi podniknouti?“⁵⁸¹ Jak popíšeme v kapitole věnované loajalitě, oslavy pak proběhly s obvyklou velkolepostí.⁵⁸²

Společenské poměry byly na podzim 1916 rozjítřené. Místodržitelství v oběžníku hejtmanům jasně uznalo, že „v posledním čase (...) došlo tu a tam k pouličním demonstracím.“⁵⁸³ Proto nařídilo zakázat „novinové zprávy o stávkách, pouličních shromážděních a podobných výtržnostech, ať už by se konaly kdekoli a při jakéhokoli příležitosti“.⁵⁸⁴

V říjnu 1916 došlo ve Dvoře Králové nad Labem ke dvěma demonstracím. První proběhla 5. října kvůli nedostatku brambor. Demonstranti byli klidní, na konceptu místodržitelského hlášení nadřízeným orgánům je dokonce uvedeno tuto akci do oficiální verze nezahrnout jakožto akci bez závad, přesto se tak nakonec stalo.⁵⁸⁵ 28. října pak došlo k ženské demonstraci kvůli chybám obchodníků pověřených prodejem mouky, jež vedla ke strkanici přímo v budově hejtmanství, v níž byl okresní hejtman Weselý osobně zapojen – a zkoušel v ní také osobně prosadit právo zatčení hlavním buřičů, jak podrobněji přiblížíme v části sledující loajalitu

⁵⁸¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 848, okresní hejtman Weselý vedení Dvora Králové nad Labem, Jaroměře i Josefova 14. srpna 1916 (koncept).

⁵⁸² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 879, okresní hejtman Weselý místodržitelství 22/8 1916 (koncept).

⁵⁸³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1160, No. 30.953, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 11. Oktober 1916.

⁵⁸⁴ Tamtéž.

⁵⁸⁵ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 1434, s. 178.

obyvatel.⁵⁸⁶ Tři osoby byly zatčeny a udány okresnímu soudu.⁵⁸⁷ Jejich jména nebyla ani zahrnuta do místodržitelského hlášení, jakkoli obvykle jména zahrnovala, byla tedy vyhodnocena jako nedůležitá. Tomu ostatně odpovídá i projednávání u okresního a nikoli vojenského soudu. Místodržitelství o nich ovšem s okresním hejtmanstvím korespondovalo: jednalo se o Marii Formanovou, Aloisii Dittlovou a Annu Heřmanskou.⁵⁸⁸ Když ovšem Weselý zjistil, že někteří obchodníci vydávali neoprávněně příděl mouky na dva týdny dopředu, což skutečně mohlo způsobit nedostupnost mouky pro oprávněné zájemce, převzala organizaci přidělování mouky z rukou kupců přímo okresní aprovizace,⁵⁸⁹ takže okresní hejtman i nadále prokazoval maximální snahu se těmto událostem vyhnout.

Symbolický zlom přinesl do života našeho města telegram s podpisem místodržitele, který byl podán v Praze ve čtvrtek 22. listopadu 1916 ve čtyři hodiny v noci a na královédvorskou poštu dorazil 8:15 ráno: „*Jeho Veličenstvo [dne] 21. [listopadu] pokojně zesnulo v pánu v 9 hodin večer v zámku Schönbrunn.*“⁵⁹⁰ O 60 minut později, v 5 hodin, byl podán a o 65 minut později, v 9:20, doručen telegrafický pokyn k držení 24hodinové služby v úřadu, v němž měl být i v noci nejméně jeden úředník a ti ostatní rychle dosažitelní.⁵⁹¹ To bylo zrušeno 25. listopadu.⁵⁹² Opět se naskytá otázka, proč nebyly obě informace podány a doručovány najednou. I kdybychom připustili ohled k nemíchání pietní a provozní informace, patrně by mohly být oba telegramy podány současně (jakkoli zpracování telegramů pro všechna hejtmanství své časové požadavky jistě mělo). Snad je tedy vysvětlením postupné promýšlení a instruování okresních hejtmanství. I přes výjimečnou situaci nejde opět o projev organizační a provozní racionality, spíše naopak.

⁵⁸⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 1250, Weselý an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a/E, 29./X 1916, koncept; tamtéž, Weselý an das Statthaltereipraesidium in Prag am 29./ X 1916, koncept.

⁵⁸⁷ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 1475, s. 182.

⁵⁸⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1361, No. 35.454, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 21. November 1916; tamtéž, Pres. 1409, Nr. 36.956, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 6. Dezember 1916.

⁵⁸⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 1250, Weselý an das Statthaltereipraesidium in Prag am 29./ X 1916, koncept.

⁵⁹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1347, No. 35.684, Statthalter an Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe, 22. XI. 1916.

⁵⁹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1348, No. 35.687, Statthaltereipräsidium an Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe, 22. XI. 1916.

⁵⁹² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1348 [!], No. 36.096, Statthaltereipraesidium an Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe, 25. XI. 1916.

Co naopak vyznívá velmi profesionálně, je oběžník podepsaný samotným místodržitelem Coudenhovem hned v den mocnářova skonu. Protože je značně obsáhlý (třístránkový), byl rozeslán v papírové verzi, nikoli telegraficky. Také byl královédvorským okresním hejtmanstvím přijat a zpracován až o dva dny později, 23. listopadu.⁵⁹³ Prozatím ponechme stranou, jaká politická opatření měla být po císařově smrti okresním hejtmanem Weselým podniknuta, zastavíme se u nich v kapitole o loajalitě. Zde nás zajímá skutečnost, že rozsáhlý text je podepsán přímo místodržitelem hned 21. listopadu 1916, ačkoli císař zemřel podle telegramu v 9 hodin večer (přesněji: jeho smrt byla konstatována v 9:05⁵⁹⁴). Zjevně to byl materiál předem pečlivě připravený, aby místodržitele události nezaskočily. Díky tomu bylo možné reagovat pružně.

Další svědectví o fungování předlitavské státní správy přinesl oběžník místodržitele Coudenhova z 6. prosince 1916: „*V posledním čase bylo v některých případech pozorováno, že zprávy Presidiu místodržitelství o nepokojích kvůli potravinám a demonstracích byly předloženy opožděně. V některých případech bohužel k podání zprávy vůbec nedošlo.*“⁵⁹⁵ Jak toto pokárání vyhodnotit? Takováto liknavost v čase a někdy i v úplnosti zpráv každopádně ohrožovala přehled a kontrolu místodržitelství nad svěřeným územím. Mohla být projevem neschopnosti, ledabylosti či lhostejnosti, tedy špatné provozní kvality (popř. kvantity) personálu. Ještě horší by mohla být úvaha, že se jedná o záměr. Válečné poměry, jak to prokazovaly především problémy v zásobování, vedly „*k postupnému rozkladu centrálně řízené politické správy. (...) V této situaci celá řada státních úředníků včetně okresních hejtmanů volila košili bližší než kabát a upřednostnila zájem svůj a svého okresu a více či méně aktivně začala sabotovat vládní politiku.*“⁵⁹⁶ Obával se místodržitel jisté formy záměrné sabotáže? Snad. Ať už si vážnutí komunikace vysvětloval jakkoli, každopádně nařídil okresním hejtmanům osobně dohlížet na to, aby byly Presidiu místodržitelství nepokoje a demonstrace hlášeny hned téhož dne, kdy se odehrají, čímž myslí nejen sepsání, ale též odeslání dané

⁵⁹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1357, Nro 35.686, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 21. November 1916. Na okresním hejtmanství přijato 23. XI. a nazítří poznámka okresního hejtmana Weselého dokládá, že vše bylo vyřešeno ústně.

⁵⁹⁴ VOCELKA, Michaela a VOCELKA, Karl. *František Josef I.: císař rakouský a král uherský*. Překlad Zlata Kufnerová. Vydání první. V Praze: Paseka, 2017. 414 stran, 12 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-7432-806-0, s. 310.

⁵⁹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1407, No. 36994, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 6. Dezember 1916.

⁵⁹⁶ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 311.

zprávy.⁵⁹⁷ Zdá se nicméně, že okresní hejtman Weselý dokázal spojit korektní vztahy s místními představiteli a pečlivé plnění svých povinností vůči státu. Výjimek bychom našli pramálo – na jiném místě, v části věnované loajalitě, zmíníme vzácný příklad, odklad hlášení o špatném vystupování místního kaplana Šternberského, protože mu prý nechtěl způsobit potíže.⁵⁹⁸ Vedle absence adresných výtek svědčí o spokojenosti jeho nadřízených rovněž jeho přidělení na české místodržitelství hned následujícího roku.⁵⁹⁹

Přesto se i nadále projevuje jistá úřednická těžkopádnost, například nařízení slavit svátek (27. duben) i narozeniny (9. květen) císařovny Zity bylo vydáno 23. dubna 1917 a místním okresním hejtmanstvím zpracováno 25. dubna,⁶⁰⁰ tedy bezprostředně před nařízenou oslavou, což ji nepochybně komplikovalo. Místodržitelství pro jistotu opatření zopakovalo a částečně doplnilo (o výslovnou zmínku o vlajkové výzdobě) i formou telegramu z odpoledne 26. dubna,⁶⁰¹ což nicméně časovou tíseň spíše dokládá než oslabuje, protože i podle poznámky na telegramu byly obce informovány (doslova: pověřeny) telefonicky. Přitom by bylo snadné toto opatření provést v předstihu v předchozích pěti měsících, což by organizaci oslav výrazně zjednodušilo. Na druhé straně se daný oběžník odvolává na pokyn ministerstva vnitra z 21. dubna téhož roku,⁶⁰² takže tato organizační neobratnost a zhora zbytečná „blesková“ mobilizace úředního i samosprávného aparátu padá na vrub místodržitelství jen z malé části (i když telegram hned 23. dubna, v den vydání „papírového“ oběžníku, by i tak přinesl alespoň další dva dny). Podobně až na dotazy oznámil místodržitel, že pátá sloka státní hymny neexistuje, nelze ji tedy zpívat.⁶⁰³ Jednalo se o sloku složenou ke svatbě císaře Františka Josefa a Alžběty, jimž se tu volá po Božím požehnání pro nový rozkvět rodu, tedy nejosobnější část hymny, jež přestala být zpívána po smrti císařovny Alžběty.⁶⁰⁴ Patrně se objevily dotazy, zda ji nemají aktualizovat podle nového císařského páru. Byl-li císař a „jeho“ hymna klíčovým

⁵⁹⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1407, No. 36994, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 6. Dezember 1916.

⁵⁹⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), příloha k Praes. 1516, okresní hejtman Weselý biskupské konzistoři v Hradci Králové 1./1. 1917 – koncept.

⁵⁹⁹ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 785.

⁶⁰⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 470, No. 12.301, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 23. April 1917.

⁶⁰¹ Tamtéž, Praes 477, Statthaltereipräsidium – Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe, telegram č. 351; podán byl ve dvě hodiny odpoledne, přijat o půl čtvrté odpoledne.

⁶⁰² Tamtéž, Praes. 470, No. 12.301, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 23. April 1917.

⁶⁰³ Tamtéž, Praes. 479, Nro. 12621, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 25. April 1917.

⁶⁰⁴ RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*, s. 7–8.

integračním prvkem říše ve složité situaci, tyto otázky měly rozhodně být vyřešeny mnohem dříve. Ostatně: Královédvorské okresní hejtmanství tento oběžník zpracovalo teprve 27. dubna, tedy sotva stihlo tuto informaci náležitě promítnout do průběhu oslav císařovna svátku. Ty i tak proběhly velmi dobře.⁶⁰⁵

K událostem jara 1917 dodejme, že úřady obávané prvomájové oslavy proběhly ve Dvoře Králové poklidně a komorně (asi 250 dělníků), jak to vyložíme v kapitole o loajalitě, což okresní hejtmán Weselý interpretoval (jistě nikoli bezdůvodně) i jako doklad obratného vystupování hejtmana v oblasti aprovizace a práce s dělnictvem.⁶⁰⁶

Dokonce i nejpatriotičtější počínání mělo mít předepsaný úřední postup. Tak počátkem ledna 1917 místodržitelství upozornilo, že pokud někdo v rámci projevů smutku ze skonu císaře Františka Josefa a oslav nástupu císaře Karla došlo k pojmenování nějakého náměstí, ulice nebo fondu císařským jménem, nestačí to zmínit v hlášení o loajalitě, ale je třeba vyžádat si k tomuto pojmenování souhlas speciální zprávou.⁶⁰⁷ Téměř současně pak došlo k zákazu zveřejňování inzerátů byť i jen naznačujících schopnosti porodních asistentek zajistit potrat nebo nabízejících službu kartárek a věštkyň.⁶⁰⁸ Na jiném místě se blíže zamyslíme nad možnými důvody, již zde však můžeme konstatovat, že i v druhé půlce války byl státní aparát zatěžován též aktivitami, jež nelze vnímat jako klíčové pro vedení války.

Přitom situace se v řadě ohledech zhoršovala, jak dokládá třeba pokyn omezit spotřebu uhlí v úřadě – snížením počtu používaných úředních místností, eliminováním přílišného vytápění a větrání.⁶⁰⁹ Úřady dopadly sice lépe než školství, jež bude popsáno samostatně, ale i tak se jednalo o komplikaci pro jejich činnost, jež kontrastuje s narůstajícím počtem jejich úkolů.

⁶⁰⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 488, Weselý an das k. k. Statthalterei Praesidium in Böhmen am 28/IV 1917, koncept.

⁶⁰⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 487, Weselý an das k. k. Statthalterei Praesidium in Böhmen am 2/V. 1917, koncept.

⁶⁰⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 20, Nro 61, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 2. Jänner 1917.

⁶⁰⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), No. 39.549, Praes. 31, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 4. Jänner 1917; zde i koncept hejtmanova oznámení místním novinám z 8/I 1917.

⁶⁰⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Nr. 3866, Praes. 198, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 9. Februar 1917.

K důležité změně došlo v září 1917, kdy Královédvorské listy oznámily odvolání okresního hejtmana Alfreda Weselého z funkce místního okresního hejtmana a jeho převedení na pražské místodržitelství k vedení jednoho aprovisačního oddělení (od 1. října).⁶¹⁰

Pokud bychom snad věřili, že rakouští úředníci byli českou společností v září 1917 už vnímáni lhostejně či nepřátelsky, byli bychom reakcí překvapeni: Zdejší veřejnost tím rozhodně nebyla potěšena, dokonce místní delegace měst, obcí, okresu a továrníků v čele s poslancem říšské rady Kotlantem žádala na audienci o místodržitele Coudenhova o zachování Weselého v jeho dosavadní funkci, ale nebyli vyslyšeni, neboť veřejný zájem ho prý potřebuje na místodržitelství.⁶¹¹

Co na něm místní obyvatelé oceňovali? „*Po celou dobu svého působení na zodpovědném a málo záviděníhodném místě přednosta c. k. okresního hejtmanství, zvláště v době válečné, staral se neúnavně, pečlivě a opravdu starostlivě o veškeré potřeby svěřeného mu kraje a jeho obyvatelstva, o něž hlavně jako předseda okresní aprovisace získal si velikých zásluh. Jestliť náš kraj poměrně chudý, má velice značné procento dělnictva[,] a proto práce p. okresního hejtmána byla zde obzvláště těžká. Železné vůli však, neúnavné práci a energii podařilo se veškeré překážky zdolati. Můžeme směle tvrditi, že přítomnost p. okresního hejtmána v našem městě byla po celou dosavadní válečnou dobu pravým dobrodiním pro ně a pro celý kraj, začez všichni jsme mu vděčni.*“⁶¹² Zvláště je tu vyzdvižen jeho podíl na zřízení obecní (poslední čtyři měsíce: válečné) kuchyně předchozího roku (spolu s městskou radou) – ta v době jeho odchodu zajišťovala 4,3 tisíce obědů denně! Pro lokální rakouskou administrativu v Čechách byl už dekády před válkou též korektní vztah k české i německé populaci. Jak v něm obstál Němec Weselý? „*V národnostním ohledu byl vždy nestranným a nikdy neměřil některé národnosti jiným loktem. Tato vlastnost získala mu přátelství obou národností.*“⁶¹³

Čteme-li ve válečném tisku opěvování rakouských hodnostářů, musíme být ostražití. Tím píše, že v lednu 1919 přetiskly tytéž noviny z Národních listů kritiku Weselého jmenování do funkce

⁶¹⁰ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 21, 22. 9. 1917, s. 2; Úřední rozhodnutí, podepsané osobně místodržitelem Coudenhovem, bylo datováno 13. 9., odvolává se na souhlas ministra vnitra z 5. září 1917 a Weselý jeho obdržení rozhodnutí stvrdil 15. 9. 1917. Vedení úřadů měl Weselý předat 20. 9. 1917, jeho nástupce Komers ovšem potvrdil převzení úřadu až 24. 9. 1917, SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Nro. 28.831, Praes. 981, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an di k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 13. September 1917.

⁶¹¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 21, 22. 9. 1917, s. 2.

⁶¹² Tamtéž.

⁶¹³ Tamtéž.

vládního komisaře v Opavě, v níž je zmíněno jeho rakušáctví, čechožroutství a nucení k upisování válečných půjček. Komentář Královédvorských listů na základě toho navrhuje ho této funkce zbavit.⁶¹⁴ Nicméně v porovnání s jinými vášnivými poválečnými polemikami Královédvorských listů nejde rozhodně o nějakou zvláštní výřečnost. Krom toho zde o tištěné oznámení o Weselého smrti o tři roky později nebylo sice vřelé, ale bylo důstojné a bez výtek (navíc na první stránce).⁶¹⁵ Takto neodchází veřejný nepřítel.

Máme tedy uvěřit válečnému opěvujícímu článku? Podporuje ho deputace žádající jeho zachování na dosavadním místě. Problematice propagandy a cenzury bude věnován prostor v kapitole zasvěcené tisku. Pro tuto chvíli vystačíme s konstatováním, že cenzura byla v září 1917 již liberálnější a propustila by i méně příznivé hodnocení. Ostatně na téže straně zmíněného mladočeského listu lze nalézt i článek opěvující Karla Kramáře, který si rozebereme později.⁶¹⁶ Navíc by se v případě nespokojenosti nabízela i možnost stručného neutrálního oznámení o změně v úřadu, které by bylo přípustné i během tuhé cenzury. Jistotu o odstínění hypotetické prorakouské propagandy nám pak dává hodnocení otištěné roku 1926 v dějinách města, jež zmiňuje ztrátu, již znamenal Weselého odchod pro zásobování města,⁶¹⁷ a dodává: „*Dlužno především chvalně zmíniti se o působnosti předsedy Weselého, kterýž za spolupůsobení tajemníka Kalouska, [!] mnoho dobra v těžkých válečných dobách těch pro obec naši vykonal. Byl sice povahy prudké, rázné, nesnesl odporu, ovládal však bystře a s širokým rozhledem všechny své resorty a byl přístupným každému žadateli, bez ohledu na stav nebo národnost jeho.*“⁶¹⁸ Rovněž mezi válkami psaná městská pamětní kniha zanechala o Weselém poznámku, „*že ač byl smýšlením Němec, počínal si dosti spravedlivě.*“⁶¹⁹ Válečný článek lze tak vnímat jako potvrzený prvorepublikovými svědectvími.

Zdá se tedy, že Alfred Weselý – navzdory všem svým jistě nepopulárním válečným restriktivním vyhláškám i válečné bídě a obětem na životech připisovaným státu, který tu reprezentoval – dokázal plnit své povinnosti způsobem, který oceňovala jak královédvorská převážně česká veřejnost na straně jedné, tak i místodržitel Coudenhove na straně druhé. Naplnil tak ideál rakouského úředníka. Dodejme jen, že 25. května 1918 Weselý nabytí titulu a charakteru místodržitelského rady, tím byl však jmenován až k 31. prosinci 1919 (popř.

⁶¹⁴ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 5, 31. 1. 1919, s. 4.

⁶¹⁵ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. X, č. 41, 14. 10. 1922, s. 1.

⁶¹⁶ Tamtéž.

⁶¹⁷ VONDROUŠ, Josef. Místní aprovisace, s. 40.

⁶¹⁸ Tamtéž.

⁶¹⁹ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 166.

30. 12. 1919⁶²⁰), tedy už za Československa. V letech 1919–1920 byl služebně přidělen Zemské vládě v Opavě jako předseda městské správní komise a magistrátu v Opavě, 2. ledna 1921 (popř. 22. 12. 1920⁶²¹) získal titul a charakter ministerského rady a od toho roku působil v Zemské politické správě v Praze. Již 22. září 1922 ovšem ve věku 49 let v Praze zemřel.⁶²² Plynulost jeho kariéry za monarchie i republiky (ačkoli se stále hlásil k německé národnosti⁶²³) lze vnímat jako další potvrzení jeho korektního přístupu.

Novým okresním hejtmanem se tu stal Alexius Komers (nar. 1874 v Tupadlech), v letech 1913–1917 okresní hejtman v moravském Holešově (z toho ovšem rok pracoval na moravském místodržitelství), předtím ministerský místotajemník na ministerstvu vnitra ve Vídni (1911–1913) a okresní komisař ve Slezsku (v Těšíně a Opavě, 1905–1910), nemluvě o jeho počátcích konceptního praktikanta a koncipisty tamní zemské vlády (1899–1905). Jednalo se tedy jednoznačně o velmi zkušeného státního úředníka, jakkoli nikoli přímo v Čechách (zemská legislativa se do jisté míry lišila). Komers nadto už před změnou místa, 8. ledna 1917, dosáhl charakteru místodržitelského rady,⁶²⁴ byl tedy vlastně služebně výše než Weselý, jehož nahrazoval. Noviny, jež ovšem uvedly jeho křestní jméno jako Alex, oznámily jeho nástup do úřadu od 24. září a vítaly jej vlídně: „*Vítáme nového okresního hejtmana pana místodržitelského radu, jehož předchází nejlepší pověst, co nejsrdečněji a činíce tak jistě s plným souhlasem obyvatelstva celého okresu, přejeme mu největšího zdaru ve vykonávání v dnešní době tak těžkého úřadu.*“⁶²⁵

Byl to tedy právě Alexius Kommers, kdo čelil lednové stávce 700 dělníků čtyř místních podniků, jejichž deputace právě jemu 22. ledna 1918 sdělila své obecně politické a aprovizační požadavky. Byla jen jednodenní, 23. ledna 1918 byla práce obnovena, k narušení veřejného pořádku nedošlo.⁶²⁶ Více o ní pojednáme v kapitole o loajalitě. Jednalo se o součást lednové vlny stávek (generální stávky), vyvolané zimními zásobovacími potížemi i mírovým hnutím.

⁶²⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci, s. 193.

⁶²¹ Tamtéž, 195.

⁶²² KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 785; Udělení titulu a charakteru vyšší hodnostní třídy bylo oceněním schopných úředníků i příslibem odpovídajícího místa, až se uvolní. Do té doby ovšem pobíral svůj původní plat. Tamtéž, s. 38–39.

⁶²³ ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci, s. 195.

⁶²⁴ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 336.

⁶²⁵ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 21, 22. 9. 1917, s. 2.

⁶²⁶ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2414 s. 312 (v konceptu je tu dnem stávky 21. leden a dnem návratu do práce 22. leden).

Ve Vídni tak stávkovalo asi 100 000 osob, v Praze asi 50 000, v Plzni 30 000 – v Čechách se jednalo celkem o asi 150 000 stávkujících.⁶²⁷

Mezitím se změnilo i obsazení funkce královédvorského starosty – novým byl na zasedání obecního zastupitelstva dne 16. ledna 1918 zvolen pokrokář Jan Holub, dosavadní náměstek starostův. K volbě ostatně došlo hned po nadšeném (a zveřejněném) souhlasu s čerstvě cenzurou pro tisk zpřístupněnou tzv. tříkrálovou deklarací českých poslanců a schválení vyjádření poděkování poslancům.⁶²⁸ Zmíněná deklarace z 6. ledna 1918 se dožaduje české účasti na mírových jednáních, kritizuje rakouskou i uherskou ústavu, zdůrazňuje právo národů na sebeurčení a bojovné odhodlání.⁶²⁹ O dva dny později byl Jan Holub navíc aklamací potvrzen i ve své funkci náčelníka místního Sokola.⁶³⁰

Během několika lednových dní se tedy stále ještě poměrně nový okresní hejtman mohl přesvědčit, jak složitá situace panuje ve svěřeném okresním městě.

Alexius Komers ovšem v čele královédvorského okresního hejtmanství stál pouze necelého půl roku, protože mu už 9. února 1918 místodržitel Coudenhove oznámil, že byl jmenován na téže místo u smíchovského okresního hejtmanství,⁶³¹ nejlidnatějšího v celých Čechách (jen samotný smíchovský soudní okres měl 140 tis. obyvatel, tedy dvojnásobek celého místního politického okresu, a to k tamnímu politickému okresu patřil ještě soudní okres Zbraslav s 28 tis. obyvateli; lidnatější bylo už jen statutární město Praha s 224 tis. obyvateli⁶³²). Prestižní i „provozní“ výhodou byla jistě i blízkost Prahy. Jednalo se tedy jednoznačně o kariérní vzestup. Komersovo přemístění do Dvora Králové nad Labem na tak krátkou dobu by mohlo vyznívat jako nekoncepční, ale jeho tak rychlý přesun jinam patrně nebyl v plánu – nyní měl totiž náhle

⁶²⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 317–319; PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front*, Erster Band, s. 59–90; na s. 74–75 je tu (v celé knize jediná) zmínka též o Dvoře Králové nad Labem (místní stávku ovšem mylně datuje k 21. lednu).

⁶²⁸ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. VI., 3. číslo, 1. 2. 1918, s. 3 [2].

⁶²⁹ Tříkrálová deklarace českých poslanců, 6. 1. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*. Praha Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1997. ISBN 80-85475-35-9, s. 25–27.

⁶³⁰ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. VI., 3. číslo, 1. 2. 1918, s. 2 [3].

⁶³¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 38 (53), Nr. 4461, Praes. 60, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an di k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 9. Februar 1918; úřad převzal z rukou Alfreda Weselého 24. září 1917, do rukou svého nástupce Josefa Rutha ho pak předal 19. února 1918, podepsané předávací protokoly tamtéž.

⁶³² Vše údaje k roku 1910. RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn*, s. 34–43.

nahradit smíchovského okresního hejtmana, místopředsedelského radu s titulem a charakterem dvorního rady Alfreda Pokorného (1856–1918), který po 22 letech (!) v čele okresního hejtmanství na Smíchově 30. ledna 1918 zemřel.⁶³³ Místopředsedelství tak muselo rychle zareagovat na tuto neplánovanou potřebu obsadit zmíněný důležitý post.

Komersova kariéra poté zdárně pokračovala i československých poměrech: 30. 6. 1919 (popř. 21. 7. 1919⁶³⁴) se stal místopředsedelským radou, 2. 1. 1921 (popř. 22. 12. 1920⁶³⁵) dosáhl titulu a charakteru ministerského rady, 29. 12. 1922 pak ministerského rady ad personam. V čele smíchovského úřadu zůstal do r. 1927. V letech 1927–1935 byl přednostou okresní správy politické pro Prahu-venkov, poté byl penzionován a 20. 4. 1942 zemřel.⁶³⁶

I jeho odchodu místní noviny želely. Oznamily ho – ovšem s počestělou variantou jména Alexius – Aleš, s nímž se lze setkat i úředně⁶³⁷ – vlídnou rekapitulací jeho působení: „*Za tuto krátkou dobu došel pro svoji vynikající působnost a skvělé své osobní vlastnosti, neobyčejně milou povahu a vlídné jemné jednání se všemi těmi, kdož se naň v jakémkoliv případě obrátili, všeobecné oblíby, takže neradi, velice neradi jej ztrácíme.*“⁶³⁸ Pisatel si je ovšem vědom různorodých zájmů odlišných skupin, proto následuje objasnění, za koho mluví: „*Ale nejenom my, občanstvo města a okresu, ale i veškeré úřednictvo jemu podřízené želi jeho odchodu: bylť mu vzorným a laskavým chefem, jakých je opravdu pořádku. Dle bezpečné informace také naše dělnictvo velice nerado slyšelo o přeložení pana místopředsedelského rady, neboť našlo v něm dobrého přítele vyhovujícího vždy dle daných možností jeho přáním a steskům.*“⁶³⁹ Už z těchto slov je zřejmé, že dobrý okresní hejtman musí pečovat o zájmy odlišných sociálních skupin. A že to Komers zvládl.

Čím si získal takovou chválu? „*Oceňujice činnost pana místopředsedelského rady Komersa[,] jmenujeme v první řadě péči jeho o dobrou aprovisaci města a celého okresu a jako největší a hlavní jeho dílo uvedení v život velice významné instituce Okresní hospodářské rady, jejíž činnost záleží hlavně v tom, že spolupůsobí [!] v oboru výroby, zvyšování výroby potravin, krmiv a nejdůležitějších předmětů spotřebních, rozdílí tyto výrobky, dohlíží nad obchodem jimi,*

⁶³³ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 526.

⁶³⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci, s. 189.

⁶³⁵ Tamtéž, s. 195.

⁶³⁶ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 336, 856.

⁶³⁷ Tamtéž.

⁶³⁸ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. VI, č. 4, 15. 2. 1918, s. 2.

⁶³⁹ Tamtéž.

*zamezuje vysoké ceny [!] a vyděračství“.*⁶⁴⁰ Podílel se též na místní charitativní práci, zvláště zaměřené na děti. Závěrem mu přeji podobně srdečné přijetí i na jeho novém působišti.⁶⁴¹

Opět se nabízí otázka po upřímnosti tohoto nadšeného hodnocení činnosti odcházejícího okresního hejtmana. Jakkoli je ostražitost jistě na místě, noviny mohly být bez problémů mnohem chladnější. O velké autonomii sledovaných novin r. 1918 pak dobře vypovídá též ta okolnost, že nejvýraznějším textem daného čísla bylo svolání o vzniku české státoprávní demokracie ze dne 9. února 1918, podepsané mj. amnestovaným velezrádcem Karlem Kramářem a volající po odčinění Bílé hory, osvobození národa a vybojování vlastního českého státu pro české země a Slovensko.⁶⁴² Jednalo se o projev české politické koncentrace, v níž se čtyři nesocialistické strany (mladočeská, realistická, státoprávně pokroková a moravsko-slezská lidová pokroková) spojily do nové strany v čele s Karlem Kramářem. Všenárodní ambice ovšem její činovníci nedokázali propojit se socialistickými stranami, zůstali představiteli městských elit.⁶⁴³ Každopádně nemůže být řeči o tom, že by tento projekt, nemluvě o osobnosti předsedy, byl rakouské vládě milý, přesto zde byl beztretně zveřejněn a velkolepě propagován. Nemám tedy důvod vnímat pochvalu odcházejícího okresního hejtmana (jemuž už nebylo proč zjištně lichotit) jako projev vnucené státní propagandy nebo aktivistické servility novin. Stejně jako Alfred Weselý, i Alexius/Aleš Komers dokázal spojit uznání nadřízených i obyvatel svěřeného okresu, zcela v duchu ideálu rakouského úředníka.

Novým okresním hejtmanem byl jmenován dosavadní okresní komisař Josef Ruth z aprovizačního oddělení pražského místodržitelství.⁶⁴⁴ Tento vídeňský rodák (nar. 1873) po počátcích jako konceptní praktikant (1897–1900) a místodržitelství koncipista (1900–1905) působil jako okresní komisař (1905–1913) a vrchní okresní komisař (1913–1918) na českém místodržitelství i v Mostě a Broumově (a krátce i zde jako „pouhý“ správce úřadu, než byl povýšen na okresního hejtmana), jednalo se tedy rovněž o zkušeného úředníka, který se stal též zeměpanským komisařem spořitelny ve Dvoře Králové nad Labem a v Jaroměři.⁶⁴⁵ Své funkce se ujímal s vědomím nutného nasazení a korektnosti, už ve svém úvodním prohlášení (pro

⁶⁴⁰ Tamtéž.

⁶⁴¹ Tamtéž.

⁶⁴² Tamtéž, s. 1.

⁶⁴³ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 314.

⁶⁴⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 4461, Praes. 60, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an di k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 9. Februar 1918; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. VI, č. 4, 15. 2. 1918, s. 2.

⁶⁴⁵ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 581.

úřední list) jasně hlásal: „Jsa si dobře vědom důležitosti a zodpovědnosti úřadu mi svěřeného, chci mu věnovati za úplné nestrannosti své síly[,] jak toho vyžaduje – zejména v těchto mimořádných dobách – zájem celé vlasti naší [!] a celého okresu. Prosím jen o tutéž důvěru a podporu, jaké se dostalo všemi povolanými činiteli mým předchůdcům[,] a jsem přesvědčen, že pak působení mé setká se [s] žádaným úspěchem ku blaha [!] okresu a jeho obyvatel.“⁶⁴⁶

Uvědomíme-li si válečné vyčerpání poslední válečné zimy, Josef Ruth zde rozhodně nenastupoval v lehkých časech. Koncem února místodržitel Coudenhove oběžníkem protestuje proti stále častějším případům, že podřízené úřady se zříkají zodpovědnosti za klid a pořádek, pokud nebude splněn nějaký jejich požadavek v oblasti aprovizace. „Jakkoli musím přiznat obtíže současné situace, přece nemohu užívání takového obratu označit za přípustné. / Státní úředník je především povinen v těchto obtížných situacích, jež nyní vyplynuly, všemi prostředky dbát na to, aby úkoly státní správy vyplnil tak dobře, jak je to podle situace jen možné, usiloval stát se pánem objevujících se těžkostí, když jsou také ještě tak velké, a nesmí házet flintu do žita, k čemuž v podstatě směřuje přinejmenším velmi často odmítnutí odpovědnosti. / Jisté těžkosti nemohou být bohužel jednoduše sprovedeny ze světa a naproti nim zůstává také zodpovědnost politické správy do té míry přímá, že každý úředník musí usilovat obtíže jak jen možno překonat.“⁶⁴⁷ Místodržitelovo rozhořčení vůči údajnému alibismu podřízených úřadů ovšem nic nemění na tom, že právě nedostatky v zásobování zachování klidu objektivně ohrožovaly.⁶⁴⁸ A připuštění těžkostí v této věci ve skutečnosti dokládá, že sám je odstranit nedokáže.

Současně ovšem stále platí, že oběžníky sledují i témata v dané situaci pro místní úřady zcela okrajová – například ztrátu úředních pečetí či nálepek rakousko-uherského konzulátu v Bagdádu⁶⁴⁹, přesun zbylých částí bukovinské zemské vlády a bukovinské zemské školní rady zpět do Černovic⁶⁵⁰ nebo pokyn ke zvýšenému dohledu nad anarchisty během návštěvy

⁶⁴⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 4461, Praes. 60, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an di k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 9. Februar 1918 – příloha.

⁶⁴⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr 6462, Pres. 97, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 25. Februar 1918.

⁶⁴⁸ Srov. HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, s. 207–232.

⁶⁴⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 8509, Pres. 146, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. März 1918.

⁶⁵⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 10.939, Pres. 208, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 4. April 1918.

bavorského krále ve Vídni.⁶⁵¹ Současně se někdy úřady pouštěly do takřka detektivního pátrání, například při zjišťování identity čechoamerického sociálního demokrata Martince, činného na jednání ve Stockholmu, jednajícího s Masarykem a vyslovujícího se v novinách za boj proti Rakousko-Uhersku ve jménu vzniku samostatného „československého“ státu. Oběžník se u okresních hejtmanů dožadoval vyšetření jeho identity, přičemž i neúspěšné pokusy měly být oznámeny.⁶⁵² Takto vágní pokyn místní úřady dešifrovat nedokázaly, ale okresní hejtmanství v Plzni navrholo, že se jedná o Karla Martince (Karl Martinec, národností Němce znalého české řeči), truhláře z obce Království I. v blízkosti Dvora Králové nad Labem (a v témže okresu), jenž se r. 1911 přestěhoval s manželkou a třemi dětmi do New Yorku.⁶⁵³ Po této informaci již četnictvo v Choustníkově Hradišti hlásí, že Karl Martinetz (nar. 1873 ve Vlčkovcích – Wölsdorf), pomocný truhlář, s manželkou a třemi dětmi r. 1912 odjel do Ameriky, od léta 1916 bez korespondence do Vlčkovic. V rodině se mluvilo německy i česky. Jeho manželka je rodilá Češka. Od dětství se tu vyskytoval jen krátce. Zpráva si nicméně není jista, zda jde o hledaného Martince, i když to nevyklučuje.⁶⁵⁴ Pražské policejní ředitelství usoudilo, že by hledaný mohl být totožný s truhlářem Karlem Martincem, rodákem z Hájemství (Hegerbusch) u Dvora Králové nad Labem (nar. 1870), který pracoval jako portýr v Teplicích a s ženou i třemi dětmi r. 1911 přesídlil do New Yorku. Zmiňuje též odlišnou zprávu z královédvorského hejtmanství.⁶⁵⁵ Každopádně se nevyšetřily žádné kontakty užitečné pro další činnost úřadů, nezjistilo se, zda jde skutečně o místního rodáka, krom toho se jednotlivé zprávy liší v datu i místu narození a termínu emigrace. Dodejme jen, že všechny tři zmíněné obce (Království I., Hájemství jako součást Království II. i Vlčkovice) byly německé (v prvním případě z 99 %, ve zbylých dvou ze 100 %).⁶⁵⁶ Jako rodiště bojovníka za „československý“ stát by tedy překvapily. Vzhledem k mase českých emigrantů v Americe (podle sčítání lidu v USA mělo český nebo

⁶⁵¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nr. 18.012, Pres. 381, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 31. Mai 1918.

⁶⁵² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 39.730, Pres. 1158, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 20. Dezember 1917.

⁶⁵³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 5383, Pres. 95, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen dem k. k. Amtsleiter in Köningin Hof a. E. am 21. Feber 1918, v příloze opis zprávy okresního hejtmanství v Plzni ze 17. ledna 1918.

⁶⁵⁴ Tamtéž, [K. k. Gendarmerieposten-Kommando GRADLITZ N. 234] an die k. k. Bezirks-Gendarmerie-Commando in Köningin Hof a/E am 11. / 3 1918.

⁶⁵⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 232, No. 2423 H. St., Der k. k. Hofrat Dr. Kunz [, K. k. Polizeidirektion in Prag an die] k. k. Statthaltereipräsidium in Prag am 5. April 1918 – opis.

⁶⁵⁶ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 218–219.

moravský původ 539 tis. obyvatel, sami tamní krajané před válkou soudili, že jich je 713 tis.⁶⁵⁷) a absenci křestního jména, věku či dalších identifikačních údajů vnímám celé vyšetřování jako zbytečnou zátěž pro státní aparát, obtížně řešící daleko naléhavější otázky. A to jsme ještě nezmínili dílčí reformu četnictva, zaváděnou provizorně od 1. července 1918, což bylo okresním hejtmanstvím dáno na vědomí s pokynem „*ohlásit v předmětu učiněné zkušenosti po roce od konce války a současně uvést návrhy případných změn.*“⁶⁵⁸ Starostem, co budou hlásit rok po konci války, k němuž mělo dojít neznámo kdy, místní úředníci v létě 1918 příliš energie věnovat nemohli...

2.11 Léto a podzim 1918

Právě v éře Josefa Rutha totiž prožil Dvůr Králové ještě v předpřevratové době více demonstrací a stávek, jež podrobněji rozebereme v části o loajalitě. Zde stačí zmínit, že myslíme události 1. května,⁶⁵⁹ 13. května,⁶⁶⁰ 12. srpna,⁶⁶¹ 19. srpna⁶⁶² a 9. září 1918.⁶⁶³ V červenci 1918 místodržitel Coudenhove okresním hejtmanům oběžníkem zdůraznil, že jejich hlavním úkolem, k němuž mají napnout veškeré síly, je zajištění úrody obilí a za selhání by nesli osobní zodpovědnost, „*neboť takové selhání hospodaření s potravinami jako letošní rok se už nesmí více opakovat.*“⁶⁶⁴ Současně mají ovšem nejostřejšími prostředky zabránit případné stávce na železnici, jež se podle zpráv místodržitelství plánuje, a to ve spolupráci s vojenskými i drážními úřady,⁶⁶⁵ stejně jako sledovat, zda se neprojevuje škodlivé chování ve válečné

⁶⁵⁷ HÁJKOVÁ, Dagmar. *"Naše česká věc": Češi v Americe za první světové války*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 162 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 42. ISBN 978-80-7422-086-9, s. 11.

⁶⁵⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), z. 8 B 1079 / St.-Z. 217.216 ai. 1918, Pres. 563, K. k. Statthaltereie für das Königreich Böhmen –Runderlass am 30. Juni 1918.

⁶⁵⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 1; Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 1–2; Přehled o průběhu prvomájových manifestací v Čechách, 7. 5. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za I. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 179–194.

⁶⁶⁰ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2733, s. 359.

⁶⁶¹ Tamtéž, č. 2967, s. 393.

⁶⁶² Tamtéž, č. 2988, s. 396.

⁶⁶³ Tamtéž, č. 3025, s. 401.

⁶⁶⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nr. 23863, Pres. 567, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 20. Juli 1918.

⁶⁶⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), No. 23 186, Pres. 569, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 17. Juli 1918.

výrobě⁶⁶⁶ nebo nedochází k protižidovskému štvání.⁶⁶⁷ Jejich úkolem je též propagovat válečné půjčky a vyvracet zvěsti o jejich nespolehlivosti.⁶⁶⁸ Okresní hejtman Ruth vydal rovněž vyhlášku o nepřipustnosti napomáhání vojenským sběhům, jež může být potrestáno až pěti lety vězení.⁶⁶⁹ Okresní hejtmanství také až do konce vedlo agendu proti velezrádcům – např. na sklonku srpna 1918 se vídeňská zeměbranecká prokuratura dožaduje dalších informací o Václavu Hainovi, zámečnicku nar. ve Dvoře Králové nad Labem 4. srpna 1894, podezřelému z účasti v České družině v Rusku, četnictvo o něm nicméně v září nic politicky nebo morálně nepříznivého nezjistilo a poznámka, že on i „*celá rodina, stejně jako jmenovaný se zde těší nejlepší pověsti,*“⁶⁷⁰ jakkoli věcně pochopitelná, zní u vyšetřovaného pro velezradu až lehce dvojznačně...

Potenciálně velké změny přinášelo královédvorskému okresnímu hejtmanství zavádění krajského zřízení a úprava hranic okresů ve jménu národnostní parcelace, jež bylo vyhlášeno v květnu s postupným zaváděním od ledna r. 1919 a jehož politické souvislosti popíšeme v části věnované loajalitě. Co přesně by tato reforma znamenala pro místní politický okres? Nově mělo vzniknout okresní hejtmanství v Hostinném, kam by se z královédvorského politického okresu přesunula řada obcí, včetně bezprostředního okolí Dvora Králové nad Labem (Starobucké Debrné, Dubenec, (Choustníkovo) Hradiště, Velká Bukovina, Huntířov, Harcov, Kašov, Koclěřov, Kladruby, Království I / II / III, Kohoutov, Komárov, Kuks, Žirecká Podstráň, Libotov, Dolní Nemojov, Dolní Vlčkovice, Horní Vlčkovice, Proruby, Zboží, Kocbeř, Žireč Ves, Žireč Městys, Hříbojedy, Královédvorská Podstráň, Záboří, Stanovice, Hvězda, Vyhnanov, Střeziměřice, Hrabčice, Heřmanice, Malá Bukovina, Litice, Brod, Zaloňov, Slotov, Vestec). Podléhat mělo novému kraji s centrem v Trutnově, který měl dále zahrnovat politické okresy Trutnov, Broumov, Králíky, Vrchlabí a Lanškroun (ten byl od Trutnova asi 100 km

⁶⁶⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nr. 24850, Pres. 706, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 6. September 1918.

⁶⁶⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nr. 31139, Pres. 759, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 24. September 1918.

⁶⁶⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), No. 29541, Pres. 730, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 13. September 1918.

⁶⁶⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Vyhláška c. k. okresního hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. ze dne 27. září 1918, ad Pres. 733. Na exempláři je poznámka starosty Holuba, že to „co bezpředmětné“ posílá zpět okresnímu hejtmanství...

⁶⁷⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), A 14014/18, Pres. 696, K. k. Landwehranwalt in Wien an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. d. / Elbe am 31. August 1918, na druhé straně hlášení četnické hlášení z 19. 9. 1918.

vzdálen). Do královédvorského politického okresu mělo přejít několik obcí z politického okresu Nová Paka (Lanžov, Horní Dehtov, Poličany, Sedlec, Trotina, Zábřezí) a měl spadat do kraje se sídlem v Hradci Králové spolu s politickými okresy Česká Skalice, Chrudim, Vysoké Mýto, Hradec Králové, Litomyšl, Náchod, Nové Město nad Metují, Pardubice, Polička, Rychnov nad Kněžnou a Žamberk.⁶⁷¹ Dvůr Králové nad Labem by se tak stal ze tří stran hraničním „poloostrovním“ výběžkem nejen do jiného okresu, ale i do jiného kraje. Svou správu by místní hejtmanský úřad vykonával téměř pouze na západ. Pomineme-li státoprávní dopady, přinášela tato reforma nemalé organizační problémy už jen tím, že řada obcí nově měla hejtmanský úřad nikoli v dosavadních přirozených hospodářských centrech svého regionu, ale někde dále. Jak sarkasticky poznamenaly místní noviny, z některých obcí přesunutých z královédvorského do hostinského okresu „budou choditi a jezdit na [nový] úřad naším městem. A u mnohých bude taková cesta na úřad výpravou na několik dní.“⁶⁷²

V září místodržitelství varuje před zvěstmi o přípravě společného revolučního převratu Čechů, Poláků a Jihoslovanů, a to k 28. září 1918. Politické úřady tomu mají věnovat obzvláštní pozornost a případně požádat o četnické či vojenské posily.⁶⁷³ Později dostanou z téhož důvodu pokyn zabránit daného dne jakýmkoli veřejným shromážděním.⁶⁷⁴ Nakonec se ale česká veřejnost omezila na vyvěšení praporů.⁶⁷⁵ Současně jsou informovány o únicích důvěrných informací z úřadů, takže mají pečovat o to, aby s materiály označenými jako důvěrné pracovali výhradně pověřeni úředníci.⁶⁷⁶ Úniky zpráv byly ovšem vzhledem k otevřenosti místodržitelství v důvěrných oběžnicích a náročným úkolům okresních hejtmanských úřadů velmi závažné zjištění pro samo základní fungování úřadů. Rakouská byrokracie si ovšem do poslední chvíle uchovávala svou těžkopádnost. Jako z jiného světa je téhož dne vydaný oběžník, že okresní hejtmanský úřad má zajistit, aby při císařových cestách na jeho vagón nebyly vrhány příliš těžké kytice květin, protože by mohly způsobovat úrazy. Používání samostatných květin nemá být

⁶⁷¹ Nařízení ministra vnitra o zřízení krajských vlád v Čechách, 19. 5. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za I. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 208–217.

⁶⁷² Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 1.

⁶⁷³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nr 30268, Pres. 740, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 17. September 1918.

⁶⁷⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), No. 31401, Pres. 764, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 26. September 1918.

⁶⁷⁵ Královédvorské listy, roč. VI., 21. číslo, 5. 10. 1918, s. 2.

⁶⁷⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), No. 30.242, Pres. 744, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 19. September 1918.

bráněno.⁶⁷⁷ Přemíra květin házených na císaře, který se tu nadto nikdy nevyskytl, byl v té době jistě ten nejmenší problém, který měl okresní hejtman Ruth ve vypjaté situaci řešit.

Ještě 18. října 1918 připravilo místní četnické velitelství pro okresní hejtmanství seznam osob činných v socialistické a anarchistické agitaci a sloužících v armádě.⁶⁷⁸

Mezitím se situace vyhrocovala. Velkým mezníkem byl 14. říjen, o němž si povíme více v kapitole o loajalitě. Na základě zpráv o vývozu potravin tehdy vypukla 1918 generální stávka, organizovaná zástupci socialistických stran, jež měla podle jejich představ vést k proklamaci samostatného státu. Nesocialistické strany v tomto bodě vývoj brzdily, navíc státní moc povolala v Praze do ulic vojsko, takže zůstalo u politických demonstrací, přesto v některých městech k vyhlášení české/československé republiky došlo.⁶⁷⁹ Situace ve Dvoře byla ovšem mnohem poklidnější. Dělníci všech továren zastavili práci a na jejich shromáždění promluvili tajemník odborových organizací sociální demokrat Ackerman a starosta města Holub. Vedle kritiky zásobovací situace a volání po národní samostatnosti, jež hlásali oba, stojí za zmínku starostovo naléhání na soudržnost dělnictva s ostatními vrstvami národa. Manifestace se nakonec v klidu rozešla.⁶⁸⁰ Pamětní kniha dodává, že starosta Holub na shromáždění provolal slávu příští české republiky, kvůli čemuž byl okresním hejtmanem Ruthem vyšetřován. To by znamenalo, že Ruth plnil své povinnosti příkladně až do konce, i když o budoucnosti Rakouska musel mít tehdy už přinejmenším pochybnosti.⁶⁸¹ V souvislosti s touto demonstrací vznikla místní socialistická rada, v níž měli po třech členech sociální demokraté i národní socialisté.⁶⁸² Ještě před vlastní manifestací Městská rada schválila memorandum okresnímu hejtmanovi, „aby v okrese rekviroval veškeré brambory pro obyvatelstvo, jinak obecní funkcionáři neberou

⁶⁷⁷ SOKa Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), No. 30.602, Pres. 743, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 19. September 1918

⁶⁷⁸ SOKa Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), ad Pres. 751, Res. N 265, K. k. Gendarmeriekommando Nr. 2, Abteilung Königgrätz Nr. 19, Bezirksposten zu Königinhof a. d. Elbe Nr. 12 am 18./ 10. 1918; V soudním okrese Dvůr Králové nad Labem se jednalo o 5 osob, ve všech případech přímo ze Dvora Králové nad Labem: Františka Hanzela (nar. 1870), Josefa Prokopa (nar. 1891), Antonína Šípa (nar. 1879), Jana Schreiberova (nar. 1891) a Antonína Rudolfa (nar. 1887).

⁶⁷⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 343–344.

⁶⁸⁰ Královédvorské listy, roč. VI., 22. číslo, 19. 10. 1918, s. 2.

⁶⁸¹ SOKa Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 177; U události je uvedeno podle všeho mylné datum 13. října, které jednak nemá oporu v dalších zdrojích, jednak je vedle něj v pamětní knize uvedeno tužkou 14/10. Pro sledování činnosti okresního hejtmanství však rozdíl jednoho dne nehraje roli.

⁶⁸² METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 45.

zodpovědnosti za následky a byli by nuceni vzdáti se svých funkcí, kdyby hejtmanství přes tuto žádost energickým způsobem nepostaralo se o pravidelné zásobování.“⁶⁸³ Ruth tak sice neučinil, ale starostlivost projevil, proto „požádal okresní hejtman, aby obec nakoupila v bramborových krajích větší množství bramborů.“⁶⁸⁴ Zástupci obce vyrazili do Prahy, vyhledali i bývalého zdejšího okresního hejtmana, nyní místopředsedou radu Weselého a podařilo se jim u dodavatelů objednat 20 vagónů brambor (po 80 korunách), ale bez záruky, že budou skutečně dodány.⁶⁸⁵ Víc spolupráce samosprávy a státní správy zajistit už nemohla. Vláda sice stále dokázala shromáždit síly ke kontrole vybraných ulic a náměstí, ale generální stávka oživila vládní obavu z bolševické revoluce a události 14. října 1918 efektivně přerušily vývoz potravin z českých zemí, takže předlitavská vláda v obavě před chaosem nyní projevovala větší vstřícnost vůči Národnímu výboru.⁶⁸⁶ Do hry vstupovala též válečná prohra, Wilsonovy požadavky na autonomii národů (jeho 14 bodů z 8. ledna 1918, mylně někdy vnímaných jako podpora československé nezávislosti⁶⁸⁷, ve skutečnosti mluví v desátém bodě právě jen o autonomii v rámci Rakouska-Uherska⁶⁸⁸) a složitá jednání jak mezi ústředními mocnostmi navzájem, tak mezi nimi a USA o cestě k míru. Přitom vládní sliby národní autonomie v Předlitavsku byly od 26. září politickou reprezentací různých národů včetně českého opakovaně odmítnuty.⁶⁸⁹

Za těchto okolností vydává císař Karel manifest oznamující federalizaci neuherské části říše na národním principu: „*Rakousko má se státi, jak tomu chtějí jeho národové, státem spolkovým, v němž každý národní kmen tvoří svůj vlastní státní útvar na území, jež obývá. (...) K národům, na jejichž seburčení bude spočívat nová říše, obrací se Můj hlas, aby spolupůsobili [!] na*

⁶⁸³ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, kn. 17, Městská rada 1917–1920, Městská rada 14. října 1918, bod 2.

⁶⁸⁴ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, kn. 17, Městská rada 1917–1920, Městská rada 22. října 1918, bod 20.

⁶⁸⁵ Tamtéž.

⁶⁸⁶ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*, s. 35–36.

⁶⁸⁷ Srov. dobový překlad 10. bodu: „*Svoboda národům Rakouska.*“, MERHOUT, Cyril, ed. *Dokumenty našeho osvobození: Provolání, vyhlášky, sněmovní řeči, projevy presidenta Spojených států amerických, noty ministrů a jiné politické akty, týkající se osudů českého národa za světové války až do prvního poselství presidenta Masaryka*. V Praze: B. Kočí, 1919. 254 s., s. 92.

⁶⁸⁸ RYCHLÍK, Jan. 1918, s. 181–182; Přesný překlad desátého bodu zní: „*Národům Rakouska-Uherska, jejichž místo mezi národy si přejeme vidět zabezpečené a zajištěné, musí být dána možnost autonomního vývoje.*“ (vynechány anglické vysvětlivky překladu v závorce), tamtéž, s. 181. Srov. též originální znění a rozbor dalších ze 14 bodů, SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*, s. 250–251.

⁶⁸⁹ OPOČENSKÝ, Jan. *Konec monarchie rakousko-uherské*. V Praze: Čin, 1928. xi, 801 stran. Publikací Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČSR Řada 1., číslo 5. Kmen, s. 5, 410–478.

tomto velkém díle prostřednictvím národních rad, kteréž – utvořeny z říšských poslanců každého národa – mají uplatnit zájmy národů ve vzájemném poměru, jakož i ve styku s Mou vládou. / Kéž takto naše vlast, upevněna svorností národů, které v sobě spojuje, vyjde z bouří válečných jako svaz národů svobodných.“⁶⁹⁰ Před válkou by se jednalo o senzační návrh, nyní byl Národním výborem ovšem obratem zcela zavržen a vlastně se o něm nezačalo ani jednat. Už bylo příliš pozdě. Ztráta pohraničí českých zemí ve prospěch německého národního státu a absence Slovenska pobouřily nejvíce. Nejen české politické elity byly nadto postaveny před otázkou: Proč by se národní rady měly spokojit s částečnou samostatností, když měly na dosah plnou? Nic než zcela samostatný československý stát v kontextu mezinárodních jednání už Národní výbor nepřijímá.⁶⁹¹

Přesto sehrál tento manifest důležitou roli, a to hned dvojitě. Jednak byl odpůrci Rakouska přijat jako povzbudivý projev politického zoufalství monarchie (někdy je vnímán dokonce jako poslední příčina jejího zániku),⁶⁹² jednak paralyzoval samotné opory rakouské moci: „*Účinky, které měl manifest na armádu a úřednictvo, nesmírně ulehčily Národnímu výboru jeho počínání 28. října. Manifest tyto autority zmátl a učinil nejistými. Úřady viděly, že z nejvyššího místa se povoluje vznik nějakých národních států. Když pak 28. října dostavili se k nim zástupcové Národního výboru a přebírali moc ve jménu národní vlády, nevěděli nešťastní pražští představitelé rakouského státu, do jaké míry odpovídá nebo neodpovídá záměrům císařovým. Kdyby nebyl dříve vyšel císařský manifest, byli by je asi dali zatknout. Ale takto bylo nebezpečí, že se dopustí chyby proti císařským přáním. (...) Císařský manifest, připravující úřady na to, že se budou tvořit národní státy, nepochybně zabránil 28. října krveprolití v Praze a stejně nepochybně urovnal Národnímu výboru cestu k moci.*“⁶⁹³ Rakouská státní moc sice už reálně nemohla diplomaticky ani vnitropoliticky zabránit vzniku Československa a dalších

⁶⁹⁰ Manifest císaře Karla o federalizaci Rakouska, 16. 10. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 332–333.

⁶⁹¹ OPOČENSKÝ, Jan. *Konec monarchie rakousko-uherské*, s. 478–486; ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 344; PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I. svazek, s. 37–41; HÖBELT, Lothar. *"Stehen oder Fallen?": österreichische Politik im Ersten Weltkrieg*. Wien: Böhlau, 2015. 323 stran. ISBN 978-3-205-79650-3, s. 263–264; GALANDAUER, Jan. *Karel I., poslední český král*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1998. 352 s. Historická paměť. Velká řada; sv.2. ISBN 80-7185-176-0, s. 258–261.

⁶⁹² ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 339.

⁶⁹³ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I. svazek, s. 42–43.

nástupnických států, ale mohla se o to přesto pokusit. Patří k zásluhám císaře Karla, že armádu proti revoluci zde ani jinde v říjnu 1918 neposlal.⁶⁹⁴

2.12 Dvůr Králové nad Labem vstupuje do Československa

Tím se již dostáváme přímo k zániku Rakouska-Uherska. Tento proces, sám o sobě složitý, byl už krátce poté zatemněn politickými spory. „*Dnešní vláda by nejráději rozdělila revoluční zásluhy podle politického klíče. Otázka revolučních zásluh stává se předmětem stranické agitace.*“⁶⁹⁵ Na jedné straně lze uvést činnost zahraničního odboje, navázání vztahů s Dohodou, formování a působení legií, ustavení prozatímní československé vlády, Washingtonskou deklaraci a prohlášení prezidenta Wilsona, že pouhá autonomie pro Čechy již vzhledem k uznání Čechoslováků za bojující stranu nestačí a monarchie musí akceptovat jejich požadavky. Sám Tomáš Garrigue Masaryk soudil, že Československo právně existuje od 15. října 1918, tedy ode dne uznání prozatímní vlády první spojeneckou (a to francouzskou) vládou.⁶⁹⁶ Na druhé straně byly za vznik Československa de facto i de iure považovány domácí události 28.–30. října 1918, jež postavily Rakousko i Spojence před hotovou věc a přinejmenším předběhly v zahraničí (nemluvě o Vídni) plánovaný vývoj.⁶⁹⁷ K tomu se později přidalo tvrzení, „*že reprezentanti české buržoazie i jejich socialističtí přísluhovači, všichni takzvaní ‚mužové 28. října‘, to ve skutečnosti se samostatným československým státem mimo rámec Rakousko-Uherska nemysleli vážně. Zůstává nezvratným faktem, že buržoazie byla k utvoření samostatného národního státu, nezávislého na habsburské monarchii, donucena mohutným lidovým revolučním hnutím, které se tak silně projevilo již za generální stávkou a demonstrací stávkujících dělníků 14. října 1918.*“⁶⁹⁸

Když vyvanulo politické soupeření v této věci, můžeme dnes „sine īrā et studiō“ uznat významné zásluhy zahraničního i domácího odboje a uvést, že Rakousko-Uhersko, zlomené událostmi na frontě, hrozbou revoluce a Wilsonovým odmítnutím (politicky i vojensky vybojovaným zahraničním odbojem) z 18. října jednat o míru na základě české autonomie,

⁶⁹⁴ GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 271–273; RYCHLÍK, Jan. *1918*, s. 245.

⁶⁹⁵ PEROUTKA, Ferdinand. *Kdo nás osvobodil?*. V Praze: Svaz národního osvobození, 1927. 102 s. Knihovna Svazu národního osvobození; Sv. 43, s. 3.

⁶⁹⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce za války a ve válce 1914–1918*. V Praze: Orbis, 1925. 650 s., zvl. s. 464–465.

⁶⁹⁷ BORSKÝ, Lev. *Znovudobytí samostatnosti*. Praha: Otto, 1928. 280 s., s. 129–142; STŘÍBRNÝ, Jiří. *TGM a 28. říjen*. Praha: Tempo, 1938. 162, [4] s, zvl. s. 9–31, 100–106, 123–131.

⁶⁹⁸ PEŠA, Václav. *Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1988. 123 s., s. 29.

muselo přistoupit na jeho podmínku: uspokojit představy nevládnoucích národů říše podle jejich představ, jimiž byla především jejich naprostá nezávislost. Ministr zahraničí hrabě Andrassy proto musel 27. října podepsat nótu uznávající jmenovitě práva Čechoslováků a Jihoslovanů, jež byla dopoledne 28. října 1918 v Praze vyhodnocena – vlastně omylem – jako kapitulace. Plánované převzetí Válečného obilního ústavu činiteli Národního výboru toho dne se změnilo zásluhou rozjařených davů v ulicích v převzetí moci, s využitím výše zmíněných státoprávních zmatků. V obavě z chaosu projevíli rakouští úředníci i vojáci v Praze až překvapivou vstřícnost – zvláště v porovnání s 14. říjnem 1918 –, ale úvahy o vojenském zákroku proti převratu trvaly ještě dva dny. Proklamace vzniku Československa i jeho první zákon dne 28. října 1918 už mluví o samostatnosti, ale současně velmi konstruktivně uchovávají v platnosti dosavadní právní předpisy. Jedním z „mužů 28. října“ byl sice i Slovák Vavro Šrobár, ale slovenská reprezentace se přihlásila k novému státu 30. října 1918.⁶⁹⁹ Válečné operace pro vojáky rakousko-uherské armády skončily 4. listopadu, císař Karel byl donucen vzdát se účasti na moci (což sice nevnímal jako abdikaci, ale v praxi to bylo totéž) o týden později, tedy 11. listopadu 1918.⁷⁰⁰ Mezitím byla rakousko-uherská státní moc už rozebrána národními radami nově vznikajících států.⁷⁰¹

Zrod nového státu byl každopádně specifický: „*Vznik Československa v říjnu 1918 v sobě snoubil prvky revoluce a kontinuity.*“⁷⁰²

Jak probíhaly tyto dny ve Dvoře Králové nad Labem?

„*Po došlých stručných, kusých zprávách z Prahy zahájen byl revoluční převrat ve Dvoře Králové n. L. dne 27. října 1918 k večeru. Nevelký průvod prvních nadšenců, zvětšený as k 9. hodině místním studentstvem[,] procházel městem za nadšeného provolávání slávy Masarykovi a Wilsonovi a za neutuchajícího zpěvu národních a sokolských písní. K 11. hodině provedli již zhruba nejnútnejší očistu od Habsburků.*“⁷⁰³ Pisatelem byl ředitel obchodní školy v l. 1911–1925 Antonín Šíma, proto dodal poznámku, jak studenti obratem provedli očistu jemu svěřené školní budovy od habsburských rekvizit, císařova busta byla před budovou rozbita...⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 345–351; KLIMEK, Antonín. *Říjen*, s. 182–272.

⁷⁰⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 352–353; GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 277–282.

⁷⁰¹ RYCHLÍK, Jan. *1918*, s. 240–253.

⁷⁰² HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice*, s. 45.

⁷⁰³ ŠÍMA, Antonín. *Příspěvek k převratu*. in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 52–53.

⁷⁰⁴ Tamtéž, s. 53.

Ředitel střední školy byl ve městě jistě autoritou, proto jeho vzpomínku nezpochybňujeme, i když ani místní noviny ji r. 1918 neuvěděly. Pouhých 9 let po událostech by věcně zcela mylnou zprávu jistě pamětníci dokázali odhalit, bylo by pošetilé si takto vědomě vymýšlet. Na druhou stranu během 27. října „k večeru“ nemohlo být ještě veřejně známo nic z toho, co se převážně živelně odehrálo během dne následujícího, takže zmíněné zvěsti mohly být buď povšechnými zprávami o rozkladu armády a zhoršování poměrů, nebo spíše zmatenými spekulacemi.⁷⁰⁵ Skutečně věcné informace z Vídně, které opravdu aktivizovaly přípravu převzetí moci, obdržel totiž Alois Rašín v neděli 27. října večer „o 8. hodině“,⁷⁰⁶ dávno po západu slunce,⁷⁰⁷ čili později, než podle Šimovy vzpomínky dané zvěsti dorazily.⁷⁰⁸ Tak jako v Praze s Andrassyho nótou, i ve Dvoře Králové nad Labem se události uvedly do chodu nedorozuměním. Protože je ale noviny pominuly, byly patrně jen chvilkovým místně i sociálně (studentsky) velmi omezeným projevem, v životě města spíše méně výrazným, a zapadly v lesku 28. října. Tomu ostatně nasvědčuje i ve skutečnosti značně opatrné a pozdní zahájení revolučních kroků dokonce i onoho říjnového pondělí.

V pondělí 28. října 1918 dopoledne dorazila do Dvora Králové nad Labem zpráva o uzavření příměří, údajně kolem desáté hodiny.⁷⁰⁹ Pokud tomu tak skutečně bylo, zjistili by to místní téměř současně s aktéry na pražském Staroměstském náměstí. Ovšem ani zde nepanuje jistota. Zdá se, že první (telefonická) zpráva dorazila do Prahy ve čtvrt na deset a slavná vývěska Příměří, jež teprve vyvolala senzaci, byla vystavena kolem půl jedenácté, ačkoli existují i odlišná tvrzení.⁷¹⁰ Věřme naší desáté hodině, v novinách pět dní po událostech byl tento údaj snad ještě poměrně přesný a na rozdíl od Prahy ještě celé hodiny nezkraslený revolučními

⁷⁰⁵ KLÍMEK, Antonín. *Říjen 1918*, s. 170–181.

⁷⁰⁶ RAŠÍN, Alois a RAŠÍN, Ladislav, ed. *Paměti Dr. Aloise Rašína*. Druhé vydání. Brno: Bonus A, 1994. 229 stran. Memorabilia; 1. ISBN 80-901693-4-1, s. 212.

⁷⁰⁷ Pro představu: 27. října 2021 byl ve Dvoře Králové nad Labem západ slunce v 17:41, <https://www.meteogram.cz/vychod-zapad-slunce/> [9. 1. 2022].

⁷⁰⁸ Pokud bychom chtěli pro jistotu u běžně jen intuitivně vnímaného určení „k večeru“ dospět k co nejpřesnější definici, dospěli bychom k vymezení „v době před večerem“, přičemž večer je „část dne od soumraku do noci“, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vyd. 2., opr. a dopl. Praha: Academia, 1994. 647 s. ISBN 80-200-0493-9, s. 157, 485.

⁷⁰⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2; Výjimečnost a spolehlivost tohoto textu je zjevná i z toho, že byl přetištěn jako základní informace i v dějinách města za války o 9 let později, Slavné dny. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 39–43.

⁷¹⁰ KLÍMEK, Antonín. *Říjen 1918*, s. 186–189.

živelnými akcemi. Informace o příměří se rozšířila po městě a vyvolala shluky na náměstí a ulicích, debatujících o této zprávě a její důvěryhodnosti. Mnozí jí věřili, mnozí „zachovávali ke zprávě rezervu hlavně proto, že nebyla potvrzena ani telefonickým dotazem zdejšího politického úřadu na místodržitelství.“⁷¹¹ Bez úředního potvrzení zde zjevně nebyla vůle revoluci zahájit – a převzít moc od rakouských úřadů, které jí tak i nadále mohly vykonávat. To není – z jejich hlediska – špatný výsledek jejich letité práce ve městě...

Teprve odpoledne dorazily důvěryhodné zprávy o převzetí moci v zemi Národním výborem, jež konečně vyvolaly nadšené shromáždění na náměstí a vyvěšování praporů barev slovanských a všeslovanských. Večer došlo na ohňostroje a snímání a zhanobení císařských orlů z úředních budov. O jedenácté večer se rozkřiklo, že starosta Holub dostal telegrafické potvrzení vzniku státu, načež vyhlásil na náměstí (přímo u sochy Záboje) redaktor Královédvorských listů Jaroslav Moravec vznik státu a převzetí moci Národním výborem,⁷¹² jak to nazítří oznámily i jeho noviny zvláštním číslem (s dvojnásobným nákladem a rozdáváním zdarma⁷¹³): Do euforie se ovšem mísí výzva ke klidu a druhým (a jediným dalším) článkem jednostránkového vydání byl první zákon státu, proklamující mj. platnost dosavadních zákonů.⁷¹⁴ Události toho dne skončilo slavným vyzváněním všech (zbylých po rekvizicích) zvonů, jež si po půlnoci vyžádali rozjaření občané.⁷¹⁵

Dodejme, že slavný železniční telegrafický cirkulář dr. Isidora Zahradníka, oznamující (z kontextu snad kolem poledne) vyhlášení československého státu a nařizující zadržet zboží do Německa a Rakouska,⁷¹⁶ dorazil na místní nádraží večer o půl sedmé, následován výzvou Svazu českých železničních zaměstnanců a spolků k plynulému přechodu do nových poměrů, užívání českého úředního jazyka a bránit vývozu potravin ze země. Ještě téhož dne stihli někteří železniční zřízenci složit přísahu poslušnosti Národnímu výboru.⁷¹⁷

Těžiště oslav vzniku nového státu bylo tedy až v úterý 29. října, kdy byl vyhlášen den pracovního klidu: další všeobecné vyzvánění, odstraňování a ničení císařských symbolů

⁷¹¹ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

⁷¹² Tamtéž.

⁷¹³ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 3.

⁷¹⁴ Královédvorské listy. Orgán české státoprávní demokracie, ročník VI., 23. číslo, 29. 10. 1918, s. 1.

⁷¹⁵ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

⁷¹⁶ KLÍMEK, Antonín. *Říjen 1918*, s. 194–197.

⁷¹⁷ ZATLOUKAL, V. Převrat ve Dvoře Králové n. L. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 38–39. Autor byl přednostou stanice.

i z veřejných institucí i soukromých rukou (prapory a busty), slavnostní zasedání městského zastupitelstva, kde byl přečten telegram s prvním zákonem, a projevy z balkonu Hankova domu před několikatisícovým davem. Starosta Holub tu proslovil oslavnou, historizující řeč, kterou uzavřel výzvou k zachování svornosti a svobody (mluvil o špatném ruském příkladu, kde to nedokázali) – což shromáždění odpřísáhlo. Projev tu měli též představitelé tří stran: sociální demokracie (Marks), čeští socialisté (Šíp) a státoprávní demokraté (dr. Moravec), všichni kromě jiného mluvili o změnách ve prospěch dělnictva a vyzývali k naprostému klidu. Odpoledne i večer pokračují slavnostní průvody.⁷¹⁸ Téhož dne zvláštní (jednostránkové) vydání místních novin vyhlásilo vznik Československa i jeho první zákon, a to s komentářem brzdicím radikalizaci: „*Velký tento okamžik uvítejte s důstojným, ničím nerušeným klidem a ukažte se býti hodnými této velké doby.*“⁷¹⁹ Obsahově v podstatě odpovídá manifestu Národního výboru k národu z 28. října.⁷²⁰

Kolaps rakouské státní moci ve zjitřené náladě válkou zbědované veřejnosti totiž nevykloučoval násilí, rabování. Ostatně právě proto Socialistická rada už o dva týdny dříve, když organizovala generální stávkou otřásající stát, kladla na srdce svým organizacím v důvěrném oběžníku, aby nedošlo k jakýmkoli násilnostem (a zvláště těm protižidovským).⁷²¹ Už když večer 28. října 1918 dav „*sám nikým neveden[,] a přece organisován*“⁷²² odstraňoval černožluté orly, nadšení hrozilo přerůst v násilnost. „*V zástupu bylo několik členů Sokola a ti si řekli, že se budou snažiti zabrániti všem násilnostem proti občanům druhé národnosti a poškození majetku. / Bylo nutno utvořit zde jakousi ‚místní obranu‘, poněvadž četnictvo nejen, že bylo by úplně bezmocné, ale jeho objevení bylo by vyvolalo nové a větší ještě jítření.*“⁷²³ A skutečně záhy „*podezřelá individua švalva shromážděný dav*“⁷²⁴ k demolování místního Brandnerova papírnictví, čemuž tato „obrana“ zabránila apelem na zachování čistoty chvíle, ale také vysláním deputace

⁷¹⁸ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

⁷¹⁹ Královédvorské listy. Orgán české státoprávní demokracie, ročník VI., 23. číslo (to sdílí s následujícím řádným číslem), 29. 10. 1918, s. 1.

⁷²⁰ SOUKUP, František. *28. říjen 1918: předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*. V Praze: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), 1928. 2 sv. (570 s., s. 573-1251, [18] l. obr. příl.), s. 1007–1108.

⁷²¹ Tamtéž, s. 934.

⁷²² DAVID, František, Moje vzpomínky na převrat. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 45–48, 46.

⁷²³ Tamtéž, s. 46.

⁷²⁴ Tamtéž, s. 46.

požadující vydání bust císařů Františka Josefa a Viléma, maršála Hindenburga atd., jež pak byly rozbíjeny o dlažbu, což dav uklidnilo. Drancování tedy sokolské obraně vadilo, ale ničení pod nátlakem vydaného soukromého majetku nikoli... Poté dav požadoval potrestání finančního úředníka obviňovaného ze zabavování potravin chudým, od dveří jeho bytu, jež se snažil dav vyvrátit, ho uklidňujícími slovy odehnal tehdejší jednatel Sokola Lhotský a další občané. Výzvy ke klidu se opakovaly i později, 29. října nastoupila sokolská hlídková služba, jež však již podstatné problémy neřešila.⁷²⁵ Nicméně i nadále byla jistá opatrnost na místě – když 31. října po měsíční přestávce způsobené španělskou chřipkou promítal poprvé Holancův biograf, dav prý sliboval „vybít ho“ v případě, že se budou i nadále promítat česko-německé nápisy. Kino ovšem preventivně komplikovaně zajistilo nahrazení německých nápisů českými.⁷²⁶ A ještě počátkem listopadu (v první řádném popřevratovém čísle) najdeme – vedle obsáhlé reportáže z převratových dní s řadou uklidňující pasáží – i další samostatné výzvy k zachování pořádku: Jednu (s datem 30. 10. 1918) podepsali představitelé města (starosta Holub), Sokola (J. Klazar) a Socialistické rady (Alois Šíp, Josef Marks) a žádá „*veškeré občanstvo, aby upustilo od dalších hromadných projevů uličních, zejména pak, aby co nejpřísněji šetřilo cizího majetku a jen důstojně si vedlo, abychom krásných dojmů, právě zažitých, si nezkalili. Zejména mládež žádáme, aby upustila od obcházení domů a soukromých bytů. Nad veřejným pořádkem bdí Sokolstvo, jeho pokynů budiž v každém případě dbáno!*“⁷²⁷ Další byla redakčním textem: „*Ukažte, že jste lepšími než Němci[,] a nechod'te už do soukromých bytů vyžadovati dalších rakouských praporů k spálení a soch býv. monarchův k rozbití. Stačí již úplně, že dostalo se potupy těmto symbolům rakušáctví a němectví tím, co bylo již vykonáno. Není nikterak na místě, aby přehmaty, které se staly v některých případech v prvním nadšení, byly opakovány. Zvláště vy, mladí občané, vezměte si tuto žádost k srdci a řiďte se přesně [podle] pokynů. Národního výboru. Národní výbor tyto činy zakazuje[,] a proto nutno bezpodmínečně podrobiti se jeho nařízení!*“⁷²⁸ Dvakrát je mládež zmíněna jako živel destruktivní, nutno ale doplnit noticku z týchž novin: „*Národní stráž noční obstarává od úterý Sokolstvo společně s hasiči a studenty.*“⁷²⁹ I mezi mladými lidmi byli zjevně rozvážní odpůrci nezákonnosti... Míru

⁷²⁵ Tamtéž, s. 46–48.

⁷²⁶ Dny převratu v Holancově biografu. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 56–57.

⁷²⁷ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 3.

⁷²⁸ Tamtéž.

⁷²⁹ Tamtéž.

latentního násilí ve veřejnosti bezelstně připouští i zpráva o tom, že „četničtí strážmířtři Josef Špringer a Jaroslav Litochleb, proti nimž bylo pro jejich usurpatorské [!] jednání za války, zvláště při odnámání a konfiskování potravin malému lidu[,] přemnoho stížností, odjeli včera v pátek [1. listopadu] k zemskému velitelství v Praze. Protože byla důvodná domněnka, že lid jim oplátí jejich dřívější brutalitu, byli doprovázeni na nádraží stráží sokolskou a studentskou. Jedině této stráží jest co děkovati, že oba zmínění vyvázli se zdravou kuží [!]. Na neshledanou!“⁷³⁰ Obtížné včleňování četnictva do nového státu si přeložení (domněle) příliš horlivých reprezentantů rakouské státní moci někdy vyžádalo, ale četnictvo se přesto již záhy stalo jeho oporou.⁷³¹

A třetí výzvu k zachovávání klidu vydal přímo místní okresní národní výbor, který si přiblížíme již za okamžik.⁷³²

Místní elity zjevně věnovaly velkou pozornost tomu, aby přechod z jednoho státu do druhého proběhl ve Dvoře Králové nad Labem bez násilností, a celkově udržely situaci pod kontrolou. Průběh převratových dní se nevymykal z dobových zvyklostí českého vnitrozemí (bohužel i v otázce obtížné rekonstrukce detailů), snad jen měl na rozdíl od posádkových měst výhodu absence rakouského vojska, jež v počátcích nového státu přechodně představovaly jistou hrozbu (např. v 60 km vzdáleném Turnově), jakkoli maximálně na několik dní.⁷³³ Pořádek ležel přirozeně i na srdci státní správě. Místodržitelství 30. října 1918 poslalo okresnímu hejtmanství telegram s patřičnou výzvou a zdůrazněním potřeby věnovat mu pozornost zvláště ve vztahu k menšinám. Jako – dnešními slovy řečeno – „případ dobré praxe“ byla zmíněna situace v Praze.⁷³⁴ Okresní hejtmanství bylo nicméně v těchto dnech v naprosté defenzivě.

Už v předchozích odstavcích jsme se setkali s novými pojmy. Přijmeme-li metaforu hřiště,⁷³⁵ v této chvíli na něj totiž i ve Dvoře Králové nad Labem vstupují dva noví hráči: Okresní národní výbor a národní obrana.

Už od léta 1918 začaly někde vznikat české okresní a místní národní výbory, na přelomu října a listopadu 1918 se utvořily i ve všech ostatních českých okresech. Celkem se jednalo o 286

⁷³⁰ Tamtéž.

⁷³¹ KLEČACKÝ, Martin. Národní výbor a četnictvo: převzetí rakouského četnictva do služeb nového československého státu (1918–1920). *Moderní dějiny*, roč. 20, 2012, č. 2, s. 61–82.

⁷³² Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 1.

⁷³³ KRLÍN, Jan. Proměny státní správy, s. 67–71.

⁷³⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 39 (54, 55), Nr. 5339, Pres. 852, Statthaltereipräsidium an die Bezirkshauptmannschaft in Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe am 30. X. 1918.

⁷³⁵ ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 10.

národních výborů, vedle 3 ústředních jich bylo 207 okresních (z toho 139 v Čechách) a 76 místních. Vznikaly s ohledem na předválečné politické poměry (volby 1911) na základě spolupráce českých politických stran. Pražský Národní výbor jim 31. října 1918 uložil vykonávat pravomoci na území okresu, což se v zásadě i stalo (někde ovšem v konkurenci s německými nebo polskými národními výbory...).⁷³⁶ Po vzniku Československa se po několik dní takřka zdálo, jako by c. k. úřady „*přestaly existovat*“⁷³⁷. Okresní národní výbory měly tedy na začátku ve zcela nové situaci v mnohém volnou ruku, zásadní věci však musely konzultovat s vedením a již záhy byly významně omezeny, kromě symbolizování důvěry mezi obyvatelstvem a státem se měly orientovat hlavně na hospodářské a sociální otázky, ale neblokovat činnost státních úřadů ani do nich nezasahovat (někde se totiž snažily odvolávat státní úředníky). Fakticky měly ovšem v rozporu s pokyny centrálních míst okresní národní výbory po několik týdnů téměř veškerou moc, a to i v rozporu s pokyny centra (ba i prvního československého zákona, garantujícího kontinuitu práva, a tedy i činnosti úřadů).⁷³⁸ Symbolickým se v této věci stala snaha o zabavení archivu okresních hejtmanství tamním národním výborem, kterou místodržitelství s odkazem na první zákon odmítlo, protože by to bylo proti platné legislativě.⁷³⁹ A právě proto centrální místa usilovala po skutečném konstituování republiky o odstranění této anomálie, vyvolávající tehdy mnohé zmatky, a to taktikou faktické postupné likvidace prostřednictvím omezení pravomocí. „*Dalo by se říci, že Národní výbor v Praze vodil činitele okresních národních výborů v jakémsi bludném kruhu. Ke všem svým zásahům a opatřením si měli vyžadovat souhlas z Prahy, ale odtud jim na jejich dotazy, žádosti a problémy nebylo vůbec odpovídáno.*“⁷⁴⁰ Národní výbory představovaly anomálii, dokázaly však jakožto jakési místní vlády překlenout jisté vakuum zvláště v otázce

⁷³⁶ SCHELLE, Karel. *Organizace československého státu v meziválečném období (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. 470 s. ISBN 80-86861-92-9, s. 46–47, 56–57; KRLÍN, Jan. *Proměny státní správy*, s. 66–67.

⁷³⁷ PEŠA, Václav. *Vznik Československé republiky*, s. 54.

⁷³⁸ SCHELLE, Karel. *Organizace československého státu*, s. 57–64; KRLÍN, Jan. *Proměny státní správy*, s. 72–92.

⁷³⁹ Srov. místodržitelský oběžník odmítající zabavování úředních spisů okresními Národními výbory (oznámení na příkladu Čáslavi), SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), čís. 36.586, Praes. 898, Praesidium místodržitelství. Praesidium zemské správy politické Národního výboru všem okresním hejtmanstvím a politickým expositurám v českých okresích – oběžník, 27. listopadu 1918.

⁷⁴⁰ KRLÍN, Jan. *Proměny státní správy*, s. 77.

autority u veřejnosti, tedy situaci stabilizovat. Tuto svou roli zvládly. Nyní však musely ustoupit obnovení činnosti státního aparátu, v zásadě zděděného z Rakouska.⁷⁴¹

Dnes se již nesporně vyhne pobouření, že z pozice centra vůči lokálním národním výborům a veřejným akcím vůbec zrádná „většina předáků socialistických stran propadla oportunismu a místo toho, aby vedla proletariát a s ním všechny demokratické síly národa do boje za důsledné provedení národní a demokratické revoluce s perspektivou jejího dalšího rozvoje v socialistickou revoluci, jak to tehdy bylo jejich svatou povinností, pomáhala naopak oslabovat revoluční hnutí dělnictva a posilovat pozice českých měšťáků.“⁷⁴² Skutečností ovšem zůstává, že utlumení činnosti národních výborů, akceptované i socialistickými stranami, bylo dalším krokem k nastolení kontroly vedení nového státu nad revoluční situací.

Československá vláda proto 4. prosince 1918 rozhodla o zrušení národních výborů (pražský mezitím zanikl přeměnou na prozatímní Národní shromáždění), 8. prosince bylo zveřejněno patřičné svolání, plné díky za pomoc v mimořádných poměrech, ale objasňující nutnost systémového zřízení. V omezené míře byly národní výbory tolerovány jen tam, kde československé orgány moc reálně nepřevzaly, postupně pak zanikaly ještě r. 1919, u tzv. menšinových národních výborů, hájících Čechy v oblastech s německou většinou, dokonce až r. 1920.⁷⁴³ Jinak vzdoroval jen okresní národní výbor Kladno-Unhošť, a to do května 1919.⁷⁴⁴ 30. října 1918 se poprvé sešel místní okresní Národní výbor, do jehož čela byl postaven jako předseda starosta Jan Holub (někdejší pokrokář, nyní státoprávní demokrat), místopředsedy byli JUDr. František Jeřábek (někdejší mladoček, nyní státoprávní demokrat) a Alois Šíp (český socialista), členy předsednictva dále byli dr. Tomáš Hrubý (státoprávní demokrat) a Josef Marks (sociální demokrat). Vedle národní obrany, o níž bude řeč níže, např. zakázal vývoz potravin z okresu, projednal nedostatky v zásobování a vyzval ke klidu.⁷⁴⁵ V listopadu jeho předsednictvo vzalo na vědomí, že v (Choustníkovu) Hradišti vznikl německý národní výbor pro německé obce politického okresu, což bylo nahlášeno pražskému Národnímu výboru, definitivní opatření místní činovníci odložili (s vzornou zdrženlivostí) až na projednání s německými obcemi.⁷⁴⁶ Vyživovací odbor zdejšího okresního národního výboru také naléhal, aby se lidé soukromě zásobení potravinami vzdali v zájmu spravedlnosti přidělu z veřejné

⁷⁴¹ Tamtéž, s. 72–73.

⁷⁴² PEŠA, Václav. *Vznik Československé republiky*, s. 87.

⁷⁴³ SCHELLE, Karel. *Organizace československého státu*, s. 72–78.

⁷⁴⁴ PEŠA, Václav. *Vznik Československé republiky*, s. 81–85.

⁷⁴⁵ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s.1, 1–3.

⁷⁴⁶ Královédvorské listy. *Orgán České státoprávní demokracie*, roč. VI, č. 25, 16. 11. 1918, s 2.

aprovizace, protože jinak ubírají chleba zvláště méně majetným.⁷⁴⁷ Právě do rukou předsedy Okresního národního výboru Holuba složili dne 3. listopadu 1918 v Hankově domě slib věrnosti československému státu okresní hejtman Ruth a místní úředníci a učitelé.⁷⁴⁸ Typově se činnost zdejšího Okresního národního výboru nevymykala obdobným aktivitám národních výborů v jiných okresech,⁷⁴⁹ na rozdíl od hlubokého vnitrozemí ovšem musel sledovat též reakce německých obcí v okolí.

Když zkrachovala výše popsaná snaha o nastolení krajských vlád a naopak bylo vyhlášeno Československo, zklamání čeští Němci se pokusili vytvořit čtyři provincie (Deutschböhmen, Bömerwaldgau, Deutschsüdmähren a Sudetenland) a připojit je k nově utvářenému Německému Rakousku, tedy následně spolu s ním k Německu.⁷⁵⁰ Představa absurdní už čistě logisticky, protože se jednalo o „*území, jež připomínalo vystřihovánku s prázdným středem,*“⁷⁵¹ intenzivně ekonomicky a dopravně propojené se složitě propletenými a ohraničenými etnickými českými oblastmi, které by bez sebe navzájem sotva obstály. Při vyhlášení nezávislé republiky Německého Rakouska 12. listopadu 1918 se přesto oficiálně počítalo s jejich začleněním právě do tohoto státu, což potvrdil i zákon o státním území z 22. listopadu 1918 (a to včetně jazykových ostrovů, např. Brna, Českých Budějovic a Jihlavy). Čeští Němci by tvořili skoro třetinu obyvatel Německého Rakouska, i pro něj to bylo zásadní téma. Cílem bylo sjednocení s Německem, které nicméně bylo s ohledem na reakci Dohody zdrženlivé a ignorovalo i žádost českých Němců o vyslání vlastní armády do Německých Čech. Pražský Národní výbor existenci provincií odmítl vzít na vědomí, na pohraničí uvalil blokádu. Po krachu jednání začalo od půlky listopadu obsazování území německých provincií československým vojskem, jež zde do konce roku vcelku bez odporu nastolilo československou moc. Místní Němci nebyli ochotni jít do předem ztraceného boje, byli po všech stránkách vyčerpaní a Dohoda stála na straně Prahy. Přesto tyto spory narušily žádoucí konstruktivní včleňování Němců do Československa, které si přáli i Češi, a následné střety během německých demonstrací v souvislosti se zakázanými volbami do rakouského parlamentu si 4. března 1919 vyžádaly asi 58 mrtvých. Naděje českých Němců i Vídně se poté upínaly k mírové konferenci v Paříži, která ovšem

⁷⁴⁷ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 27, 30. 11. 1918, s 1.

⁷⁴⁸ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 24, 9. 11. 1918, s 2.

⁷⁴⁹ KRLÍN, Jan. Proměny státní správy, s. 89–95.

⁷⁵⁰ MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948: dějiny jednoho nacionalismu*. 1. vyd. Brno: Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku, 2014. 537 s. Monographiae; sv. 3. ISBN 978-80-905323-2-8, s. 154–159.

⁷⁵¹ Tamtéž, s. 157.

mírovou smlouvou v Saint-Germain (10. září 1919) garantovala historické česko-rakouské hranice, krom toho vylučovala spojení Rakouska s Německem, což samo o sobě mařilo jediné alespoň trochu životaschopné plány na odtržení provincií Deutschböhmen a Sudetenland. Osud čtyř německých provincií v pohraničí jí byl i diplomaticky zpečetěn,⁷⁵² i když tyto události hrály i nadále velkou roli v životě českých (posléze „sudetských“) Němců.⁷⁵³

Pro Dvůr Králové nad Labem byla klíčová provincie Deutschböhmen, ostatně i jinak nejvýznamnější.⁷⁵⁴ Stejně jako dříve plánovaná úprava území okresů v rámci krajského zřízení, i zde se počítalo s hranicemi v bezprostředním okolí města. Liberecká vláda přesunula řadu obcí pod trutnovský okres, a to včetně Sylvárova, Žirče, Kocbeří, Zboží a Nemojova, obklopujících město. Výčet míst je téměř totožný s předchozím plánem.⁷⁵⁵ V (Choustníkově) Hradišti se dne 6. listopadu ustavila německá okresní rada z německých obcí „někdejšího“ královédvorského okresu a oznámila to liberecké zemské vládě pro Německé Čechy (Landesregierung für Deutschböhmen) jakožto své nadřízené instituci. Současně (téhož dne!) však hradištská okresní rada poslala toto své prohlášení na okresní hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem s přáním přátelského sousedského kontaktu.⁷⁵⁶ Také okresní hejtmanství v Trutnově o „německé“ změně hranic okresu úředně informovalo svůj královédvorský protějšek, též o svém zákazu vyvážet z těchto obcí potraviny do královédvorské aprovizace. Bylo zřizováno nové okresní hejtmanství v Hostinném pro soudní okresy hradištský i hostinský i okresní soud v (Choustníkově) Hradišti. Místní německé obce to však neberou vážně a zaručily se okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem, že budou potraviny dodávat

⁷⁵² Tamtéž, s. 157–177; SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*, s. 256–259; HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!*, s. 400–408.

⁷⁵³ KESSLER, Vojtěch. „Naší vlasti nadejde nové jaro!“ Čtvrtý březen v sudetoněmeckém kalendáři. In: JAKUBEC, Pavel, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Vydání první. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2019. 284 stran. ISBN 978-80-907464-0-4., s. 167–176; HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!*, 408–429.

⁷⁵⁴ Srov. JAKUBEC, Pavel, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*.

⁷⁵⁵ Královédvorské listy. *Orgán České státoprávní demokracie*, roč. VI, č. 26, 23. 11. 1918, s. 3. Úplný seznam zní: Starobucké Debrné, Dubenec, (Choustníkovo) Hradiště, Velká Bukovina, Huntířov, Harcov, Kašov, Kocléřov, Kladruby, Království I / II / III, Kohoutov, Komárov, Kuks, Žirecká Podstráň, Libotov, Dolní Nemojov, Dolní Vlčkovice, Horní Vlčkovice, Proruby, Zboží, Kocbeř, Žireč Ves, Žireč Městys, Hříbojedy, Silvárov, Záboří, Stanovice, Hvězda, Vyhnánov, Střeziměřice, Hrabčice, Heřmanice, Malá Bukovina, Lítice, Brod, Zaloňov, Slotov, Vestec. Chybí tu tedy Dubenec, navíc je tu uveden Nouzov.

⁷⁵⁶ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Praes. 35914/1918, kart. 4516, der deutsche Bezirksrath an die Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 6. November 1918.

jako dříve.⁷⁵⁷ „*Tvrdíme: Nebýt štvavé agitace z Liberce, shodli by se s námi naši Němci docela dobře.*“⁷⁵⁸

Neměli bychom ovšem zapomínat na Vídeň, která také na náš kraj rozhodně nezapomněla. Pro náš okres, zahrnující 40 německých obcí, sem byly v listopadu (17. a 19. listopadu) poslány tři sešity jakési sbírky zákonů Německého Rakouska (Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich), jež vydala vídeňská c. k. dvorní a státní tiskárna. Dorazilo jich vždy 41 kusů – pro každou německou obec a jeden exemplář pro místní hejtmanství. Je neuvěřitelné, že ve Vídni očekávali jejich distribuci místním československým úřadem, nicméně fyzicky se sešity dostaly do cílového města a v okresech mimo československou moc jistě dále distribuovány byly. Jedná se o krásný doklad snahy použít dosavadní infrastrukturu pro budování nových státních celků. Příznačné dále je, že okresní hejtman Ruth je zadržel a ptal se místodržitelství na jejich další osud. Odpovědí byl rozkaz k jejich uložení v úřední spisovně.⁷⁵⁹

Královédvorské hejtmanství se totiž v nepřehledné situaci ve všem podstatném dožadovalo na místodržitelství pokynu, jak se má zachovat. Tak 13. listopadu okresní hejtman Ruth poslal na místodržitelství (přesně podle dřívějších předpisů německy, což ovšem byl už absurdní anachronismus) zprávu o zřízení německé okresní rady v (Choustníkově) Hradišti a dožaduje se pokynu, zda ji má přímo odmítnout, nebo zda má „*v zájmu nerušeného kontaktu s významnou německou menšinou okresu (40 obcí) s ní vstoupit v nezávazný kontakt*“⁷⁶⁰ Současně mu bylo soukromě sděleno (poslanec Goll a někteří němečtí starostové), že dodávky potravin z německých obcí nebudou narušeny. Německá okresní rada usiluje o udržení klidu a přála by si jednat s královédvorským a jaroměřským okresním Národním výborem. Ruth se táže, zda by k tomu mohlo dojít, zda by to nebylo uznání existence rady. Orientace státních úředníků v živelně vznikajících orgánech byla v těchto týdnech obtížná... Místodržitelství mu

⁷⁵⁷ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 28, 7. 12. 1918, s 3.

⁷⁵⁸ Tamtéž.

⁷⁵⁹ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 36578, č. 41653, kart. 4516, Okresní hejtmanství, okresní správa politická Národního výboru Praesidiu místodržitelství, zemské správy politické Národního výboru dne 19. 11. 1918, zde i odpověď z 27. 11. 1918.

⁷⁶⁰ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 35914, Praes 877, kart. 4516, Bezirkshauptmannschaft, politische Bezirksverwaltung des Nationalaus[sc]husses in Königinhof a. E. an das Präsidium des Statthaltereie, politische Landesverwaltung des Nationalaus[c]husses am 13. /XI. 1918.

ovšem poradilo. Lapidárně: Německé okresní radě má Ruth oznámit, že ji neuznává.⁷⁶¹ Ovšem až po jedenácti dnech.

Mezitím, 22. listopadu, telefonoval okresní komisař Hanousek na místodržitelství o téhož dne doručeném přípisu liberecké zemské vlády o přesunu německých obcí z královédvorského do trutnovského okresu. „*Co se obcí samotných týče, některé jsou pro setrvání v okresu, jiné poslušnost odpírají.*“⁷⁶² Následují tři otázky: Chápeme dotaz, co podniknout s obcemi neplnícími aprovizační povinnosti k okresu. To bylo závažné téma, příliš příkrá, například výhrůžná reakce mohla potenciálně vyhrotit situaci. Poněkud zaráží dotaz: „*Mají dotyčné německé obce vyzvány býti k poslušnosti?*“⁷⁶³ Jestliže jim jejich nadřazení neoznámili změnu hranic, mělo okresní hejtmanství pečovat o správu svěřeného okresu, takže samotnou výzvu k poslušnosti obcím, jež by ji vůči sledovanému hejtmanství odmítly, by nejspíše jen naplnilo to, co se obecně čekalo. Směsicí rakouské úřední preciznosti a extrémní opatrnosti byla pak otázka: „*Má se přípis Národní rady liberecké zodpověděti, že její kompetence se neuznává, či vzít prostě ad akta?*“⁷⁶⁴ Je dokonce uvedena jako první z trojice. Jako by ani úřad neprožíval revoluci... Pokud se pak bude hejtman Ruth hájit, že hejtmanství se vždy úzkostlivě snažilo držet pokynů místodržitelství, budeme nakloněni mu věřit... Někdy tak činil až příliš opatrně – například o několik dní dříve při řešení náhodně vyšlého výstřelu jaroměřské Národní obrany v Kuksu a její snahy odzbrojit žírečského četníka se Ruth na místodržitelství dožadoval, aby pokáralo velitele jaroměřské Národní obrany (sokolského náčelníka Skalského). Ruth sám to vyjednal i u jaroměřského okresního Národního výboru, ale přímo se Skalským mu prý nepřísluší jednat.⁷⁶⁵ Místodržitelství v tomto smyslu napsalo jaroměřskému okresnímu Národnímu výboru (neboť četníci reprezentují československý stát), ale současně Rutha vyzvalo, aby „*s velitelem Národní obrany v Jaroměři také přímo styky navázal a případné stížnosti proti domnělým přehmatům mužstva strážního bezprostředně s ním projednati hleděl.*

⁷⁶¹ Tamtéž; zde též odpověď z 24. listopadu 1918 podepsaná správcem místodržitelství Kosinou, srov. KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 344–345.

⁷⁶² NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 36499, kart. 4516, fonogram od okresního hejtmanství (míst. tajemník Hanousek) v Dvoře Králové [na presidium místodržitelství v Praze] z 22. XI. 1918.

⁷⁶³ Tamtéž.

⁷⁶⁴ Tamtéž.

⁷⁶⁵ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 13/14/4, Pr. 36181, Praes. 879, kart. 5574, okresní hejtmanství, okresní správa politická Národního výboru ve Dvoře Králové n. L. Presidiu Místodržitelství zemské správy politické Národního výboru 18./XI. 1918.

*Teprv, [!] kdyby touto cestou nebylo možno odpomoc zjednati, nechť obrátí se pan xx za účelem zakročení na zdejší úřad.*⁷⁶⁶ Jinými slovy: Ať Ruth nepřetěžuje místodržitelství tím, co by měl být schopen vyřešit sám.

Sobota 23. listopadu 1918 byla ještě rušnější: okresní hejtman Ruth se obává napětí při dvou německých akcích následujícího dne (v (Choustníkově) Hradišti a Žirči), zemský prezident Kosina mu tedy nařídil jim zabránit a očekávané delegáty liberecké zemské vlády zatknout. Nakonec ovšem z akcí sešlo samo. Příznačná je Hanouskova poznámka z následného hodnocení: „*Správce četnické stanice v Hradišti (Gradlitz) přiznal se k ‚Deutschböhmen‘[,] a nebyl tedy na politické věci dotazován*“.⁷⁶⁷ Obvyklý nástroj hejtmanství nebyl nyní k dispozici, informace si muselo opatřit jinak.

Téhož dne na místodržitelství okresní hejtman Ruth posílá telegram, že obdržel od liberecké zemské vlády vyrozumění o vyčlenění všech 40 místních německých obcí, zmínil zásobovací problémy a prosí „*o pokyn nejkratší cestou*“.⁷⁶⁸ Téhož dne večer mu telefonicky vzkázali stanovisko zemského prezidenta Kosiny⁷⁶⁹: Přičlenění 40 německých obcí k trutnovskému okresu „*nesmí být nikterak respektováno*“⁷⁷⁰ a jejich administrativní zařazení zůstává při starém. „*Ohledně aprovisace nechť platí zásada, že obcím renitentním nic se přidělovat nebude; obce[,] které mají životní potřeby odvádět, budou i příště pro hejtmanství Královédvorské odvádět*“.⁷⁷¹

České stanovisko bylo tedy přirozeně odmítavé. Noviny zdůrazňují pošetilost projektu, prosazovaného jen německým tiskem, učiteli, kněžími a poslanci (zde Gollem a Seliskem), protože lidé chápou výhodnost příslušnosti k Československu. „*My si ze své historické země*

⁷⁶⁶ Tamtéž, odpověď z 22. listopadu 1918.

⁷⁶⁷ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 13/14/4, Pr. 36598, kart. 5574, fonogram od hejtmanství v Král. Dvoře n/L (okr. hejtman Ruth) [na presidium místodržitelství v Praze] z 23. listopadu 1918, ve 3:30, 4:30 a 5 hodin; Hanouskovo doplnění z 26. listopadu v 11:45 hodin.

⁷⁶⁸ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 36592, kart. 4516, telegram okresní hejtman [Josef Ruth] na presidium místodržitelství v Praze z 23. XI. 1918.

⁷⁶⁹ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 344–345; od 28. 10 1918 do 30. 4. 1919 byl sice pouze správcem českého místodržitelství a teprve poté se stal prezidentem zemské politické správy, nicméně v zápisu fonogramu se doslova uvádí: „z rozkazu pana přes. Kosiny“, NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 37275/18, kart. 4516, fonogram okresnímu hejtmanství v Král. Dvoře n/L (okr. hejtman Ruth) [z presidia místodržitelství v Praze] z rozkazu pana přes. Kosiny Karel Rotter, okr. komisař z 23. listopadu 1918, v 6 hodin večer.

⁷⁷⁰ Tamtéž.

⁷⁷¹ Tamtéž.

*nedáme vytrhnout ani píď půdy, neboť jsme vítězi a a ne poraženými a dohoda [!] znovu přistoupila a uznala všechny podmínky naše a přání. A že první podmínka naše: celistvost země bude respektována na mírové konferenci, jest jisto tak, jako že jedna a jedna jsou dvě. Nebojíme se a hledíme své velké budoucnosti klidně vstříc.*⁷⁷² Klid se ovšem týkal budoucnosti, stávající poměry noviny přec jen zneklidňovaly, třeba když německé hlídky bránily Dvorákům nakupovat v některých okolních vesnicích (zvl. ve Vlčkovcích) potraviny: „*Divíme se opravdu našemu pražskému Národnímu výboru a jeho shovívavosti, s níž se dívá na řádění Českých Němců. (...) Nejlepší zbraní proti těmto vetřelcům do naší krásné vlasti by bylo, [!] obsaditi vojensky střediska německého směšného odporu, aby se museli vzdáti na milost a nemilost, a pár štváčů jednoduše zavřít, nebo vyvézt do jejich zaslíbené země – Německa. Nejsme přáteli násilných převratů, ale tato individua jiného si nezaslouží. Stůjme proto na stráži[,] a nepomůžte-li nám Praha, pomůžeme si sami.*“⁷⁷³ Na obranu Národního výboru a poté vlády nutno dodat, že obsazování bylo záměrně zahájeno teprve poté, když se do vlasti přesunuly české frontové pluky.⁷⁷⁴

Touto atmosférou byla vymezena činnost Národní obrany ve Dvoře Králové nad Labem. Po živelných začátcích s improvizovanými hlídkami se ustavila 5. listopadu a vstoupili do ní všichni přítomní členové Sokola, hasičského sboru a armády.⁷⁷⁵ Zahrnovala 22 důstojníků a praporčíků a 74 příslušníků mužstva. Po půlce listopadu se převážně dalších 23 osob přihlásilo do sokolské setniny určené pro obranu Slovenska. Jako výzbroj Národní obraně nejprve posloužily lovecké pušky a další zbraně obyvatel, poté výzbroj navracejících se vojáků, teprve 24. 11. si dovezli z Jičína 100 pušek, 2 ruské kulometry, 9 beden nábojů pro pušky a 8 beden s pásy pro kulomet. Postupně také pro svůj provoz zrekvírovala několik vozidel místních továrníků. 26. listopadu si její delegáti vyžádali vytvořit z členů Národní obrany samostatnou rotu přidělenou k jaroměřskému strážnímu praporu. Z Jaroměře byla do Dvora Králové přeložena i další rota, ubytovaná v Německém domě (královédvorská byla umístěna do

⁷⁷² Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 26, 23. 11. 1918, s 3.

⁷⁷³ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 27, 30. 11. 1918, s. 3.

⁷⁷⁴ HUBENÝ, David – KOUŘIMSKÝ, Jan. Poznámky k vojenské eliminaci provincie Deutschböhmen. In: JAKUBEC, Pavel, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*, s. 57–68, 58, 61.

⁷⁷⁵ SOka Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 346.

německé školy). Pro naše účely není bez zajímavosti, že té královédvorské tehdy velel pozdější kronikář Bedřich Söllner.⁷⁷⁶ Slavnostní přísahu složila na Zábojově náměstí 11. prosince.⁷⁷⁷

Činnost místní Národní obrany bychom v zásadě mohli rozdělit do tří oblastí.

První byla péče o zachování pořádku ve městě. K tomu ostatně vznikaly improvizované sokolské hlídky už během 28. října, jak bylo popsáno výše. Jednalo se ovšem o pořádek nový, takže mj. 10. listopadu prohledala všechny místnosti zdejšího spolkového Německého domu a 11. listopadu obsadila okresní hejtmanství, odstranila dvojjazyčné nápisy a zakázala vyvěšovat německé časopisy.⁷⁷⁸

Do budování československého státu se ovšem nejviditelněji zapojila při obsazování okolních vesnic Dolní Nemojov, (Choustníkoho) Hradiště, Kuks, Kocléřov, Dolní Sůr, Dubenec, Huntířov, Mostek, Žírče a Hvězdy ve dnech 8.–15. prosince 1918. Jejich starostové museli písemně složit přísahu československé republice. V Dubenci navíc pověsila na návsi na šibenici sochu Františka Josefa, nalezenou v turnerském sále. V německých obcích byly ponechány hlídky. V Hvězdě starosta odmítl podepsat, tak byl nahrazen místním českým kovářem. Vedoucí činitelé chystané proklamace „Deutschböhmen“ v (Choustníkově) Hradišti včetně místního starosty Janka, organizátoři německé obdoby Národní obrany (Volkswehru), hradištský strážmistr Seifensieder a žírečský starosta Gottwald, odmítající uznat příslušnost k Československu, byli zatčeni a uvězněni u královédvorského soudu.⁷⁷⁹ Po třech týdnech byli ovšem z vazby propuštěni.⁷⁸⁰ Národní obrana také dosazovala do výborů německých obcí Čechy, ale – jak s odstupem pohoršeně konstatuje pamětní kniha – nikoli trvale: „*A jak zabořelo všechny příslušníky N. O. po jejím rozpuštění, když tenkrát již česká politická správa zrušila tuto vůli lidu s prohlášením, že N. O. neměla žádného práva něco podobného dělati. A tak starý systém vrátil se zase do německých obcí.*“⁷⁸¹

⁷⁷⁶ SÖLLNER, Bedřich. Národní obrana královédvorská 1918. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 69–77, 70–73; SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 183–185.

⁷⁷⁷ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 29, 14. 12. 1918, s. 2.

⁷⁷⁸ SÖLLNER, Bedřich. Národní obrana, s. 72.

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 74–75; Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 29, 14. 12. 1918, s. 2–3; Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 30, 21. 12. 1918, s. 4.

⁷⁸⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 39.152, Praes. 910, odpověď na dotaz místodržitelství, Presidium místodržitelství. Presidium zemské správy politické Národního výboru úřadujícímu okresnímu tajemníku ve Dvoře Králové n. L., dne 27. prosince 1918; zde i Hanouskova odpověď z 31./12. 1918.

⁷⁸¹ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem,

Třetí funkcí Národní obrany byla funkce ekonomická: zamezit vývozu potravin a látek z okresu. Také to byla funkce nejdější: Ještě v lednu 1919 zabavila 2176 kg mouky, 700 kg obilí, 60 kg máku a 80 kg tuku.⁷⁸²

Okresní národní výbor se veřejně hlásil k činnosti Národní obrany: „*Vše, co Národní obrana zařizuje, děje se vždy z usnesení nebo s vědomím Okresního Národního výboru místního. Činíme toto oznámení proto, poněvadž se ve městě leckde vypráví, že Národní obrana činí vše na vlastní pěst.*“⁷⁸³

Místní Národní obrana byla rozpuštěna koncem února 1919.⁷⁸⁴

Národní výbor sehrál klíčovou roli při prosazování československého státu, ale sama jeho existence nastolovala problematické soužití se státní správou. Slyšeli jsme už, že právě do rukou předsedy Okresního národního výboru Holuba okresní hejtman Ruth a místní úředníci dne 3. listopadu 1918 složili slib věrnosti Československu.⁷⁸⁵ To patrně byla pro hejtmana jakožto druhdy hlavního představitele státní moci v okrese hořká pilulka. Ostatně už víme, že krátce předtím byl Holub Ruthem vyšetřován za provolání slávy příští české republiky dne 14. října.⁷⁸⁶ Je vskutku otázkou, zda Holub ocenil tuto Ruthovu profesionální preciznost.

Okresní Národní výbor na druhou stranu také musel s hejtmanstvím počítat. 31. října mu tedy Holub oznámil vznik výboru pro místní soudní okres.⁷⁸⁷ A 4. listopadu pražský Národní výbor československý obeslal okresní hejtmanství a okresní národní výbory telegramem: „*V otázkách zásobovací[ch] jakož i v záležitostech spadajících do politické správy jsou jako dosud příslušny okresní politické úřady (hejtmanství a expozitury)[,] vzájemná podpora okresních politických úřadů a okresních národních výborů věci národní jen prospěje*“.⁷⁸⁸ Tedy nikoli samovláda národních výborů.

Také státní správa dostala od místodržitelství jasné pokyny: Německý i český oběžník všem okresním hejtmanům informoval o Coudenhovově odchodu na dovolenou a převzetí

s. 187.

⁷⁸² Tamtéž, s. 188; SÖLLNER, Bedřich. Národní obrana, s. 72.

⁷⁸³ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 26, 23. 11. 1918, s. 3.

⁷⁸⁴ SÖLLNER, Bedřich. Národní obrana, s. 76.

⁷⁸⁵ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 24, 9. 11. 1918, s. 2.

⁷⁸⁶ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 177.

⁷⁸⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Pres. 855, Okresní Národní výbor okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem dne 31. října 1918.

⁷⁸⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 2066, Praes. 853, telegram Národního výboru československého v Praze okresnímu hejtmanství Dvůr Králové nad Labem dne 4. listopadu 1918.

místodržitelství Janem Kosinou, jinak však o kontinuitě chodu úřadů. Kosina se odvolává též na dohodu s pražským Národním výborem.⁷⁸⁹ Okresní hejtman Ruth to také obratem oznámil obcím a zveřejnil vyhláškou – se zdůrazněním zachování činnosti politických úřadů v dosavadním složení a působnosti.⁷⁹⁰ O kontinuitě svědčí hned nazítří též vlastně starosvětsky zdvořilostní oznámení místodržitele Coudenhova, jímž česky i německy oznamuje, že požádal o dovolenou, a děkuje všem úředníkům za horlivé a obětavé plnění služebních povinností.⁷⁹¹ Naposledy tedy zmobilizoval úřední aparát k distribuci svého oběžníku. A další doklad kontinuity přinesl 6. listopadu oběžník, jímž Kosina česky i německy informuje o zproštění někdejších rakouských státních úředníků úřední přísahy bývalou rakouskou vládou.⁷⁹² Ačkoli to nikterak nekomentuje, už pouhá distribuce informace o usnesení orgánu již neuznávaného státu naznačuje, že tím padla překážka, jež by měla počestného státního úředníka zajímat, možná snad i trápit.

Onoho 30. října ovšem (vlastně dříve, protože číslo jednací je o jednotku nižší) Kosina vydal i český oběžník pro české a převážně české okresy, kde píše o splnění staletých snů českého národa, který ovšem potřebuje podporu politické správy. Obrací se tedy „*k těm, u nich mohu očekávati porozumění pro tyto příkazy hodiny[,] a (...) [vznáší] k nim důraznou prosbu, aby radostně, horlivě a prodchnuti novým duchem přikročili k plnění svých povinností a zachováním rovnováhy ve správním organismu, jakož i zabezpečením klidu a pořádku za všech okolností splnili onu část nových úkolů, která vložena jsou na jejich bedra.*“⁷⁹³

Ruth se rozhodně nebouřil a 14. listopadu vydal vyhlášku Okresního hejtmanství, okresní správy politické Národního výboru, všem obcím, v níž opěvoval vznik nového státu, sliboval blízkost úřadů lidem a hájení jejich práv a na závěr v české verzi vyhlásil: „*A k této součinnosti podávám Vám jakožto správce okresního hejtmanství, okresní správy politické Národního*

⁷⁸⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nro 34.849, Praes. 854, Statthaltereipräsidium im Königreiche Böhmen – Runderlass am 30. Oktober 1918 / Praesidium místodržitelství v království Českém – oběžník, dne 30. října 1918; o dva týdny později Kosina informoval o svém jmenování správcem místodržitelství od presidia Národního výboru československého, tamtéž, Čís. 35.855, Praes. 878, Praesidium místodržitelství. Praesidium zemské správy politické Národního výboru – oběžník, dne 14. listopadu 1918.

⁷⁹⁰ Tamtéž – přílohy.

⁷⁹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 34980, Praes. 865, Presidium místodržitelství úředníkům politických úřadů a zemské školní rady v království Českém, dne 31. října 1918.

⁷⁹² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 35.022, Praes. 869, Presidium místodržitelství – oběžník, dne 6. listopadu 1918.

⁷⁹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 34848, Praes. 853, Praesidium místodržitelství v království Českém – oběžník, dne 30. října 1918.

výboru ve Dvoře Králové n. L., upřímně svoji ruku a žádám Vás, abyste pracovali se mnou s plnou důvěrou pro blaho naší milované vlasti, k níž vine nás nerozlučitelně slovanský náš cit.“⁷⁹⁴ Verze pro německé obce byla střízlivější, přesto vyzývala ke spolupráci „na budování našeho mladého státu, naší milované vlasti.“⁷⁹⁵ Tomu se nedalo nic vytknout.

Problémy se přesto objevovaly. Dobře je zrcadlí místní tisk, kritizující, že hejtmanství úřaduje nadále i německy: „*Němčina stále ještě straší a řádí na zdejších hejtmanství a u soudu. Občané-úředníci těchto úřadů stále nevědí, že jsou v republice československé[,] a proto že se vyřizuje vše jen v řeči české. Oboujazyčnost napsů na našem hejtmanství a na soudu jest provokací českého lidu. (...) Taktéž by měli věděti tito pánové, že titul úřední: ‚Okresní správa politická Národního Výboru ve Dvoře Králové‘ jest do němčiny nepřeložitelný a že oznámení úřední stranám v Dvoře Králové n. L., [!] má se díti výhradně v úřední řeči české, neboť v Králové Dvoře i každý největší německý zuřivec zná velmi dobře česky. Není divu pak, že lid všeobecně přeje si radikální změny v osobách bývalého usurpatorského [!] Rakouska, když tyto nechtějí řídit se dle přání českého lidu.*“⁷⁹⁶ Jinde v témže čísle se oznamuje, že zdejší Okresní Národní výbor se 29. listopadu usnesl „*zaslati okamžitě ministerstvu vnitra telegram, aby okresní hejtman J. Ruth byl přeložen a aby na jeho místo byl dosazen osvědčený, uvědomělý a energický správce politického úřadu. Příští středu odeběře se do Prahy deputace zástupců městské rady, průmyslnictva, dělnictva a živnostníků intervenovati v předešlé a v jiných velice nutných záležitostech.*“⁷⁹⁷

Jedním ze čtenářů Královédvorských listů byl ovšem také Josef Ruth a reagoval bleskově: téhož dne odeslal dva a půl stránky dlouhé vyjádření na místodržitelství (označované stejně podvojně jako jeho vlastní úřad též jako zemská správa politická Národního výboru). Shrнул oba články, přidal je jako přílohu a vyjádřil své překvapení, protože doposud ho prý předsedové královédvorského a jaroměřského okresního Národního výboru ujišťovali, „*že proti osobě mé není stesku a že stále s těmito oběma korporacemi jsem zdánlivě v dobrém styku.*“⁷⁹⁸

⁷⁹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Preas 867 vyhláška Všem obcím! Okresního hejtmanství, okresní správy politické Národního výboru, dne 14. listopadu 1918.

⁷⁹⁵ Tamtéž, An alle Gemeinden, Bezirkshauptmannschaft, politische Bezirksverwaltung des Nationalausschusses am 15./XI. 1918.

⁷⁹⁶ Královédvorské listy. Organ České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 27, 30. 11. 1918, s 2.

⁷⁹⁷ Tamtéž, s. 1.

⁷⁹⁸ NA, fond Prezidium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 37301/1918, kart. 4516, Okresní hejtmanství, okresní správa politická Národního výboru Praesidiu místodržitelství, zemské správy politické Národního výboru dne 30. 11. 1918.

Následuje výčet konkrétních situací. Ruth uznává třetí plochy: „*Ovšem nemohl jsem, již i za dřívější státní správy, přání města zdejšího vždy vyhověti*“⁷⁹⁹, například když nevedl politiku čistě okresní a nenařídil zadržet mouku a brambory. Když se místní okresní Národní výbor dožadoval, aby Ruth nařídil německým obcím ubytovat jeho hlídky pro zamezení vývozu potravin, v souladu s pokynem tak neučinil, neboť podle pokynu z místodržitelství (ministerstva vnitra) se tak může dít jen na základě vzájemné dohody. V souladu s pokyny místodržitelství neumožnil Národnímu výboru zabavit prezidiální archiv,⁸⁰⁰ ale umožnil jim ho týden studovat. Dává nahlédnout i do složitosti zásobování na hranicích dvou „národních revolucí“, ve skutečnosti nicméně méně vyhrocených, než by se na první pohled zdálo: „*Dodávání – mléka, másla, částečně i obilí a bramborů – z některých německých obcí v poslední době poněkud vážne, an obyvatelstvo vzhledem k návodům německé vlády v Liberci jest uvedeno v nejistotu; různí starostové němečtí mne však ujišťovali, že situace se v nejbližší době vyjasní[,] a naznačili, že se od okresu neodloučí a dodávati budou. Jisté zlepšení jest v tomto ohledu již zpozorovati.*“⁸⁰¹

Pokud jde o používání češtiny i němčiny v úřadování i nápisech, vzhledem k počtu německých obcí v královédvorském okrese politickém (40 z 86) i soudním (32 z 38) na stávajících pravidlech nic neměnil. „*Úřaduje se v jazyku českém se státními /i vojenskými/ úřady československého [!] státu[,] s četnictvem a se samosprávnými úřady českými; v jazyku německém se samosprávnými úřady /obcemi/ německými. Se stranami dle podání. / Vzhledem k typicky smíšené povaze zdejšího okresu hledím – respektujíc [!] majoritu českou [-] zachovati úplnou nestrannost.*“⁸⁰²

Ruth zdůraznil své dobré úmysly: „*Všemožně se snažím[,] bych zůstal v dobré dohodě s místními směrodatnými činiteli[,] a také posud dobré styky jsem udržel. / Jest zejména moji*

⁷⁹⁹ Tamtéž.

⁸⁰⁰ Tento požadavek vznesly společně královédvorský i jaroměřský Národní výbor 4. listopadu, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 39 (54, 55), Pres. 866, okresní Národní výbor ve Dvoře Králové n. L. a Jaroměři okresnímu hejtmanu J. Ruthovi, správci okresního hejtmanství a předsedovi okresní školní rady 4. listopadu 1918; Ruthův telegram místodržitelstvímu presidiu 5. 11. 1918, tamtéž; místodržitelství oběžník odmítající zabavování úředních spisů okresními Národními výbory (oznámení na příkladu Čáslavi), tamtéž, čís. 36.586, Praes. 898, Praesidium místodržitelství. Praesidium zemské správy politické Národního výboru všem okresním hejtmanstvím a politickým expositurám v českých okresích – oběžník, 27. listopadu 1918.

⁸⁰¹ NA, fond Prezidium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, Pr. 37301/1918, kart. 4516, Okresní hejtmanství, okresní správa politická Národního výboru Praesidium místodržitelství, zemské správy politické Národního výboru dne 30. 11. 1918.

⁸⁰² Tamtéž.

[!] zásadou, bych přání všech stran osobně vyslechl a dle možnosti jim vyhověl, což se širším obecnstvem též uznává.“⁸⁰³

Josef Ruth má tedy podle svých slov jako státní úředník čisté svědomí. Čekali bychom, že se bude dovolávat podpory místodržitelství vůči místním radikálům, s nimiž jedná v souladu s instrukcemi. Ale Ruth byl realista a velmi dobře si uvědomoval, že precizní plnění povinností státního úředníka nestačí, proto končí vlastně jen zdánlivě překvapivě: „*Vždy pamětliv příkazů představených úřadů prosím, bych mohl stesky okresního národního výboru královédvorského seznati blíže a dle toho se tak zařídit, bych svou kvalifikaci, za jednadvacetileté politické služby v různých oborech získanou, si zachoval.*“⁸⁰⁴ Po všem zdůrazňování vlastní nevinu Josef Ruth kapituloval před okresním Národním výborem a nedožadoval se pomoci s odmrštěním požadavků výboru, jen šance na úpravu své činnosti právě podle výborem požadovaných pravidel, protože jinak by už nemohl svůj post zastávat – pozbyl by kvalifikace vyzískané letitým pronikáním do právních předpisů... Těžko v našem městě nalézt výmluvnější doklad toho, že přání lokálních revolucionářů jsou pro úřady důležitější než pokyny jejich nadřízených. Právě toto musel ovšem československý stát vyřešit, pokud chtěl skutečně fungovat.

O čtyři dny později Ruth sepsal dodatečnou aktualizaci, že kvůli neoprávněnému strhávání oboujazyčných úředních nápisů nechal zhotovit jednotně nápisy české. I zde veřejný tlak platil více než úřední pokyny zodpovědné osoby.⁸⁰⁵

Dodejme, že královédvorské okresní hejtmánství skutečně čile komunikovalo s místodržitelstvím. K případům uvedeným výše můžeme doplnit i v jeho obraně zmíněný dotaz na ubytování pro hlídky Národní obrany – nejen že problém místodržitelství už tehdy popsalo, ale nezatajilo ani jeho negativní ohlas: „*Když bylo stanovisko toto Národní obraně K. Dv. objasněno, nebyla s ním spokojena, ježto spatřuje v tom jakousi zaujatost úřadu proti sobě.*“⁸⁰⁶ A skutečně je Kosinův pokyn smířlivý (i nereálný): pokusit se přátelsky dohodnout

⁸⁰³ Tamtéž.

⁸⁰⁴ Tamtéž.

⁸⁰⁵ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, kart. 4516, Pr. 37562, Okresní hejtmánství, okresní správa politická Národního výboru Praesidii místodržitelství, zemské správy politické Národního výboru dne 4. 12. 1918.

⁸⁰⁶ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 13/14/4, Pr. 36793, kart. 5574, fonogram od hejtmánství v Král. Dvoře n/L (místodržitelský tajemník Hanousek) [na presidium místodržitelství v Praze]-z 26. listopadu 1918.

s německými obcemi...⁸⁰⁷ Ruth tedy nesl osobní politickou odpovědnost i za plnění pokynů nadřízených...

Stylizace Ruthovy apologetiky vyznívá jako reakce na novinové články. Netušil tedy, že již 25. listopadu vznikla stížnost zdejšího okresního Národního výboru (podepsán předseda Holub) zemské politické správě, tedy místodržitelství. Vyznívá drtivě: „*Při vyhlášení Československého státu [Ruth] složil do rukou zástupců okresního Národního výboru slib, že bude přesně jednati v intencích Československého státu. Slibu tomuto však naprosto nedostál, neboť ještě dnes neví[,] jak úřadovati, nejsa rozhodnut, zda snad nastanou staré rakouské poměry neb zda uskuteční se Československý stát.*“⁸⁰⁸ To je velmi vážné obvinění. Přitom měsíc po zániku staré monarchie samozřejmě nemůže být chápáno jako projev Ruthova váhání, jaký stát tu zvítězí. Začteme-li se do dalších řádků, je obviňován z pobuřující nečinnosti: „*Tuto nerozhodnost těžce nese české obyvatelstvo královédvorské a okolní. Důsledek toho jest, že přesně nekoná svých povinností úředních, nečiní nátlak na okolní německé obce, aby přesně veškerým povinnostem aprovizacním dostály, zkrátka chová se tak, že jednání jeho působí všeobecnou rozhořčenost mezi obyvatelstvem.*“⁸⁰⁹ Co může tento vývoj způsobit? Jednak další pobouření („*V době tohoto převratu jest tu obava, že dosud klidné obyvatelstvo královédvorské nenechá si dlouho takového počínání správce politického úřadu líbiti, že snad i mocí vynutí si přeložení jeho.*“⁸¹⁰), jednak výpadky v nezbytné aprovizaci. A závěr? „*Z důvodu toho usnesl se okresní Národní výbor, by podána byla žádost k místodržitelství, zemské správě politické Národního výboru o přeložení tohoto úředníka. / Vykonávaje usnesení toto, žádám, aby toto opatření pokud možno v brzké [!] době bylo provedeno.*“⁸¹¹

Ruthova obrana zní věrohodně. Ostatně situaci, kdy se část okresu rozhodla přerušit dosavadní vazby k okresnímu úřadu, ba české zemské správě a přihlásit se k nově vznikajícímu jinému státu, nebylo možné řešit běžnými administrativními postupy. Prosincové vojenské obsazování německého pohraničí na různých místech Čech dokládá, že pouhé úřední pokyny prostě nestačily, a více okresní hejtman Ruth k dispozici neměl. Na druhé straně pobouření veřejnosti, které vyplývá ze stížnosti i novin, pořádek narušit mohlo. V tomto ohledu vnímáme žádost o přeložení jako součást velkého úsilí starosty Holuba a dalších místních činovníků udržet ve

⁸⁰⁷ Tamtéž.

⁸⁰⁸ NA, fond Prezidium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, kart. 4516, Pr. 37275, okresní Národní výbor Dvůr Králové n. L. Místodržitelství[,] zemské politické správě Národního výboru dne 25. listopadu 1918.

⁸⁰⁹ Tamtéž.

⁸¹⁰ Tamtéž.

⁸¹¹ Tamtéž.

městě pořádek. Ostatně: proti dobovým žurnalistickým výzvám k očistě od „rakušáků“ zde není řeč o vyhazovu či nuceném penzionování, ale o přeložení. Že by šlo více o projev opatrnosti než radikalismu?

Víme již, že od počátku prosince měly národní výbory ukončit svou činnost s výjimkou těch „frontových“ či menšinových. Na tuto strunu hrál i královédvorský okresní Národní výbor ve snaze zachránit svou další existenci, získal podporu politické správy místní (správce úřadu Hanousek) i zemské (správce českého místodržitelství Kosina), ale neuspěl a poté už žádnou činnost nevyvíjel. Zajímavá je Kosinova poznámka, že *„dosti nesnadné poměry národnostní a socialní v Královédvorském okresu instituci takovou nezbytně vyžadují a – což nejvíce na váhu padá – tento okresní národní výbor, jak patrně, pracuje v souhlasu se státním úřadem (okresním hejtmanstvím), tak že vůbec není důvodu, proč by v své činnosti měl být rušen.“*⁸¹² Přesto zdejší okresní Národní výbor už činnost neobnovil.

To už ovšem nebylo okresní hejtmanství za Ruthova úřadování. Jeho éra se uzavřela vcelku současně s érou okresního Národního výboru. Ačkoli jeho kritika nebyla věcně opodstatněná, jeho situace byla každopádně obtížně udržitelná. Proto byl v pátek večer 8. prosince 1918 informován o udělení dovolené místodržitelstvím z rozkazu ministerstva vnitra. Nazítří předal správu úřadu svému dosavadnímu zástupci, místodržitelskému tajemníku Vítězslavu Hanouskovi.⁸¹³ Jeho odvolání nicméně formálně působí jako běžné přeložení.⁸¹⁴ Kariéra Josefa Rutha ovšem zdaleka nekončila: ačkoli první jmenování zhatil v zárodku nátlak okresního národního výboru ve Vrchlabí,⁸¹⁵ r. 1919 se stal postupně správcem okresní politické správy v Dubé, přednostou okresní správy politické v Duchcově a v Českém Krumlově. Podezřele rychlé střídání působišť tam skončilo, zůstal tu ve své funkci dalších osm let a mezitím získal titul a charakter místodržitelského rady (12. 4. 1920), stal se místodržitelským radou (18. 1. 1921), dosáhl titulu a charakteru vládního rady (22. 12. 1924) a konečně i vládního rady

⁸¹² NA, fond Prezidium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/22/10, č. 43914, Pr. 38840, kart. 4516, Okresní hejtmanství, okresní správa politická Národního výboru Praesidii místodržitelství, zemské správy politické Národního výboru v Praze dne 16. XII. 1918; tamtéž, č. 38840, kart. 4516, Presidium místodržitelství, Presidium zemské správy politické Národního výboru okresnímu výboru Národnímu ve Dvoře Králové n/L. 21. prosince 1918, zde i Kosinova zpráva pro Presidium ministerstva vnitra v Praze z 9. ledna 1919, Pr. 39486.

⁸¹³ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 29, 14. 12. 1918, s. 2.

⁸¹⁴ KLEČACKÝ, Martin. Převzetí moci, s. 705–706, 720: Josef Ruth tu je v přehledu změn zařazen do kategorie e): „přeložen z běžných služebních důvodů (aby obsadil uprázdněná hejtmanství, na vlastní přání, povolán službou k ministerstvu)“.

⁸¹⁵ KRLÍN, Jan. Výměny úředníků, s. 246.

(3. stupnice, 23. 12. 1927). V letech 1928–1934 byl přednostou okresního úřadu v Žatci, r. 1934 byl penzionován, zemřel v Praze r. 1952 ve věku 79 let.⁸¹⁶

Pokud snad Vítězslav Hanousek doufal, že bude potvrzen v čele úřadu definitivně, byl zklamán. Novým správcem okresní správy politické Národního výboru byl jmenován Emanuel Pacovský, dosavadní vrchní okresní komisař v Hradci Králové, který stál v čele královédvorského úřadu s rostoucí hodností až do r. 1936.⁸¹⁷

Jak si přiblížíme v části věnované loajalitě, ani Hanousek nebyl vnímán jednoznačně, druhý muž okresu za války se nyní setkával i s nedůvěrou. Snad i proto byl ještě r. 1919 přeložen k okresní politické správě v Jablonci nad Nisou (mohlo jít ovšem také o obvyklou cirkulaci úředníků, ve Dvoře Králové nad Labem působil dlouhých 14 let), teprve zde dosáhl funkce okresního hejtmána (1920), v l. 1922–1923 působil u zemské správy politické, stal se místopředsedou radou ad personam, v letech 1923–1927 vedl okresní politickou správu v Karlíně a v l. 1927–1935 zastával též post v okresu Praha-venkov. R. 1935 byl penzionován, r. 1950 v Praze zemřel ve věku nedožitých 77 let.⁸¹⁸

Do vzrušených politických bojů o činnost okresních úřadů průběžně vstupují též záležitosti hospodářské. Už 1. prosince 1918 místopředsedství vyzývá k ukládání finančních prostředků v peněžních ústavech, protože jejich přechováváním doma trpí jak občané, kteří přicházejí o úroky, „*ale poškozuje tím i hospodářský zájem státu a národa, odnímajíc prostředky investicím v obchodě a průmyslu a nutíc státní správu k neustálému vydávání nových a nových platidel.*“⁸¹⁹ Došlo též na pokyn hejtmanstvím, aby podporovala upisování půjčky Národní svobody.⁸²⁰ Cenzurní ostražitost povzbudil pokyn zamezit uveřejňování zpráv o československé armádě na Slovensku.⁸²¹ Pořád to byly nové úkoly nového státu, ale přesto – svým způsobem povědomé. Každodenní chod úřadu postupně nabíral předvídatelný, normálnější rytmus. Ostatně už r. 1919 musel být adept na práci aktuárského eléva do zkušební

⁸¹⁶ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 581.

⁸¹⁷ Tamtéž, s. 487–488.

⁸¹⁸ Tamtéž, s. 220.

⁸¹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís 34961, Praes. 858, Presidium místopředsedství – oběžník, dne 1. listopadu 1918.

⁸²⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís 37.094, Praes. 897, Presidium místopředsedství. Presidium zemské správy politické Národního výboru okresnímu hejtmanství / politické exposituře, okresní správě politické Národního výboru, dne 30. listopadu 1918.

⁸²¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 37435, Praes. 901, Presidium místopředsedství. Presidium zemské správy politické Národního výboru – oběžník, dne 4. prosince 1918.

praxe v politické službě prověřen policií v ohledu mravním a politickém,⁸²² nešlo nezpomenout na tradici zkoumání dynastické loajality...

Už z osudů úředníků stojících v čele královédvorského okresního hejtmanství je zjevné, co lze ukázat v Čechách všeobecně – „*snad až překvapivou míru kontinuity klíčových aktérů státní správy*“,⁸²³ protože do konce roku 1919 „*ve třech okresech ze čtyř seděl dál bývalý c. k. okresní hejtman*.“⁸²⁴ Jiný autor svůj výzkum problematiky z jiné perspektivy shrnul, že „*v materiálech nebyl nalezen případ státního úředníka, kterého by převrat 28. října 1918 nějakým způsobem výrazněji existenčně postihl. To se týká úředníků české i německé národnosti*.“⁸²⁵ Jména institucí politické správy se samozřejmě vyvíjela – *via facti* se v nové republice okresní hejtmanství přejmenovala na okresní správy politické (místodržitelství obdobně na zemskou správu politickou), zákonem o organizaci politické správy z r. 1927 se od roku 1928 označovaly jako okresní a zemské úřady, jež vykonávaly i někdejší pravomoci samosprávných zastupitelských sborů, resp. zemských výborů. Okresní a zemské úřady získaly větší trestní pravomoc, ale v porovnání se Slovenskem a Podkarpatskou Rusí nebyla tradice kontinuity opuštěna.⁸²⁶ V této i jiných souvislostech se tak dělo navzdory proklamovanému programu odrakouštění, a to počínaje právními předpisy a organizačními strukturami a konče postavením hlavy státu. Ostatně na svých místech zůstaly tisíce úředníků státu a samospráv se vzděláním a praxí z Rakousko-Uherska.⁸²⁷ I zde se prokázalo, „*že dokonce i ti nejodhodlanější radikální revolucionáři do jisté míry zdědí stát po padlém režimu. Některé z těchto odkazů jsou pouze symbolické, což neznamená, že by byly méně důležité*.“⁸²⁸

Ne že by změn bylo málo. Vedle těch administrativních a legislativních můžeme zmínit faktory ovlivňující uplatnění státního úředníka. Na rozdíl od rakouských poměrů, v nichž dominovaly při neformálních vztazích struktury etnického typu, v Československu jde především o vazby

⁸²² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 40 (56), Čís 31481, Praes. 145, Presidium zemské správy politické v Praze panu přednostovi okresní správy politické ve Dvoře Králové, dne 26. září 1919; zde i dotaz okresní správy politické u místního policejního úřadu z 1. X. 1919 a jeho odpověď z 2. X. 1919. Jednalo se o Emila Brdičku a šetření proběhlo kladně, neboť „*jest na cti úplně zachovalý a nebylo dosud jak v mravním[,] tak v politickém chování proti němu ničeho závadného shledáno. Týž jest národnosti české*.“

⁸²³ KLEČACKÝ, Martin. Převzetí moci, s. 730.

⁸²⁴ Tamtéž, s. 713.

⁸²⁵ KRLÍN, Jan. Výměny úředníků, s. 233.

⁸²⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 350–353.

⁸²⁷ COHEN, Gary B. *The Austrian Bureaucracy*, s. 64–65.

⁸²⁸ ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008. 274 s. Limes. ISBN 978-80-246-1490-8, s. 173.

politického typu.⁸²⁹ Vedle nadšení vládnoucích politických stran z plné moci ve „svém“ státě to ovšem souvisí s tím, že etnická linie přestala být sama o sobě záležitostí zákulisní protekce a dosáhla oficiální role.⁸³⁰ Došlo totiž k podstatné změně praxe předchozího čtvrtstoletí, kdy okresní hejtman měl národností odpovídat národnostní většině ve svěřeném okrese. „*Ohledy na to, aby okres vedl úředník, který by po národnostní stránce odpovídal místním poměrům, přestaly mít po vzniku Československé republiky pro nové vládní představitele jakoukoli relevanci. Pražské ministerstvo vnitra vyvíjelo již od svého vzniku systematickou snahu obsadit v první řadě strategická místa pohraničí nacionálně českými správci.*“⁸³¹ Přes organizační problémy se to také dělo: V říjnu 1918 tvořili němečtí hejtmané 42 % celkového počtu definitivně jmenovaných správců v Čechách, což bylo o přes 5 % více než německý podíl na místní populaci (několik českých okresů nebylo ovšem tehdy obsazených definitivně, tedy se sem nepočítají). Oproti tomu koncem roku 1925 byly okresní úřady v rukou německých správců jen v 15 % případů, což bylo o 18 % méně, než odpovídalo podílu Němců při sčítání lidu r. 1921. Jinak řečeno: Zatímco r. 1918 měli v Čechách Češi 58 % okresních hejtmanů při 63% podílu na obyvatelstvu Čech, r. 1925 šlo o 85 % okresních hejtmanů při 67% podílu na populaci.⁸³² Na druhé straně nutno přiznat, že němečtí hejtmané neprojevovali někdy potřebnou ráznost při zákrocích prosazujících československé představy, zvl. r. 1919, neodpovídající představám německé veřejnosti, navíc měli slabou pozici proti československým důstojníkům i veřejnosti. Ani pozice českých úředníků v německém prostředí nebyla však snadná: pokud se snažili společensky sblížovat s německým prostředím, riskovali ztrátu důvěry Čechů a pražského centra. Zapojení do aktivit tamní české menšiny mělo však obdobný dopad pro budování důvěryhodnosti s tamními Němci. A pokud se společensky nezapojovali, přišli o možnost neformálního působení, navíc i neutralita mohla místní menšinové spolky pohoršovat a je ohrožovat. Přispělo to větší fluktuaci v úřadech, než bylo běžné koncem monarchie.⁸³³

⁸²⁹ ŠOUŠA, Jiří. Jak to bylo a být nemělo, s. 58.

⁸³⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci, s. 187–188.

⁸³¹ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 85.

⁸³² Tamtéž, s. 85–86; KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. II. díl. Vydání první. [Ostrava]: Ostravská univerzita, 2016. (440 stran). ISBN 978-80-7422-551-5, s. 305.

⁸³³ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, 86–96.

2.13 Poválečná obnova města

Naopak dramatické změny prodělala obecní samospráva. Volební kurie působily už před válkou anachronicky, tím spíše v revolučních časech. Ostatně už v květnu 1917 vyzvala královédvorská městská rada k zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva pro volby do samospráv a tuto informaci předala zemské správní komisi, Svazu českých měst a Národní radě české.⁸³⁴ A tak místní socialistická rada, sdružující obě zde činné socialistické strany, už 27. října 1918 podala žádost o řádné zastoupení v obecním zastupitelstvu. Když už to revoluční čas umožnil, 7. listopadu 1918 žádosti místní obecní zastupitelstvo vyhovělo a vyzvalo socialistickou radu ke jmenování 12 členů a 6 náhradníků do obecního zastupitelstva, dále též po dvou zástupcích do městské rady a jednoho do školské rady. Socialistická rada zvolila své zástupce 10. listopadu, mimo jiné se jednalo o řečníky z převratových dnů a členy vedení okresního Národního výboru sociálního demokrata Josefa Markse (dělníka) a českého socialistu Aloise Šípa (obchodníka).⁸³⁵ Právě Šíp na prvním zastupitelstvu jménem socialistické rady sebevědomě vymezil pozici dělnických zástupců: „*Na pouhou figuru zde nereflktujeme. Máme-li býti opravdovými zástupci, žádáme plnou rovnoprávnost a potom budeme zde také působiti. Kdybychom neobdrželi práv, jež nám příslušejí, prohlašujeme, že dalšího jednání se nesúčastníme [!], zažádáme za rozpuštění obecního zastupitelstva a vypsání nových voleb.*“⁸³⁶ Starosta Holub je ovšem ubezpečil, že jsou bráni vážně: „*Uvítal jsem rád váš příchod do zastupitelstva. Uznávám nespravedlivost dnešního obecního zřízení, avšak dělí nás jen krátká doba od nových voleb, jimiž dostane se vám plného právoplatného zastoupení. Máte jistě zájem na záležitostech města[,] a my chceme proto žít s vámi ruku v ruce a ponecháme vám také plné svobody jednání*“.⁸³⁷ Když zastupitelstvo odsouhlasí, že socialističtí zástupci mají rovná práva s ostatními, Šíp slíbil řádně pracovat pro obec.⁸³⁸

⁸³⁴ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 12. června 1917, čl. 217/1, s. 118–119.

⁸³⁵ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 347–348.

⁸³⁶ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 17. prosince 1918, čl. 378, bod 1, s. 241–242; omylem je tu jako mluvčí uveden Šíp Fr., ale v seznamu účastníků se vyskytuje výhradně Šíp Al., tamtéž, s. 240.

⁸³⁷ Tamtéž, s. 242.

⁸³⁸ Tamtéž, s. 242.

Právě tito socialističtí delegáti byli kritickým prvkem obecních orgánů. Například jsme již zmínili kritiku obecního upisování válečných půjček, tu měli na svědomí především oni.⁸³⁹ Jak řekl jeden z jejich nejviditelnějších představitelů Alois Šíp při jiné příležitosti, v souvislosti s řešením zásobovacích problémů a přežíváním aprovizačních prodejen: „*Československá republika, když převzala vládu na svá bedra, učinila skutečně chybu tím, že ponechala mnoho při starém. Tím způsobila, že udržela mnoho starých nařízení, se kterými sice nesouhlasíme, ale považujeme je za nevyhnutelné zlo v nynější době. Jest důležité, aby se opatrně počínalo do poměrů mírových.*“⁸⁴⁰ Nutno však ocenit, že tato příkrá kritika pracuje při hledání řešení s reálnými možnostmi a neupíná se jen k těm radikálním. Zapojení socialistických zástupců se tedy vlastně občanským stranám vyplatilo.

V sociálně složité situaci věnoval Holub i nadále dělnictvu velkou pozornost – promlouval například na schůzi svolané socialistickou radou do Hankova domu na 4. prosince 1918. Tu zahájil Šíp slovy o tom, že dělnictvo se dožaduje největších práv a výhod, Vaněk sliboval zajistit podíl dělníků na správě a zisku továren, Knejp (řečník z Hradce Králové) prosazoval vyvlastnění válečných zisků a šlechtického pozemkového majetku a dolů a dožadoval se nejen všeobecného volebního práva do zastupitelských sborů, ale též voleb úředníků, vzestupné daně z příjmu a oddělení církve od státu, Zvědělíková (manželka profesora) požadovala rovnoprávnost žen a jejich další vzdělávání, Šimek za všeobecného souhlasu chce odvolat okresního hejtmana Rutha.⁸⁴¹ V tomto kontextu tvořil Holubův projev skutečně smířlivý protipól: „*Starosta města J. Holub, uvítán živým potleskem, uvádí, že není možno vyhověti všem kladeným požadavkům najednou, poněvadž jsme převzali vykradený dům. Zítra odjedou do Prahy zástupcové obce, továrníků a dělníků, aby potraviny pro nás uvolnili. V nové republice bude postaráno hlavně o dělnictvo. Co se týče obce, stará-li se o zásobování čili nic, praví, že obec dělá[,] co může, nad své síly, není možno však plouti proti proudu a k tomu, jak těžko a svízelně se za starého režimu pracovalo, uvádí, že ještě čtyři dni před vyhlášením samostatnosti bylo z našeho okresu odvezeno 32 vagonů potravin (!) (...) Příští volby dle spravedlivého volebního řádu zaručí dělnictvu splnění jeho přání.*“⁸⁴² Holubovi nelze upřít snahu zabránit ztrátě kontroly nad situací a s dělnictvem nějak vyjít. Město také usilovalo

⁸³⁹ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 15. března 1919, čl. 408, s. 271.

⁸⁴⁰ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 10. března 1919, čl. 405, s. 263.

⁸⁴¹ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VI, č. 28, 7. 12. 1918, s. 1–2.

⁸⁴² Tamtéž, s. 2.

o zlepšení zásobování i nouzové práce pro řešení poválečné nezaměstnanosti, jak prokázalo například jednání městské deputace v čele se starostou Holubem v lednu 1919 v Praze. Dosáhla příslibu dodávek uhlí i zahájení prací na regulaci Labe. Krátce poté bylo do města skutečně dodáno 12 vagónů uhlí a prozatím dohodnuto stržení nepoužívaného starého mostu.⁸⁴³ Pro omezení drahoty se 22. ledna 1919 sešli zástupci okresní správy politické, socialistické rady, všichni starostové okresu a živnostenská rada a přijali – nad rámec státní regulace – maximální ceny potravin, oděvů a obuvi platné v okresu (přičemž látky budou prodávány pouze na potvrzení od obce, aby se předešlo spekulacím). Shodli se na tom Češi i Němci.⁸⁴⁴

Toto úsilí mělo nejen krátkodobý význam prevence radikálních sociálních výbuchů, ale jistě také reagovalo na očekávané změny ve volebním právu. Na přelomu ledna a února 1919 byl přijat nový řád pro obecní volby i novela k obecním zřízením. Volební řád znamenal výraznou demokratizaci – všeobecnému, rovnému, tajnému a přímému aktivnímu hlasovacímu právu do obcí se těšili všichni muži i ženy starší 21 let s trvalým bydlištěm v obci (déle než tři měsíce). Pasivní volební právo počínalo 26 lety věku. Volilo se na základě poměrného systému, volební období bylo čtyřleté. Pro méně majetné bylo důležité i zavedení diet pro členy obecních orgánů, jež jim kompenzovalo výpadek mzdy. Jako prevence potenciální socialistické rozhazovačnosti byly ovšem zřízeny obecní finanční komise, dohlížející na hospodaření obce. Polovina byla volena obecním zastupitelstvem, druhá jmenována okresním úřadem.⁸⁴⁵ Finanční hospodaření obcí, po válce v neutěšeném stavu, mělo zachránit na jedné straně přesunutí některých nákladů z obce na stát (např. na bezpečnostní policii, stavby a udržování cest), na druhé straně prikázání výnosu některých státních daní na obce (dokonce i nové právo obcí přinutit tamní velké podniky k příspěvkům), ale stav obecních financí zůstával v meziválečném období trvale špatný (svou roli v tom ovšem sehrála též velká hospodářská krize) a navzdory jistým úpravám v dané době vyřešen nebyl.⁸⁴⁶

První obecní volby podle nového systému tu proběhly v neděli 15. června 1919.⁸⁴⁷ Z oprávněných voličů (těch bylo 7481⁸⁴⁸) se jich zúčastnilo 7141, 19 hlasů bylo neplatných,

⁸⁴³ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 4, 25. 1. 1919, s. 1–2.

⁸⁴⁴ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 5, 31. 1. 1919, s. 6.

⁸⁴⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 376–377; ČOPÍK, Jan. *Proměny*, s. 73, 76.

⁸⁴⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy*, s. 378–379; ČOPÍK, Jan. *Proměny*, s. 74–76; ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek*, s. 102–152.

⁸⁴⁷ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 23, 7. 6. 1919, s. 5.

⁸⁴⁸ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 26, 28. 6. 1919, s. 3.

platných tedy zůstává 7122. O většinu hlasů se – předvídatelně – podělily tři strany: Národní socialisté – Československá strana socialistická (34 %, 2431 hlasů, 12 mandátů), národní demokracie (30 %, 2059 hlasů, 11 mandátů) a sociální demokracie (19 %, 1374 hlasů, 7 mandátů). Ostatní získaly jen zbylých šest mandátů: agrární strana (5 %, 351 hlasů, 2 mandáty), klerikální strana (4 %, 296 hlasů, 1 mandát) a (k pohoršení novin) německá kandidátka (8,6 %, 611 hlasů, 3 mandáty). Místní národně demokratické noviny vnímaly tento výsledek své strany v silně industriálním, tedy dělnickém městě jako vítězství.⁸⁴⁹ Srovnáme-li to s celostátním výsledkem strany, nelze než souhlasit: v českých zemích získala „jako strana již druhého řádu“⁸⁵⁰ jen 9,60 % odevzdaných českých hlasů (a spolu s německými hlasy, jak jsme to počítali ve Dvoře Králové nad Labem, tedy ještě o třetinu méně)! Výsledek ve sledovaném městě patřil (spolu s 27 % v Praze) mezi vzácné případy úspěchu národních demokratů. V českých zemích mezi Čechy výrazně zvítězila Československá sociálně demokratická strana dělnická (33 % českých hlasů) před Československou stranou socialistickou (17 % českých hlasů) a agrární stranou (15 % českých hlasů), v německém táboře vyhrála Německá sociálně demokratická strana dělnická (48 % německých hlasů; na počet hlasů druhá nejsilnější strana hned po svém československém protějšku).⁸⁵¹ Porovnáme-li královédvorské výsledky, mohlo by zarazit až třetí místo sociálních demokratů. Zjevně tu přetrvala tradice výrazně národně vyprofilovaného politického cítění voličů, jež jsme zde, na jazykové hranici, pozorovali už před válkou.

Zajímavé je sociální složení nově zvoleného zastupitelstva: „*gážisté 7, živnostníci a obchodníci 12 (8 a 4), dělníci a tov. mistři 10, lékaři 2, rolníci 2, po jednom: soukromník, advokát a továrník.*“⁸⁵² I když se v kampani národní demokracie prezentovala jako všennárodní napříč třídami (a zastupuje ji například profesor, dělník, kovář, obchodník i soudce), vlastně nejširší sociální spektrum představuje jednotná národní kandidátka německá: dělník, rolník a továrník. S genderového hlediska bylo zvoleno 33 mužů a 3 ženy (obchodnice Anna Veselá za národní demokraty, tovární dělnice Marie Ditrichová za čs. socialisty a tovární dělnice Anna Jonešová za sociální demokraty).⁸⁵³

⁸⁴⁹ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 1, 3.

⁸⁵⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, s. 72.

⁸⁵¹ Tamtéž, s. 71–72.

⁸⁵² Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 3.

⁸⁵³ Tamtéž.

Srovnáme-li sestavy vedení města, radních a řadových zastupitelů města na ustavujících schůzích v l. 1914 a 1919, napočítáme jako průnik 11 opakujících se jmen z 36, tedy 30,6%.⁸⁵⁴ Obměna to tedy byla dramatická, ale nikoli nepochopitelná: Když srovnáme již výše v absolutních číslech uvedené údaje, počet oprávněných voličů r. 1914 (tedy 2106), představuje 28 % oprávněných voličů r. 1919 (tedy 7481). Samozřejmě to nebyl jediný faktor. Těch bylo naopak mnoho. Některé změny byly nevyhnutelné (už samotnou kandidaturu mohla zmařit i nemoc, stáří, smrt, stěhování, obvinění z prorakouského počínání, změna osobních priorit atd.). Ani noví voliči nebyli nutně bez vazeb na předválečné volby: volební chování voliček jistě mohlo být ovlivněno rodinnými politickými názory (zvláště vzhledem k tradici novin spjatých s politickými stranami, jež by v případě předplatného tvořily základní zdroj určitým způsobem interpretovaných informací pro celou rodinu), jež dříve reprezentovali jen manželé. Revoluce změnila mnoho politických názorů atd. Přesto je velká podobnost (téměř shoda) obou procentuálních údajů symbolická... Na druhé straně prvky kontinuity v představitelích města najdeme také.

Janu Holubovi se jeho nasazení i korektní vztahy s místním socialistickým hnutím vyplatily nejen u voleb (jistě i s národně laděnou voličskou tradicí), ale dokonce i později: ač nikoli první ve volbách, v povolebních jednáních si dokázal zajistit funkci starosty až do r. 1924, kdy proběhly další obecní volby,⁸⁵⁵ což by se mu v případě hluboké osobní animozity se socialistickými stranami sotva povedlo. Jeho prvním náměstkem byl čs. socialista Jindřich Šimek (hostinský), druhým náměstkem pak sociální demokrat František Toušek (disponent). V městské radě dále byli za čs. socialisty Alois Hetflejš (obchodník), František Kareš (dělník) a Karel Růžička (učitel), za národní demokraty PhDr. Tomáš Hrubý (profesor), JUDr. František Jeřábek (advokát) a Josef Růcker (soustružník), za sociální demokraty Josef Marks (dělník), za agrárníky MUDr. Emil Reinberger (lékař) a za německou stranu Josef Špičan (dělník).⁸⁵⁶

Máme-li hodnotit královédvorské obecní volby r. 1919, mohli bychom čistě matematicky mluvit o prohře národní demokracie. Oproti volbám z r. 1914, jež zcela ovládly strany r. 1918

⁸⁵⁴ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o ustavující schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 20. května 1914, s. 1; SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 58, Protokoly obecního zastupitelstva 1919–1924, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 18. července 1919, s. 1.

⁸⁵⁵ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 221.

⁸⁵⁶ SOkA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 58, Protokoly obecního zastupitelstva 1919–1924, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 18. července 1919, s. 1; Královédvorské listy. Organ Československé národní demokracie, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 3.

sdužené právě v této straně, tomu tak bylo. Ale vzhledem k dobové sociální radikalizaci, jež se promítla v těchto volbách natolik jednoznačně, že svrhla dosavadní Kramářovu vládu a nastolila vládu rudozelené koalice v čele se sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem,⁸⁵⁷ je 30 % hlasů a zachování funkce starosty vlastně nečekaným úspěchem. Považujeme ho za vyústění dlouhodobého vývoje, jež jsme tu sledovali: umného propojení národních a sociálních ohledů v činnosti dosavadních obecních elit.

Ještě jeden krok k tolik očekávané demokratizaci a politické emancipaci předválečných „nevoličů“ na město i stát čekal: První československé parlamentní volby. Dokonce i oproti dobově relativně velmi liberálním předválečným volbám do poslanecké sněmovny říšské rady byly jiné zvláště zrovnoprávněním žen, poměrným systémem, ale také odstupem 9 let, takže většina voličů do parlamentu volila poprvé.⁸⁵⁸ Proběhly v dubnu 1920 (18. dubna do poslanecké sněmovny, 25. dubna do senátu). Z původně plánovaných rozdílů těchto dvou komor sice v praxi odpadlo funkční období (u sněmovny šestileté, u senátu osmileté), protože všechny další meziválečné parlamentní volby byly předčasné, zůstal však odlišný počet členů (300 poslanců a 150 senátorů) a jiná věková hranice jak pro volební právo aktivní (u sněmovny 21 let, u senátu 26 let), tak pro pasivní (u sněmovny 30 let, u senátu 45 let).⁸⁵⁹

Níže rozebereme tíživé sociální problémy, jimž místní region v této době čelil a jež přinášely riziko další radikalizace. O to zásadnější je otázka, jak zde tedy parlamentní volby dopadly. Z 7040 platných hlasů odevzdaných ve Dvoře Králové nad Labem do sněmovny jich obdrželi čs. socialisté 2452 (35 %), národní demokracie 1648 (23 %), sociální demokraté 1367 (19 %), čs. strana lidová 331 (5 %), agráři 259 (4 %), živnostníci 186 (3 %) a „modráčkovci“ 29 (0,4 %) aj. Poslední dvě kandidátky sice odčerpaly hlasy národním demokratům, ale ti jsou i tak spokojeni.⁸⁶⁰

Volby do senátu proběhly obdobně: z 6250 hlasů ve Dvoře Králové nad Labem jich obdrželi čs. socialisté 1963 (31 %), národní demokraté 1607 (26 %), sociální demokraté 1335 (21 %), lidovci 322 (5 %), agráři 246 (4 %) a živnostníci 234 (4 %) aj.⁸⁶¹ Necháme-li stranou živnostníky, kteří podle všeho pohltili hlasy „modráčkovců“ i některé další, všechny ostatní

⁸⁵⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, s. 71–74.

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 124.

⁸⁵⁹ DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. První vydání. Praha: Libri, 2018. 951 stran. ISBN 978-80-7277-572-9, s. 154.

⁸⁶⁰ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 20, 21. 4. 1920, s. 1, 2.

⁸⁶¹ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 22, 1. 5. 1920, s. 2.

strany získaly méně hlasů, což bylo logické vzhledem k vyššímu minimálnímu věku pro aktivní volební právo.

Protože za týden sotva došlo na velké změny politických názorů voličů, můžeme z toho usuzovat, nakolik se strany opíraly o elektorát ve věku 21 let – (necelých) 26 let, který v senátních volbách neměl možnost odvolit: národní demokraté přišli o 41 hlasů, lidovci o 9, agráři o 13 a sociální demokraté 32, ale vítězní čs. socialisté ztratili plných 489 hlasů! Nemůžeme samozřejmě zcela pominout vliv předvolební kampaně, například doslova v předvečer senátních voleb, v sobotu 24. dubna, měl v místním Hankově domě velký projev a vzrušenou debatu osobně dr. Karel Kramář,⁸⁶² což jen dokládá, jak si nadprůměrné náklonnosti místní veřejnosti k národní demokracii vážil i v celostátním měřítku. Jistě mohl někoho z voličů čs. socialistů strhnout na svou stranu. Přesto se zdá, že právě čs. socialisté měli exkluzivní pozice mezi mladými lidmi, a tedy v senátních volbách ztráceli mnohem více než ostatní.

Stejně jako v případě obecních voleb, i nyní se výsledky ve Dvoře Králové nad Labem výrazně liší od těch celostátních, jež vyhrála čs. sociální demokracie (26 % hlasů) před agráři (14 %), německou sociální demokracií (11 %), čs. socialisty (8 %), lidovci (8 %) a teprve poté se objevují národní demokraté (6 %).⁸⁶³ Je přirozené, že se ve značně industrializovaném městě příliš neprosadili agráři, to nás jistě nepřekvapí. Tím spíše zdearáží podprůměrný výsledek sociálních demokratů. Skutečnost, že čs. socialisté a národní demokraté získali ve sledovaném městě výraznou nadpoloviční většinu hlasů, tedy dokládá význam národní otázky pro zdejšího voliče, ale jistě též autoritu místního vedení města, jemuž tyto strany dominovaly.

Nejdramatičtější události roku 1920 měly však přijít teprve po volbách. Napětí mezi levicí a pravicí v sociální demokracii, mezi revolucionáři a reformisty, tehdy sílilo (i když se jednalo spíše o rozpor v metodě než cíli). Dramatickou situaci umocňovala polsko-sovětská válka (Rudá armáda se v jednu chvíli nacházela jen 70 km od československých hranic, než byla v srpnu 1920 poražena u Varšavy a po ústupu nakonec uzavřeli Sověti nevýhodný mír v březnu 1921). V září 1920 odložilo reformně pravicové vedení československé sociální demokracie sjezd, který levice přesto provedla (s asi 70 % delegátů). Strana se rozštěpila. Od září vládla úřednická vláda, k její podpoře vzniká legendární Pětka představitelů českých (československých) stran. Docházelo k nacionálním excesům, např. nelegální český zábor Stavovského divadla a dalších německých institucí v listopadu 1920. V prosinci 1920

⁸⁶² Tamtéž, s. 1–2.

⁸⁶³ DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*, s. 166–167.

reformistické vedení sociální demokracie nechalo policejně vyklidit Lidový dům, protože o jeho držbě nerozhodovala většina ve straně, ale konkrétní osoby, jimiž byli představitelé pravice. Levice nato rozpoutala týdenní místy mohutné stávky, někdy došlo i ke střelbě do demonstrantů s několika mrtvými. Levice prohrála, slábnoucí stávky sama odvolala, měsíce štěpení strany a navázaných organizací završil vznik Komunistické strany Československa v květnu 1921 (která toho roku na podzim splýnula se svou německou obdobou).⁸⁶⁴

Jak se v letech 1919–1920 prolínala poválečná nezaměstnanost a sociální konflikty ve Dvoře Králové nad Labem? Nedostatek surovin bránil obnovení předválečné výroby – většina místních továren byla závislá na dovozu bavlny, její první (omezená) poválečná dodávka přitom dorazila až v druhé polovině roku 1919...⁸⁶⁵ 14. října 1919, první výročí dělnických demonstrací na sklonku monarchie, bylo příležitostí k velké demonstraci před Hankovým domem, pořádané místní socialistickou radou. Přijatá rezoluce si stěžuje na bídu, nedostatek pracovních příležitostí a surovin a nízkou podporu v nezaměstnanosti a požaduje patřičné změny na podporu zvýšení výroby.⁸⁶⁶

K tomu dodejme, že Československo (na rozdíl od Rakouska-Uherska, jež maximálně vyplácelo jistou podporu obzvláště zasaženým podnikům za to, že nepropouštěly) už v prosinci 1918 zřídilo systém vyplácení podpor v nezaměstnanosti, což bylo politicky vstřícné (a z hlediska sociální kontroly nad radikalizací chudších vrstev nezbytné) rozhodnutí nových elit. Nutno připomenout, že dobově kontroverzní, protože vnímané na jedné straně jako podpora zahálky, na druhé jako nedostatečně pečující o potřebné, zvláště vzhledem k někdy nepředvídatelným lokálním úpravám, jež se blížily až chaosu.⁸⁶⁷ Jistou nápravu přinesl nejprve nový (opět provizorní) zákon o podporách ze srpna 1921, systémově pak teprve zavedení gentského modelu, tedy dobrovolného pojišťovacího systému zajišťujícího výplatu podpor v nezaměstnanosti prostřednictvím odborů (se státním příspěvkem), sice schváleného již r. 1921, ale skutečně spuštěného teprve r. 1925.⁸⁶⁸

I tuto relativně mírnou rezoluci ze 14. října 1919 ovšem místní národně demokratické noviny vnímaly jako sociální radikalismus: „*O vývodech jejich nikterak se rozepisovati nehodláme,*

⁸⁶⁴ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, s. 130–147.

⁸⁶⁵ DUSIL, Lubomír. *Stručný přehled*, s. 28–29.

⁸⁶⁶ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 90–91

⁸⁶⁷ RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity*, s. 83–120; HLAVAČKA, Milan a kol. *Sociální myšlení*, s. 195–197.

⁸⁶⁸ RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity*, s. 146–154, 166–192; HLAVAČKA, Milan a kol. *Sociální myšlení*, s. 197–202.

*ani s nimi polemisovati, poněvadž v nich bylo tolik nehorázností a útoků, že by nám to zabralo samo celé číslo.*⁸⁶⁹ 31. ledna 1920 pak nedostatek mouky a uhlí vyvolal demonstraci s 8 tisíci účastníky. Jejich deputace na městský úřad i okresní správě politické prezentovala rezoluci, určenou pro pražské centrální instituce (ministerstvo výživy a presidiu zemské správy politické). Královédvorská veřejnost se domáhala zlepšení zásobovací situace (v lednu bylo přidělováno jen 250 gramů mouky na osobu a týden), zásahu proti producentům, kteří neplní dodávky potravin, úpravy podpor a navázání obchodních vztahů se sovětským Ruskem.⁸⁷⁰ Tentokrát měly Královédvorské listy pro demonstraci větší pochopení a projevíly jí sympatie, protože díky ní mohly vyzvat k odstranění neschopných vedoucích činitelů (tedy ministrů rudozelené koalice), ostatně se do ní zapojil též starosta Holub a spolu se svým náměstkem Touškem (sociálním demokratem) ujišťovali, že město dělá pro řešení situace maximum. Holub pak vedl zmíněnou deputaci k okresnímu hejtmánovi Pacovskému.⁸⁷¹ Státní orgány si vážnost situace uvědomovaly, proto 16. února 1920 došlo na místní okresní správě politické k jednání místních dělnických, podnikatelských i veřejných představitelů s činiteli ministerstev veřejných prací, obchodu, zásobování a sociální péče, doprovázené dvoutisícovou demonstrací. Jednání zrekapitulovalo místní problémy: Chod továren paralyzuje nedostatek uhlí. 20 závodů zaměstnává 3500 dělníků a na svůj provoz potřebuje 370 vagonů uhlí měsíčně, dalších 43 vagonů měsíčně je nutných pro soukromou potřebu 4300 místních rodin (při požadavku 100 kg na rodinu), živnosti (např. pekárny) potřebují 7 vagonů měsíčně. Dále na místní průmysl dopadá uzavření hranic s Maďarskem, Polskem a Ukrajinou, což navrhuje kompenzovat jednáním s Rumunskem a sovětským Ruskem. Dramatických podob nabyla zásobovací krize (např. od září do prosince 1919 bylo na Královédvorskou dodáno jen 65 % stanoveného množství mouky), přesto jsou místní dodávky vyváženy z okresu.⁸⁷²

Hlad na jaře 1920 těžce zasáhl místní chudší vrstvy. Kvůli hrubému zásahu místního strážníka Šormy vůči dítěti při vyšetřování možné krádeže (žák Bohuslav Emler vyměnil svůj chléb za zlatý prsten, který mu přinesl spolužák Plíhal, jehož matka ho chtěla zpět; podle nepravdivé zvěsti Emler na základě výslechu zemřel) došlo 18. března k tisícové demonstraci, která si vyžádala jeho zadržení a při odvádění k soudu ho insultovala, takže skončil v nemocnici.

⁸⁶⁹ Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VII, č. 42, 18. 10. 1919, s. 4.

⁸⁷⁰ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 91–92.

⁸⁷¹ Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VIII, č. 6, 7. 2. 1920, s. 4.

⁸⁷² METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 92; Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VIII, č. 9, 28. 2. 1920, s. 2; Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VIII, č. 10, 6. 3. 1920, s. 2–3.

Policejní komisař Šisler byl jako iniciátor přísných zákroků obležen ve strážnici davem, až do rána byl na strážnici chráněn četnictvem a dělnickými důvěrníky. Nazítří se opět začali lidé shlukovat a v některých továrnách byla zastavena práce, to již ovšem okresní hejtman povolal vojenské a četnické posily (86 vojáků, 28 četníků). Situaci o den později uklidnily zprávy, že je Emler v pořádku, vojáci odešli třetího dne.⁸⁷³

Kdo všechno za takto vyhrocené situace usiluje o obnovení pořádku? „(...) *ihned druhý den byly vydány vyhlášky městskou radou, spolupodepsané soc. radou, oběma skupinami dělnictva textilního, oběma stranami socialistickými a národní demokracií, vyzývající ke klidu a vyvarování se dalších výtržností[,] a okresní správou politickou, již uzavřeny veškeré výčepy obchody pálenými lihovými nápoji, nařízeno uzavíratí hostince o 9. hod. večerní, zakázán pohyb na ulicích po 9. hod. več., mládeži po 8. hod., zakázáno shlukování se obecnstva a konečně oznámeno, že v případě opakování se výtržností a vzniku vzpoury, neb jiných zločinů vyhlášeno bude stanné právo.*“⁸⁷⁴ Místní socialističtí předáci si očividně nepřáli podobné konflikty, u nichž nebylo vyloučeno ani krveprolití. Měli ostatně spoluodpovědnost za řízení města, tak se zařadili po bok státního úřadu a místních národních demokratů – v jejichž novinách to paradoxně bylo vnímáno s rozpaky: „*Myslíme však, že p. okresní hejtman k podepření své autority a autority úřední vůbec nepotřeboval na této vyhlášce ještě podpisů členů okresní socialistické rady, která není nikde známa jako nějaký úřední orgán.*“⁸⁷⁵ To ovšem nebyla ani národní demokracie, což zde bylo pominuto. Ať už se jednalo o neklid občana z limitované moci úřadů, žárlivost na vliv jiné strany nebo předvolební kampaň, starosta Holub i okresní hejtman Pacovský zjevně vděčně tuto socialistickou intervenci přijali. V neklidném roce 1920 byla vítána každá pomoc pro udržení pořádku. Tím spíše, že místní dělničtí představitelé situaci vyhrotit nechtěli. Jednoduché to však neměli.

Dělničtí předáci totiž byli mezi dvěma mlýnskými kameny: dělnictvo od nich očekávalo zlepšení situace, úřady zajištění pořádku, což bylo ovšem stále těžší. 21. dubna 1920 (tedy mezi dvěma koly parlamentních voleb) důvěrníci všech místních továren na okresní správě politické prohlásili, že už za udržení pořádku v továrnách nemohou převzít odpovědnost.⁸⁷⁶ V tomto radikálním kontextu je výše zmíněný úspěch národních demokratů ve volbách nečekaný (i když

⁸⁷³ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 92–93; Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 12, 20. 3. 1920, s. 4; Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 13, 27. 3. 1920, s. 4.

⁸⁷⁴ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 13, 27. 3. 1920, s. 4.

⁸⁷⁵ Tamtéž.

⁸⁷⁶ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 93.

v době rudozelené koalice mohly hrát roli též výhoda opoziční role a u části veřejnosti možná i obavy z radikalismu).

Prvomájová manifestace požadovala socializaci průmyslu a vůbec republiky. Jednalo se o poslední společnou akci obou socialistických stran.⁸⁷⁷ 23.–24. května 1920 se ve Dvoře Králové nad Labem sešla regionální konference anarchokomunistů, ve městě převážně radikálů z čs. socialistické strany, velmi aktivních na protihladových akcích (a ovlivnili i volební úspěch strany). Usnesli se založit Svaz komunistických skupin.⁸⁷⁸

V létě 1920 problémy vrcholí. 25. června 1920 proběhl před Hankovým domem tábor lidu proti zásobovacím a cenovým problémům. Už o tři dny později, 28. června, si 800 osob z Bílé Třemešné (tedy valná většina z 1469 obyvatel obce podle sčítání lidu, jež proběhlo následujícího roku,⁸⁷⁹ zvláště když si odmyslíme děti) a domáhalo se tak energicky plných přidělnů chleba, mouky a cukru, že si vynutily vydání veškerých zásob, jimiž okresní správa politická disponovala. Nazítří se o totéž pokusilo 200 místních dělnických důvěrníků pod hrozbou složení svých funkcí a zastavení práce dělnictva, státní obilní úřad proto dodal do Dvora Králové tři vagóny obilí.⁸⁸⁰

Nejvyostřenější hladová bouře ve městě proběhla 12. července 1920, kdy dělnictvo zastavilo práci a dvoutisícový dav si vynutil provádění prohlídek zásob v měšťanských domácnostech (za účasti četníků). Po příchodu vojenských a četnických posil okresní hejtman 14. července 1920 další prohlídky zakázal. I starosta Holub vnímal nárůst bolševických nálad a požadoval posílení místního četnictva o 20 osob, okresní správa politická to podpořila.⁸⁸¹

Zásobovací problémy pokračovaly i nadále – v říjnu 1920 městská rada prohlásila, že buď se situace zlepší, nebo složí své funkce, aby zodpovědnost za řízení obce převzal vládní komisař...⁸⁸² K tomu sice nedošlo, ale situaci ve městě to sotva uklidňovalo.

V září 1920 byla místní organizace sociální demokracie postavena před otázku, zda obeslat levicí organizovaný, pravicí odložený stranický sjezd. Stranické vedení v čele s obuvníkem (a obecním zastupitelem⁸⁸³) Františkem Hanzlem zachovalo věrnost pravici, takže delegáta na

⁸⁷⁷ Tamtéž, s. 95.

⁸⁷⁸ Tamtéž, s. 96–97.

⁸⁷⁹ *Statistický lexikon obcí v Čechách*, s. 113.

⁸⁸⁰ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 94.

⁸⁸¹ Tamtéž, s. 94; Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VIII, č. 33, 17. 7. 1920, s. 3.

⁸⁸² Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VIII, č. 44, 15. 10. 1920, s. 1.

⁸⁸³ Královédvorské listy. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 3.

sjezd nevyslalo. Na 24. října 1920 svolal akční výbor levice plenární schůzi, na níž byl zvolen nový výkonný výbor a místní organizace se přihlásila k levici. Vedle nového důvěrníka Josefa Luštince a jednatele Františka Němce hráli velkou roli Josef Jarolím (krejčí, za války zajatec v Rusku a rudoarmějec) a Bohumil Motl (zažil v Německu spartakovské povstání).⁸⁸⁴ Pravice vedená Františkem Hanzlem obeslala listopadový sjezd strany. Josef Jarolím byl naopak v květnu 1921 jako delegát na ustavujícím sjezdu KSČ, 18. června 1921 se místní levice ustavila jako organizace komunistické strany.⁸⁸⁵

O způsobu, jak se sociální demokracie a komunistická strana podělily o někdejší místní sociálnědemokratický elektorát, daly první nesporná data obecní volby 14. prosince 1924: čs. socialisté obdrželi 1928 hlasů, druzí národní demokraté získali 1639 hlasů (síla těchto stran zůstává stále vysoká), třetí místo obsadili komunisté s 1148 hlasy, následují lidovci s 890 hlasy, Němci se 731 hlasy, občanská kandidátka s 655 hlasy a teprve poté sociální demokraté s 584 hlasy. Slabší byli už jen agráři s 230 hlasy a „odpadlické“ kandidátky (nezávislí socialisté s 356 hlasy a opoziční živnostníci se 170). Ačkoli se součet levicových hlasů téměř nezměnil, komunisté oproti r. 1919 pohltili nejen většinu hlasů sociální demokracie (1919: 1374), ale také nemálo hlasů čs. socialistů (1919: 2431). Na druhé straně se levice navzdory sporům předchozích let dokázala spojit: Starostou se stal MUDr. Václav Měšťák (čs. socialista), jeho prvním náměstkem Josef Prokop (komunista) a druhým náměstkem František Hanzl (sociální demokrat).⁸⁸⁶

Během roku 1920 se průmysl konečně pozvolna stabilizoval, vyráběly už všechny textilky, dokonce vznikla jedna nová: Novák a spol., strojní tiskárna, barevna bělidlo a úpravna. Nezaměstnanost klesá.⁸⁸⁷ 20. léta představují zlatý věk podnikání Josefa Sochora, který po válce firmu dále rozšířil a natolik zefektivnil a zmodernizoval technicky i umělecky (např. spolupráce s profesorem pražské Uměleckoprůmyslové školy Františkem Kyselou), že ani za velké hospodářské krize nemusela vcelku propouštět (dokonce během ní r. 1932 zavedla třísměnný provoz). Josef Sochor sám vstoupil do života města i v „baťovském“ celospolečenském smyslu, když v letech 1922–1925 nechal budovat dvojdomky pro své zaměstnance (tzv. „Sochorky“) a třípatrovou administrativní i obytnou budovu navržené Pavlem Janákem, vilu si r. 1920 nechal přestavět Josefem Gočárem (jeho syn Zdeněk si týmž

⁸⁸⁴ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s. 95–98.

⁸⁸⁵ Tamtéž, s. 124–126.

⁸⁸⁶ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 260, 349.

⁸⁸⁷ DUSIL, Lubomír. *Stručný přehled*, s. 29.

architektem nechal projektovat v l. 1928–1931 budovanou zcela novou vilu funkcionalistickou), objednával si plastiky od svého synovce Otty Gutfreunda, věnoval téměř milion korun na vybavení a modernizaci královédvorského reálného gymnázia (pro představu: ministerstvo školství mělo pro vybavení svých středních škol necelé tři miliony ročně...), přispěl 50 tis. korun na stavbu československého kostela a fary, odkázal po 100 tisících korun místním středním školám i veřejné Masarykově okresní nemocnici, podporoval Sokol aj. Když 7. června 1931 Josef Sochor zemřel,⁸⁸⁸ odešla v něm jedna z tehdy nejdůležitějších osobností rozvoje města – a taky svědek provorepublikové slávy Dvora Králové nad Labem.

Vstup města do nové doby můžeme demonstrovat i v oblasti dopravy: 15. února 1920 byla za osobní účasti ministra pošt a telegrafů Františka Staňka zahájena autobusová doprava do blízkých, ale vlivem absence přímé železniční trati obtížně dostupných Hořic. Vnímáme-li to jako symbol zmíněné nové doby, můžeme zde s nadsázkou demonstrovat také její těžkosti: prvního (slavnostního) dne měl autobus poruchu opravenou provizorně, druhého kvůli ní nevyjel vůbec, pravidelná linka začala tedy jezdit až třetího dne. Staněk byl prvním československým ministrem, který do Dvora Králové nad Labem zavítal. I to bychom mohli vnímat jako metaforické zařazení města na politickou mapu republiky.⁸⁸⁹

Naplnil se i další místní velký sen: moderní nemocnice. Plány z válečných let na její postavení jako městské se nerealizovaly, ale ve 20. letech se podařilo ji vybudovat jako okresní (slavnostně otevřena byla r. 1927). Jednalo se o moderní budovu: 150 lůžek, 3 operační sály, rentgen, oddělení chirurgické, interní, venerické i porodní, lůžkový výtah, ústřední topení, studená i teplá voda v každém pokoji, samostatný izolační pavilon pro infekční choroby, dezinfekční pavilon s pitevnou a bakteriologickou laboratoří. Při své návštěvě ve Dvoře Králové nad Labem r. 1926 prezident schválil, aby nesla jeho jméno.⁸⁹⁰

Symbolicky na závěr sledovaného období proběhlo 15. února 1921 nové, první československé sčítání lidu. Podle něj ve Dvoře Králové nad Labem žilo 13 290 osob (6 142 mužů, 7 148 žen). Československou národnost uvedlo 12 009 osob, německou 1 124, židovskou 41, jinou 5, cizozemců bylo 111. Z hlediska náboženství se tu vyskytovalo 4 658 katolíků, 952 evangelíků,

⁸⁸⁸ Tamtéž, s. 29–30; HAVLÍK, Vlastimil. Josef Sochor, s. 83–84; KUHNŮVÁ, Kristýna. *Továrnická rodina Sochorů*, s. 19, 24–27, 28, 39–41, 43–44, 47–49.

⁸⁸⁹ Královédvorské listy. Organ Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 8, 21. 2. 1920, s. 1–2, 5.

⁸⁹⁰ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 283, 306; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 24–25.

4 128 členů československé církve, 217 osob izraelského vyznání, 24 jiného vyznání. 3 311 uvedlo, že je bez vyznání.⁸⁹¹

Připomeňme sčítání lidu r. 1910, které u nás zaznamenalo 15 051 osob, z toho 13 624 české a 1 337 německé obcovací řeči a 14 429 katolíků, 89 protestantů, 332 stoupců izraelského vyznání a 200 bez vyznání.⁸⁹² Národnostní a náboženskou proměnu zde prozatím jen konstatujeme, zhodnotíme ji později v části o identitě a loajalitě.

Počet obyvatel města se tedy za 11 let snížil o 1761 osob. Nesmíme však podlehnout dojmu, že všichni zemřeli v důsledku války, neřkuli přímo padli v boji. Seznam vojenských obětí války z řad královédvorských rodáků, který r. 1927 sestavili tvůrci válečných dějin města, uvádí 136 mrtvých a 55 nezvěstných.⁸⁹³ Když byla r. 1930 jména místních padlých vojáků vytesána do pomníku, bylo jich 280.⁸⁹⁴ Dnes jich tam napočítáme 311 (další jména byla posléze doplněna v rozporu s původním abecedním systémem).⁸⁹⁵

Naprostá většina úbytku musí být tedy vysvětlena jinak.

Součty pro české země udávají pro léta 1914–1918 300 tis. padlých ve válce, 60 tis. obětí vyšší úmrtnosti civilního obyvatelstva a 550 tis. reprodukční ztráty na nenarozených dětech. Přestože to může znít poněkud abstraktně, dobově nastavený model natality a mortality s nimi za normálních okolností během těchto let počítal jako s „náhradou“ zesnulých. Z 910 tis. osob vyčíslených jako demografické ztráty války tedy 60 % nezemřelo, ale „jen“ se nenarodilo.⁸⁹⁶ Ve sledovaném městě byl poměr jistě podobný.

Nemalá část poklesu ovšem jde na vrub zcela specifických regionálních podmínek: Víme již, že počet obyvatel města se v dekáдах před válkou prudce zvyšoval v souvislosti s dynamickým rozvojem místního průmyslu. Úbytek poptávané pracovní síly za války či po ní

⁸⁹¹ *Statistický lexikon obcí v Čechách*, s. 111.

⁸⁹² SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 52–53; zde uvedené údaje pro rok 1921 se ovšem mírně odchylojí od těch uvedených výše, což pomíjíme.

⁸⁹³ Seznam padlých neb na útrapy válečné zemřelých vojinů. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 80–86. Čísla jsou ovšem nepřesná – uvádí padlé i zesnulé na nemoci, a to včetně střetů v Rusku proti Rudé armádě nebo bojů o Slovensko r. 1919, navíc jde o osoby zde narozené včetně těch, které se před mobilizací odstěhovaly, zatímco osoby, které se sem přestěhovaly až během života, tu uvedeny nejsou (těch bylo vzhledem k dynamickému rozvoji města jistě více). Základní představu tato čísla nicméně poskytují.*

⁸⁹⁴ *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 38.

⁸⁹⁵ Srov. <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2723-dvur-kralove-nad-labem/?do=vp-showPage> [11. 3. 2022].

⁸⁹⁶ SRB, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 275 s. ISBN 80-246-0712-3, s. 206.

vzhledem k výrobním problémům místního textilního průmyslu, jež jsme popsali výše, měl přirozeně opačný vliv. Jen do konce října 1914 se vystěhovalo přes tisíc osob.⁸⁹⁷ To se mohlo jistě průběžně měnit oběma směry. Každopádně v tomto kontextu nevyznívá zmíněný celkový pokles počtu obyvatel v l. 1910–1921 tak „krvavě“ ani co do množství, ani co do vysvětlení, ale do vývoje města bezpochyby zasáhl.

Srovnáme-li tato dvě sčítání lidu, máme na závěr naší úvodní pouti konečně úplnou představu o změnách, jimiž Dvůr Králové nad Labem ve sledovaném období prošel.

⁸⁹⁷ Statistická data z počátku války, 81.

3. Místní tisk

3.1 Předválečný vývoj českého tisku

První světová válka představovala v řadě ohledů přelomové období. Završením předchozího vývoje a zahájením a posléze i dokončením cesty k samostatnému československému státu zakládá dění dalších desetiletí a svým způsobem žijeme v jejích důsledcích doposud. Důležitou součástí tohoto dění je bezpochyby i dobový tisk, a to jednak jako nástroj předávání informací, jednak jako svědek tehdejšího vývoje. To platí v celostátním i lokálním měřítku, i když míra informovanosti o aktuálním dění, samostatného žurnalistického úsudku při psaní článků, cenzurních zásahů – i dochování patřičných pramenů je jistě v různých periodicích i místech odlišná. Chceme-li tuto významnou součást našeho historického vývoje zhodnotit, za optimální proto považujeme spojení jak přiblížení všeobecných faktorů, tak konkrétního místního dopadu, pro nějž jsme si zvolili Dvůr Králové nad Labem.

„Co znamenají noviny v dějinách kultury? Jejich historické dílo spočívá v tom, že daly vznik veřejnému mínění. Čeho reformace dosahovala kázáním a letákem, toho přicházející demokracie docílila každodenním vrháním žurnalů do světa. (...) Teprve publicitou, kterou propůjčují noviny, osvobodil se duch neodvislé kritiky a jím pracující politika, směřující k obecnému dobru. (...) Jenom tisk umožnil individualitám, aby se shledaly se stejně smýšlejícími uprostřed velkého množství, rozšířil ideje, založil strany a dosadil vůdce. (...) Veřejné mínění a organisovaná demokracie jsou věci, jichž si nelze pomysleti bez každodenní široké publicity, umožňované v potřebném rozsahu jedině žurnalistikou. Jak zvolna by postupovala emancipace tříd a celých národů, kdyby nestála vedle nich žurnalistika, nebyla den co den echem jejich tužeb a současně neukazovala jim cestu tam, kam je volá hlas jejich nejlepších, nejsilnějších lidí.“⁸⁹⁸ Slova, jež uveřejnil Karel Hoch (novinář, válečný odbojář a poválečný šéfredaktor Národních listů⁸⁹⁹) na sklonku předválečného období, vhodně upozorňují na význam tisku v rozvoji české společnosti v dlouhém devatenáctém století i předjímají další léta.

Český tisk prodělal za předchozí tři čtvrti století dynamický vývoj. Po zrušení cenzury císařským patentem z 15. 3. 1848 došlo k bouřlivému rozvoji žurnalistiky, jež se rozrůžnila do liberální, radikálně demokratické a konzervativní větve. Následující neoabsolutismus tento vývoj ochromil: vycházet mohly jen provládní noviny, „rebelové“ byli vystaveni perzekuci. Po „sešňorovaných“ 50. letech ovšem nastala v následující dekádě možnost nastoupený rozvoj

⁸⁹⁸ HOCH, Karel. *Noviny*. Praha: F. Topič, 1913. 118 s. Duch a svět; sv. 1, s. 108–111.

⁸⁹⁹ GALANDAUER, Jan a kol. *Slovník*, s. 51.

obnovit: postupná liberalizace sice zprvu nevyklučovala státní represii (zvl. v 60. letech a kol. r. 1870), ale kontinuální vývoj našeho tisku již přerušen nebyl.⁹⁰⁰

Největšího významu dosáhly Národní listy, kol nichž se nakonec zformovala mladočeská strana, střetávající se s tiskem staročesky laděným. Pro naše účely je důležité, že do 90. let postupně vznikly desítky regionálních listů, jež se do těchto sporů zapojovaly.⁹⁰¹ „Žádnému z politických směrů se ale nepodařilo dostat regionální redakce pod přímý vliv Prahy, přestože se o to oba snažily, především mladočeši. Regionální tisk tak zůstával víceméně nezávislý, často byl ale finančně či personálně podporován stranickým vedením.“⁹⁰² Mladočeské listy se hlásily k liberálním postojům (jakkoli s agresivní protiněmeckou a protižidovskou agitací, kterou ale v obměněné podobě známe i v jiném jazykovém prostředí), staročeské kolísaly mezi liberálním a konzervativním pohledem, který hájily v čisté podobě noviny spjaté s „historickou“ šlechtou a katolický tisk. Na opačném křídle se rodí dělnický tisk.⁹⁰³

V posledních dvou dekadách před první světovou válkou se – v návaznosti na rozvoj techniky i společnosti – český tisk dále rozrůžňuje (politicky, zájmově, ovšem také na ose bulvarizace – intelektualizace), ale také zkvalitňuje, což vzhledem k rostoucím finančním nárokům způsobuje ústup individuálního či rodinného podnikání ve prospěch vydavatelských družstev a akciových společností, mnohdy navázaných na jednotlivé politické strany. Posiluje se skutečná redakční dělba práce, vznikají pravidelné rubriky, vzrůstající technické reprodukční možnosti vpouštějí na stránky tisku ve větší míře ilustrace i fotografie. Na cestě k naplnění znaků moderní profese žurnalisté zakládají profesně zaměřené organizace.⁹⁰⁴ Do programu České strany pokrokové (realistické) se r. 1912 v hlavě *XIX. Žurnalistika a vysoká škola politická* dokonce dostává požadavek, aby žurnalistika „(...) povznášela úroveň národní vzdělanosti a kultury vůbec, nejen politické a hospodářské, ale především mravní. Předpoklady tohoto požadavku jsou: 1. žurnalisté mají býti lidé jen vzdělaní, 2. žurnalistika má býti řádně, účelně organizována, 3. z veřejného života systematicky mají býti odstraňovány žurnály špatné, úplatné a lhavé.

⁹⁰⁰ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 439 s. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3028-8, s. 98–109; K tomuto tématu srov. též BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny československé žurnalistiky: [vysokošk. učebnice pro posl. fak. žurnalistiky]. Díl 1, Český periodický tisk do roku 1918*. 1. vyd. Praha: Novinář, 1981. 274 s., [16] s. obr. příl., ovšem nikoli bez vlivů doby vzniku.

⁹⁰¹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 110–116.

⁹⁰² Tamtéž, s. 116.

⁹⁰³ Tamtéž, s. 115–121.

⁹⁰⁴ Tamtéž, s. 123–140.

Otázce pravého vzdělání politického a žurnalistického má býti vyhověno zřízením vysoké školy politické a žurnalistické.“⁹⁰⁵ Přes jistou nereálnost těchto úvah zahájily cestu třeba ke vzniku Svobodné školy politických nauk r. 1928 a souvisejících odborných a stavovských časopisů.⁹⁰⁶ V českém předválečném tisku lze v závislosti na hlavních politických silách vysledovat pět základních skupin. Největší tradici měla žurnalistika národně liberální, i zde ovšem došlo k dalšímu vývoji: mladočeské Národní listy (od r. 1910 už čistě stranické v důsledku odkoupení od dědiců Julia Grégra Pražskou akciovou tiskárnou), dlouho staročeská a posléze oficiálně nezávislá Národní politika, brněnské Lidové noviny Adolfa Stránského, realistický Čas nebo pokrokářská Samostatnost. Sociálnědemokratický tisk byl reprezentován zvláště Právem lidu. V podstatě stagnující katolické novinářství lze spojit například s deníkem Čech. Agrární žurnalistika nabízela Selské noviny nebo Venkov. Národní socialisté pak dosáhli největšího ohlasu zásluhou Českého slova. Ale nezůstalo jen u celostátních periodik, v návaznosti na nich vzniká též řada regionálních novin.⁹⁰⁷ Ve Dvoře Králové nad Labem to byly mladočeské *Královédvorské listy* a pokrokářské *Královédvorské pokrokové noviny*.

3.2 Válečná propaganda

První světová válka nicméně představuje velkou změnu ve světě tisku, a to zvláště z hlediska propagandy, cenzury a hospodářských okolností jeho vydávání.

Prvním zastavením bude válečná propaganda – „*zpravidla institucionalizované šíření ideologických pravd, vyznačující se užíváním všech možných formálních prostředků persvaze*“⁹⁰⁸. Ačkoli je propaganda nadčasová, první světová válka představuje její významný mezník, protože právě v jejím průběhu byl zahájen systematický rozvoj propagandistických

⁹⁰⁵ HARNA, Josef, ed. a KUČERA, Martin, ed. *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896-1920*. Praha: Historický ústav, 2010. 227 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Praegae. Řada B, Editiones; sv. 5. Edice politických programů; sv. 6. ISBN 978-80-7286-174-3, s. 206.

⁹⁰⁶ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 139.

⁹⁰⁷ Tamtéž, s. 140–148.

⁹⁰⁸ MAGINCOVÁ, Dagmar. Propaganda jako jeden z instrumentů moci. In: KOUBA, Miroslav, ed., MAGINCOVÁ, Dagmar, ed. a ŘÍHA, Ivo, ed. *Kontexty propagandy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 350 s. ISBN 978-80-7395-515-1, s. 9–12, 11; Pro naše účely nebudeme odlišovat mezi propagandou bílou a černou (lišící se mírou respektu k etickým pravidlům, srov. tamtéž, s. 11–12) ani problematizovat hranici mezi propagandou a „*prostým přesvědčováním s využitím korektní racionální argumentace a verifikovatelných vědeckých faktů*“, již „*není snadné stanovit. Brání tomu nejasné rozlišení mezi racionální a iracionální argumentací, mezi pravdou, objektivitou a manipulativní sugescí přesvědčovacích metod, která využívá bohaté škály psychologických triků*.“ ŠIMEČEK, David. *Možnosti zneužití důvěry ve vědecké poznání k propagandistickým účelům*, tamtéž, s. 15–22, 22.

technik,⁹⁰⁹ právě tehdy se vstupuje do jejího posledního vývojového stadia – propagandy totální, jež svou všeobecností, všestranností, novými technickými prostředky i psychologickou rafinovaností usiluje o celkovou kontrolu člověka.⁹¹⁰ V čase první světové války nicméně tento proces teprve začíná. I když význam tehdejší propagandy by tedy bylo trestuhodné zanedbat, na druhé straně je nutno hodnotit ho ostražitě. Teprve od druhé světové války se tato sféra označuje jako „plnohodnotná“ *psychologická válka* a například snaha potvrdit, že lze s tímto pojmem pracovat ve Francii během Velké války ve smyslu skutečného ovlivňování probíhajících událostí, ztroskotala na nedostatečné propracovanosti a velkorysosti francouzské propagandy.⁹¹¹ „Vedle děl měla *psychologická válka* nevýraznou roli.“⁹¹² Jestliže ovšem propaganda jistě nemohla sama o sobě odčinit frontové nezdary ani zcela odstínit problémy válečné reality (jak se o to marně snažilo i stále vyčerpanější Rakousko), neznamená to rozhodně, že do dění nepromlouvala.

Propaganda se totiž stala svého druhu „*tajnou zbraní, již mohlo být řízeno mínění obyvatelstva.*“⁹¹³ První světová válka totiž poprvé postavila proti sobě milionové armády, proto bylo nutné získat podporu veřejnosti, zvláště vzhledem k postupné demokratizaci společnosti (nehledě na případný přechodný válečný absolutismus). A rozvoj techniky k tomu dával prostředky. Státy proto zřizují speciální instituce (např. Center for Public Information v USA), jež podle potřeby a politického zřízení přesvědčují veřejnost argumenty či ji chtějí mít pod kontrolou represivními prostředky. Ale i když postupy se liší, propaganda se projevuje ve státech demokratických i nedemokratických. A na obou stranách najdeme též budování obrazu nepřitele a propagandu hrůzy a strachu.⁹¹⁴

A lež. „*Kdyby lidé zde skutečně znali pravdu, válka by zítra skončila.*“⁹¹⁵ Tuto větu v prosinci 1917 nepronesl žádný představitel vyčerpaných Ústředních mocností, ale britský premiér David Lloyd George. Vedle vlastní cenzury, jež bude zmíněna samostatně, šlo o cílenou selekci informací a někdy právě přímo o lež „*jako vlasteneckou povinnost*“⁹¹⁶. Ostatně tak i naplňovala

⁹⁰⁹ SCHWENDINGER, Christian. *Kriegspropaganda*, s. 5.

⁹¹⁰ MAGINCOVÁ, Dagmar. *Propaganda*, s. 12.

⁹¹¹ DUROSELLE, Jean-Baptiste. *La grande guerre des Français 1914-1918: l'incompréhensible*. Paris: Perrin, ©2002. 515 s. Tempus. ISBN 2-262-01896-0, s. 255, 277.

⁹¹² Tamtéž, s. 277.

⁹¹³ SCHWENDINGER, Christian. *Kriegspropaganda*, s. 14.

⁹¹⁴ Tamtéž, s. 14–16.

⁹¹⁵ BREMM, Klaus-Jürgen. *Propaganda*, s. 117.

⁹¹⁶ Tamtéž, s. 117.

očekávání čtenářů. „Většina obyvatelstva na obou stranách setrvala nadále v prastarých romantických obrazech boje, ochrany a radostné smrtelné oběti.“⁹¹⁷ Ačkoli vojáci korespondenty popisující krvavé bitvy jako piknik nenáviděli, válečnému úsilí totální války prospívalo. „Upevnění veřejné morálky bylo pro to nutné a zdálo se být možné pouze za pomoci totální manipulace všech válečných zpráv. Úřední propaganda a tisk tu pracovaly koneckonců těsně a přirozeně společně. Lež se stala podle slov britského poslance Arthura Ponsonbyho ‚vlasteneckou ctností‘.“⁹¹⁸ Ačkoli dnes může zarážet rozpor mezi idylickými obrázky válečného života v tisku a propagandou hrůzy, tehdy zarazil málokoho a civilní obyvatelstvo obou bojujících táborů získalo přesnější informace o nelítostné válečné realitě teprve po válce.⁹¹⁹ „Armádní velení obou stran se mohlo spolehnout na vlastenecké smýšlení většiny novinářů, kteří se nevnímali jako neutrální pozorovatelé, ale jako bojovníci s perem.“⁹²⁰

Zasvěcenější byly samozřejmě noviny vytvářené takřkajíc přímo v zákopech samotnými vojáky. Ty jsou jedinečným válečným svědectvím jejich života přímo z první ruky, autentickým a s jen nesoustavnými a mírnými projevy cenzury, jako pramen cenný navíc i absencí poválečného zkreslování.⁹²¹ Někdy se dokonce projevovaly značně kriticky i k nadřazeným a poměrům, třeba francouzské „zákopové“ noviny *Le Bochovage* r. 1917 poznamenaly: „Rozumím, že není povoleno, aby si stěžovali civilisté. Ale my můžeme, máme na to právo: my můžeme být zabiti. Bylo by podivné, kdyby nám odňali toto právo: i ovce stále hlasitě mečí ve dveřích jatek.“⁹²² Ale i ty vyznívaly celkově vlastenecky a věřily ve vítězství,⁹²³ nadto tvořily jen malou část dobového tisku. Celkový dojem z válečné žurnalistiky tedy nemění.

Zatímco v Evropě byla propaganda po válce spojována převážně s propagandou hrůzy a ve vědeckých kruzích nahlížena negativně a skepticky, v USA ji odborníci zkoumali jako formu masové komunikace (nejen za války, ale ještě spíše v kontextu náboženství a školy), přičemž informované publikum se i tak dokáže svobodně rozhodnout. Nejdále v pozitivním hodnocení vlivu a významu propagandy došel americký politolog Harold D. Lasswell, který ve 20. letech

⁹¹⁷ Tamtéž, s. 134.

⁹¹⁸ Tamtéž, s. 135.

⁹¹⁹ Tamtéž, s. 134–136.

⁹²⁰ Tamtéž, s. 136.

⁹²¹ AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. *Men at War. National Sentiment and Trench Journalism in France during the First World War*, Oxford: Berg Publishers 1995, 207 s., ISBN 978-0854963331, s. 1–35.

⁹²² Tamtéž, s. 63–66.

⁹²³ Tamtéž, s. 155–184.

podrobně analyzoval prostředky použité v průběhu první světové války.⁹²⁴ Zpochybnil odmítání propagandy v demokracii. „*Pravda je, že všechny vlády v nějaké míře provozují propagandu jako část svých běžných mírových funkcí. Dělají propagandu jménem svých diplomatických přátel nebo proti svým diplomatickým protivníkům – a je to nevyhnutelné.*“⁹²⁵ Popsal její organizaci a zastavil se u hlavních oblastí jejího uplatnění ve válečném úsilí, tj. u boje o vinu na válce a o válečné cíle, prosazování „satanismu“ nepřátel bránících „božímú míru“ i víry ve vlastní vítězství, u péče o udržení přátelství se spojenci i u snahy demoralizovat nepřítele.⁹²⁶ Končí zhodnocením významu propagandy v moderním světě, v němž již společnost – na rozdíl od primitivních kmenů – nelze stmelovat zvukem tamtamů a rytmem bojového tance, ale právě pomocí propagandy. „*Propaganda je ústupkem rozumovosti moderního světa. (...) Propaganda je ústupkem umíněnosti doby. Svazky osobní loajality a náklonnosti, jež vázaly člověka k jeho nadřízenému, se již dávno rozplynuly. (...) Je to atomizovaný svět, v němž individuální rozmary mohou působit rozsáhleji než kdy dříve, a to vyžaduje důraznější úsilí ke koordinaci a sjednocování než dříve. Novým protijedem k umíněnosti je propaganda. Propaganda je odrazem nezměrnosti, rozumovosti a umíněnosti moderního světa.*“⁹²⁷

I v Rakousku-Uhersku byla pro účely válečné propagandy zřízena zvláštní instituce – v daném případě šlo o Kriegspressequartier (KPQ), tedy Válečný tiskový stan, centrální vojenskou instituci pro propagandu v letech 1914–1918, podřízenou přímo vrchnímu armádnímu velení.⁹²⁸ O jejím stoupajícím významu svědčí, že její zprvu vcelku jednoduchá struktura byla během války postupně rozpracovávána, až se ze tří oddělení r. 1914 rozrostla na dvacet jedna r. 1918 (včetně filmového, divadelního, uměleckého nebo hudebního oddělení, skupin literatury, propagandy a frontové propagandy nebo úřadu obrany proti nepřátelské propagandě).⁹²⁹ Počet příslušníků této instituce postupně vystoupal z 96 v srpnu 1914 na 925 v říjnu 1918.⁹³⁰ Jejich různorodá činnost se neomezovala jen na vnitrostátní úsilí, ale zahrnovala

⁹²⁴ SCHWENDINGER, Christian. *Kriegspropaganda*, s. 16–17.

⁹²⁵ LASSWELL, Harold D. *Propaganda Technique in the World War*, Mansfield Centre: Martino Fine Books 2013 (reprint Peter Smith, New York 1938). 244 s. ISBN 978-1614275060, s. 14.

⁹²⁶ Tamtéž, s. 14–184.

⁹²⁷ Tamtéž, s. 221–222.

⁹²⁸ ŠEDIVÝ, Ivan Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918; Walter REICHEL, „*Pressearbeit ist Propagandaarbeit*“, s. 15–17.

⁹²⁹ REICHEL, Walter. „*Pressearbeit ist Propagandaarbeit*“, s. 16–30.

⁹³⁰ Tamtéž, s. 134–139.

těž ovlivňování ciziny.⁹³¹ Pozoruhodné je, že přístup těchto „válečných reportérů“ na frontu nebyval zvykem, dokonce nebyl vnímán jako žádoucí (údajně s ohledem na jejich bezpečnost, ale ve skutečnosti šlo o obavy z vyvolání negativního dojmu či prozrazení vojenských tajemství, jemuž by ale měly tak jako tak bránit striktní směrnice pro práci zpravodajů⁹³² i běžná cenzura), takže své texty vytvářeli na základě již upravených armádních údajů nebo informací získaných spíše náhodou.⁹³³ Dokonce i někteří z nich vnímali svou práci jako plnou lži a cenu za jejich život v bezpečném zázemí.⁹³⁴ Činnost své skupiny literatury charakterizoval Rainer Maria Rilke jako „službu básnění“ a „příkrášlování hrdinů“.⁹³⁵ Literatura byla za války natolik důležitá, že podle jednoho odhadu v sousedním Německu vznikalo denně 50.000 (!) válečných básní...⁹³⁶ Do propagandy byly zapojeny i fotografie, obrazy a film – a to včetně tak výrazných osobností, jako byli malíři Oskar Kokoschka nebo Oskar Laske (během války celkem 270 válečných malířů a 5 malířek).⁹³⁷

Zvláště film – zprvu podceňovaný – představoval moderní postup a právě jako nástroj propagandy a informací se postupně stává masovým médiem (a vznikají dokonce polní kina).⁹³⁸ Dochází zde k zajímavému vývoji: Před válkou sloužilo zobrazování císařových návštěv a veřejných akcí k úspěšnému uspokojování touhy diváků po atraktivním programu, když už přestal stačit jakýkoli „pohyblivý“ záznam. Jen zásluhou filmu *„mohli diváci stát v těsné blízkosti císaře, zemských představitelů a oslavných pomp (...) Propagace ‚císařského mýtu‘ se tak vlastně stala senzací a byla větší reklamou pro kinematografické podniky než pro samotnou dynastii. Tomu, jak využít takových dokumentů k propagaci jí samotné, napomohla až světová válka, kdy bylo třeba vyvolat u obyvatelstva prorakouské vlastenecké citění. Přišly tak na řadu*

⁹³¹ Tamtéž, s. 86–101.

⁹³² ŠEDIVÝ, Ivan. Rakousko-uherská válečná propaganda, s. 41.

⁹³³ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk*, s. 256–257.

⁹³⁴ Tamtéž, s. 260.

⁹³⁵ TEPPERBERG, Christoph. „Wie eine idyllische Sommerfrische“ – „Dichtdienst“ und „Heldenfrisieren“. Kriegspressequartier und Kriegsarchiv als Instrumente der k. u. k. Kriegspropaganda 1914–1918. In: Christian M. Ortner (Hg.) – Hans-Hubertus Mack (Hg.), *Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg*, Heeresgeschichtliches Museum Wien (Hg.) 2014, s. 371–375.

⁹³⁶ DŽAMBO, Jozo. *Armis et litteris – Kriegsberichterstattung, Kriegspropaganda und Kriegsdokumentation in des k.u.k. Armees 1914–1918*. in: TÝŽ (Hrg.), *Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k.u.k. Kriegspropaganda 1914–1918*. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Teil 1: Beiträges. München: Adalbert Stifter Verein 2003. 104 s. ISBN 3-9808097-2-2., s. 10–37, 26.

⁹³⁷ REICHEL, Walter. *„Pressearbeit ist Propagandaarbeit“*, s. 141.

⁹³⁸ Tamtéž, s. 102–131.

obrázky mobilizace a pravidelné válečné deníky. ⁹³⁹ Císař Karel I. pochopil jako první státník význam své prezentace jako lidového císaře a prvního vojáka říše s využitím moderních technických prostředků. ⁹⁴⁰

Na frontách se propaganda nepřátelských států a armád střetávala – zvláště proti Itálii Rakousko-Uhersko vedlo přímo letákový „propagandistický duel“ ⁹⁴¹ přes zákopy. I na straně Dohody se objevily hlasy připisující podíl na katastrofální italské porážce u Caporetta r. 1917 poráženecké propagandě rozkládající jejich bojovou sílu. ⁹⁴² O rakouské snaze v zimě a na jaře 1918 svědčí, že vedle letáků pašovaných na italskou stranu fronty z neformálních setkání vojáků obou stran, vystřelovaných z vrhačů min či lukem a vzácně též shazovaných z horkovzdušných balónů používali i megafony nebo velké vztyčené tabule, jež mohly být opatřeny dokonce nápisem fosforeskujícím v noci... ⁹⁴³ Velkou zbraní byly samy vojenské úspěchy – mír s Ruskem či dočasný německý průlom na západní frontě. ⁹⁴⁴ Italská propaganda ovšem dokázala stále obratněji využívat mnohonárodnostní ráz rakousko-uherské armády. Zatímco třeba maďarským vojákům mohli Italové v případě dezerce do Itálie nabídnout „jen“ lepší osobní život, jiným národnostem mohli přidat též uznání jejich politických aspirací. Třeba v reakci na Tříkrálovou deklaraci z 6. ledna 1918 jedno italské provolání Čechům v rakouských uniformách hlásá, že Itálie chce osvobodit Čechy, Poláky i „Jugoslávce“ z německo-maďarského otroctví, proto „*italský národ je spojencem vaší země a neměli byste proti němu bojovat!*“ ⁹⁴⁵ Velkou roli samozřejmě hrál vývoj na frontách a v zázemí. Jak poznamenal v říjnu jeden rakouský důstojník v Tyrolsku, daleko nebezpečnější pro morálku vojska než nepřátelská propaganda o stavu rakouského zázemí byla ubohá realita rakouského zázemí... ⁹⁴⁶ V posledních

⁹³⁹ MÁDROVÁ, Kamila. *Mediální propaganda císařského mýtu do první světové války.* In: KOUBA, Miroslav, ed., MAGINCOVÁ, Dagmar, ed. a ŘÍHA, Ivo, ed. *Kontexty propagandy.* Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 350 s. ISBN 978-80-7395-515-1, s. 252–259, 259.

⁹⁴⁰ BALLHAUSEN, Thomas – KRENN, Günter. *Musen in Uniform. Filmische Kriegsberichterstattung Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkriegs.* In: Jozo Džambo (Hrg.), *Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k.u.k. Kriegspropaganda 1914–1918. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Teil 1: Beiträge.* München: Adalbert Stifter Verein 2003. 104 s. ISBN 3-9808097-2-2. s. 83–97, 96.

⁹⁴¹ Mark CORNWALL, *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds,* Londýn 2014, s. 149.

⁹⁴² Tamtéž, s. 75.

⁹⁴³ Tamtéž, s. 85.

⁹⁴⁴ Tamtéž, s. 89–90.

⁹⁴⁵ Tamtéž, s. 154.

⁹⁴⁶ Tamtéž, s. 405.

týdnech války už byly výhody jasně na jedné straně. Finální propagandistický duel zcela jednoznačně vyhrála Itálie...⁹⁴⁷

Propaganda se i v Rakousku projevovala hlavně tiskem vnucenou ideologickou úpravou válečného zpravodajství. Svěráznou snahou ovlivnit veřejné mínění byla plamenná prorakouská a protimasarykovská zásadní stanoviska sepsaná úřady, jež musely noviny otisknout bez udání autora, tedy zdánlivě jako vlastní stanovisko. Úsměvně působí, že zprvu byl týž text zaslán všem novinám současně. Otištění totožného vyjádření na více místech lze jen stěží vnímat jako samostatné a svébytné redakční stanovisko. Později byl text zaslán jen jedněm novinám a ostatní na něj pak měly upozorňovat jako na správný pohled.⁹⁴⁸ Tato praxe byla zmíněna v kritické interpelaci předlitavského premiéra Heinricha Clam-Martinice českými poslanci 6. června 1917 v části nazvané příznačně *Znásilňování českého časopisectva*.⁹⁴⁹ Pro čtenáře v cizině tyto texty zahraniční akci komplikovaly. Paradoxem ovšem je, že tak česká veřejnost získávala cenné informace o Masarykovi, protože dokázala odstínit nenávistnou oficiální rétoriku.⁹⁵⁰ Jestliže se o obyvatelích vůči Dvoru Králové nad Labem nedaleké Pecky tvrdí, že „*odboj domácí i zahraniční, o kterém Peckované neměli vzhledem k cenzuře ani poněti, mezitím vybudoval základ pro ustanovení nového státu*,“⁹⁵¹ platí to jistě o přesných detailech, ale péčí státních orgánů o Masarykově akci mnohé věděli snad všichni čtenáři novin. Radikálnější němečtí poslanci ovšem ve své interpelaci 5. prosince 1917 na následujícího předlitavského premiéra Ernsta Seidlera tuto prorakouskou propagandu pomíjeli a naopak tvrdili, že „*před válkou nepodnikly rakouské vlády praničeho, aby vystoupily proti těmto panslavistickým rejdům státu nebezpečným. Ano, v četných případech se i stalo, že státu nebezpečná propaganda, nejen před zraky, než i za tichého trpění bývalých vlád byla provozována*.“⁹⁵² Po výčtu všemožných tím vyvolaných českých „hříchů“ se ptají, „*jaká*

⁹⁴⁷ Tamtéž, s. 415–427.

⁹⁴⁸ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu. Svazek I. 1749–1938*, s. 550.

⁹⁴⁹ TOBOLKA, Zdeněk Václav a STANĚK, František. *Chování se vládních kruhů k českému národu za války: dotaz poslanců Františka Staňka, Dr. Zdeňka Tobolky a soudruhů na Jeho Excellenci pana ministerského předsedu v příčině chování se vládních kruhů k českému národu za doby válečné*. [V Praze]: nákl. vl., [1917]. 172, 1 s., s. 101–120.

⁹⁵⁰ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří, *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*, s. 263–267.

⁹⁵¹ COGANOVÁ, Daniela. *Dějiny městečka Pecka 1848-1990*. Pecka: Městys Pecka, 2013. 414 s. ISBN 978-80-260-5224-1, s. 112.

⁹⁵² TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. *Dotaz německých poslanců o chování se českého národu za války*. V Praze: nákladem vlastním, 1918. 2 svazky (x, 170; 279 stran). *Prameny současných dějin českých*; číslo II., díl I, s. 33.

opatření miní vysoká vláda učiniti, aby od nynějška učinila přítrž, po případě předešla v budoucnosti podobným neslýchaným událostem a poměrům, jež by v žádném spořádaném státě nebyly možny“⁹⁵³. Je symbolické, že i když obě interpelace kriticky hodnotí „nežádoucí“ propagandu, samy se nesporně záměrně stávají nástrojem propagandy subjektivně žádoucí... Osobnější formou propagandy byly civilní i vojenské pohlednice, ukazující mocnáře, vojenské úspěchy i hrdinství. Jejich výrobě se věnovaly stovky fotografů a výtvarníků.⁹⁵⁴ Panovnícké pohlednice existovaly samozřejmě už dříve, ale nyní se mění. „Světovou válkou pohlednice s panovníkem dostaly novou podobu. Měly dát lidu najevo, že panovník je jeden z nich, že za národem stojí, že není sám, má mnoho spojenců a že se za zdar naší spravedlivé války každodenně modlí.“⁹⁵⁵ Na pohlednicích s válečnou tematikou lze nalézt patos i pietu, dokumentárnost i záměrnou groteskní nadsázku, portréty vysoce postavených velitelů i smutná loučení s domovem, boje i „běžný“ život v zákopech, strádání nepřízní počasí v zimě, v horách i na moři, stavbu mostů, děla, letadla, lodě i ponorky, zraněné, stejně jako vánoční „idylu“, ba i válečné hroby... Ale nehledě na občas zachycené oběti, poselství je jasné: povzbudit a mobilizovat k velkému boji!⁹⁵⁶ Hranice mezi žádoucí a nežádoucí tematikou nemusela být ostrá – například u pohlednice zachycující zemřelého v uniformě na loži s trojicí plakajících žen a heslem „Za císaře a za vlast“ [!] bylo českým místodržitelstvím další rozšiřování zakázáno.⁹⁵⁷ Patrně už byla vyhodnocena jako příliš demoralizující. Nově jsou zakázány i některé pohlednice z historie daleko před válkou, např. ty tématem a nápisem „Karel Havlíček Borovský loučí se s rodinou před odjezdem do vězení v Brixenu“ nebo „Vítězství Husitů [!] nad německými voji u Domažlic r. 1431“.⁹⁵⁸ Zákazu neunikly ani nábožensky laděné pohlednice s Pannou Marií, např. u rodiny prchající z hořícího domu, žehnající venkovanovi vlečenému ruskými vojáky nebo zachycené jako socha, u níž umírá husar.⁹⁵⁹ Ve válečném kontextu začaly

⁹⁵³ TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. *Dotaz německých poslanců*, díl II, s. 265.

⁹⁵⁴ DOBRÝ, Václav. *Světová válka: 100 let od největší tragédie v dějinách lidstva: začátek světové války v datech a dobových pohlednicích*. 1. vyd. Plzeň: Slovan, 2014. 347 s. ISBN 978-80-260-5895-3, s. 29–31.

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 31.

⁹⁵⁶ Tamtéž, s. 76–347.

⁹⁵⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 194, Nr. 4695, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 19. Februar 1916 – Runderlass.

⁹⁵⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 129, Nr. 951, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 29. Jänner 1916 – Runderlass.

⁹⁵⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 736, Nro 19.042, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 13. Juli 1916 – Runderlass.

zjevně působit nepříjemně protistátně... Nežádoucí bylo též připomínat dřívější válečné střety mezi Vídní a Berlínem, na což doplatila zákazem rozšiřování pohlednice zachycující vjezd pruského vojska do Prahy r. 1866⁹⁶⁰ (jejíž vydání tehdy ovšem sotva bylo prosto aktualizací momentu...). Zákazy věrně kopírují vývoj válečných událostí, například r. 1918 bylo zapovězeno šíření pohlednice s Trockým a Leninem.⁹⁶¹

Do každodenního života opravdu všech pronikala propaganda zvláště formou plakátů, které lákaly do armády (ve Velké Británii a Spojených státech amerických při jejich vstupu do války nebyla ještě zavedena povinná vojenská služba, takže nábor vojáků představoval klíčovou podmínku vedení války⁹⁶²), agitovaly pro válečné půjčky i informovaly. Přítomnost ve veřejném prostoru zvyšovala jejich dopad (např. v porovnání s novinami a kinem, jež předpokládaly větší aktivitu čtenáře/diváka a obvykle i peníze na zakoupení výtisku či vstupného), text doplňuje vizuální působivost (např. pro 8. rakouskou válečnou půjčku jde o vojáky tlačící na pootevřené dveře vedoucí k prostoru s nápisem „mír“).⁹⁶³ Jen britský Parlamentní náborový výbor za války do r. 1916 vydal podle 164 různých předloh téměř 12,5 milionu válečných plakátů.⁹⁶⁴ Estetická kvalita obdobných děl byla značně rozkolísaná, vedle nevkusných vznikala i kvalitní, jak prokázal ve službě československé myšlenky v USA český grafik Vojtěch Preissig.⁹⁶⁵ O všudypřítomnosti válečných plakátů svědčí v habsburské monarchii i skutečnost, že jde o soubor symbolicky zahájený manifestem „Mým národům“ a ukončený oznámením Karlovy abdikace.⁹⁶⁶

I když rakouské propagandě rozhodně nechybělo úsilí, lze právem pochybovat o její výkonnosti a úspěšnosti. Tento nezdár lze přisoudit nejen válečné bídě v zázemí, ale ideové slabosti státu.⁹⁶⁷ Připočteme-li veřejné spory o loajalitu Čechů a její proměnu během války, jež si

⁹⁶⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 236, Nro 4408, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 14. Feber 1917.

⁹⁶¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 207, Nr. 10.904, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 3. April 1918.

⁹⁶² *Munice domácí fronty: angloamerický plakát z první světové války*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2016. 95 stran. ISBN 978-80-7415-131-6, s. 13–14.

⁹⁶³ EYBL, Erik. „Krieg an der Wand“. Die Rolle der Plakatwerbung bei den Mittelmächten. In: ORTNER, Christian M. –MACK, Hans-Hubertus (Hrg.). *Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg, Heeresgeschichtliches Museum Wien (Hrg.)*. Wien : Verlag Militaria GmbH [2016], s. 502–510, 508.

⁹⁶⁴ *Munice domácí fronty*, s. 11.

⁹⁶⁵ Tamtéž, s. 44–49.

⁹⁶⁶ EYBL, Erik. „Krieg an der Wand“, s. 502–510.

⁹⁶⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Rakousko-uherská válečná propaganda*, s. 52.

zaslouží samostatné zmapování, najdeme jeden z důvodů pro proměnu české společnosti: „*Neustálé osočování z velezrádných myšlenek jistě přispělo k tomu, aby si na označení velezrádců česká veřejnost postupně zvykala, naivní propagandistické historky přímo provokovaly k zesměšňování a tento smích byl opět stíhán jako velezrada. (...) Když Viktor Dyk vzpomínal roku 1927 na válečná léta, (...) válečnou propagandu hodnotí jako jednu z příčin postupující české radikalizace (...).*“⁹⁶⁸

Domácí protirakouská propaganda přirozeně musela hospodařit s mnohem skromnějšími prostředky. Necháme-li zde stranou činnost cenzury, o níž bude řeč níže, bylo třeba se vyrovnat se spíše jen improvizovaným technickým zázemím – například 17. října 1918: „*Rozmnožili jsme na stroji velké množství malých lístečků, které se rozhazují anonymně po kavárnách a rozdávají známým po ulicích. Nic na nich není jiného než výzva: ‚Vůči všem proklamacím z Vídně zachovejme ledový klid a nezúčastňujme se žádných projevů ani v místnostech, ani na ulici.‘ Lidé to čtou a každý rozumí, že je to příprava na slibovaný manifest císařův.*“⁹⁶⁹ Tento manifest o federalizaci Rakouska⁹⁷⁰ nicméně přišel natolik pozdě, že už se kromě protestního prohlášení Národního výboru o něm ani nezačalo jednat.⁹⁷¹

3.3 Válečná cenzura

Druhou velkou válečnou změnou bylo fungování cenzury. V důsledku liberalizace tiskových poměrů její role v posledním půlstoletí monarchie klesá, ale státní dohled nemizí. V desetiletích před první světovou válkou dominovalo tzv. objektivní řízení trestní (tj. proti novinám a umožňující konfiskaci), zatímco dřívější porotní soudy pro subjektivní řízení proti autorům se scházejí jen výjimečně. Opíralo se o § 493 zákona o trestním řízení.⁹⁷² Výhodou objektivního

⁹⁶⁸ RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy, s. 280.

⁹⁶⁹ HERBEN, Jan. *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 658.

⁹⁷⁰ Manifest císaře Karla o federalizaci Rakouska, 16. 10. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*, Praha 1997. svazek V – rok 1918, s. 332–333.

⁹⁷¹ Ivan ŠEDIVÝ, Češi, s. 340.

⁹⁷² „§ 493 Státní zástupce, i když žádné určité osoby nežaluje, může z příčiny obecného dobrého žádati, aby soud našel, zdali obsahem nějakého spisu tištěného byl vykonán čin trestuhodný, a bylo-li by tomu tak, aby další rozšiřování toho spisu zapověděl. O tom rozhodovati má sborový soud první instance, a jest-li činiti o nějaký přestupek, tedy příslušný okresní soud v sezení neveřejném, vyslyšev státního zástupce, aniž se tímto nálezem napřed sahá v řízení trestní, kteréž by se později proti nějaké určité osobě zavedlo. Proti tomuto nálezu soudnímu, kterýž, bylo-li jím zapovězeno spis rozšiřovati, má se v sídle soudním na veřejném místě přibiti a úředními novinami vyhlásiti, může každý, jehož se dotýče, v osmi dnech po vyhlášení námítky činiti, o nichž soud, slyšev státního zástupce i odporujícího, v neveřejném sezení rozhodne.“, 119/1873. Zákon, daný dne 23. května 1873, jímž se zavádí nový řád soudu trestního,

řízení pro stát bylo jeho provedení zpravidla v neveřejném sezení v průběhu jediného líčení s minimální možností obhajoby (teoretická možnost podání námitek v praxi obvykle k ničemu nevedla).⁹⁷³ Během výjimečného stavu v Praze (1893–1895) byla dokonce pozastavena řada ustanovení prosincové ústavy, porotní soudy byly nahrazeny výjimečnými a proti tisku byla uplatněna mimořádná opatření, např. povinnost předkládat policii povinné výtisky určených novin (platilo pro 23 českých novin a jedny německé) již tři hodiny před zahájením jejich distribuce, tedy bez rizika jejich úniku. Poté se však situace pozvolna vrací do předchozích kolejí.⁹⁷⁴ Dlouhodobě se státní cenzura snaží potlačovat vypjatý nacionalismus český i německý a zvláště antisemitismus, ale také socialismus, anarchismus a erotiku.⁹⁷⁵ Samostatnou kapitolou byla urážka císaře či císařského domu, jež mohla vést až k pětiletému trestu těžkého žaláře.⁹⁷⁶ Šlo o velmi specifické opatření (mnohem přísnější než u ostatních urážek na cti⁹⁷⁷), jehož účelem nesporně bylo hájit autoritu vladaře v monarchii.⁹⁷⁸ Trvalo až do zániku mocnářství, ačkoli už mnohem dříve se objevily úvahy o jeho přehnané tvrdosti.⁹⁷⁹ Vypuknutí první světové války přineslo prudké zpřísnění cenzury. „*České noviny byly prvými invalidy, prvními, válkou skrz naskrz zmrzačenými mrzáky, kteří se objevily v pražských*

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=212&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [3. 9. 2019].

⁹⁷³ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 527–530.

⁹⁷⁴ Tamtéž, s. 533–536.

⁹⁷⁵ Tamtéž, s. 536–545.

⁹⁷⁶ *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství Rakouské vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák.: se zákonem o tisku, s jinými zákony, nařízeními a rozhodnutími nejv. soudu v příčině práva trestního vydanými, jakož i s abecedním rejstříkem*. V Praze: Tiskem a nákladem dra. Edvarda Grégra, 1873. 505 s., § 63–64, s. 99–102. Podle § 63 „*Kdo poruší úctu k císaři, nechť se to stane osobním uražením, pronešeným veřejně nebo před více lidmi, haněním, rouháním nebo posmíváním, díly tiskovými, sdělováním nebo rozšiřováním vyobrazení nebo spisů, dopustí se zločinu uražení Veličenstva, a potrestati se má těžkým žalářem od jednoho až do pěti let.*“ (s. 99) Podle zde připojených komentářů „veřejným místem“ může být třeba i pole poblíž cesty (a není třeba, aby tu byli další lidé!) a „více lidmi“ mohou být i dva blízcí příbuzní a stačí to vyslovit tak, aby to slyšet mohli (ačkoli třeba neslyšeli), pouze v případě šepotu tak tichého, že to nebylo možné slyšet, o toto provinění nešlo. § 64 analogicky stíhá urážku císařské rodiny (včetně zesnulých členů nebo provdaných arcivévodkyň). § 65 označuje za rušení veřejného pokoje, i když někdo „*hledí popuditi k opovrhování osobou císařovou*“ (s. 102).

⁹⁷⁷ *Zákon trestní*, s. 384: § 493 pro „běžná“ uražení na cti stanovuje trest 1–12 měsíců (s. 384).

⁹⁷⁸ CZECH, Philip. *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube: Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*. 1. Aufl. Wien: Böhlau, 2010. 392 s. ISBN 978-3-205-78501-9, s. 68–84.

⁹⁷⁹ Tamtéž, s. 113–115.

ulicích.⁹⁸⁰ Už 25. července 1914 předlitavská vláda pozastavuje účinnost vybraných článků prosincové ústavy, a sice článku 8 (osobní svobody), článku 9 (domovní svobody), článku 10 (listovní tajemství), článku 12 (svoboda shromažďovací a spolková) a článku 13 (pro naše účely obzvláště důležitého: „Každý má právo, mínění své v mezích zákona slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením volně pronášeti. Tisku není dovoleno ani pod censuru dávat, ani propůjčováním koncesí obmezovati. Administrativní záповědi poštovské k zdejší věcem tištěným se nevztahují.“⁹⁸¹).⁹⁸² Zrušena byla též svoboda telefonních hovorů a jejich monitorování nutilo kritické uživatele k pouhým náznakům a alegoriím.⁹⁸³ V takto změněných podmínkách se rodí válečná cenzura tisku, rozdělená na politickou (civilní) v čele s Válečným dohlédacím úřadem (Kriegsüberwachungsamt) na ministerstvu spravedlnosti a na vojenskou, jíž stál v čele Válečný tiskový stan (Kriegspressequartier). V obou případech se jednalo o předběžnou cenzuru pro všechny nově vycházející texty, jež vymazávala závadná místa, po nichž zůstala jen bílá plocha. Kontrola byla uplatněna zvláště na aktuální politická témata a zprávy z bojiště, potlačují se připomínky kultury nepřátelských států, vnitrostátní nacionalismus, separatismus a pacifismus i informace vojensky důležité, např. přesuny a ztráty vojsk, zásobování, mapy apod. Preventivní cenzura postihla i beletrii (i když nutně nebránila zveřejňování vlasteneckých českých děl – třeba Jiráskovo *Temno* mělo v letech 1915–1918 šest vydání), ale hlavně se soustředila na politický tisk, v českých zemích český i německý. Čas předstihu předložení novin ke kontrole před vydáním kolísal od jedné do tří hodin. Když státní zastupitelství nebo policie označily v kartáčovém tisku závadný text, tiskař ho musel mechanicky odstranit ze sazby, čímž vznikla bílá místa. Na rozdíl od předválečných poměrů, kdy existovala dvě verze vydání, konfiskovaná a opravená s bílými místy, nyní vzniká pouze jedna verze (což zpětně komplikuje zhodnocení vymazaného místa). Cenzurní zákroky byly zprvu improvizované, teprve v listopadu 1914 stanovilo pražské policejní ředitelství jasnější

⁹⁸⁰ HAJŠMAN, Jan. *Česká mafie: vzpomínky na odboj doma*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1932. 277 s. Nové cíle; sv. 527, s. 31.

⁹⁸¹ Ústava rakouské říše (prosincová). In: VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 543 s. ISBN 80-85605-95-3, s. 282–288, 287.

⁹⁸² Nařízení předlitavské vlády o omezení všeobecných občanských práv, 25. 7. 1914. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. Svazek I – rok 1914*, s. 23; Ústava rakouské říše (prosincová), s. 287.

⁹⁸³ TOBOLKA, Zdeněk Václav a KUČERA, Martin, ed. *Můj deník z první světové války*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008. 557 s. Prameny k dějinám českého myšlení; 9. ISBN 978-80-246-1283-6, s. 8.

cenurní pravidla.⁹⁸⁴ I tak ovšem lze vysledovat nerovný přístup: Jak si stěžovala již zmíněná poslanecká interpelace z r. 1917, české listy obhájily zveřejnění některých zpráv, jen když doložily, že zpráva vyšla již v jiných rakouských novinách – a Národním listům propadaly konfiskaci i články, jež v dalších (i českých) novinách vyšly bez zabavení.⁹⁸⁵ Naopak v Národním divadle prošly za jistých okolností bez cenurního zásahu i protihabsburské invektivy (Valdštejnovo tvrzení o nelásce a pomstychtivosti Čechů vůči Habsburkům a slova vraha o vděku domu rakouského): „*Obnovit Schillerova Valdštejna mohl jsem bez obav censurních (...) Obojí byla silná, zápalná slova a u nás za války jen proto censurou přehlédnutá, že je řekl básník německý.*“⁹⁸⁶

Souběžně s předběžnou cenzurou se stále uplatňuje i následná cenzura, jež funguje podle předválečných postupů a předpisů, ty jsou však nyní vykládány přísněji (srov. Macharovo uvěznění za básně bez cenurních problémů otištěné v letech 1905–1913, znovuvydané r. 1915). Ačkoli v realitě předběžné cenzury se měla věnovat jen předválečným tiskům, sloužila též jako druhá kontrola pro případ jejího selhání. Úsměvně působí, že striktně byrokraticky fungující cenzura sestavila konfiskační seznam postižených děl včetně stanovení konkrétního vydání – a týž titul jiného vydání mohl být i nadále legálně prodáván...⁹⁸⁷ Revizí prošly i školní učebnice a řada jich musela být přes válečný nedostatek papíru vytištěna znovu a bez nově problematicky vnímaných zmínek o česko-německých sporech, s oslabeným českým národním cítěním a naopak s posíleným dynastickým a rakouským vlastenectvím.⁹⁸⁸

Novinám lze také zastavit vydávání, a to jak provizorně, např. pro dny 5.–12. prosince 1914 Národní listy „*pro výstrahu (...) kvůli ignorování pádu Bělehradu*“⁹⁸⁹, tak i dlouhodobě, někdy přímo po dobu trvání války. Vycházet tak přestala sociálně demokratická Zář, národně sociální České slovo a Naše slovo, státoprávně pokroková Samostatnost, realistický Čas a v květnu 1918

⁹⁸⁴ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 546–549.

⁹⁸⁵ Zdeněk Václav TOBOLKA – František STANĚK, *Chování se vládních kruhů k českému národu za války*, s. 122–123.

⁹⁸⁶ KVAPIL, Jaroslav. *O čem vím: sto kapitol o lidech a dějích z mého života. Část druhá, 51.-100. Kapitola*, Praha 1947, s. 187–188.

⁹⁸⁷ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 550–554.

⁹⁸⁸ Tamtéž, s. 554; KROFTA, Kamil, *Válečné čítanky pro české školy obecné*. In: TÝŽ. *Byli jsme za Rakouska ...: úvahy historické a politické*. Praha: Orbis, 1936. vii, 641 s. Stopami dějin. [Řada 2; sv. 9]., s. 499–519, 518–519; srov. též: ŘÍHA, Zdeněk. *České školní knihy za války*. In: Alois Žipek (vyd.), *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl III., Praha 1930, s. 310–311.

⁹⁸⁹ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Můj deník*, s. 25.

nakonec i Národní listy, jež se mezitím staly svým způsobem celonárodním listem s příspěvateli z odlišných politických táborů. Jen do října 1916 bylo v českých zemích postiženo 82 periodik, z toho pouze tři německá. Lze tedy mluvit o zdecimování místního politického zpravodajství.⁹⁹⁰ Během války se vrací subjektivní řízení s autory – opřené o právní řád, ale s nejasnými pravidly, jak dokládá uvěznění Petra Bezruče (ve vyšetřovací vazbě šest měsíců, jako jediný byl souzen, po doložení, že není autorem daných básní otištěných v Paříži, propuštěn, ale se zákazem výkonu povolání poštovního kontrolora), Josefa Svatopluka Machara (zatčen pro znovuvydání svých předválečných básní, tehdy bez cenzurního zásahu; propuštěn bez soudu po dvou měsících) a Viktora Dyka (zatčen pro satirický alegorický román, z vyšetřovací vazby propuštěn bez soudu po dvou měsících).⁹⁹¹

Někdy úřady zasáhly ve jménu objektivní pravdivosti. Tak třeba v září 1914 okresní hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem sděluje třem novinovým redakcím ve městě, že „zprávy o 120000 válečných dobrovolníků a o tom, že pro červený kříž a jiné účely humanitární se sebralo 205 mil. korun jsou[,] jak známo[,] přehnány. Proto podobné noticky nebudtež uveřejňovány vůbec, aneb aspoň s dodatkem, že jsou přehnány.“⁹⁹² Tento chvályhodný zájem o objektivitu by mohl překvapit, protože tlumí obraz vlasteneckého nadšení, jež jinak úřady podporují (pokud nepřináší riziko komplikací, třeba obavu z národnostních nebo náboženských konfliktů, kvůli níž český místodržící František kníže Thun svou výzvou 9. 8. 1914 zastavil průvody projevuující v Praze zatím bezproblémově válečné nadšení⁹⁹³). Vysvětlení tohoto konkrétního případu podává instrukce Státního zastupitelství v Hradci Králové, jež tomuto dokumentu předchází: „Tyto zprávy jsou samozřejmě přehnané a vhodné jen k tomu, aby působily nepříznivě na obětavost obyvatelstva.“⁹⁹⁴

Jindy byl státní zásah jen projevem opatrnosti, aniž by reálně chod novin ochromil. Tak v říjnu 1916 místodržitelství oběžník upozorňoval, že inzeráty mohou sloužit k tajné špionážní

⁹⁹⁰ WÖGERBAUER, Michael a kol., *V obecném zájmu*, s. 549–550.

⁹⁹¹ Tamtéž, s. 550–551; K obvinění Petra Bezruče srov. též FRÝDECKÝ, František, ed. *Pseudobezruč: válečná epizoda z básnickova života: 4.IX.1915-25.II.1916*. V Praze: Fr. Frydecký a Jaromír Obrátil, 1935. 36, [III] s.

⁹⁹² Zpráva okresního hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. místním redakcím z 22. 9. 1914, SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 282, Sig. 8/4/673.

⁹⁹³ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 249–251.

⁹⁹⁴ Zpráva Státního zastupitelství v Hradci Králové okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. z 19. 9. 1914, f. OÚ DKnL, karta 282, Sig. 8/4/673.

komunikaci. Proto místodržitelství vydalo pokyn,⁹⁹⁵ který místní hejtmanství tlumočilo novinám, včetně Královédvorským listům: „*Upozorňuji Vás, že inseráty [!] a annonce, které nejsou podepsány inserující [!] osobou a v nichž dále též není udáno obydlí osoby té, smí býti v časopisech uveřejněny pouze tehdy, když inserující [!] osobnost se řádně legitimuje a když se legitimování toto poznamená v záznamu.*“⁹⁹⁶ Toto opatření sice samo o sobě nemohlo zabránit hypotetickému předávání nějaké kódované informace, ale jednoduchým způsobem zpřehledňovalo zodpovědnost autorů textů, pokud by byl následně vyhodnocen jako závadný. Státu na tom zjevně záleželo, protože zmíněná vyhláška zahrnuje i nikoli samozřejmou skrytou výhrůžku: „*Za bezvýjimečné přesné uposlechnutí tohoto poukazu činím Vás osobně zodpovědna.*“⁹⁹⁷

Po nástupu císaře Karla došlo k jistému zmírnění cenzury, jakkoli nesoustavnému. Už 30. prosince 1916 Válečný dohlédací úřad vydal pokyn cenzurním úřadům (dále šířený místodržitelským oběžníkem z 3. ledna 1917), podle nějž v souvislosti s nastupující sociálnědemokratickou mírovou propagandou nemají být nadále cenzurně postihovány mírové projevy, pokud je touha po míru představena jak o jev nejen rakousko-uherský, ale všeobecný. Na druhou stranu má cenzura nadále za jistých okolností zasáhnout: „*Vyjádření, jež by našimi nepřáteli mohla být vnímána jako znamení vyčerpání nebo připravenosti k míru za každou cenu nebo ohrožovat dobrého ducha nebo bojovou sílu našich oddílů, mají být potlačena. Vítána jsou provedení, jež zdůrazní naši připravenost k míru a zodpovědnost našich nepřátel za trvání války, stejně jako vyjádření uznání za intervenci prezidenta Wilsona.*“⁹⁹⁸ Tento pokyn koresponduje s mírovým návrhem Ústředních mocností, který císař Karel osobně prosazoval. Když ho Válečný dohlédací úřad vydával, snad z logistických důvodů ještě netušil, že téhož dne, tedy 30. prosince 1916, obdržel vyslanec Spojených států amerických v Paříži zamítavou odpověď Dohody, jež odmítá mírem odměnit agresory a požaduje obnovení pošlapaných svobod.⁹⁹⁹ Obviňování Dohody ze zodpovědnosti za válku bylo tedy principiální či preventivní operací. Jak podrobněji rozebereme na jiném místě, ve stejné době byl pod pohrůžkou zabavení či zastavení novin vydán přísný zákaz inzerátů hypoteticky usnadňujících nalezení porodní

⁹⁹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1193, Nr. 31.187, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 13. Oktober 1916.

⁹⁹⁶ Tamtéž, koncept pokynu Antonínu Moravcovi, vydavateli a redaktoru Královédvorských listů, 1/11 1916.

⁹⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁹⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 10, Nr. 119, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 3. Jänner 1917.

⁹⁹⁹ GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 148–148.

báby schopné provést potrat nebo nabízejících služby kartárek.¹⁰⁰⁰ A v únoru 1917 bylo zakázáno šířit Denisovy Čechy po Bílé hoře.¹⁰⁰¹ Omezování cenzury bylo tedy někdy střídáno s jejím zpřísněním.

Od dubna 1917 už nemá cenzura kontrolovat věcnou správnost, ale eliminovat zprávy státu nepřátelské), od května 1917 umožnilo znovuotevření říšské rady imunizaci textů, amnestie z 2. července 1917 osvobodila i politické vězně spjaté s novinami (např. Aloise Rašína, jemuž byl mj. zazlíván nesouhlas s rakouskou válečnou půjčkou v Národních listech, nebo redaktora týchž novin Vincence Červinku). Jak ostatně upozorňoval už Manifest českých spisovatelů, parlamentní život předpokládá „*odstranění novinářské cenzury ve věcech mimovojenských*“.¹⁰⁰² Předběžná i následná cenzura a další formy zákazů nicméně fungovaly i nadále (srov. zákaz vydávání Národních listů na neurčito ještě 19. května 1918 – se zdůvodněním, že pracují v zájmu nepřátel Rakouska), a to až do celkového rozvratu konce války, kdy se bez ohledu na úřady obnovuje 28. září 1918 vydávání Českého slova a 19. října Národních listů. Symbolicky 28. října 1918 císař Karel vyhláší zrušení předběžné válečné cenzury... Nadále však zůstává v platnosti předválečná následná cenzura, jež byla zachována i v Československu.¹⁰⁰³

Existence posílené propagandy a cenzury však neznamená, že se noviny za války obsahově nelišily. Obsahová analýza pěti rakouských novin¹⁰⁰⁴ ve vybraných datech let 1914–1917¹⁰⁰⁵ doložila zachování jejich různorodého směřování, jež bylo proněmecké, liberální a centralistické u Neue Freie Presse, monarchistické, křesťanské a antisemitské u Reichspost,

¹⁰⁰⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), No. 39.549, Praes. 31, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 4. Jänner 1917; zde i koncept hejtmanova oznámení místním novinám z 8/I 1917, z něhož pochází citace.

¹⁰⁰¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 226, No. 4.299, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 11. Feber 1917.

¹⁰⁰² Projev českých spisovatelů k českým poslancům na říšské radě, 17. 5. 1917. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za I. světové války 1914-1918, svazek IV – rok 1917*, s. 85.

¹⁰⁰³ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 555–560; ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín: dramatický život českého politika*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1997. 173 s., [8] s. il. a portrétů. ISBN 80-7203-061-2, s. 67; PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie*, s. 464.

¹⁰⁰⁴ Die Illustrierte Kronen-Zeitung, Die Neue Freie Presse, Die Arbeiter-Zeitung, Die Reichspost a Die Wienerzeitung

¹⁰⁰⁵ 25. 7. 1914, 23. 5. 1915, 4. 6. 1916, 21. 11. 1916 a 6. 4. 1917

monarchistické u Wiener Zeitung, pacifistické a republikánské u Arbeiter-Zeitung a bulvární u Illustrierten Kronen Zeitung.¹⁰⁰⁶

3.4 Hospodářské problémy novin

Třetí zásadní změnou ve světě tisku v důsledku vypuknutí světové války byly nové hospodářské okolnosti vydávání novin. Už jsme zmínili dopady cenzurních zásahů pro výpadek příjmů novin. To však bylo jen součástí potíží, jimž byl tisk vystaven. Nápor války byl tak velký, že se záhy začal novým poměrům podřizovat veškerý hospodářský život země. Nové válečné hospodářství, v němž stát řídil výrobu i dodávky surovin a produkce, se nevyhnutelně dotkl i novin.¹⁰⁰⁷ Po vypuknutí války nastal nedostatek pracovních sil v důsledku mobilizace části dělníků, nedostává se uhlí ani dalších surovin, někde došlo k citelnému zastavení poptávky. To vše do září 1914 způsobilo v Čechách zastavení výroby v 1410 podnicích a omezení výroby v 3046 dalších. Výsledkem byla masová nezaměstnanost. Mezi postižené obory patřil i papírenský a polygrafický průmysl.¹⁰⁰⁸ Následná válečná konjunktura se týkala jen válečného a smíšeného průmyslu, zatímco civilní průmysl byl omezován.¹⁰⁰⁹ R. 1917 už byl nedostatek papíru natolik výrazný, že komplikoval vládě propagaci sedmé válečné půjčky...¹⁰¹⁰ Přes mobilizaci kvalifikovaných zaměstnanců, zdražování a poté nedostatek papíru, válečnou cenzuru, zdražování knih i novin, dopravní potíže a celkovou bídu však rostl zájem o českou knihu (zvláště posilující české národní sebevědomí) a o noviny a válečné zpravodajství.¹⁰¹¹ Ze tří výše zmíněných válečných změn šlo tedy o faktor nejméně výrazný, jehož dopady byly do značné míry ještě během války překonávány.

3.5 Královédvorský tisk a začátek války

Jak tedy dolehla válka na tisk ve Dvoře Králové nad Labem?

„Zpráva o zavraždění následníka trůnu a jeho choti přišla do našeho města v neděli kolem sedmé hodiny večer a způsobila veliký rozruch mezi veškerým obyvatelstvem, jež nezajímalo se o nic jiného, [!] než o tuto tragickou událost. Zvláštní vydání veškerých časopisů byla v pondělí okamžitě rozebrána a i následující dny byly prodejny časopisů zrovna obleženy. Se [!] všech

¹⁰⁰⁶ Christian SCHWENDINGER, *Kriegspropaganda*, s. 156.

¹⁰⁰⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 213–265.

¹⁰⁰⁸ JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 409.

¹⁰⁰⁹ Tamtéž, s. 413–426.

¹⁰¹⁰ HERBEN, Jan. *Knihy vzpomínek*, s. 622.

¹⁰¹¹ ŠIMEČEK, Zdeněk a TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati--: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014. 499 s. Historie. ISBN 978-80-200-2404-6, s. 225–226.

veřejných budov a škol vlají smuteční prapory.“¹⁰¹² Tento text už známe, ale těžko se mu zde vyhnout. Těmito a mnoha dalšími slovy totiž přiblížil lokální týdeník *Královédvorské listy*, vycházející každého pátku, jak se mezi čísly z 26. června a 3. července 1914 změnila atmosféra ve Dvoře Králové nad Labem. Zde někde se rodí nová situace i nové úkoly pro místní tisk.

Dva místní týdeníky vystavily válečné poměry těžké zkoušky. Jak uznal i jeden z jejich redaktorů, krajský tisk nebyl na válku připraven – neměl finanční rezervy a byl odkázán na inzerci a na předplatné. Útlum civilní výroby se promítl do inzerce, řada čtenářů odešla na frontu (někteří bez úhrady svých pohledávek vůči novinám) a zpřísněná cenzura se promítlá do častějších konfiskací. Regionální noviny vycházely obvykle v menším rozsahu i frekvenci. To vše noviny finančně ohrožovalo. I zde byly však rozdíly – zámožnost strany, jež noviny zaštiťovala, i obliba mezi inzerenty hrály v boji o přežití velkou roli.¹⁰¹³

Mladočeské *Královédvorské listy* vznikly r. 1913 jako stranické noviny. V březnu 1914 se jejich redaktorem stal Antonín Jaroslav Moravec (nar. 1888 ve Vodňanech, příslušný do Budějovic)¹⁰¹⁴, který je v lednu 1915 získal od Národní strany svobodomyšlné i do svého osobního vlastnictví.¹⁰¹⁵ I přes svou relativní umírněnost trpěly cenzurou. Např. číslo 18 z 25. července 1914 bylo zabaveno pro texty o mezinárodních vztazích a kritiku rabování srbských majetků a vyhánění Srbů v Sarajevu.¹⁰¹⁶ Ten druhý sice vyznívá kriticky vůči nečinnosti rakouských sil při rabování, ale první je vcelku umírněný. Zabavené místo článku o setkání francouzského prezidenta s ruským carem a jeho německých ohlasech zní: „*Roku 1915 neb nejpozději 1916 má býti tedy rozhodnut boj mezi Slovanstvem a Germánstvem, jež loni na jaře*

¹⁰¹² *Královédvorské listy*. Svobodomyšlný týdeník, II. ročník, 15. číslo, 3. 7. 1914. O stručnosti prvních informací podává svědectví první oficiální zpráva, telegram z místodržitelství na místní okresní hejtmanství z 28. 6. 1914, který po uvedení titulů a jmen jen sděluje, že „*heute in Sarajevo einem Attentate zum Opfer gefallen, beide tot.*“, Státní okresní archiv (dále SOKA) Trutnov, fond Okresní úřad Dvůr Králové nad Labem (dále OÚ DKnL), karton 27 (43), 1914, Pres. spisy, telegram přijatý pod č. 367; ve veřejnosti se ovšem kolem sedmé hodiny večerní šířila zpráva došlá prostřednictvím telefonu, František Trohoř (vyd.), *Dvůr Králové n. L. v době světové války*, díl I., Dvůr Králové n. L. 1925, s. 53.

¹⁰¹³ RAUTENKRANZ, Antonín. *Krajský tisk za války*, s. 68–69.

¹⁰¹⁴ Oznámení Petra Fingala okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o předání jeho funkce zodpovědného redaktora *Královédvorských listů* J. A. Moravcovi, 26. 3. 1914, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/512.

¹⁰¹⁵ Oznámení A. J. Moravce okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o převzetí *Královédvorských listů* do jeho vlastnictví, 14. 1. 1915, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/512.

¹⁰¹⁶ Oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 18 *Královédvorských listů* z 28. 7. 1914, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/634.

*předpověděl říšský kancléř Bethmann-Hollweg. – Náš názor však jest, že tak významný boj dvou ras a dvou kultur nutno vybojovati ne střetnutím se na poli válečném, nýbrž na poli kultury a ducha, získati si národy rozumnou a neštvavou politikou jak zahraniční, tak domácí, tak podporovati průmysl, živnosti a obchod, věnovati více na osvětové účely než na militarismus a zde vynaložiti veškeré síly a veškerou energii k vítězství nad státem sousedním. Pak nebude třeba báti se schůzek panovníků dvou států, s nimiž právě nejsme v nejlepším přátelství, neboť budeme míti za sebou spokojené občanstvo, vyspělé hospodářsky a kulturně, které ve spojení se stejně kulturně a hospodářsky vyspělým obyvatelstvem sousedního státu bude nejlepší zárukou trvalého míru a přátelství. Tak představujeme si moderní politiku a tak jí také jediné rozumíme. Ne meč, nýbrž rozum, musí býti heslem každého dnešního moderního politika.*¹⁰¹⁷ Pro zhodnocení těchto novin je zajímavá též informace, že z 200 kusů tohoto vydání se podařilo zabavit 137,¹⁰¹⁸ nešlo tedy o list s velkým nákladem (i konkurenční Královédvorské pokrokové noviny měly náklad 500 kusů,¹⁰¹⁹ ovšem také ambici být čteny i pokrokaři v okolních městech; o vydání 500 kusů se píše též při konfiskaci místního deníku Královédvorské nejnovější zprávy¹⁰²⁰, ovšem už několik dní později je to náklad 1000 kusů!¹⁰²¹). Početnost nákladu kolísala – již dva týdny později, 7. 8., vyšlo 20. číslo už v nákladu 300 kusů, z toho však bylo 212 zabaveno¹⁰²² – obsahovaly totiž informace o síle vojsk a stavu vojenských příprav.¹⁰²³ V září se však opět setkáme s nákladem 200 kusů (z toho 176 zabavených).¹⁰²⁴ Vedle konfiskací vydávání komplikovaly i předběžná cenzura a úbytek personálu, proto žádá A. J. Moravec za zkrácení předběžné cenzury ze tří na jednu hodinu před vydáním, protože má problém to

¹⁰¹⁷ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, II. ročník, 18. číslo, 25. 7. 1914, s. 2.

¹⁰¹⁸ Oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 18 Královédvorských listů z 28. 7. 1914, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/634.

¹⁰¹⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/633, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 28 Královédvorských pokrokových novin z 28. 7. 1914.

¹⁰²⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/650, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 11 Královédvorských nejnovějších zpráv z 19. 8. 1914.

¹⁰²¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/655, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 16 Královédvorských nejnovějších zpráv z 24. 8. 1914.

¹⁰²² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/643, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 20 Královédvorských pokrokových novin z 13. 8. 1914.

¹⁰²³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/643, Rozsudek krajského soudu v Hradci Králové o zabavení čísla 20 Královédvorských listů z 15. 8. 1914.

¹⁰²⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/676, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 24 Královédvorských nejnovějších zpráv z 26. 9. 1914.

stihnout.¹⁰²⁵ Místodržitelství však jeho žádost (ostatně i obdobnou žádost Rautenkranzovu z dalších novin) zamítlo.¹⁰²⁶

Přesto jsou tyto žádosti zajímavým vhladem do cenzurní praxe a úřednického života: Antonín Rautenkranz v té své totiž mj. argumentoval, že za daných organizačních okolností by musel být jeho list cenzurován „v *pozdních hodinách večerních*“, k čemuž je v exempláři jeho žádosti připsána obyčejnou tuškou reakce úředníka z hejtmanství: „*Nevadí[,] jsme v úřadě ve dne v noci nepřetržitě*“. A Rautenkranzovo přesvědčení, že pouhé čtyři strany jeho novin lze zkontrolovat snadno, se o kus dále setkalo s poznámkou: „*Nejedná se o délku listu, ale o fyzickou možnost vůbec jej číst, neboť je mnohdy v úřadu takový nával neodkladné práce, že jest absolutně nemožno list číst. Třeba 2 hodiny musí zůstat ležet, než se začne číst.*“¹⁰²⁷

Nepřízeň doby Královédvorské listy dokázaly zvládnout změnou z týdeníku na čtrnáctideník,¹⁰²⁸ k níž došlo v lednu 1915.¹⁰²⁹ Jako jediné místní noviny byly vydávány v průběhu celé války, i když nikoli bez problémů. Například v lednu 1916 si místodržitelství královédvorskému okresnímu hejtmanovi Weselému stěžovalo na to, že v těchto novinách „*blyštivé úspěchy našich i spojeneckých armád nebyly příslušně oceněny. / Takovéto lhostejné chování neodpovídá tomu pozitivně-patriotickému směru, který musí být zvláště v nynějším čase od každého listu bezpodmínečně vyžadován.*“¹⁰³⁰ Pokyn se dožaduje úřední intervence v redakci, aby dosáhla nápravy. Okresní hejtman Weselý také přesně toto provedl.¹⁰³¹

3.6 Královédvorské listy mezi cenzurou a propagandou

Stát každopádně usiloval o kontrolu nad tím, co se lidé v novinách dočtou. Nepřekvapí tedy, že o Kramářově „velezrádném“ procesu lze zveřejňovat jen oficiální komuniké, nepřípustné jsou

¹⁰²⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/646, žádost A. J. Moravce o zkrácení lhůty pro předběžnou cenzuru ze dne 15. 8. 1914.

¹⁰²⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/646–648, oznámení okresního hejtmanství o zachování tříhodinové lhůty pro předběžnou cenzuru ze dne 24. 8. 1914.

¹⁰²⁷ Tamtéž.

¹⁰²⁸ RAUTENKRANZ, Antonín. *Krajinský tisk za války*, s. 70.

¹⁰²⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/717, oznámení redaktora A. J. Moravce okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o změně periodicity Královédvorských Listů z týdenní na dvoutýdenní ze 14. 1. 1915.

¹⁰³⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Nr. 2049, Pres. 107, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k.k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 23. Jänner 1916.

¹⁰³¹ Tamtéž, hlášení okresního hejtmana Weselého místodržitelství z 27. I. 1916 (koncept).

i komentáře a dodatky.¹⁰³² Totéž platilo při projednávání u druhé instance o rok později.¹⁰³³ Co tedy mohli místní čtenáři ze stran svých novin zjistit například o tomto odvolacím řízení? „**Rozsudek smrti nad Drem. Kramářem, Drem. Rašínem, red. Červinkou a Zamazalem potvrzen.** Nejvyšší zeměbranecký soud zamítl svým rozsudkem, vyneseným dne 20. t. m., zmateční stížnost. Dra. Kramáře, dra. Rašina, taj. Červinky a J. Zamazala, podanou proti rozsudku zeměbraneckého soudu vídeňského, kterým jmenovaní byli dne 3. června tohoto roku odsouzeni byli k trestu smrti[,] a to dr. Kramář a dr. Rašín pro zločin velezrády [!] a zločin proti válečné moci státu, taj, Červinka a Zamazal pro zločin vyzvědačství. Zamítnutím zmateční stížnosti nabyt rozsudek první instance moci práva a není proti němu [!] přípustno další odvolání. Jak vyzněla porada nejv. vojenského soudu, mají-li býti doporučeni milosti panovníkově, není dosud známo.“¹⁰³⁴ Když císař Karel 5. ledna 1917 změnil tresty pro tuto čtveřici na 6–15 let vězení,¹⁰³⁵ podléhalo zákazu dokonce i ono komuniké...¹⁰³⁶

Každopádně z těchto novin čerpali tehdejší čtenáři nejvíce informací – a dnes představují jeden z hlavních pramenů pro válečná léta. Právě zde můžeme tedy nalézt výše zmíněné protimasarykovské výpady dodané propagandisty z Válečného tiskového stanu, jež distribuuje místodržitelství s pokynem zveřejnit je na vedoucím místě „bez poznámky „schváleno Kriegspressequartier““.¹⁰³⁷ A tak se tu například lze dočíst v článku *Čechové v Americe proti Masarykovým agentům*, že „tisíce Čechů bojují za vlast svou a dávají životy a statky za svého císaře[. S]společně s ostatními národy našeho mocnářství přičiňují se o zřízení silného, nového Rakousko-Uherska, a tím také o posílení svých vlastních národních a kulturních zájmů. Český národ v Čechách ohražuje se právě tak jako jeho bratři v Americe energicky proti jednání zrádců a volá na tato koupená individua: „Ruce pryč[!] Neposkrvňujte svýma zločinnýma

¹⁰³² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1435, No 48807, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 28. November 1915 – Runderlass.

¹⁰³³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes 498/3/16, ad Praes 1350, No 48807, K. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an K. k. Bezirkshauptmannschaft /:zu Handen des Herrn Amtsvorstandes:/ am 22. November 1916.

¹⁰³⁴ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 21, 24. 11. 1916, s. 2–3.

¹⁰³⁵ LUSTIGOVÁ, Martina. *Karel Kramář: první československý premiér*. Vyd. 1. V Praze: Vyšehrad, 2007. 363 s., [4] s. barev. obr. příl. Velké postavy českých dějin; sv. 9. ISBN 978-80-7021-898-3, s. 137.

¹⁰³⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes 28, No. 375, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 5. Jänner 1917 – Runderlass.

¹⁰³⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), No 10531, Pres. 847, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof am 6. April 1916.

rukama našich nejsvětějších citů a zájmů.“¹⁰³⁸ Text čtenáře sotva překvapil, ve stejné verzi, ba dokonce pod stejným titulkem si ho mohli přečíst již předtím jinde, třeba o třináct dní dříve v Národních listech...¹⁰³⁹ Jindy si zase Královédvorské listy s dvoutýdenním zpožděním oproti deníkům zahřívaly v článku *V cizích službách*,¹⁰⁴⁰ že „*pan Masaryk a soudruzi pozbyli navždy práva, zvatí se syny českého národa. Strojili svému národu úklady, avšak nebezpečí, naštěstí, bylo odvráceno. S Masarykem a jinými agenty čtyřdohody nemá a nemůže mít český národ ničeho společného.*“¹⁰⁴¹ Nakolik mohli místní čtenáři za daných okolností tento text vnímat jako stanovisko místních novin, je zjevné... Článek s plamenným názvem *Protestujeme!*, jinak věnovaný protirakouskému hnutí v Rusku, hned úvodem zmiňuje „*zvrhlé řádění několika podplacených individuí v cizině, která jsou ve službách našich nepřátel, hanobí čest českého národa a hanebně poškozují jeho životní zájmy. Různá jest taktika[,] již [!] užívá tato organizovaná chátka. (...) Cháska ta se ovšem mylně domnívá, že se nikdo v Čechách nedoví o jejím vlastizrádném řádění, [!]a že nebude moci býti později volána k odpovědnosti vlastním svým národem.*“¹⁰⁴² A navazující líčení činnosti českých agentů ruské vlády přímo v Rusku, manipulujících naivními Čechy k velezradě, vyznívá už nejen „osvětově“, ale také varovně: „*Doufáme, že bude mezi Čechy a Slováky málo těch, kteří by vyhověli šílenému vyzvání, aby utvořili české a slovácké vojenské skupiny a proti své vlasti bojovali (...) Jest tudíž nutno, aby český tisk konstatoval, že tyto zjevy v Rusku jsou placené, a že každý dobrý český vlastenec vše musí vynaložiti, aby tyto špatné kousky ruských agentů byly zamezeny. / Jest to v zájmu českého národa, v zájmu cti Čechů v Rakousku. / Ať se již stane cokoliv, bezpodmínečná loyality českého národa k rakouské státní myšlence jest a zůstane jednou z nejpřednějších základních podmínek*

¹⁰³⁸ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 4, 21. 4. 1916, s. 2. Ve srovnání s dodaným textem se citát liší jen dvěma (náhodnými?) typografickými chybami doplněnými v závorkách.

¹⁰³⁹ Národní listy, roč. 56., č. 98, 8. 4. 1916, II. vyd. pro Prahu, s. 1.

¹⁰⁴⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 310, Nr. 9133 K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 22. März 1916 – Runderlass (pokyn i celý text článku).

¹⁰⁴¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 3, 7. 4. 1916, s. 2, srov.: „*V pátek 24. března večerníky a v sobotu – byl svátek – raníky, kromě Union, přinesly památný článek, dodaný listům policií s pohrůžkou, že uveřejněn být musí a na místě význačném, V cizích službách.*“ HAJŠMAN, Jan. *Česká mafie*, s. 216.

¹⁰⁴² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 569, No. 14882, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 27. Mai 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 8, 2. 6. 1916, s. 1.

všech českých programů. ¹⁰⁴³ Další článek *Agenti Dohody a Češi v Americe* se sice pustil na tenký led, když jako příklad lživé placené protirakouské propagandy uvedl též zvěst, že v českých zemích „zuří hlad“¹⁰⁴⁴, což při válečných problémech se zásobováním čtenáře o lživosti těchto zpráv mohlo jen sotva přesvědčit, přesto však popis jejich účelových lží a rozkrádání sbírek ve prospěch Čechů těmito agitátory končí rázným apelem: „*Jest v zájmu veškerého českého národa, aby bylo zakročeno proti této zločinné práci a aby se ukázalo, že se nikdo nechce stavěti do cizích služeb, aby zrazoval svoji vlast za mrzký peníz.*“¹⁰⁴⁵

Mechanismem vzniku a zveřejnění obdobný, ovšem tematicky velmi specifický článek *Úprava národnostní otázky v c. a k. vojsku*¹⁰⁴⁶ bude rozebrán samostatně v části věnované loajalitě.

K diskreditaci Ruska nezávisle na zahraničním odboji sloužil článek *Jak se nakládá s našimi zajatci v Rusku*. Jímavý popis jejich hladu, podvýživy, špíny a nemocí v zajateckém táboře vrcholí poznámkou, že „*všickni zajatci doznávají do jednoho, že by se byli dali raději zabít, kdyby byli věděli, jakých útrap vytrpěti musejí. Jsou pomalu týráni k smrti.*“¹⁰⁴⁷ Účel zde byl jasný: demotivovat české vojáky před dobrovolným vstupem do ruského zajetí, jak k němu někdy docházelo, i když byl tento jev z politických důvodů zveličován.¹⁰⁴⁸ Na druhou stranu nelze vzhledem k válečné bídě čtenářů vyloučit, že špatné životní podmínky se jim zdály jako uvěřitelné.

Kritické pohledy na carské Rusko ostatně existovaly už dříve i v českém prostředí, například Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství vydalo r. 1914 hned dvě knihy o hrůzovládě carismu v současnosti i nedávné minulosti, a to zvláště v oblasti vězeňství. První z nich, podávající výběr ze starší knihy Ruské žaláře amerického spisovatele George Kennana, je

¹⁰⁴³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 569, No. 16.138, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen dem Herrn Vorstande der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a/E. am 5. Juni 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 9, 16. 6. 1916, s. 2.

¹⁰⁴⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 721, No. 19813, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a/E. am 11. Juli 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 12, 28. 7. 1916, s. 2.

¹⁰⁴⁵ Tamtéž.

¹⁰⁴⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 359, No 10076, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 31. März 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 4, 21. 4. 1916, s. 2–3.

¹⁰⁴⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 789, No. 22.661, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an der Herrn Amtsvortand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a/E. am 25. Juli 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 13, 11. 8. 1916, s. 2.

¹⁰⁴⁸ Srov. ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*, s. 81–82, 95; LEIN, Richard. *Plnění povinností*, s. 13–20, 511–561.

uvozena nepodepsanou aktualizační předmlouvou: „Dnes, když se z ruských žalářů opět ozývají hlasy týraných obětí, kdy slavnému spisovateli Gorkému hrozí vyhnanství na Sibiř a kdy konečně po celé Evropě vznikají pomocné komitety pro ochranu ruských vězňů, nabyvá dílo Kennanova opět aktuálního významu. Vydáváme je v „Lidové Knihovně“, [!] abychom vzbudili zájem pokrokové české veřejnosti pro všechny ty, kteří z Ruska starého, absolutistického, z Ruska knut a žalářů, chtějí vytvořit Rusko nové a svobodné.“¹⁰⁴⁹ Druhou sestavil v Čechách zdomácnělý emigrant z Ruska, ukrajinský publicista Hyppolit Boczkowski.¹⁰⁵⁰ V předmluvě prohlašuje: „Zvířecost a ukrutnost soudobého carismu nadobro překonaly carské barbarství doby minulé. Krvavé potlačení revoluce znamená světový rekord absolutistického bestialismu. Soudobá katanská hrůzovláda v ruských vězeních, kde středověká inkvisice byla v plném rozsahu obnovena a někdy i překonána, – je posledním výronem carského samoděržavného deliria.“¹⁰⁵¹ A rozhodně nešlo o nějakou izolovanou podbíživost, naopak: hned po vypuknutí první světové války se vedení československé sociální demokracie veřejně kriticky vymezilo vůči rusofilským náladám v části české společnosti a odsoudilo carský utlačovatelský režim.¹⁰⁵² Bylo by tedy nesporně chybou vnímat českou veřejnost jako celkově okouzlenou carským Ruskem.

Tím spíše mohly být tyto kritické zprávy pro jejich čtenáře zneklidňující. Právě v Rusku se totiž nacházela většina rakousko-uherských válečných zajatců (při celkovém vyčíslení 2 111 146 z 2 770 000, tedy 76 %), z nichž 18 % (385 000) v zajetí skutečně zemřelo, což sice jen poměrně mírně převyšuje průměrnou úmrtnost všech rakousko-uherských válečných zajatců (byla vyčíslena na 16,2 %, tedy 453 000), ale dramaticky se liší od údajů pro zajatce v Itálii, z nichž zemřelo 7 %. Úmrtnost v zajetí srbském (27 %) a rumunském (30 %) je sice výrazně větší než v Rusku, ale nutno přihlídnout k obzvláště dramatickým válečným událostem, jež oba státy přechodně de facto zničily. Celkově 85 % zesnulých rakousko-uherských válečných

¹⁰⁴⁹ KENNAN, George. *Hrůzy ruských žalářů*. V Praze: Nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), [1914]. 94 s. Lidová knihovna; sv. 72, s. 3.

¹⁰⁵⁰ http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BOCZKOWSKI_Hyppolit_14.5.1884-9.11.1939 [18. 8. 2021].

¹⁰⁵¹ BOCZKOWSKI, Hipolyt, ed. *Černá kniha ruské vlády: sborník původních zpráv a dokladů o carské hrůzovládě a týrání vězňů v Rusku*. V Praze: Nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), [1914]. 169 s. Lidová knihovna; dvojsvazek 75. a 76, s. 6.

¹⁰⁵² DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*, s. 36.

zajatců našlo svou smrt v zajetí ruském.¹⁰⁵³ Zmíněný propagandistický článek tedy jistě zveličoval, ale zmíněný problém objektivně existoval. Obzvláště pozorní čtenáři si tak na tento článek možná vzpomněli o čtyři měsíce později při četbě týchž novin, v nichž se tehdy objevila noticka: „*Zemřel v ruském zajetí. Pan J. Čapek[,] jednoroční dobrovolník, abiturient gymnasia, zemřel 27. listopadu 1915 morem v ruském zajetí. Zpráva o jeho úmrtí došla teprve v těchto dnech jeho rodičům.*“¹⁰⁵⁴

V podobném duchu byla laděna celá příručka vydaná ministerstvem vnitra *Výtah ze sbírky dokladů, vydané c. a k. ministerstvem zahraničních záležitostí o tom, jak státy s Rakousko-Uherskem válčící porušují mezinárodní právo*, již měla okresní hejtmanství dodat novinám k propagaci.¹⁰⁵⁵

V článku *Čechové v nepřátelské cizině* se upozorňuje, že Dohoda obětuje svá koloniální vojska pro zničující první útoky, aby za cenu svého zničení prorazila cestu domácím jednotkám. „*Jest známo, že – bohudíky jen malý – počet příslušníků českého národa dal se svést, kdo ví jakými ideálními a hmotnými sliby, k tomu, aby dopustiv se veležrády[,] bojoval v řadách nepřátel. Tyto lidi stihl sice dobře zasloužený, přece však smutný osud. Francouzští velitelé použili jich stejně jako různých těch černých a hnědých spojenců a obětovali je jako potravu děl.*“¹⁰⁵⁶

Zajímavá je tu směs odsouzení a lítosti ve vztahu k obětovaným veležrádcům – a také uznání nejen existence těchto bojových jednotek, ale též možnosti, že u jejich příslušníků nejde o podplacené živly, ale lidi vedené ideovými důvody – jakkoli tedy svedené... Motiv potrawy pro děla je použit i v článku s dramatickým názvem *Ruský terrorismus*, popisujícím nucení rakouských občanů v Rusku, aby se stali ruskými občany a „*bojovali proti své vlasti (...) a pak*

¹⁰⁵³ RUMPLER, Helmut, ed. et al. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband, Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, [2016], ©2016. 2 svazky (xvi, 649; xi, 1521 stran). Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Band XI/1/1,2. ISBN 978-3-7001-7968-9, s. 363.

¹⁰⁵⁴ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. IV, č. 23, 9. 12. 1916, s. 3.

¹⁰⁵⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 1059, No. 12.382, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 4. Juni 1917; jmenovaná příručka je tu v příloze zachována, má 49 stran.

¹⁰⁵⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 863, No. 22746, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen An die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 31. Juli 1916; Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. IV, č. 13, 11. 8. 1916, s. 2.

prolévali krev za ruské vládce. “¹⁰⁵⁷ Protiprávnost tohoto počínání v Rusku i ve Francii maskují lžemi o jejich entuziasmu.¹⁰⁵⁸

Při diskreditaci protirakouského vystupování poslance Josefa Düricha v cizině článek *Musíme protestovati* uplatnil nejen obvyklé tvrzení o úplatnosti penězi Dohody, ale též poznámku o jeho neschopnosti a nenaplněných ambicích: „*Tento pán se pokusil již v míru hráti v Čechách úlohu. Poněvadž však jeho aspirace nebyly v nijakém poměru k duševním schopnostem, vlastní strana jej ponenáhlu odstranila. Pan Dürich se snažil nejnemožnějšími věcmi upozorniti veřejnost na sebe, avšak marně. Nikdo ho nebral vážně, a poněvadž se mu také hospodářsky velmi špatně dařilo, použil vhodné příležitosti a uprchl minulého roku z Rakouska, aby hrál úlohu ve službách našich nepřátel, jež v Čechách musí působiti způsobem zvláště obveselujícím. Pan Dürich stal se najednou, nebyv k tomu nikým oprávněn ani vyzván, ‚zástupcem‘ českého národa u nepřátelských států. Jest jisto, že nemohl tam nikdy býti brán vážně, avšak k oklamání neutrální veřejnosti byl pro politické účely Francie a Ruska dosti dobrým. Činností svou sesměšnil [!] sice své chlebodárce a způsobil svým krajanům nepříjemnosti, avšak sám dosáhl cíle.*“¹⁰⁵⁹ Jízlivost článku však nepokryla všechny polohy možného působení na čtenáře, poslední odstavec je proto vážný, i když jde jen o upravené zopakování formulace z jiného článku.¹⁰⁶⁰ Hlásá totiž, že „*pan Dürich a jeho společníci pozbyli práva, jednati jako synové českého národa, jemuž jen škodí a jehož jméno před neinformovaným světem jen šlapou ve bláto.*“¹⁰⁶¹ V dalším článku, nazvaném *K činnosti páně Dürichově v Rusku*, se opakuje zmínka o jeho nicotnosti, k níž je jako kontrast uvedena ukázka jeho oslavování ruským tiskem.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1149, Nr. 29.883, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an der Herrn Amtsvortand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 4. Oktober 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 18, 20. 10. 1916, s. 1–2.

¹⁰⁵⁸ Tamtéž.

¹⁰⁵⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 912, No. 24.474, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen An die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 14. August 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 14, 25. 8. 1916, s. 1.

¹⁰⁶⁰ Srov. Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 3, 7. 4. 1916, s. 2.

¹⁰⁶¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 912, No. 24.474, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 14. August 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 14, 25. 8. 1916, s. 1.

¹⁰⁶² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 979, No. 25652, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 26. August 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 15, 7. 9. 1916, s. 1.

Ačkoli to jistě nebylo záměrem těchto rakouských akcí, v praxi dodávaly české veřejnosti (po odstínění oficiálních proklamací) informace o zahraničním odboji, jež by bylo jinak obtížné šířit.¹⁰⁶³

Dodejme, že protimasarykovské texty nebyly po válce zapomenuty a jejich uveřejnění ve sledovaných novinách (po válce orgánu národní demokracie) se stalo součástí předvolební kampaně před obecními volbami v červnu 1919, což vyprovokovalo podrážděnou reakci listu: „*V Hankově domě bylo na volební schůzi minulou sobotu řečeno, že redaktor tohoto listu napsal ve válce o nynějším našem presidentovi, že je bídný velezrádce atd. Toto tvrzení musíme trochu opravit. Redaktor t. l. nenapsal nikdy nic podobného, nýbrž byl mu dodán z praesidia místopředsednictvím c. k. okresního hejtmanství článek, v němž skutečně tato slova byla obsažena. Článek ten byl mu dodán pod pohrůžkou zatčení a zastavení listu pro případ, že by článek ten neuveřejnil. To věděl tehdy každý malý chlapec, že hejtmanství dodávalo časopisům články, jež bylo nařízeno otisknouti. Nedostal však tento článek jenom náš list, nýbrž listy všechny a všech stran, a tedy také listy národně-sociální. A otiskovaly všechny, poněvadž nebylo odmluvy a nebylo ani možno, aby kterýkoliv z redaktorů rozkazu místopředsednictvím nevyhověl. Kdyby byl býval ten, co pronesl tento výrok, v době největší persekuce redaktorem, jistě by byl otiskoval také.*“¹⁰⁶⁴

Někdy byl však nařízen článek nesouvisející s protirakouským odbojem – tak v srpnu 1917 mělo okresní hejtmanství nařízeno zajistit zveřejnění článku Pověsti o domnělém vyvážení rakouských plodin do Německa.¹⁰⁶⁵ Ten objasňoval, že navzdory těmto pověstem se do Německa nevyváží ani zrnko obilí. Tyto pověsti prý vznikly provážením německého podílu z rumunské kořisti – rumunského obilí.¹⁰⁶⁶ V Královédvorských listech ovšem zveřejněn nebyl. 22. září 1917 se tu ovšem objevil obecnější článek Čechy a vývoz potravin.¹⁰⁶⁷ Byl už uveden

¹⁰⁶³ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*, s. 263–267.

¹⁰⁶⁴ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 3.

¹⁰⁶⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 924, No. 26947, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a/E am 22. August 1917.

¹⁰⁶⁶ Tamtéž, příloha Pověsti o domnělém vyvážení rakouských plodin do Německa.

¹⁰⁶⁷ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 21, 22. 9. 1917, s. 1–2. Soudě podle popisu a chronologie právě tento článek byl dodán místopředsednictvím hejtmanství k otištění oběžníkem z 28. srpna 1917, zpracovaným tu 5. září 1917 (SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 950, No. 27322, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a/E. am 28. August 1917). Žádný text se u toho pokynu – na rozdíl od případů zmiňovaných výše – nedochoval, takže soulad otištěného a dodaného textu je tentokrát spekulací založenou na předchozích zkušenostech.

jako sdělení z úředních kruhů. Zahrnuje též vysvětlení o rumunském obilí prováženém do Německa, ovšem především jde o zdůraznění propojenosti jednotlivých korunních zemí v míru, tím spíše pak ve válce a během nepřátelské blokády bránící dovozu potravin: „*Jak již v míru bohatý kraj vypomáhal chudšímu, průmysl a zemědělství vyměňovaly své výrobky, tak musí nyní býti docíleno obtížného vyrovnání mezi zeměmi s přebytkem a zeměmi, jimž se nedostává. Šťastny jsou korunní země, jež jsou tak bohaty, že mohou jiným ze svých přebytků odstoupiti, že nemusejí prositi, tlačiti se a nouzí a hladem ohrožení [!] čekati, až jim jejich spoluobčané, kteří jsou majiteli výnosnější hroudy, velkomyslně něco přenechají. A kdyby jen každý byl vždy velkomyslným. Kdyby jen dáti chtěl, když dáti může. Bylo potřeba až příliš mnoho proseb, nátlaku a konečně i státního donucování, než tak mnohý, jenž se nikdy nenaučil sociálním myšlenkám, jenž nemá srdce pro bídu svých bližních, vydal své zásoby, jichž často sám ani nepotřebuje a jež leží ladem a kazí se. Jsme až příliš odkázáni na vzájemnou pomoc. Není času na bezohlednou politiku jedné korunní země, jež ostatním částem mocnářství při všeobecných těžkostech, které válka sama s sebou přináší, neuspoří ani hrozného strádání.*“¹⁰⁶⁸ Není to tu sice explicitně řečeno, že se jedná o českou nepřejícnost, ale kontext i samo publikování zde to naznačuje. Sociální moment mohl být čtenářům blízký, ale metafora prolínající korunní země a jejich obyvatele naznačovala, že pomoc ostatním mají zajistit země s přebytkem potravin, tedy i Čechy. Vzhledem k nedostatkům v zásobování, jak jsme je přiblížili v kapitole o životě města, tu ovšem slova o (českém) asociálním hromadění kazících se nevyužívaných zásob, místo aby jimi byly nakrmeny hladovějící korunní země, mohla spíše pobouřit. Kdyby zemské poměry a jistě existující hamižní jedinci byly pojednány ve dvou samostatných člancích, naděje na odsudek spekulantů by byla větší. Ale i tak by lidé žijící v bídě sotva podpořili další vývoz potravin. Úřední pokyny tu narazily na válečnou realitu. Čechy jako celek ostatně byly válečnými odvody potravin postíženy více, než byl předlitavský průměr, i když se současně zdá, že zdejší české okresy projevovaly v této věci menší nasazení než ty německé.¹⁰⁶⁹ Navíc čeští agrárníci r. 1917 začali roztrušovat, že příčinou zásobovacích potíží v českých zemích je vývoz potravin, aby utlumili zvěsti, že viníky jsou lakotní sedláci, ačkoli ti skutečně někdy nechtěli dodávat potraviny za úřední ceny a raději je prodali mnohem draž nákupcům z rakouských zemí.¹⁰⁷⁰ Snad právě z těchto dvou důvodů byl zveřejněn tento článek, ačkoli adresně se k Čechám dostává až v souvislosti se zvěstmi o „*domnělém velkovývozu ovoce*

¹⁰⁶⁸ Tamtéž, s. 1.

¹⁰⁶⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*², s. 254–255.

¹⁰⁷⁰ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, s. 214.

z Čech. (...) Dosud nebylo ovoce vůbec vyváženo. Zabaveno bylo jen proto, aby především zajištěn byl konsum v Čechách. Až teprve bude tato korunní země úplně uspokojena, ze zbytků ovocné žně, [!] obdrží také něco ostatní části mocnářství. Pokus zemské hranice uzavřítí a své spolubojovníky nechati trpěti a hladověti, [!] svědčí o smýšlení, jež je nedůstojné a zneuctívající a nehodí se do doby naší.“¹⁰⁷¹ Tímto závěrečným posláním text končí.

Sledovaný článek vyznívá silně propagandisticky, ale přesto tu najdeme vzácně upřímné věty, jež nás tu tím spíše překvapují: „Výroba Rakouska kryla po všem vyrovnání přebytků a potřeby za poslední úrody potřebnou výživu jen do jara. Pak nám pomohla rumunská kořist šťastně přestáti největší nouzi.“¹⁰⁷² Takto otevřené přiznání katastrofálních zásobovacích poměrů Rakouska zaráží a kontrastuje například s proklamacemi vítězné války, jež budeme sledovat v kapitole věnované loajalitě. Vnucuje se otázka, co by se dalo, pokud by k tomuto šťastnému překlenutí největší zásobovací krize rumunským obilím nedošlo...

To už jsme se dostali do r. 1917, do podmínek zmírněné cenzury. Někdy tedy noviny nabízejí směsici textů provládních a de facto skrytě protivládních. Tak například v jednom květnovém čísle zabírá celou první stránku reklama na VI. válečnou půjčku¹⁰⁷³ a na straně dvě se nachází pochvalné shrnutí bojovného Manifestu českých spisovatelů i s klíčovými citacemi,¹⁰⁷⁴ tedy textu, jehož zveřejnění bez zásahu cenzury do jisté míry překvapilo i jeho tvůrce¹⁰⁷⁵ a který byl záhy zveřejněn v domácím i zahraničním tisku,¹⁰⁷⁶ což byl „bezesporu politický a myšlenkový zlom, bomba, která vybuchla na vteřinu přesně.“¹⁰⁷⁷ I naše noviny se tedy svou troškou podílely na vytváření tlaku na do té doby poněkud nevyzpytatelné české poslance, „proti kterému už nemohli být imunní.“¹⁰⁷⁸ V čísle, v němž jsme výše našli pojednání o prospěšnosti vývozu potravin do méně úrodných korunních zemí, je na téže straně článek nazvaný *Pozdrav dra. Karla Kramáře Dvoru Králové*, v němž je popsáno, jak se na základě zvěsti, že bude tento

¹⁰⁷¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 21, 22. 9. 1917, s. 2.

¹⁰⁷² Tamtéž, s. 2.

¹⁰⁷³ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 12, 25. 5. 1917, s. 1.

¹⁰⁷⁴ Článek 130 českých spisovatelů promluvil za národ v historické chvíli, Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V, č. 12, 25. 5. 1917, s. 2; celý text i signatáři: Projev českých spisovatelů k českým poslancům na říšské radě, 17. 5. 1917. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za I. světové války 1914-1918, svazek IV – rok 1917*, s. 85–88.

¹⁰⁷⁵ KVAPIL, Jaroslav. *O čem vím. Část druhá*, s. 25, 41.

¹⁰⁷⁶ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 558.

¹⁰⁷⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka²*, s. 298.

¹⁰⁷⁸ RYCHLÍK, Jan. *1918*, s. 146.

čerstvě amnestovaný politik projíždět městem, vydala „*městská rada na nádraží, aby našeho milého dra. K. Kramáře pozdravila.*“¹⁰⁷⁹ Ten ovšem nakonec cestu odložil, takže se ho tu nedočkala. Po dvou dnech ho při náhodné společné cestě ve vlaku vyhledal starostův náměstek (pokrokář) Jan Holub „*a tlumočil mu nejsrdečnější pozdrav, lásku a úctu městské rady a obyvatelstva našeho města, přál mu trvalého, pevného zdraví a prosil jej, aby tak jako vždy předtím hájil i nadále práv a zájmů našeho drahého národa. Dr. Karel Kramář dojat a potěšen poděkoval velice srdečnými slovy p. nám. starosty a požádal jej, aby tlumočil dík a upřímný pozdrav městské radě a hlavně všemu obyvatelstvu našeho staroslavného města. Jsme přesvědčeni, že veškeré české obyvatelstvo uvítá tuto zprávu s povděkem a radostí, neboť jest to po dlouhé době opět první pozdrav našeho milovaného a šlechetného dr. Karla Kramáře, jemuž veškerý český lid bez rozdílu politické příslušnosti přeje ze srdce vše nejlepší, aby ještě dlouho a dlouho bylo mu popřáno pracovati pro dobro a spravedlivá práva drahé vlasti a celého národa.*“¹⁰⁸⁰ Jakkoli byl v té době Karel Kramář už amnestován i propuštěn z vězení, pořád to byl odsouzený velezrádce, takže tak vřelé přihlášení se k němu a jeho současné i minulé činnosti rozhodně nevyznívá pro vládu příznivě. Cenzura ovšem nezasáhla, ačkoli předtím omezovala i vcelku neutrální zprávy o něm. I zde se projevuje zásadní posun jak v oblasti cenzury, tak v otázce loajality veřejnosti.

Vraťme se však ještě zpět k počátkům války.

3.7 Královédvorské pokrokové noviny a Antonín Rautenkranz

Ve městě tehdy vycházely i radikálnější *Královédvorské pokrokové noviny*, vydávané v duchu strany státoprávně-pokrokové. Její pozice byly zde, v českém výběžku do převážně německého území, nadto s velkou vlasteneckou „rukopisnou“ tradicí, dlouhodobě silné. Projevovaly se také činností místního pokrokářského Politického klubu, jenž sem zval významné osobnosti státoprávního hnutí. Ve volbách do říšské rady r. 1907 byl místním poslancem zvolen radikální pokrokář (tehdy předseda České strany radikálně pokrokové, v l. 1908–1912 pak předseda České strany státoprávně pokrokové, sdružující dosavadní stranu radikálně pokrokovou a státoprávně radikální¹⁰⁸¹) a šéfredaktor Samostatnosti dr. Antonín Hajn.¹⁰⁸² Výjimečnost tohoto úspěchu vynikne, když si uvědomíme, že strana získala jen 2,1 promile všech

¹⁰⁷⁹ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V, č. 21, 22. 9. 1917, s. 2.

¹⁰⁸⁰ Tamtéž, s. 2.

¹⁰⁸¹ TOMEŠ, Josef. *Nás bylo málo jen, než přišly tisíce...: Česká strana státoprávně pokroková (1908-1918)*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 412 stran, 24 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historie. ISBN 978-80-200-2894-5, s. 103.

¹⁰⁸² RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou, s. 11.

odevzaných hlasů v Předlitavsku, což z 23,30 % připadajících na Čechy činí 9 promile českých hlasů. Ve volební koalici se státoprávní a národně sociální stranou dosáhli 9 mandátů ze 108 českých křesel, a to především zásluhou národních sociálů, kteří získali 1,63 % odevzaných hlasů v Předlitavsku, tedy 7 % českých hlasů. Vlastní pokrokaři získali jen tři mandáty, po volbách r. 1911 pak posílili na čtyři zástupce na říšské radě.¹⁰⁸³ Nešlo tedy rozhodně o stranu volebně v celonárodním měřítku příliš úspěšnou. V dalších volbách r. 1911 už bez předchozí volební koalice sice v tomto volebním obvodu Antonín Hajn podlehl národně sociálnímu kandidátovi podporovanému i mladočechy, nicméně ve Dvoře Králové nad Labem i tak výrazně zvítězil.¹⁰⁸⁴ V obecních volbách v červnu 1910 strana státoprávně-pokroková ovládla celý třetí sbor a jeden mandát též ve druhém, předseda strany MUDr. František Jenčík se stal dokonce náměstkem starosty.¹⁰⁸⁵ Stejně dopadly v lednu 1914 poslední předválečné obecní volby, po nichž se stal Jan Holub náměstkem starosty, po jeho odstoupení přímo starostou.¹⁰⁸⁶ Právě ve Dvoře Králové nad Labem proběhl v srpnu 1910 sjezd státoprávně pokrokového studentstva a mladé inteligence. Při různých příležitostech tu promlouvali významní činníci státoprávně pokrokového hnutí: vedle místního poslance Antonína Hajna též Karel Stanislav Sokol (předseda strany státoprávní, od r. 1908 místopředseda strany státoprávně pokrokové¹⁰⁸⁷) nebo Alois Hajn.¹⁰⁸⁸

Vzhledem k těmto výjimečným pozicím strany ve městě nepřekvapí, že právě tu vznikl r. 1909 její stranický orgán, jazykem povinného oznámení okresnímu hejtmanství „*periodický tiskopis pod názvem ‚Pokrokové listy českého severovýchodu‘, který má vycházeti jednou týdně*

¹⁰⁸³ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 2, 1891-1914*, s. 458–460, 560.

¹⁰⁸⁴ RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou, s. 11–12; Antonín Hajn dostal ve volbách r. 1911 ve Dvoře Králové nad Labem 1103 hlasů, zatímco sociálnědemokratický kandidát Antonín Němec 653 hlasů, národně socialistický kandidát s podporou mladočechů K. Exner 439 hlasů pokrokař (realista) dr. V. Bouček 118 hlasů, hrabě Vojtěch Sternberg 113 hlasů a německý kandidát 196 hlasů. V celém volebním obvodu ovšem zvítězil Antonín Němec 2691 hlasů, zatímco Antonín Hajn obsadil 1674 hlasy až třetí místo. Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁸⁵ Tamtéž, s. 12, 17–18; RADOUŠ, Václav. Dvůr Králové n. L. a česká politika před válkou. In: František Trohoř (vyd.), Dvůr Králové n. L. v době světové války, díl I., Dvůr Králové nad Labem 1925, s. 21–29, 28.

¹⁰⁸⁶ Tamtéž, s. 12, 17.

¹⁰⁸⁷ TOMEŠ, Josef. *Nás bylo málo jen*, s. 103, 114; *K. St. Sokol o Dvoru Králové n. L. r. 1912*, in: František Trohoř (vyd.), Dvůr Králové n. L. v době světové války, díl I., Dvůr Králové nad Labem 1925, s. 29.

¹⁰⁸⁸ RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou, s. 12–17.

a obsahovati zprávy a pojednání politické, literární, sociální, hospodářské a p.“¹⁰⁸⁹, vydávaný nákladem stranického družstva. Od r. 1911 byl jeho zodpovědným redaktorem Antonín Rautenkranz¹⁰⁹⁰, který je záhy získal od družstva i jako majitel¹⁰⁹¹ a r. 1914 přejmenoval na Královédvorské pokrokové noviny.¹⁰⁹²

Radikálněji laděné noviny byly postiženy cenzurou i dalšími zásahy ještě více než Královédvorské listy. Redaktor Rautenkranz byl opakovaně stíhán státním zastupitelstvím a souzen u královéhradeckého krajského soudu. Někdy zasáhla předběžná cenzura, jindy však šlo až o zásah následujícího dne na popud státního zastupitelství v Hradci Králové.¹⁰⁹³ Ještě na prahu války, v čísle 28 z 24. 7. 1914, královédvorské hejtmanství na přání krajského zastupitelství zabavilo (což poté krajský tiskový soud v Hradci Králové potvrdil) části hned čtyř článků pro údajné rušení veřejného pokoje, a tedy i celé číslo. Z nákladu 500 kusů se jim podařilo zadržet 449, později i dalších 21.¹⁰⁹⁴ Nové vydání již obsahovalo bílá místa s nápisem „*Zabaveno!*“¹⁰⁹⁵ Hned další číslo (29. z 31. 7.) bylo zabaveno kvůli tomu, že vybraná místa se snaží „*nepravdivým udáváním a překrucováním příběhů zlehčiti nařízení úřadů*“ a „*popuzovati k opovrhování správou státní*“.¹⁰⁹⁶ O týden později (číslo 30. ze 7. 8.) byly tyto noviny zabaveny za text o českých Němcích, neboť „*obsahem uvedeného článku hledí se popuditi jiné*

¹⁰⁸⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 280, Sig. 8/4/277, oznámení Tiskového a vydavatelského družstva ve Dvoře Králové nad Labem Okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o vydávání Pokrokových novin českého severovýchodu z 29. 7. 1909.

¹⁰⁹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 280, Sig. 8/4/277, oznámení Josefa Jona Okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o Antonína Rautenkranze do funkce zodpovědného redaktora Pokrokových novin českého severovýchodu od 1. 1. 1911 z 29. 12. 1910.

¹⁰⁹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 280, Sig. 8/4/277, oznámení Antonína Rautenkranze Okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o převzetí Pokrokových novin českého severovýchodu do jeho majetku z 21. 3. 1911.

¹⁰⁹² STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 12.

¹⁰⁹³ RAUTENKRANZ, Antonín. *Krajinský tisk za války*, s. 70–71.

¹⁰⁹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/633, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 28 Královédvorských pokrokových novin z 28. 7. 1914; tamtéž, rozsudek krajského soudu v Hradci Králové o zabavení čísla 28 Královédvorských Pokrokových Novin z 25. 7. 1914; tamtéž, oznámení okresního velitelství četnictva okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem z 29. 7. 1914.

¹⁰⁹⁵ Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI, č. 28, 24. 7. 1914, s. 1.

¹⁰⁹⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/637, rozsudek krajského soudu v Hradci Králové o zabavení čísla 29 Královédvorských pokrokových novin z 25. 7. 1914.

k nepřátelství proti národnímu kmeni německému. ¹⁰⁹⁷ 33. číslo z 29. 8. 1914 bylo po zákazu zabaveno bez úniku jediného čísla – ovšem celý náklad byl už jen 50 kusů...¹⁰⁹⁸ Rautenkranzovi nelze upřít bojovnost, ale proti státnímu aparátu se prosadit nedokázal. Např. 9. září 1914 zamítl vídeňský c. k. kasační soud zmateční stížnost proti rozsudku c. k. krajského soudu v Hradci Králové, kterým byl tento redaktor odsouzen k pokutě 100 K a 24hodinovému vězení kvůli tomu, že přetiskl zprávu nezabavenou v jedněch novinách, protože měl vědět, že v jiných ji cenzura zabavila... Pokutami a konfiskacemi vzniklé finanční ztráty byly dlouhodobě neúnosné. V lednu 1915 vyšlo proto poslední číslo novin.¹⁰⁹⁹ V březnu 1915 oznámil Rautenkranz hejtmanství, že jeho časopis „*následkem obtíží mimořádnými poměry jemu způsobených přestane na neurčitou dobu vycházeti*“¹¹⁰⁰. V květnu noviny z finančních důvodů oficiálně přestal vydávat a město opustil (s dluhy splácenými ještě po válce).¹¹⁰¹ Důraz kladený na kontrolu tisku je zjevný ze žádosti královédvorského okresního hejtmanství ze září 1915, aby pražský magistrát od tam údajně pobývajícího Rautenkranze zjistil, „*zda hodlá ještě vydávati Královédvorské pokrokové noviny, či je-li považovati list tento za zaniklý.*“¹¹⁰² Rautenkranzova reakce (už z Vídně) je jednoznačná: „*Já jsem se nyní již definitivně rozhodl, že [tohoto] listu vydávati nebudu a současně učiním o tom příslušné oznámení c. k. státnímu zastupitelství.*“¹¹⁰³ Rautenkranzovy další osudy budou zmíněny níže.

3.8 Královédvorské válečné zprávy a František Simon

Jen dvouměsíční, přesto naprosto zásadní epizodou byla snaha knihtiskaře Františka Simona (rodáka z Úpice r. 1887, příslušného do Lipnice u Dvora Králové nad Labem¹¹⁰⁴) jako redaktora

¹⁰⁹⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/641, rozsudek krajského soudu v Hradci Králové o zabavení čísla 30 Královédvorských pokrokových novin ze 14. 8. 1914.

¹⁰⁹⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 281, Sig. 8/4/660, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 33 Královédvorských pokrokových novin z 29. 8. 1914.

¹⁰⁹⁹ Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI, č. 41, 23. 1. 1915.

¹¹⁰⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 280, Sig. 8/4/277, oznámení Antonína Rautenkranze Okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o zastavení vydávání Královédvorských pokrokových novin z 5. 3. 1915.

¹¹⁰¹ RAUTENKRANZ, Antonín. Krajský tisk za války, s. 70–72; STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 14–15.

¹¹⁰² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 280, Sig. 8/4/277, Žádost okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem Magistrátu král. hlav. města Prahy z 25. 9. 1915.

¹¹⁰³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 280, Sig. 8/4/277, oznámení Antonína Rautenkranze Magistrátu král. hlav. města Prahy z 29. 10. 1915.

¹¹⁰⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Sig. 156 pres., hlášení četnické stanice okresnímu hejtmanství Dvůr Králové nad Labem z 19. 2. 1915.

vydávat v létě 1914 ve Dvoře Králové n. L. česky (jen chvíli i německy) stručný (dvoustránkový, u zvláštních vydání jednostránkový) válečný deník *Královédvorské válečné zprávy*. Jak zdůraznil v svolání uveřejněném hned v prvním čísle novin: „*Dnešní pohnutá doba a těžké chvíle[,] které nás všechny stejnou měrou postihují, vyžaduje, by zprávy, často velmi důležitého obsahu pro náš lid, byly co nejrychleji rozšířeny. Program našeho listu jest tudíž zcela jasný: informovat o všech světových význačných událostech co nejrychleji všecko občanstvo. Jsme dalecí nějakého stranictví a prohlašujeme, že budeme se vyhýbat veškerému politickému zbarvení. Omezíme se prostě na konstatování fakt. (...) a můžeme již dnes čtenářstvu sdělit, že dostávati budeme zprávy přímo ze všech světových korespondenčních kanceláří telefonicky i telegraficky, každou hodinu denní i noční[,] tudíž budeme přinášeti o 12 i více hodin veškeré zprávy dříve[,] než přinášejí k nám denníky pražské.*“¹¹⁰⁵ Simon využil nepravidelného zásobování pražskými novinami, kolísajícího vlakového spojení a „hladu“ veřejnosti po informacích. Používal zpráv C. a k. korespondenční kanceláře a pravidelně dodávaných *Reichenberger Zeitung* (proto jich údajně byly ve Dvoře Králové odebírány stovky exemplářů!¹¹⁰⁶). Redakční práce byla vcelku střídmatá, převážně šlo jen o nepůvodní směr přejatých aktuálních informací z výše uvedených zdrojů. Navíc i technická a jazyková kvalita (chvatné překlady z němčiny do češtiny) byla malá a cenzurní zásahy časté, proto se příliš neprosadily.¹¹⁰⁷ Náklad někdy i 1000 kusů¹¹⁰⁸ však svědčí o velkých ambicích těchto novin – okolnost, že tento počet známe díky hlášení cenzury o zabavení daného čísla, dokládá ovšem také další obtíže. 21. září se jistě i proto setkáme už „jen“ s nákladem 300 kusů.¹¹⁰⁹ Právě zde vyšel 23. září legendární manifest velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, jinak rozšiřovaný ilegálně (častěji ovšem ve smyšlené verzi připisované samotnému carovi Mikuláši II.),

¹¹⁰⁵ Královédvorské nejnovější zprávy. Časopis věnovaný rychlému rozšiřování světových i místních událostí, roč. 1, čís. 1, 7. 8. 1914, s. 1.

¹¹⁰⁶ Královédvorské pokrokové noviny. List strany státoprávně pokrokové, roč. VI, č. 36, 2. 10. 1914, s. 1.

¹¹⁰⁷ Denní list válečný ve Dvoře Králové. Podnik Fr. Simona. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 46–49, 46–47.

¹¹⁰⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/655, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 16 Královédvorských nejnovějších zpráv z 24. 8. 1914.

¹¹⁰⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/671, oznámení okresního hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem místodržitelství v Praze o zabavení čísla 46 Královédvorských nejnovějších zpráv z 21. 9. 1914.

popř. jako nástroj policejních agentů provokatérů¹¹¹⁰ (i když je to sporné¹¹¹¹). Jeho otištění v novinách je tedy určitou kuriozitou, ačkoli typograficky šlo o jeden z řady nikterak zdůrazněných článků na straně dvě, přirozeně beze stopy souhlasu: „*Ruské provolání k rakouským národům! V obsazených pohraničních krajích rakouských rozšiřovali Rusové následující provolání vrchního vojenského velitele velkoknížete Nikolajeve: Narodové Rakousko-Uherští! Vídeňská vláda vypověděla Rusku válku[,] poněvadž ruská říše je věrna svému historickému poslání, nezanechati Srbsko osudu, nepřipustiti pokoření Srbska. Narodové Rakousko-Uherští! V tom okamžiku[,] kdy překročím hranice rakousko-uherské, prohlašuji jménem velikého ruského cara, že Rusko znovu prolévá svou krev k osvobození od cizího jha, nic jiného nesledujíc, než znovuzřízení práva a spravedlnosti. Také i Vám[,] narodové rakousko-uhersčí[,] přináší Rusko svobodu a uskutečnění Vašich národnostních snah. Během dlouhých století síly vlády rakousko-uherské nesará mezi Vás, poněvadž byly si vědomy, že nesjednocenost Vaše jest základnou jejich panství nad Vámi, zatímco Rusko sleduje jediný cíl, by jeho narodové mohly růst, a rozkvétat, by zachrániti si mohly drahé odkazy otců svých: Jazyk a víru. A aby každý z Vás ve svazku přátelském se svými bratry, v míru a svornosti se svými sousedy žil a národnostní právo ctíti mohl. V tom přesvědčení, že Vy sami ze vši síly své na dosažení této mety spolupůsobiti budete, žádám Vás, byste ruské vojsko s radostí a láskou přijali, neb ono bojuje za Vás.*“¹¹¹²

Šlo tedy o text, jehož otištění dokládá nedůslednost či nepozornost cenzury – ale současně i to, že nebyly časté: Tento manifest, zveřejněný v ruském tisku 16. září 1914, dorazil do redakcí v monarchii již 17. září, kdy se jej pokusila zveřejnit *Neue Freie Presse*, ale cenzura tomu zabránila.¹¹¹³ Liberecká *Reichenberger Zeitung* vydala 22. září plný text německé verze tohoto manifestu (ovšem nikoli jako hlavní zprávu, jen jako jeden z mnoha článků hluboko v nitru novin) s odkazem na německý tisk.¹¹¹⁴ K textu přidala sarkastický nadpis *Rusko jako posel svobody*¹¹¹⁵ a závěrečnou poznámku podobného ladění: „*Tedy opět jedno poselství ruské svobody. Ví se ovšem, jak vřele národy Evropy mimo Anglii, Francii a společníky prahnou po*

¹¹¹⁰ BOROVIČKA, Michael a kol., *Velké dějiny země koruny české*. svazek XII.b. 1860–1918, s. 627.

¹¹¹¹ MARTÍNEK, František. Ruské manifesty v českých zemích za světové války. *Naše revoluce*, roč. XI, 1935, s. 1–55, 10.

¹¹¹² Královédvorské nejnovější zprávy. *Časopis věnovaný rychlému rozšiřování světových i místních událostí*, roč. 1, čís. 48, 23. 9. 1914, s. 2.

¹¹¹³ MARTÍNEK, František. *Ruské manifesty*, s. 5–8.

¹¹¹⁴ *Reichenberger Zeitung*, 55. ročník, č. 231, ranní vydání 22. 9. 1914, s. 6–7.

¹¹¹⁵ *Tamtéž*, s. 6.

této svobodě.¹¹¹⁶ Takto protirusky prezentovaný text cenzura propustila, protože teprve později došly instrukce k zabavení proklamace. Bylo provedeno 23. září, kdy se podařilo zabavit už jen 110 z 28.000 kusů novin...¹¹¹⁷ Některé zjevně dorazily do Dvora Králové nad Labem a právě z nich vycházel i František Simon, přeložil manifest do češtiny (liší se tedy od původní české verze manifestu vydaného Ruskem v devíti jazycích včetně češtiny¹¹¹⁸), ovšem pominul jakékoli protiruské invektivy a takto ho vydal. Zajímavé je, že kde původní verze vyzývá, aby rakouské národy vítaly ruské vojáky „jako své bratry a bojovníky na vaše ideály“¹¹¹⁹, německá verze uvádí, že jde o „drahé přátele, kteří vedou spor o vaše nejlepší“¹¹²⁰, což František Simon přeložil ještě vřeleji: „byste ruské vojsko s radostí a láskou přijali, neb ono bojuje za Vás.“¹¹²¹ Svévolně tedy překladem i odstraněním protiruského zarámování umocnil citový náboj a působivost manifestu.

„Censura propustila jej zprvu nezávadně, neboť byl vlastně překladem zprávy ‚Reichenberger Zeitung‘, ale později jeho rozšiřování a opisování stíháno bylo ve Dvoře i jinde velmi přísně a nelze vůbec ani zjistiti, kolik osob bylo zatčeno, vězněno a internováno v souvislosti s tímto manifestem.“¹¹²² K propuštění článku bez cenzurního zásahu se po válce přihlásil okresní komisař Hanousek, který to u sebe interpretoval jako projev vítězství vzdoru nad opatrností, i když pak trpěl při sledování trestů (a i jemu chvíli hrozil postih).¹¹²³ Pražské policejní ředitelství později ve zprávě do Vídně uvedlo, že šlo o 11 osob, odsouzených ovšem vojenským soudem dohromady k 33 letům odnětí svobody.¹¹²⁴

Pozdní cenzurní zásah každopádně nemohl zabránit šíření velkého množství výtisků po městě a okolí (ba i do Prahy). Z vyšetřování například víme, že v Hořicích prodali tohoto čísla dva obvyklí prodejci 71 kusů, 19 jim jich zbylo (jeden poškozen), ale všech 18 ostatních dokázal najatý distributor novin z administrace prodejcům František Voňka, který je nesl zpět do Dvora

¹¹¹⁶ Tamtéž, s. 7.

¹¹¹⁷ MARTÍNEK, František. *Ruské manifesty*, s. 9.

¹¹¹⁸ Tamtéž, s. 5; český originál tamtéž, s. 51.

¹¹¹⁹ Tamtéž, s. 51.

¹¹²⁰ Reichenberger Zeitung, 55. ročník, č. 231, ranní vydání 22. 9. 1914, s. 7.

¹¹²¹ Královédvorské nejnovější zprávy. Časopis věnovaný rychlému rozšiřování světových i místních událostí, roč. 1, čís. 48, 23. 9. 1914, s. 2.

¹¹²² Denní list válečný ve Dvoře Králové, s. 47.

¹¹²³ Vliv války na úřady, s. 48–49.

¹¹²⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 36 (50), Nr. E. 1949 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an den Herrn k. k. Militäranwalt des k. u. k. Militärkommandanten in Wien am 15. April 1917.

Králové nad Labem, prodat ještě v Hořicích na trhu „v několika minutách“.¹¹²⁵ K dalšímu tiskovému zveřejnění manifestu již nedošlo, při jeho další distribuci se tedy – vedle letákové verze – pracovalo s již vydanými exempláři.¹¹²⁶

Dne 6. října byly *Královédvorské válečné zprávy* úředně zastaveny, „ježto tendence některých článků (...) jest v přímém odporu se zájmy veřejnými... (...) Proti opatření tomuto není odvolání“.¹¹²⁷ Zajímavé je, že i úřední přehled zastavených periodik deklaruje tyto noviny – v souladu se Simonovou úvodní proklamací – jako postrádající politickou tendenci (což platilo jen pro 8 ze 116 dočasně či trvale zastavených titulů v Čechách¹¹²⁸). František Simon se marně pokoušel v námitkách proti zastavení listu zdůraznit, že informoval loajálně, s uklidňující tendencí, rozšiřoval též úřední oznámení a pečoval o dobročinnost – a že zastavení listu znamená ztrátu obživy pro osm osob. Závěrem ujišťuje: „Vynasnažím se, bych nikdy nezavdal nejmenší příčiny ku jakékoliv nespokojenosti slavných c.k.úřadů.“¹¹²⁹ František Simon byl obžalován za velezradu, ale již 23. října osvobozen.¹¹³⁰ Prospělo mu převzetí manifestu z liberecké předlohy i předchozí vydávání německé verze novin, nebyl tedy vnímán jako národnostně zaujatý. Místodržitel Thun tohoto případu ovšem v listopadu 1914 využil ve svých sporech s armádou o kompetence pro stížnosti na nedbalost zeměbranceckých soudů, kolísajících mezi nemístnou přísností a laxností. Stížnost poslal ministr vnitra baron Heinold vrchnímu veliteli arcivévodovi Bedřichovi, v této souvislosti spolu korespondovali též ministerský předseda hrabě Stürgkh a ministr války Krobotin...¹¹³¹ Krátká existence jinak vcelku amatérsky vedených novin *Královédvorské válečné zprávy* tak patří nesporně k důležitým kapitolám českého tisku v počátcích války.

¹¹²⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 282, Sig. 8/4/680, hlášení četnické stanice Jičín, od. v Hořicích, okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem o prodeji čísla 48 *Královédvorských* nejnovějších zpráv z 2. 10. 1914.

¹¹²⁶ MARTÍNEK, František. *Ruské manifesty*, s. 9–13, 14.

¹¹²⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), 1914, Pres. č. 671, zastavení listu „*Královédvorské* nejnovější zprávy“.

¹¹²⁸ Seznam dočasně nebo trvale zastavených periodik v Čechách od počátku války do r. 1916. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*. Svazek III – rok 1916, s. 213–224, 213, 218.

¹¹²⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), 1914, Pres. č. 678, námitky Františka Simona c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. proti zastavení listu *Královédvorské* nejnovější zprávy ze dne 10. 10. 1914.

¹¹³⁰ *Denní list válečný* ve Dvoře Králové, s. 48.

¹¹³¹ MARTÍNEK, František. *Ruské manifesty*, s.15–16.

František Simon měl však problémy s rakouskými úřady i po říjnovém osvobození. Po několika měsících, 12. února 1915¹¹³², byl totiž zatčen pro padělání tehdy nových papírových dvoukorun (jimi stát řešil tezaurování mincí).¹¹³³ Při té příležitosti uvedl, že v zásuvce svého psacího stolu ukrývá ještě 4 exempláře vlastních konfiskovaných novin z 23. 9. – novin s manifestem, což vedlo k dalšímu šetření.¹¹³⁴ Vězení unikl předstíráním šílenství, od 4. července 1915 byl pacientem Zemského ústavu pro duševně choré v Kosmonosích, odkud nakonec dne 3. září 1916 utekl do Nizozemí.¹¹³⁵ Tam žil v krátkce v Amsterdamu a pak v Haagu, zapojil se do tamního protirakouského odboje, korespondoval s T. G. Masarykem, ale počínal si velmi neopatrně, v rozporu s radami ostatních aktivistů se stýkal s prorakousky laděnými lidmi, šířil svůj padělatelský příběh. O jeho duševním stavu svědčí jeho tvrzení, že musí za Masarykem do Londýna a že mu Masaryk musí koupit tiskárnu v Americe, nebo jeho nabídka, že se zapojí do námořní války ve Středomoří a bude v Dardanelské úžině dávat miny pod německé lodě... Vybíral mezi Čechy peníze na revoluci, chlubil se finanční podporou od Masaryka, zřídil tam Československou tiskovou kancelář, až byl na rakouskou žádost zatčen jako padělatel. František Simon přiznal, že bankovky padělal, ale tvrdil, že čistě pro protirakouský odboj, dokonce se dovolával Masaryka. Ten popřel spojitost s paděláním, ale současně nechal zachránit zbytek z peněz, jež Simonovi poslal, a věrnému příslušníku odboje Emilu Fillovi v Nizozemí v této věci napsal: „*Musím vyznat, že se stala chyba, ale zkusil jsem užít Simonových služeb, když se mi vyzpovídal.*“¹¹³⁶ Pro český odboj byl Simonův případ velmi ožehavý, protože ohrožoval jeho obraz v neutrálním Nizozemí kriminalitou. Díky velkému nasazení jeho stoupenců se podařilo dosáhnout koncem roku 1917 Simonova propuštění. Ten pak tvrdil, že se nechal zatknout úmyslně a v intencích T. G. Masaryka, aby se očistil u soudu. Jak nicméně shrnul Emil Filla: „*Případ Simonův pobouřil Čechy a já jsem měl nadlouho nervy*

¹¹³² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Sig. 156 pres., hlášení četnické stanice okresnímu hejtmanství Dvůr Králové nad Labem z 19. 2. 1915.

¹¹³³ Denní list válečný ve Dvoře Králové, s. 48.

¹¹³⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Sig. 156 pres., hlášení četnické stanice okresnímu hejtmanství Dvůr Králové nad Labem z 19. 2. 1915., Četnická prohlídka je u něj nicméně nenašla – mezitím zmizely... Následovalo vyšetřování, kdo je odnesl. Tamtéž.

¹¹³⁵ Denní list válečný ve Dvoře Králové, s. 48 (Zde je uvedeno datum útěku 2. září 1915); SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Nr. E. 1949 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an den Herrn k. k. Militäranwalt des k. u. k. Militärkommandanten in Wien an 15. April 1917. Simon využil volnějšího režimu a žebříku nalezeného na dveře a přešel zeď ústavu. 4 ošetřovatelé vyslaní po jeho stopě ho už nenalezli.

¹¹³⁶ HAJŠMAN, Jan a FILLA, Emil. *Hlídky české mafie v Holandsku: vzpomínky Emila Filly na válku a odboj*. Praha: Orbis, 1934. 118 s., [II] obr. příl. Stopami dějin. Řada II; [sv. 5], s. 68.

zničeny. Lidé z úřadů Dohody i Holanďané hleděli na nás na všechny jaksi jinak než dříve. Všecko bylo pobouřeno.“¹¹³⁷ – „Jeho [Simonova] aféra zanechala nepříjemné následky mezi Čechy; nevěří si a navzájem se podezřívají, a Simon, snad ani ne úmyslně, přilévá do ohně hořlaviny; neuvědomuje si dosah svých počinů. Rozsévá všude nedůvěru.“¹¹³⁸ Filla stále usiloval o to, aby nebyl Simon vydán Rakousku. V létě 1918 dostal Simon od francouzského vojenského atašé pas na cestu do Paříže a úkol přivést odtamtud nové informace, ale už se do Nizozemí nevrátil. Tím se jeho vystupování v časech první světové války uzavírá.¹¹³⁹

O Simonově nedůvěryhodnosti vypovídá i jeho dopis z 16. listopadu 1916 adresovaný Bohdanovi Pavlů, redaktorovi petrohradského Čechoslováka, v němž se mu oznamuje svůj útěk z Čech a zjevně se mu snaží představit v co nejlepším světle, a tak tvrdí, že ve svých novinách vytiskl „též slavný leták velkého knížete Nikolaje Nikolajeviče, kteréžto číslo bylo mnou a mými přáteli ve 100.000 exemplářích rozšířeno. Co následovalo? Bylo nás 42 zatčeno.“¹¹⁴⁰ Vzpomeneme-li si na náklad několika set výtisků, max. jednoho tisíce, který měly jeho noviny v září 1914, rozdíl je vskutku propastný. Krom toho pražské policejní ředitelství označilo za přehnané i číslo 42 zatčených – prý se jednalo o 11 osob.¹¹⁴¹ I zde František Simon pracuje přinejmenším s nepřesností, daleko spíše však s vědomou lží, aby usnadnil své přijetí v protirakousky smýšlející komunitě.

Simonovy osudy zasahovaly i v tomto období do Dvora Králové nad Labem. V materiálech okresního úřadu najdeme opis svou listů, který poslal své sestře Anně Grohové, bydlící na místním předměstí Vorlech. V prvním se svěřuje se svým uvězněním a vysvětluje, že za politický delikt by do Rakouska vydán nebyl, zatímco pro kriminální ano. Naznačuje složitost útěku do Holandska, při němž prý desetkrát unikl smrti a zvládl to jen díky své svému silnému odhodlání učinit svou ženu šťastnou (chtěl jí zde vybudovat novou existenci). Také se ptá na rodinu a žádá sestru, aby šla povyprávět o jeho osudu na hrob jejich matky.¹¹⁴² Ve druhém jí děkuje jí za předchozí zprávu, zprostředkovanou jeho přítelem, snaží se zjistit něco o osudu své

¹¹³⁷ Tamtéž, s. 69.

¹¹³⁸ Tamtéž, s. 82.

¹¹³⁹ Tamtéž, s. 65–69, 82, 89, 111.

¹¹⁴⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 93, No. 1.156, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königshof a. E. am 17 Jänner 1917.

¹¹⁴¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Nr. E. 1949 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an den Herrn k. k. Militäranwalt des k. u. k. Militärkommandanten in Wien am 15. April 1917.

¹¹⁴² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 288, František Simon Anně Grohové, den Haag, am 14/III. 1917, opis.

ženy a synka, ptá se na život své sestry i další lidi. Uznává složitost své situace, závislé na nizozemské vládě.¹¹⁴³ Naprosto nečekaný je pak list, který napsal městskému radnímu za realisty Josefu Linkovi. Vyká mu, předjímá jeho úžas, ale tvrdí, že chtěl napsat někomu do města a on nebyl odveden. Svůj osud označuje za strašný – zbaven cti i existence ve vlasti, vydal se ji hledat do ciziny. Nyní však čeká na rozhodnutí nizozemské vlády. Popisuje holandské přesvědčení, že v létě už bude mír, ptá se na mírové názory ve Dvoře Králové i na místních činovníky, posteskuje si, jak obtížné bylo věnovat se v Nizozemí žurnalistice bez odpovídající znalosti nizozemštiny, závěrem pozdravuje místního starostu, místostarostu, soudního radu Schulze...¹¹⁴⁴ Jestliže předchozí dopis má alespoň rodinný rozměr (i když přinejmenším zmínka o předchozí zprávě je neopatrná), ten poslední už osciluje mezi provokací, žertem nebo – byl-li míněn vážně – duševní poruchou, protože nemohl očekávat smysluplnou odpověď a ještě zcela zbytečně komplikoval život adresátovi i všem, jež nechal pozdravovat, a to včetně městské honorace...

3.9 Antonín Rautenkranz jako svědek války a odboje

Z osobností místní žurnalistiky je pro nás – navzdory Simonovým dobrodružstvím – nejzajímavější Antonín Rautenkranz. Naši zvláštní pozornost si zaslouží, protože nám umožňuje sledovat nejen životní dráhu novináře v neklidných letech, ale také fungování protirakouského odboje. Narodil se 28. 12. 1879 v Týništi nad Orlicí v rodině neúspěšného řezníka a uzenáře, který se živil jako obchodník s dobytkem, matka pracovala jako kuchařka. Byl vychován u dalších příbuzných. V l. 1894–1901 vystudoval královéhradeckou reálku, už tehdy začal přispívat do Časopisu pokrokového studentstva. Po studiu zemědělství na české technice v Praze (1901–1904) a na vysoké škole zemědělské ve Vídni (1905–1906) se stal profesionálním novinářem. Tělesnou vadu (deformaci páteře) si kompenzoval vlasteneckým žurnalistickým zápallem.¹¹⁴⁵ Jako přispěvatel i redaktor si prošel několik novin krajinských i pokrokářských (r. 1910 byl dokonce odpovědným redaktorem státoprávně-pokrokové Samostatnosti), až r. 1911 převzal jako odpovědný redaktor, nakladatel a vydavatel Pokrokové noviny českého severovýchodu (od r. 1914 Královédvorské pokrokové noviny), jež vedl v duchu státoprávního radikalismu a jejichž konce byly zmíněny výše. Jako redaktor, organizátor protestních shromáždění a řečník se stal výraznou postavou celého regionu, a proto se mu věnovala i předválečná cenzura.¹¹⁴⁶ Jak dokládá jeho spor s Antonínem Hajnem na sjezdu

¹¹⁴³ Tamtéž, František Simon Anně Grohové, den Haag, am 4/5. 1917, opis.

¹¹⁴⁴ Tamtéž, František Simon Josefu Linkovi, den Haag, am 5. Mai 1917, opis.

¹¹⁴⁵ STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 4–11.

¹¹⁴⁶ Tamtéž, s. 11–14.

státoprávně-pokrokové strany r. 1912 o vystoupení z česko-německých smířovacích jednání, patřil mezi radikálnější činovníky dokonce i v této radikální straně.¹¹⁴⁷

Válečné poměry a zvláště zpřísněná cenzura Rautenkranzovo působení přervaly a dovedly ho nejprve do Prahy a poté až do Vídně, kde se stal 25. srpna 1915 redaktorem tamního krajanského *Vídeňského deníku*. Tam začal prosazovat svůj státoprávně radikální postoj a zkusil potlačit dynasticky loajální texty.¹¹⁴⁸ To uznával i pamětník, jenž s ním jinak v hodnocení domácího odboje příliš nesouzněl: „*Do té doby ‚Vídeňský deník‘ sloužil dobrovolně Rakousku tak jako pražská ‚Union‘ a jiné listy. Právě v nejtěžších dobách najednou z čista jasna obrátil, dobrovolně pro Rakousko nehnul prstem, psal nekompromisně a často odvážněji než mnohý pražský list. Změnu nápadnou a radostnou nemohl jsem si z Prahy vysvětliti. Až když jsem se s Rautenkranzem sešel, srozuměl jsem, že obrat v listě způsobil on; vědomě, zámyslně, a slyšel jsem ve Vídni, že si obrat vybojoval i proti některým vůdčím činitelům vydavatelstva. (...) Rautenkranz sám mne vyzval, abych, kdykoli by bylo třeba, zavolal, že ‚Vídeňský deník‘ stojí odbojné akci úplně k dispozici.*“¹¹⁴⁹ Boj s prorakouským aktivismem tedy nakonec vyhrál a stal se dokonce odpovědným redaktorem (od 1. 8. 1916) a poté přímo šéfredaktorem (od 8. srpna 1918).¹¹⁵⁰ Takové počínání nebylo tehdy ničím samozřejmým: „*V té době (r. 1916) kromě Heinricha v ‚Lidových novinách‘ a Jonáše ve ‚Venkově‘ žádný vůdčí redaktor nebyl k dispozici té skupině lidí, která udržovala styky se zahraničním odbojem, jenom ve ‚Vídeňském deníku‘ Rautenkranz. A byl nám k dispozici, ačkoli si jistě byl vědom, že mu styky s námi mohou být každou chvíli osudnými.*“¹¹⁵¹ Využívaje v něčem méně ostražitě vídeňské cenzury v porovnání s českými zeměmi,¹¹⁵² psával tu odvážné texty a dosáhl nákladu 30 tisíc výtisků denně, čímž se

¹¹⁴⁷ TOMEŠ, Josef. *Nás bylo málo jen, než přišly tisíce...*, s. 227–228.

¹¹⁴⁸ STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 16–19.

¹¹⁴⁹ HAJŠMAN, Jan. *Zmínil jsem se několikrát...*, *Naše revoluce 1933*, roč. 9, s. 232–233.

¹¹⁵⁰ STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 17–20.

¹¹⁵¹ HAJŠMAN, Jan. *Zmínil jsem se několikrát*, s. 233.

¹¹⁵² Srov. RAUTENKRANZ, Antonín. „Vídeňský deník“ za světové války, *Vídeňský deník*, roč. XXVI, č. 26, 17. 2. 1932, s. 18: „*O válečném ‚Vídeňském deníku‘ se někdy uvádí, též se strany přátel listu, že měl příznivé podmínky cenzurní, a že tisková policie ve Vídni byla přímo slepá. Není to mínění zcela správné. Vídeňská cenzura byla bdělá s dostatek (...). Byly tu však – abych se i této věci několika řádky dotkl – jisté různosti v postupu cenzurních úřadů oproti na př. úřadům pražským. Nesměli jsme psátí leccěhos, o čem bez závady psaly listy pražské[.] a bylo tomu ovšem také naopak. Praxe ve Vídni byla ta, že jsme směli o choulostivých věcech psátí v celku to, co německé vídeňské listy. A v tom byl často náš prospěch. Když německý tisk napadal vůdce našeho zahraničního odboje, měli jsme my možnost zprávy toho druhu zaznamenatí s úmyslem, informovatí naše čtenáře o činnosti našich lidí za hranicemi. Lid se naučil čísti mezi řádky novin a dobře tisku rozuměl.*“

stal Vídeňský deník jedním z nejčtenějších českých listů.¹¹⁵³ Udává se dokonce, že po Macharově zatčení vedl ve Vídni místní pobočku Maffie.¹¹⁵⁴ Rautenkranz sám však píše, že s Maffií toliko spolupracoval.¹¹⁵⁵

Od 1. srpna 1919 pracoval Rautenkranz v redakci Národních listů a věnoval se domácí politice, zvláště pak menšinovým a jazykovým otázkám. Od prvního ledna 1931 musel kvůli srdeční chorobě odejít na odpočinek, ovšem i nadále příležitostně psával články, a to téměř až do své smrti 26. května 1933.¹¹⁵⁶ Jeho zdraví se poslední měsíce života zhoršovalo „jistě i rozčilováním nad mnohými bezútěšnými událostmi poslední doby“¹¹⁵⁷, před nimiž varoval už dříve. Složka tiskových ohlasů na jeho skon má 23 položek.¹¹⁵⁸

Antonín Rautenkranz je ovšem pro nás zajímavý i jako pamětník, který se snažil ovlivnit veřejný obraz našeho odboje. Když byly zveřejněny vzpomínky významného účastníka Maffie a vlivné postavy první republiky (mj. šéfredaktora Českého slova a ředitele politického zpravodajství ministerstva vnitra)¹¹⁵⁹ Jana Hajšmana¹¹⁶⁰, Rautenkranz cítil potřebu zastat se Vídeňského deníku, „jemuž se v knize těžce křivdí“¹¹⁶¹, a odmítnout „nekritické zveličování a nadouvání každého sebemenšího počínu tzv. Maffistů, přehlížení všeho, co se dělo pro věc naší svobody mimo Maffii a podivně nerovnoměrné hodnocení zásluh“¹¹⁶². V sérii osmi článků z října až prosince 1932¹¹⁶³ zdůrazňuje samostatnost vlasteneckého, protiaktivistického působení Vídeňského deníku nezávisle na Jiřím Hajšmanovi a dříve, než se později stal spolupracovníkem tohoto listu právě Hajšman, u nějž má pocit, že příliš zdůrazňuje své zásluhy

¹¹⁵³ STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 19–20.

¹¹⁵⁴ GALANDAUER, Jan a kol. *Slovník*, s. 114.

¹¹⁵⁵ RAUTENKRANZ, Antonín. Na obranu. „Vídeňský deník“ za války. roč. 26., č. 168, 29. 10. 1932, s. 2.

¹¹⁵⁶ STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz*, s. 23–26.

¹¹⁵⁷ TŮMA, Ladislav. Vzácný přítel hraničářů, *Národní listy*, roč. 73, č. 146, 28. 5. 1933, s. 3.

¹¹⁵⁸ Památník národního písemnictví, pobočka Staré Hrady, fond Antonín Rautenkranz, karton 4. Tento fond má celkem čtyři kartony, jež ovšem poznání jeho osobnosti nad rámec zde shromážděných novinových textů nijak zásadně neobohacují.

¹¹⁵⁹ GALANDAUER, Jan a kol. *Slovník*, s. 46.

¹¹⁶⁰ HAJŠMAN, Jan. *Česká mafie*.

¹¹⁶¹ RAUTENKRANZ, Antonín. Na obranu. „Vídeňský deník“ za války. *Vídeňský deník*, roč. 26., č. 168, 29. 10. 1932, s. 2.

¹¹⁶² Tamtéž.

¹¹⁶³ *Vídeňský deník*, roč. 26., č. 168, 29. 10. 1932, s. 2; č. 175, 11. 11. 1932, s. 2–3; č. 180, 21. 11. 1932, s. 2; č. 181, 24. 11. 1932, s. 2; č. 182, 26. 11. 1932, s. 2; č. 183, 29. 11. 1932, s. 2; č. 184, 30. 11. 1932, s. 2; č. 185, 1. 12. 1932, s. 2.

na ladění listu (zvl. tvrzením: „*stal jsem se spolupracovníkem Vídeňského deníku a Deník orgánem spiklenců, o ten se rozšířila fronta našich listů, těch, které stály v přímém styku s naším odbojem*“¹¹⁶⁴). Jiří Hajšman pak zveřejnil, že Vídeňský deník sloužil odboji už před jeho vstupem a z vlastního rozhodnutí.¹¹⁶⁵ Ačkoli tento spor může působit poněkud malicherně, vyprovokoval cenné vzpomínky, jež jsou důležitým pramenem pro přiblížení činnosti těchto novin a tisku vůbec.

Ostatně právě Rautenkranzova slova z r. 1926 o tom, že protirakouský odboj nevznikl z jednoho zdroje, uzavírají poslední knihu věnovanou fenoménu Maffie...¹¹⁶⁶

Válečné poměry se však měly už brzy změnit.

3.10 Královédvorské listy na cestě do Československa

Oslabení cenzury r. 1918 umožnilo Královédvorským listům vyjadřovat se už celkem volně, jak doložíme v kapitole o loajalitě (ačkoli občasné projevy cenzury najdeme i nadále, např. u části textu národní přísahy z dubna 1918¹¹⁶⁷ nebo u celé rezoluce proti dělení Čech krajským zřízením a vytvoření Trutnovského krajského soudu v srpnu 1918¹¹⁶⁸). Redakční stanoviska se pak prolínají s lojalistickými proklamacemi, někdy v sousedních řádcích. Například v květnovém čísle r. 1918 nacházíme plamenné odsouzení vládního oktroje krajského zřízení: „*Tento čin má býti prvním krokem k zřízení operetní provincie ‚Deutschböhmen‘ a Němci chtějí jím zničití příští československý stát. Ale marná a zbytečná námaha! Marná a zbytečná práce! Žádná vláda nesvede ničeho proti svornému šestimilionovému národu česko-slovenskému, žádná vláda a sebe větší [!] zloba a furor Němců nezmaří ideu sebeurčení našeho národa. Přecházíme klidně přes malomocné běsnění Němců[,] a snesli-li jsme již více útisků, sneseme také i přechodné krajské zřízení! Nic na světě netrvá věčně, tedy také věčně nepotrvá panství a hrubá moc menšiny německé. My vybojujeme si jistě, a v to nezlomně pevně věříme, svoji samostatnost a svůj nezávislý československý stát, v němž upravíme si poměry dle svého, ať je to potom vhod komukoliv čili nic. Spravedlnost kráčí nezadržitelně v před [!]. Zoufalé pokusy Němců zastaviti ji, [!] jsou směšné. Dnes se již nebojíme! Doby ty dávno minuly. Marné vaše proti nám jsou vzteky!*“¹¹⁶⁹ Po tomto příkladném protivládním výpadu, který bylo nadto snadné obvinít z jítření národních sporů, následuje silně kontrastní zpráva: „*Narozeniny císařovny*

¹¹⁶⁴ HAJŠMAN, Jan. *Česká mafie*, s. 183; srov. též s. 207.

¹¹⁶⁵ HAJŠMAN, Jan. *Zmínil jsem se několikrát...*, s. 233.

¹¹⁶⁶ HÁLEK, Jan a MOSKOVIČ, Boris. *Fenomén Maffie*, s. 325.

¹¹⁶⁷ Královédvorské listy, roč. VI., 9. číslo, 26. 4. 1918, s. 1.

¹¹⁶⁸ Královédvorské listy, roč. VI., 18. číslo, 23. 8. 1918, s. 2.

¹¹⁶⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 2.

a královny Zity a uzavření míru s Rumunskem bylo oslaveno v našem městě vyvěšením praporů v barvách země i říše na veřejných i soukromých budovách.¹¹⁷⁰ Jistě, zpráva je krátká a postrádá citové zanícení (nadto i zdvořilostní označení Její Veličenstvo), ale přesto popisuje dynasticky loajální akci.

Královédvorské listy měly r. 1918 svou pevnou, čtrnáctidenní periodicitu – vycházely každý druhý pátek odpoledne. Jen jednou učinily výjimku a objevily se v úterý: 29. října 1918... Zvláštní jednostránkové vydání hlásá: „*Bratři a sestry, drahý lide československý! Ze stovžaté Prahy, srdce národa Československého[,] dochází zvěst vzbuzující nevyličitelný jásot a nadšenou radost všech upřímných Čechů: Po třistaletém utrpení, po třistaletém neutuchajícím boji za práva a spravedlnost našeho národa rodí se život nový, plný nejkrásnějších nadějí do budoucna. Národ československý znovu ožívuje, národ československý prohlašuje svoji nezávislost na všechny strany a ohlašuje celému světu svoji samostatnost. (...) necht' žije, kvete a spěje k novým velkým metám šťastný, svobodný a volný národ Československý!*“¹¹⁷¹ Druhým (a posledním) textem tohoto zvláštního vydání byl pak první československý zákon, v němž se Národní výbor prohlašuje vykonavatelem nové státní svrchovanosti, ale také – na rozjařené chvíle nečekaně uvážlivě – ve druhém článku prohlašuje, že „*veškeré dosavadní zemské i říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.*“¹¹⁷² Do euforie se zjevně už mísí úvahy o dalším vývoji státu.

3.11 Tisk v Československu

V tomto prostředí existovaly i Královédvorské listy, po válečné „krizové“ čtrnáctidenní periodicitě konečně opět jako týdeník. Tento původně mladočeský list (což ovšem dříve inzeroval nejednoznačným podtitulem *Svobodomyšlný týdeník*, naposled 15. února 1918¹¹⁷³) si dal už 18. října 1918 podtitul *Orgán české státoprávní demokracie*¹¹⁷⁴ a od 29. března 1919 *Orgán Československé národní demokracie*¹¹⁷⁵. Projevuje upřímné nadšení ze spojení mladočechů, pokrokářů a realistů do nové strany: „*Veškerá dřívější nedorozumění byla odstraněna, veškeré dřívější boje byly zapomenuty. Všecky sdružila jedna myšlenka: lepší příští našeho národa a dosažení všech jeho ideálů. Z Prahy, zlaté naší Prahy bylo adresováno svolání českému lidu a list porozuměl, pochopil, že jen v jednotě je síla, že jen mohutným*

¹¹⁷⁰ Tamtéž.

¹¹⁷¹ Královédvorské listy. Orgán české státoprávní demokracie, ročník VI., 23. číslo, 29. 10. 1918, s. 1.

¹¹⁷² Tamtéž, s. 1.

¹¹⁷³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, ročník VI., 4. číslo, 15. 2. 1918, s. 1.

¹¹⁷⁴ Královédvorské listy. Orgán české státoprávní demokracie, ročník VI., 22. číslo, 19. 10. 1918, s. 1.

¹¹⁷⁵ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, ročník VII., 13. číslo, 29. 3. 1919, s. 1.

*semknutím ze všech jsou možnými velké výsledky. A co jindy, před válkou, zdálo se nemožným, dnes se uskutečňuje. Protivy se sblíží, nedorozumění se odstraňují, strany se spojují. Také u nás, ve Dvoře Králové n. L. Sešli se důvěrníci tří, kdysi, nedávno, proti sobě stojících stran a konstatovavše shodu názorů na situaci našeho národa radostnou vůli k společné práci za lepším jeho přístím, usnesli se rozpustiti dosavadní organisace a utvořili místní organisaci novou, soustřeďující všechny dobré a osvědčené členy dosavadní a přibrati dosud neorganisované Čechy z našeho města a okolí, vyhýbající se politické práci jen z nesouhlasu s bývalými politickými[,] ano i osobními boji. Nová organisace, organisace české státoprávní demokracie jest v našem městě ustavena.*¹¹⁷⁶ Další vývoj ovšem očekávání, že se tak zrodila klíčová politická síla, nenaplnil. Dokladem poválečné agilnosti levicových sil, o jejichž volebních úspěších jsme mluvili v části věnované samosprávě, bylo obnovení dřívější konkurence ve vydávání místních novin: založení sociálně demokratického týdeníku Královédvorské hlasy r. 1919, z něhož jeho redaktor František Hanzl učinil nástroj prosazování levicové, ale nikoli komunistické politiky.¹¹⁷⁷

V Československu se mnohé změnilo, ale význam a aktivita českého tisku nikoli. Sahrál svou roli v občanském i politickém životě předválečných i válečných let, nezlomen ani náporom rakouské propagandy a cenzury, a plnil ji i nadále, samozřejmě spolu s tiskem německým i zahraničním. Měl nově oporu v národní tiskové agentuře – Československé tiskové kanceláři. Roste technická kvalita tisku – až po moderní až experimentální design. K tradičním stranickým deníkům se přidává např. komunistické Rudé právo (od r. 1920) nebo legionářské Národní osvobození (r. 1924), zatímco postoje „Hradu“ hájily zvláště „staré“ Lidové noviny nebo nová Peroutkova Tribuna (od r. 1919). Vedle tradičních německých deníků jako Bohemia nebo Prager Tagblatt začíná r. 1921 vycházet též Prager Presse, propagující československé postoje v zahraničí. Vznikla řada novinářských organizací (už r. 1919 Syndikát denního tisku československého a Reichsgewerkschaft der deutschen Presse). Publicistická nabídka je postupně rozhojněna o rozhlas (od r. 1919 pokusně, od 1923 pravidelně), který byl zcela pod vlivem státu, který jinak v demokratickém státě u vlivných periodik buď chyběl, nebo býval maximálně v pozadí, i když třeba nová Peroutkova Přítomnost začala r. 1924 vycházet jen zásluhou daru 1.000.000 Kč od prezidenta Masaryka. Počet evidovaných posluchačů rozhlasu

¹¹⁷⁶ Královédvorské listy, ročník VI., 5. číslo, 1. 3. 1918, s. 1.

¹¹⁷⁷ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ*, s.124; https://aleph.nkp.cz/F/GI7K82VSP428EBVD5QF1I7NCR5MU8YDH9DC3JF2D9ULIAJYUK4-11255?func=full-set-set&set_number=331690&set_entry=000001&format=999 [8. 2. 2022].

raketově rostl z 47 (1923) na 219.655 (1927), s První republikou se loučilo již 1.128.055 koncesovaných posluchačů (30. září 1938). Zatím jen doplňkově se zapojuje filmové zpravodajství (již od r. 1912, který získal větší vliv až jako první zvukový týdeník Československý filmový žurnál (od r. 1936).¹¹⁷⁸

Vzhledem ke kontinuitě právního řádu nejprve platil rakouský, resp. uherský tiskový zákon, tedy i cenzura.¹¹⁷⁹ Ústavní listina Československé republiky (č. 121/1920 Sb.) pak garantovala v § 113 svobodu názoru i jeho svobodné šíření – „*Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžné cenzuře.*“¹¹⁸⁰ Ovšem každodenní realita si navzdory tomu vyžádala opatření umožňující zásah proti tisku: zákon o mimořádných opatřeních č. 300/1920 Sb., zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. (zvl. po novelizacích z l. 1933 a 1934), tzv. malý tiskový zákon č. 126/1933 Sb. a zákon o obraně státu č. 131/1936.¹¹⁸¹ Přes možnost nařídit předběžnou cenzuru, postih redaktorů a zastavení vydávání novin za první republiky ovšem celkově panovaly – necháme-li stranou vysloveně protistátní útoky – svobodné poměry, které tisku prospívaly, vždyť r. 1929 vycházelo jen v Praze 1800 titulů novin a časopisů!¹¹⁸²

Ale to už je další kapitola vývoje českého zpravodajství.

¹¹⁷⁸ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 151–182; KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, s. 326–342.

¹¹⁷⁹ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 709–710.

¹¹⁸⁰ Ústava Československé republiky. In: VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 335–350, 347.

¹¹⁸¹ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu*, s. 710–713.

¹¹⁸² Tamtéž, s. 691–847; KÁRNÍK, Zdeněk. *České země*, s. 326–342.

4. Školství

4.1 Vzdělávání jako faktor v přelomovém čase

První světová válka nezahrnuje jen vojenské operace, ale i život v zázemí, společnost v těžkých časech, v nichž došlo ovšem ke změnám, jež v našich podmínkách umožnily přechod z monarchie do první republiky. Chceme-li pochopit život české společnosti v těchto letech, nesmíme zapomenout na školství. A to přinejmenším ze čtyř důvodů: Právě tu probíhalo (nejen) v předchozích desetiletích vzdělávání a začleňování do národní společnosti i prostředí státu, zde se reagovalo na společenské proměny – s vědomím velkého časového přesahu v duchu zásady „Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš“. Současně z těchto důvodů představuje škola instituci, již stát úkoloval ve snaze lépe zvládat krizi způsobenou válkou. V neposlední řadě je to zdroj informací o tom, jak válka zasáhla do každodenního života žáků i učitelů, jak tato nemalá část společnosti prožívala do té doby nejhorší konflikt. A také toto prostředí prodělalo postupný přerod z jednoho režimu do druhého. Mají-li však být tyto skutečnosti co nejpřesněji zhodnoceny v měřítku českých zemí, je nutné je – v kontextu celkové situace – opřít o studium lokálních poměrů. Cílem této kapitoly je vztáhnout tuto problematiku ke Dvoru Králové nad Labem.

4.2 České předválečné školství

Vzdělání se v průběhu 19. století stalo stále rozvinutější a propracovanější sférou života společnosti, stále potřebnější pro modernizaci všech sfér života, tedy stále nezbytnější pro rozvoj české společnosti. Česká škola byla od počátku 19. století vnímána jako jedna z nejdůležitějších složek všestranného národního emancipačního úsilí, ba jako ochránce a zachránce českého národa.¹¹⁸³ Své zájmy tu ovšem primárně hájil stát, který již osvícenskou sekularizací školských struktur utlumil vliv církve a usiloval o výchovu poslušných úředníků státu a plošnou alfabetizaci. Stát se zavázal poskytnout všem dětem základní vzdělání, úkolem školy se na druhou stranu stalo odstranit jazykovou bariéru výukou němčiny (až do 60. let 19. století se čeština uplatňovala jen v triviálních a prvních ročnících hlavních škol a zbytek teoreticky probíhal povinně v němčině; až do 90. let 19. století bylo sice 40 % gymnaziální výuky vedeno v latině a řečtině, ale i to překonávalo limity národních jazyků)¹¹⁸⁴ a stát se

¹¹⁸³ ŠIMÁNĚ, Michal. *České menšinové školství v Československé republice: ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Vydání první. Brno: Masarykova univerzita, 2019. 218 stran. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 495. ISBN 978-80-210-9410-9, s. 11.

¹¹⁸⁴ HLAVAČKA, Milan, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XI.b. 1792–1860*, s. 137–138, 143.

„nástrojem sociální kontroly a disciplinace, které by vedly k posílení autority panovníka a státu“.¹¹⁸⁵ Nezapomínalo se ani na gymnázia, od poč. 19. století nově šestiletá a rozšířená o výuku nových odborných předmětů, žádoucích v měnícím se světě: přírodní vědy, matematika, zeměpis a světové dějiny. Po Thunových reformách r. 1850 byla gymnázia osmiletá, technické obory rozvíjela reálná gymnázia, odborné školy a reálky.¹¹⁸⁶

Když se v 60. letech 19. století prokázala nutnost modernizace vzdělání, byly r. 1869 přijaty školské reformy spjaté s ministrem kultu a vyučování Leopoldem Hasnerem. Školství, osvobozené od závislosti na církvi a podřízené výhradně státu, prodělalo řadu pozitivních změn. Školní docházka byla prodloužena do 14 let věku, tj. na 8 let (s možností zkrácení o 6 měsíců v případě zvládnutí předepsaného učiva¹¹⁸⁷ – novela říšského školského zákona z r. 1883 ovšem připouštěla, aby se na žádost rodičů či obce po úředním schválení mohla ve skutečnosti zkrátit školní docházka až o dva roky¹¹⁸⁸, což bylo motivováno jak snahou snížit obcím náklady na financování škol, tak využitím pracovní síly 13–14letých dětí, v době zemědělských prací i mladších¹¹⁸⁹), a učitelé národních škol měli absolvovat čtyřletý učitelský ústav. Po pětileté

¹¹⁸⁵ Tamtéž, s. 138.

¹¹⁸⁶ Tamtéž, s. 142–143.

¹¹⁸⁷ § 21 (1869): „Povinnost chodit do školy počíná se od dokonaného šestého roku a trvá až do dokonaného čtrnáctého roku. (...) Na konci školního roku může okresní dozorstvo školní povolit, aby žáci, kteří sice 14 roku věku svého ještě nedokonalí, však v nejprve příštím půl roku a kteří si učení na škole obecné předepsané úplně osvojili, byli ze školy propuštěni.“ Říšský zákon o školách obecných změněný zákonem ze dne 2. května 1883 s nařízením a informací v příčině provedení ze dne 8. a 12. června 1883: s příslušnými zákony o obecných právech občanů, o postavení školy k církvi a o uspořádání poměrů mezináboženských: doplněn a objasněn rozsudky soudu říšského a správního, dále výnosy zemské školní rady: s obsáhlým abecedním seznamem věcným [s uvedením původní verze z roku 1869]. V Praze: Tisk a sklad Jindř. Mercy-ho, 1883. 100 s. Kapesní vydání zákonů; č. 69, s. 20.

¹¹⁸⁸ § 21 (1883): „Na školách obecných mají se dětem na venkově a dětem nemajetných obyvatelů po městech a městečkách po skončeném šestiletém do školy chození na žádost rodičů anebo jich zástupců z důvodů podstatných povolit jisté úlevy v míře pravidelného do školy chození. Úlevy tyto mají záležeti v obmezení vyučování na jistou část roku, nebo na vyučování poloudenní, anebo na vyučování o jednotlivých dnech v týdnu. Úlevy tyto poskytnuty buďte také dětem celých obcí školských na venkově, bude-li za to požádáno od zastupitelstev veškerých příškolených obcí na základě usnešení výborů obecních. V takovémto případě může plán učební zařízení být tak, aby učení zkrácené udělováno bylo dětem ve zvláštním, od ostatních oddělených skupeninách nejméně do vyplnění čtrnáctého roku životního.“ Tamtéž, s. 20.

¹¹⁸⁹ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 1, Období národní (staročeské) strany*. Praha: Československý Kompas, 1934. 357 s., s. 115–117; Ztrátu levné pracovní síly pro zemědělství i průmysl prodloužením školní docházky o dva roky kritizoval

obecné škoie tedy děti směřovaly na tříleté měšťanské škoily, na gymnázia, reálky nebo odborné škoily.¹¹⁹⁰

Z genderového hlediska spočíval podstatný rozdíl v tom, že zatímco obecná škola byla pojata jako koedukovaná (ačkoli ve městech bývaly i tyto třídy rozděleny na chlapecké a dívčí), zbylé instituce byly již určené jen pro chlapce, popř. vzácně jen pro dívky. Dívčí měšťanské škoily vznikly okamžitě po reformě, která s nimi jasně počítala. Vedle veřejných škol to byly i ústavy soukromé.¹¹⁹¹ Rozhodující ovšem bylo, jak k novým možnostem veřejnost přistoupila: rodiče mohli požádat o osvobození dívek z tělocviku (což se v drtivé většině případů i stalo) i využívali možnosti zkrácení povinné školní docházky pro své dcery.¹¹⁹² To ostatně platí i u dalších stupňů vzdělání (o nichž bude řeč níže). Využijeme-li této příležitosti k zastavení u vzdělávání žen všeobecně, musíme přiznat, že dívčí střední škoily vznikaly až v závislosti na přijetí myšlenky důstojné existence neprovdaných či ovdovělých žen. Nejprve se prosadily instituce určené pro praxi (průmyslová škola, učitelství ústav). Pokus o patriční české gymnázium r. 1868 ztroskotat na nezájmu veřejnosti, šlo ostatně hlavně o přípravu pro vysoké škoily. Ženy mohly ovšem jako privatistky maturovat na chlapeckém gymnáziu. Teprve r. 1890 v Praze vzniklo první dívčí gymnázium v Předlitavsku – Minerva. Ačkoli teprve r. 1907 získala právo zajišťovat i maturitní zkoušky (do té doby studentky maturovaly na jiném, státním gymnáziu), přinesla zásadní pokrok v možnostech studia pro dívky (mezitím vznikla i dívčí lycea).¹¹⁹³ Právo na univerzitní vzdělání ženy získaly až koncem 90. let.¹¹⁹⁴

i František Ladislav Rieger, RÝDL, Karel. Cesta k Hasnerovu zákonu a reakce na něj v českých zemích. e-Pedagogium 2010, 10(3), <https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2010/03/10.pdf> [30. 10. 2020], s. 105–113, 110; ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, s. 236–237.

¹¹⁹⁰ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 491–494; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*, s. 393–396.

¹¹⁹¹ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 493–494; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8, s. 394.

¹¹⁹² LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 64–65.

¹¹⁹³ Tamtéž, s. 65–69; ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, s. 261–264; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 494.

¹¹⁹⁴ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 261–263, ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, s. 264–267.

Vrátíme-li se k obecným školám, v praxi bylo zásadní nastavení fungování těchto institucí. Obec byla povinna zřídit obecnou školu vždy, když nejméně přes 40 dětí po dobu pěti let nemělo možnost navštěvovat školu s jejich mateřským jazykem bližší než hodinu chůze daleko.¹¹⁹⁵ To samozřejmě mělo svůj finanční rozměr. Obec musela zajistit školní budovu, nábytek, topivo i osvětlení. Již výše zmíněná možnost na základě školní novely r. 1883 de facto zkrátit za jistých okolností povinnou školní docházku z osmi na šest let měla tyto náklady snižovat, protože přeplněné třídy vedly nejprve ke vzniku paralelních tříd a poté nových škol. Pokud ovšem obec postavila novou budovu, dostala státní podporu 20 000 zlatých. Náklady obci nezmírňovalo žádné školné, jehož absence na obecných školách byla pochopitelná vzhledem k jejich funkci, protože stát chtěl zajistit základní vzdělání opravdu všem. Uspěl v závislosti na místních podmínkách – přes stejný zákon nacházíme při sčítání lidu r. 1906 (tedy 37 let od přijetí Hasnerových reforem) v českých a rakouských zemích 5–8 % negramotných, zatímco v nedaleké Haliči šlo o 64 %, nemluvě o Dalmácii se 73 %. Ovšem Češi byli premianti, analfabetů mezi těmi staršími deseti let byla 2 %, u Němců se jednalo o 3 %, zatímco například u Rumunů o 60 % a u Chorvatů 63 %.¹¹⁹⁶ To se už blíží výsledkům Rusů v carské říši při sčítání lidu r. 1897, jichž neumělo číst (psaní nebylo zkoumáno) 71 %.¹¹⁹⁷

Dalším stupněm školství byly střední školy. Šlo o svět stavovsky výlučnější než u obecných škol, po pedagogích ostatně požadoval tehdy vzácné vysokoškolské vzdělání, což jim propůjčovalo značnou lokální autoritu, prestižnější bylo absolvování i pro studenty.¹¹⁹⁸ Jejich nejstarším druhem byla gymnázia. Jejich „klasická“ verze s českým vyučovacím jazykem i podle nového učebního plánu z r. 1910 počítala během osmiletého studia s největší pozorností věnovanou latině (v součtu 47 hodin týdně) a řečtině (28) před češtinou a němčinou (v obou

¹¹⁹⁵ § 59 (1869) „(...) škola v každé případnosti zřízena býti má tu, kde na hodinu dokola a dle průměru pětiletého jest více než čtyřicet dětí, které musí choditi do školy přes půl míle vzdálené.“ se v novele r. 1883 změnil jen uvedením vzdálenosti v mezitím zavedené metrické soustavě: „více jak čtyři kilometry“, RAKOUSKO-UHERSKO. Říšský zákon o školách obecných, s. 36; Protože půl rakouské míle bylo 3792,968 m (https://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousk%C3%A1_m%C4%9Brn%C3%A1_soustava [30. 10. 2020]), zaokrouhlení na čtyři kilometry povinnosti obce zmírňovalo.

¹¹⁹⁶ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*, s. 393–397; AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 240.

¹¹⁹⁷ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 473 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-128-X, s. 284.

¹¹⁹⁸ MACKOVÁ, Marie. Německojazyčné střední školství, s. 137–166; ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři*.

případech 26 hodin), až poté byla matematika (23 hodin), dějepis (20 hodin) a náboženství i tělocvik (v obou případech 16 hodin), zatímco fyzika a chemie (dohromady 12 hodin) a přírodopis (9 hodin) patřily mezi disciplíny s nejmenší hodinovou dotací.¹¹⁹⁹ Potřeba praktického vzdělání způsobila vznik reálných škol, jež byly po různorodých počátcích v 60.–70. letech 19. století ustaveny jako sedmitřídní maturitní obory po vzoru gymnázií, ale s větším důrazem na technické a přírodovědné předměty. Během studia se tu podle učebního plánu z r. 1910 počítá s největším prostorem pro matematiku (26 hodin), češtinu a němčinu (v obou případech 25 hodin), kreslení (23 hodin) a francouzštinu (20 hodin). V porovnání s gymnázií je tu ovšem navíc i deskriptivní geometrie (15 hodin) i více i fyziky (13 hodin), přírodopisu (11 hodin) a chemie (8 hodin).¹²⁰⁰ Jakýmsi kompromisem jsou vnitřně různorodá reálná gymnázia, jež nahrazují řečtinu francouzštinou a posilují reálné vědy, aniž by zanevřely na latinu.¹²⁰¹ R. 1912 se v českých zemích nacházelo 37 „klasických“ gymnázií, 26 reálných gymnázií a 45 reálek s českým vyučovacím jazykem. Reálek je nejen nejvíce, ale navíc jsou přeplněné (na jednu českou reálku připadá 343 žáků, zatímco na gymnázium 260 žáků), což dokládá přesun zájmu od klasického vzdělání k technickému.¹²⁰² Tomu odpovídá i budování odborného školství, jež můžeme v zásadě rozdělit na zemědělské (vč. hornictví), průmyslové a obchodní. Šlo o složitý komplex od několikadenních kurzů a jednoletých učilišť určených pro absolventy obecné školy přes obory maturitní až po vysokoškolské.¹²⁰³

Pro úplnost dodejme, že vzdělávací strukturu v 19. století završovala „přípravná“ lycea a zvláště univerzity a techniky, jež byly od časů císaře Františka II./I. jednoznačně určeny pro výchovu kvalifikovaných státních zaměstnanců.¹²⁰⁴ Jak František I. zdůraznil profesorům lublaňského lycea r. 1821, „(...) já nepotřebuji učence, nýbrž dobré občany. Vaším povoláním je vzdělávat mládež k tomuto účelu. Kdo mně slouží, musí učit, co nařizují.“¹²⁰⁵ Týž císař ostatně v obavě

¹¹⁹⁹ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 459–468.

¹²⁰⁰ Tamtéž, s. 468–474.

¹²⁰¹ Tamtéž, s. 474–491.

¹²⁰² Tamtéž, s. 574.

¹²⁰³ Tamtéž, s. 607–921.

¹²⁰⁴ HLAVAČKA, Milan, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XI.b. 1792–1860*, s. 149–150, 157–158.

¹²⁰⁵ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české. II., Od nástupu osvícenství po naši dobu*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1992. 308 s ISBN 80-85192-28-4, s. 72.

z příliš velkého počtu vzdělaných lidí nařídil násilné odvedení 75 studentů do armády...¹²⁰⁶ Vyučovací řeči pražské i olomoucké (byť ve druhém případě přechodně na lyceum degradované) univerzity byla od josefínských reforem místo latiny v zásadě němčina (jen částečně doplněná latinou a češtinou). Teprve postupně se vysoké školy alespoň částečně liberalizují (přínejmenším na filosofické fakultě příznačně nejprve v méně „hlídaných“ volitelných předmětech).¹²⁰⁷ Ještě počátkem 60. let 19. století ovšem neměli Češi jedinou vysokou školu s českým vyučovacím jazykem. Teprve r. 1869 došlo k rozdělení pražské techniky na českou a německou a r. 1882 totéž proběhlo na pražské univerzitě, jakkoli zde šlo o proces završený až v akademickém roce 1891/1892, když se k české filosofické, právnické a lékařské fakultě konečně přidala i teologická. Intenzivní snahy o zřízení české univerzity na Moravě sice ztroskotaly na německém odporu, který nejprve bránil jejímu samotnému vytvoření a posléze vylučoval alespoň její umístění v Brně, což bylo pro Čechy nepřijatelné. V Brně ovšem vznikla r. 1899 česká technika. Přesto už sama četnost českých petic ve prospěch zřízení české univerzity na Moravě (jen v letech 1899–1900 jich bylo předáno 4–5 tisíc!) dokládá společenskou vyspělost. Významnou roli hrála i jediná umělecká vysoká škola v našich zemích: Akademie výtvarných umění.¹²⁰⁸ Možnost získat vysokoškolské vzdělání v češtině nesporně symbolicky i prakticky zvyšovala jak prestiž a užitečnost českého základního a středního školství, tak i renomé české společnosti.

Do školství habsburské monarchie vstupovala navíc celá řada dalších vlivů. Napříč národy to bylo zvláště náboženství. Osvícenská sekularizace byla sice za císaře Františka do jisté míry utlumena apelem na těsné spojení vyučování s církví,¹²⁰⁹ stát si zde však stále samostatně hájí

¹²⁰⁶ HLAVAČKA, Milan, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XI.b. 1792–1860, s. 159.

¹²⁰⁷ Tamtéž, s. 150–173.

¹²⁰⁸ ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, s. 274–288; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XII.a. 1860–1890, s. 299–300, 486–491; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XII.b. 1890–1918, s. 398–403; MALÍŘ, Jiří. Otázka založení druhé české univerzity a její nacionální a politická instrumentalizace, in: BINDER, Harald, ed., KŘIVOHLAVÁ, Barbora, ed. a VELEK, Luboš, ed. *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918: sborník z konference*, (Praha, 18.–19. listopadu 2002) = Position of national languages in education, educational system and science of the Habsburg monarchy, 1867–1918: conference proceedings (Prague, November 18–18, 2002). Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 754 s. Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities, sv. 11. ISBN 80-7285-027-X, s. 247–271.

¹²⁰⁹ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 213–214.

své zájmy. Roku 1855 byl ovšem uzavřen konkordát s papežem, který předával církvi dozor nad školstvím z hlediska výuky, zatímco stát nadále řešil už jen jeho materiální zajištění. Školy musely být konfesionální, biskupové řídili výuku nejen náboženství, ale mají „*pečlivě nad tím dozírati, aby při žádném učebním předmětu nevyskytlo se nic, co by bylo na závadu katolické víře a mravní čistotě*“¹²¹⁰. Pod přísným dohledem církve není jen vlastní výuka, ale rovněž učitelé, pro něž bylo podmínkou k výkonu jejich práce nejen přihlášení se k vyznání hájenému jejich školou, ale též „prověřená“ podoba víry.¹²¹¹ Pro možnosti studia a vědeckého života vůbec je závažný též článek, kterým biskupové mají moc, „*aby označili jako zavržitelné knihy pro náboženství a mravnost škodlivé a odvraceli věřící od jich čtení. Také však vláda bude všemi účelnými prostředky tomu brániti, aby takové knihy v císařství se nerozšiřovaly.*“¹²¹² Konkordát takto radikálním posílením moci katolické hierarchie tehdy zarážel dokonce i v řadách nižšího katolického duchovenstva, tím spíše svobodomyslnější veřejnost.¹²¹³

Po pádu absolutismu byla změna nevyhnutelná. V rámci prosincové ústavy byl r. 1867 vydán též Základní zákon o všeobecných právech státních občanů, který mj. deklaruje svobodu vědy a jejího učení a výslovně uvádí, že „*státu náleží v příčině veškerého vyučování a vychovatelství právo nejvyššího řízení a dozorství.*“¹²¹⁴ Květnový zákon roku 1868 v návaznosti na to sice ponechal církevní dohled nad výukou náboženství, ale i zde platila vrchní kontrola státu. Vyučování všech ostatních předmětů už nemělo být pod vlivem církve. Veřejné školy jsou nadále dostupné pro učitele i žáky nezávisle na jejich vyznání. Novými školními úřady místo dosavadního církevního dozoru byly zemská, okresní a místní školní rada.¹²¹⁵ To zásadně změnilo poměry dané konkordátem, ačkoli ten zrušen nebyl. Hasnerův zákon z roku 1869, jak již zmíněno výše, pak mj. potvrdil osvobození školství od školního dohledu a stanovil řadu dalších pravidel školního provozu. Náboženská výchova (pod dozorem církvi, ale v souladu se státními předpisy) ustupuje do pozadí a spojuje se primárně s mravní výchovou. Veřejné školy

¹²¹⁰ Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř.z., kterým se vyhlášíje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím r. 1855, čl. V, <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm> [30. 10. 2020].

¹²¹¹ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 223–225.

¹²¹² Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř.z., kterým se vyhlášíje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím r. 1855, čl. IX, <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm> [30. 10. 2020].

¹²¹³ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl I, 1848-1859*. Praha: Československý Kompas, 1932. 191, [II] s., s. 175–177.

¹²¹⁴ Základní zákon o všeobecných právech státních občanů. Článek 17. In: Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 543 s. ISBN 80-85605-95-3, s. 286–288, 287.

¹²¹⁵ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 237–239.

nesmějí být konfesionální (pouze soukromé školy mohou přijímat jen žáky vybraného vyznání). Náboženství na druhé straně zůstává povinným předmětem s možností nařídit i další „cvičení v náboženství“, jež církevní orgány škole sdělují prostřednictvím okresní školní rady.¹²¹⁶ Římskokatoličtí faráři měli ostatně virilní hlas v místních školních radách...¹²¹⁷ Toto polovičaté řešení tedy náboženský ráz školy uchovává v míře závislé na (ne)vstřícnosti školních úřadů. To vyvolávalo další politické střety.

Legislativa kolidující s formálně stále platným konkordátem byla církví vcelku pochopitelně zpochybňována, stát dokonce r. 1868 zabavil společný biskupský pastýřský list a instrukce českých biskupů pro rušení veřejného pokoje.¹²¹⁸ Řád školní a vyučovací z r. 1870 nejen nepodřizoval školu církvi, ale dokonce zakazoval učitelům zneužívání školy k náboženskému působení.¹²¹⁹ Teprve r. 1870 Rakousko pod vlivem vývoje vlastního i církevního (např. proklamace neomylnosti papeže, což byla ovšem spíše vítaná záminka) diplomatickou cestou oznámilo papeži odstoupení od konkordátu, jehož platnost jako státního zákona ovšem skončila teprve jeho zrušením zákonem s novými parametry fungování církve r. 1874. Biskupové ani papež však ani poté konkordát za zrušený nepovažují.¹²²⁰

Na zemské a okresní úrovni, v prostředí konkrétních rodin a učitelů se však i poté mnozí v praxi snažili vyhnout plné laicizaci školství, jež i podle vizitačních protokolů v českém prostředí 70. let 19. století s výjimkou velkých měst předběhla vývoj ve školství a byla brána jen jako rovnocenné partnerství učitele a kněze, nikoli vytlačení církve ze školství. Dokonce ještě v 90. letech 19. století by teoreticky povolená výuka darwinismu proti katolickému učení mohla učitelé přinést postihy školních úřadů. Přidáme-li „velkou politiku“, tedy napětí mezi

¹²¹⁶ Tamtéž, s. 239–245; RÝDL, Karel. Cesta k Hasnerovu zákonu, s. 105–113.

¹²¹⁷ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus: zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848-1938*. Vydání první. Praha: Argo, 2015. 490 stran, 8 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historické myšlení; svazek 69. ISBN 978-80-257-1373-0, s. 122.

¹²¹⁸ JONOVÁ, Jitka. *Školské zákony v souvislosti s postupným rušením konkordátu z roku 1855*. e-Pedagogium 2010, 10(3), <https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2010/03/03.pdf> [30. 10. 2020], s. 19–25, 23.

¹²¹⁹ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 255.

¹²²⁰ TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. aj. *Česká politika. Díl 1, Politika vědou a uměním. Territoriální vývoj Rakousko-Uherského mocnářství. Rakouská zahraniční politika v XIX. stol. Rakousko-Uhersko po stránce národnostní a církevně náboženské*. V Praze: Jan Laichter, 1906. 8, 813 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kniha 28, s. 771–772; JONOVÁ, Jitka, *Školské zákony v souvislosti s postupným rušením konkordátu z roku 1855*, s. 23–24.

centralistickým Hasnerem a českým autonomismem, je rozpačité přijetí této liberální reformy ještě pochopitelnější.¹²²¹

Konzervativní kruhy ovšem usilovaly o změnu Hasnerových reforem, zvláště v alpských zemích, ale silný odpor panoval také na Moravě. Za Taaffeho tzv. železného kruhu pravice se odpor vystupňoval. Již r. 1880 požadovali čeští biskupové po vládě obnovení vlivu katolické církve na školství a katolického rázu škol pro katolické žáky.¹²²² Novela z r. 1883 nově zařazovala náboženství mezi základní předměty, jejichž zvládnutí je podmínkou ukončení školní docházky.¹²²³ Interkonfesionální ráz školy byl nahrazen požadavkem, aby odpovědným správcem školy (řídícím učitelem) mohl být jen učitel způsobilý vyučovat náboženství většiny žáků. Ve spojení s možným zkrácením školní docházky a nařízenou výukou němčiny na měšťanských školách vyvolal návrh výrazný odpor české veřejnosti i mladočeské strany a byl těsně schválen jen kvůli Riegrem prosazované loajalitě českých poslanců vládní většině. Byla to ovšem jedna z událostí, jež posílila oblibu mladočechů na úkor staročechů.¹²²⁴ Polovičatá kombinace liberálních a konzervativních prvků novelizovaného zákona nastolila ve školství polokonfesionální poměry.¹²²⁵ Ještě kontroverznější byl Liechtensteinův návrh z r. 1888, který zkracoval školní docházku u všech na šest let, snižoval množství učiva a obnovoval spoludozor církve nad školstvím. Ač nebyl nakonec přijat, vedl k dalším sporům staročechů a mladočechů.¹²²⁶ Oba návrhy rozpoutaly (po boji proti konkordátu) druhou a mnohem silnější třetí vlnu antiklerikální mobilizace učitelstva a veřejnosti vůbec. I když odpůrci novel představovali vnitřně nejednotnou směsici národně laděného liberalismu, pokrokářství a socialismu, poměry ve školství se mění a v 90. letech už je reálný vliv radikálních katolických

¹²²¹ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus*, s. 116–117, 121–123; RÝDL, Karel. *Cesta k Hasnerovu zákonu*, s. 106–112.

¹²²² Tamtéž, s. 268–272.

¹²²³ § 21 (1869) „Žáci mohou vystoupiti ze školy teprv tehda, když umějí věci nejpotřebnější na školách obecných předepsané, totiž čísti, psáti a počítati.“ – § 21 (1883) „Avšak žákové teprve tehda smějí vystoupiti ze školy, mají-li nejpotřebnější vědomosti školám obecným předepsané, jako: náboženství, čtení, psaní a počítání.“ RAKOUSKO-UHERSKO. *Říšský zákon o školách obecných*, s. 20

¹²²⁴ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 273–276; TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část I, Období národní (staročeské) strany*. Praha: Československý Kompas, 1934. 357 s., s. 113–117.

¹²²⁵ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus*, s. 129.

¹²²⁶ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 276–281; TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část I*, s. 118–119.

sil ve školství v českých zemích značně sporný (i když na Moravě byla situace méně jednoznačná). V proměněných společenských podmínkách počátku 20. století respekt vůči světskému vzdělání a přírodním vědám u velké části veřejnosti zastínil autoritu duchovenstva. Učitelé (zvláště středoškolští) vystupovali často proti supervizi církve, i když obecné školství na venkově muselo počítat s možným tlakem katolicky cítících rodičů. V dělnických čtvrtích se naopak mnohdy představitelé církve cítili přímo ignorováni... Další konflikty naopak vyvolala snaha církve i vysokých představitelů státu o obnovu katolického rázu školství. Státní správa stála především o uklidnění poměrů a kontroverzním rozhodnutím se snažila vyhnout. Toto napětí ve školství ovšem tlumí jak nechuť mnohých učitelů riskovat kariéru, tak rostoucí ideová lhostejnost veřejnosti vůči pokrokářství i klerikalismu jakožto překážkám zaměření na materiální pohodlí a zábavu.¹²²⁷ Spory katechetů s ostatními učiteli byly často spíš malicherné, dokládají však úpadek autority církve,¹²²⁸ i když současně i její bojovnost a pochopení zvláště na venkově.¹²²⁹ Nicméně i nad rámec církevních škol (ještě r. 1911–1912 bylo v Předlitavsku skoro 10 % konfesionálních katolických gymnázií – biskupských či řádových) stále platí povinné vyučování náboženství až do 14 let věku dítěte (a to i u bezkonfesijních žáků – tedy potomků bezkonfesijních rodičů!), teprve poté se může žák prohlásit za bezkonfesijního a tím být zbaven této části výuky.¹²³⁰ Je příznačné, že dnešní aula královédvorského gymnázia, k němuž směřují cesty této studie, vznikla jako gymnaziální kaple, kde se studenti shromažďovali na povinná nedělní setkání.

4.3 Školy ve víru národních bojů a politiky

Poměry ve školství komplikovala v prostředí českých zemí též skutečnost, že se česká a německá populace zeměpisně prostupovala, takže často v dané obci vyrůstaly české i německé děti. Příchod českých dělníků a následně i živnostníků, řemeslníků, právníků, lékařů a učitelů do pohraničních průmyslových center v oblastech původně německých během 2. poloviny 19. století množství problémů ještě zvyšoval.¹²³¹ Prosincová ústava zakotvila

¹²²⁷ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus*, s. 124–141.

¹²²⁸ POKORNÝ, Jiří. Sekularizace a školství. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Vyd. 1. Brno: Maticе moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2009. 271 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 10. ISBN 978-80-86488-55-4, s. 83–88.

¹²²⁹ KLADIWA, Pavel. Obecné školy a jejich učitelé jako základní kultivační faktor rurálního prostředí. (Valašsko v posledním půlstoletí před první světovou válkou). *Moderní dějiny*, roč. 27, 2019, č. 1, s. 23–46.

¹²³⁰ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 518–523.

¹²³¹ MĚCHÝŘ, Jan. České menšinové školství v Čechách 1867–1914. In: Kárník, Zdeněk, ed. *Sborník k problematice multietnicity: české země jako multietnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě*

jazykovou rovnoprávnost¹²³², v rámci dobrovolné a záměrné segregace českých a německých žáků tu postupně vedle sebe vznikly dva paralelní vzdělávací systémy od obecné školy po univerzitu (obecné školy téměř zcela oddělené, střední školství v omezené míře podle místních podmínek, vysoké školy po etablování těch českých).¹²³³ Symbolicky i prakticky to završilo rozdělení Zemské školní rady Království českého na českou a německou sekci v rámci punktací, jež bylo jako jedna z mála dohod skutečně uskutečněno.¹²³⁴ Druhý zemský jazyk nadále přežíval jako nepovinný předmět (ještě r. 1910 se v Čechách němčina učila na 21 % českých škol obecných a 99 % měšťanských; čeština se pak učila na 4 % německých obecných škol a 25 % měšťanských).¹²³⁵ S výjimkou specifického židovského prostředí bilingvismus ustupuje (i když zcela nemizí: r. 1900 byla bilingvní 4 % dětí v Čechách), dříve charakteristická dvojjazyčnost slábne na vnímání druhého zemského jazyka jako v různé míře vyučovaného, ale „cizího“.¹²³⁶ Ve smíšených obcích se za základní považovaly školy majority, navíc však mohly být zřizovány i tzv. menšinové školy – s jiným vyučovacím jazykem, než je jazyk správy obce (ta někdy ovšem mohla být vládnoucí menšinou, takže přesnější je mluvit o školách národnostních).¹²³⁷ Jak již bylo uvedeno výše, obec měla povinnost založit veřejnou obecnou školu, pokud nejméně 41 dětí po dobu pěti let nemohlo navštěvovat školu s jejich mateřským jazykem bližší než hodinu chůze daleko. V praxi to vedlo k relativně snadnému vytváření německých menšinových škol (často bez ověřování splnění podmínek), zatímco ty české

českých zemí 1848-1918. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1996. 130 s. ISBN 80-85899-17-5, s. 67–84, 67.

¹²³² „Všichni národové v státě mají rovné právo, a každý národ má neporušitelné právo, chovati a vzdělávati národnost a řeč svou. Rovné právo všech v zemích obvyklých řečí ve škole, úřadě a v životě veřejném od státu se uznává. V zemích, v kterýchž bydlí několik národů, zřízena buďte veřejná učiliště tím způsobem, aby se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému.“ *Základní zákon o všeobecných právech státních občanů*, článek 19, in: Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 287. Paradoxem je, že Němci tuto formulaci vnímali jako svoji ochranu proti povinné češtině na školách v Čechách, aniž by postřehli jejich důležitost pro českou emancipaci v realitě převahy německých škol, srov. MĚCHÝŘ, Jan, *České menšinové školství*, s. 68–69.

¹²³³ VELČOVSKÝ, Václav. *Nesoužití*, s. 122–143.

¹²³⁴ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 1, Období národní (staročeské) strany*, s. 198–202.

¹²³⁵ STÖHR, Ingrid. *Zweispachigkeit in Böhmen: Deutsche Volksschulen und Gymnasien im Prag der Kafka-Zeit*. Köln: Böhlau, 2010. 497 s. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. Reihe A, Slavistische Forschungen; Bd. 70. ISBN 978-3-412-20566-9, s. 175–180.

¹²³⁶ Tamtéž, s. 447–453; VELČOVSKÝ, Václav. *Nesoužití*, s. 129.

¹²³⁷ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 335–336.

vznikaly s velkými obtížemi (proces ověřování splnění podmínek se vlekl i léta, někdy až desetiletí).¹²³⁸ Přitom rozhodně neplatilo, že by v Čechách byl nedostatek německých škol, který by bylo nutné rychle odčinit: ačkoli při sčítáních lidu 1880–1910 tu tvořili Němci asi 37 % obyvatel,¹²³⁹ r. 1870–1871 připadalo na Němce 1712 německých veřejných obecných škol (43,5%) oproti 2186 českým (55,5 %) a 39 utrakvistickým (1 %). V polovině 90. let 19. století nacházíme v Čechách 2125 (opět 43,5 %) německých obecných škol a 2757 (56,5 %) českých obecných škol. R. 1910 šlo pak o 2319 německých (41,6 %) a 3261 (58,4 %) českých obecných škol.¹²⁴⁰ Byly to tedy české vzdělávací potřeby, jež by si zasloužily zvýšenou podporu. Ačkoli nelze popřít i výskyt české netolerance, měla méně vlivu – a významnější odpor proti německým menšinovým školám není doložen. Dominuje zde německý odpor k českým menšinovým školám, proti němuž museli čeští rodiče kvůli uznání práva na menšinovou školu a v případě úspěchu i na její důstojné organizační zabezpečení často doslova bojovat – s rizikem ztráty zaměstnání nebo bydlení (a takto vzniklé školy dokonce někdy vyrabování).¹²⁴¹ Nakonec vznikl složitý mechanismus žádosti o zřízení menšinové školy zemské školní radě, jež – v aplikaci na Čechy – pověřil předsedu okresní školní rady šetřením, v němž bylo třeba doložit 40 dětí místních žadatelů české národnosti o zřízení menšinové školy (jinak se předpokládalo, že jsou rodiče spokojeni s dosavadní školou jiného jazyka). Do tohoto počtu ovšem nebylo zahrnuto každé dítě – k opaku stačilo například připustit přání, aby se žadatelovo dítě naučilo také německy, nebo že podpisem žádosti žadatel sledoval snahu podpořit ostatní. Tak vznikl seznam, který – se zohledněním věku dětí a doby pobytu v obci (než zda začaly bydlet, nepočítají se) – posloužil za základ průměru v předchozích pěti letech. Při rovnoměrném

¹²³⁸ ŠIMÁNĚ, Michal. *České menšinové školství*, s. 72.

¹²³⁹ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 354 s. Historické myšlení; sv. 1. ISBN 80-7203-022-1, s. 140.

¹²⁴⁰ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*, s. 256–257; MĚCHÝŘ, Jan, *České menšinové školství*, s. 72; STÖHR, Ingrid. *Zweitsprachigkeit in Böhmen*, s. 180.

¹²⁴¹ MĚCHÝŘ, Jan, *České menšinové školství*, s. 69–79; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*, s. 396–398; KAISEROVÁ, Kristina, ed. a RAK, Jiří, ed. *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008. 490 s., viii s. obr. příl. Acta Universitatis Purkynianae; 142. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Studia Slavogermanica; 1. ISBN 978-80-7414-053-2, s. 229–233; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků*. Vydání první. Praha: Academia, 2016. 309 stran, 24 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historie. ISBN 978-80-200-2533-3, s. 113–121.

rozložení věku dětí jich na průměr před 40 bylo zapotřebí nejméně 56. Pokud se usiluje o zřízení vícetřídní školy, počítá se tříletý průměr školou povinných dětí, vydělí se 80 (počtem stanoveným jako maximum pro jednu třídu) a výsledek udává, kolik má být otevřeno tříd. Celé šetření může trvat i několik let...¹²⁴² Na Moravě mohl být za jistých okolností poskytnut i příspěvek soukromým menšinovým školám.¹²⁴³ Téma bylo natolik konfliktní, že řada dalších legislativních návrhů (např. Kvíčalův z r. 1884, nařizující přijímat děti ve smíšených obcích výhradně do veřejné či soukromé národní školy s vyučovacím jazykem běžným dítěti, existující v obci) na změnu parametrů v Čechách ztroskotala na odporu druhé strany.¹²⁴⁴ Moravský Lex Perek bude zmíněn níže.

Naznačený mechanismus založení nové veřejné školy pro české menšiny byl natolik komplikovaný a časově náročný, že nestačil uspokojit potřeby určité části českých dětí – a představy jejich rodičů a vlastenecké veřejnosti. Proto začaly v 70. letech vznikat dobročinné školské spolky zřizující soukromé menšinové školy všeho druhu od mateřských a obecných škol a opatroven až po gymnázia. Do čela těchto spolků se r. 1880 (v reakci na vznik obdobné německé organizace – viz níže) postavila Ústřední matice školská. S podporou státní moci ovšem počítat nemohla, byla v nemilosti, jež vyvrcholila za první světové války. Spolupracovala s dalšími vlasteneckými organizacemi, např. s Národní jednotou pošumavskou (zal. r. 1884) a Národní jednotou severočeskou (zal. r. 1885). Cílem jejího úsilí bylo umožnit českým dětem návštěvu české školy co nejdříve – a teprve poté usilovat o její postátnění. Řada jich byla skutečně převzata státem či zemí, ale i tak ještě r. 1911 Ústřední matice školská provozovala 151 ústavů (79 obecných škol, 68 opatroven, 1 reálné gymnázium, 1 dívčí průmyslovou školu) s 522 pedagogy a 15.010 žáky.¹²⁴⁵ O každou novou veřejnou školu musel být sveden – jak to bylo charakterizováno při oslavách 50 let Matice – už koncem 19. stol. „*velmi tuhý boj*“¹²⁴⁶, který poč. 20. stol. neklesal – ba naopak ho vystupňovala německá snaha

¹²⁴² AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 344–364.

¹²⁴³ Tamtéž, s. 365–366.

¹²⁴⁴ Tamtéž, s. 380–390.

¹²⁴⁵ Tamtéž, s. 390–433; ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*, s. 387–392; Eva LUKEŠOVÁ. *Ústřední matice školská*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 33–40; REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*, s. 14.

¹²⁴⁶ KAPRAS, Jan. *Vývoj našeho mateřského školství*, I. část, Národní listy 9. 12. 1930, roč. 70., č. 337, s. 1.

o vybudování uzavřeného německého území ve smíšených oblastech, čemuž české školy vadily.¹²⁴⁷

I přes velmi výhodné poměry německého školství v českých zemích paralelně k českému úsilí vznikl r. 1880 německý školský spolek Deutscher Schulverein – jako součást rozhořčení mnoha Němců nad Taafeho ústupky Čechům, jejichž oprávněnost a prospěšnost pro zájmy státu nechtěli uznat.¹²⁴⁸ Jestliže za těchto poměrů hned § 1 jeho stanov hlásá snahu podporovat zřizování a zachování německých škol v jazykově smíšených oblastech, zvláště na jazykové hranici a v německých jazykových ostrovech,¹²⁴⁹ znamená to v praxi zakládání škol i v oblastech pramálo německých, s ambicí germanizovat české děti. To vedlo k dalším střetům.¹²⁵⁰ Přitom český i německý spolek měly prostředky přesahující rozpočty menších korunních zemí a vlastně částečně nahrazovaly národní ministerstva. Do r. 1914 zřídil Deutscher Schulverein 152 škol a částečně financoval dalších 410.¹²⁵¹ Menšinové školství se stalo jedním z hlavních bojišť mezi národními hnutími, škola metaforickou „pevností.“¹²⁵²

Německé bránění rozvoji českého školství vyvolávalo na české straně nenávisť, jež ovlivnila celou generaci přelomu monarchie a první republiky.¹²⁵³ Naopak české menšinové školy prospívaly společenskému postavení Čechů i naději na uchování jejich národní identity v oblastech s dominancí Němců.¹²⁵⁴ Lze jistě nastolit otázku, nakolik toto úsilí korespondovalo s místními přirozenými přáními, nakolik šlo o vnášení nových požadavků zvnějšku a v jaké míře menšinové školství a celý projekt obranářství na jazykové hranici na tom či onom místě skutečně uspěl v získávání nových Čechů a vlastenců (Dvůr Králové nad Labem každopádně působí v této věci aktivně „samozásobitelsky“). Dokonce i v případě velké skepse nelze však popřít, že přidání tolika soukromých škol k těm již existujícím bylo pro děti každopádně

¹²⁴⁷ KAPRAS, Jan. *Vývoj našeho matičního školství*, II. část, Národní listy 10. 12. 1930, roč. 70., č. 338, s. 1; ZVÁNOVEC, Mikuláš. Národnostní školské spolky a vznik Československé republiky. In: FASORA, Lukáš – KVĚTOVÁ, Miroslava – LEIN, Richard – MATĚJKA, Ondřej (eds.). *Demokratická monarchie, nedemokratická republika? Kontinuity a zlomy mezi monarchií a republikou ve střední Evropě*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2020. 266 s. ISBN 978-80-88304-48-7, s. 145–162.

¹²⁴⁸ REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*, s. 16–21.

¹²⁴⁹ *Satzungen des des Deutschen Schulvereins*, Wien, Verlag des Deutschen Schulvereins 1881, s. 1.

¹²⁵⁰ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 399; REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*, s. 28.

¹²⁵¹ MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci*, s. 95–98.

¹²⁵² JUDSON, Pieter M. *Guardians of the Nation*, s. 19–65.

¹²⁵³ MĚCHÝŘ, Jan, *České menšinové školství*, s. 79.

¹²⁵⁴ ŠIMÁNĚ, Michal. *České menšinové školství*, s. 11.

výhodné.¹²⁵⁵ Rozvoj menšinového školství totiž zvyšoval hustotu škol v českých zemích (např. Morava měla r. 1913 jednu školu na 871 obyvatel, zatímco sousedící Dolní Rakousy jen na 1701).¹²⁵⁶ Faktor menšinového školství proto není vhodné v předválečných dějinách společnosti pominout.

Nelze však také zůstat pouze u konfrontačního pohledu na česko-německé vztahy v oblasti výchovy a vzdělávání. Řada dětí byla svými rodinami naopak dobrovolně vysílána na prázdniny či celý školní rok do rodin mluvících druhým zemským jazykem, aby se jej ke svému prospěchu naučila (a získala třeba i celoživotní přátele). Vyvolávalo to sice nelibost národních „ochranářských“ organizací na obou stranách, obávajících se o „únos“ těchto dětí z vlastní jazykové skupiny (jako by děti patřily více svému národu než svým rodičům), ale jak poznamenal dobový postesek, se svými dětmi to provádějí dokonce i místní představitelé těchto organizací... Ty přitom není možné ani obviňovat z „národní netečnosti“, jak lze označit přesvědčení mnoha dalších lidí, že pro ně není podstatná loajalita k národu, ale k náboženské, třídní, místní, profesní či rodinné komunitě, ba k habsburské dynastii.¹²⁵⁷ Úsilí obou národních hnutí bojovat o žáky přes všechnu svou čínorodost (a bohatý rejstřík prostředků od agitace až po korupci) tento fenomén nedokázalo vymýtit, ačkoli ho jistě oslabovalo. Mezi českými a německými národními požadavky najdeme ovšem i jisté rozdíly – např. české hnutí usilovalo o zvýšení překážek k přechodu z jedné národní skupiny do druhé, zatímco „ambicióznější“ Němci usilovali o snížení těchto překážek ve snaze vtáhnout do své národní komunity dělnické a zemědělské rodiny.¹²⁵⁸ Česká nechuť k bilingvistu i neutrálnímu „hermafroditismu“ se ovšem zaštitila nejen Komenským a ušlechtilými ideály rodičovské lásky i optimálních podmínek pro intelektuální rozvoj, ale také darováním oblečení a obuvi pro děti chudých rodičů v české škole. Přesto fenomén nevyhraněnosti stále přetrvával.¹²⁵⁹ To dokládá zvláště Moravské vyrovnání (1905), založené na administrativním rozdělení obyvatel na Čechy a Němce, které zahrnovalo i pokyn (Lex Perek), aby žák studoval „zpravidla“ jen na obecné škole, jejímuž jazyku rozumí. Od toho se odvíjelo i složité reklamační řízení, v němž za jistých okolností mohla česká nebo německá školská rada žáka – nezávisle na představě rodičů i dětí

¹²⁵⁵ JUDSON, Pieter M. *Guardians of the Nation*, s. 63–65.

¹²⁵⁶ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 16–17.

¹²⁵⁷ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 1–4.

¹²⁵⁸ Tamtéž, s. 13–19.

¹²⁵⁹ Tamtéž, s. 19–32, 48.

– úředně z „nevhodné“ školy přesunout do „správné“.¹²⁶⁰ Komplikovanost popsaných procedur (a následných soudních sporů) jen dokládá, že „přirozeným“ vývojem se do první světové války zařazování žáků do škol nevyřešilo a že někteří rodiče se vzpírali přímočarému národnostnímu klíči při výběru školy (nebo tento klíč odmítali i pro své vlastní zařazení).

Politických střetů bylo ve školství mnoho – stačí zmínit třeba snahu o zakládání i postátnění českých škol v 80. letech. Zprvu slibný vývoj narazil na tzv. dislokační plán z r. 1887, který vstoupil do širokého povědomí pod jménem svého tvůrce jako Gautschovy ordonance. Byl součástí širších úvah v otázce úspor a omezení humanitního vzdělání ve prospěch hospodářského. Stát se elitářsky obával klasicky vzdělaného proletariátu bez žádoucího uplatnění. Ač tedy plán nebyl koncipován jako čistě protičeský, v praxi byl založen na útlumu především českých středních škol (z 25 zasažených institucí bylo 17 českých) jakožto přebytečných, ačkoli jejich počet stále nedosahoval českého podílu na obyvatelstvu českých zemí v porovnání s německými školami (skutečné potřeby národů chtěla určovat vláda podle svého pohledu na jejich vyspělost). Na základě českého odporu byl nicméně po prvních krocích de facto opuštěn.¹²⁶¹ Pro české národní hnutí bylo totiž střední školství nejen nástrojem individuálního vzdělání a úspěchu, ale i emancipace od německé dominance.¹²⁶² A proto právě české střední školy, zvláště gymnázia, byly oporou českého národního hnutí, posilovaného vyšší vzdělaností svých stoupenců: „Byla to zejména česká gymnázia, jejichž absolvování

¹²⁶⁰ Tamtéž, s. 32–48, 52; AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*, s. 364–380; KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě*, s. 171–173; MAREK, Pavel. Lex Perek a jeho osud. in: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Moravské vyrovnání z roku 1905 - možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě: sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2006. 387 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 3. ISBN 80-86488-36-5, s. 117–128.

¹²⁶¹ TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 1*, s. 81–94; VELEK, Luboš. Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887. In: BINDER, Harald, ed., KŘIVOHLAVÁ, Barbora, ed. a VELEK, Luboš, ed. *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918: sborník z konference, (Praha, 18.-19. listopadu 2002) = Position of national languages in education, educational system and science of the Habsburg monarchy, 1867-1918: conference proceedings (Prague, November 18-18, 2002)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 754 s. Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities, sv. 11. ISBN 80-7285-027-X, s. 589–628.

¹²⁶² COHEN, Gary B. *Education*, s. 255–256.

posilovalo pozice nových českých středních vrstev ve společnosti i jejich politické sebevědomí. Gymnaziální vzdělání navíc přispívalo i ke zlepšování jejich hmotného zajištění.“¹²⁶³

Už z výše řečeného je zjevné, že politika vstupovala do školství. Ale platilo to i naopak: právě učitelé se ve svém prostředí často stávali vůdčími propagátory národní myšlenky. Ostatně na tom – přes všechna možná rizika – obecně vydělávali, protože argument co nejlepší péče o budoucnost národa zvyšoval jejich společenský status a podporoval kroky posilující jejich odbornost.¹²⁶⁴ Patrně to přispělo k postupné proměně této historicky podhodnocené profese v přijatelnou životní perspektivu středostavovské společnosti.¹²⁶⁵ Od učitelů se vůbec často očekávalo působení nejen na jejich žáky, ale i na celou společnost (např. formou přednášek) – ačkoli v praxi měla jejich lidovýchovná činnost jen omezené možnosti, kontrastující s mnohdy nerealistickými očekáváním.¹²⁶⁶

Totéž ostatně platí i z hlediska dalších politických zásahů do školství – představ státu, že škola vychovává dobré občany, tedy věnuje se také politické socializaci – „*budování politické loajality k mocenským strukturám státu. Škola se tak nestala jen místem pro vzdělávání a kultivaci, ale také místem pro manipulace, indoktrinaci, kontrolu a nadvládu.*“¹²⁶⁷ I když na rozdíl od Ruska rakouské školství neslouží jako nástroj státní kontroly sociální mobility a způsob prosazování asimilace, stále je i u nás zjevná snaha státu „*využívat školství jako disciplinární a stabilizační prostředek a s jeho pomocí například zamezovat přílišné demokratizaci společnosti*“¹²⁶⁸. Nikoli náhodou bylo ve školách přípustné používat pouze úředně schválené učebnice.¹²⁶⁹ Už jen synchronní pohled na dějiny, dopřávající české historii svébytné místo, nikoli jen roli periferního přívěsku k rakouským dějinám, musel být v průběhu 19. století v učebnicích vybojován.¹²⁷⁰ V učebnicích i metodických příručkách se zdůrazňovala

¹²⁶³ ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 220.

¹²⁶⁴ ZAHRA, Tara. *Kidnapped souls*, s. 49–60.

¹²⁶⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti*, s. 137–177.

¹²⁶⁶ POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. 243 s. ISBN 80-246-0508-2, s. 73–107; KLADIWA, Pavel. *Obecné školy a jejich učitelé*, s. 32–34.

¹²⁶⁷ SUŠOVÁ, Veronika. *Vzbudit věrnost a oddanost. Dějepis jako nástroj politické socializace v Rakousku-Uhersku a Rusku druhé poloviny 19. století. Dějiny a současnost*, roč. XXVI, 5/2004, s. 15–19, 15.

¹²⁶⁸ SUŠOVÁ, Veronika. *Politika jako oficiální znalost. Politická socializace v Předlitavsku a evropském Rusku v letech 1875–1917/1918 v komparativní perspektivě. Český časopis historický*, roč. 106/2008, č. 4, s. 788–822, 792–793.

¹²⁶⁹ Tamtéž, s. 796.

¹²⁷⁰ BENEŠ, Zdeněk. *Historickou edukací k 28. říjnu 1918? Aneb obsahují dějepisné učebnice před rokem 1918 předpoklady pro vznik Československa?* In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ,

poddanská věrnost císaři jako základní politické hodnotě, poslušnost zákonům i úřadům, odvádění daní, ba i připravenost nasadit za císaře svůj život (zatímco praktická participace formou voleb a parlamentu byla ve stínu). Ideálem byl rakouský patriotismus a věrnost nejen vlasti „užší“ (zemi), ale i „širší“ (Rakousku). Tato relativně sofistikovaná kampaň (nejen formou učebnic), ač jistě nikoli zcela bez úspěchu, ovšem nedokázala zvrátit přirozený vývoj moderních národních hnutí, v němž rakouský patriotismus rozhodně nedominoval – moderní politický (občanský) rakouský národ nevznikl.¹²⁷¹ Tytéž jevy tak byly nahlíženy odlišně z pozice občanů Rakouska a z pozice příslušníka národní společnosti...¹²⁷² Na druhé straně nelze popřít prestiž Františka Josefa ve významné části české veřejnosti.¹²⁷³ Ostatně jeho jméno (jistě nikoli bez zjištěných motivů, ale z české iniciativy) nesla řada českých institucí – od akademie věd¹²⁷⁴ až po královédvorské gymnázium, jímž se budeme zabývat již záhy, protože jsme už prošli obecné poměry natolik, že můžeme svou pozornost přesunout do východních Čech.

4.4 Královédvorské školy se představují

Osudy Dvora Králové nad Labem jsme již sledovali, zde jen připomeňme, že toto převážně české město na jazykové hranici, nadto s výraznou rukopisnou tradicí zjevnou hned na první pohled díky kašně se sochou národního hrdiny Záboje na stejnojmenném náměstí, prožilo

Barbara, ed. 1918: *rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jeho založenia, konsekwencje i znaczenie w czeskich/czechoslowackich i polskich podręcznikach szkolnych*. Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 23–41.

¹²⁷¹ Tamtéž, s. 36; SUŠOVÁ, Veronika. Vzbudit věrnost, s. 15–19; TÁŽ. Politika jako oficiální znalost, s. 797–799, 804–807, 808–810, 812–813, 814–820; TÁŽ. Být dobrým občanem, s. 84–100. TÁŽ. Školství jako nástroj státní propagandy. Výchova k patriotismu na příkladě rakouských učebnic druhé poloviny 19. století. In: PIORECKÁ, Kateřina, ed. a PETRBOK, Václav, ed. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století*: Plzeň, 4.-6. března 2004: věnováno památce prof. Jana Havránka. Vyd. 1. Praha: ÚČL AV ČR, 2004. 479 s. ISBN 80-85778-43-2, s. 100–110; TÁŽ. Integrační role rakouského císaře v rakouské státní propagandě 19. století. *KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny* 2004/1, s. 32–46; URBANITSCH, Peter. Mýtus pluralismu; VLNAS, Vít. Vaterländisches Ehrenbuch aneb Truchlivý příběh výchovy rakouského vlastence. In: PIORECKÁ, Kateřina, ed. a PETRBOK, Václav, ed. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*, s. 92–99.

¹²⁷² SUŠOVÁ, Veronika. Politika jako oficiální znalost, s. 815.

¹²⁷³ RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*.

¹²⁷⁴ LODR, Alois. *Josef Hlávka: český architekt, stavitel a mecenáš*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1988. 299 stran, 58 nečíslovaných stran obrazových příloh. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; 88. svazek, s. 106–107, 117–118.

poslední dekády před první světovou válkou výraznou industrializaci, ale také společenský, spolkový a kulturní rozvoj (počátkem 20. století zde působilo přes sto spolků...). Z nich se školské oblasti dotýkají na české straně hlavně místní odbor Ústřední matice školské (zal. 1882) a místní odbor Národní jednoty severočeské (zal. 1885). Tyto spolky se nevěnovaly jen životu ve Dvoře Králové nad Labem, ale také podpoře českých menšin, zvl. v blízkých obcích Dolní Nemojov, Žireč, Dubenec a Choustníkovo Hradiště. Existovaly tu i místní německé spolky, např. Königshofer deutscher Schulkreuzverein (zal. 1888; do té doby hrál tuto roli obdobný spolek v nedalekém převážně německém Huntířově, zal. 1882), Ortsgruppe Bezirk Königshof des Deutschen Schulvereins (zal. 1891) a Deutscher pädagogischer Verein für den politischen Bezirk Königshof (zal. 1897), ale jejich vliv na místní kulturní život byl bezvýznamný.¹²⁷⁵

Pro školství byl nejdůležitější královédvorský odbor Ústřední matice školské v čele s MUDr. Josefem Moravcem. Místní odbor (někdy podporován jaroměřským) nebyl rozhodně pasivní. Soustavně shromažďoval prostředky pořádáním pravidelných matičních slavností a výletů, shromažďováním členských příspěvků, sponzorských darů místních spolků, obce i soukromníků nebo prováděním celostátních matičních sbírek (výtěžek však převážně posílal pražskému ústředí).¹²⁷⁶ Pokud jde o místní menšinové školství, nejprve Matice zřídila menšinovou školu v Dubenci¹²⁷⁷ (r. 1883), která vyvolala mnohé vášně (r. 1897 budova školy dokonce po úmyslném zapálení vyhořela! – nová byla pak otevřena r. 1899). Zprvu do ní chodilo 36 dětí, poté (vlivem tlaku místních Němců) došlo během tří let k poklesu na 15, ale poté jejich počet pozvolna roste, r. 1900 jich bylo 37 (v téže době navštěvovalo tamní německou školu 27 českých a 109 německých dětí). Ve školním roce 1913/1914 počet vystoupal na 66

¹²⁷⁵ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem a okolí: historie a současnost ve fotografii*. 1. vyd. Ve Dvoře Králové nad Labem: Městské muzeum, 2005. 142 s. ISBN 80-239-5776-7, s. 18–24; ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Olomouc 2002; BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königshof*, s. 249.

¹²⁷⁶ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*, s. 98–103; SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 108–113.

¹²⁷⁷ Úřední sčítání v Dubenci r. 1900 uvádí 1009 Němců a 227 Čechů (tj. 18,5 %), soukromé české sčítání ovšem dospělo k 578 Čechům (47,1 %), ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 218–222; k otázce obcovací řeči a soukromého sčítání viz MĚCHÝŘ, Jan, *České menšinové školství*, s. 67, 80–81.

žáků.¹²⁷⁸ Následuje matiční škola v (Dolním) Nemojově¹²⁷⁹ z r. 1885. Když počet žáků ve školním roce 1910/1911 dosáhl 82 žáků, správce školy požádal o výbor Ústřední matice školské v Praze o přeměnu na dvoutřídní školu. Poměry v obci byly méně národnostně vyhracené než v Dubenci, problémem byly finanční limity, proto mj. žáci nacvičili několik představení sehraných v královédvorském Hankově domě.¹²⁸⁰ Poslední matiční škola v tomto soudním okrese byla zřízena r. 1895 v Žirči¹²⁸¹, kde byla pro původních 38 dětí pronajata budova na náměstí, ale jedna malá učebna posléze přestala vyhovovat, protože počet žáků se postupně zvyšoval díky dětem ze sousedních vsí Stanovice, Hradiště, Hříbojedy a Kuks – už r. 1900 na 52 (ovšem místní německou školu toho roku navštěvovalo 29 českých a 87 německých dětí), r. 1911 jich tu bylo 50. Snahy o zakoupení budovy školy a její nahrazení moderní budovou r. 1898 ztroskotaly na sabotování udělení stavebního povolení obecním úřadem. R. 1902 Matice kupuje v Žirči jiný objekt se stejným cílem, ale úsilí o vystavění nové školní budovy opět ztroskotalo na odporu místní obce. Spor řešil opakovaně okresní i zemský výbor i vídeňský správní dvůr, ale do vypuknutí války pro Matici bezvysledně.¹²⁸²

Pokud jde o školství přímo ve Dvoře Králové nad Labem, rozvíjí se společně s nárůstem počtu obyvatel a pro úvodní setkání se vzděláváním roku 1910 zahrnuje – pomineme-li pro tyto účely nepodstatné opatrovny/mateřské školy – pětici „základních škol“. Ty české reprezentují Obecná a měšťanská škola chlapecká (r. 1908–1909 s 601 českými a 16 německými žáky), Obecná a měšťanská škola dívčí (vzdělávající 455 žaček na obecné škole, 239 na měšťanské), a dvě předměstské: Obecná škola smíšená v II. obvodu (měla 477 žáků) a Obecná škola smíšená ve III. obvodu (s 276 žáky).¹²⁸³

Nabídku doplňuje německá menšinová škola se zajímavou historií – když měla po r. 1867 mít každá škola jen jednu vyučovací řeč, u školství ve Dvoře Králové nad Labem to byla jen čeština.

¹²⁷⁸ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 98–100; ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 219; VOLŠIČKA, Karel. *Dubenec: historie obce pod Kozamberkem*. 2. vyd. Dubenec: Obec Dubenec, 2004. 63 s., [20] s. obr. příl. ISBN 80-254-2168-6, s. 16–19, 31–34.

¹²⁷⁹ R. 1900 v Dolním Nemojově úřední sčítání nalezlo 300 Němců a 185 Čechů (38,1 %), podle soukromého sčítání 186 Čechů (38,3 %), ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 218, 224–225.

¹²⁸⁰ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*, s. 100.

¹²⁸¹ Podle úředního sčítání žilo r. 1900 v Žirči (tehdy administrativně rozdělené na městys a ves) 579 Němců a 217 Čechů (27,2 %), podle soukromého sčítání 261 Čechů (32,8 %), ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 222–224.

¹²⁸² KRŠKOVÁ, Dagmar. *100 let české školy v Žirči 1895–1995*, s. 3–4 – příloha. In: Dvůr Králové nad Labem. Vlastivědné čtení o našem městě a jeho okolí, č. 5, 29. 12. 1995; ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*, s. 100–101; ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 222–224.

¹²⁸³ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, 217.

Pro místní Němce, kteří nechtěli posílat své děti ani do českých škol, ani do jiných obcí, tu na předměstí Podhart' od r. 1884 existovala německá škola financovaná Schulvereinem.¹²⁸⁴ I když vznik německé školy v městě s 13 % německého obyvatelstva¹²⁸⁵ dnešní optikou vyvolává spíše sympatie, nevyhnutelně se stal součástí oné drobné nacionální války, jíž ostatně často trpěly české menšinové školy, jak bylo popsáno výše. V dobové zjitřené atmosféře to bylo na české straně vnímáno jako provokace a snaha tam nutit chodit české děti rodičů závislých na německých zaměstnavatelích – a předseda místního odboru Schulvereinu Leopold Mandl (nar. 1860; syn vídeňského židovského podnikatele, působícího i ve Dvoře Králové nad Labem) byl prezentován jako škůdce českého národa i v Národních listech.¹²⁸⁶ I přes pochopení pro menšinové školství nelze u Leopolda Mandla pominout jeho radikalismus (ať už ho budeme hodnotit jakkoli), který vyvrcholil kauzou tzv. Královédvorské bartolomějské noci 1885 (nepokoje spjaté s jím organizovanou turnerskou slavností ve Dvoře Králové nad Labem a následné české přepadení odcházejících účastníků za městem, jež rozpoutalo tiskové, politické i soudní střety v Čechách i ve Vídni), který nakonec vedl k jeho odchodu ze Dvora Králové nad Labem, vynucenému jeho otcem.¹²⁸⁷ R. 1890 byly již splněny podmínky pro zřízení místní veřejné německé školy, což sice r. 1892 schválila zemská školní rada, ale odpor královédvorského městského zastupitelstva to o dva roky odložil. Od r. 1894 zde tedy existuje veřejná německá škola, od r. 1897 v nové vlastní budově.¹²⁸⁸ R. 1908–1909 ji navštěvovalo 181 německých a 96 českých dětí.¹²⁸⁹ Pro tento počet českých dětí není jistě bez významu, že místní židovští podnikatelé právě tuto školu dlouhodobě finančně podporovali, takže mohla svým žákům nabídnout zdarma nejen školní potřeby, ale také oblečení a obuv, proto do ní posílali své děti i někteří chudí čeští rodiče.¹²⁹⁰

O velké pozornosti věnované městem školství svědčí i nová, velkorysá budova Obecné a měšťanské školy chlapecké, vybudovaná v letech 1912–1914 nákladem 620 tisíc korun a opatřená jak moderním technickým vybavením, tak bohatou secesní výzdobou, zcela v duchu

¹²⁸⁴ BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof*, s. 248–249.

¹²⁸⁵ Podle sčítání lidu z r. 1880 žilo ve Dvoře Králové nad Labem 6813 osob, z toho 5878 Čechů, 909 Němců a 26 cizinců, SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 67.

¹²⁸⁶ REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*, s. 39–52, 156–157.

¹²⁸⁷ Tamtéž, s. 53–126.

¹²⁸⁸ BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof*, s. 249.

¹²⁸⁹ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, 217.

¹²⁹⁰ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 30.

dobového ideálu školy jakožto paláce vzdělanosti. Tato instituce se sem přesunula počátkem války a 16. 9. 1914 tu zahájila nový školní rok.¹²⁹¹ Příznačné je, že tato stavba byla zvažována už r. 1908 a městské zastupitelstvo již v souvislosti s 60. výročím nástupu Františka Josefa I. na trůn odhlasovalo označení budovy i školy jako „jubilejní“,¹²⁹² ale letitý odklad způsobil, že k tomu nedošlo. Žádost z r. 1914 ve válečných poměrech zapadla, pozdní návrat k této myšlence, r. 1918 iniciovaný ministerstvem kultu a vyučování,¹²⁹³ obec sice potvrdila,¹²⁹⁴ ale už nebyla završena.

Dále tu byly tři střední školy (necháme-li stranou pokračovací kurzy a školy¹²⁹⁵). Založení gymnázia bylo vždy věcí prestiže, u průmyslové či pokračovací školy šlo pak o reakci na ekonomický rozvoj místa, nebo alespoň o snahu ho nastartovat. Střední škola měla prospívat rozmachu regionu, na druhou stranu absolventi zvláště gymnázií často pokračovali ve studiu na vysokých školách v hlavních centrech a „na venkov“ se leckdy už nevrátili,¹²⁹⁶ což je ostatně fenomén známý doposud. Každopádně bylo střední školství natolik významným

¹²⁹¹ *100 let Základní školy Schulzovy sady*, s. 4; ŠIMEK, Jan. *Historie školních budov: od tereziánských reforem po současnost*. 1. vydání. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J.A. Komenského, 2016. 266 stran. ISBN 978-80-86935-35-5, s. 100–147.

¹²⁹² SOkA Trutnov, fond. Archiv města Dvora Králové nad Labem II, kn. 55, Protokoly konferenční 1906–1909, Protokol sepsaný o řádné schůzi sl. obecního zastupitelstva Dvora Králové nad Labem, dne 4. září 1908 konané, čl. 334, s. 240.

¹²⁹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 143, čís. 78, Praesidium c. k. zemské školní rady pro království České předsedovi c. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n/L. 7. března 1918.

¹²⁹⁴ SOkA Trutnov, fond. Archiv města Dvora Králové nad Labem II, kn. 17, Zápisy ze zasedání městské rady 1917–1920, Městská rada dne 3. června 1918, bod 18.

¹²⁹⁵ Průmyslová škola pokračovací tu působila od školního roku 1889–1890 (SOkA Trutnov, f. Pokračovací škola průmyslová Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Soupis žáků přípravy 1889/1890; 25 žáků), kupecká škola pokračovací od školního roku 1894–1895 (SOkA Trutnov, f. Kupecká škola pokračovací Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Soupis žáků kupecké pobočky průmyslové školy pokračovací 1894/1895; 13 žáků). Organizace těchto kurzů je ovšem komplikovaná – např. kupecká škola pokračovací začala jako součást místní průmyslové školy pokračovací, pak se navázala na místní veřejnou obchodní školu: nejprve se střídají porady těchto škol se stejnými účastníky (ale zápisy jsou svázány do jednoho svazku a umístěny ve fondu obchodní školy), poté se u porad uvádí obě školy a porada probíhá současně, poté odlišování mizí, srov. SOkA Trutnov, f. Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1 a 2. Označení „pokračovací škola“ bylo někdy též používáno pro měšťanskou školu (srov. SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem), což vše ještě znepréhledňuje.

¹²⁹⁶ MACKOVÁ, Marie. Německojazyčné střední školství, s. 140–141, 163–164.

a respektovaným kulturotvorným faktorem, že města byla odhodlána vybojovat si střední školu „prakticky za jakoukoliv cenu.“¹²⁹⁷

Protože královédvorská nižší trojtřídní reálka, zřízená r. 1852 zásluhou starosty Bedřicha Tinuse, už r. 1874 zanikla,¹²⁹⁸ nejstarší před válkou existující střední školou ve městě byla textilní škola. Vznikla ovšem jinde – v Poličce, a to r. 1874 jako česká dvouletá tkalcovská škola. Navazovala na obecné školy, doporučováno bylo předchozí absolvování šestitýdenního přípravného kurzu. Placena byla ministerstvem obchodu za příspěvku města, okresního zastupitelstva a městské spořitelny, součástí financování byl i střídavě úspěšný prodej látek vyrobených při výuce. Škola ovšem čelila finančním problémům, navíc její odchovanci nenacházeli v místě uplatnění. Z dosavadních prostor byla vypovězena r. 1888 a pražské místodržitelství rozhodlo o jejím přeložení do Dvora Králové nad Labem, jehož obecní zastupitelstvo už r. 1881 deklarovalo přání podporovat vznik odborné tkalcovské školy pro potřeby místního textilního průmyslu. Ministerstvo obchodu reagovalo vyhýbavě, ale město přání opakovalo s důrazem na význam školy pro zlepšení hmotných poměrů místního dělnictva, jež je bez odborného vzdělání odsouzeno ke špatně placené nekvalifikované práci, zatímco náročnější pozice zastávají absolventi škol z jiných českých měst, ba i z ciziny. Myšlenku podporovali i místní továrníci. R. 1886 intervenuje v této věci ve Vídni purkmistr Emanuel Ducke i poslanec A. O. Zeithammer, vládní povolení bylo přesto uděleno až v dubnu 1888, výnos místodržitelství následoval v květnu, a to v souvislosti s přesunem ústavu z Poličky. Výuka začala 5. listopadu 1888 v nově adaptované budově zakoupené městem.¹²⁹⁹

V prvním školním roce na místní c. k. odborné škole tkalcovské studovalo 11 žáků, z nichž 5 bylo z města a okolí. Vedle dvouletého denního studia tu vzniklo též dvouleté nedělní studium při zaměstnání, jež mělo někdy výrazně větší ohlas: například ve školním roce 1899–1900 bylo v prvním ročníku zapsáno 10 žáků, ve druhém pak 8, zatímco nedělní pokračovací kurz měl v první oddělení 33 žáků a ve druhém 36. Z celkového počtu 87 žáků bylo 47 Čechů a 40 Němců (36 v nedělním běhu a 4 v denním studiu). Zajímavé je, že vyučovací řečí byla pouze čeština. Teprve od školního roku 1901–1902 vzniká nový nedělní pokračovací kurz vyučovaný

¹²⁹⁷ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009. 375 s. ISBN 978-80-7368-738-0, s. 172.

¹²⁹⁸ HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*, s. 101–102.

¹²⁹⁹ VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. *Dějiny textilní školy*, 117–126.

německy.¹³⁰⁰ Dobovou terminologií se tedy jednalo o školu utrakvistickou.¹³⁰¹ Počty žáků se neustále měnily, například ve školním roce 1903–1904 měly první a druhý ročník u denního studia 12 a 13 žáků, v českém pokračovacím kurzu 11 a 8 žáků a v německém 18 a 6 žáků.¹³⁰² Škola v posledních předválečných letech prodělala podstatné změny. Nejprve se je pokusili iniciovat místní: R. 1902 město marně žádá o zřízení odborné školy přádelnické, r. 1904 zdejší průmyslníci usilovali, aby byla stávající škola obohacena o výuku předmětů potřebných v tiskárnách, barevnách a bělidlech. R. 1907 se pak město snaží o vznik střední školy pro textilní průmysl – argumentuje tím, že přímo ve městě je 19 textilních továren a v jeho okolí dalších 11, dohromady s více než 7,5 tis. dělníky. Nestalo se. Avšak r. 1910 došlo k podstatné reorganizaci školy podle obecnějšího ministerského pokynu: zanikla dvouletá a vznikla jednoletá všeobecná tkalcovská škola, na niž navazoval jednoletý kurz buď pro technologii, nebo pro kreslení (a to jednak tkalcovství, jednak tisk), dále tu byl zřízen dvouletý ateliér pro další zvýšení kvalifikace odborných kresliců, probíhají též jiné pokračovací kurzy večerní i nedělní, nově i pro bílení, barvení a potiskování (podle potřeby i německy). Od r. 1910 je výnosem ministerstva veřejných prací povoleno, aby školu mohly navštěvovat i ženy a dívky.¹³⁰³

22. 9. 1890 zahájilo činnost české (klasické) gymnázium ve Dvoře Králové nad Labem.¹³⁰⁴ Bylo pevně spjato se společností své doby, jež právě školství přisuzovala velký význam pro budování a rozvoj národní společnosti.¹³⁰⁵ Ve své době nebylo v městě velikosti Dvora Králové nad Labem samozřejmostí – vždyť třeba ve dvacetitisícových Pardubicích¹³⁰⁶ bylo první gymnázium založeno až o dvacet let později, r. 1910!¹³⁰⁷ A městská rada nedaleké Jaroměře, města sice menšího, ale jako sídlo soudního okresu nikoli bezvýznamného, usilovala o zřízení

¹³⁰⁰ Tamtéž, s. 126–129.

¹³⁰¹ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 217.

¹³⁰² VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. *Dějiny textilní školy*, s. 132.

¹³⁰³ Tamtéž, s. 132–138.

¹³⁰⁴ Státní okresní archiv Trutnov (dále SOKA Trutnov), fond Reálné gymnázium Dvůr Králové nad Labem, 1888–1953 (dále f. RG DKnL), inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 15–24.

¹³⁰⁵ COHEN, Gary B. *Education*, s. 240–247.

¹³⁰⁶ *Dějiny obyvatelstva*, s. 397; údaj k roku 1910.

¹³⁰⁷ *Almanach k 90. výročí založení gymnázia Pardubice. 1910–2000*. Pardubice: Gymnázium Pardubice a Sdružení přátel gymnázia Pardubice, 2000, 198 s., s. 13.

střední školy téměř padesát let, než se uspěla – ovšem až po vzniku Československa, r. 1919, kdy tu vznikla obecní reálka.¹³⁰⁸

Královédvorské gymnázium vzniklo z vlasteneckých pohnutek¹³⁰⁹ jako obecní v době, kdy se zřízení nového státního gymnázia nedalo vlivem úspor očekávat.¹³¹⁰ Záměr byl ohlášen r. 1888 jako součást oslav 40 let vlády císaře Františka Josefa I., který si ostatně jejich přesměrování k dobročinnosti výslovně přál¹³¹¹ – jak na mimořádné schůzi obecního zastupitelstva 2. 12. 1888 pronesl starosta (a přední vlastenecký činovník, zakladatel místních odborů Ústřední matice školské r. 1882 a Národní jednoty severočeské r. 1885, zakladatel menšinových škol v okolí¹³¹²) MUDr. Josef Moravec: „*Jeho Veličenstvo něžným svým citem nepřivolilo, aby hlučně oslavována byla památka toho dne po širých vlastech Rakouských, anobrž dalo najevo, že věrní příslušníci trůnu mají činy humanity a osvěty bez přívěsky zevnějšího lesku budoucnosti označiti den 40. ročnice šťastné vlády svého Císaře a Krále Františka Josefa I. Z té příčiny také věrná královská obec Královédvorská ode vsí slavnosti upustivši, omezila se na to, že svoláno jest její zastupitelství,*“¹³¹³ aby vyhlásilo zřízení obecního gymnázia. Byl připomínán školními slavnostmi.¹³¹⁴ Právě na mocnářovy narozeniny 18. 8. 1895 byla také vysvěcena nová školní budova¹³¹⁵, v níž byl František Josef připomenut zlatým nápisem „*Jubilejní gymnasium J. V. císaře a krále Františka Josefa I. Založeno L. P. 1888.*“¹³¹⁶ na bílém mramoru ve vestibulu a bustou s letopočty 1848–1888 v mezipatře, zlatými iniciálami přímo na budově i podobiznou

¹³⁰⁸ UHLÍŘ, Jiří, ed. a PTÁČEK, Miroslav, ed. *50 let střední školy v Jaroměři: 1919-1969: jubilejní almanach Gymnasia Václava Lindy v Jaroměři*. 1. vyd. Jaroměř: SRPŠ [Sdružení rodičů a přátel školy], 1969. 168 s., s. 9.

¹³⁰⁹ Srov. MORAVEC, Josef. Proč a jak došlo ke zřízení gymnasia. In: *Sjezdový památník 1890–1923*. Vydal sjezd všech bývalých žáků Gymnasia královédvorského ve dnech 28.–30. září 1923, Dvůr Králové n. L. 1923, s. 3–5.

¹³¹⁰ VELEK, Luboš. Česká kulturní politika, s. 589–628.

¹³¹¹ RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*, s. 277.

¹³¹² SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 68, 71.

¹³¹³ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 3–4.

¹³¹⁴ Srov. např. „*velepamátné jubileum 60. výročí požehnané vlády Nejmilostivějšího císaře a krále Františka Josefa I.*“ s více než hodinovým proslovem seniora sboru před celou školou opěvujícím „*nedostižné zásluhy vznešeného jubilanta jak po stránce politické, tak zejména kulturní*“, načež deputace u okresního hejtmána žádala, „*by ráčil na stupních trůnu tlumočiti projev nejhlubší oddanosti a nezlomné příchylnosti k milovanému císaři a králi, knížeti pokoje*“, SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 207–208.

¹³¹⁵ Tamtéž, s. 83.

¹³¹⁶ HALÍK, Tomáš. Popis budovy gymnasijní ve Dvoře Králové n. L. In: *Zpráva o obecném vyšším gymnasiu Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1895–1896*, nákl. vlastním, 1896, s. 1–15, 7.

v nadživotní velikosti ve školní kapli (kde byl i portrét císařovny).¹³¹⁷ Právě tam každou neděli probíhaly povinné bohoslužby pro žáky, jak to vyplynulo z postavení církve ve výuce zmíněného výše (ovšem pamatovat na ně i zřízením školní kaple bylo jistě nepovinné). Císařovo jméno také od r. 1896 neslo.¹³¹⁸ Není sporu, že císařská prezentace školy měla usnadnit odstraňování administrativních překážek při zřizování školy a její brzké postátnění,¹³¹⁹ k němuž také r. 1902 skutečně došlo (pro srovnání: obecní reálné gymnázium v asi 40 kilometrech vzdáleném Novém Bydžově čekalo na postátnění v l. 1873–1896,¹³²⁰ tedy zhruba dvojnásobnou dobu). Tento krok byl velmi důležitý, protože jím stát převzal náklady na mzdy a vybavení – a z pedagogů se rázem stali c. k. profesori.¹³²¹ To však nevyklučuje souběžný respekt k postavě císaře Františka Josefa, jemuž se u části české veřejnosti nesporně těšil.¹³²² Rozhodně šlo o iniciativu města, k níž ho nikdo nenutil a která ani po r. 1918 nebyla odsuzována. Ostatně: Na budově se císařské iniciály střídaly s iniciálami města a svatováclavskou korunou a ve vestibulu s císařským nápisem byl i medailonek Karla Havlíčka Borovského...

Třídy přibývaly postupně až do r. 1897–1898, kdy bylo osmileté gymnázium kompletní (a mělo 208 studentů). Právě tehdy získalo také definitivní právo veřejnosti a právo ke konání maturitních zkoušek, které tu r. 1898 též poprvé proběhly.¹³²³ Studovalo zde i menší množství

¹³¹⁷ Tamtéž, s. 1–15.

¹³¹⁸ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 82; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königshof, Kt. 2248, Fasz. Nr. 2016, Sign 10A-B, 651/VIII., K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht am 10. Jänner 1896.

¹³¹⁹ „Aby c.k. vláda a Němci v obec. zastupitelstvu nemohli odepřít souhlasu, bylo úmyslně navrženo, pojmenovati gymnasium jménem císaře a krále Františka Josefa I.“, SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 70; MORAVEC, Josef. Proč a jak došlo ke zřízení gymnasia, s. 3–5.

¹³²⁰ *URBI ET ORBI. Almanach k 125 výročí založení Gymnázia v Novém Bydžově*. Nový Bydžov: Klub rodičů a přátel školy při Gymnáziu v Novém Bydžově, 1998, 106 s., s. 17.

¹³²¹ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 139–145; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königshof, Kt. 2248, Fasz. Nr. 2016, Sign 10A-B, 6875/X., K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht am 4. März 1902.

¹³²² Srov. RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*.

¹³²³ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 99–107; *Čtvrtá výroční zpráva o obecném vyšším gymnasiu Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1897–1898*, nákl. vlastním, 1898, s. 39.

německých žáků (r. 1909–1910 11 z celkových 182, tj. 6 %).¹³²⁴ Sociálně potřební mohli dostat podporu od Spolku pro podporování nemajetných studujících.¹³²⁵ Pokud jde o dívčí studium, výnosem ministra kultu a vyučování bylo počátkem roku 1908 povoleno i na místní škole, a to jako soukromé studium s právem hospitování při všech předmětech (až na tělocvik). Už dříve existovali vedle běžných („veřejných“) studentů i tzv. privatisté, kteří docházeli do školy podle svého uvážení a byli zkoušeni souhrnně před vysvědčením. Nyní se k nim tedy přidaly i privatistky. Prvních pět žádostí o tento typ studia sbor hodnotil na poradě 20. 1. 1908 a je mu ke cti, že byly bez protinávrhu všechny přijaty. Zajímavé je obsáhlé zdůvodnění, které v jejich prospěch přednesl prof. František Macháň. Vedle prospěšnosti pro dívky upozorňuje na užitek pro ostatní: „*Proti další koedukaci na ústavech tam, kde byla povolena, od sborů učitelských nebylo činěno námitek, závady nepozorováno, naopak výsledky společného vyučování všeobecně se chválí, neboť přítomnost dívek působí velice příznivě jak na chování a vývoj povahy žáků, tak i na jejich pilnost a vědecký prospěch.*“¹³²⁶ Ještě v tomto školním roce začaly do primy docházet dvě studentky,¹³²⁷ dalších sedm se zapojilo do následující primy.¹³²⁸ I nadále ovšem šlo o zvláštní režim, vždyť přijetí těchto studentek s konečnou platností jmenovitě schvaloval ministr kultu a vyučování ve Vídni...¹³²⁹

O prolínání politiky a školy svědčí podzim 1908, kdy i do našeho regionu dorazila nová vlna národnostní krize. V odpověď na násilnou protičeskou demonstraci 28. 10. v Trutnově (házením kamení bylo vyskleno 100 okenních tabulí v tamním Národním domě a dalších budovách) došlo k protiněmeckým a protižidovským bouřím ve Dvoře Králové nad Labem 29. 10., jež zasáhly místní Německý dům, několik továren a řadu bytů. Způsobily škodu 80.000

¹³²⁴ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 217.

¹³²⁵ KOZA, František. Spolek pro podporování nemajetných studujících. In: *Sjezdový památník 1890–1923*. Vydal sjezd všech bývalých žáků Gymnasia královédvorského ve dnech 28.–30. září 1923, Dvůr Králové n. L. 1923, s. 31–33.

¹³²⁶ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 3, karton 2, sign. 9/1/08, Protokol z porady 20. 1. 1908.

¹³²⁷ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 198.

¹³²⁸ Tamtéž, s. 209.

¹³²⁹ Srov. poslední takovou žádost šesti privatistek o hospitování na veřejném vyučování se seznamem jejich jmen i s jejich dosavadním prospěchem v jednotlivých předmětech z března 1918: Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof, Kt. 2249, Fasz. Nr. 2016, Sign 10C-G, 11349/Xb., K. k. Landesschulrat in Böhmen an das K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht am 23. März 1918.

K. V menší míře neklid pokračoval i v dalších dnech.¹³³⁰ Gymnázium hned 30. 10. ráno zakázalo studentům zapojovat se do těchto bouří a opouštět byt po 6. hodině odpolední. Do města bylo ostatně povoláno přes sto četníků a 4 setniny vojska, přičemž jeden vojenský oddíl nocoval přímo v gymnaziální tělocvičně. Vojáci odešli po 10 dnech, četnické hlídky v továrnách během tří měsíců. Studentská účast není doložena.¹³³¹

Gymnázium bylo původně klasickým – ze zajímavých důvodů: „Byli jsme si toho dobře vědomi, že pro průmyslové město, jako byl Dvůr, by se k nám lépe hodila reálka, naděje však a důvěra, že humanitné studium na gymnasiu vzbudí u žactva více ideálního vznětu, než by se stalo na reálce, rozhodla. Spoléhalí jsme na to, že profesorstvo gymnasia, jsouc ideálnější, než prakticky založené profesorstvo reálky, svou duševnou prací žactvo národně vzdělávajíc a povzbuzujíc bude účinnějším a vydatnějším propagátorem pro vybudování národního uvědomění jak mládeže, tak celého občanstva, a proto dali jsme přednost gymnasiu před reálkou.“¹³³² R. 1908 ovšem požádala místní městská rada o přeměnu školy z „klasického“ na tehdy nově zaváděné „praktičtější“ reálné gymnázium typu A jako nejvhodnější pro místní podmínky, což doporučil i učitelský sbor. Po schválení byla tato přeměna zahájena od školního roku 1909–1910, prozatím v prvních třech ročnících, vyšší třídy dostudovaly podle původních podmínek.¹³³³

Tato škola se stala důležitou součástí života obce. Slovy městské pamětní knihy: „*Od chvíle, co bylo založeno gymnasium, nastaly lepší časy pro kulturní život ve městě. Byli to především profesoři a studentstvo zdejší, kteří městu vtiskli ráz vlastenecký. Student byl poutem mezi českou kulturou a lidem dvorským. Poměr mezi lidem a inteligencí byl ten nejlepší. Byly konány přednášky, výlety a vlastenecké slavnosti. Studentstvo pěstovalo hudbu, zpěv a divadlo*

¹³³⁰ LESÁK, Vladimír. Národnostní nepokoje ve východních Čechách na přelomu 19. a 20. století a sociální demokracie, in: WOLF, Vladimír, ed. *K regionálním dějinám východních Čech*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1993. 133 s. Studie Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové; II/1. ISBN 80-7041-288-7, s. 7–42, 28–33.

¹³³¹ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 206–207.

¹³³² MORAVEC, Josef. Proč a jak došlo ke zřízení gymnasia, s. 5.

¹³³³ MACHÁŇ, František. První čtvrtstoletí c. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L., in: *Jubilejní výroční zpráva c. k. reálného gymnasia Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1914–1915*, nákl. vlastním, 1915, s. 3–55, 36–37; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof, Kt. 2248, Fasz. Nr. 2016, Sign 10A-B, 51637/X., K. k. Landeschulrat in Böhmen an das K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht am 11. Dezember 1909.

*a soustředovalo se v akad. spolku ‚Krkonoš‘.*¹³³⁴ Nutno ovšem podotknout, že o českém vlastenectví města nelze pochybovat už dříve, vždyť samo gymnázium vzniklo jako jeho projev.

Nejnovější střední školou zde byla jubilejní¹³³⁵ městská dvouletá obchodní škola. Jejího vzniku se dožadovala zvláště místní řemeslnická beseda s podporou města již od r. 1908. V květnu 1911 byla konečně povolena, 20. září 1911 pak slavnostně otevřena. Šlo o školu městskou, ale podporována byla i zemí, okresem, Obchodní a živnostenskou komorou Liberec aj. Administrativně školu řídilo kuratorium v čele se starostou města. Od školního roku 1912–1913 přibyla k chlapecké i samostatná dívčí třída a dále dvouletá kupecká škola pokračovací (již od r. 1894 existující v rámci pokračovací průmyslové školy). V květnu roku 1913 získala všechna oddělení právo veřejnosti, do října téhož roku probíhala přestavba školní budovy (z předního traktu bývalé Bauerovy továrny).¹³³⁶ Do školního roku 1913–1914 vstoupila se 160 žáky (76 žáků a 51 žaček prvního a druhého ročníku, 33 žáků a žaček dvouleté kupecké školy pokračovací).¹³³⁷

O činnostech ředitele Antonína Šímy svědčí i tehdy jistě vzácná týdenní poznávací školní exkurze do Terstu, Benátek, Vídně a dalších míst, kterou podnikl ve dnech 20.–26. 4. 1913 s 36 žáky školy (a některými gymnazisty). Zahrnovala i prohlídku terstského přístavu, skladišť, burzy a trhu, benátských skladišť a velkoobchodu, plavby parníkem po Jadranu, návštěvu

¹³³⁴ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 70–71.

¹³³⁵ Obecní zastupitelstvo přání ji zříditi odhlasovalo v jubilejním roce 60 let od nástupu Františka Josefa I. na trůn (SOKA Trutnov, fond. Archiv města Dvora Králové nad Labem II, kn. 55, Protokoly konferenční 1906–1909, Protokol sepsaný o řádné schůzi sl. obecního zastupitelstva Dvora Králové nad Labem, dne 4. září 1908 konané, čl. 341, s. 242), ale označení „jubilejní“ bylo používáno nedůsledně, srov. např. Organizační statut městské dvoutřídní obchodní školy ve Dvoře Králové n. Lab. (SOKA Trutnov, fond. Archiv města Dvora Králové nad Labem II, kn. 56, Protokoly konferenční 1910–1913, u s. 141) či střídavé uvádění tohoto označení v záhlaví zápisů porad (SOKA Trutnov, f. Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1 a 2).

¹³³⁶ Tamtéž, s. 272–273; *Jubilejní almanach. 100 let od založení Veřejné obchodní školy pro jinochy, později Obchodní školy, Obchodní akademie, Vyšší hospodářské školy, Obchodní akademie, Vyšší hospodářské školy, SOU obchodního ve Dvoře Králové nad Labem, Střední škola informatiky a služeb Dvůr Králové nad Labem 2008*, s. 8–10, 48.

¹³³⁷ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník. Roč. I, č. 29, 10. 10. 1913, s. 3.

válečného přístavu Pula i prohlídku Vídně.¹³³⁸ Pro orientaci ve světě (nejen) obchodu šlo o výjimečný projekt. Navíc se podařilo shromáždit dost příspěvků pro nemajetné na to, aby pokryly náklady pro všechny studenty s velmi dobrým prospěchem i chováním, což dokládá velký respekt místní společnosti ke vzdělávání.¹³³⁹

4.5 Válečná „světodějná doba...“ v české škole

Takové byly poměry v královédvorském školství, když v létě 1914 vstoupila země do války. Jak již víme, ta záhy zasáhla výjimečnou silou všechny sféry každodenního života. A nevyhnutelně tedy dopadla i do života dětí. Společnost bez otců a obavy o jejich osud, přetížená matky, bída, vyčerpávající hon za potravinami, hlad, který je vůdčí myšlenkou vzpomínek na válečné dětství. Někdy i setkání se smrtí: počet dětí, jež ztratily otce, se odhaduje na 3,6–6 milionů... Mnoho dětí přišlo i o domov, proměnily se ve válečné uprchlíky. A podvyživení se hůře brání chorobám, ostatně válka zhoršila i dostupnost lékařské péče. Pětina až šestina dětí zemřela během prvního roku života. Děti přišly o základní jistoty citové, výchovné i hmotné.¹³⁴⁰ To se promítlo – společně s rozvratem světa dospělých a s komplikacemi ve školní výuce – také do jejich morálního vývoje: rozmáhala se kriminalita dětí a mládeže.¹³⁴¹ Dobově příznačné je časté výrazně genderové vysvětlení, že za ni může absence mužské autority v rodinách. I kdyby však šlo více o jiné vlivy (třeba bídu), nesporně to vyvolávalo očekávání zásahu státu proti této vlně delikvence. Právě schopnost státu zajistit přiměřené materiální, výchovné i morální podmínky pro děti byla spojena s legitimitou rakouského státu (a jeho selhání v této věci přispělo k jeho pádu).¹³⁴²

To prověřilo předválečné mechanismy státní i charitativní sociální péče – v duchu císařského hesla Vše pro dítě. Česká zemská komise pro ochranu dítek a péči o mládež (vznikla r. 1908

¹³³⁸ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník. Roč. I, č. 7, 9. 5. 1913, s. 4; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník. Roč. I, č. 8, 15. 5. 1913, s. 3; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník. Roč. I, č. 9, 23. 5. 1913, s. 4–5.

¹³³⁹ ŠÍMA, Antonín. Vzpomínám. In: *Jubilejní almanach. 100 let od založení Veřejné obchodní školy*, s. 25–27.

¹³⁴⁰ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 36–66, 148–188; LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Dětství*, s. 342–345; WINTERBERG, Yury a WINTERBERG, Sonya. *Malé ruce ve velké válce: osudy dětí za první světové války*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2014. 358 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-242-4542-3, s. 210–235, 293–301, 309–312; HÄMMERLE, Christa, ed. *Kindheit im Ersten Weltkrieg*. Wien: Böhlau, 1993. 335 s., [16] s. obr. příl. Damit es nicht verlorengelht...; 24. ISBN 3-205-05498-9, s. 298–334.

¹³⁴¹ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 141–147; ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 79–80.

¹³⁴² ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 80.

jako soukromá instituce při zemské školní radě) a její německá obdoba (a podobné instituce v dalších zemích) už dříve evidovaly strádající děti a pomáhající spolky a ústavy, dokonce financovaly nové instituce. Pomáhaly jim i sirotčí spolky a Okresní komise pro péči o děti a mládež. I zde se projevovalo česko-německé soupeření, jež v českých zemích vytvářelo hustší síť institucí než jinde v monarchii.¹³⁴³

Společnost i stát si byly vědomy válečného náporu a pokoušely se na něj reagovat zřízováním dalších institucí, jako byly Rakouská společnost Červeného kříže, Válečný pomocný úřad, Úřad válečné péče, Vdovský a sirotčí fond veškeré branné moci nebo Zemská válečná pomocná komise, novelizovaly se i podmínky pro poručnictví (zavedení poručnictví ústavního, hromadného a poručníků z povolání). Když v lednu 1918 zahájilo činnost ministerstvo sociální péče, mělo se věnovat i péči o mládež. Ženy a děti mobilizovaných měly právo na státní podporu (pokud neměly jiný příjem), pokud ovšem voják nepadl do zajetí; pokud padl v boji, stal se nezvěstným nebo raněným, nárok na příspěvek trval dalších 6 měsíců (později bylo prodlouženo na dobu neurčitou). Státní podpora ovšem nestačila, proto se zapojovaly i charitativní organizace. Nejvýkonnější z nich bylo České srdce, zřízené význačnými osobnostmi českého veřejného života v říjnu 1917, jež mělo i dětský odbor.¹³⁴⁴ Došlo tu k paradoxní situaci: české i německé národní charitativní organizace byly zapojeny do budování válečného systému státní sociální péče, čímž rakouský stát přispěl k národní segregaci veřejných institucí a definování sociálních otázek v národních pojmech a k rozšíření vlivu národních hnutí.¹³⁴⁵

Státní nařízení měnila zaběhané pořádky ve jménu co nejvyšší efektivity na „domácí frontě“, čímž doslova i metaforicky vnucovala lidem „*život na příděl*“.¹³⁴⁶ Tomu nemohlo uniknout ani školství, které se snažilo i v mírových dobách dlouhodobě ovlivňovat studenty v souladu s potřebami státu, tím spíše pak v době války, kdy mělo (nejen) střední školství „*všemi silami přispívat k rakouskému válečnému úsilí*“.¹³⁴⁷ Nastávají tak léta „*vzdělání na příděl*“.

„*Připusťme samozřejmost: počínaje srpnem 1914 již nebylo možné ušetřit děti utrpení, jež konflikt vnucoval, nebo je jen držet stranou. Cílem se naopak stalo je díky pevné a pečlivé*

¹³⁴³ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 118–126.

¹³⁴⁴ Tamtéž, s. 123, 126–141.

¹³⁴⁵ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 80–82, 95–105.

¹³⁴⁶ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl*.

¹³⁴⁷ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři*, s. 28.

kázeňské péči zapojit do této války vedené proto, aby mohly přežít. ¹³⁴⁸ Metaforičtěji řečeno: škola, církev i všechny další kulturní instituce „*si vytkly za cíl přivést děti do srdce konfliktu a nechat je tam.*“ ¹³⁴⁹ A platilo to na obou stranách fronty. I když pomineme přímo „*dítě přenesené do války*“ ¹³⁵⁰ na frontě jako bojovník a hrdina, zůstává pro ně mnoho úkolů – válka přenesená do dětství. ¹³⁵¹

V duchu hesla „Žádné dítě není dost malé na to, aby pomohlo“ byly děti také svým způsobem „mobilizovány“. ¹³⁵² Škola se stala účastníkem bojů na rodící se domácí frontě. Prozatím nejobsáhlejší popis tohoto zapojení v prostředí sousedního Německa na stovkách stran přibližuje nečekanou šíři těchto úkolů: sbírání kovů (zvl. zlata) a kvalitních potravin (vajec, másla, sádla...), stejně jako ovocných pecek a bukvic (na olej a krmivo), kopřiv (náhražka pro textil i na krmivo), plodů hlohu, listí jahodníku, maliníku a ostružiníku (jako náhražky za kávu a čaj), hub, kuchyňského odpadu apod. ¹³⁵³; prodejní akce (od pohlednic po válečné půjčky) ¹³⁵⁴; přímou pracovní činnost v zemědělství, na školních zahradách, v průmyslu i v obchodu, výrobu záslužných dáreků pro vojáky (např. rukavic nebo punčoch) apod. ¹³⁵⁵ Řada slavností a dalších akcí utužovala vlastenectví i shromažďovala další prostředky. Snad nejspecifičtější byly tzv. Nagelungen – vlastenecké zatlukání hřebíků do dřevěných postav za poplatek, který sloužil jako příjem pro vlastenecké projekty. ¹³⁵⁶ Na oltář válečných potřeb školství položilo i mnoho úsporných opatření a omezení provozu. ¹³⁵⁷ V Rakousku to probíhalo obdobně.

Dětské sbírky pro vojáky, dobrovolnická práce, propagace a posléze samostatné upisování státních válečných půjček dětmi (!) díky možnosti bankovních úvěrů dorovnávajících malé dětské úspory do minimální částky 100 korun, odvody pedagogů i starších studentů a přeměny

¹³⁴⁸ AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. *La guerre des enfants 1914–1918*. Deuxième édition. Paris: Armand Colin 2004. 252 s. ISBN 978-2-200-26732-2, s. 29.

¹³⁴⁹ AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane et BECKER, Annette, *14–18. Understanding the Great War*. Paris: Hill and Wang, 2014. 280 s. ISBN 978-0-8090-4643-0, s. 111.

¹³⁵⁰ AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. *La guerre des enfants*, nadpis podkapitoly na s. 175–203.

¹³⁵¹ K tomu srov. tamtéž, s. 145–165, kde je toto spojení ovšem vnímáno spíše jako myšlenková a literární mobilizace připravující děti přímo pro boj. My zde používáme tohoto protikladu jinak.

¹³⁵² ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 82.

¹³⁵³ KRONENBERG, Martin. *Kampf der Schule*, s. 33–94.

¹³⁵⁴ Tamtéž, s. 95–123.

¹³⁵⁵ Tamtéž, s. 124–193.

¹³⁵⁶ Tamtéž, s. 194–328.

¹³⁵⁷ Tamtéž, s. 329–346.

školních budov na válečné nemocnice představovaly tak silný zásah,¹³⁵⁸ že r. 1916 učitelská asociace varovala, že „*habsburský stát nemůže uspět ve využívání školského systému k vytváření loajálních občanů, jestliže děti nejsou fyzicky ve škole.*“¹³⁵⁹ Příznačné bylo, že školy byly zmocněny poskytovat úlevy žákům ve prospěch zemědělských prací, úředně byly zastaveny postihy za nedbalou docházku...¹³⁶⁰ Ještě v září 1918 se ministerstvem udělovalo jednou týdně pravidelné volno žákům, kteří sbírají kopřivy na výrobu textilu...¹³⁶¹ „*Školačky pletly pro vojíny šály, rukavice a nátepníčky, zhotovovaly onuce. Zpočátku ochotně, ba možná s nadšením, to se ale v průběhu války vytrácelo. Nadšení se špatně snoubí s prázdným žaludkem.*“¹³⁶²

Stát zabral pro vojenské účely jen v českých zemích 306 školních budov (z toho 193 v českých školních okresech; jen v Pardubicích bylo armádou obsazeno osm školních budov!), mobilizoval tisíce učitelů (podle nejvyššího odhadu šlo až o 40 % z celkového počtu), jež nahradily často jen nekvalifikované síly (i když to současně byla příležitost pro učitelky čekající na uplatnění). Učitelé zprvu nemají žádné úlevy u odvodu (ostatně o prázdninách se to v očekávání brzkého vítězství nezdálo podstatným), později malé. Nedostatek prostor i pedagogů byl často řešen zavedením polodenního střídavého vyučování, byť především v německých okresech.¹³⁶³

Podmínky pro výuku se tedy zhoršily. Současně však ve společnosti ochromené válkou trpí výchova mládeže a je též třeba v jejích řadách (a tím i v rodinách) povzbuzovat věrnost státu a přesvědčení o spravedlivě vedené válce právě v jejich jménu.¹³⁶⁴ Pro válečnou mobilizaci mládeže měl přitom rakouský stát v porovnání s Francií, Velkou Británií či Německem jeden podstatný problém: Zatímco tyto tři státy prezentovaly děti jako symbol a budoucnost svého

¹³⁵⁸ HEALY, Maureen. *Vienna*, s. 241–247.

¹³⁵⁹ Tamtéž, s. 247.

¹³⁶⁰ SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl II., V Praze: Pokrok, 1930, s. 154–164, 157.

¹³⁶¹ SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl IV., V Praze: Pokrok, 1931, s. 273–276, 276.

¹³⁶² LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Dětství*, s. 342.

¹³⁶³ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 68–72; SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl I., V Praze: Pokrok, 1929, s. 206–212; ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, s. 291; *Almanach k 90. výročí založení gymnázia Pardubice*, s. 14.

¹³⁶⁴ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 78–82.

národa (a přes něj je napojily na válku), v Rakousku to z výše popsaných důvodů tak snadné nebylo. Ačkoli představa „říšského, supranacionálního rakouského dítěte“ předpokládala, že jde z politického hlediska o nepopsaný list, ve skutečnosti už děti byly zapojeny do národní, třídní a náboženské agitace...¹³⁶⁵ To dávalo školám nové politické úkoly, a to v době výše zmíněného narušení jejich provozu. Tato „státní zakázka“ platila všeobecně, tím spíše však u Čechů, jejichž postoj k válce byl státní mocí ostrážitě sledován¹³⁶⁶ – a jejichž učitelé byli od r. 1915 často považováni za politicky nespolehlivé, a proto i v armádě poškozované (jen z Moravy jich bylo internováno a vězněno 422).¹³⁶⁷ Právě učitelé přitom patřili k osobám s možností ovlivňovat veřejnost – jak je zjevné například z dobového úředního prorakouského apelu zvláště vůči „*povoláným vůdcům národa, kněžím, starostům a učitelům*“¹³⁶⁸. Stát proto věnoval zvýšenou pozornost ideologické stránce vzdělávání.

A ačkoli čeští učitelé válku nepřivítali „*rozhodně s entuziasmem, jako tomu bylo v Německu, i oni museli přitvrdit v žlutočerném vlastenectví: výuka akcentovala lásku k císaři a jeho rodu, vojenskou chrabrost, pranýřovala kulturu národů, které byly s monarchií ve válečném stavu.*“¹³⁶⁹

Zvláště vhodným prostředím pro toto působení byly hodiny dějepisu, zeměpisu a před válkou nově zaváděné občanské výchovy, jež se výrazně zapojily do uctívání hrdinů a mytologie oběti (metodicky inspirativní byl ovšem důraz na práci s mapou v hodinách zeměpisu pro její význam pro přežití vojáka v boji).¹³⁷⁰ Školy byly zásobovány instrukcemi o vystupování proti

¹³⁶⁵ HEALY, Maureen. *Vienna*, s. 213–215; ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, s. 103.

¹³⁶⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 151–210.

¹³⁶⁷ VYHLÍDAL, Karel. Z doby persekuce moravského učitelstva. in: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl II., V Praze: Pokrok, 1930, s. 107–108; ŠTASTNÝ, Bohumil. Z persekuce moravských učitelů. Tamtéž, s. 108–110.

¹³⁶⁸ Vyhláška s provoláním moravského místodržitele k českému obyvatelstvu Moravy, 17. 1. 1915. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek II – rok 1915*, s. 27.

¹³⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Dětství*, s. 343–344.

¹³⁷⁰ PINWINKLER, Alexander. Die Mobilisierung der „Schulfront“: Zum Geschichts- und Geographieunterricht im Ersten Weltkrieg, in: LOINIG, Elisabeth. *Fern der Front – Mitten im Krieg 1914–1918. Alltagsleben im Hinterland*. Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde. Band 60. St. Pölten: Verlag NÖ Institut für Landeskunde, 2016, s. 243–257.

škodlivým vlivům, inspektoři (zásadní pro dohled státu nad školstvím¹³⁷¹) měli při každé příležitosti důrazně připomínat ředitelům jejich dodržování.¹³⁷² Jejich nespokojenost mohla vést až k vyšetřování.¹³⁷³ Například pokyn místodržitele Maxe von Coudenhove zdůrazňuje: „*Tato světodějná doba (...) vyžaduje od vlasteneckého, svých povinností dbalého českého učitele, aby se zvýšeným úsilím a nadšením v srdcích žactva svého vzněcoval žár radostného a hrdého, činorodého a obětovného vlastenectví rakouského, aby budil v nich upřímný vroucí zájem na gigantickém zápase, jež vlast naše prodělává, obzvláště pak aby dle duševních potřeb mládeže vzbuzoval v žactvu živou radost nad slavnými skutky a šťastnými událostmi naší ozbrojené moci a naší vlasti v zápase tom.*“¹³⁷⁴ Ač těmto pokynům školských i jiných úřadů nechybělo nasazení ve věci pěstování patriotického ducha, pro svou byrokratickou těžkopádnost přinejmenším v českém prostředí vyznívají spíš jako snaha o budování Potěmkinových vesnic než opravdový zájem o získání mládeže.¹³⁷⁵ Navíc: ačkoli zmínka Moravské zemské školní rady ministerstvu o tom, že trestné činy žactva mívají původ v mimoškolním prostředí (a konají se proto často o prázdninách nebo krátce po nich), může zavánět alibismem, současně oficiálně přiznává limity této školní péče...¹³⁷⁶ A navzdory veškeré péči úřadů si místodržitel Coudenhove nebyl jist ani spolehlivostí samotných učitelů –

¹³⁷¹ BARTOŠOVÁ, Jana, ŠIMEK, Jan a ŠUSTOVÁ, Magdaléna. *Od školdozorce k inspektorovi: historie školní inspekce*. 1. vydání. Praha: Česká školní inspekce ve spolupráci s Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J.A. Komenského, 2019. 118 stran. ISBN 978-80-86935-46-1, s. 61–62.

¹³⁷² Prezidium moravské zemské školní rady rakouskému ministru kultu a vyučování, 6. 7. 1915. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek II – rok 1915*, s. 102–105.

¹³⁷³ BARTOŠOVÁ, Jana, ŠIMEK, Jan a ŠUSTOVÁ, Magdaléna. *Od školdozorce k inspektorovi*, s. 72–74.

¹³⁷⁴ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 4/9/15, č. 347/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 23. 8. 1915, č. 135–praes. ai 1915. V příloze k tomuto výnosu je pak místodržitelem nařízeno ředitelům sledovat dodržování pokynů co nejpřísněji a proti pedagogům, kteří by své povinnosti řádně neplnili, „*musí se přes nepříjemnosti a obtíže z toho snad vycházející, postupovati se vši přísností a důrazností, a nesmí vzhledem k nadměrné zásadní důležitosti věci, o niž jde, takovému postupování býti na úkor taktnost, ve věcech toho rázu jinak žádoucí.*“

¹³⁷⁵ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 280.

¹³⁷⁶ Prezidium moravské zemské školní rady rakouskému ministru kultu a vyučování, 6. 7. 1915. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek II – rok 1915*, s. 104.

v červnu 1916 v oběžníku přiznal, že čeští učitelé mají sklony k nežádoucí politizaci, vyzývá proto k ještě pečlivějšímu dohledu nad nimi.¹³⁷⁷

Symbolem zpřísnění ideologického dohledu se stala válečná kontrola dosavadních učebnic. Jak stojí v místodržitelské žádosti o odnětí ministerského schválení pro vybrané kritizované učebnice, tyto jsou „úplně nepoužitelné“ a vyvolává „úžas, že byly od zemské školní rady kladně posouzeny a vůbec dosáhly aprobace. Tyto knihy nabízejí příklad, jak nesmí čítanka vypadat.“¹³⁷⁸ Řada učebnic neprošla (jen z nakladatelství J. Otto jich bylo 41!). Šlo zvláště o čítanky, v nichž překážely články o Havlíčkovi, Macharovi, husitství. Neunikly ani učebnice dějepisu, zeměpisu, cizích jazyků či matematiky, v nichž mj. nesměly zůstat texty či příklady z francouzského nebo ruského prostředí.¹³⁷⁹ Nejprve byla některá místa začernována.¹³⁸⁰ Místo „podezřelých“ textů se posléze v nových čítankách objevily „naivní a stupidní anekdoty ze života císaře, jeho rodu, rakouské historie, články o vítězství armády rakouské, válečných lodích, hrdinských činech za války atd.“¹³⁸¹ Navíc nebyly včas k dispozici, takže po jistou dobu vlastně nebylo podle čeho učit. Dočasné používání starých textů bylo logické, ale v případě prozrazení nebezpečné rozhodnutí...¹³⁸² Zemská školní rada r. 1917 nařídila odstranit (např. začernit) z učebnice větu „*Vlast nežádá, aby její občané pro ni obětovali životy, nýbrž aby pro ni pracovali.*“¹³⁸³ Kamil Krofta k těmto změnám napsal r. 1917 v týdeníku *Národ*: „*Vidíme, že šlo o to, aby se v našich dětech více než dosud pěstoval cit dynastický a bojovné vlastenectví rakouské, aby se v mezích udržovala síla jejich národního citění českého a hrdé vědomí slavné minulosti jejich národa a vlasti, aby se nedalo v myslích jejich vzkličiti myšlenky, že Čechové jsou část velkého slovanského celku, ale naopak aby se jim vštípilo přesvědčení, že v říši, kde*

¹³⁷⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 623, Nr. 13.669, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. Juni 1916.

¹³⁷⁸ Český místodržitel ministrovi kultu a vyučování, 24. 2. 1916. In: VRBATA, Jaroslav a kol., *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek III – rok 1916*, s. 81.

¹³⁷⁹ Srov. HAVRÁNEK, Jan. Politické represe, s. 46–49; TÝŽ. Die rigorose Überprüfung, s. 81–87; srov. též: ŘÍHA, Zdeněk. České školní knihy, s. 310–311; ZICH, St. E. Censura. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 15–20.*

¹³⁸⁰ ZICH, St. E. Censura, s. 17.

¹³⁸¹ SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl III., V Praze: Pokrok, 1930, s. 210–213, 212.

¹³⁸² Tamtéž, s. 212.

¹³⁸³ SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. in: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl IV., s. 273.

žijí, český národ je vedle dynastie, rakouských Němců a Maďarů téměř bez významu (...) Není potřebí vykládati, že tohoto ušlechtilého cíle nebylo a nebude dosaženo ani novými čítankami, ani jakýmikoli jinými prostředky výchovnými. Čeští otcové a matky postarají se již o to, aby svým dětem nahradili domácí výchovou, čeho jim dnes neposkytuje výchova školní. ¹³⁸⁴ A ještě otevřeněji pro Národní listy (v části tehdy cenzurou zabavené): „Že by takovou výchovou mohla býti naše mládež odcizena svému národu, oloupena o hrdé vědomí své slavné minulosti a svého svatého práva na život plně svobodný, ani na chvíli netřeba se obávati. Ale je hrozné, že naše mládež vyrůstá v takovém ovzduší lži a neupřímnosti, kde se předstírají cizí učitelé i žákům a zapírají se ty, jichž srdce jejich jsou plna. ¹³⁸⁵

Nezbývá než souhlasit s nedávným shrnutím, že „zkostnatělá školská politika, byrokraticky a necitlivě prováděná, působila v konečné instanci právě opačně, než zamýšleli její tvůrci a než bylo v zájmu monarchie. ¹³⁸⁶

Zatímco například ve Francii panovala ve škole i doma všeobecná shoda na dědičném nepříteli – Němcích a zatímco čeští Němci – necháme-li stranou možné okouzlení Německem na úkor Rakouska koncem války – měli analogickou shodu domácího a školního postoje, u Čechů tomu tak nebylo: Škola nabízela jeden pohled, rodina často druhý, protikladný. Děti vyrůstaly v jakémisi ideologickém dualismu. Presentovat názory rodiny ve škole mohlo být nebezpečné – názory školy pak doma mohly vyvolávat posměch či odpor. ¹³⁸⁷ Jakkoli to jistě neplatilo o všech rodinách a vždy už od začátku války, r. 1918 to lze pojímat jako naprosto dominantní postoj.

Výuku také komplikoval nedostatek topiva, který někdy vedl k omezení nebo dokonce přerušení výuky. Učitelé byli povoláváni jako komisaři při nákupu obilí, což nebylo u veřejnosti kvitováno s povděkem, stejně jako jejich vnučování válečných půjček. Objem upsaných prostředků učitelé i žáky byl ovšem bedlivě sledován a odmítnutí funkce komisaře bylo pro

¹³⁸⁴ KROFTA, Kamil, *Válečné čítanky*, 518–519.

¹³⁸⁵ KROFTA, Kamil. *Výchova k říšskému vlastenectví*, in: TÝŽ, *Byli jsme za Rakouska... Úvahy historické a politologické*, Praha 1936, s. 525–529, 528.

¹³⁸⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 285.

¹³⁸⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Dětství a první světová válka*. In: LÁNÍK, Jaroslav, ed. a kol. *Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - VHÚ Praha, 2015. 542 stran. ISBN 978-80-7278-663-3, s. 125–132, 128; LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, 93–97; LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Dětství*, s. 344; VLČKOVÁ, Anna. *Naše děti za války*, in: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl V., V Praze: Pokrok, 1931, s. 177–183.

učitele vyloučené, znamenalo by potrestání. Situace učitelů byla z tohoto hlediska velmi složitá.¹³⁸⁸ Přitom navzdory jejich zapojení do nových válečných úkolů byla životní úroveň učitelů za války velmi nízká.¹³⁸⁹ Na tom nic nezměnily ani drahotní příplatky. Pro představu: předválečný roční příjem učitele na obecné škole 900–1600 K (podle kvalifikace a praxe) mohl být až šestkrát postupně zvýšen o pětiletý přírůstek 200 K (správcové a řídicí učitelé obecných škol dostávali navíc funkční příplatek 200–400 K ročně, další odměny jsou za pobočky). K těmto částkám, placeným v celé zemi stejně, náležely ještě aktivní příplatky reagující na dražší život ve větších městech, odstupňované podle počtu obyvatel: 15 % (8–16 tis. ob. – případ Dvora Králové nad Labem), 20 % (do 30 tis. ob.), 30 % (nad 30 tis. ob. mimo Prahu) nebo 40 % (v Praze).¹³⁹⁰ Obec jim ovšem navíc mohla poskytnout dobrovolný příspěvek. Roční státní „drahotní výpomoc“ r. 1917 pro ně činila 180 K pro svobodné, 210 K pro ženaté bezdětné, 250 pro ženaté s jedním nezaopatřeným dítětem, za každé další došlo k navýšení o 50 K až na 600 K pro 6 a více nezaopatřených dětí.¹³⁹¹ (Dobrovolný jednorázový obecní drahotní příspěvek činil v případě Dvora Králové nad Labem v dubnu 1917 50 K svobodným a 100 K ženatým učitelům obecných a měšťanských škol.¹³⁹²) Šlo tedy řádově o desítky procent – přitom životní náklady na domácnost předlitavské dělnické rodiny mezi lety 1914 a 1917 vzrostly více než šestkrát...¹³⁹³

Celou tragiku učitelského údělu za války – pokud ovšem nebyl navíc povolán do armády – shrnula glosa v Královédvorských listech: „**Nejlacinější pracovník.** *To není nikdo jiný, [!] než – učitel. Jeho příjmy stouply o pouhých 40 %, ale životní potřeby zatím o 400 % a mnohdy ještě více. A k tomu kde kdo si jej ze třídy zavolá, aby vypomáhal úřadům vyživovacím a jiným, jiný stará se o invalidy, jiný opět o osev a pod. Na školy vybude pak jen to, co zbude.*“¹³⁹⁴

Snad nejméně stát zasahoval do pražské Lidové školy – osvětového školství pro dospělé, o němž byl za války velký zájem. Bez přímé existenční hrozby mohli přednášející volit i česká

¹³⁸⁸ SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války, In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl IV., s. 273–276.

¹³⁸⁹ VLČKOVÁ, Anna. Naše děti za války, s. 177–183.

¹³⁹⁰ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*, s. 315–316.

¹³⁹¹ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, karton 5, č. j. 405, C. k. okresní školní rada ve Dvoře Králové nad Labem ředitelstvím a správám škol dne 12. 5. 1917.

¹³⁹² SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 203.

¹³⁹³ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 242.

¹³⁹⁴ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 25. číslo, 9. 11. 1917, s. 2.

vlastenecká témata, jinak ve škole problematická, jako byli Jan Hus (cyklus 49 přednášek k jeho jubileu!), Jiráskova tvorba, česká minulost se vzestupy i pády (včetně česko-německého střetu), ba i skrytě kritická reflexe války. Zájem veřejnosti byl tak velký, že se často ani všichni příchozí do přednáškové místnosti nevešli a při válečném výpadku topiva se přednášelo i v sále o teplotě pod nulou... Ačkoli 14 přednášek bylo policejně zakázáno a škola se chránila též uspořádáním přednášky o zesnulém císaři Františku Josefovi (přišlo tam ovšem necelých 200 posluchačů, zatímco průměr 17 večerů kurzu správné češtiny byl 413 posluchačů...), celkově si uchovala značnou volnost a využívala i pochopení českých dohlížejících úředníků, kteří „*teksty [!] přednášek censurovali raněni slepotou, vysláni na kontrolu přednášek, byli hluší*“¹³⁹⁵ a podávali o nich příznivé úřední zprávy.¹³⁹⁶ Školy řízené státem byly v mnohem složitější situaci.

4.6 Válka ve třídách Dvora Králové nad Labem

Léta první světové války byla pro školy ve Dvoře Králové nad Labem velmi náročná provozně i z hlediska celkové společenské a politické orientace.

Nejvíce samozřejmě zasáhla do života těch, kteří byli povoláni k vojenské službě. To se týkalo též mladších učitelů na obecných a měšťanských školách – „*konečně zůstávají ve škole jen nejstarší učitelé a učitelky*“¹³⁹⁷, což vedlo ke spojování dvou i tří tříd do jedné, půldennímu vyučování, zapojování nekvalifikovaných a penzistů.¹³⁹⁸ Lamentování místních škol a orgánů na tom sotva mohlo něco změnit: „*C.k. zemská školní rada (...) vrátila sem veškeré zdejší návrhy na zproštění učitelů od služby vojenské a domobranecké s podotknutím, že vojenská správa s ní sdělila jména a příslušná data učitelů, kteří mohou býti propuštěni z vojenské, pokud se týče domobranecké služby, že tudíž návrhy c.k. okresní školní rady na sproštění[!] učitelů, již sloužících, jsou zbytečny a nemají účelu.*“¹³⁹⁹

Na střední škole byla situace ještě složitější: Ani tu vojenské dráze neuniklo několik vyučujících (např. na gymnáziu po celou válku Josef Číp¹⁴⁰⁰ a Jan Pán¹⁴⁰¹, který navíc upadl do ruského

¹³⁹⁵ HOMOLA, Jaroslav. *Husova škola za války*, in: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl V., V Praze: Pokrok, 1931, s. 343–349, 348.

¹³⁹⁶ Tamtéž, s. 343–349.

¹³⁹⁷ JANOUŠEK, Jaroslav. *Škola za války*, 54–55.

¹³⁹⁸ Tamtéž, s. 54–55.

¹³⁹⁹ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/17/47, kt. 1, Oznámení C. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ve Dvoře Králové n. L. ze dne 24. června 1916.

¹⁴⁰⁰ Mobilizován 27. 7. 1914, *Jubilejní výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1914–15*, II. část, Dvůr Králové n. L. 1916, s. 35.

¹⁴⁰¹ Mobilizován 27. 7. 1914, tamtéž.

zajetí, vstoupil do legií a ze Sibíře se k výuce na naší škole vrátil až r. 1920,¹⁴⁰² přechodně byli v armádě i jiní). Na tkalcovské škole je dokonce zdokumentován konflikt, v němž tamní profesor Josef Kovář nařkl ředitele Františka Jakubtze, že dost energicky nebojoval o jeho osvobození z vojenské služby.¹⁴⁰³

Navíc však – a mnohem častěji – to postihlo středoškolské studenty, kteří byli mobilizováni ještě během studia. Stát jim vyšel vstříc alespoň potud, že nejprve uspíšil opravné zkoušky závěrečné i maturitní,¹⁴⁰⁴ později dokonce studentům odcházejícím na frontu poskytl možnost přikročit k „*předčasnému konání zkoušek dospělosti*“. Nešlo však o přesun termínu maturity, ale o její administrativní odpuštění ve všech předmětech, v nichž student jevil přijatelný prospěch, ačkoli nestačil dokončit oktávu. Přirozeně to zásadně omezovalo samotný proces vzdělávání. Obvykle se sešla maturitní komise a odhlasovala, že získává maturitní vysvědčení bez jakékoli zkoušky, výslednou známku určila podle dosavadního prospěchu. Jen zcela výjimečně požadovala i dílčí přezkoušení. Doklad mu ovšem poslali přímo na posádku, aby měli jistotu, že do armády skutečně nastoupí, protože ostatní skládali náročnou zkoušku stále stejně.¹⁴⁰⁵ Jak odvozy pokračovaly, někdy přímo zanikaly maturitní ročníky.¹⁴⁰⁶ Příznačně to glosovaly místní noviny: „*Dokument své doby. Na zdejším reálném gymnáziu dnes oktáva neexistuje, poněvadž všichni žáci jsou na vojně. Zbyla tu pouze jediná privatistka, pro niž*

¹⁴⁰² Královédvorské listy. Organ Čkoslovenské národní demokracie, roč. VIII., 4. číslo, 24. 1. 1920, s. 3; tamtéž, 5. číslo, 31. 1. 1920, s. 3.

¹⁴⁰³ Jak následující vyšetřování odhalilo, v l. 1914–1915 šlo též o další spory těchto dvou kolegů, vzájemně se obviňujících z hrubosti. Kovář svého ředitele obvinil ze mstivosti ve vztahu ke své osobě i osobě svého syna – studenta téže školy, Jakubetz ho v hádce označil za rusofila (což je pozoruhodné i proto, že Jakubetz byl městským zastupitelem za mladočechy). SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1046, výpovědi zainteresovaných pro disciplinární vyšetřování, a 1205, shrnutí okresního hejtmana z 25. X. 1915 (koncept).

¹⁴⁰⁴ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 304, karton 14, Pres. 23/8/14, č. 391/1914, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 20. 8. 1914, č. III-B 1281 ai 1914/51786.

¹⁴⁰⁵ Přechodně šlo jen o uspíšení termínu, SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 304, karton 14, Pres. 3/9/14, č. 417/1914, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 2. 9. 1914, č. III-B 1281/1 ai 1914/54397. Záhy však došlo na změny v plné šíři včetně odpouštění vlastních zkoušek, SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 304, karton 14, Pres. 20/10/14, č. 506/1914, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 13. 10. 1914, č. III-B 1281/2 ai 1914/6544 Srov. též první aplikaci nového nařízení: SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 13/11/14, č. 528/1914, Protokol č. VIII z porady 3. 11. 1914; HALÍK, Tomáš. Vliv války na gymnasium, s. 61.

¹⁴⁰⁶ „*Jelikož 10. března nastoupil činnou službu vojenskou poslední veřejný žák VIII. tř., byla tato třída uzavřena a vyučováno do konce roku pouze v sedmi třídách.*“, XXIII. výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové nad. Lab. za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1917, s. 32.

vyučování nelze konati. Rovněž počet septimánů se značně ztenčil. Také zde byla většina studujících odvedena a narukovala.“¹⁴⁰⁷ Řádné maturity zachraňovaly někdy už jen ženy...

Ve školním roce 1914/1915 se tedy maturit účastnily 4 privatistky a jeden veřejný žák, zatímco předčasnou zkoušku získalo 10 studentů. R. 1917 měly řádné zkoušky na programu pouze jedno ženské jméno. V ostatních případech si v řádném termínu sice uchovali převahu veřejní studenti, ale vždy bylo nejvíce předčasných maturit.¹⁴⁰⁸

Válečná léta zasáhla i do výuky na textilní škole, kde do armády odešli 3 vyučující z 11. Nebyl proto otevřen kreslířský, pokračovací a nedělní běh. I zbytek výuky měl být podle představ místního školního výboru modernizován, ale dopis na ministerstvo veřejných prací v této věci vlivem složitých poměrů nic nepřinesl. Ve školním roce 1915–1916 probíhalo vyučování pro malý počet žáků (18) jen ve všeobecné škole, zatímco technologický a kreslířský běh nebyly otevřeny. Kreslířský běh dopadl stejně i o rok později, dostatečný počet zájemců se na něj přihlásil teprve r. 1917, tehdy ale chyběl pro změnu učitel kreslení... Od 17. července 1916 (tedy během prázdnin) tu probíhal kurz pro válečné invalidy. Celkem 28 hodin týdně se v něm vyučovalo prádelnictví, nauka o vazbách, kreslení od ruky i odborné, obecné počty, rozbor tkanin, ruční i strojové tkaní. Tyto kurzy se konaly opakovaně v dvouměsíčních cyklech. Žáci byli vyzváni k účasti na akcích ve prospěch Červeného kříže, spolu s učiteli i k upisování válečných půjček. Kvůli nedostatku topiva se počet hodin někdy snížil z běžných 44 na 32 hodin týdně, navíc pro úsporu elektřiny se vyučovalo odpoledne (13–17 hod.). Povolávání vyučujících na soupisy brambor či nákupy obilí, provádění vojenské přípravy mládeže nebo zapojení charitativních akcí způsobovalo výrazné výpadky výuky.¹⁴⁰⁹ Asi nejviditelnější akcí školy byla účast na vídeňské výstavě prací invalidů, kam r. 1917 přispěli fotografiemi z jejich místního vyučování a ukázkou jejich výrobků.¹⁴¹⁰

Rovněž z obchodní školy byli povoláni do armády 3 učitelé a výuka byla částečně zajišťována jen improvizovaně, například zapojením místního děkana Sedláčka pro češtinu a němčinu.¹⁴¹¹

Navzdory válečným komplikacím ovšem v květnu 1916 proběhla třídní školní exkurze do Prahy, jež vedle prohlídky staroměstské tržnice a národopisných procházek zahrnovala

¹⁴⁰⁷ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 12. číslo, 25. 5. 1917, s. 3.

¹⁴⁰⁸ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, školní roky 1914–1918, nečíslovaná část.

¹⁴⁰⁹ VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. Dějiny textilní školy, s. 138–142.

¹⁴¹⁰ SOKA Trutnov, f. Průmyslová škola textilní Dvůr Králové nad Labem, kt. 50, inv. č. 298, složka korespondence o účasti na vídeňské výstavě předmětů zhotovených invalidy.

¹⁴¹¹ Jubilejní almanach. 100 let od založení Veřejné obchodní školy, s. 10, 27–31.

i Branibory v Čechách v Národním divadle, takže byla na dobové poměry snad až rozmařilá, ale nesmírně vlastenecká.¹⁴¹² I na obchodní škole byl organizován kurz pro válečné invalidy.¹⁴¹³ Dochovaná inspekční zpráva zasláná ministerstvu chválí nasazení vzdělávaných invalidů (a naději na jejich dobré pracovní uplatnění) i jejich učitelů, zvláště ředitele Antonína Šímy. „*C. k. okresní hejtman potvrdil, že postoj učitelů a žáků je zcela loajální a že se ústav při každé příležitosti angažuje pozitivně patrioticky.*“¹⁴¹⁴ Jak ale ředitel Šíma vzpomínal po válce, čtyřměsíční kurz byl neplánovaně zkrácen o deset dní, když nečekaná inspekce odhalila nepřítomnost některých posluchačů, jimž on o své újmě udělil jednodenní dovolenou k návštěvě rodin.¹⁴¹⁵ „*Z mnohého náhodného setkání i z řady dopisů, jež jsem od převratu do dneška [!] od většiny tehdejších posluchačů-invalidů obdržel, jsem seznal, že si přece jen zde v klidu odpočinuli a mnoho cenných poznatků od nás do života odnesli.*“¹⁴¹⁶

Místo tělocviku byla na školách zavedena vojenská příprava (vojenský výcvik starších studentů s německou vojenskou terminologií, cvičení venku za účasti všech studentů).¹⁴¹⁷ Jak popisuje výše zmíněná inspekční zpráva: pravidelně dvakrát týdně probíhají vojenská cvičení pod širým nebem, za nepříznivého počasí nahrazené teoretickou výukou. Studenti prý věnují vojenskému vzdělávání živý zájem a horlivost a tato výchova vyznává příznivě z hlediska tělovýchovného i obecně výchovného. Ještě lepší by ovšem bylo příležitostně do ní zapojit i profesionální důstojníky a věnovat jí patřičnou pozornost i po válce.¹⁴¹⁸ Díky českým profesorům tato válečná výchova snad nikoho nepoškozovala – ostatně tamní lpění na poslušnosti, odvaze, statečnosti,

¹⁴¹² Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV., 7. číslo, 20. 5. 1916, s. 3.

¹⁴¹³ Srov. Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 26. číslo, 25. 2. 1916, s. 2; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV., 1. číslo, 10. 3. 1916, s. 2.

¹⁴¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof, Kt. 4586, Fasz. Nr. 4034, 15307/XVIII., K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, Bericht über die am 27., 28, und 29. April 1916 abgehaltene Inspektion der zweiklassigen Jubiläums-Handelsschule in Königinhof a. d. E.

¹⁴¹⁵ ŠÍMA, Antonín. Invalidní kursy. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 88–90.

¹⁴¹⁶ Tamtéž, s. 90.

¹⁴¹⁷ HALÍK, Tomáš. Vliv války, s. 63–64.

¹⁴¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof, Kt. 4586, Fasz. Nr. 4034, 15307/XVIII., K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, Bericht über die am 27., 28, und 29. April 1916 abgehaltene Inspektion der zweiklassigen Jubiläums-Handelsschule in Königinhof a. d. E.

tělesném rozvoji, ba i lásce v přírodě by za jiných okolností bylo sympatické, nicméně účelová válečná motivace a vývoj nálady ve společnosti to diskreditovaly.¹⁴¹⁹

I ve Dvoře Králové nad Labem učitelky nahrazovaly povolání učitele. Když se ovšem objevila možnost, že by do čela místní obecné a měšťanské školy dívčí mohla být jmenována ředitelka, místní školní rada byla energicky proti. Nakonec byl jmenován muž. Podrobněji si kauzu přiblížíme v části o loajalitě.¹⁴²⁰

Snad i snaha prozatímního správce dívčí školy Antonína Seiferta dosáhnout jmenování se promítla do jeho loajálních aktivit, jako např. organizování níže zmíněného dobročinného bazaru 29. 6. – 1. 7. 1917 s plamenným projevem o císařovně Zitě nebo kauzu ze září a října 1917: prý zakázal svým žačkám návštěvu představení Fidlovačka, což poté zapřel, ale noviny trvaly na svém.¹⁴²¹ Přitom toto představení organizovalo vedení místního gymnázia a obchodní školy...¹⁴²²

C. k. profesoři byli vnímáni jako státní úředníci, právně vzato zcela oprávněně.¹⁴²³ Byli proto posíláni krátkodobě i na několik měsíců do různých komisí pro kontrolu sklizně, revizi zásob, nákupy nebo distribuci přidělových lístků, jež přítomnost státních úředníků vyžadovaly. Výuka se tím pochopitelně narušovala,¹⁴²⁴ jak je patrné například z jednoho konferenčního protokolu z r. 1917: „*Od 22. února byli tři členové sboru na rekvisicích obilí, luštěnin a bramborův, ode dne pak 7. března do 10. dubna nemohlo se vůbec vyučovati, protože k týmž rekvisicím bylo povoláno deset členů sboru.*“¹⁴²⁵ Jindy se z těchto důvodů měsíc učilo jen střídavě obden podle

¹⁴¹⁹ HALÍK, Tomáš. Vliv války, s. 63–64.

¹⁴²⁰ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, místní školní rada Dvora Králové nad Labem c. k. ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni 26. července 1917 (koncept); SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kn. 4, Protokol místní školní rady české 1911–1925, s. 189–190, 193; SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 233–234.

¹⁴²¹ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 22. číslo, 5. 10. 1917, s. 2; Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 23. číslo, 19. 10. 1917, s. 3.

¹⁴²² Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 20. číslo, 7. 9. 1917, s. 3.

¹⁴²³ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři*, s. 154–156.

¹⁴²⁴ Srov.: „*Jest na ředitelství, aby v případě potřeby vydalo vhodné pokyny ohledně případného zmenšení vyučování nebo dočasného zastavení.*“, SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 12/10/15, č. 416/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 8. 10. 1915, č. 2-A 644/6 ai 1915/61.364.

¹⁴²⁵ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 15/4/17, č. 182/17, Protokol č. XVII z porady 30. 4. 1917.

zvláštního rozvrhu.¹⁴²⁶ Nejinak se ovšem vedlo učitelům místních obecných škol, kteří vedle kontroly zásob po boku vojáků pracovali i jako písaři na úřadech.¹⁴²⁷ „Učitelé se stávali pouhými sluhy hejtmanství.“¹⁴²⁸

Stupňující se nedostatek uhlí občas donutil školy prodlužovat prázdniny či omezovat výuku např. tak, že se střídavě učilo nižší a vyšší gymnázium jen dopoledne nebo odpoledne, popř. obden, takže stačilo vytápět jen polovinu učeben (tímto způsobem probíhala výuka od 12. 11. 1917 až do konce března 1918!).¹⁴²⁹ Přitom samotný fakt, že se podařilo sehnat uhlí, sám o sobě žádnou garancí tepla nebyl, i tak teplota ve třídě někdy „klesla na 5° R [tj. 6,25 °C] a děti sedí v zimních šatech přestydlé, pracovati vůbec nemohou, protože mají ruce jako led studené – proto bylo by lépe pro ně, kdyby zůstaly doma a škola se zavřela, aby nepřišly o zdraví. / I dole u pece je taková zima jako venku, poněvadž v tom předrobném uhlí jest více hlíny a opuky než uhlí, proto jsou topící tělesa ve třídách úplně studená, ač se topí ve dne, v noci.“¹⁴³⁰ Školní zásoby byly někdy přenechány pekárnám, mlýnům, nemocnicím a elektrárnám.¹⁴³¹ Jedna z místních obecných škol tak neučila od 12. 2. – 25. 2. 1917, pak byla výuka obnovena¹⁴³², ale už 2. března 1917 tamní správa školy oznamuje, že „následkem odvezení tří povozů paliva pro potřeby obecní ze školy zdejší, [!] jest palivo školní vyčerpáno“¹⁴³³, takže „7. III. vyčerpáním paliva skončeno zase vyučování a počalo 9. III. a zase 10. III. přestalo a nevyučovalo se do 26. III.“¹⁴³⁴ Místní obecná a měšťanská škola chlapecká kvůli nedostatku topiva vůbec neučila 10.

¹⁴²⁶ Např. od 18. 2. do 11. 3. 1918, SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 15/4/18, č. 212/18, Protokol č. XIX z porady 22. 4. 1918.

¹⁴²⁷ JANOŠEK, Jaroslav. Škola za války, s. 56.

¹⁴²⁸ KVAČEK, Robert. První světová válka, s. 114.

¹⁴²⁹ XXIII. výroční zpráva c. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1917, s. 32; XXIV. výroční zpráva c. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1918, s. 22.

¹⁴³⁰ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/196, kt. 3, Ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové nad Labem místní školní radě 25. 11. 1916.

¹⁴³¹ Srov. SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/17/56, kt. 1, Oznámení C. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. ze dne 23. ledna 1917.

¹⁴³² SOkA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 1, Pamětní kniha, s. 128.

¹⁴³³ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/5/25, kt. 1, Oznámení správy obecné školy ve Dvoře Králové n. L. III. obvod ze dne 2. března 1917

¹⁴³⁴ SOkA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 1, Pamětní kniha, s. 128.

2. – 26. 3. 1917,¹⁴³⁵ což se poté snaží učitelé nahradit: „*Aby se látka probrala, prodlužuje se denní vyuč. dle potřeby o ½–1 hod.*“¹⁴³⁶ Totéž ovšem tato škola prožila i 28. 11. – 11. 12. 1917¹⁴³⁷ a 2.–28. 1. 1918.¹⁴³⁸ V zimě 1917–1918 bylo už topiva tak málo, že výuka na obecných školách byla přerušena dlouhodobě¹⁴³⁹ – někde až na čtyři měsíce.¹⁴⁴⁰ Nepomohla tedy ani žádost „*jménem dítek, jichž otcové umírají za vlast na bojištích, aby místní školní rada opatřila potřebného uhlí!* „*Nejlépe jest uloženo to, co dáte dětem!*“¹⁴⁴¹ Na dívčí škole došlo k přerušení vyučování 27. 11. – 12. 12. 1917, po týdnu teplot ve třídách 5–8° R (tj. 6,25–10° C) se opět přestalo učit od 20. 12. 1917 do 28. 1. 1918, a dokonce i v ostatních dnech od 1. listopadu 1917 do 23. března 1918 se chlapecká a dívčí škola střídaly v jedné (chlapecké) školní budově po třech dnech v týdnu.¹⁴⁴² Situace byla tehdy opravdu kritická: „*Zprávy škol druhého a třetího obvodu opětně žádaly u městské rady a c. k. okres. hejtmanství o přiděl paliva, by vyučovati se mohlo v obvodech aspoň v té míře, jak se vyučuje na školách I. obvodu, poukázaly na zkázu mravní a neprospěch žactva, které již tři měsíce bez vyučování zůstává a bez dozoru jest, jelikož otcové jich jsou u vojska a matky zaměstnány v továrnách. Děti ponechány samy sobě. Však přidělu paliva dosaženo nebylo. Slíbeno pouze, až uhlí do města přibude, že školy v obvodech jím budou poděleny.*“¹⁴⁴³ Vyučování ve škole III. obvodu bylo zastaveno 4. 12. 1917¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁵ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 19. dubna 1917, s. 29.

¹⁴³⁶ Tamtéž.

¹⁴³⁷ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 19. prosince 1917, s. 65.

¹⁴³⁸ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 15. února 1918, s. 69.

¹⁴³⁹ JANOUSEK, Jaroslav. Škola za války, s. 59–60.

¹⁴⁴⁰ SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 1, Pamětní kniha, s. 135.

¹⁴⁴¹ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/229, kt. 3, ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové nad Labem Místní školní radě ve Dvoře Králové nad Labem 21. prosince 1917.

¹⁴⁴² SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 221–228.

¹⁴⁴³ SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 5, Zápisky o poradách učitelského sboru, 8. duben 1918, nečíslováno.

¹⁴⁴⁴ SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 5, Zápisky o poradách učitelského sboru, 3. duben 1918, nečíslováno.

a obnoveno 3. 4. 1918¹⁴⁴⁵. Jen o něco lépe dopadla škola II. obvodu, jež neučila od 17. 12. 1917 do 3. 4. 1918.¹⁴⁴⁶

Už vzhledem k ohromnému narušení výuky bylo nutné akceptovat stanovisko c. k. Zemské školní rady: „*Se zřetelem na nynější zcela mimořádné poměry budiž z učební látky učiněn vhodný výběr jen podstatných a pro další postup nutných částí, které jest ve škole náležitě procvičiti a teprve pak z nich zkoušeti.*“¹⁴⁴⁷ Studentům je nově zakázáno navštěvovat bez souhlasu třídního profesora biograf, aby nebyli rozptylováni a jejich mravní výchova ve válečných podmínkách dále narušována.¹⁴⁴⁸

Mobilizace mužů v odvodním věku zasáhla v Rakousku-Uhersku 74 % z nich, což vyvolalo (přes výpadky výroby z jiných důvodů) výrazný nedostatek pracovních sil. Zapojení žen a osob vyššího věku nestačilo pokrýt tento výpadek, došlo tedy i na děti (včetně mladších 14 let, ač to bylo protizákonné) a studující mládež, jež si ostatně potřebovala přivydělat.¹⁴⁴⁹ Už na samém počátku války je tedy nařízeno podporovat zapojení studentů do zemědělských prací.¹⁴⁵⁰ Navzdory všem výpadkům výuky končí školní rok předčasně,¹⁴⁵¹ což usnadnilo výpomoc v hospodářství.

Stát organizoval nepřeborné množství sbírkových akcí, do nichž zapojoval i školy. Žáci tak sbírali kovy, ostružinové listí jako náhražkový čaj pro vojáky, kaštiny, žaludy, houby, starý papír, kopřivy jako náhražkový materiál pro textilní průmysl...¹⁴⁵² Tak můžeme ve školní kronice nalézt třeba věty „*Žactvo zdejší školy sebralo a usušilo za vedení učitelstva 82 kg*

¹⁴⁴⁵ SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 5, Zápisky o poradách učitelského sboru, 11. duben 1918, nečíslováno.

¹⁴⁴⁶ SOKA Trutnov, f. ZŠ 5. května (Obecná škola smíšená pro II. obvod ve Dvoře Králové n. L.), kn. 11, Konferenční protokol, zápis o páté řádné poradě konané 4. dubna 1918, nečíslováno.

¹⁴⁴⁷ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, karton 3, sign. 15/5/18, č. 248/18, výnos C. k. zemské školní rady pro království České z 2. 5. 1918.

¹⁴⁴⁸ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 30/5/16, č. 226/1916, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 17. 5. 1916, č. I-A 230/3 ai. 1916 / 14.587.

¹⁴⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 101–110.

¹⁴⁵⁰ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 304, karton 14, Pres. 9/8/14, č. 371/1914, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 5. 8. 1914, č. I-B 2435 ai 1914/49708.

¹⁴⁵¹ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Pres. 14/6/16, č. 247/1916, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 10. 6. 1916, č. III-B 723 ai 1916 / 34.748.

¹⁴⁵² LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 111–113.

ostružinového listí, jež bylo zasláno chemické továrně Viktor Adler v Oberlaa u Vídně.¹⁴⁵³ nebo „Žákyně dívčí školy sebraly 51 kg usušených kaštanů, které dne 22. ledna 1917 zaslány byly, Ústředně pro krmiva“ ve Vídni (...).¹⁴⁵⁴ Nařízenému sběru strategického materiálu ostatně podlely i měděné mince z gymnaziální sbírky...¹⁴⁵⁵ (A to mohlo místní gymnázium mluvit o štěstí, že jeho budova nebyla přeměněna na vojenskou nemocnici, jak se to stalo třeba gymnáziu v Chrudimi, kde v souvislosti s tím došlo ke zničení části sbírek, nemluvě o dalším vnitřním vybavení.¹⁴⁵⁶) Je třeba šetřit také s papírem.¹⁴⁵⁷ Učitelům je dokonce zakázáno s ohledem na zásobovací potíže trhat na ukázkou pro výuku větvičky ovocných stromů, zeleninu a obiloviny.¹⁴⁵⁸

Poněkud kuriózní válečnou povinností královédvorských učitelů byla instruktáž žáků, jak se chovat při leteckých útocích,¹⁴⁵⁹ jež zde nebyly při tehdejších technických možnostech takto daleko od fronty ani vzdáleně možné. Další překvapivou událostí bylo zřízení improvizované školy pro děti italských válečných uprchlíků v rámci místní obecné a měšťanské školy dívčí 27. března 1916. Celkem 28 dětí z jižního Tyrolska a 25 z Istrie tu učila italská učitelka Elisa Barozzi, jen náboženství zajišťoval místní kaplan, znalý italského jazyka, který jim sloužil i mše.¹⁴⁶⁰ Vzhledem k výpadku výuky jim končí školní rok 1915–1916 teprve v sobotu 19. 8.

¹⁴⁵³ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 19. prosince 1916, s. 16.

¹⁴⁵⁴ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 196.

¹⁴⁵⁵ *Jubilejní výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1914–15*, Dvůr Králové n. L. 1915, s. 52.

¹⁴⁵⁶ RYCHTAROVÁ, Dagmar et al. *Oslavy 130 let gymnázia a 200. výročí narození Josefa Resslera*. Chrudim: Město Chrudim, 1993. 126 s., [16] s. barev. il., s. 42.

¹⁴⁵⁷ A to v úředním styku (SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 22/10/15, č. 439/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 15. 10. 1915, č. I–1461 ai 1915 / 62000) i při kreslení (SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Praes. 21/10/18, č. 530/1918, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 30. 9. 1918, č. III–B 1527 ai 1918 / 62164).

¹⁴⁵⁸ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Pres. 28/5/15, č. 207/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 12. 5. 1915, č. III–B 693 ai 1915/25606.

¹⁴⁵⁹ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, karton 5, č. j. 407, 18. 5. 1917, Poučení, jak se chovat při leteckých útocích (s podpisy učitelů pod nadpisem: Žactvu třídy oznámil).

¹⁴⁶⁰ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 150.

1916 (i zde ovšem s bohoslužbou).¹⁴⁶¹ Vyučování pokračovalo i v dalším školním roce (dokonce zde 15. prosince 1916 proběhla kontrola c. k. inspektora škol italských uprchlíků, který byl s místním přátelským zacházením s uprchlíky velmi spokojen).¹⁴⁶² Toto zvláštní vzdělávání probíhalo až do r. 1918 – jak (s překvapivou skepsí, pokud jde o délku války) ještě v červnu toho roku píše prozatímní ředitel dívčí školy, „*poněvadž škola italských uprchlíků dále ještě existuje, a bude i napřesrok existovati – osměluje se podepsaný prositi, aby mu zadržžený paušál per 20 K byl vyplacen.*“¹⁴⁶³ Skutečnost, že zde italští uprchlíci setrvali i po výrazném posunutí italské fronty od Istrie a většiny hranic Tyrolska na podzim 1917 (kdy by tedy bylo rozumné vrátit je přinejmenším do italskojazyčného prostředí, i kdyby přímo jejich původní bydliště stále v dosahu fronty zůstalo), naznačuje, že vedle uvolnění místa pro armádu a bojové operace byla jejich evakuace pravděpodobně vyvolána i snahou vzdálit potenciálně nespolehlivé obyvatelstvo co nejdál do fronty.¹⁴⁶⁴ A to přitom vytipování potenciální odpůrci byli rovnou internováni (u Italů v jižním Tyrolsku šlo o 2 tis. internovaných, 114 tis. evakuovaných – a paradoxně i 60 tis. vojáků rakousko-uherské armády, z níž ovšem přes 500 přešlo na stranu Dohody a spolu se 700 emigranty z jižního Tyrolska proti Rakousku-Uhersku bojovalo).¹⁴⁶⁵

Školy se navzdory okolnostem snaží pokračovat v běžném provozu. Například ředitel gymnázia Hrubý stále vykonává přibližně 50 hospitací za šestitýdenní období mezi poradami a pak dává vyučujícím cenné rady, například: „*Učitel netrp odpovídání jedním slovem neb kusými větami, nechť žáci v patřičném postoji odpovídají (rovně, zpříma, ne se klátit!) zvučným hlasem a radostně pokaždé ukončenými větami.*“¹⁴⁶⁶ „*Kde se jevila potřeba, dal ředitel patrné pokyny i rady pedagogicko-didaktické jednotlivým pánům kolegům v soukromí, pojednáváje tu o zaměstnanosti celé třídy, tak o oekonomii hodiny, onde o odpovídání jedním nebo dvěma slovy*

¹⁴⁶¹ SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 171; SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/39, kt. 3, Ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové nad Labem místní školní radě 16. 8. 1916.

¹⁴⁶² SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 191.

¹⁴⁶³ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/179, kt. 3, ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové nad Labem místní školní radě ve Dvoře Králové nad Labem 18. června 1918.

¹⁴⁶⁴ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 404, 818–826, 844–845; ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 135–139.

¹⁴⁶⁵ FORCHER, Michael. *Tirol und der Erste Weltkrieg. Ereignisse. Hintergründe. Schicksale*. Innsbruck-Wien: Haymon Taschenbuch 2014. 446 s. ISBN978-3-85218-964-2, s. 132–153.

¹⁴⁶⁶ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 14/2/16, č. 83/1916, Protokol č. XVI z porady 9. 2. 1916.

*místo celých vět, jinde o moudrém obmezení a důkladném procvičení látky, o psaní neznámých slov na tabuli a pod. věcech.*¹⁴⁶⁷ Stále se dbá na prospěch a chování studentů, např. student Malý ze sexty získal r. 1917 třídní důtku, „*protože byv vyvolán z latiny, pokusil se čísti z překladu, jež měl do knihy vložený.*“¹⁴⁶⁸ Na jedné z místních obecných škol se na poradě zdůrazňovalo: „*Ve příčině pořádku a zachování čistoty netrpme žákům, aby si chodili ke školníkovi pro inkoust. Školník má nařízeno, aby sám žákům inkoust naléval. Žáci nesmí jej vylévati neb kaňkami hyzditi podlahu, stěny neb nábytek.*“¹⁴⁶⁹ A radilo se: „*Při opakování učiva dějepisného nechme žáky vypravovati souvisle a přihlížejme k tomu, aby vypravování bylo věcné a mluvnicky správné. Jenom slabším žákům pomáhejme otázkami, nedávejme jich mnoho, neboť neustálým dotazováním nepodporujeme samostatného přemýšlení žáka.*“¹⁴⁷⁰

Ale náporu doby udržení předválečného stylu výuky a chodu škol neumožnily. A nešlo jen o již zmíněné výpadky výuky a nedostatek učitelů. Jak si třeba postesklí na místní chlapecké a měšťanské škole: „*Pozorováno, že všichni členové sboru se snaží dosáhnouti výsledků co možná nejlepších, ale po minulých již 3tích válečných prázdninách, v nichž všichni otcové byli a jsou dosud v aktivní službě vojenské a matky musely za výdělkem, byla školní mládež zejména v našem průmyslovém městě s velkým počtem chudého, dělného lidu, ponechána výhradně sama sobě a utrpěla v ohledu mravním velkou pohromu. Proto není možno, aby v krátkém čase jednoho měsíce bylo vše uvedeno do náležitého pořádku. / Prospěchu vadí především nedostatek učebnic. Nově opravené čítanky má pouze II. a 3. tř. obecná; 4. a 5. tř. ob. nemá vůbec žádných čítanek a měšt. šk. schází vedle čítanek ještě 6 učeb. knih. Čím déle budeme bez učebnic, tím horší bude školní prospěch, poněvadž děti nemají se z čeho doma učit. Je nutno, abychom se vším úsilím pracovali o to, aby neblahé následky nynějších poměrů byly pokud možno nejdříve odstraněny.*“¹⁴⁷¹ Podobně vyznívá postřeh z jiné místní obecné školy, že „*mnoho žactva zameškává školu. Omlouvá se stáním ve frontách ku opatření životních potřeb.*

¹⁴⁶⁷ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karta 3, sign. 15/4/17, č. 182/17, Protokol č. XVII z porady 30. 4. 1917.

¹⁴⁶⁸ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karta 3, sign. 15/6/17, č. 233/1917, Protokol č. XIX z porady 14. 6. 1917.

¹⁴⁶⁹ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 16. září 1916, s. 2–3.

¹⁴⁷⁰ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 19. ledna 1917, s. 20.

¹⁴⁷¹ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 20. října 1916, s. 8.

Množství dětí chodí pozdě do školy. To nebudiž trpěno, tím se nedbalost podporuje. / Sesurování [!] mravů a bezohlednost k ostatním jeví se za dobu války nyní ve veliké míře u dospělých a přenáší se na děti.“¹⁴⁷² Rozvrat mravů mnoha žáků, kteří se chovali hrubě a místo školy chodili žebrotou či krást, vedl až ke vzniku městské dozorcí rady, jež měla dohlížet na mimoškolní chování žactva.¹⁴⁷³ Účast dětí ve frontách na nejrůznější zboží ovšem vymýcena nebyla – dvě třetiny osob čekajících zde někdy i od večera bývaly děti.¹⁴⁷⁴

Škola byla též místem podpory chudým – např. na jedné obecné škole byla od 18. 12. 1916 do 14. 7. 1917 vařena s krátkými přestávkami denně mimo neděle a svátky polévka pro v průměru 222 chudých žáků (celkem 122 obědů a 27.022 porcí!), od 12. 3. 1917 jim byl rozdělován též chléb (nejprve 5, posléze 11 bochníků denně, celkem 760 bochníků).¹⁴⁷⁵ O sociálních poměrech žáků koncem války svědčí i argumenty jedné z předměstských škol, proč není vhodné pro úsporu topiva přesunout výuku do školy v centru: „*Škola II. obv. má části tak rozlehlé, že dívky musejí nyní konati přes hodinu cesty, aby do města do školy došly. Uvážiti sluší, že v zimním čase jsou dni sychravé, sněživé a mrazivé, že dívky při chatrné obuvi a nedostatku teplého šatu ohroženy jsou na zdraví, že menší dívky do školy netrefí a jest se obávati, aby na cestě k úrazu nepřišly. A dojdou-li do školy, aby nemusely cestu odpůldne opět konati, zůstanou přes poledne, ale o hladu, ježto při nynějším nedostatku potravin nemají rodičové, co by dětem na oběd dali.*“¹⁴⁷⁶ Když v posledním roce války rostoucí bída vedla i ve Dvoře Králové nad Labem ke vzniku Českého srdce (28. února 1918), žáci byli mezi dárci i obdarovanými.¹⁴⁷⁷

Nejsložitější byla otázka loajality.¹⁴⁷⁸ Stát ji samozřejmě očekával. Nejnázornější je to u gymnázia – vždyť jeho ředitel Jan Kohout byl sám jmenován do funkce osobně císařem Františkem Josefem I. (na návrh ministerstva, jež po chvále jeho pedagogických schopností připojilo poznámku, že proti němu nebylo předloženo nic morálně či státněobčansky

¹⁴⁷² SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 5, Zápisky o poradách učitelského sboru, 6. listopad 1917, nečíslováno.

¹⁴⁷³ JANOUŠEK, Jaroslav. *Škola za války*, s. 60.

¹⁴⁷⁴ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 170–171.

¹⁴⁷⁵ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/211, kt. 3, správa obecné školy ve Dvoře Králové nad Labem, III. obvod, místní školní radě 16. 7. 1917.

¹⁴⁷⁶ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/214–220?, kt. 3, Správa školy II. obvodu obecnímu městskému zastupitelstvu ve Dvoře Králové n. L. 12. listopadu 1917.

¹⁴⁷⁷ ŠIMŮNEK, František. *České srdce*, s. 93–98; SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 229.

¹⁴⁷⁸ Srov. ŠEDIVÝ, Ivan. *České loajální projevy*, s. 293–309.

nepříznivého)¹⁴⁷⁹ a i při obsazování běžného pedagogického místa se zkoumalo celkové chování, jež mělo zjevně být „*bezúhonné a loyální*“¹⁴⁸⁰. O obecné školy v podobném duchu pečovala zemská školní rada. Školy měly za úkol dlouhodobě podporovat monarchii a její symbol – císaře, který zůstal poslední a „*chabou náplní rakouského státního patriotismu*“¹⁴⁸¹ v době dominance nacionalismu.¹⁴⁸² Vedle činnosti zemské školské rady se místodržitelství o místní školství zajímalo i čistě po politické linii, v rámci podpory péče o rakouské státní smýšlení. Tak v červenci 1916 na dotaz místodržitele Coudenhoveho, zneklidněného možností nežádoucí politizace českých škol, okresní hejtman Weselý hlásí, že proti žádnému učiteli nebylo nutno kvůli jeho politické činnosti zasáhnout.¹⁴⁸³

Hned počátkem války „*Pokyny pro vyučování za přítomných poměrů*“ stanovily: „*Bude tedy nejprřednější povinností každého učitele, aby mládeži sobě svěřené především na mysl uváděl povznášející jednotu, která se projevila v této době dějinně tak významně u všech národů našeho státu a jejímž výmluvným výrazem jest neochvějná věrnost k Nejvyšší osobě našeho vřele milovaného panovníka (...)*“¹⁴⁸⁴ Zdůraznit se měly i zásluhy armády ve válečných časech, jež „*vyžadují od vlasteneckého českého učitele, aby se zvýšeným úsilím a nadšením v srdcích svého žactva vzněcoval žár radostného a hrdého[,] činorodého a obětovného vlastenectví rakouského, aby budil v nich upřímný vroucí zájem na gigantickém zápase tom. (...) Učitelstvu zdejších škol národních z příčiny té se doporučuje poučovati žactvo o vznešeném vlasteneckém povolání naší armády a vypravovati jemu o zvláště pozoruhodných událostech[,] jež se sběhly v uplynulém téhodnu[,] a koncem každého měsíce stručně a přehledně je zopakovati, cvičiti*

¹⁴⁷⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königshof, Kt. 2249, Fasz. Nr. 2016, Sign 10C-G, 744/X., K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht am 7. Jänner 1910; Souhlas císaře Františka I. byl udělen podpisem dne 6. ledna 1910.

¹⁴⁸⁰ Soupis žadatelů za místo skutečného učitele pro chemii jako předmět hlavní a zeměpis s jiným přípustným předmětem jako vedlejší, charakteristika zvoleného uchazeče dr. Františka Křehlíka, Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königshof, Kt. 20225, Fasz. Nr. 2016, Sign 10C-G, 744/X., K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht am 13. April 1913.

¹⁴⁸¹ SUŠOVÁ, Veronika. Integrační role, s. 35.

¹⁴⁸² URBANITSCH, Peter. Mýtus pluralismu.

¹⁴⁸³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 623, Nr. 13.669, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. Juni 1916; tamtéž i odpověď okresního hejtmana Weselého, 30. 7. 1916.

¹⁴⁸⁴ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 304, karton 14, Pres. 26/9/14, č. 467/1914, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 19. 9. 1914 o výnosu c. k. ministra kultu a vyučování, č. III-B 1588 ai 1914/57366.

vhodné vlastenecké písně vojenské a vzbuzovati tím opravdový živý zájem pro naši ozbrojenou moc. Při úkolech slohových doporučuje se vedle obvyklých temat loyálních ze života Jeho Veličenstva a členů Nejjasnějšího císařského domu voliti vynikající události naší slavné armády a našich chrabrych vojinů.“¹⁴⁸⁵ Zemská školní rada chválí loajální projevy a akce „a vyslovuje očekávání, že dotyčné kruhy v tomto snažení – tak důležitém pro vlasteneckou výchovu mládeže – i na dále [!] neutuchnou.“¹⁴⁸⁶ A žáci jsou pak skutečně učitelé upozorňováni „na současné události válečné, aby nynější velká a pohnutá doba spolupůsobila na výchovu příštích státních občanů, kteří dovedou obětavě věnovati jmění, krev a život za císaře a vlast.“¹⁴⁸⁷ Po bohoslužbách na gymnáziu, kde císařské pojmenování obzvláště zavazovalo, byla zpívána první sloka rakouské hymny (při velkých oslavách pak celá), „aby se utužovalo rakousko-vlastenecké smýšlení v mládeži školní a posilovala upřímná oddanost ku vznešené osobě Jeho c. a k. Apoštolského Veličenstva našeho nejmilostivějšího císaře a krále Františka Josefa I. Tu hymnu zpívali jen malí žáčkové, ale starší žáci při tom mlčeli.“¹⁴⁸⁸ Po jeho smrti se všichni povinně dostavili na zádušní mši a pietní školní slavnost.¹⁴⁸⁹ Totéž ostatně probíhalo i na jiných školách. Nebožtík byl opěvován tak pompézně, až to dnes působí úsměvně (o těle zesnulého se píše jako o „Nejvyšší mrtvole“, o něm samém jako o věčném slunci říše...)¹⁴⁹⁰

Jeho místo oficiálního idolu v gymnaziálním životě zaujal nový císař Karel I. O dynastickou loajalitu usilují také proslovy ředitele i témata zadávaných prací, jak ředitel pečlivě sleduje kontrolou úkolů a hodnotí na poradách, např. „Ve všech třídách v úlohách českých i německých dáno bylo thema obsahu loyálního nebo dynastického z dějin nebo života členů Nejjasnější

¹⁴⁸⁵ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, karton 5, č. j. 218, C. k. okresní školní rada ve Dvoře Králové nad Labem ředitelstvím a správám škol dne 10. 1. 1916.

¹⁴⁸⁶ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/13/98, kt. 1, oznámení C. k. okresní školní rady Dvůr Králové n. L. místním školním radám a ředitelstvím a správám škol ze dne 22. března 1916.

¹⁴⁸⁷ SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 221; zápis o dni 1. prosince 1917.

¹⁴⁸⁸ HALÍK, Tomáš. Vliv války, s. 68; V této souvislosti sotva uvěříme tvrzení, že na slavnostním ukončení školního roku 1914–15 po přání ředitele provolat císaři „hlučné ‚Sláva!‘, což také všickni s vroucností v hlase třikrát opakovali.“, Jubilejní výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1914–15, Dvůr Králové n. L. 1915, s. 54.

¹⁴⁸⁹ XXIII. výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové nad Lab. za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L. 1917, s. 31.

¹⁴⁹⁰ SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 187.

rodiny panovnické.¹⁴⁹¹ Současně ale zemská školní rada zakázala mládeži psát si o autogramy vysokým velitelům, prý je to ruší...¹⁴⁹² Znovudobytí Lvova se slaví poučením o významu události a jednodenním zrušením výuky.¹⁴⁹³ Narozneniny císařovny Zity byly oslaveny nejen bohoslužbou, proběhla také „zdařilá holdovací stromková slavnost, při které sázeny byly školní mládeží památné stromky na dvoře školní budovy.“¹⁴⁹⁴ Zajímavé je, že slavnost zahajoval zpěv hymny Zachovej nám, Hospodine – a ukončovala píseň Kde domov můj...¹⁴⁹⁵ Stromková slavnost ostatně sloužila k utužování loajality i jindy – tak 27. října 1916 v loajální stromkové slavnosti za účasti místních hodnostářů vysázely žákyně, „které ztratily otce, bratra, [!] nebo jiného příbuzného na poli cti a slávy“¹⁴⁹⁶, 31 památných stromů (!), každý s tabulkou „Padlým Hrdinům [!] 1914–1916“¹⁴⁹⁷. Nezapomnělo se ani na zpěv hymny Zachovej nám, Hospodine...¹⁴⁹⁸

A tak nepřekvapí, že i zdánlivě vcelku apolitická charitativní akce místní dívčí školy obecné a měšťanské, dobročinný bazar výrobků žaček (často z materiálu věnovaného veřejností) ve prospěch Červeného kříže a místních válečných sirotek ve dnech 29. 6. – 1. 7. 1917, se neobešla bez halasné loajality, i když tentokrát císař nebyl hlavním hrdinou. Jak při zahájení prohlásil zástupce ředitele pořádající školy Antonín Seifert: „Jasný příklad naší vznešené a mladistvé císařovny a královny budiž všem dítkám této školy vzorem (...) Všem příslušníkům této říše, která po tak dlouhou dobu neměla láskyplné císařovny a královny, která by milostivou rukou mírnila žal a bolest poddaných, stala se císařovna a královna Zita andělem spásy, od něhož

¹⁴⁹¹ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 15/6/17, č. 233/1917, Protokol č. XIX z porady 14. 6. 1917.

¹⁴⁹² SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 21/9/16, č. 402/1916, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 14. 9. 1916, č. III-B 1127 ai 1916/53.931.

¹⁴⁹³ Jubilejní výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1914–15, Dvůr Králové n. L. 1915, s. 53.

¹⁴⁹⁴ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 18. května 1917, s. 33.

¹⁴⁹⁵ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/20/61, kt. 2, ředitelství obecné a měšťanské školy chlapecké ve Dvoře Králové n. L. 8. května 1917.

¹⁴⁹⁶ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 185.

¹⁴⁹⁷ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 185; celý zápis tamtéž, s. 182–185.

¹⁴⁹⁸ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/20/61, kt. 2, ředitelství obecné a měšťanské školy dívčí ve Dvoře Králové n. L. městské radě ve Dvoře Králové n. L. 27. října 1916.

s důvěrou očekávají toužený mír a opět šťastný, pokojný život. Všichni víme, že ať se objeví u lůžka raněných a nemocných vojáků, nebo v útulku opuštěných sirotek, nebo při jiných projevech válečné neb humánní péče, všude přináší jí obyvatelstvo vstříc náklonnost a úctu, lásku a vděčnost. Řídíce se tímto vznešeným příkladem[,] žákyně místní školy obecné a měšťanské svýma malýma ručkama vyrobily na sta krásných předmětů v ručních pracích[!] a v kreslení, pracujíce z pilnosti doma i ve škole po vyučování!“¹⁴⁹⁹ O výnos 1357,59 K se podělily Červený kříž v Praze a místní sirotčí fond po padlých vojácích.¹⁵⁰⁰

Císařská výročí se slaví pravidelně. Předmětem loajálních projevů nebyla však jen habsbursko-lotrinská dynastie – 27. ledna 1916 „*vlály na náměstí, na ulicích, na školách, na budovách úředních i soukromých prapory v barvách národních i říšských na oslavu 57. narozenin císaře Viléma I., našeho mocného a vznešeného spojence, velké říše německé císaře a krále, jehož vojska bratrsky bojují s našimi bratry na všech válečných frontách nesmírného bojiště světového.*“¹⁵⁰¹ To pamětník označil za největší pokoření české školy...¹⁵⁰²

I sami vyučující musí vysílat při oslavách deputace na okresní hejtmanství k vyjádření loajality.¹⁵⁰³ „*Dne 18. srpna dovršil náš nejmilostivější mocnár[,] císař a král František Josef Svě úctyhodné 86. narozeniny. Tohoto památného dne sůčastnil [!] se celý sbor naší školy slavných služeb Božích a byl zastoupen při holdovacím projevu, v němž zdůrazněno, že zdejší učitelský sbor spatřuje vždy v dobách míru i nebezpečí v zachování monarchie Habsburské a plné suverenitě nezbytnou podmínku existence našeho národa, a že stojí věrně k nejvyšší dynastii a obětavě plní a plniti bude vše, co požaduje nezávislost a bezpečnost naší říše.*“¹⁵⁰⁴ Účastnili se snad všech prorakouských akcí (srov. např. slavnost zbrojnoše se zatloukáním hřebů za úplatu ve prospěch válečných vdov a sirotek v zasedací síni Hankova domu¹⁵⁰⁵).

¹⁴⁹⁹ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/2/57, kt. 1, ředitelství místní školy obecné a měšťanské místní školní radě ze dne 18. července 1917.

¹⁵⁰⁰ Tamtéž.

¹⁵⁰¹ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 146 (zde ovšem omylem uveden rok 1915, jednoznačně mylný z kontextu).

¹⁵⁰² JANOUŠEK, Jaroslav. Škola za války, s. 57.

¹⁵⁰³ HALÍK, Tomáš. Vliv války, s. 68–69.

¹⁵⁰⁴ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 16. září 1916, s. 2.

¹⁵⁰⁵ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 205.

Učitelé jsou nabádáni podporovat rakouské vlastenectví studentů¹⁵⁰⁶ a propagovat státní válečné půjčky, oni i rodiče studentů, ba i studenti se do jejich upisování aktivně zapojují.¹⁵⁰⁷ „I v tomto II. roce válečném účastnila se zdejší školní mládež ochotně a s nadšením za spolupůsobení učitelstva všeho, co by zpříjemniti mohlo život našich chrabřích bojovníků v poli, jakož i všeho, co budilo zájem na osudu naší ohrožené vlasti.“¹⁵⁰⁸ Ačkoli můžeme být nedůvěřiví, pokud jde o nadšení a horlivost škol v této věci, výsledky tu nesporně byly, jak například shrnuje zápis z porady místní obecné a měšťanské školy: „Učitelstvo zdejší školy súčastnilo [!] se horlivě propagandy pro upisování 5. válečné půjčky. Jeho agitací upsáno bylo 225.200 K. Žactvo zdejší školy upsalo 1200 K. Zástupce ředitele [František Dašek] konal ve všech obcích zdejšího okresu přednášky, v nichž poučoval obecnstvo o velké výnosnosti tohoto cenného papíru a nabádal je, aby z vlastenecké povinnosti upisovalo se pokud možno nejvíce. Agitací všeho učitelstva královédvorského, kterou jakožto místní důvěrník řídil, upsáno bylo 877.850 K.“¹⁵⁰⁹ Válečných půjček bylo vypsáno osm, s rostoucí bídou i proměnou postoje k rakouskému státu byla jejich propagace stále nevděčnější, přesto nikoli neúspěšná (ještě v létě 1918 na osmou válečnou půjčku bylo agitací téže obecné a měšťanské školy upsáno 286.100 K, z toho 1300 K žactvem školy¹⁵¹⁰). „Občanstvo dobře vědělo, že [učitel – I.R.] koná pouze nepříjemnou povinnost; právem však zazlívá a dodnes zazlívá těm, kteří dělali víc, než musili. Kdo neměl pevného charakteru před válkou, ve válce jej nezískal a strach před frontou nebo touha po vyznamenání člověka s měkkou páteří dorazily.“¹⁵¹¹ Učitelé měli propagovat i řadu

¹⁵⁰⁶ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 7/5/15, č. 181/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 2. 5. 1915, č. 86; SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 4/9/15, č. 347/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 23. 8. 1915, č. 135–praes. ai 1915.

¹⁵⁰⁷ HALÍK, Tomáš. Vliv války, s. 64; srov. např.: „Ochotně a rádi [žáci i privatistky] upisovali válečné půjčky; na V. a VI. půjčku upsali 12.850 K. (...) Na V. válečnou půjčku upsal sbor 6.250 K, na VI. 5000 K., úhrnem na III.–VI. 23.050 K.“ XXIII. výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové nad Labem za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1917, s. 32–33;

¹⁵⁰⁸ SOKA Trutnov, f. Střední škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Kronika obecné a měšťanské školy chlapecké ve Dvoře Králové nad Labem, I. obvod, s. 81.

¹⁵⁰⁹ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 19. prosince 1916, s. 16.

¹⁵¹⁰ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 5. července 1918, s. 87.

¹⁵¹¹ JANOUŠEK, Jaroslav. Škola za války, s. 55.

dalších válečných sbírek – s ohlasem shrnutým jedním místním učitelem: „*Učitelé nevnucovali, rodiče nedali.*“¹⁵¹²

Byla nařízena revize školních knihoven¹⁵¹³ a knihy nevhodné vyřazeny.¹⁵¹⁴ Mohlo jít sice též o mravnostní či jazykové důvody, ale ty byly řešeny stabilně, takže se za tím skrývalo volání po odstranění najednou protirakousky hodnocených textů.¹⁵¹⁵ Na královédvorském gymnáziu byla skončena v únoru 1917 a z 1251 knih jich bylo vyřazeno 108.¹⁵¹⁶ Pozoruhodná je polovičitost nařízení v této věci. Knihy byly dány stranou, ale nikoli vyškrtnuty z inventáře, mělo o nich být rozhodnuto později.¹⁵¹⁷ Jiráskovo Temno se nemá kupovat pro žákovské knihovny – ale pokud koupeno už bylo, stačí ho přeradit do učitelské.¹⁵¹⁸ Machar byl nejen vyřazen, ale bylo také nařízeno učitelům, „*aby se vystříhali všeho, co by mohlo upozorňovati mládež na díla tohoto spisovatele, a nelze-li se vyhnouti zmínce nenápadné o něm, aby jeho působení literární bylo označeno za újmové pro Rakousko a tím i pro národ český.*“¹⁵¹⁹ Podobně byly vyřazeny z knihoven i výuky Ruské byliny.¹⁵²⁰

„*Z toho všeho lze seznati, že sbor profesorský i žáci [gymnázia – I.R.] osvědčovali museli navenek vlastenecké city rakouské. Žádná nerozvázná demonstrace proti tomu nebyla provedena, a tak ústav jak profesori, tak i žáci vyvázli bez pohromy až na ty žáky, kteří zahynuli ve válce.*“¹⁵²¹ Těch bylo patnáct a doposud je připomíná pamětní deska ve vestibulu gymnázia. Zvláště opatrní museli být profesori zapojení do Sokola, naštěstí se s podporou zemského školního inspektora Krska podařilo většinu pedagogů udržet na škole jako nepostradatelné,

¹⁵¹² TAMTÉŽ, s. 56

¹⁵¹³ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Pres. 4/12/15, č. 550/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 23. 11. 1915, č. 253 ai 1915

¹⁵¹⁴ HALÍK, Tomáš. *Vliv války*, s. 66–67.

¹⁵¹⁵ Srov. KROFTA, Kamil. *Válečné čítanky*, s. 499–519.

¹⁵¹⁶ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, č. 74/1917, Protokol č. XV z porady 14. 2. 1917.

¹⁵¹⁷ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 5/3/17, č. 91/1917, Praesidium C. k. zemské školní rady pro království České 27. 2. 1917.

¹⁵¹⁸ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Praes. 29/12/16, č. 602/1916, důvěrný výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 15. 12. 1916, č. I-1449 ai 1916/78.374.

¹⁵¹⁹ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Pres. 12/12/16, č. 568/1916, důvěrný výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 27. 11. 1916, č. 664 ai 1916.

¹⁵²⁰ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 305, karton 15, Pres. 18/12/16, č. 580/1916, důvěrný výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 13. 12. 1916, č. III-B 1900 ai 1916 / 85.161.

¹⁵²¹ HALÍK, Tomáš. *Vliv války*, s. 69.

ačkoli měli věk na povolání do armády.¹⁵²² Ostatně i v celočeském měřítku platilo, že většina učitelů „byla loajální z ryze existenčních důvodů“.¹⁵²³

Přinejmenším někteří studenti ovšem už tehdy věděli, že když je „nutili vzdávati holdy nenáviděné dynastii, (...) zpívati hymny, konati vojenská cvičení, upisovati půjčky“,¹⁵²⁴ šlo pouze o plnění vyššího nařízení. Půjčky upsali – a pak mnozí rychle prodali, peníze skončily i u vlasteneckých spolků. Sledovali veřejné dění, přísahali na národní přísahu, sháněli výňatky z propašovaných zahraničních novin, a dokonce založili tajnou studentskou organizaci, jež ovšem do dějin nevstoupila.¹⁵²⁵ Teprve 31. 10. 1918 mohli oficiálně ustavit vlastenecké Sdružení středoškolského studentstva ve Dvoře Králové n. L., podporující ziskem z vlastních veřejných vystoupení sociálně potřebné, žákovskou knihovnu i další české instituce.¹⁵²⁶

V létě 1918 vydává místní školní rada, zjevně citlivě reagující na proměnu společenských poměrů, nebývale plamennou vyhlášku *České dítě patří do české školy*, v níž zdůrazňuje význam vzdělání pro budoucnost každého jedince i celého národa a zhoubnost docházky dítěte do školy, jejíž jazyk neovládá. Proto mají všechny české děti chodit jen do české školy, což je „zákon lidskosti, národní povinnosti, zákon lásky k bezbrannému dítěti“.¹⁵²⁷ Naopak zdejší okresní školní rada ještě počátkem října 1918 informuje o změnách časů oficiálních bohoslužeb ve všední dny, jež se poprvé mají projevit 21. listopadu 1918 v úmrtí den císaře Františka Josefa I., a připomíná, že „oficiálních služeb Božích povinnen [!] jest účastniti se celý sbor učitelů.“¹⁵²⁸ Až do posledních týdnů války tedy školní instituce zachovaly proklamativní věrnost rakouskému státu, což část veřejnosti odsuzovala a „v situaci, kdy se s habsburským režimem zapletli mnozí, bylo snadné na učitele svalit disproportčně velký díl viny.“¹⁵²⁹

¹⁵²² Tamtéž, s. 66.

¹⁵²³ Michael BOROVIČKA et al., *Velké dějiny země Koruny české*, sv. XII.b. 1890–1918, Praha/Litomyšl 2013, s. 635.

¹⁵²⁴ Joska KNAP, Převrat. In: *Sjezdový památník 1890–1923*, s. 21.

¹⁵²⁵ Tamtéž.

¹⁵²⁶ XXV. výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1918–19, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1919, s. 19–22.

¹⁵²⁷ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/4/18, kt. 1, vyhláška místní školní rady ze dne 8. 8. 1918.

¹⁵²⁸ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/12/113, kt. 1, Oznámení C. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ze dne 7. října 1918.

¹⁵²⁹ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus*, s. 144.

4.7 Z rakouské do československé školy

Ve dnech 5. 10. – 4. 11. 1918 se nevyučovalo kvůli epidemii tzv. španělské chřipky. Když se studenti vrátili do lavic, čekala je nadšená slavnost na počest vzniku nového státu.¹⁵³⁰ Nejinak tomu byla i na jiných školách.¹⁵³¹ Učitelé vracejí rakouské odznaky a medaile (jubilejní odznaky, válečný kříž, medaile za statečnost).¹⁵³² Samozřejmě to hned nevyřešilo provozní problémy – demobilizace učitelů byla pomalá, takže dokonce ještě v červenci 1920 místní školní rada „žádá důtklivě, aby učiněny byly všemožné kroky o propuštění z činné služby vojenské zdejšího odborného učitele Václava Matyse, který od počátku světové války koná čin[n]ou vojenskou službu a jest za nynějšího nedostatku učitelstva nezbytně potřebným k zastávání úřadu učitelského; dle platných předpisů měl býti již demobilisován. Poněvadž není za něho náhrady[,] vyučuje síla nezkušená[,] čímž trpí nemálo celá škola.“¹⁵³³ Teprve poté byl Václav Matys rozhodnutím z 28. července 1920 z armády propuštěn.¹⁵³⁴ Kvůli úspoře topiva probíhá od listopadu 1918 sobotní vyučování ve středu odpoledne a na sobotu a neděli má žactvo dostávat „domácí úkoly a cvičení, aby mělo méně příležitosti k potulování po ulicích.“¹⁵³⁵ Teprve od 19. února 1919 se vrátilo do běžného rozvrhu.¹⁵³⁶ Gymnázium kvůli nedostatku uhlí nevyučuje od 21. prosince 1918 do 13. ledna 1919.¹⁵³⁷ Ještě v lednu 1919 se vedení místní dívčí školy obává, že bude za tři týdny muset pro nedostatek topiva přerušit výuku – v žádosti o nové uhlí argumentuje velmi vlastenecky: „Zastavení vyučování na dívčí obecné

¹⁵³⁰ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 15/12/18, č. 628/18, Protokol č. VIII z porady 2. 12. 1918.

¹⁵³¹ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 15. listopadu 1918, s. 97; SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 1, Pamětní kniha, s. 153; VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. Dějiny textilní školy, s. 143.

¹⁵³² SOKA Trutnov, f. Průmyslová škola textilní Dvůr Králové nad Labem, kt. 44, inv. č. 182, č. 170, oznámení okresnímu národnímu výboru ve Dvoře Králové nad Labem ze dne 10. prosince 1918.

¹⁵³³ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/14/119, kt. 1, místní školní rada ve Dvoře Králové n. L. okresní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 16. července 1920.

¹⁵³⁴ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/14/119, kt. 1, okresní školní rada ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 5. srpna 1920.

¹⁵³⁵ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 15. listopadu 1918, s. 98.

¹⁵³⁶ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/273, kt. 3, ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 17. února 1919.

¹⁵³⁷ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, školní rok 1918–1919, nečíslovaná část.

a měšťanské škole, jejíž mládež během války tolik trpěla ujmy[!] na svém vychování a vzdělání, mělo by velmi neblahý vliv a odpovědnost z této škody na ženském dorostu národním těžko bylo by účastněným činitelům odmítnouti před soudem veřejnosti. Národ náš potřebuje a potřebovatí bude v dohledné době zdatných sil a zvláště ženská mládež nesmí utrpěti na svém vychování a vzdělání. Nesmí nedostávat se nám uvědomělých žen a matek vychovaných pečlivě, svědomitě k úkolu připravených.“¹⁵³⁸ Nakonec tam však výuka kvůli topení přerušena nebyla, částečně k němu však došlo kvůli zabránění školních místností pro kolkování bankovek a cenných papírů (3 třídy 27.–28. 2. a 1. 3., 5 tříd 3.–10. 3. 1919). A pololetní vysvědčení tamní žáci nedostali, protože nebyly včas k dispozici nové blankety...¹⁵³⁹ Učitelé obchodní školy měli rovnou při prvním výkladu o vzniku republiky své svěřence upozornit, že „*volnost a svoboda školská neznamena uvolnění kázně a zmenšení práce, naopak za dnešních poměrů znamená přituzení práce a kázně, poněvadž toho žádá prospěch našeho národa československého [!]*.“¹⁵⁴⁰

Každopádně se během chvíle rázně změnila konkrétní náplň gymnaziální korespondence se zemskou školní radou. Ta 1. 11. nařídila oslavu ustavení nového státu a poučit žactvo „*o povinnosti býti vděčným budovatelům jeho*“.¹⁵⁴¹ 15. 11. se úředně odvolává pokyn pěstovat rakouské vlastenectví a zákaz nošení národních odznaků a zdobit školy trojbarevnými prapory.¹⁵⁴² Dne 23. 11. ruší vyřazení protirakouských knih ze školních knihoven a zákaz zpěvu vlasteneckých písní,¹⁵⁴³ Z učebnic měl být odstraněn císařův obrázek a rakouská hymna.¹⁵⁴⁴

¹⁵³⁸ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/242, kt. 3, Ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové nad Lanem místní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 16. ledna 1919.

¹⁵³⁹ SOKA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 242–245.

¹⁵⁴⁰ SOKA Trutnov, f. Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 2, Protokol porad učitel. sboru jubilejní obchodní školy král. věn. města Dvora Králové n. L., protokol o poradě 5. listopadu 1918.

¹⁵⁴¹ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 5/11/18, č. 554/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 1. 11. 1918, č. III-B 2119 ai 1918/78734. Srov. dále např. pokyn k oslavě narozenin prezidenta Masaryka, SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 307, karton 17, Pres. 27/2/19, č. 124/1919, výnos Zemské školní rady ze dne 25. 2. 1919, č. I-B 446 ai 1919/21401.

¹⁵⁴² SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 15/11/18, č. 594/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 15. 11. 1918, č. I-B 1571 ai 1918/81531.

¹⁵⁴³ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 1/12/18, č. 622/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 23. 11. 1918, č. III-B 2259 ai 1918/83541.

¹⁵⁴⁴ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/12/116, kt. 1, Oznámení okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. ředitelstvím a správám škol ze dne 19. prosince 1918.

7. 12. se účast na náboženských cvičeních a obřadech stává dobrovolnou,¹⁵⁴⁵ teprve 16. 12. končí platnost jistě již týdny ignorovaného nařízení ukládat studentům v živých jazycích témata „obsahu loajálního a dynastického“,¹⁵⁴⁶ ale týmž výnosem se doporučuje v nových podmínkách zadávat úkoly, „jimiž by sílily vlastenecké city mládeže, utvrzovalo její vědomí státní a dějinné (...)“. ¹⁵⁴⁷ Učitelé musí složit novou služební přísahu – tentokrát v ní slibovali, že budou „na svém místě ze všech sil k povznesení československé republiky pracovati.“¹⁵⁴⁸ Mají za úkol vychovávat v duchu svobody a republikánského smýšlení, aby vykořenili „jed, který nalévala do duše české mládeže bývalá vídeňská a maďarská správa.“¹⁵⁴⁹ Názvy institucí se měnily rychleji než „císařská“ záhlaví jejich úředních papírů, což někdy vzhledem k „československému“ obsahu vyvolává úsměv... Formulace některých nových nařízení budí sice pochybnosti, zda nešlo jen o mechanickou změnu pláště, ale větší svobodomyšlnost se do škol skutečně dostavila, jak dokládá např. zrovnoprávnění dívek na středních školách. Z privatistek se staly veřejné studentky.¹⁵⁵⁰ V prvním poválečném ročníku gymnázia bylo 33 studentů a 22 studentek.¹⁵⁵¹ Od dubna 1921 se na škole (jako náhrada za studijní dovolenou profesora Tomáše Hrubého) objevila poprvé i (zatímní) profesorka – latinářka Alžběta Šolcová.¹⁵⁵²

Meze této euforie svobody se však ukázaly záhy i na gymnáziu. Místní studenti si vymohli samosprávu, ale nedokázali vlastními silami zajistit dozor na chodbách, tak se ho ujali opět pedagogové. „Špatně pochopená svoboda vedla žáky k výstřelkům v chování nejen mezi sebou,

¹⁵⁴⁵ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 12/12/18, č. 646/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 7. 12. 1918, č. III-B 2385 ai 1918/86513.

¹⁵⁴⁶ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 27/12/18, č. 679/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 16. 12. 1918, č. III-B 2466 ai 1918/89519.

¹⁵⁴⁷ Tamtéž.

¹⁵⁴⁸ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 5/12/18, č. 633/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 1. 12. 1918, č. II-A 6559 ai 1918/85957.

¹⁵⁴⁹ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 5/12/18, č. 634/1918, výnos Zemské školní rady o oběžníku Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 1. 12. 1918, č. II-A 6560 ai 1918/85956.

¹⁵⁵⁰ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 6/12/18, č. 640/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 29. 11. 1918, č. III-B 2310 ai 1918/84327.

¹⁵⁵¹ XXVI. výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1919–20, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1920, s. 3.

¹⁵⁵² XXVII. výroční zpráva Stát. reál. gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1920–21, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1921, s. 1–2.

ale i k celému sboru,“¹⁵⁵³ jak ukázala hádka jednoho z činovníků samosprávy s profesorem o to, jestli se drze usmál. Student si uraženě stěžoval, tvrdil, že i jménem ostatních, žádal zadostiučinění a hrozil, že se odvolá výše. Pedagogický sbor ho potrestal čtyřmi hodinami karceru „*pro neposlušnost, nedovolenou kritiku sboru a zastírání pravdy a skutečnosti*“¹⁵⁵⁴ a studentskou samosprávu zrušil... Tím celý experiment v únoru 1919 skončil.

Asi nepřekvapí, že v těchto měsících nejméně rozjařenou místní školní kronikou je ta z německé obecné školy: „*28. října byla zhroucením armády na jižní frontě existence naší staroslavné [altehrwürdig] monarchie otřesena v základech. V celé říši vládla revoluce a na území monarchie se utvořily nové státy. Vládnoucí habsburský dům byl prohlášen za zbavený své říše a musel odejít ze země. Čechy, Morava, Slezsko a severní část Uher (Slovensko) byly spojeny do jednoho státu na republikánském základě. Českým národním shromážděním byly tyto země prohlášeny československým státem a obdržely v T. Mazarikovi [!] svého prvního prezidenta. / Od 15. prosince 1918 do 11. února 1919 neprobíhalo kvůli ubytování vojska žádné vyučování. Všechny kroky, jež byly vedením školy podniknuty kvůli uvolnění školy, zůstávaly neúspěšnými, protože údajně pro armádu žádné jiné ubytování není možné sehnat. 11. února byly konečně dětem německé školy přiděleny dvě místnosti ve staré škole, položené na náměstí, jež byly oběma vyššími třídami zabrány. V mateřské škole byl obstarán přidělením místnosti pro učební pomůcky prostor pro I. a II. třídu, takže tímto způsobem mohlo být udržováno vyučování až do konce roku.*“¹⁵⁵⁵ Od listopadu 1918 až do února 1919 bylo 26 z celkových 184 žáků přijato do české školy.¹⁵⁵⁶ V dalším školním roce, už v obvyklých prostorech, měla pak německá škola 129 žáků.¹⁵⁵⁷

Nastává bezmála dvacetiletá éra meziválečného Československa. Gymnaziální busta Františka Josefa I. byla studenty hned 28. 10. 1918 roztržena před budovou jako symbol útlatku.¹⁵⁵⁸ Dne 2. 12. 1918 byl sborem jednohlasně schválen návrh pozdějšího ředitele Tomáše Hrubého

¹⁵⁵³ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 16/2/19, č. 104/1919, Protokol č. XVI z porady 12. 2. 1919.

¹⁵⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵⁵ SOKA Trutnov, f. Obecná škola (německá) Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika Obecné školy (německé) ve Dvoře Králové nad Labem, zápis ke školnímu roku 1918–1919, nečíslováno.

¹⁵⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁵⁷ SOKA Trutnov, f. Obecná škola (německá) Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika Obecné školy (německé) ve Dvoře Králové nad Labem, zápis ke školnímu roku 1919–1920, nečíslováno.

¹⁵⁵⁸ Joska KNAP, *Převrat*, s. 21.

vypustit z názvu ústavu císařovo jméno,¹⁵⁵⁹ což ministerstvo školství a národní osvěty schválilo 22. 1. 1919.¹⁵⁶⁰ Tak se objevilo označení *Státní reálné gymnasium ve Dvoře Králové nad Labem*. Sbor, doposud vždy velmi uctivý, se na poradě 7. 1. 1919 jednohlasně pohádal s ředitelem Janem Kohoutem, jehož obvinil z nedostatku respektu k profesorům i představitelům československého státu (odmítl je svolat k návštěvě státního tajemníka ministerstva školství Františka Drtiny). Ředitel to zahořkle oznámil zemské školní radě,¹⁵⁶¹ odešel na zdravotní dovolenou¹⁵⁶² a v září téhož roku se stal ředitelem reálného gymnázia v Kolíně¹⁵⁶³ (už r. 1922 ovšem zemřel¹⁵⁶⁴). Snad mu jeho kolegové neodpustili trvalou dynastickou loajalitu, již projevoval sám i požadoval od nich. Na druhou stranu za války prokazatelně kolegy hájil před úřady, osobně zajistil ponechání Jiráskova vlasteneckého románu *U nás v žakovské knihovně*,¹⁵⁶⁵ spolu s ředitelem obchodní školy Šimou organizovali představení *Fidlovačky* v září 1917 a vítali osobně už na nádraží jeho herce.¹⁵⁶⁶ Změně poměrů ve škole se po 28. 10. nijak nebránil, dokonce pronesl projev na slavnosti na počest vzniku Československa, takže už vzhledem k jeho přeložení na stejný post nelze předpokládat přepjatost v této věci.¹⁵⁶⁷ Možná šlo o osobní spory, jež se do úředních písemností nedostaly.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁵⁹ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 15/12/18, č. 628/18, Protokol č. VIII z porady 2. 12. 1918.

¹⁵⁶⁰ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, Pres. 8/2/1919, č. 77/1919, Oznámení Zemské školní rady z 30. 1. 1919.

¹⁵⁶¹ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 4, karton 3, sign. 16/1/1919, č. 15/1919, Protokol č. XIII z porady 7. 1. 1919.

¹⁵⁶² SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 307, karton 17, Pres. 3/3/19, č. 129/1919, výnos Zemské školní rady ze dne 24. 2. 1919, č. III-C 1737/4 ai 1918/20254.

¹⁵⁶³ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 307, karton 17, Pres. 16/9/18, č. 497/1919, výnos Zemské školní rady o oběžníku Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 11. 9. 1919, č. III-C 1960 ai 1919/83261.

¹⁵⁶⁴ *XXIX. Výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1922–23*, Dvůr Králové nad Labem, Trohoř a synové 1923, s. 4: „14. prosince zemřel ředitel reál. gymnasia v Kolíně Jan Kohout, který od r. 1910 až do r. 1919 byl ředitelem zdejšího ústavu. Zásluh jeho o ústav bylo od sboru profesor. vděčně vzpomenu.“

¹⁵⁶⁵ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, č. 74/1917, Protokol č. XV z porady 14. 2. 1917, příloha se seznamem knih žakovské knihovny.

¹⁵⁶⁶ *Královédvorské listy*. Svobodomyslný týdeník, roč. V., 20. číslo, 7. 9. 1917, s. 3; *Královédvorské listy*. Svobodomyslný týdeník, roč. V., 22. číslo, 5. 10. 1917, s. 2.

¹⁵⁶⁷ Přeložení jinam na stejný post bylo nicméně v této době obvyklým řešením i u lidí výrazně spjatých s minulým režimem, jen hrstka jich byla penzionována, srov. Jan KRLÍN, *Výměny úředníků*, s. 210–253.

¹⁵⁶⁸ Národní archiv vysvětlení nenabízí, protože personálie Zemské školní rady v Praze byly již skartovány.

Ať už byly příčiny jakékoli, bylo třeba obsadit funkci ředitele. Té se ujal senior sboru, významný regionální historik Tomáš Halík,¹⁵⁶⁹ do února 1920 jako správce, poté jako ředitel. Slovy jeho nástupce Tomáše Hrubého „vedl pak ústav rukou laskavou a mírnou“¹⁵⁷⁰ až do penzionování r. 1926.

K podobné obměně došlo i na textilní škole, ovšem dosavadní ředitel František Jakubetz (1905–1918) šel v listopadu 1918 na trvalý odpočinek ze zdravotních důvodů – byl už dříve nemocen (pro dlouhodobou nemoc nebyl v úřadě téměř celý školní rok 1915–1916) a na školní slavnosti 5. 11. 1918 vznik Československa uvítal, ostatně r. 1914 byl zvolen do královédvorského městského zastupitelstva za mladočechy. Je otázkou, zda nebyl činěn zodpovědným za jisté zastarávání výuky (jak to tvrdí i anonym z r. 1915), ale ani to nebylo politické téma.¹⁵⁷¹ Místní noviny sice po převratu kritizovaly jeho údajné rakušáctví, které by ho prý stálo místo, i kdyby nezažádal z důvodu pokročilého věku a nemoci o penzionování, ale slova o jeho udavačství a absolutní neoblíbenosti se nám vzhledem k jeho volebnímu úspěchu před válkou zdají být přehnanými, tím spíše pak nerozporované přetištění tvrzení, že za války usiloval lživým snižováním počtu žáků v úředním hlášení o uzavření své vlastní školy, takže tato obvinění nevnímáme jako důvěryhodná.¹⁵⁷² Každopádně ho nahradil senior sboru Antonín Vosátka (1918–1928), za nějž se škola dále rozvíjí – především byla postavena dlouho toužebně očekávaná nová školní budova (1925–1927).¹⁵⁷³ Na místní obchodní škole (označení jubilejní, doposud nedůsledně používané, pochopitelně mizí¹⁵⁷⁴) k obměně ředitele nedošlo – Antonín Šíma (1911–1925) stál v čele školy ještě dalších 7 let. Protože šlo o městskou školu, byl do funkce povolán místním školním Kuratoriem v čele se starostou města Hynkem Šubrtem, takže jeho souznění s místním prostředím je přirozené. Rozhodně to ale nebyl odpůrce Rakouska, stačí si připomenout text jeho gratulace k 85. narozeninám císaře Františka Josefa I., v níž

¹⁵⁶⁹ REJCHRT, Ivo. 150 let od narození Tomáše Halíka. *Královédvorský sborník pro dějiny regionu 1*, Dvůr Králové n. L. 2006, s. 50–54.

¹⁵⁷⁰ SOKA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, Dodatek ke školnímu roku 1927/1928, nečíslovaná část.

¹⁵⁷¹ VAŇKOVÁ, Věra / PUŠ, Miroslav. *Dějiny textilní školy*, s. 138–143.

¹⁵⁷² *Královédvorské listy*. Organ Českého státoprávní demokracie, roč. VI, č. 27, 30. 11. 1918, s. 1–2.

¹⁵⁷³ VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. *Dějiny textilní školy*, s. 143–151, 208.

¹⁵⁷⁴ Zatímco u porady 17. září 1918 toto označení přítomné je, na další 5. listopadu 1918 už nikoli (nadále setrvává ovšem na deskách knihy protokolů...), SOKA Trutnov, f. Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 2, Protokol porad učitel. sboru jubilejní obchodní školy král. věn. města Dvora Králové n. L.; hlavičkové papíry byly ovšem používány nadále.

vzdává „(...) nejupřímnější projev nezloinné a neochvějně oddanosti. Předobrotivý Bůh nechť nechť ještě dálnou řadu let zachová našeho nejmilostivějšího a nejvznešenějšího vládce k dalšímu ještě blahu veleříše rakouské a všech pod žezlem habsburským sjednocených národů!“¹⁵⁷⁵ Po válce ho místní noviny přímo nařkly z prorakouského konjunkturalismu (např. prý dobrovolně opatřil bustu císaře Karla, na její místo dal po převratu umístit bustu Masarykovu), ale protože tak učinily státoprávní noviny poté, co přešel z jejich strany k českým socialistům (článek to vykládá jako jeho obvyklou zistnost, protože očekává jejich volební úspěch), jedná se o útok jistě tendenční, což ovšem nevyklučuje věcnou pravdivost.¹⁵⁷⁶ Přesto ve funkci setrval, jako jediný z trojice místních ředitelů středních škol, podezření tedy podle všeho nebyla vnímána jako závažná. Důležitou změnou bylo ovšem postátnění školy r. 1919, jež na jeho postu nic nezměnilo.¹⁵⁷⁷ O velkorysosti v hodnocení loajálního rakouského chování svědčí osud Františka Daška, zástupce ředitele a prozatímního správce místní obecné a měšťanské školy od r. 1915,¹⁵⁷⁸ který přímo hýřil rakouským patriotismem, okresní hejtman Alfred Weselý ho r. 1916 v hlášení místodržitelství chválil nejen jako nesmírně aktivního, ale dokonce jako pro akce státní správy „velmi dobře využitelného“¹⁵⁷⁹, což jinak u nikoho jiného ze čtrnácti činovníků okresu tehdy nominovaných na státní ocenění neuvedl. Ještě v létě 1918 Dašek „konal ve všech českých obcích zdejšího okresu přednášky, v nichž poučoval občanstvo o výnosnosti VIII. válečné půjčky a nabádal je, aby z vlastenecké povinnosti upisovalo, pokud

¹⁵⁷⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 950, příloha: Ředitelství Jubilejní měřské obchodní školy ve Dvoře Králové nad Labem Vysoké c. k. kabinetní kanceláři ve Vídni 17. srpna 1915.

¹⁵⁷⁶ Článek s titulem *Přesvědčení?*, Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 2, 11. 1. 1919, s. 4; V přespršitím čísle byla sice otiřtěna Šimova obrana, ale novinami byla vyvracena, Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 4, 25. 1. 1919, s. 2.

¹⁵⁷⁷ *Jubilejní almanach. 100 let od založení Veřejně obchodní školy*, s. 8–10, 49.

¹⁵⁷⁸ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/5/25, kt. 1, Oznámení C. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. ze dne 29. května 1915 (opis); řízením školy byl dlouhodobě pověřen po smrti předchozího ředitele Josefa Gaislera (srov. SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/5/27, kt. 1, Oznámení C. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. ze dne 14. července 1915), ale vykonával ji též po dobu jeho předchozí nemoci (srov. SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/8/4, kt. 1, Oznámení C. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n. L. ze dne 28. listopadu 1914); snad byl František Dašek léty řízením školy bez řádné hodnosti ředitele ještě více motivován k prorakouskému aktivismu... K letům jeho provizoria možno pro srovnání uvést situaci jeho předchůdce Josefa Gaislera, který byl rovněž pověřen vedením školy provizorně, ale definitivním ředitelem se stal necelé čtyři měsíce po smrti předchozího ředitele Leopolda Stockého (SOkA Trutnov, f. Střední škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Kronika obecné a měřské školy chlapecké ve Dvoře Králové nad Labem, I. obvod, s. 48, 53).

¹⁵⁷⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1043, No. 27706, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. September 1916, koncept návrhu okresního hejtmana Weselého.

mu možno, nejvíce[.] a řídil jakožto okresní důvěrník ‚Ústřední sběrný českého učitelstva a profesorstva‘ upisovací akci celého okresu.“¹⁵⁸⁰ Vznik Československa přivítal jako pád okovů našeho národa¹⁵⁸¹ („Vítej, zlatá svobodo“¹⁵⁸², jak napsal do kroniky) a ve své funkci zůstal až do r. 1922, kdy byl dokonce jmenován inspektorem českých menšinových škol v Trutnově!¹⁵⁸³

Úsměvným projevem kontinuity i šetrnosti je pak rozhodnutí starosty města Holuba z roku 1920 (!) ve věci žádosti místní školní rady, aby pro každou místní školu byla opatřena alespoň jedna mapa Československa: se zakoupením státní mapy, a to pro každou třídu, se mělo vyčkat, „až přesně budou upraveny hranice Těšínska[.] a možno nově zakoupené mapy nalepiti na staré mapy býv. říše rak-uh.“¹⁵⁸⁴ Dalším kontaktem s „budováním státu“ bylo povolání definitivní učitelky Anny Stuchlíkové z místní obecné školy dívčí na státní obecnou školu v Nové Báni na Slovensku dne 3. 11. 1919. Plat jí byl zachován týž, ale výhodou za toto stěhování byly diety 40 Kč denně vyplácené ministerstvem s plnou mocí pro Slovensko.¹⁵⁸⁵ I Dvůr Králové nad Labem se tedy stal svědkem snahy vyřešit personální problémy nového státu u míst úředníků a učitelů na Slovensku, která tam měla zajistit rozvoj (česko)slovenské společnosti, ale posléze byla předmětem kritiky jako ubírání chleba slovenským adeptům.¹⁵⁸⁶ Školství se samozřejmě stalo součástí nové státní reality. To se promítlo zvláště ve využití nové občanské výchovy, jež měla vedle všeobecných mravních hodnot posilovat též občanské, humanistické a demokratické citění mládeže. Tato mravní výchova současně do jisté míry

¹⁵⁸⁰ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 5. července 1918, s. 87.

¹⁵⁸¹ SOKA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 15. listopadu 1918, s. 95.

¹⁵⁸² SOKA Trutnov, f. Střední škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Kronika obecné a měšťanské školy chlapecké ve Dvoře Králové nad Labem, I. obvod, s. 106.

¹⁵⁸³ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/5/27, kt. 1, Oznámení okresního školního úřadu ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ze dne 9. března 1922.

¹⁵⁸⁴ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/14/120, kt. 1, místní školní rada ve Dvoře Králové n. L. okresní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 12. července 1920 a rozhodnutí starosty města z 16. 7. 1920; nutno však uznat, že otázka Těšínska byla řešena právě v této době a rozhodnuta 28. července 1920, srov. KLÍMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII. 1918–1929*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2000. ISBN 80-7185-328-3, s. 185–186.

¹⁵⁸⁵ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/20/59, kt. 2, okresní školní rada ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 8. 4. 1920.

¹⁵⁸⁶ Srov. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Zv. 1., Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997. 360 s., [14] s. obr. příl. ISBN 80-86142-64-7, s. 84–89, 154–157.

kompenzovala slábnutí role náboženství ve škole – nikdo neměl být nucen k bohoslužebným úkonům a výuka náboženství byla sice teoreticky povinná, ale bylo snadné požádat o zproštění této povinnosti (stačila žádost obou rodičů příslušnému okresnímu úřadu). Přesto katolická církev svou roli – vzhledem k antiklerikálnímu hnutí, jež po válečném organizačním rozvratu prodělávalo novou vlnu mobilizace – v podstatě obhájila.¹⁵⁸⁷ Tak jako u volebního práva, též ve školství došlo ke zrovnoprávnění žen. Ačkoli stále převládala představa o ženě v domácnosti, nabídka vzdělání pro ně se rozšiřovala, protože dívky byly již díky koedukaci připuštěny jako řádné žákyně i na chlapecké školy, kde byly dříve jen tolerovány jako privatistky. Navíc vznikaly i nové školy dívčí. Povinný tělocvik se týkal i dívek. Pro učitelky přestal být povinným celibát a byla zavedena jejich rovnoprávnost s muži, i když v praxi nesamozřejmě. Každopádně byla zavedena parita pohlaví (polovina míst na všech školách je určena pro muže a druhá pro ženy, na chlapeckých školách mají být ředitelé a na dívčích ředitelky). Postupně se zvyšuje i počet vysokošolaček.¹⁵⁸⁸ První ženy se dostaly i do královédvorské místní školní rady – byly ovšem jen čtyři mezi jedenácti muži...¹⁵⁸⁹

V meziválečných učebnicích dějepisu či občanské výchovy lze také nalézt zachycení Habsburků jakožto obrazu mstivého nepřítele, kritiku habsburské vlády jakožto národního úpadku, vnímání Němců a Maďarů jako utlačovatelů a opěvování vzniku Československa jako spravedlivého vyvrcholení dějin – s důrazem na zahraniční odboj a osobnost T. G. Masaryka. Zajímavé ovšem je, že zde téměř zcela chybí explicitní myšlenka čechoslovakismu, ostatně nepřítomná i v tehdejších osnovách.¹⁵⁹⁰ Zdůrazňování kontinuity s českým středověkým

¹⁵⁸⁷ KASPER, Tomáš, ed., KASPEROVÁ, Dana, ed. a PÁNKOVÁ, Markéta, ed. *"Národní" školství za první Československé republiky*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 353 stran. První republika; svazek 9. ISBN 978-80-200-2891-4, s. 28–30, 35–41; BALÍK, Stanislav *et al.* *Český antiklerikalismus*, s. 142–148.

¹⁵⁸⁸ KASPER, Tomáš, ed., KASPEROVÁ, Dana, ed. a PÁNKOVÁ, Markéta, ed. *"Národní" školství za první Československé republiky*, s. 67–83; CIKHART, Roman. *Padesát let Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách 1880–1930*. Praha: Zemský ústřední spolek jednot učitelských v Čechách 1932, s. 109; K požadavkům učitelek srov. též Oběžník Zemské jednoty učitelek v Čechách z dubna 1919 (SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/278, kt. 3): Protože učitelé prosazují své uplatnění na dívčích školách, měly by mít učitelky prostor pro uplatnění na školách chlapeckých a zákon, aby polovina všech míst na všech školách byla obsazena ženami.

¹⁵⁸⁹ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 2, III/21/4, Městský úřad města Dvora Králové n. L. Okresní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 22. ledna 1921; tamtéž, Protokol o volbě zástupců učitelstva škol českých obecných a občanských 11. ledna 1921.

¹⁵⁹⁰ ŠMAJSTRLOVÁ, Dana. *Idea čechoslovakismu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938*. In: HUDEK, Adam, ed., KOPEČEK, Michal, ed. a MERVART, Jan, ed. *Čecho/slovakismus*.

státem, oceňování husitství i negativní obraz Němců a Maďarů ovšem upozorňuje na slabinu tohoto úsilí, protože „je zřejmé, že akcentovaná témata posilující národní identitu mladé generace nově vzniklého státu jsou ryze česká a mohla tak zapůsobit především na českého čtenáře.“¹⁵⁹¹ Navíc pravděpodobně nejpoužívanější meziválečná učebnice – Pekařova – pohlížela například na husitství a pobělohorskou dobu odlišně než jinak zdůrazňované Masarykovo pojetí českých dějin. Československému školství nelze zjevně upřít jistou demokratickou autonomii, i když to současně do určité míry oslabovalo jeho ideové „prostátní“ působení.¹⁵⁹² Vznik Československa pronikl i do čítanek a učebnic literatury, ale i zeměpisu.¹⁵⁹³ Nespornou kontinuitu s oslavami císařů lze nalézt ve školních oslavách, spjatých tentokrát s postavou prezidenta Masaryka.¹⁵⁹⁴ Je ostatně symbolické, že v prvním mezipatře gymnázia byla – místo někdejší císařské busty – postavena busta Masarykova...¹⁵⁹⁵ Ve 30. letech navštěvovalo české obecné veřejné školy v Čechách 0,73 % žáků německé národnosti, německé pak 0,37 % žáků českých. Na Moravě šlo v obou případech o přibližně

Vydání první. Praha: NLN, 2019. 478 stran. ISBN 978-80-7422-679-3, s. 243–260; GRACOVÁ, Blažena. Školní výuka dějepisu jako prostředek formování národní identity mládeže po vzniku Československa. In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ, Barbara, ed. *1918: rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jego założenia, konsekwencje i znaczenie w czeskich/czechosłowackich i polskich podręcznikach szkolnych*. Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 57–74.

¹⁵⁹¹ GRACOVÁ, Blažena. Školní výuka dějepisu, s. 73.

¹⁵⁹² NĚMEC, Mirek. Škola mezi národem a státem. Dějepis na středních školách v meziválečném Československu. In: ŠUSTOVÁ, Magdaléna, ed. *Dějiny ve škole - Škola v dějinách*. 1. vyd. V Praze: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2010. 219 s. Historia scholastica, sv. 1. ISBN 978-80-86935-13-3, s. 47–60.

¹⁵⁹³ TOMÁŠEK, Martin. Sto let posilování a oslabování vědomí naší státnosti ve světle dobových učebnic a čítanek. In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ, Barbara, ed. *1918: rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jego założenia, konsekwencje i znaczenie w czeskich/czechosłowackich i polskich podręcznikach szkolnych*. Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 101–110; BAAROVÁ, Barbara. *Obraz první Československé republiky v dobových učebnicích geografie*, tamtéž, s. 157–169.

¹⁵⁹⁴ Srov. např. studentskou akademii na oslavu 75. narozenin T. G. Masaryka, SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, školní rok 1924–1925, nečíslovaná část.

¹⁵⁹⁵ Nejprve tu stálo Masarykovo sádrové poprsí, ale k desátému výročí republiky věnoval továrník Josef Sochor pro tento účel škole bronzovou bustu T. G. Masaryka od místního rodáka (a bývalého studenta gymnázia) Otty Gutfreunda, XXXV. *výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1928–29*, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1929, s. 8, 13.

0,2 %.¹⁵⁹⁶ Ideál jazykově rozděleného školství, kdy děti nejsou ohrožovány poněmčením nebo počestěním, byl tedy téměř bezezbytku naplněn. Stát podporoval přechod českých dětí z německých škol (už 22. 11. 1918 Ministerstvo školství a národní osvěty vyzývá ke zřizování přechodných hodin češtiny pro takové žáky¹⁵⁹⁷), i ve Dvoře Králové nad Labem najdeme žádosti rodičů o přestup dítěte z německé do české školy.¹⁵⁹⁸ Počet žáků německé školy od září 1918 do září 1919 klesl z 184 na 129.¹⁵⁹⁹ K docházce dětí do školy jejich jazyka jistě nemálo přispěla i liberalizace legislativy pro menšinové školství. Podle tzv. Metelkova zákona (Č. 189 z r. 1919) a dalších norem se snížil počet dětí ve věku povinné školní docházky z pěti na tři roky a s ministerským souhlasem mohla být škola zřízena i pro nižší počet žáků. Tyto školy byly vyňaty z působnosti obcí a okresů a podřízeny přímo zemským školním radám (od r. 1921 Ministerstvu školství a národní osvěty), takže je již na rozdíl od Rakouska nebylo možné tak snadno paralyzovat odporem na úrovni měst a okresů. Navíc bylo možné formou nuceného nájmu a nuceného prodeje zajistit prostory pro menšinovou školu. Za daných okolností přestaly být menšinové školy závislé na soukromém financování, protože získaly snadno plnou státní podporu. Většina mateřských škol byla postátněna a rovnou tak vznikaly i další. Nutno však podotknout, že ač byl tento zákon formulován univerzálně, v praxi byl uplatňován zvláště ve prospěch Čechů, jejichž počet menšinových škol rychle rostl (dobový příklad: otevření české menšinové školy pro 12 žáků, uzavření německé menšinové školy pro 30 žáků...). Ostatně pro nové české menšinové školy vznikají nové budovy, zatímco němečtí žáci zůstávají ve svých původních, často starých budovách. V německém prostředí byl tak tzv. Metelkův zákon stále častěji vnímán jako součást prvorepublikových křivd.¹⁶⁰⁰ A stížnost německých poslanců Společnosti národů, která udávala do konce r. 1920 144 německých škol a 1036 německých tříd zrušených podle paragrafu 9 tohoto zákona, tento dojem rozhodně netlumila.¹⁶⁰¹

¹⁵⁹⁶ MAREK, Pavel. *Lex Perek a jeho osud*, s. 126.

¹⁵⁹⁷ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/4/18, kt. 1, vyhláška Místní školní rady král. věnn. města Dvora Králové n. L. ze dne 4. ledna 1919.

¹⁵⁹⁸ Srov. např. SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/4/20, kt. 1, žádost Anny Hiltšchrové školní radě ve Dvoře Králové n. L. o přeřazení její dcery Emilie z německé obecné školy do české, přijata 17. ledna 1919.

¹⁵⁹⁹ SOKA Trutnov, f. Obecná škola (německá) Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika Obecné školy (německé) ve Dvoře Králové nad Labem, zápis ke školnímu roku a 1918–1919 a 1919–1920, nečíslováno.

¹⁶⁰⁰ ŠIMÁNĚ, Michal. *České menšinové školství*, s. 73–81, 195; KASPER, Tomáš, ed., KASPEROVÁ, Dana, ed. a PÁNKOVÁ, Markéta, ed. *"Národní" školství*, s. 25–27; KAPRAS, Jan. *Vývoj našeho mateřského školství*, II. část, Národní listy 10. 12. 1930, roč. 70., č. 338, s. 1.

¹⁶⁰¹ ZVÁNOVEC, Mikuláš. *Národnostní školské spolky*, s. 158–159.

Na druhé straně nutno připomenout, že r. 1920 (tedy ještě po prvních změnách) připadá v Čechách na jednu českou třídu obecné školy 344 obyvatel, zatímco na jednu německou pouze 308 (na Moravě šlo o poměr 304:282 a ve Slezsku o 325:289) a ve školním roce 1921–1922 disponuje 30procentní německá minorita českých zemí v různých typech středních škol 32–47 % ústavů (v počtu žáků a tříd je poměr pro Čechy příznivější, což však jen dokládá větší naplněnost a horší podmínky i vybavení českých tříd), navíc došlo k jistému poklesu počtu obyvatel hlásících se k německému jazyku, resp. národnosti. Němcům zůstává k dispozici dokonale rozvinutá síť kvalitních škol od obecných po vysoké. Změny ve školství lze proto přes mírný úbytek německých škol celkově hodnotit jako pročeské, ale nikoli protiněmecké.¹⁶⁰²

Ve sledovaném regionu každopádně dochází k rozvoji českého menšinového školství, jež nejlépe reprezentuje Dubenec – česká obecná škola, r. 1919 změněná z matiční na zemskou, je od r. 1927 rozšířena o měšťanskou a v l. 1932–1933 je pro ně vybudována i nová budova, která slouží svému účelu doposud.¹⁶⁰³ Novou budovu (po požáru staré r. 1918) získala r. 1920 i postátněná, druhdy matiční škola v Žirči.¹⁶⁰⁴ Postátněna byla i matiční škola v (Dolním) Nemojově, později doplněná o expozituru v nedaleké nově vybudované dětské ozdravovně.¹⁶⁰⁵ Naopak královédvorská německá obecná škola – rovněž spravovaná centrálně jako menšinová – přišla o jednu ze svých tříd, takže nově byla jen trojtřídní.¹⁶⁰⁶

První republika obecně dopřála školství opět více volnosti, takže naše metafora „*vzdělání na příděl*“ pominula. Bohužel se později vrátila v období protektorátní i poúnorové nesvobody, kdy opět stát silně omezoval chod škol, přísně stanovoval témata a působení instituce, způsoboval z rasových, třídních či jiných politických důvodů odchod některých studentů (tentokrát nikoli na frontu, ale do výroby nebo vězení), někdy bránil už jejich přijetí. Dnes naštěstí nic z toho neplatí a školy se těší velké svobodě, pro změnu na ně ovšem silně působí diktát neosobních finančních analýz ve jménu úspor. I zde lze tedy najít spojitost se zkoumanými událostmi: „*Protože se šetřilo všude jinde, jen aby co nejvíce peněz zůstalo na válku, uvažovali rozhodující činitelé již o tom, že střední školy, které vykazují malý počet žáků,*

¹⁶⁰² KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, s. 84–90, 187–189; MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948*, s. 221–224.

¹⁶⁰³ VOLŠIČKA, Karel. *Dubenec*, s. 19–31.

¹⁶⁰⁴ KRŠKOVÁ, Dagmar. *100 let české školy v Žirči 1895–1995*, s. 5; *Místopis soudního okresu královédvorského*, 157.

¹⁶⁰⁵ *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 74, 107–108.

¹⁶⁰⁶ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/316, kt. 3, Okresní školní rada ve Dvoře Králové n. L. místní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 3. září 1920.

mají býti zrušeny. Takový osud hrozil i zdejšímu ústavu [tj. gymnáziu – I.R.], kdyby válka byla déle trvala.“¹⁶⁰⁷

Jedno dědictví fungování škol za první světové války je pro nás naprosto samozřejmé, jen si je neuvědomujeme: „*Vyučovací hodina v dnešním rozsahu, tedy třičtvrtěhodinová, byla zavedena v rámci úsporných opatření během první světové války.*“¹⁶⁰⁸ Šlo o zkrácení oproti dřívějším 50–55 minutám. Jediný válečný „příděl“, který pak patrně nikdo nechtěl odbourat...

Školství svým působením na mladé lidi má přirozeně velký časový přesah – většina prvorepublikových úředníků a dalších vzdělavců absolvovala středoškolské vzdělání právě v posledních dekádách habsburské monarchie, byla tedy jejím vzdělávacím systémem dlouhodobě ovlivněna...¹⁶⁰⁹ A totéž lze říci i pro dopad takto ovlivněného prvorepublikového školství pro další složitá období české společnosti. I proto je důležité věnovat tomuto tématu pozornost, již si nesporně zaslouží.

¹⁶⁰⁷ HALÍK, Tomáš. Vliv války, s. 62.

¹⁶⁰⁸ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři*, s. 42.

¹⁶⁰⁹ MACKOVÁ, Marie. Německojazyčné střední školství, s. 138, 164–165; COHEN, Gary B. *Education*, s. 267.

5. Identita a loajalita

5.1 Cesta k zachycení složitého fenoménu

V metodologickém úvodu jsme si již přiblížili složitost pojmu identita a zvolili jsme si její pojetí jako produktu sociální praxe, jež se projevuje specifickým chováním, zvláště prezentací určitých hodnot a loajalitou k nim. A právě loajalita jakožto přihlášení se k určitým hodnotám pro nás bude hlavním klíčem k analýze cítění královédvorské společnosti. Soudíme ovšem, že se jedná o fenomén prolínajících se vazeb, a to především k národu, státu a náboženství, i když nelze pominout ani profesní, regionální, genderové nebo třídní aspekty. Například: „*Politická mobilizace na úrovni jednotlivých zemí spočívala na fúzi dynastických, národních a regionálních motivů*“¹⁶¹⁰. Nešlo ovšem jen o politiku. Ostatně očekávanou identitu (či přinejmenším „profesionální čest“) rakouského státního úředníka a učitele jsme již zmínili v předchozích kapitolách. A například u židů se i sama národní identita neodvozuje tolik od jazyka a politického programu a váže se především na sociální vazby.¹⁶¹¹

A ačkoli si uvědomujeme různorodost těchto vlivů a nutnou obezřetnost před přeceněním národního momentu,¹⁶¹² před první světovou válkou vnímáme jako dominantní právě vazby národní. Jak pro sledovanou dobu tvrdí dokonce i velký kritik přeceňování nacionalismu Jeremy King¹⁶¹³: „*Nenárodní loajality se objevovaly pouze jako ty ‚méně [důležité] než národní‘. Dokonce když se loajality k Habsburkům objevovaly jako ty ‚více [důležité] než národní‘, učinily tak jako pouhé sečtení národních částí, jako společný politický jazyk pro národní komunitu v zemi.*“¹⁶¹⁴

To vše činí tento fenomén obzvláště obtížným k popisu a interpretaci. Pokusíme se o to v následujících podkapitolách, pohříchu se nevyhnutelně prolínajících: Češi, Němci a židé; Národnostní střety za války; Císařské oslavy a péče o loajalitu; Protirakouská činnost za války;

¹⁶¹⁰ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. I. díl, s. 26.

¹⁶¹¹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013. 367 s. ISBN 978-80-7432-294-5, s. 5.

¹⁶¹² Srov. KLADIWA, Pavel. *Národ jako jediné hodnotící kritérium? České země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie*. *Český časopis historický = The Czech Historical Review* Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 113, č. 4 (2015), s. 989-1008.

¹⁶¹³ Tamtéž, s. 1000–1001.

¹⁶¹⁴ KING, Jeremy Rupert Nicolas. *Budweisers into Czechs and Germans: a local history of Bohemian politics 1848-1948*. 2nd print., and 1st pbk. print. Princeton: Princeton University Press, 2005. xv, 284 s. ISBN 0-691-12234-2, s. 113.

Znamení přerodu v letech 1917–1918; Nový stát; Loajalita stará a nová; Ženy a válka a Loajalita na mapě města.

5.2 Češi, Němci a židé

Už výše jsme naznačili nesamozřejmost použití kategorie národa jako nástroje pro popis společnosti r. 1914. Uznáváme potřebu zvážit, zda národní myšlenky nezůstaly omezeny na inteligenci a elity, zda pronikaly do širokých vrstev obyvatelstva.¹⁶¹⁵ Už při rozboru školství ve městě, zvláště při založení českého gymnázia na podporu české národní vzdělanosti a kultury, jsme si kladli otázku, zda nešlo jen o jakýsi import z mobilizovaného vnitrozemí na nevyhraněnou a domněle zaostalou jazykovou hranici, jak je někdy interpretováno národní hnutí v posledních dekádách monarchie.¹⁶¹⁶ Právě případ gymnázia (r. 1888–1890), ale též podpory menšinového školství v okolí jsme ovšem zhodnotili tak, že Dvůr Králové nad Labem tehdy fungoval v otázce národního cítění „samozásobitelsky“, tedy nikoli jako pouhý objekt vnější manipulace. Naše přemýšlení však nesmí zůstat omezeno na školství. Jak bychom mohli dále zjistit národní smýšlení obyvatelstva?

Jistou možnost nám nabízejí samy úřady: Sčítání lidu. Statistická data odlišovala Čechy a Němce již dříve,¹⁶¹⁷ zlomem je ovšem rok 1880, odkdy v Předlitavsku sčítání lidu zahrnovala i ukazatel „obcovací řeč“, který se sice sám o sobě formálně k národnosti nevyjadřuje, ale v praxi byl vnímán právě jako projev příslušnosti k patřičné národnosti, a to i v případě národně nevyhraněných osob. I proto se stal předmětem spekulací o zkresleních a účelovém nátlaku při sbírání dat.¹⁶¹⁸ „*Byť je otázka, zda a hlavně v jaké kvalitativní míře se s národní ideologií identifikovaly zejména dolní vrstvy obyvatelstva, velmi obtížně řešitelná, považujeme za prokázané, že dobové číselné údaje o počtu příslušníků jednotlivých obcovacích řečí (národnosti) plnily důležitou roli v procesech rekonstrukce, konstrukce a symbolizace národnosti.*“¹⁶¹⁹ Už dříve jsme z toho pro jednoduchost odvozovali, že lidé deklarující češtinu jako svou obcovací řeč jsou Češi – a s němčinou Němci.

¹⁶¹⁵ KLADIWA, Pavel. Národ jako jediné hodnotící kritérium?, s. 989–1008.

¹⁶¹⁶ Srov. JUDSON, Pieter M. *Guardians of the Nation*, s. 66–99.

¹⁶¹⁷ ŠTAIF, Jiří. Multietnicita a statistika v českých zemích, 1780–1880. In: Kárník, Zdeněk, ed. *Sborník k problematice multietnicity: české země jako multietnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848-1918*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1996. 130 s. ISBN 80-85899-17-5, s. 13–42.

¹⁶¹⁸ ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 231–232; KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika*. I. díl, s. 25–33, 155–203.

¹⁶¹⁹ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika*. I. díl, s. 25.

K čemu takto dospějeme? Ve Dvoře Králové nad Labem žilo podle sčítání lidu r. 1880 6 655 osob (5 816 s českou obcovací řečí, tj. 87 %, zatímco 839 s německou obcovací řečí); r. 1890 8 583 osob (7 140 s českou obcovací řečí, tj. 83 %, zatímco 1443 s německou obcovací řečí); r. 1900 10 916 osob (9 406 s českou obcovací řečí, tj. 86 %; zatímco 1486 s německou obcovací řečí), r. 1910 15 051 osob (13 624 s českou obcovací řečí, tj. 91 %, zatímco 1337 s německou obcovací řečí). Ve městě se sice objevily i osoby jiné než české nebo německé řeči (r. 1900 jich bylo 5, r. 1910 pak 90), ale jednalo se o okrajový jev.¹⁶²⁰ Pro zajímavost můžeme doplnit výsledek soukromého sčítání lidu ve městě z r. 1909: 13 951 (12 425 Čechů, tj. 89 %, zatímco 1526 Němců).¹⁶²¹ Soukromé sčítání bylo tehdy oblíbeným způsobem, jak doložit zkreslení oficiálního sčítání nátlakem zaměstnavatelů apod. Pozoruhodné je, že zde přinesl o dvě procenta nižší podíl Čechů než oficiální sčítání lidu o rok později. Nicméně vztaženo na dynamicky se rozvíjející město s velmi proměnlivým počtem obyvatel se možná zlovůle prolíná s jinými nepřesnostmi, takže je sporné vnímat tento procentuální rozdíl jako doklad nějakého nátlaku. I kdyby tomu tak bylo, měl by být u oficiálního sběru dat protiněmecký spíše než protičeský...

První kapitolu jsme končili výsledky prvního československého sčítání lidu z roku 1921. Připomeňme si, že podle něj ve Dvoře Králové nad Labem žilo 13 290 osob. Nebyla u nich zjišťována obcovací řeč, ale přímo národnost. Tu československou uvedlo 12 009 osob, tedy 90 %, zatímco německou 1 124, židovskou 41, jinou 5, cizozemců bylo 111. K židovské národnosti doplníme, že ji uvedlo jen 19 % osob, jež se přihlásily k izraelskému vyznání (těch bylo 217).¹⁶²² Srovnáváme tu přitom jen dva počty. Pomiňme prozatím úvahu, zda to byli nutně titíž lidé. U židů se tedy budeme muset zastavit samostatně.

K politickému významu sčítání lidu r. 1921 lze doplnit nepokoje, k nimž došlo na Královédvorskú v německých obcích Kocléřov a Dolní Vlčkovice. Prováděli ho čeští sčítací komisaři dotazy v němčině, ale zapisovali ho česky, což pobouřilo některé místní Němce, kteří měli podezření na úpravu výsledků ve prospěch Čechů, sčítání bránili a vynutili si v jednom případě vydání, v druhém dokonce spálení sčítacích archů. Sčítání bylo obnoveno až po příchodu četnictva a v případě Dolních Vlčkovic krátce i vojska. Viníci násilností byli odsouzeni k odnětí svobody (dva na jeden týden, jeden na dva měsíce).¹⁶²³

¹⁶²⁰ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 35, 53.

¹⁶²¹ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 216.

¹⁶²² *Statistický lexikon obcí v Čechách*, s. 111.

¹⁶²³ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*. II. díl, s. 124–129.

Ačkoli proklamace své obcovací řeči byla dobově pojímána jako přihlášení k národu, úplnou jistotu nám ve skutečnosti nedává. Zůstávají jisté pochybnosti. Co by tedy mohlo posloužit jako další projev aktivní identifikace s národem?

Spolky. Spolkový život byl tehdy organizován převážně na národnostním principu, jak se ostatně ukazovalo i spoluprací na různých národně motivovaných akcích, někdy i přímo názvem. A i když se spolky lišily velikostí, obecně se nemohly spokojit s úzkou elitou, musely mít větší přesah. S jakými hlavními spolky se obyvatelé Dvora Králové nad Labem před první světovou válkou setkávali?

Česká spolková aktivita sahá ovšem daleko před válku... Nejstarší zmínky se týkají dokonce ještě období před r. 1860 – byli to divadelní ochotníci (zmínění poprvé asi r. 1822), česká knihovna (od r. 1845) a zpěvácký kroužek (snad od r. 1852).¹⁶²⁴ K plnému rozvoji spolků v českých zemích došlo ovšem právě až po obnovení konstitučního života a uvolnění poměrů v 60. letech 19. století.¹⁶²⁵

Symbolem i dějištěm spolkového života se stalo postavení Hankova domu – českého divadla. Tento záměr se zrodil po smrti Václava Hanky (r. 1861), zde proslulého zvláště jako nálezce Královédvorského rukopisu r. 1817. Vznikl proto zvláštní sbor, který shromažďoval prostředky, i když rozhodující byla finanční účast obce. Válka r. 1866 situaci jistě zkomplikovala, přesto k položení jeho základního kamene došlo v rámci velkolepé národní slavnosti k 50. výročí nalezení rukopisu za účasti Františka Palackého, Františka Ladislava Riegra, Karla Sladkovského, Eduarda Grégra i Jana Evangelisty Purkyně. Stavba sama ovšem proběhla teprve v letech 1873–1874 a stala se nejen dějištěm divadelních představení zdejšího ochotnického spolku (od 60. let nazývaného Hanka), ale též dalších vlasteneckých událostí. Ochotnický spolek Hanka míval poč. 20. století přibližně 40–50 členů. Celkem víme o uvedení více než 330 kusů, jež nastudoval, což rozhodně není málo. Mimoto pořádal např. silvestrovské slavnosti a spolupracoval s dalšími spolky.¹⁶²⁶

¹⁶²⁴ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 15–20.

¹⁶²⁵ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 510–521.

¹⁶²⁶ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 5–9; ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 21–28, 47–55; FIALA, Rudolf. *Historie Hankova domu a divadla*. In: *Hankův dům a další rukopisné památky ve Dvoře Králové nad Labem*. Dvůr Králové nad Labem: Město Dvůr Králové n.L., 2004. 88 s. ISBN 80-239-4002-3., s. 11–50; TÝŽ, *O práci spolku divadelních ochotníků „Hanka“*, tamtéž, s. 51–62; VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 213–219.

K rukopisné tradici se už svým názvem hlásil pěvecký spolek Zábój (zal. 1861), nazvaný po bojovném pěvci, který vyhnal Franky z Čech.¹⁶²⁷ V prvním období měl maximálně 70 činných členů, v průměru 30. Z jeho akcí možno zmínit například účast na svatojánských slavnostech, organizovaných pražským Hlaholem r. 1862, brněnských cyrilometodějských slavnostech r. 1863, ale též pěvecko-hudební akademii u příležitosti stříbrné svatby císařského páru r. 1879. Vznikl také ženský pěvecký spolek Ludiše (zal. 1871 – v této době byly ženské spolky stále ještě nesamozřejmé, v českých zemích jich r. 1875 bylo jen 55¹⁶²⁸), který vystupoval obvykle společně se Zábójem, s nímž r. 1894 splynul. Počátkem r. 1914 měl – už jako Pěvecká jednota Zábój – 77 členů (60 činných, 2 čestné a 15 přispívajících) a pořádal četné pěvecké a společenské akce a koncerty (od r. 1903 též osvětové, tzv. lidové koncerty – zdarma). R. 1892 se z něj vydělil orchestr jako hudební spolek Dvořák, r. 1913 měl 45 členů. I nadále ovšem oba spolky spolupracovaly.¹⁶²⁹

Rozvoji společenského života byla určena Občanská beseda (zal. r. 1874) se sídlem v Hankově domě, která sloužila vzhledem k vysokým členským poplatkům především místní honoraci a měla až do 80. let utrakvistický ráz. Teprve r. 1888 se čeština stala jediným jazykem spolku, tehdy o 89 členech. Koncem 19. století provozovala pro své členy čítárnu a zajišťovala přednášky, ale snad nejdůležitější bylo poskytování besedních prostor pro ostatní spolky (Zábój, Slavoj, Ústřední matice školská, Národní jednota severočeská). S rozmachem spolkové nabídky ovšem ztrácela prostor pro své aktivity, Občanská beseda stagnovala, až byla r. 1911 svými posledními 18 členy pro nečinnost rozpuštěna. Její jmění (skoro 1,5 tis. K) bylo rozděleno mezi místní české spolky a instituce.¹⁶³⁰

Dlouhodobě nejvýznamnějším zdejším spolkem byla tělovýchovná jednota Sokol. Pokusy o její založení ve městě začaly již v září 1862 (tedy už v prvním roce po vzniku pražské jednoty¹⁶³¹), ale ač hned zahájila tělovýchovnou činnost, její stanovy vznikly až r. 1863 a schváleny byly

¹⁶²⁷ Srov. VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 113–119, kde je nejen text básně, ale i zanícená dobová interpretace.

¹⁶²⁸ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 124 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 11. ISBN 80-7106-380-0, 69–72; zde i výslovná zmínka o královédvorském spolku Ludiše, s. 71.

¹⁶²⁹ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 28–33, 60–76; VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 220–222.

¹⁶³⁰ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 33–35, 44, 87–92.

¹⁶³¹ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 510–512: 17. ledna 1862 byly schváleny její stanovy, 16. února 1862 proběhla ustavující valná schůze.

v dubnu 1864. R. 1867 město navštívil osobně Miroslav Tyrš. V 60. letech měl spolek max. 82 členů, r. 1877 71 členů. Cvičení (částečně přímo v Hankově domě) kombinoval s vlasteneckými výlety (jeho členové také s tábory lidu r. 1868, např. na nedaleké Zvičině; výbor zdejšího Sokola telegramem podpořil poslance protestující proti dualismu), zúčastnil se též slavnosti položení základního kamene Národního divadla a spolupracoval s dalšími místními spolky na kulturních a vzdělávacích akcích (zábavy, přednášky), částečně ve prospěch stavby tělocvičny. Např. na II. slet se r. 1891 do Prahy vypravilo 88 místních členů. Důležitým mezníkem bylo vybudování vlastní výstavné sokolovny v l. 1895–1896. Na nákladnou stavbu (rozpočet byl na 22,6 tis. zlatých) přispělo i město a další místní spolky. Počátkem roku 1914 měl místní Sokol 577 členů, vlivem mobilizace jejich počet do konce téhož roku klesl na 306. Sokolské myšlenky šířil i v okolních obcích, kde vznikaly další jednoty.¹⁶³²

Praktický ráz měl sbor dobrovolných hasičů (zal. r. 1873), který dokonce v 70. letech 19. století (v době přechodné krize místního Sokola) představoval nejpočetnější a nejvlivnější místní spolek (r. 1876 zahrnoval 90 mužů vyzbrojených, 25 nevyzbrojených a 120 přispívajících členů). Hned po svém vzniku získal moderní dvouproudovou stříkačku se sacím zařízením, r. 1892 už přímo parní stříkačka. Vedle výcviku a nasazení k hašení požárů občas zajišťoval též kulturní akce (koncert, ochotnické představení nebo ples). R. 1898 byla s podporou obce vybudována hasičská zbrojnice v srdci města (přímo u kostela), která sloužila svému účelu až do r. 2010! Do r. 1923 sbor vyrazil k 1755 požárům. R. 1914 měl 237 členů (2 čestné, 129 činných, 106 přispívajících), sociálně velmi různorodých – ve výboru se tu potkával továrník, lékař a právníka s řemeslníky a dělníkem.¹⁶³³

Od 80. let se počet spolků dále zvyšuje. V části věnované školství jsme již popsali činnost místních odborů Ústřední matice školské (zal. 1882) a Národní jednoty severočeské (zal. 1885). Zde tedy jen připomeňme jejich plamenný vlastenecký ráz, pořádání veřejných akcí a oblibu –

¹⁶³² ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 35–39, 114–129; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 94–102, VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 225–226.

¹⁶³³ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 39–43, 129–136; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 103–106; https://www.idnes.cz/hradec-kralove/zpravy/hasici-ve-dvore-kralove-dostali-darek-za-29-milionu-novou-stanici.A101116_204629_hradec-zpravy_klu (28. 2. 2022): Vlastnictví dobrovolných hasičů nebylo zpochybněno, takže posledních 40 let užívání, když ve městě už existovala jednotka profesionálních hasičů, platila těm dobrovolným nájem, což se změnilo právě až přesunem do nového zázemí r. 2010.

Národní jednota severočeská tu r. 1910 měla 336 členů, k Matici se tu r. 1914 hlásilo 224 mužských členů, a to existoval i ženský odbor, jehož početnost není známa.¹⁶³⁴

Do současnosti zanechal svou stopu zvláště literární a čtenářský spolek Slavoj (zal. r. 1881), nazvaný symbolicky po postavě z Královédvorského rukopisu (ostatně druhovi Záboje z téže básně...¹⁶³⁵). Navazoval na předchozí méně velkorysé pokusy. Iniciátorem a po 15 let i jednatelem byl Jan Josef Langner, později vídeňský novinář.¹⁶³⁶ Počet členů rostl výjimečným tempem – už r. 1885 šlo o 275 osob, před první světovou válkou pak kolísal přibližně mezi 220–250 osobami. Podařilo se mu pronikat nejrůznějším sociálním prostředím: z 255 členů (1909) bylo 68 žen, 62 dělníků a 8 učňů, což byla většina, přitom lidé jinak ve společnosti z různých důvodů sociálně nebo politicky znevýhodňovaní. Nacházíme tu ovšem samozřejmě i úředníky (37), řemeslníky (27), obchodníky (10), učitele (10), majitele továren (7), profesory (7), lékaře (5), hostinské (4), advokáty (3), duchovní (2) soukromníky (2) i lékárníka (1), rolníka (1) i akademika (1), kteří naopak patřili na čelná místa veřejného života. Už v prvním desetiletí spolek získal asi 3 tisíce knih a odebíral 21 časopisů, ale čelil trvalým problémům se zajištěním místností pro svou činnost, a tak se často stěhoval, což představovalo nemalou komplikaci. Posléze zřídil i čítárnu, jež se osamostatnila jako Riegrova veřejná čítárna. Mimoto spolek pořádal literární (recitační a pěvecké) a zpočátku i přednáškové večery. Činnost za války komplikovalo povolání části činovníků na vojnu, přesto spolek svou činnost zachoval (r. 1915 měl 5 697 knih a 273 členů). Na základě novátorského zákona o veřejných knihovnách z r. 1919 měla mít každá obec s více než 400 obyvateli veřejnou knihovnu (obce nad 10 tis. ob. navíc s profesionálním knihovníkem). Optimálním řešením bylo přeměnit dosavadní spolkovou knihovnu v obecní, což se stalo r. 1921. Název Slavoj si zachovala – a má ho i nyní, stejně jako budovu, již získala r. 1935.¹⁶³⁷

Od 80. let můžeme zmínit i dělnické spolky, jako byly podpůrný tkalcovský spolek Polaban a vzdělávací textilní spolek (zal. r. 1882). Nejvýznamnější byla Národně sociální vzdělávací

¹⁶³⁴ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 92–113.

¹⁶³⁵ Srov. např. VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 113–119.

¹⁶³⁶ REJCHRT, Ivo. *145 let od narození Jana Josefa Langnera*. In: Královédvorský sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 1, (2006,) s. 54–57.

¹⁶³⁷ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 76–87; PEŠKOVÁ STANÍKOVÁ, Marta a HULÍKOVÁ, Šárka. *Městská knihovna Slavoj ve Dvoře Králové nad Labem*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: Městská knihovna Slavoj, 2011. 112 s. ISBN 978-80-254-9154-6, s. 9–23.

a podpůrná jednota Havlíček (zal. 1899), zajišťující vedle osvětových přednášek též ochotnická představení, a Dělnický dům (zal. 1909).¹⁶³⁸

Ze spolků sklonku 19. století nutno zmínit místní odbor Klubu českých turistů (zal. 1897), vedený energickým profesorem místního gymnázia PhDr. Janem Kropáčkem až do r. 1909, kdy opustil Dvůr Králové nad Labem (v l. 1915–1927 se stal jednatelem Ústředí pražského Klubu českých, resp. československých turistů). R. 1900 Klub koupil chatu na kopci Zvičina (původně v držení německého majitele, 1898–1900 přechodně v rukou Národní jednoty severočeské), dominantě celého regionu, jež se stala oporou místní české turistiky.¹⁶³⁹ Dodáme-li, že v obci Zvičina bylo při sčítání lidu téhož roku zjištěno 471 Němců a žádný Čech,¹⁶⁴⁰ národně politický rozměr tohoto úsilí je zjevný. Zvičina se stala místem národnostních šarvátek: Češi a Němci tu zkusili postavit rozhlednu (místodržitelstvím zamítnuto), r. 1909 byla rozbita skla a zničeno vnitřní vybavení zmíněné české chaty, téhož roku byli čeští účastníci výletů kamenováni německými výrostky, přestavba objektu na moderní chatu r. 1913 byla dlouho blokována protesty (německého) soudního okresu v Hostinném, který se dovolal až k vídeňskému správnímu soudu. R. 1913 dosáhla Zvičina návštěvnosti skoro 10 tis. osob zapsaných v pamětní knize (zatímco r. 1897, posledním v režii německého majitele, jich bylo 1572 Čechů a 532 Němců). Německou odpovědí bylo, že obec Hostinné jakožto majitel sousedních pozemků nechalo v dubnu 1914 své pozemky přímo vedle chaty oplotit a zalesnit, aby zabránili výhledu z chaty na Krkonoše...¹⁶⁴¹

Už předchozí odstavec naznačil, že spolky nevyhnutelně riskovaly přesah do politiky. Zatímco výše se jednalo spíše o důsledek národního zaměření, jindy byl záměr už od začátku politický – vzniklo zde např. několik národně sociálních spolků, zvl. Politický a národohospodářský klub strany národně sociální Chelčický (zal. 1911). Katolické hodnoty tu hájily Lidový spolek

¹⁶³⁸ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 56, 168; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 36–49.

¹⁶³⁹ ŠÍL, Jiří. Jan Kropáček a Klub českých turistů. In: *Královédvorská. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2, (2007), s. 66–70. ŽÁČKOVÁ, Irena. Dr. Jan Kropáček, průkopník české organizované turistiky. Podíl středoškolského profesora na vzniku fenoménu české turistiky na přelomu 19. a 20. století. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav, bakalářská práce 2018; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 120–130.*

¹⁶⁴⁰ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 200; v hostinském soudním okresu žilo jen 0,9 % Čechů.

¹⁶⁴¹ MARTINEK, Karel. *Zvičina*, s. 378–409.

křesťansko-sociální pro Dvůr Králové a okolí (zal. 1907) a Sdružení české mládeže křesťansko-sociální pro Dvůr Králové a okolí (zal. 1910).¹⁶⁴²

Nesmíme však zapomenout na spolky německé. Z části o školství již některé známe: Königinhofer deutscher Schulkreuzverein (zal. 1888; do té doby hrál tuto roli obdobný spolek v nedalekém převážně německém Huntířově, zal. 1882), Ortsgruppe Bezirk Königinhof des Deutschen Schulvereins (zal. 1891), Deutscher Turnverein (zal. 1892) a Deutscher pädagogischer Verein für den politischen Bezirk Königinhof (zal. 1897).¹⁶⁴³ Zjistili jsme též, že na předměstí Podhart' fungovala od r. 1884 německá škola financovaná Schulvereinem.¹⁶⁴⁴ I když podmínky pro zřízení místní veřejné německé školy byly naplněny už r. 1890, což r. 1892 akceptovala zemská školní rada, královédvorské městské zastupitelstvo její zřízení zbrzdilo o dva roky. Nicméně od r. 1894 zde tedy skutečně existuje veřejná německá škola, od r. 1897 v nové vlastní budově.¹⁶⁴⁵ Zánikem školy Schulvereinů skončila nejviditelnější praktická akce německého spolkového života.

R. 1908–1909 místní německou školu navštěvovalo 181 německých a 96 českých dětí. Srovnáme-li tuto školu s ostatními čtyřmi místními „základními“ (tedy obecnými či měšťanskými) školami, na nichž v té době studovalo 2064 žáků (z toho 16 německých),¹⁶⁴⁶ pohybuje se i počet žáků této školy (12 % všech) i počet německých žáků (8 % všech) kolem obvyklé desetiny obyvatel, jež se při sčítání lidu hlásila k německé obcovací řeči. Skutečnost, že místní židovští podnikatelé právě německou školu dlouhodobě finančně podporovali, takže mohla svým žákům nabídnout zdarma nejen školní potřeby, ale také oblečení a obuv,¹⁶⁴⁷ na jednu stranu motivovala některé chudé české rodiče, na druhé straně byla zdrojem konfliktů. Pro činnost německých spolků byl Turnvereinem přímo v srdci města vybudován též samostatný Německý dům (Deutsches Haus). Sbírký na něj byly zahájeny r. 1888, stavba proběhla v l. 1891–1892 a stála 140 tis. K. Jednalo se o reprezentativní stavbu, která sloužila Němcům celého okresu.¹⁶⁴⁸

Z dalších německých spolků lze jmenovat například Ortsgruppe Königinhof der Union der Textilarbeiter Österreichs (1901–1905), Verein der Deutschen für den politischen Bezirk

¹⁶⁴² ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 46.

¹⁶⁴³ Tamtéž, s. 165–169; BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof*, s. 249.

¹⁶⁴⁴ BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof*, s. 248–249.

¹⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 249.

¹⁶⁴⁶ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, 217.

¹⁶⁴⁷ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 30.

¹⁶⁴⁸ BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof*, s. 250–251.

Königinhof (zal. 1902), Ortsgruppe Königinhof des Vereins der Privatbeamten Österreichs (zal. 1908) nebo Verein der Chemiker Koloristen in Königinhof und Umgebung (zal. 1908).¹⁶⁴⁹ Pokud bychom chtěli na závěr provést zhodnocení královédvorských spolků v letech 1860–1914, napočítáme jich celkem 103. Z nich 84 mělo český název a 19 německý.¹⁶⁵⁰ K poměru českého a německého spolkového života lze uvést jako příklad počet členů místních školských organizací: Zatímco Ústřední matice školská tu měla 112 členů mužského odboru a nejasný počet žen, Deutscher Schulkreuzer Verein in Königinhof tu měl 45 členů.¹⁶⁵¹ A zatímco místní Sokol měl r. 1907 342 členů, Deutscher Turnverein in Königinhof jich o rok dříve uváděl 134.¹⁶⁵² I když německá účast relativně předstihovala jejich přibližně desetinový podíl na populaci, německé spolky za českými „početně zaostávaly a jejich vliv na kulturní život ve městě byl zanedbatelný.“¹⁶⁵³ Naopak české spolky, z nichž některé měly i několik set členů, do života Dvora Králové promlouvaly výrazně.

Je ovšem nutné zastavit se ještě u místních židů – a tedy židů vůbec.

V zásadě se v těchto desetiletích po původním izolovaném ortodoxním židovství k mezitím již tradiční německé identifikaci přidávalo i českožidovské hnutí a sionismus.¹⁶⁵⁴ O dynamice tohoto vývoje svědčí, že zatímco r. 1890 asi 2/3 židů v Čechách uváděla jako svou obcovací řeč němčinu, už r. 1900 se jich přes 54 % přihlásilo k češtině.¹⁶⁵⁵ Židé totiž museli reagovat na společnost vyžadující ve stále větší míře národní identifikaci. Radikalizace požadavku národního sjednocení vedla k vyloučení národních nepřátel. Odpor k „nezačleněným“ židům se stal testem národní jednoty s ambicí překlenout kulturní a třídní rozdíly. Tak se zrodil moderní antisemitismus.¹⁶⁵⁶ Židé byli vnímáni jako národní nepřátelé, pomáhající Němcům a vykořisťující českého dělníka i českého zákazníka (někdy došlo i na bojkot židovských obchodníků).¹⁶⁵⁷ Nejprve se antisemitismus soustředil na potírání liberalismu, poté se přesunul

¹⁶⁴⁹ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky*, s. 165–169.

¹⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 165–169.

¹⁶⁵¹ Tamtéž, s. 95.

¹⁶⁵² Tamtéž, s. 116.

¹⁶⁵³ Tamtéž, s. 138.

¹⁶⁵⁴ KIEVAL, Hillel J. *Formování*; STROBACH, Vít. *Židé*; KOŘALKA, Jiří. Národní identita Židů v českých zemích 1848–1918 mezi němečtvím, češtvím a sionismem. In: VALENTA, Jaroslav, ed. a TOMASZEWSKI, Jerzy, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti = Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. 192 s. ISBN 80-85899-80-9, s. 9–25.

¹⁶⁵⁵ KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva*, s. 96.

¹⁶⁵⁶ STROBACH, Vít. *Židé*, s. 22–63.

¹⁶⁵⁷ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů"*, s. 151–199.

hlavně proti socialismu.¹⁶⁵⁸ Antisemitismus měl ovšem i nábožensky motivovaný proud: „*Oprávněný antisemitismus je založen na obraně proti zlým skutkům ‚Židovstva‘, které se řídí nemorálními zásadami Talmudu.*“¹⁶⁵⁹ Dokonce i kdybychom pominuli absolutní morální nepřijatelnost antisemitismu, vyznívá absurdně, že „*nacionalistický a katolický tisk se předháněl v publikaci antisemitských článků odsuzujících údajné spojenectví Židů se sociální demokracií a roli Židů jako vykořisťovatelů a velkokapitalistů a pranýřujících židovskou menšinu jako zásadního nepřítele českého národa.*“¹⁶⁶⁰ Symbolem antisemitismu se stala hilsneriáda,¹⁶⁶¹ ale protižidovských násilností bylo mnohem více.¹⁶⁶² Ani asimilace do českého tábora židy problémů nezbavovala.¹⁶⁶³ Během první světové války pak židovská aktivita na podporu rakouského státu, konfrontace s kulturně odlišnými haličskými válečnými uprchlíky a obviňování židů z účasti na černém trhu vztahu Čechů k židům a českožidovskému hnutí jako takovému rozhodně neprospěla. Sionismus přečkal toto období úspěšněji.¹⁶⁶⁴

Antisemitismus nebyl bohužel českou specialitou. Naopak: v německojazyčném prostředí v Rakousko-Uhersku byl zastoupen tak výrazně, že koncem 19. století „*Vídeň byla tehdy jediným evropským hlavním městem se zvoleným antisemitským vedením města. Vídeň nebyla jen německá, byla též protižidovská.*“¹⁶⁶⁵ Nejvlivnější podoba vídeňského antisemitismu byla ta křesťanskosociální, asimilaci židů Vídeň nepřála.¹⁶⁶⁶ Antisemitismus ovšem reagoval na místní podmínky. V Praze, kde bylo v posledních dekadách monarchie německy mluvící obyvatelstvo politicky v defenzívě, ztraceno v českém moři (Němci v Praze r. 1910 tvořili 6,1 % obyvatel a židé 6,3 % – přičemž z židů se polovina hlásila k Němcům a polovina k Čechům¹⁶⁶⁷), by byl antisemitismus zbytečným tříštěním sil – „*Jakožto malé menšiny v Praze*

¹⁶⁵⁸ Tamtéž, s. 200

¹⁶⁵⁹ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů"*, s. 111–150, citace ze s. 145.

¹⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 245.

¹⁶⁶¹ STROBACH, Vít. *Židé*, s. 51–63; KOVTUN, Jiří. *Tajuplná vražda: případ Leopolda Hilsnera*. Vyd. 1. Praha: Sefer, 1994. 574 s. Judaika; sv. 4. ISBN 80-900895-9-3; FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů"*, s. 272–303.

¹⁶⁶² FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů"*, s. 246–271.

¹⁶⁶³ STROBACH, Vít. *Židé*, s. 110–149.

¹⁶⁶⁴ KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva*, s. 233–273.

¹⁶⁶⁵ BELLER, Steven. *Vienna and the Jews 1867-1938: A cultural history*. 1. Publ. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 10, 271 s. ISBN 0-521-40727-3, s. 188.

¹⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 188–206.

¹⁶⁶⁷ HAVRÁNEK, Jan. *Židé mezi Čechy a Němci v Praze*. In: VALENTA, Jaroslav, ed. a TOMASZEWSKI, Jerzy, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti = Żidzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. 192 s. ISBN 80-85899-80-9, s. 27–35.

*se liberální němečtí křesťanští a němečtí židovští měšťané navzájem příliš potřebovali, než aby si mohli dovolit nějakou náboženskou nebo rasovou roztržku.*¹⁶⁶⁸ Antisemitismus tu nebyl tolerován, svazek mezi německy mluvícími židy a ostatními byl velmi těsný, židé byli aktivními činovníky německých organizací.¹⁶⁶⁹ „*Hlavní německé organizace v Praze nikoho neprověřovaly po náboženské stránce. Společná potřeba obrany liberalismu a zájmů měšťanstva sváděla v německé společnosti dohromady křesťany i židy.*“¹⁶⁷⁰

Jak promlouvalo židovství do života Dvora Králové nad Labem? Židé se v důsledku právních omezení ve městě do první třetiny 19. století vůbec nevyskytovali, ve druhé třetině vzácně, teprve v důsledku liberalizace 60. let 19. století byli židé zrovnoprávněni a v 60.–90. letech 19. století proběhla výrazná židovská imigrace do Dvora Králové nad Labem. Často pocházela z židovských komunit ve Velké Bukovině nebo Hořic, nejzámožnější Židé přicházeli však z větších měst (mj. z Liberce a Vídně). Místní židé nejprve podléhali židovské obci ve Velké Bukovině, teprve r. 1883 byl ve Dvoře Králové nad Labem zřízen židovský hřbitov, r. 1891 postavena synagoga a po provizoriu náboženského spolku vzniká r. 1893 samostatná královédvorská židovská náboženská obec. Počet osob židovského vyznání ve Dvoře Králové nad Labem v posledních desetiletích monarchie neustále rostl, jak bylo zjevné při sčítání lidu: (r. 1873 23), r. 1880 124, r. 1890 190, r. 1900 238 a konečně r. 1910 332 – tedy 2,2 % všeho obyvatelstva. Teprve r. 1921, jak již víme, došlo k poklesu na 217 osob.¹⁶⁷¹ K původu většiny místních židů lze doplnit, jak se změnil počet židovských věřících v obcích zmíněných jako jejich původní bydliště – Velké Bukoviny (1857: 178; 1910: 7) a Hořic (1857: 405; 1910: 135).¹⁶⁷² Ve Velké Bukovině židovská komunita prakticky zanikla (r. 1905 byla tamní synagoga prodána jako ruina k hospodářskému využití a sloužila k uskladnění dřeva).¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁸ COHEN, Gary B. *Němci v Praze*, s. 135.

¹⁶⁶⁹ Tamtéž, s. 134–140, 200–202; ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?*, 84–89.

¹⁶⁷⁰ COHEN, Gary B. *Němci v Praze*, s. 215.

¹⁶⁷¹ VITNER, David. *Židé*, s. 30–35; WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 28–32, 39; KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 53–56. Srov. též KEILOVÁ-MOTYKOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl a židovská obec ve Dvoře Králové nad Labem*. In: *Královédvorský sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 1*, (2006) s. 32–42.

¹⁶⁷² WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 39, 41.

¹⁶⁷³ VITNER, David. *Židovská komunita ve Velké Bukovině od konce 17. století do třicátých let 20. století*. In: *Královédvorský sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2*, (2007) s. 10–26, 22.

Sám počet ovšem nedokáže objasnit význam této komunity pro život Dvora Králové nad Labem. Přestože tu najdeme i židovské dělníky, drobné obchodníky (např. ve 20.–30. letech 20. století bylo ve městě 14 židovských obchodů) a úředníky (včetně 7 továrních a bankovních ředitelů), důležitá byla místní židovská inteligence (např. ve 30. letech 5 právníků a 5 lékařů) a především 14 místních továrnických rodin, např. Weissovi, Mandlovi, Deutschovi, Neumannovi či Pickovi.¹⁶⁷⁴ Na předválečném národně odlišeném seznamu firem ve městě nacházíme jejich jména výhradně mezi těmi německými, na seznamu těch českých není uvedeno ani jedno...¹⁶⁷⁵ A protože se často aktivně hlásili k německému jazyku a společnosti a disponovali velkým majetkem, v podstatné míře přispěli na stavbu místního Německého domu (Deutsches Haus), vybudovaného ostatně v těsném sousedství synagogy postavené o rok dříve, a podporovali finančně i svou účastí také činnost německých spolků, jejichž vznik ostatně často iniciovali. Navíc jejich štědré dary místní německé škole nejen zpříjemňovaly docházku německých žáků, ale přilákaly též nemálo dětí z chudých českých rodin. Připomeňme si, že ve školním roce 1908–1909 tam chodilo vedle 181 německých žáků 96 českých, tedy třetina. V němčině probíhaly též židovské náboženské obřady a až do r. 1936 byly v tomto jazyce vedeny také zasedací protokoly i pamětní kniha zdejší židovské obce.¹⁶⁷⁶ Podpora německé menšiny místními židy byla tedy naprosto zásadní a snese srovnání s pražskými poměry, o nichž jsme mluvili výše.¹⁶⁷⁷

Českých židovských asimilantů zde bylo málo, ačkoli od počátku 20. století jejich počet přec jen částečně narůstal. Je nicméně symbolické, že odbor Národní jednota českožidovská ve Dvoře Králové nad Labem sice r. 1893 vznikl, ale již r. 1902 se dobrovolně rozpustil. Českožidovské hnutí tu velkého výsledku nedosáhlo.¹⁶⁷⁸ Dokladem může být i seznam židovských absolventů královédvorského gymnázia, jichž bylo v letech 1898–1908 10 a v letech 1909–1918 16,¹⁶⁷⁹ což vzhledem k příslovečnému důrazu kladenému v židovském prostředí na vzdělání nebylo na 20 let mnoho, přitom výhoda gymnázia přímo ve městě byla tak velká, že se zde mohli vzdělávat jistě i studenti sice znalí češtiny, ale hlásící se k německému.

¹⁶⁷⁴ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 57–59, 105–106; VITNER, David. *Židé*, s. 49–54.

¹⁶⁷⁵ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 105–106; ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, 216–217. Dále ovšem Šubrtovo tvrzení částečně upravíme.

¹⁶⁷⁶ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 61; VITNER, David. *Židé*, s. 36–38; ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, 217; WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 28–32.

¹⁶⁷⁷ VITNER, David. *Židé*, s. 38.

¹⁶⁷⁸ Tamtéž, s. 40–41.

¹⁶⁷⁹ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 16–17.

Z výrazných osobností lze zmínit především Karla Gutfreunda (1851–1912), místního drobnějšího podnikatele, který vlastnil nejprve malou barvírnu příze s 25 zaměstnanci, jež se ocitla bez práce, údajně kvůli bojkotu německými továrníky, a poté byl spolumajitelem cihelny. Zastával funkce ve vedení města (člen zastupitelstva), městské spořitelny, židovské obce (jednatel), Sokola (jednatel a pokladník), byl členem školské rady, kuratoria zdejší obchodní školy i realistické strany. Jeho syn Oto, slavný výtvarník, hned počátkem první světové války vstoupil do Roty Nazdar!, účastnil se krvavých bojů na Sommě a na jeho vlasteneckém zápalu nic nemění ani jeho pozdější kolize s francouzským právem, jež ho z legie vyřadila,¹⁶⁸⁰ protože k boji za Československo se posléze vracel i ve své tvorbě.¹⁶⁸¹ Otův bratr Emil, sám člen královédvorského Sokola,¹⁶⁸² ještě koncem 50. let 20. století vzpomínal, „že život naší rodiny v tomto městě nebyl tak snadný, jak by se zdálo. Byli jsme jediná česká židovská rodina ve městě. (...) V té době byli opravdu židé většinou Němci, a tak naše postavení nebylo lehké. Pro Čechy jsme byli ‚židi‘, pro Němce jsme byli ‚čeští židi‘ a pro německé židy jsme byli ‚Češi‘.“¹⁶⁸³ Tvrzením o jediné českožidovské rodině ve městě přeháněl, například mezi předválečnými podporovateli Ústřední matice školské a Národní jednoty severočeské nalezneme i několik dalších jmen místních židů (dokonce i továrníka Antonína Bauera),¹⁶⁸⁴ ale naprostou dominanci německého cítění mezi královédvorskými židy vystihl přesně.

Situace byla nepřehledná i kvůli tomu, že mnozí židé byli bilingvní a národnostně indiferentní, bez ambice přihlásit se k Němcům i Čechům. „Královédvorští Židé tak klidně mohli navštěvovat Německý dům, posílat děti do německých škol a podobně[,] a přesto se při sčítání

¹⁶⁸⁰ VITNER, David. *Židé*, s. 43–46; CÍSAŘOVSKÝ, Josef. *Oto Gutfreund*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. 111 s., [189] s. obr. příl. *Současné umění*; sv. 20, s. 57–58, 89–92; FILIP, Jiří. *Legionáři v boji za vznik Československa: legionáři okresu Trutnov*. Vyd. 1. Dvůr Králové nad Labem: V nakl. Fortprint vydaly ČsOL - Jednota Mladá Boleslav a Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci s Městským muzeem Dvůr Králové nad Labem a Krkonošským muzeem Správy Krkonošského národního parku Vrchlabí, 2011. 182 s., [1] složený l. obr. příl. ISBN 978-80-86011-46-2, s. 122–123.

¹⁶⁸¹ Srov. např. sošku Voják roty Nazdar, 1924–1925 (GUTFREUND, Otto a ZEMINA, Jaromír, ed. *Oto Gutfreund: Městské muzeum ve Dvoře Králové n.L.* Dvůr Králové nad Labem: Město Dvůr Králové nad Labem, [2009]. 47 s. ISBN 978-80-260-0608-4, s. 37), doposud užívané logo Československé obce legionářské (FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 126) nebo vlys Návrat legií, 1921–1923, pro průčelí Legiobanky (CÍSAŘOVSKÝ, Josef. *Oto Gutfreund*, s. 67–69, obrazové přílohy 55–61).

¹⁶⁸² VITNER, David. *Židé*, s. 44.

¹⁶⁸³ CÍSAŘOVSKÝ, Josef. *Oto Gutfreund*, s. 90.

¹⁶⁸⁴ VITNER, David. *Židé*, s. 42–43.

lidu hlásit k českému jazyku jako k obcovací řeči,¹⁶⁸⁵ někteří byli pak obviňováni z neupřímného prospěchářství při veřejné deklaraci příslušnosti k českému národu. Třeba židovský podnikatel Ludvík Dubský (spolumajitel tkalcovny o 20 zaměstnancích¹⁶⁸⁶) byl ještě r. 1910 vnímán jako národnostně nejistý,¹⁶⁸⁷ ačkoli už od 90. let chodil do Sokola. Přitom v realitě německého rázu židovské obce i valné většiny nejbohatších podnikatelů a českého rázu města bylo žádoucí mít přinejmenším korektní vztahy oběma směry.¹⁶⁸⁸

Byla tu samozřejmě ještě další možnost – přihlášení se k sionismu. Ovšem místní sionistické hnutí zde hrálo jen doplňkovou roli, i když tu r. 1908 vznikl místní odbor spolku Theodor Herzl.¹⁶⁸⁹ Větší přehled dává až sčítání lidu r. 1921, kdy (nově zjišťovanou) židovskou národnost ve městě uvedlo 41 osob, zatímco k izraelskému vyznání se jich přihlásilo 217. Pokud bychom pominuli možnost národně židovsky cítících křesťanských konvertitů či bezvěrců, k židovské národnosti se hlásilo jen 19 % místních židovských věřících.¹⁶⁹⁰ Přitom právě tato abstrakce je zjednodušující, protože sionisté byli většinou lidé sekularizovaní,¹⁶⁹¹ ačkoli celkem vzácně nikoli členové židovské obce.¹⁶⁹² Přesto se jí nevyhneme. Celostátně prostým poměřením těchto dvou položek zjistíme 54 % osob židovské národnosti z počtu vyznavačů židovské víry, ovšem v Čechách to bylo jen 15 %.¹⁶⁹³ Procento židů hlásících se k židovské národnosti bylo tedy silně podprůměrné v celostátním, ale mírně nadprůměrné v zemském měřítku. Přitom nelze automaticky tvrdit, že kdo se přihlásil k židovské národnosti, hlásil se k sionismu (aktivních sionistů mezi nimi byl ve skutečnosti jen zlomek), ač to tak bylo obecně vnímáno.¹⁶⁹⁴ Vzniká tak statisticky nežádoucí situace. Povolení této možnosti volně si zvolit židovskou národnost nezávisle na jazyku a víře – tedy národnost subjektivně, nikoli objektivně

¹⁶⁸⁵ Tamtéž, s. 47.

¹⁶⁸⁶ KÁBRT, Aug. *Vývoj průmyslu*, s. 60.

¹⁶⁸⁷ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 217.

¹⁶⁸⁸ VITNER, David. *Židé*, 46–47.

¹⁶⁸⁹ Tamtéž, 48–49.

¹⁶⁹⁰ *Statistický lexikon obcí v Čechách*, s. 111.

¹⁶⁹¹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?*, s. 49.

¹⁶⁹² KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*. II. díl, s. 201; Srov. též KOELTZSCH, Ines. *Praha rozdělená i sdílená: česko-židovsko-německé vztahy 1918-1938*. Překlad Petr Dvořáček. Vydání první. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 342 stran. *Židé - dějiny - paměť*; svazek 03. ISBN 978-80-7422-421-8, s. 54–55: Z 5959 osob, jež se přihlásily v Praze k židovské národnosti, jich tvořili katolíci „necelý tucet“; V úvahu samozřejmě připadali i lidé bez vyznání.

¹⁶⁹³ Tamtéž, s. 198.

¹⁶⁹⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?*, s. 64–65.

pojată – mělo své četné odpůrce a málem bylo pro sčítání r. 1930 změněno. Bylo to přirozeně politikum: židovská národnost odčerpávala osoby, jež by se jinak přihlásily k Němcům, ale také k Čechům.¹⁶⁹⁵

Když jsme si tedy přiblížili královédvorský česko-německo-židovský propletenec, můžeme si položit otázku, jak spolu tyto nejasně ohraničené společnosti vycházely. I když jsme projevíli odstup od absolutizování národního pohledu, které pomíjí nezačleněné, obecný půdorys pro sledování dynamiky česko-německých vztahů nabízí nejpřehledněji. Hibernace veřejného dění v 50. letech, horečné experimentování v 60. letech a dominance německého liberalismu v Předlitavsku v 70. letech přešly v „drobečkovou politiku“ 80. let, kdy čeští nacionalisté usilovali s vrtošivou podporou premiéra Taafeho o odčinění části křivd, zatímco jejich podráždění němečtí kolegové volali po obraně německých pozic. To vedlo k drobné nacionální válce.¹⁶⁹⁶ Když se diskreditací punktací staly v 90. letech nejsilnější českou stranou mladočeši, od radikalismu je chtěl odlákat premiér Badeni, ale po vydání jazykových nařízení, rozebraných v části o správě, musel po protestech Němců podat r.1897 demisi, jež vyvolala násilné demonstrace v Praze.¹⁶⁹⁷ I když na straně vlády nechyběla snaha a moravský pakt nabízel jistý (ovšem jen zemský) kompromis, v Čechách se do války skutečného zmírnění národnostního napětí docílit nepodařilo. R. 1908 naopak německé obstrukce na českém zemském sněmu a české na říšské radě vedly k dalším pouličním bitkám v Praze. Zablokovaný český zemský sněm nedokázal řešit problémy země, takže jeho fungování uzavřely anenské patenty r. 1913, jež jsme zhodnotili v první kapitole.¹⁶⁹⁸

Do tohoto kontextu můžeme zasadit hlavní národnostní konflikty, k nimž došlo ve Dvoře Králové nad Labem.

Nejslavnější z nich je tzv. královédvorská bartolomějská noc 23. srpna 1885. Zmínili jsme ji už v části o samosprávě, protože vedla k rozpuštění městského zastupitelstva a jeho dočasnému nahrazení jmenovaným obecním kuratorem. Zde se soustředíme na její motivaci: Od počátku 80. let se místní české i německé spolkové i politické hnutí aktivizovalo. Nový purkmistr František Šíp (1882–1885) prosadil jak přechod z dvojjazyčného na čistě české úřadování města, tak vlastenecké přejmenování ulic. Lékař Josef Moravec se postavil do čela

¹⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 36–68, 311–312; KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*. II. díl, s. 189–206; KOELTZSCH, Ines. *Praha*, s. 31–78.

¹⁶⁹⁶ KŘEN, Jan. *Konfliktní společnosti*, s. 138–237.

¹⁶⁹⁷ Tamtéž, s. 238–279.

¹⁶⁹⁸ Tamtéž, s. 280–377.

místních odborů Ústřední matice školské a Národní jednoty severočeské. Na německé straně mladý Leopold Mandl z místní židovské továrnické rodiny organizoval spolkovou činnost, r. 1884 zřídil na předměstí německou školu financovanou Schulvereinem a publikoval protičeské články v německém tisku. Za této situace docházelo k drobným výtržnostem a hanění německé školy jako „přelevárný“, částečně antisemitsky laděné. Výraznější proběhly r. 1883, kdy byly Mandlovi večer 19. 9. rozbity 4 okenní tabule, ve městě byly nasazeny četnické posily a na naléhání okresního hejtmána Josefa Schneidra musel purkmistr Šíp pod pohrůžkou povolání vojska vyhlásit zákaz nočního vycházení.¹⁶⁹⁹ Když Mandl svolával německé hosty z okolních měst na slavnost otevření nové turnerské tělocvičny 23. srpna 1885 v Koppově hostinci přímo na královédvorské náměstí, vnímali to všichni jako další demonstrativní gesto. Po srážkách na náměstí shromážděný český dav požadoval zatčení jednoho německého agresora a odchod cizích turnerů, k němuž pozdě večer došlo pod ochranou vedení města, okresního komisaře a četníka, i tak za cenu verbálních incidentů. Za městem, kdy turnery doprovázel již jen jeden četník, byli skupinou 80 osob kamenováni (četník dokonce mezi útočníky vystřelil, ale nikoho nezasáhl), 11 osob bylo zraněno.¹⁷⁰⁰ Následná tisková kampaň s využitím data akce ustálila označení (Čechy vnímané ironicky) Královédvorská bartolomějská noc a vyvolala násilnosti v jiných oblastech Čech i politické šarvátky na říšské radě a českém zemském sněmu. V královéhradeckém procesu s 52 obviněnými (obžaloba z 23. září 1885) bylo rozsudkem krajského soudu z 10. listopadu 1885 14 osob osvobozeno, 17 odsouzeno k trestům kratším než jeden měsíc odnětí svobody a 21 k trestu delšímu (až k 18 měsícům). Za pobuřující výroky také Mandl na 6 měsíců tuhého žaláře, Šíp na dobu poloviční, oba byli nicméně s pěti dalšími v květnu 1886 nejvyšším soudem osvobozeni pro absenci prokázání zlého úmyslu.¹⁷⁰¹ Aktivní Mandlova účast ovlivnila na české straně protižidovské vnímání německých aktivit 80. let.¹⁷⁰²

Dvacet let po bartolomějské noci proběhlo z národnostního hlediska vcelku bezproblémově, snad i díky Mandlovu odchodu z města. Dokonce ani badeniovske bouře a hilsneriáda na tom nic nezměnily. Za celou dobu zde můžeme zmínit jen tři menší incidenty: R. 1895 jedno házení kamenů po turnerech odcházejících z Německého domu (jeden zraněný). R. 1899 byl dvěma počestnými bratry ztloučen jeden Němec. R. 1900 bylo neznámými pachateli částečně

¹⁶⁹⁹ REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc*, s. 39–52.

¹⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 53–64.

¹⁷⁰¹ Tamtéž, s. 64–122.

¹⁷⁰² VITNER, David. *Židé*, s. 55–69.

zdemolováno Brandnerovo papírnictví, z čehož byli podezírání Češi. Vzhledem k tomu, co tehdy prožívaly jiné české obce (včetně těch v regionu), tedy až poněkud nepravděpodobný vývoj, založený patrně vedle respektu také na jisté smířlivosti (i když českým tiskem někdy pranýřované jako lhostejnost k národnímu životu, jež narušuje spolkový život a akce).¹⁷⁰³

Teprve r. 1907 máme doklad o změně nálady české veřejnosti – v souvislosti se sporem o prodej někdejšího sokolského majetku židovi, jakkoli česky smýšlejícímu. Rychle rostoucí židovská komunita představovala konkurenci místním živnostníkům, jež potenciálně ohrožovala i zmínka o plánu na zřízení továrních konzumů.¹⁷⁰⁴ V létě následujícího roku se v reakci na odmítnutí povolení stavby domu na Zábojově (tedy hlavním) náměstí pro místního lékaře (a předsedu místního Turnvereinu dr. Ernesta Bretha) dostavila na městskou radu delegace místních továrníků (továrníci Gustav Deutsch a Franz Kühnel a prokurista Mandlovy firmy Hermann Nettel) a dožadovala se vydání tohoto povolení pod pohrůzkou bojkotu českých obchodníků, řemeslníků, úředníků a zaměstnanců místními německými továrníky. Městská rada to rozhořčeně odmítla a vnímala to jako vyhlášení boje českému městu...¹⁷⁰⁵

Vrcholem předválečných střetů byly události sklonku října r. 1908. Jako pomstu za protiněmecké nepokoje v Praze uspořádali trutnovští Němci 28. října večer výpad do české části Trutnova, překonali odpor četnictva a policie a za pomstychtivých pokřiků vytloukli 47 okenních tabulí v českém Národním domě a 53 v soukromých domech. Německé demonstrace v Trutnově proběhly též 29. a 31. října, v druhém případě včetně střetu mezi Čechy a Němci.¹⁷⁰⁶ V reakci na to proběhla 29. října ve Dvoře Králové nad Labem pokrokářská veřejná schůze protestující proti plánům na oddělení pohraničí. Byly tam rozšířeny informace o trutnovských událostech (včetně mylné zprávy, že tam byl ubit královédvorský rodák). Rozhořčený dav poté zasypal kamením jak Německý dům, kde vytloukl všechna okna (a strhal i záclony), tak i domy a byty místních židovských obyvatel (např. továrníků Deutsche, Bauera a Feldscharka) a také tři továrny v židovském držení (Mandlovu, Neumannovu a Meyerovu), místy s tou inovací, že okna rozbil rozebranými tyčkami z plotu. Obyvatelé napadených domů hledali záchranu ve sklepích či na půdách, poté tvrdili, že jejich život byl ohrožen. K rabování ovšem nedošlo. Zničen byl i Neumannův automobil (v ceně 20 tis. K). Poničení bytu česky smýšlejícího žida Lengsfelda vyhodnotil okresní hejtman jako doklad nejen nacionálního, ale

¹⁷⁰³ Tamtéž, s. 66, 69–75; LESÁK, Vladimír. *Národnostní nepokoje*, s. 13–31.

¹⁷⁰⁴ VITNER, David. *Židé*, s. 75–78.

¹⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 78–80.

¹⁷⁰⁶ LESÁK, Vladimír. *Národnostní nepokoje*, s. 31.

také antisemitského rázu události. K tomu připomeňme, že zmíněný továrník Bauer byl činovníkem místní Národní jednoty severočeské... Jako příčinu hejtman vnímal vedle štvání českých novin také provokativní chování německých továrníků a trutnovské události. Vedení města události odsoudilo, ale vinu za ně přisoudilo také (a mnohem důrazněji) německému vystupování, navíc zmiňuje nahánění českých dětí do německé školy nebo poškozování českých obchodníků továrními konzumy. Němečtí poškozování naopak hledali motiv jen ve vytvoření továrních konzumů, jež si vynutili dělníci nespokojení s drahotou ve městě. Obchodníci se pak radikalizují proti továrníkům, jež se je proto rozhodli bojkotovat. (Což ostatně slibovali už o rok dříve, zjevně k tomu mezitím nedošlo). Škody byly odhadnuty na 80.000 K. Další dny byly už klidnější, jen v noci z 1. na 2. listopadu bylo vytlučeno několik oken. Svou roli jistě hrálo i povolání četnických posil a armády do města. K národnostním nepokojům došlo i v jiných městech v kraji.¹⁷⁰⁷

V říjnových událostech r. 1908 se ve Dvoře Králové nad Labem složitě prořaly národnostní, antisemitské a sociální momenty – „ celkově lze královédvorské výtržnosti považovat spíše za do určité míry naplánovaný střet schopně vedeného davu proti úzké skupině nepohodlných podnikatelů než o vyloženě nacionálně či jen antisemitsky motivovaný konflikt.“¹⁷⁰⁸

V následujících třech letech skutečně docházelo k národnímu bojkotu, přinejmenším byl hojně sledován lokálním tiskem. Německojazyční židovští továrníci byli jako národní protivníci ustálenou součástí místní české politické agitace, například zveřejnění reklamy na firmu s německožidovským podílem bylo problémem...V praxi však mohl sotva být prováděn důsledně.¹⁷⁰⁹

Násilí se poté již v této míře neopakovalo, ale r. 1909 bylo rozbito několik oken, r. 1911 pouliční lucerny, ale v obou případech násilnou demonstraci zastavilo četnictvo (v druhém případě za účasti vojenského oddílu z Josefova).¹⁷¹⁰

5.3 Národnostní střety za války

Dvůr Králové nad Labem tedy nevstupoval do první světové války v národnostně klidných poměrech. Do města navíc dorazily stovky haličských židů jako válečných uprchlíků, zprvu soucitně přijatých a štědře podporovaných širokými vrstvami veřejnosti. Jak válka postupovala a zásobování vázlo, jednalo se přirozeně o organizační zátěž, navíc se objevily i výtky, že židé s pomocí obchodují, ba „keťasí“. Krom toho mluvili hlavně německy. Češi je tedy přijímali

¹⁷⁰⁷ Tamtéž, s. 31–36; VITNER, David. *Židé*, s. 80–87.

¹⁷⁰⁸ VITNER, David. *Židé*, s. 86.

¹⁷⁰⁹ Tamtéž, s. 87–97.

¹⁷¹⁰ Tamtéž, s. 97–100.

s jistou nechutí.¹⁷¹¹ Čechy také dráždily příliš velkolepé oslavy rakouských a německých vítězství místními židy.¹⁷¹² Ještě při zásobovacích problémech v květnu 1918 se místní noviny ptaly: „*Proč máme živit haličské židy, kteří mají plné dávky a naši lidé skorem nic, proč nejsou posláni dávno domů, aby nás zbytečně a na úkor náš nevyjídali?*“¹⁷¹³

Jaké doklady národnostních střetů můžeme uvést pro období války ve Dvoře Králové či jeho nejbližším okolí?

Pro začátek se od sledovaného města vzdálíme na 14 kilometrů, tedy v naší práci atypicky mnoho. Tamní výjimečný příklad si to však podle našeho názoru zaslouží. Zajímavý doklad o národnostním napětí totiž skýtá střet chvalkovického faráře Karla Hrdiny s místními Němci. Farář špatně snášel urážlivé pokřikování německých dětí na Čechy. Když proti tomu nezakročil řídící učitel ani starosta sousední německé obce Velká Bukovina (Grossbock), vyzval k tomuto zákroku rodiče při kázání v kostele – „*Avšak někteří opustili kostel a spůsobili [!] zde demonstraci (v této válečné době!) a raději si tvrdošijně jdou stěžovati, než aby duch. správce uposlechli a svým dětem další pokřikování jednoduše zakázali! (Jaký to lehký požadavek!)*“¹⁷¹⁴

Kauza se vlekla. Teprve po více než půl roce se podařilo nalézt východisko, jak dokládá opis českého listu biskupské konzistoře v Hradci Králové faráři Karlu Hrdinovi z farního úřadu v Chvalkovicích, v němž je informován německým citátem o slibu tamních starostů, že po dobu války nebudou podnikat další kroky proti faráři, pokud je on nechá v klidu. Konzistoř ho žádá, aby „*pastýřsky opatrně dle připomenutí vdp. b. vikáře si vedl a z posvátného místa nikdy podnět k národní nesnášenlivosti a rozvratným bojům nedával. Povinnosti své ať svědomitě plní[,] a když by třeba bylo zastání, nechť bez rozčilení věc zde písemně přednese.*“¹⁷¹⁵ Příznačné je zaslání kopie této výzvy okresnímu hejtmanství, zjevně na základě společného zájmu a snad i spolupráce obou institucí při péči o klid v obcích v těžké době. Farář Hrdina byl současně obžalován pro přestupek proti veřejnému pokoji, ale jak c. k. okresní soud v Jaroměři 12.

¹⁷¹¹ Tamtéž, s. 100–101; Příchod prvních uprchlíků; Statistická data z počátku války, s. 81; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 163.

¹⁷¹² VITNER, David. *Židé*, s. 102.

¹⁷¹³ Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 3.

¹⁷¹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 728, farní úřad Chvalkovice slavnému c. k. okresnímu hejtmanství v Králové Dvoře 28. října 1914.

¹⁷¹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 492, Bischöfe Konsistorium in Königgrätz an das löbliche Präsidium der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. Elbe am 15. Mai 1915; zde i opis listu faráři Karlu Hrdinovi.

července 1915¹⁷¹⁶, tak c. k. krajský soud v Hradci Králové, kam se odvolal státní zástupce, 31. července 1915 ho zprostily obvinění.¹⁷¹⁷ O případ tehdy jevil zájem i místodržitelství.¹⁷¹⁸ Přímo ve Dvoře Králové nad Labem se 24. května 1915 odehrála jedna událost obzvláště intenzivně propojující válku a místní veřejnost. Tohoto dne totiž místní německý (židovský) zubař MUDr. Zdenko Eger, trvale kritický k českému národu, prohlásil na náměstí k českému učiteli Václavu Suchánkovi, že Češi v současné válce neplní svou povinnost. Tento učitel oponoval: „*pane doktore, tj. příliš smělé tvrzení, já mám za to, že v této těžké době všichni národové konají svou povinnost*“¹⁷¹⁹. Když o tom poté slyšel místní český vlastenecký továrník a městský radní za realisty Josef Sochor, téhož dne odpoledne k Egerovi na ulici rafinovaně (snad i skrytě sarkasticky) poznamenal k aktuálně probíranému tématu: „*Ano, ano, ti zlořečení [verfluchten] Češi zavinili také italsko-rakouskou válku (...) Češi také neplní svou povinnost.*“¹⁷²⁰ Eger tomu spokojeně přitakal, načež ho Sochor za takové názory důrazně pokáral a pohrozil mu, že pokud se Eger dopustí v budoucnu takto neodůvodněných nařčení zpochybňujících vlastenecké city obyvatel města k c. a k. vládě, bude na něj podáno trestní oznámení. Četnické hlášení závěrem doslova uvádí: „*Vyjádření dr. Egera u veškerého českého obyvatelstva Dvora Králové nad Labem, jež v současných válkách beztoho již přineslo velké oběti a je připraveno přinést ještě další, zanechalo hluboký dojem a s nejvyšší nenávistí urazilo vlastenecké pocity obyvatelstva a vypadá to, jako by dr. Eger chtěl postavit český národ proti ostatním národům do špatného světla.*“¹⁷²¹

Tento incident je pro naše potřeby zajímavý hned z několika důvodů: Doslova přímo na náměstí zazněl názor tak populární v armádních a německých kruzích, tedy že Češi neplní ve válce své

¹⁷¹⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 751, U 442/15/18, c. k. okresní soud v Jaroměři c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem dne 13. července 1915.

¹⁷¹⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 897, U 442/15/18, B1 IV 257/15/4, rozsudek c. k. krajského jako odvolacího soudu v Hradci Králové dne 31. července 1915.

¹⁷¹⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 665, Nro. 27.044, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 23. Juni 1915; tamtéž, Praes. 1033, č. j. 37608, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 31. August 1915; SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 1124, Nro 39.629, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof am 22. September 1915.

¹⁷¹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 593, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirksposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. E. Nr. 2096 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 12. Juni 1915.

¹⁷²⁰ Tamtéž.

¹⁷²¹ Tamtéž.

povinnosti. Český učitel ho vyslechne, ale protestuje. Český továrník (radní za „Masarykovy“ realisty!) vyvine rafinované úsilí, aby si zvěst o tomto nařčení vyslechl přímo od jeho autora – a pak ho rozhořčeně odmítne. A podle zpráv četnictva to urazilo i českou veřejnost – ostatně kdyby tato kauza ve městě nerezonovala, nebyl by téměř o tři týdny později tento protokol sepsán. A dále: četnictvo hájí válečnou obětavost českých obyvatel... A jazyková zajímavost: Protest českého učitele je jako jediný v protokolu uveden česky – původce tohoto protičeského výpadu tento jazyk patrně musel ovládat... Zdenko Eger následně čelil trestnímu řízení, jež však bylo zastaveno.¹⁷²²

Nešlo však o situaci zcela ojedinělou – v červenci téhož roku hlásil správce matiční školy v Dolním Nemojově Jan Rejl, že když 28. července 1915 během své jízdy na kole z Nemojova do Dvora Králové nad Labem míjel v lese tři chlapce (vyšetřování četnictva zjistilo, že z německých rodin a školy¹⁷²³), ti „dali společně najednou /byli umluveni/ ruce vzhůru a volali ‚Češi, Češi‘. Chtěli tím naznačiti, že Češi se na bojišti vzdávají nepříteli. Poněvadž je to urážka c. a k. armády[,] v níž české pluky jsou pro udatenství vyznamenány, v níž čeští vojíni krvácejí a padají pro vlast a milovaného císaře stejně jako vojíni jiných národností[,] činím na tyto hochy udání a žádám, aby případ ten byl přísně v zájmu cti českých udatných pluků vyšetřen a udán k příslušným instancím.“¹⁷²⁴ Případ, dnešními očima banální dětské žertování, byl pak skutečně prošetřen četnictvem a nahlášen okresnímu hejtmánství a soudu. Tři němečtí chlapci (nar. 1901–1904) ovšem odmítli, že by tak reagovali na projíždějícího učitele. Jeden odmítl, že by zvedal ruce, protože je měl plné, druhí dva sice zvedli ruce s pokřikem „Češi, Češi“, ale reagovali tak na dva české chlapce (nar. 1900–1903), žáky výše zmíněné matiční školy, kteří předtím zvedli ruce a křičeli na ně „Němci, Němci“, což ovšem oni popřeli.¹⁷²⁵ Je skutečně zarážející, že úřady řešily i takové dětské darebáctví, ale nezajímavější je reakce vlasteneckého

¹⁷²² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), ad Nr. 1981, Verzeichnis von Vorfällen staatsfeindlichen beziehungsweise sonst den Interessen der Kriegsführung schädigenden Charakters, Politischer Bezirk Königinhof a. Elbe, am 26. Feber 1917 – koncept.

¹⁷²³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 977, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19 Posten zu Weiss Třemeschna Nr. 17. E. Nr. 907 an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a./E. am 3. August 1915.

¹⁷²⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 977, správce školy Jan Rejl c. k. četnické stanici v Bílé Třemešné dne 28. července 1915 (opis).

¹⁷²⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 977, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19 Posten zu Weiss Třemeschna Nr. 17. E. Nr. 907 an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a./E. am 3. August 1915.

matičního učitele na náznak, že čeští vojáci nejsou dost věrní císaři... Přitom na rozdíl od „očekávaných“ projevů loajality během výročí zde šlo čistě o jeho vlastní aktivitu, zhora nic mu nebránilo si svůj zážitek nechat pro sebe, nebo o něm přinejmenším neinformovat úřady. Propojení statečnosti v císařských službách s Čechy bylo pro něj zjevně součástí žádoucích vlastností, kýženého chování, což nejspíše promítal i do své výuky na matiční škole... Zatímco některé veřejné proklamace mohly být důsledkem jisté formy nátlaku, zde jde podle našeho názoru o projev jistého pojetí české identity.

Do národního cítění zjevně vstupuje i otázka projevů vztahu ke státu, kterou si přiblížíme v následující podkapitole.

5.4 Císařské oslavy a péče o loajalitu

5.4.1 Význam úsilí, složitost interpretace

Už při popisu chodu škol jsme si povšimli, že rakouský stát vyvíjel značné úsilí, aby vychovával z dětí loajální občany. S trochou nadsázky bychom mohli použít formulaci Benedicta Andersona o rozsáhlém, nepřetržitě pracujícím pedagogickém průmyslu se státní zakázkou.¹⁷²⁶ Současně však už víme, že národnostní různorodost mu v porovnání s Německem nebo Francií neumožňovala budovat loajalitu národnostně, i když zdůrazňování prospěšnosti monarchie pro daný národ samozřejmě probíhalo. Hlavním mechanismem byla tedy dynastická loajalita k osobě císaře. Ta měla ovšem proti nacionalismu řadu nevýhod.¹⁷²⁷ Ke státu lze být loajální, nikoli k němu však patřit v intenzitě myslitelné pro vztah k národu.¹⁷²⁸ „*Rakušanství bylo postaveno na příliš racionálních základech. Požadovalo od svých stoupenců identifikovat se s myšlenkou nadnárodní identity, která byla de facto vázána primárně na instituci monarchy. Rakušanství tedy postrádalo emocionální základy – v jeho pojetí nebyla láska k vlasti ničím jiným než láskou k císaři.*“¹⁷²⁹ Identita a loajalita sice mohlo být více současně, ale ta rakouská nedokázala dominovat. „*Není tedy překvapením, že před začátkem první světové války nebylo mnoho lidí, kteří by se politicky identifikovali jako ‚Rakušané‘,*“¹⁷³⁰ přičemž sám dynastický mýtus byl založen na úspěchu a náboženském charismatu, což bylo sporné u Františka Josefa

¹⁷²⁶ ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společnosti*, s. 214–215.

¹⁷²⁷ URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu*; SUŠOVÁ, Veronika. *Integrační role rakouského císaře*, s. 32–46.

¹⁷²⁸ HEALY, Maureen. *Vienna*, s.165.

¹⁷²⁹ SUŠOVÁ, Veronika. *Integrační role*, s. 46.

¹⁷³⁰ URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu* (2. část), s. 52.

a – navzdory jeho posmrtnému církevnímu kultu¹⁷³¹ – vyloučené u jeho nástupce Karla.¹⁷³² V době vypuknutí první světové války tak pro rukující české muže byla maximem možného obvykle jen „do značné míry pasivní, rezignovaná loajalita ke státu“.¹⁷³³

Přes tento skeptický postřeh nesmíme však význam panovníkova kultu pominout, protože „pro dobu, o které hovoříme, můžeme loajalitu k panovníkovi a loajalitu k rakousko-uherskému státu považovat za dvě strany jedné a téže mince.“¹⁷³⁴ Příležitostí projevit loajalitu k císaři Františku Josefovi bylo více, pravidelně především narozeniny 18. srpna a nástup na trůn 2. prosince. Mimořádnými příležitostmi byla pak kulatá výročí nebo císařské návštěvy, k níž ovšem ve Dvoře Králové nad Labem za celou jeho vládu nikdy nedošlo. Z velkého ohlasu, který v Čechách obvykle vyvolaly (s výjimkou národního politického bojkotu r. 1868), lze usuzovat, že jeho prestiž nebyla malá. Dokladem jsou nejen novinové články a oslavné spisky, ale též prostý fakt, kolik lidí se na místo dostavilo a kolik bust, obrazů a různých výrobků denní potřeby představujících Františka Josefa nebo zahrnujících jeho jméno se vyrobilo a prodalo.¹⁷³⁵ O trojici jubilejních školních projektů ve Dvoře Králové nad Labem jsme již pojednali v kapitole o školství. Pomiňme nyní kontrastující protirakouské hnutí, o němž bude řeč v další kapitole.

Nutno podotknout, že Čechy nebyly žádnou výjimkou, podobně se výročí využívala k podpoře loajality k císaři a státu i v jiných oblastech monarchie.¹⁷³⁶ „Ačkoli konstituční vláda, císařský dvůr, církev a armáda si nadále nemohly monopolizovat veřejnou diskusi o významu dynastie, císařské oslavy zakládaly loajalitu k dynastii do přirozeného řádu věcí, nárokovaly pro habsburský dům minulost, přítomnost a budoucnost a zdály se potvrzovat, přinejmenším na chvíli, existenci představované komunity (imagined community) Rakouska.“¹⁷³⁷ Nelze však

¹⁷³¹ Srov. NOVÁK, Milan. *Karel I.: světec a poslední král v Čechách*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2021. 151 stran. ISBN 978-80-7553-898-7, zvl. s. 12–13.

¹⁷³² URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu* (2. část), s. 52–53.

¹⁷³³ HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni*, s. 36.

¹⁷³⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *České loajální projevy*, s. 294–295.

¹⁷³⁵ RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*, s. 81–409, zvl. 216.

¹⁷³⁶ Srov. UNOWSKY, Daniel L., ed. *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. 1st pub. 2005. West Lafayette: Purdue University Press, 2005. 263 s. Central European studies; ISBN 978-1-55753-400-4.

¹⁷³⁷ Tamtéž, s. 184; k tomu srov. ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společnosti*, s. 21–22: „V antropologickém duchu tedy navrhuji následující definici národa: je to politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní. / Jde pouze o představu proto,

zastřít, že ani v průběhu oslav se nezapomínalo na další spory a šarvátky, jak se to projevilo v česko-německém napětí zvláště r. 1908 v Praze, Brně a dokonce i přímo ve Vídni.¹⁷³⁸ Ani oslavy 60. výročí nástupu Františka Josefa na trůn „už neuplatnily dostatečnou přitažlivost k překonání národní animozity.“¹⁷³⁹ Na druhou stranu v národních táborech byly oslavy plánovány a v rámci možností proběhly (dokonce i po vyhlášení stanného práva nad Prahou v důsledku česko-německých střetů právě 2. prosince 1908 se konaly alespoň slavnostní bohoslužby, jakkoli ostatní veřejné akce byly zrušeny).¹⁷⁴⁰ Tak rozumíme v úvodu citovanému výroku, že se habsburská loajalita projevovala „jako společný politický jazyk pro národní komunity v zemi.“¹⁷⁴¹

Za války se péče o dynastickou loajalitu samozřejmě nezastavila – naopak, dále se stupňovala. Sledovali jsme to již v prostředí novin i školy. I díky tomu bychom si však měli uvědomit, že někdy byla svou odtržeností od každodenní reality a posléze i částečným protičeským vystupováním kontraproduktivní.¹⁷⁴²

Samostatnou otázkou zůstává míra dobrovolnosti českých loajálních projevů. Jejich nejčastějšími autory byli představitelé samospráv, závislých na podpoře státní správy při řešení řady praktických problémů, na dalším místě byly školy, podřízené státu ještě bezprostředněji. Někdy už obdobné formulace těchto projevů v jednotlivých okresech samy naznačují, že se nejednalo o spontánní akce. Přesto jsme již v metodologickém úvodu vzali na vědomí, že i odhadovaná necelá polovina loajálních projevů, jež nebyla „objednána“ (až vynucována), vypovídá o nikoli bezvýznamných pozicích přinejmenším panovníka v očích pisatelů.¹⁷⁴³ Někdy se v takovém případě v textu „mísily stopy tlaku ‚shora‘ s oportunismem ‚zdola‘“.¹⁷⁴⁴ V této souvislosti lze doplnit, že ač byli Němci v Čechách mnohem viditelnějšími aktéry

že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků, nikdy se s nimi nesetkají ani o nich neuslyší. Přesto v představách všech přežívá obraz jejich sounáležitosti.“

¹⁷³⁸ WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints*, s. 107–134.

¹⁷³⁹ Tamtéž, s. 133.

¹⁷⁴⁰ Tamtéž, s. 123–130; PERNES, Jiří. *František Josef I.: nikdy nekorunovaný český král*. Vyd. 1. Praha: Brána, 2005. 495 s., [16] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7243-217-6, s. 451–460.

¹⁷⁴¹ KING, Jeremy Rupert Nicolas. *Budweisers*, s. 113.

¹⁷⁴² RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy, s. 267–282

¹⁷⁴³ ŠEDIVÝ, Ivan. *České loajální projevy*, s. 293–309.

¹⁷⁴⁴ ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 314.

válečného nadšení v prvních dnech války než jejich čeští spoluobčané, jistou účast měli i oni – Češi, byť marginální. Přinejmenším proslov pražského starosty Groše pominout nechceme.¹⁷⁴⁵ Česká „velká politika“ zprvu zaujala k válce v zásadě rezervovaný postoj, který vládní kruhy dráždil. Čeští politici zase špatně snášeli radikální německé požadavky na posílení německého rázu státu (zvl. ty velikonoční z r. 1916).¹⁷⁴⁶ Pod tlakem rakousko-uherského ministra zahraničí Czernina předsednictvo poslaneckého Českého svazu 24. ledna 1917 umírněně odsoudilo požadavek Dohody na osvobození Čechů i dalších národů z rakouské nadvlády, Czernin si na něm ovšem výslovně vynutil mnohem radikálnější loajální prohlášení, které českým politikům sám dodal a jež proklamovalo budoucnost českého národa výhradně pod vládou Habsburků. Přes krátkodobý rakouský propagandistický úspěch to na české straně zanechalo ponižující pachutí a posléze i vzdor, tedy další doklad toho, že propaganda někdy kýžené loajalitu neprospívá, ale přímo škodí.¹⁷⁴⁷

5.4.2 Rok 1914

Jak probíhal tento proces ve Dvoře Králové nad Labem? Díky korespondenci okresních hejtmanů s místními občany, obcí, četnictvem apod. na straně jedné a s místodržitelstvím na straně druhé lze zjistit mnoho relevantního.

Přijetí zprávy o smrti následníka trůnu v prostředí obce jsme již zmínili. Zde můžeme doplnit jeden střípek, související s pisatelem zmíněným ve výčtu místních osobností v první kapitole: C. k. rada vrchního zemského soudu a královédvorský regionální spisovatel Antonín Schulz napsal 2. července 1914 osobní dopis okresnímu hejtmanovi Weselému: „*Vaše Vysokoblahorodí! Vysoce ctěný pane c. k. okresní hejtmane! / Po návratu svém z cesty dva dny trávající zdrcen zprávou o hrozném zločinu dovoluji sobě v úctě nejhlubší prositi, aby Vaše*

¹⁷⁴⁵ GALANDAUER, Jan. „České“ válečné nadšení na prahu světové války. In: LÁNÍK, Jaroslav, ed. a kol. *Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - VHÚ Praha, 2015. 542 stran. ISBN 978-80-7278-663-3, s. 85–91; Ani protikladná vysvětlení, že české projevy válečného nadšení tehdy organizovala buď historická šlechta, nebo židé (tamtéž, s. 90), by sama o sobě nevyučovala jejich českou identitu, byť i nikoli dominantní.

¹⁷⁴⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 164–175.

¹⁷⁴⁷ Tamtéž, s. 189, 290–292; TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl IV, 1914-1918*. Praha: Československý Kompas, 1937. 409, [III] s., [8] s. obr. příl., s. 216–224.

Vysokoblahorodí úředně na vědomí vzíti ráčilo, že se skromně připojují k projevům soustrasti vůči našemu nejvznešenějšímu Majestátu. ¹⁷⁴⁸

Okresní hejtman Weselý pečlivě popsal průběh oslav císařových narozenin 18. srpna 1914: Už v předvečer byly vyzdobeny státní a školní budovy, hodnostáři škol, státních orgánů, korporací a vojenských spolků i zbožná veřejnost se zúčastnili mše a poté „vzkázali“ císaři štěstí a požehnání městská rada v čele se starostou Hynkem Šubrtem, obecní zastupitelstvo v čele s předsedou Ludwigem Schickem, úředníci okresního soudu, finanční správy a pošty, ředitelé místních škol aj. Zvláštní oslava proběhla i v synagoze, kde je (oproti kostelu) výslovně zmíněna říšská výzdoba objektu i císařovy busty (říšské barvy, květiny) a patriotická řeč rabína Emanuella Pollaka s modlitbami za zdar rakouských zbraní.¹⁷⁴⁹ Místodržitel vzkázal pak mocnářovu spokojenost a poděkování, jež měl zúčastněným tlumočit hejtman.¹⁷⁵⁰ Ačkoli se může zdát, že při těchto oslavách šlo o pouhou zdvořilost, ve skutečnosti se jednalo o náhle bez milosti požadovaný projev loajality. Téhož dne, 18. srpna 1914, se na obdobnou slavnostní bohoslužbu nedostavilo vedení západočeské obce Radnice – a proto bylo tamní zastupitelstvo rozpuštěno a do čela Radnice byl postaven vládní komisař. A ne dosti na tom: Provinilci byli postaveni před soud za urážku císaře. Nakonec byli osvobozeni, ale až po sedmítýdenním věznění a po dvoukolovém soudu (po odvolání vojenského návladního proti prvnímu osvobozovacímu rozsudku z května 1915) teprve 25. února 1916. Bývalý starosta města Karel Pik mezitím (27. dubna 1915) ze zoufalství spáchal sebevraždu. Zúčastnění byli přitom zjevně překvapeni prudkým postihem, protože na tyto mše se nedostavovali ani v minulosti. Co bylo tolerováno v době míru, za války bylo přísně trestáno.¹⁷⁵¹

Obvyklou příležitostí k loajálním oslavám bylo výročí nástupu Františka Josefa na trůn 2. prosince. Naposledy proběhly r. 1915 – jak hlásil hejtman Weselý, již od 1. prosince byly v městech i obcích všechny úřední a mnoho soukromých budov vyzdobeny vlajkami, převážně říšskými i zemskými. Dne 2. prosince následovaly slavné bohoslužby ve všech kostelích za

¹⁷⁴⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), Praes. 292, dopis Antonína Schulze c. k. okresnímu hejtmanovi Weselému 2. 7. 1914.

¹⁷⁴⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 467, k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. an das K. k. Statthaltereipräsidium in Prag am 18. August 1914.

¹⁷⁵⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 651, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 23. September 1914, č. j. 23.656 – Runderlass; zde i koncept informace okresního hejtmana Weselého zúčastněným.

¹⁷⁵¹ ŘEHÁČEK, Karel. Radnická aféra, její příčiny, průběh a důsledky. In: Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka, Rokycany / Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech č. 24 (2012), s. 34–46.

účasti honorace i dalších věřících, ve školách probíhaly školní slavnosti, někdy i sbírky na válečné účely. Ve Dvoře Králové proběhla dobročinná akademie v Hankově domě ve prospěch válečných sirotků. Přímou v tomto městě přijímal hejtman Weselý místní loajální deputace, obdržel též gratulační listy a telegramy. Připojen je jejich seznam. Celkově tedy obdobný průběh, snad jen s ještě větším důrazem na politiku než u narozenin, kde byl vyzdvihován i jeho věk.¹⁷⁵²

Vedle tradičních císařských oslav docházelo i na oslavy příležitostné – tak například po dobytí Bělehradu rakousko-uherskými silami dne 2. prosince 1914 rozeslal okresní hejtman Weselý obecním úřadům s žádostí, aby to starosta „*úředně vyhlásil a o to se postaral, – nestalo-li se to již – by vítězství to v tamní obci bylo přiměřeně oslaveno. /iluminací, vyvěšením praporů apod./ O tom, kdy a jak bylo vítězství to oslaveno, buď podána sem do 3 dnů zpráva, abych o tom mohl referovati na vyšší místa.*“¹⁷⁵³ Na vesnici stačilo málo, jak nahlásily Čáslavky: „*Obecní úřad oznamuje [!] že vzdejší [!] obci, [!] vítězství naší armády bylo důstojně vyvěšením našich praporů [!] oslaveno.*“¹⁷⁵⁴ To Dvůr Králové byl velkorysejší: Zpráva o dobytí Bělehradu byla městskou radou na její mimořádné slavnostní schůzi přijata „*s největším radostným nadšením*“ a „*bylo usneseno tuto radostnou událost co nejvíce okázale oslaviti, aby tím učiněn byl co nejoddanější projev loajální, proto se nařizuje, aby ihned ze všech budov veřejných vlály prápory, aby veškeré zvony slavnostně vyzváněly od 7 do 8 hodin a aby okna budov na náměstí a v Palackého třídě byla osvětlena.*“¹⁷⁵⁵ Tak se také stalo – a po městě „*proudily davy obecního, na nichž bylo viděti radostné nadšení nad dobytím velkého vítězství našeho statečného vojska. Mnohde byla radost zvyšována zprávami, že byl uzavřen mír, v čemž byla tato část obyvatelstva utvrzována slavnostním vyzváněním.*“¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes. 1449, hejtman Weselý pro prezidium místodržitelství (koncept); zde též plakáty na slavnostní akce.

¹⁷⁵³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 837, 4. XII. 1914, C. k. okresní hejtmanství ve Dvoře Králové n. L.

¹⁷⁵⁴ Tamtéž, č. 445, obecní úřad v Čáslavkách c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. dne 5. 12. 1914.

¹⁷⁵⁵ SOKA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 3. prosince 1914; stalo se tak ovšem i na základě žádosti okresního hejtmána Alfreda Weselého, „*by vítězství to v tamní obci bylo přiměřeně oslaveno (iluminací, vyvěšením praporů a pod.)*“ s pokynem oslavy nahlásit, „*abych o tom mohl referovati na vyšší místa.*“, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), 1914, Pres. č. 837.

¹⁷⁵⁶ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, II. ročník, 29. číslo, 4. 12. 1914; V tu chvíli nemohl nikdo tušit, že ještě před dokončením oslav začala srbská protiofenzíva, jež osvobodila nejen Bělehrad, nad nímž tak vlál černožlutý prapor pouhých 13 dní, ale postupně i celé Srbsko... NEDOROST, Libor. *Češi v I. světové válce. 2. díl,*

Školství je věnována samostatná kapitola. Zde jen zmiňme pokyn zemské školní rady (podepsán přímo její předseda – místodržitel Thun) c. k. okresním inspektorům: „*V nynější tak vysoce vážné době vyžaduje toho nutná kázeň občanská, aby veškeré obyvatelstvo této říše, zejména ale učitelé škol obecných a měšťanských jakožto vychovatelé mládeže a vlivní reprezentanti inteligence zvláště na venkově živili v sobě a podporovali v jiných city naprosté oddanosti a věrnosti k vlasti a trůnu, střehouce se všeho, co by citům těm mohlo býti na úkor. Český učitel musí si toho býti jasně vědom, že za daných zvláštních okolností jakékoli projeování citů sympatie k národům proti naší vlasti bojujícím v životě veřejném i školském, společenském i soukromém, kdyby se i nedalo stíhati soudně nebo policejně, jest naprosto nemístné, nepřipustné a s povinnostmi učitelovými vůbec neslučitelné (...).*“¹⁷⁵⁷ A úkol okresního školního inspektora je jasný: „*ukládám panu c. k. okresnímu školnímu inspektorovi, aby vhodným a pronikavým způsobem všechno chování učitelstva sobě svěřeného v naznačených směrech sledoval, a kdyby nějaký závadný zvláštní případ nebo snad nějaké rusofilské nebo srbofilské hnutí mezi učitelstvem pozoroval, vyrozuměje o tom pana předsedu c. k. okresní školní rady [tj. okresního hejtmana] [.,] po věci co nejbedlivěji pátral a výsledek bez odkladu (...) oznámil (...). Vyžaduje-li toho [!] okolnosti jednotlivého případu, provediž pan okresní školní inspektor ihned suspensi dotyčné osoby učitelské, po případě učiň příslušný návrh.*“¹⁷⁵⁸ Zjevně i počínání, jež nebylo možné postihnout policejními nebo soudními orgány (tedy: neporušující zákony) mohlo učitele stát místo...

5.4.3 Rok 1915

Začneme hlavní událostí: Oslavy 85. narozenin císaře Františka Josefa I. r. 1915 nabídl jednu z vrcholných příležitostí k loajálním událostem během války. Jak posléze hlásilo hejtmanství na místodržitelství, „*ve všech obcích místní správní oblasti byly oslaveny velmi slavnostním způsobem. / Již 17. srpna se skvěly nejen všechny veřejné, ale také mnoho soukromých budov městských i venkovských obcí bohatou vlajkovou výzdobou v říšských a zemských barvách a byly večer tohoto dne v mnoha obcích osvětleny. / 18. srpna byla vlajková výzdoba v říšských a zemských barvách všeobecná. / Ve všech kostelích se konaly slavnostní bohoslužby, na nichž se účastnily honorace, stejně jako početní věřící. / Mnoho obcí uskutečnilo slavnostní zasedání*

s. 66; PELIKÁN, Jan et al. *Dějiny Srbska*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 670 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-671-0., s. 269–270.

¹⁷⁵⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 781, č. 205, Cís. král. česká zemská školní rada pro království České, 14. listopadu 1914 (opis).

¹⁷⁵⁸ Tamtéž.

obecních zastupitelstev, na nichž došlo k bouřlivým holdovacím shromážděním a bylo rozhodnuto o zaslání holdovacích telegramů kabinetní kanceláři Jeho Veličenstva.“¹⁷⁵⁹ Skoro všude se konaly sbírky ve prospěch válečné péče (ve Dvoře Králové šlo o dobročinnou akademii českých státních úředníků ve prospěch válečných vdov 17. srpna a slavnostní koncert Turnvereinu v Německém domě ve prospěch válečných vdov a sirotků 18. srpna). 18. srpen proběhl jako svátek, některé továrny zastavily práci při zachování mzdy dělníkům, všechny obchody byly uzavřeny. Ve Dvoře Králové nad Labem po slavnostních bohoslužbách projevila honorace a zástupci mnoha korporací přání, aby hejtman tlumočil císaři jejich nejhlubší oddanost a loajalitu. Spis má 70 (!) příloh – loajální prohlášení a hlášení o oslavách formou dopisů i telegramů.¹⁷⁶⁰ O významu přikládaném těmto oslavám svědčí také přesný seznam doručených gratulací telegrafických (byly 4) i „papírových“ (těch bylo 62).¹⁷⁶¹

Mezi nimi lze nalézt též hlášení královédvorského starosty Šubrta o slavnostní schůzi městské rady 17. srpna¹⁷⁶² s protokolem o jejím průběhu – starosta tam prohlásil, že národy říše hledí na císaře „s neporušitelnou věrnou oddaností, úctou a láskou, jako k mocné záštitě své. / V této době, kdy se v Evropě světodějné příběhy odehrávají[,] projevíme slavnostní schůzi touto v památný den svou nezlomnou přichylnost k nejvyšší dynastii a k říši Rakouské. / Všichni přítomní členové povstáním ze svých míst projevují nadšený souhlas a k návrhu pana předsedy, [!] svolávají třikrát hlučně „sláva“ Jeho Veličenstvu císaři a králi Františku Josefu I.“¹⁷⁶³ Také je tu odsouhlasen text telegramu císařské kabinetní kanceláři, v němž starosta jménem královédvorské městské rady „vyslovuje přání [v textu usnesení o telegramu v protokolu ze

¹⁷⁵⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 950, K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. E. an K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 20. September 1915; srov. též koncept a další přílohy v témže fondu, karton 31 (46).

¹⁷⁶⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 950, K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. E. an K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 20. September 1915.

¹⁷⁶¹ Tamtéž, Verzeichnis jener Gemeinden, Honoratioren, Vereine und Korporationen, welche aus Anlass des 85. Geburtsfestes Sr Majestät ihrer Loyalität teils im telegraphischen teils in schriftlichen Wege Ausdruck gegeben haben, K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a/E. am 20. August 1915; k uváděnému počtu telegramů ovšem nutno doplnit, že nezahrnuje všechny ve složce uložené telegrafické gratulace s datem 18. srpna 1915, což zaráží. Snad byly zpracovány pomaleji, než hejtman Weselý očekával. Ačkoli to problematizuje výkonnost jeho úřadu, jen to posiluje ohlas oslav.

¹⁷⁶² Tamtéž, Městský úřad král. věn. města Dvora Králové nad Labem C. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. dne 17. srpna 1915.

¹⁷⁶³ Tamtéž, Protokol sepsaný o mimořádné schůzi městské rady ve Dvoře Králové nad Labem dne 17. srpna 1917 (opis).

slavnostního zasedání je navíc: všeho lidu¹⁷⁶⁴], *aby nejmilostivější císař a král v nestenčeném [!] zdraví dočkal se vítězného klidu zbrani a blahobytu ve své říši[,] a zdůrazňuje, že spatřujeme vždy v dobách míru i nebezpečí v zachování monarchie Habsburské a plné suverenity nezbytnou podmínku své existence a že vždy stojíme věrně k nejvyšší dynastii a obětavě plníme a plniti budeme[,] co požaduje říše moc, nezávislost a bezpečnost.*¹⁷⁶⁵ Zápis i text telegramu byl také zveřejněn v místních novinách, stejně tak i průběh oslav.¹⁷⁶⁶

Ve složce hlášení je přiložen i text provolání zveřejněného královédvorskou městskou radou už o dva týdny dříve formou plakátu¹⁷⁶⁷ a v novinách¹⁷⁶⁸. Císařské 85. narozeniny označuje za nej památnější a posvátný den a popisuje program, aby se místní obyvatelstvo projevilo „*svou nezlomnou a neochvějnou oddanost k trůnu Rakouskému, celé říši a nejvyšší dynastii*“¹⁷⁶⁹. Vedle již zmíněné slavnostní bohoslužby, schůze městské rady a české slavnostní akademie v Hankově domě 17. srpna (o obdobné německé akci nazítří ani slovo!) je tu též apel na zapojení obyvatel účastí na slavnostech, zvláště při vyzdobení domů květinami a prapory ve dnech 17. a 18. srpna a slavnostním osvětlením města v 8 hodin večer 18. srpna.¹⁷⁷⁰ Slavnosti dopadly úspěšně, jak hlásají i místní noviny: „*Český národ nezůstal ani tentokrát za jinými národy rakouskými v osvědčení svých loyálních citů vůči osobě staříckého panovníka. Také král. věnné město Dvůr Králové n. L. důstojně se přidružilo nádherným a velkolepým oslavením narozenin svého císaře a krále k ostatním městům našeho staroslavného království. (...) Večer [18. srpna 1915] bylo celé město v záplavě světla. Ve všech oknech světla svéc, nebo byly rozsvíceny elektrické žárovky, veškeré veřejné budovy, továrny ano i některé soukromé byty byly ozdobeny průsvitnými obrazy panovníkovými ověncenými guirlandami, nápisy z různobarevných žárovek a. p.*“¹⁷⁷¹ Osvětleny přitom byly budovy jak veřejné (státní úřady, radnice, Hankův dům, Německý dům), tak i mnohé soukromé (továrny českých i německých majitelů).

¹⁷⁶⁴ Tamtéž; v Královédvorských listech, roč. III., 11. číslo, 27. srpna 1915, s. 2, jsou inkriminovaná slova zveřejněna též, zde jde tedy snad jen o nepozornost při opisování.

¹⁷⁶⁵ Tamtéž, telegram Nejvyšší kabinetní kanceláři ve Vídni, 17. srpna 1915.

¹⁷⁶⁶ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 11. číslo, 27. srpna 1915, s. 2.

¹⁷⁶⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 950, K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. E. an K. k. Statthaltreipräsidium in Böhmen am 20. September 1915, příloha: Provolání městské rady Dvora Králové n. L. ze dne 2. 8. 1915.

¹⁷⁶⁸ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 10. číslo, 14. srpna 1915, s. 2.

¹⁷⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷⁷¹ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. III., 11. číslo, 27. srpna 1915, s. 1.

Noviny se zastavily též u slavnostního večera pořádaného místním odborem Klubu českých státních úředníků s podporou městské rady. Podle nich byl „*důstojným projevem trůnu oddaného pořadatelstva a věrného obyvatelstva našeho města.*“¹⁷⁷² Zahrnoval umělecky zajímavý program, ale také chvíli, kdy jedna část představení „*vyzněla v nadšení, s nímž v souhlase stupňovaly se a sesilovaly [!], [!] jako z pohádky ve skutečnost se probouzející zvuky rakouské hymny, za níž květy se sypaly z rukou dětských vil k obrazu našeho staříčkého a milovaného panovníka. S holdem (...) tak zdařile provedeným jednomyslně souhlasící posluchačstvo za neutuchajícího potlesku a za povstání se [!] sedadel vděčně uznávalo umělecky vyvrcholený projev věrnosti našeho obyvatelstva ke stupním trůnu; byl to opravdu spontanní [!] a doby důstojný okamžik slavnosti.*“¹⁷⁷³

Pokud jde o účast na slavnostní bohoslužbě, je z novinové zprávy jasné, kdo byl se státem nejvíce propojen, protože došlo na účast „*městského zastupitelstva, všech místních státních úředníků, profesorů [!] a učitelů, živnostenských společenstev a mnoha spolků a jednotlivců.*“¹⁷⁷⁴ Tato zpráva ovšem poněkud zjednodušuje. Podle seznamu okresního hejtmanství se na oslavách jednalo „jen“ o královédvorskou městskou radu, kompletní pedagogický sbor gymnázia, textilní školy a chlapecké školy, též děkanství s katolickým klérem, zatímco v případech ostatních místních úřadů a škol, stejně jako u místních spolků šlo „jen“ o deputace či jejich vedení, popř. to nebylo upřesněno. Pro naše účely je užitečné zmínit například deputaci královédvorských odborů Národní jednoty severočeské, Ústřední matice školské a Sokola i místního literárního a čtenářského spolku Slavoj, hudebního spolku Dvořák. Celkově se oslav v okrese zúčastnilo 51 organizací.¹⁷⁷⁵

Vrátíme-li se k novinovému hlášení o oslavách zdůrazňujícímu mj. zapojení učitelů, doklady pro to najdeme i ve složce gratulací. Dokonce i vedle gratulace ředitelství místní městské obchodní školy, jež sama o sobě hýří loajalitou (vzdává „*(...) nejupřímnější projev nezlomné a neochvějné oddanosti. Předobrotivý Bůh nechť nechť ještě dálnou řadu let zachová našeho*

¹⁷⁷² Tamtéž, s. 2.

¹⁷⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 1.

¹⁷⁷⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 950, K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. E. an K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 20. September 1915, příloha: Verzeichnis der anlässlich des Geburtsfestes Seiner Majestät erschienenen Honoratioren, Vertreter der Vereine und Korporationen; Položka 35) ovšem uvádí deputaci Národní jednoty severočeské ve Dvoře Králové nad Labem a položka 43) mluví o královédvorské místní skupině této organizace, takže pravděpodobně došlo k omylu (pokud nebylo odlišováno přání organizace všeobecně a za místní skupinu, což je ovšem spíše nepravděpodobné).

*nejmilostivějšího a nejvznešenějšího vládcce k dalšímu ještě blahu veleříše rakouské a všech pod žezlem habsburským sjednocených národů!*¹⁷⁷⁶), vyniká až bojovně laděná proklamace místního c. k. okresního školního inspektora Antonína Vancla, který svůj vřelý hold mocnáři doplňuje „*ujištěním, že bude vždy – pokud jeho síly stačí, – k tomu působiti, aby učitelstvo školního okresu, který jest péči jeho svěřen, bylo svému vznešenému zeměpánu oddané a věrné a vychovávalo mládež sobě svěřenu v neochvějně lásce, oddaností a věrností k posvátné osobě Jeho Veličenstva a k Nejvyššímu rodu císařskému, jakož i v lásce [k] rakouské vlasti.*“¹⁷⁷⁷ Svým závazkem tak překonává jinak velmi procítěnou gratulaci čerstvě (1. dubna 1915) penzionovaného přednosta místního okresního soudu a c. k. vrchního rady zemského soudu¹⁷⁷⁸ (a spisovatele) Antonína Schulze, který svou pokornou gratulaci doprovodil „*prosbou, by tyto jich ze srdce vytryskující projevy byly doprovozeny k stupňům trůnu Jeho Majestátu. Bůh Všemohoucí ochraňuj arcipluky svých archandělů Jeho Nejmilostivější Majestát a popřej Jemu dlouhá leta nejšťastnějšího panování nad věrnými a vděčnými Jeho národy v zdraví nejpevnějším.*“¹⁷⁷⁹ Přitom obci Zvole v téže složce stačilo napsat hejtmanství jen „*Prosíme, aby projev oddanosti našemu nejmilostivějšímu Cís. a kr. Františku Josefu I. prostřednictvím c. k. okres. hejtmanství dále doručen byl.*“¹⁷⁸⁰ Tato gratulace je ve složce bez jakýchkoli výtek a připomínek. Svět školství a obecně státních zaměstnanců si zkrátka dával na vyznání věrnosti a oddanosti císaři obzvláště záležet, snad i více, než bylo očekávané minimum.

Než však usoudíme, že jen „státní podřízení“ vyvíjejí zvláštní úsilí o co nejsrdečnější loajální vyznání, musíme nahlédnout třeba do textu holdovacího telegramu císaři, který jeho kabinetní kanceláři odeslal (a okresnímu hejtmanovi nahlásil) místní český sportovní klub: „*Všichni národové říše, spojeni pod praporem svého Nejvyššího vůdce a prodchnuti svorným svatým nadšením, bojují dnes pro milovaného císaře. Bůh žehnej skvělým zbraním rakousko-uherským a dopřej, by Jeho Veličenstvo v brzku [!] těšilo se z konečného vítězství nade všemi nepřáteli. / Vítězný a čestný mír nechť pak je trvalou zárukou blahobytu všech pod žezlem Jeho Veličenstva*

¹⁷⁷⁶ Tamtéž, Ředitelství Jubilejní městské obchodní školy ve Dvoře Králové nad Labem Vysoké c. k. kabinetní kanceláři ve Vídni 17. srpna 1915.

¹⁷⁷⁷ Tamtéž, c. k. okresní školní inspektor Antonín Vancel slavnému praesidiu c. k. okresního hejtmanství 16. srpna 1915.

¹⁷⁷⁸ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. III., 1. číslo, 10. dubna 1915, s. 2.

¹⁷⁷⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 950, K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. E. an K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 20. September 1915, příloha: C. k. rada vrchního soudu zemského v. v. Antonín Schulz okresnímu hejtmanu Weselému 16. srpna 1915.

¹⁷⁸⁰ Tamtéž, Starosta obce Zvole Khol c. k. okresnímu hejtmanovi Weselému 18. srpna 1915.

*svorně spojených národů, kteří [!] vzývati budou Boha, by milovaného císaře a krále zachoval po dlouhá léta věrným poddaným.*¹⁷⁸¹ A militaristickou vsuvku najdeme i v gratulačním telegramu místního Sokola (!), který po vlastním blahopřání projevuje též „*neochvějnou oddanost nejvyššímu veliteli chrabré armády – Jeho Veličenstvu císaři a králi Františku Josefu I.*“¹⁷⁸² Podepsal ho také jeho starosta Jan Holub, státoprávní pokrokář a náměstek starosty města Dvora Králové nad Labem... Přitom jaroměřský Sokol se jakékoli vojenské zmínce vyhnul¹⁷⁸³, nešlo tedy o žádnou „povinnou“ strategii ve snaze hájit sokolské zájmy. Vysvětlením nemůže být ani rozdílný nátlak okresního hejtmana, protože šlo o týž politický okres. Z vlasteneckých organizací lze dále zmínit nemojovský odbor Národní jednoty severočeské, který ve svém gratulačním telegramu císaři prosí „*Prozřetelnost, aby vedla naše vojska k slavnému konečnému vítězství na všech bojištích*“¹⁷⁸⁴.

Zůstaneme-li přímo u Dvora Králové nad Labem, můžeme dále zmínit například i gratulace od Záložny Královské¹⁷⁸⁵, Společenstva krejčích ve Dvoře Králové nad Labem¹⁷⁸⁶, Společenstva obuvníků ve Dvoře Králové nad Labem¹⁷⁸⁷, Společenstva tkalcovsko-barvířského ve Dvoře Králové n. L.¹⁷⁸⁸, Společenstva kožešníků a jirchářů¹⁷⁸⁹, Společenstva truhlářů ve

¹⁷⁸¹ Tamtéž, Sportovní klub ve Dvoře Král. n./L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁸² Tamtéž, č. j. 155, Tělocvičná jednota Sokol ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁸³ „*Tělocvičná Jednota Sokol král. věn. města Jaroměře nad Labem dovoluje si projevití Vašemu Císařskému a Královskému Veličenstvu v dnešní den Nejvyšších narozenin svůj nejoddanější hold a vysloviti své upřímné přání, aby Vaše Královská Milost byla nám ještě dlouhá léta ku blahu celé naší vlasti zachována.*“, tamtéž, Tělovýchovná jednota Sokol v Jaroměři c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁸⁴ Tamtéž, místní odbor Národní jednoty severočeské pro Dolní Nemašov a okolí c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁸⁵ Tamtéž, Záložna Královská c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁸⁶ Tamtéž, Společenstvo krejčích ve Dvoře Králové nad Labem c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

¹⁷⁸⁷ Tamtéž, Společenstvo obuvníků ve Dvoře Králové nad Labem c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

¹⁷⁸⁸ Tamtéž, Společenstvo tkalcovsko-barvířského ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

¹⁷⁸⁹ Tamtéž, Společenstvo kožešníků, jirchářů atd. ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

Dvoře Králové n. L.¹⁷⁹⁰, místního společenstva hostinských a výčepníků¹⁷⁹¹, Společenstva řezníků a uzenářů ve Dvoře Králové n./L.¹⁷⁹², Hospodářského spolku v okrese Dvora Králové n. L.¹⁷⁹³, společenstva zámečníků¹⁷⁹⁴ a kadeřníků¹⁷⁹⁵, Řemeslnické besedy¹⁷⁹⁶, Klubu českých turistů¹⁷⁹⁷ nebo Sboru dobrovolných hasičů ve Dvoře Králové nad Labem¹⁷⁹⁸ (a pro jistotu i celá místní hasičská župa s týmiž podpisy¹⁷⁹⁹) atd. Nebyly nijak zvlášť invenční, například kožešníci a zámečníci se shodují slovo od slova, a to v nadstandardně patriotickém duchu – s nesamozřejmým přáním „*vítězství na všech bojištích*.“¹⁸⁰⁰ Většina těchto gratulací se totiž spokojila ujištěním o oddanosti a přáním boží ochrany, např. tlumočí „*projev nejoddanější loyality spolu s nejuctivějším přáním k Nejvyšším narozeninám*.“¹⁸⁰¹ V této souvislosti není bez zajímavosti, že za zámečníky tento „nadstandardní“ gratulační telegram podepsal městský radní za státoprávní pokrokaře Josef Rücker...

Zjevně lze tedy ve stejném prostředí nalézt gratulace různě vřelé a jen někdy též prorakousky militaristické. Zdůvodňovat je pouze tlakem doby či úřadů by neumožnilo vysvětlit jejich

¹⁷⁹⁰ Tamtéž, Společenstvo truhlářů ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

¹⁷⁹¹ Tamtéž, Společenstvo hostinských a výčepníků obcí Dvůr Králové, Bílá Třemešná, Doubravice, Lipnice, Novolesy se sídlem ve Dvoře Králové n./L., adresát: Jeho Císařské a Královské Apoštolské Veličenství František Josef I. 16. srpna 1915.

¹⁷⁹² Tamtéž, Společenstva řezníků a uzenářů ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁹³ Tamtéž, Hospodářského spolku v okrese Dvora Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L., nedatováno.

¹⁷⁹⁴ Tamtéž, Živnostenské společenstvo zámečníků a sdružených řemesel ve Dvoře králové n. L. kabinetní kanceláři Jeho císařského a královského Apoštolského Veličenstva Františka Josefa I., nedatováno.

¹⁷⁹⁵ Tamtéž, Okresní společenstvo holičů, vlásenkářů a kadeřníků ve Dvoře Králové n. Labem c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

¹⁷⁹⁶ Tamtéž, Řemeslnická beseda ve Dvoře Král. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n/L 17. srpna 1915.

¹⁷⁹⁷ Tamtéž, Odbor českých turistů v Králové Dvoře n. L. c. k. okresnímu hejtmanství zde 17. srpna 1915.

¹⁷⁹⁸ Tamtéž, Sbor dobrovolných hasičů ve Dvoře Králové nad Labem c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁷⁹⁹ Tamtéž, Hasičská župa Podzvíčinská číslo 109 ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 18. srpna 1915.

¹⁸⁰⁰ Tamtéž, Společenstvo kožešníků, jirchářů atd. ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915; Živnostenské společenstvo zámečníků a sdružených řemesel ve Dvoře králové n. L. kabinetní kanceláři Jeho císařského a královského Apoštolského Veličenstva Františka Josefa I., nedatováno.

¹⁸⁰¹ Tamtéž, Společenstvo tkalcovsko-barviřského ve Dvoře Králové n. L. c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n./L. 17. srpna 1915.

odlišnost. Vysvětlení je tedy podle našeho názoru v samostatném dobrovolném rozhodnutí konkrétních pisatelů. Jakou roli v tom hrálo vnitřní nadšení, opatrnost nebo snaha se zalíbit, dnes už obtížně zjistíme.

Současníci samozřejmě neměli přístup ke všem gratulacím (v tomto smyslu se jejich pisatelé většinou veřejného mínění obávat nemuseli), a tak své vlastní zážitky z těchto dní mohli ponejvíce obohatit jen četbou novin. A celkový dojem z novinového zpravodajství z těchto oslav je nesporně spontánně prorakouský. Ovšem je třeba si uvědomit státní moc v pozadí (srov. výše zmíněnou radnickou aféru). I tak se zjevně objevila dílčí nespokojenost úřadů. O zákulisí takovýchto (tentokrát ještě administrativně propracovanějších) příprav podávají přesnější zprávu hned následující oslavy, tentokrát císařova svátku 4. října 1915.

V této souvislosti je vhodné dodat pokyn, který hejtman Weselý v předstihu rozeslal starostům: *„Ježto zejména v této vážné době jest třeba dbáti toho, aby láska k panovnickému domu byla též veřejně projevována, žádám pana starostu, aby se o to postaral, by den Nejvyšších jmenin byl důstojně oslaven. Hlavně nutno, aby mimo jiné na veškerých budovách soukromých byly vyvěšeny prapory, pokud možno nejen v zemských, ale i říšských barvách. Na veřejných budovách nutno vyvěsiti rozhodně oboje prapory. Totéž platí též o hostincích apod. Kromě toho jest uspořádati sbírku ve prospěch válečné péče atd. O tom, co obec podnikla, jakož i jednotlivé korporace a spolky sem buď podána zpráva nejdéle do 8. října 1915.“*¹⁸⁰² Na rozdíl od zpráv starostům měst starostům venkovských obcí dodává, že *„u chudších obyvatelů postačí i menší prapor“*¹⁸⁰³, názorněji vysvětluje, že veřejnými budovami myslí kostel, školu, obecní budovy a úřad, hasičskou zbrojnicí apod., ale především přidává následující výtku: *„Ježto mně došly po oslavě Nejvyšších narozenin Jeho Veličenstva stížnosti, že některé obce nevěnovaly oslavě této náležitě pozornosti, žádám pana starostu, aby mi podal zprávu o tom, jak byly Nejvyšší jmeniny ve Vaší obci oslaveny, co tedy podnikl nejen pan starosta s obecním výborem, ale i jednotlivé korporace a spolky, aby mi bylo možno podobným stížnostem hned čeliti a jejich nesprávnost poukazem na Vaši zprávu dokázati. Aby byla zachována jednotnost, buď vyplněn připojený formulář a poslán sem do 8. října 1915.“*¹⁸⁰⁴

Nezůstalo ovšem u výzev. Četnictvo zpracovalo seznam domů (s číslem popisným a majitelem), na nichž byly na císařovy jmeniny vyvěšeny vlajky v říšských, černo-žlutých

¹⁸⁰² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 72, Praes. 1 1/44, č. j. 39.321, c. k. okresní hejtman starostům obcí, 1. X. 1915 (koncept).

¹⁸⁰³ Tamtéž.

¹⁸⁰⁴ Tamtéž; ve složce je též rozmnožený list starostům vesnických obcí adresovaný Roztokám.

barvách (těch bylo ve Dvoře Králové nad Labem 131), i těch veřejných budov (včetně hostinců), kde vlajková výzdoba v říšských barvách chyběla (ve Dvoře Králové nad Labem šlo o jeden hostinec a jeden hostinec spojený s prodejnou tabákových výrobků, jež byly ozdobeny jen v zemských barvách, a dva hostince postrádající jakoukoli vlajkovou výzdobu).¹⁸⁰⁵ Podobně přesně je zmapován celý okres (zajímavé je hlášení z Žirče, nyní součásti Dvora Králové nad Labem, kde byly vyzdobeny všechny budovy s výjimkou kostela a fary, ačkoli obvykle byla církev v centru takových oslav¹⁸⁰⁶). Dochována jsou též typizovaná hlášení obcí o průběhu. Jen královédvorský městský úřad se vyhnul použití předepsaných rubrik a formou dopisu oznámil, že byli všichni majitelé vyzváni k vyvěšení praporů, což se také stalo (víme ovšem, že ne zcela) a dále proběhla okázalá a nadšená slavnostní bohoslužba za účasti úřadů, korporací, spolků a školní mládeže.¹⁸⁰⁷

K válečnému vyvěšování praporů poskytuje ovšem zajímavý postřeh novinový povzdech z oslav 28. října 1922: „*Je trapné přímo, [!] konstatovati tuto smutnou pravdu a žalovati při tom, že musili choditi strážníci burcovati některé domácí pány, aby vyvěsili prapory. Jako za Rakouska! Tehdy jsme se nedivili, že většina nerada a s odporem, ale i s bezmocí proti rakouským úřadům musila býti donucována vyvěšovati prapory na oslavu všelijakých pochybných vítězství a ‚významných dnů‘, – ale dnes? Jak se může omluviti pohodlnost a netečnost vyvěsiti prapor, kdy má to každý učiniti bez upozorňování a s nevyslovitelnou vnitřní radostí nad oslavou dosažení toho, zač umřelo tolik nejlepších synů národa?*“¹⁸⁰⁸ Na základě úředních pokynů a pečlivých seznamů o vyvěšených praporech této poválečné vzpomínce neupíráme váhu...

Po půlroce bojů vydal císař František Josef I. prohlášení, datované 4. února a šířené veřejnosti plakáty. Rekapituluje válečné období, zdůrazňuje v něm, že válka mu byla vnucena nepřáteli, a vzpomíná „*s vděčným srdcem, jak obětavě zachovali se Moji věrní národové v této těžké době. / Ovládání důstojnou vážnou nadějí, ukázali, že plně dovedou dostáti velkým požadavkům doby,*

¹⁸⁰⁵ Tamtéž, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirkposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. Exh. Nr. 4151 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 8. Oktober 1915. Beflagung der Häuser anlässlich des Allerhöchsten Namensfestes.

¹⁸⁰⁶ Tamtéž, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Posten zu Schurz no 16. E. Nr. 1591 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 6. Oktober 1915. Beflagung der Häuser anlässlich des Allerhöchsten Namensfestes.

¹⁸⁰⁷ Tamtéž, č. j. 5770, Městský úřad král. věn. města Dvora Králové nad Labem C. k. okresnímu hejtmánství ve Dvoře Králové n. L. dne 6. října 1915.

¹⁸⁰⁸ Královédvorské listy. Organ Československé národní demokracie, roč. X, č. 44, 4. 11. 1922, s. 1.

v ušlechtilé ochotě, posílali své syny pod prapory, v uznalém přizpůsobování se potřebám válečné doby, v obětavé péči o oběti boje znovu skvěle osvědčili své vysoké vlastenectví a své dávno vyzkoušené státoobčanské ctnosti. “¹⁸⁰⁹ Císař počítá i nadále s tím, že „bude obyvatelstvo i napříště hrdly i statky pevně státi při milované vlasti. Jsem si jist tím, že po válce, jejíž těžká břemena až do konce nésti jest radostně odhodláno, bude mu v míru, jehož dosaženo bude pomocí Všemohoucího, údělem odměna za všechny námahy, strasti a nebezpečí boje vybojovaného s věrností a vytrvalostí až do konce.“¹⁸¹⁰ Celkově prohlášení vyznívá smířlivě, uznale – a svým závěrem připouští státní vstřícnost jako formu vděku. Už to, že císař v éře válečného absolutismu vděčně oslovuje obyvatele, a to s vědomím jejich rozrůznějí v různé národy, naznačuje význam přikládáný náladě ve veřejnosti, snahu ji ovlivnit.

Obsáhlou instrukci k problematice loajality vydal místodržitel Coudenhove 20. května 1915. Posteskl si v ní, že se u veřejnosti i v armádě projevíly rusofilské tendence. Ačkoli většina českého obyvatelstva je „zcela loajálně smýšlející a takovéto procesy odsuzuje,“¹⁸¹¹ jsou nebezpečné a je třeba proti nim zakročit. „V této, pro budoucí vývoj poměrů v zemi tak významné otázce, náleží politickým úřadům důležitý úkol. Zásada, která musí být politickými úřady nejen zachována, ale též všemi silami propagována, je ta, že je vývoj českého národa možný jen v rámci rakouského státu, proto je především pro něj nutný silný rakouský stát a že při budoucím vývoji Češi mohou ve státě uplatnit jen pak svou váhu a vliv, když se angažují jako vlastenečtí a věrní Rakušané a budou moci ukázat na svou zvláštní loajalitu a věrnost vlasti ve válce.“¹⁸¹² Úředníci měli jít v této věci příkladem. Představení politických úřadů měli mít přehled, kdo je Rakousku loajální a kdo nikoli, přičemž proti odpůrcům mělo být energicky zakročeno.¹⁸¹³ Pokud jde o tisk, nesmí se úřední moc omezovat jen na zapovídání protirakouských článků, ale musí prosazovat i články prorakouské, nadšené z rakouských vítězství, přičemž pro postoj k tisku má býti uplatněna zásada „kdo nemluví pro nás a naše zájmy, fakticky je proti nám.“¹⁸¹⁴ Sama podpora humanitárních sbírek nestačí, byť je

¹⁸⁰⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Praes. 119, č. j. 6019, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 6. Februar 1915, č. j. 6019 – Runderlass, tamtéž i pokyn c. k. okresní hejtman starostům obcí, 9. II. 1915 a německá i česká verze plakátu, z níž pochází citát.

¹⁸¹⁰ Tamtéž.

¹⁸¹¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 19475, Praes. 532, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 20. Mai 1915.

¹⁸¹² Tamtéž, s. 1–2.

¹⁸¹³ Tamtéž, s. 2–3.

¹⁸¹⁴ Tamtéž, s. 3.

chvályhodná, je třeba projevovat též prorakouské nadšení. Politické úřady mají tyto hlasy podporovat, působit na obce a učitele, aby činili totéž.¹⁸¹⁵ Jak později rozeslal na školy okresní hejtman Weselý jménem okresní školní rady, jíž předsedal: „*V mládeži budiž tuženo vědomí, že všichni bez rozdílu jsme Rakušany a že také český národ jest podstatnou částí Rakouska, který jenom v mocném Rakousku může se nadíti zdárného vývoje. (...) Učitelé, kteří by nekonali řádně svých rakousko-vlasteneckých povinností, nemohou očekávati, že ve svých osobních nebo soukromých záležitostech, souvisejících s jich služebním postavením, podporováni budou od školních úřadů.*“¹⁸¹⁶

Okresní hejtman Weselý vypracoval obsáhlou zprávu o místní situaci, v níž přiznal, že smýšlení „*velké části českého městského obyvatelstva okresu Dvůr Králové nad Labem není bohužel bezvadné. Jmenovitě kruhy české inteligence se vrátily ve svých názorech i skutcích příliš mnoho k národnímu stanovisku k nevýhodě celostátního rakouského stanoviska a cítí se méně jako loajální vlastenečtí a věrní Rakušané. (...) Přesto se nikoli zcela bezvadné smýšlení části obyvatelstva doposud neprojevalo ani činností státu nebezpečnou, ani státu nepřátelskou. (...) Loajálně smýšlející osobnosti a společenské kruhy by z důvodu úcty, jíž se těší, mohly na nikoli nezávadné elementy vykonávat vliv, vystupují ve zdejším politickém okrese jen vzácně se svým vlasteneckým smýšlením veřejně, protože jednak jsou příliš lhostejné, jednak se obávají útoků a polemik převážně velmi hrubého radikálního tisku. Špatně smýšlející elementy jsou sice zdejším úřadům velmi přesně známy, přece zakročení proti hůře spolehlivým elementům velmi ztěžuje to, že tyto elementy jsou nyní (...) dvojnásob opatrné.*“¹⁸¹⁷ Hejtman ovšem neztrácí odhodlání radikální elementy pacifikovat a připomenout jim jejich vlasteneckou povinnost.¹⁸¹⁸ Když místodržitel Coudenhove vyhodnotil dodaná hlášení, shrnul je přísně důvěrně v červencovém oběžníku: „*převažující část českého obyvatelstva smýšlí loajálně, zároveň ale se projevilo, že není nutné jen soustředěné stíhání a potírání různých rusofilských a přímo protistátních jevů, nýbrž především musí být ještě velice mnoho působeno, aby se široké kruhy českého obyvatelstva probudili ze svého dosavadního pasivního, lhostejného a apatického postoje a také nechali vyjít na světlo ono stanovisko a aktivní činnost*

¹⁸¹⁵ Tamtéž, s. 3–5.

¹⁸¹⁶ Tamtéž, příloha C. k. okresní školní rada ve Dvoře Králové n/Labem ředitelstvím a správám obecných a měšťanských škol s českým jazykem vyučovacím ve školním okrese královédvorském ze dne 20/9 1915.

¹⁸¹⁷ Tamtéž, hlášení okresního hejtmána Weselého místodržitelství (koncept), 16/VI 1915.

¹⁸¹⁸ Tamtéž.

*patriotismu, jež může Rakousko od všeho svého obyvatelstva právem požadovat.*¹⁸¹⁹ K tomu mají při každé příležitosti působit všichni veřejně činní funkcionáři, zvláště vedoucí úřadů, přičemž záměry nestačí, „*při velkém okruhu působnosti politického úřadu nesmí uplynout žádný den, v němž by nebylo něco konkrétního obstaráno.*“¹⁸²⁰ Okresní hejtmani mají pečovat o loajalitu úředníků a učitelů, projevy loajality, oslavy válečných úspěchů, vlajkovou výzdobu v barvách říšských (podtrženo) a zemských, zapojení patriotických proslovů a sbírek do všech veřejných slavnostních akcí, uvádění vlasteneckých filmů v kině (a jejich zhlédnutí žactvem), zajištění vlasteneckých přednášek (řečníkům lze nabídnout honorář), vlastenecké texty v novinách i zákroky proti špatně smýšlejícím elementům. Při všech žádostech o subvence, koncese apod. má být přikládán rozhodující význam loajalitě žadatelů.¹⁸²¹ A hned o dva dny později opět připomněl místodržitel Coudenhove povinnost hejtmanů přísně dohlížet na noviny a působit na jejich aktivně patriotické psaní.¹⁸²² Teprve v září téhož roku místodržící Coudenhove projevil spokojenost s činností okresních hejtmanů, poskytl jim ovšem další povzbuzení a vzorovou tabulku k zaznamenání těchto akcí, podle níž mu měli svou patriotickou činnost vykazovat a posílat...¹⁸²³

V návaznosti na tento pokyn následoval v lednu 1916 i dotaz na zvláštní náklady s podporou rakouského státního smýšlení spojené. V odpovědi okresní hejtman Weselý uvedl pět rozhovorů s dohlízejícím místodržitelským radou ve dnech 28. května, 26. července, 29. září, 4. listopadu a 30. prosince 1915, spojené výdaje vyčíslil na 170 K 80 h.¹⁸²⁴ Zda právě to jakkoliv přispělo k posílení rakouské státní myšlenky, zůstává otázkou...

Jak již víme, oslavám 85. narozenin Františka Josefa I., jež připadaly na 18. srpna 1915, byla věnována velká pozornost a navzdory válečnému času proběhly velkoryse. Avšak ani všudypřítomné vzývání císaře místodržitele Coudenhova neuspokojilo. Již o pět dní později tento preaktivní činovník vydal další oběžník okresním hejtmanům, v němž uznal význam péče

¹⁸¹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 31083, Praes. 738, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 10. Juli 1915.

¹⁸²⁰ Tamtéž.

¹⁸²¹ Tamtéž.

¹⁸²² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 28.029, Praes. 740, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. Juli 1915.

¹⁸²³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 40.476, Praes. 1116, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 23. September 1915.

¹⁸²⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 19, No. 379, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 4. Jänner 1916 – Runderlass; přiložena odpověď hejtmana Weselého a přehled z 17. I. 1916.

o loajalitu vůči císaři, ale upozornil, že se tím jejich úkol zdaleka nevyčerpává: „*To, co je obzvláště potřeba a na čem současná činnost především závisí, je, jak stále znovu musím zdůrazňovat, péče o rakouskou státní myšlenku. Rakousko musí být základní myšlenkou, jež se projeví v těchto předneseních; musí být vyvoláno vědomí, že my všichni bez rozdílu jsme dnes Rakušany; se vším důrazem musí být propagován pocit, že též český národ tvoří integrující součást Rakouska a jen v silném Rakousku nalezne zdárný vývoj. Slovo ‚Rakousko‘, jemuž se v jistých českých kruzích doposud formálně bázkivě vyhýbalo, musí v myšlení a citění českého lidu, slovem i písmem, všude a kdykoli dobyt své náležité místo a tomuto účelu musí také mnou navrhované přednesení v první řadě sloužit.*“¹⁸²⁵ Stále ještě není však Rakousko oficiálním označením Předlitavska. Prozatím...

Když v lednu 1916 hodnotil místodržitel Coudenhove stav péče o rakouské státní smýšlení, psal o uspokojivých výsledcích, oslabení projevů panslavistického citění a posílení obětavosti českého obyvatelstva při upisování válečné půjčky a používání černo-žlutého praporu. Jednalo se tedy o potěšitelný obrat k lepšímu. Leč ani nyní nebyla spokojenost úplná: Stále zablívá některým hejtmanům nedostatek vlastní iniciativy a vyzývá je k většímu zapojování, sledování a odměňování (popř. trestání) učitelů – tato pasáž byla okresním hejtmanem Weselým jako jediná podtržena. Pro připomenutí naší velké doby doporučuje pojmenování náměstí či ulic po vojevůdcích a péči o vojenskou přípravu mládeže.¹⁸²⁶ Krátce poté poslal Josef Smutný, místodržitelství rada (od r. 1911) a „dohlížející“ c. k. okresní hejtman v Hradci Králové (1913–1918),¹⁸²⁷ svému královédvorskému kolegovi stručné shrnutí tohoto výnosu s důrazem na trojici myšlenek: projevovat iniciativu, zapojit okresního školního inspektora do působení na učitele a pojmenovat náměstí a ulice po vojevůdcích.¹⁸²⁸ Tento list však celkově působí jen jako čistě vykázaní činnosti místodržitelství rady – původní pokyny by měl okresní hejtman pochopit i bez jejich zjednodušování. Každopádně se Smutný s Weselým scházel a zapojoval do jednání i školní inspektory.¹⁸²⁹

¹⁸²⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Nr. 38.481, Praes. 982, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 23. August 1915.

¹⁸²⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 67, No. 485, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 12. Jänner 1916 – Runderlass.

¹⁸²⁷ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 646.

¹⁸²⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 75, K. k. Bezirkshauptmannschaft in Königgrätz an den Herrn Vorstand des k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 17. Jänner 1916.

¹⁸²⁹ Srov. SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1019, K. k. Bezirkshauptmannschaft in Königgrätz an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof am 5. September 1916.

V březnu 1916 podal c. k. okresní školní inspektor Antonín Vancl zprávu o vlastenecké činnosti učitelstva. Ve svém úřadě, jehož se ujal r. 1904, trvale věnuje velkou pozornost tomu, aby učitelstvo bylo věrné a oddané císaři, dbalé svých povinností a „*stále na zřeteli mělo pěstění a zušlechtování rakousko-vlasteneckého citu školní mládeže (...). Zvláště k tomu přihlížel, aby v mládeži tužena byla neochvějná oddanost a věrnost k Nejvyšší osobě Jeho Veličenstva vznešeného mocnáře a Nejvyššímu domu panovnickému.*“¹⁸³⁰ Tomu sloužila péče o zpěv rakouské hymny, vlastenecké a dynastické básně, četba i úkoly a on sám „*k tomu působil, aby učitelstvo jak při celkové výchově, tak zvláště při vyučování vlastivědě (dějepisu a zeměpisu) vštěpovalo a pěstilo v žactvu lásku a příchýlnost k říši a přivádělo jej k poznání, že jest nám Rakousko krásnou a proslavenou vlastí, které povinni jsme věnovat příchýlnou lásku a veškeré své síly měrou svrchovanou.*“¹⁸³¹ O učitelích českých národních škol místního okresu je přesvědčen, že si jsou vědomi svého poslání – „*pokud nižepsanému posouditi možno*“¹⁸³². Následuje obsáhlý výčet dynastických a vlasteneckých slavností, sbírek, válečné podpory, vojenské výchovy mládeže, zapojení učitelů do válečné administrativy a výuky akcentující závažnost války a rakouská vítězství,¹⁸³³ jak je popsáno v kapitole věnované školství.

Nikoli náhodou právě Antonína Vancla navrhl následujícího roku okresní hejtman Weselý na udělení válečného kříže pro občanské zásluhy, neboť „*jmenovaný po celou dobu svého nyní již více než 40ti [!] letého bezúhonného působení ve službě školní co učitel, ředitel a školní inspektor dbal horlivě a svědomitě loyální a patriotické výchovy školní mládeže a již jako ředitel a zvláště pak jako c. k. okresní školní inspektor o to se přičiňoval, aby učitelstvo péči jeho svěřeného okresu bylo Jeho Veličenstvu oddané a věrné a své povinnosti věrně splnilo; dále toho dbal, aby v mládeži byla tužena neochvějná oddanost a věrnost k Jeho Veličenstvu císaři a k Nejjasnějšímu císařskému rodu.*“¹⁸³⁴ Toto úsilí vystupňoval během války, kdy naléhal na ještě vyšší horlivost učitelů ve škole i mimo ni a prosazoval, „*aby národní učitelstvo ve škole i mimo školu bylo si plně vědomo svého vychovatelského a vyučovatelského poslání a předcházejíc dobrým příkladem při veškerém svém vyučování a výchově stále mělo na zřeteli*

¹⁸³⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 19475, Praes. 532, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 20. Mai 1915 (!), zde přiložena zpráva Vlastenecká činnost učitelstva okresního inspektora Antonína Vancla ze dne 18. března 1916.

¹⁸³¹ Tamtéž.

¹⁸³² Tamtéž.

¹⁸³³ Tamtéž.

¹⁸³⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 271, c. k. okresní hejtman Alfred Weselý presidiu c. k. zemské školní rady 8/III 1917, koncept.

*pěstění, zušlechťování a prohlubování rakousko-vlasteneckého citu školní mládeže, by z ní stali se řádní lidé a občané.*¹⁸³⁵ Okresní hejtman jeho činnost označuje za úspěšnou, bezvadně loajální a záslužnou, zvláště za války.¹⁸³⁶ V přiloženém dalším konceptu je vše rozpracováno, doplněno např. o zpívání rakouské hymny, účast na válečných sbírkách a nahrazování odvedených učitelů.¹⁸³⁷

Mohla být motivací Vanclových bohatých aktivit naděje na vyznamenání? To by bylo značně nejisté počínání. Možnou odpověď lze zkusit zjistit z onoho rozšířeného konceptu, v němž se nachází další osobní data Antonína Vancla. Narodil se r. 1853, takže v jeho bezmála 64 letech motivací pro výjimečné nasazení jistě nebyla obava před frontovým nasazením. Inspektorem byl od r. 1904. Měl ovšem dvě děti – dceru Marii (nar. r. 1889) a syna Antonína (nar. 1894), studenta práv, „*nyní jednoročního dobrovolníka, přiděleného ke zkušební praxi ve válečném účetním oddělení c. a k. ministerstva války ve Vídni.*“¹⁸³⁸ Tento vcelku příjemný způsob trávení války snad mohl být formou odměny, ovšem též náhoda nebo ocenění administrativní obratnosti daného vojáka. Každopádně bylo tehdy obtížné vyloučit, že jeho osud souvisí s rodinnými vazbami, už to mohlo mít motivační rozměr. Připomeňme problémy, které a priori měli mnozí čeští učitelé.¹⁸³⁹ Stále však existuje i možnost nezištného Vanclova přesvědčení. Dochované prameny odpověď nedávají.

Ačkoli je podpora válečných půjček státními úředníky z principu i vzhledem k obecným dřívějším pokynům samozřejmá, i zde najdeme konkrétní instrukce. Když v květnu 1916 místodržitel Coudenhove usoudil, že tempo upisování čtvrté válečné půjčky zaostává za očekáváním, důrazně (ovšem současně přísně důvěrně) požadoval, aby okresní hejtmani „*postavili celý svůj vliv stejně jako všechny jim k dispozici stojící prostředky do služby propagace válečné půjčky. (...) Osobní návštěvy nebo písemné intervence ze strany pánů vedoucích úřadů nebo dalších státních funkcionářů u rozhodujících nebo samých výkonných osobností, naléhavé výzvy z kazatelny a prostřednictvím učitelů, putovní přednášky na venkově, hostincích a podobně zdají se mi být prostředkem, jímž by snad mohl být podstatně podpořen výsledek půjčky v posledních týdnech (...).*“¹⁸⁴⁰ K tomu můžeme opět připomenout poválečnou

¹⁸³⁵ Tamtéž.

¹⁸³⁶ Tamtéž.

¹⁸³⁷ Tamtéž, nedatovaná příloha – koncept zdůvodnění vyznamenání s osobními údaji Antonína Vancla.

¹⁸³⁸ Tamtéž.

¹⁸³⁹ VYHLÍDAL, Karel. *Z doby persekuce*, s. 107–108; ŠTASTNÝ, Bohumil. *Z persekuce*, s. 108–110.

¹⁸⁴⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 498, No. 14.197, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 8. Mai 1916.

obhajobu vedení Dvora Králové nad Labem, že hejtmanství je k upisování válečných půjček nutilo. „*Kolikráte byl návrh, že neupíšeme ničeho. Myslíte, že to někdo dělal rád? Viděli jsme, že tím pracujeme nepřátelům do rukou. Hrozili nám, že obec. zastupitelstvo rozpustí a dosadí vládního komisaře.*“¹⁸⁴¹

Ovšem i podpora upisování válečných půjček musela zůstat v rámci přísně stanovených mezí. Když se při propagaci té další na některých místech objevil plakát s nápisem „Upisujte V. válečnou půjčku“, na němž byli zachyceni rytíři se štíty ozdobenými erby korunních zemí, přičemž ten český, moravský a slezský byly drženy uprostřed hned vedle sebe, bylo to vyhodnoceno jako politická provokace, která má být zakázána a již vylepené plakáty – s výjimkou nápisu – přelepeny a na viníky má být podáno trestní oznámení!¹⁸⁴² A důvod?

Zde se musíme vrátit do 10. října 1915. Tehdy císař František Josef, jak ovšem místodržitelství oznámilo až 2. prosince toho roku, osobním listem změnil erb „rakouských zemí“ i Rakouska-Uherska, ovšem z úsporných důvodů měly být nejprve vypotřebovány zásoby formulářů a kolků s dosavadními symboly.¹⁸⁴³ Zdánlivě bezvýznamná změna, mohlo by se zdát. Ostatně ho vydal nikoli místodržící Coudenhove, jak bylo u nejzávažnějších oběžníků zvykem, ale „pouze“ místodržitelský viceprezident Jindřich rytíř Vojáček.¹⁸⁴⁴ Ve skutečnosti však šlo o vysoce symbolické rozhodnutí: už není řeč o „královstvích a zemích na říšské radě zastoupených“, ale o „rakouských zemích“, navíc s méně výraznými zemskými znaky, tedy projev jistého státoprávního směřování, a to od staroslavných historických zemí k „pouhým“ provinciím „Rakouska“.¹⁸⁴⁵ Neuniklo to samozřejmě ani současníkům, jak o tom svědčí kritický článek profesora Josefa Pekaře z 25.–26. května 1917, záhy vydaný i knižně.¹⁸⁴⁶ Jeho funkci v čase obnovujícího se parlamentarismu přibližuje nejlépe závěrečný odstavec: „*Je na našich poslancích, aby dotázali se dědiců Stürgkhových, považují-li státoprávní proměny hr. Stürgkhem provedené za prospěšné opravdové rakouské myšlenky státní, t. j. myšlenky dohody*

¹⁸⁴¹ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 15. března 1919, čl. 408, s. 271.

¹⁸⁴² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes 1463, No. 35371, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 19. November 1916 – Runderlass.

¹⁸⁴³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1471, Nr 49.392, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 2. Dezember 1915 – Runderlass.

¹⁸⁴⁴ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 756.

¹⁸⁴⁵ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 174–175.

¹⁸⁴⁶ PEKAŘ, Josef. *Z české fronty*. Praha: Český čtenář, 1917 Český čtenář; kniha 36, ročník IX., svazek 4, s. 61–78; původně otištěno v Národní politice 25. a 26. května 1917.

*národů a šetrnosti a úcty k právům jejich (...) Poslanci čeští vstoupili r. 1879 po těžkém boji vnitřním ‚s výhradou svého právního přesvědčení‘, jak se pravilo v trůní řeči, na půdu společné rady říšské; přišli tam v naději, že se podaří jim cestou dohody a smíru přispěti k proměně ústavy v duchu svého stanoviska. Rok 1915 a 1916, rok Stürgkhových předpokladů, k nimž podle povahy své náleží i změny v titulech z října 1915, dal jim přetrpkou odpověď!*¹⁸⁴⁷

Řekli jsme si, že místodržitelský oběžník byl datován 2. prosince 1915, tedy při 67. výročí nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn.¹⁸⁴⁸ Ačkoli se jednalo dle všeho o náhodu, bylo to symbolické. A to nejen proto, že císařova rozhodnutí krátce po 2. prosinci 1848 byla také radikální.¹⁸⁴⁹ Roku 1915 samozřejmě nemohlo být jasné, že se jedná o poslední takového výročí, i když vzhledem k jeho pokročilému věku a zdravotním problémům, částečně veřejně známým,¹⁸⁵⁰ to bylo naprosto možné (snad až pravděpodobné), ale i tak se stal tento výnos jedním z významných odkazů starého mocnáře. Ostatně: jak jsme již zmínili výše, oběžník kritizující použití erbů českých zemí byl vydán 19. listopadu 1916, tedy v den, kdy byl císaři diagnostikován zápal plic¹⁸⁵¹ a pouhé dva dny před úmrtím Františka Josefa.¹⁸⁵²

Nyní již můžeme analyzovat, co vedlo ke zdánlivě absurdnímu zákazu plakátu: Firma Melantrich k vrcholně lojalisticky podporované a vyžadované akci vydala plakát velkého formátu, kde kromě dole umístěného nápisu povzbuzujícího k upisování páté válečné půjčky umístila též průvod jezdců v brnění, „kteří v pravé ruce nesou kopí v zemských barvách jednotlivých rakouských korunních zemí a na levé ruce štíty s erby korunních zemí. Uprostřed obzvlášť předstupují tři jezdci držící těsně vedle sebe štíty korunních zemí Čechy, Morava a Slezsko. (...) / Proto musí být rozeznána v tomto zjevně záměrném postavení k sobě nepřípustná politická demonstrace“.¹⁸⁵³ Sotva šlo o náhodu, ale samo seskupení a zdůraznění erbů Zemí české koruny (a to v prostředí ostatních zemských erbů) zde bylo vyhodnoceno jako jednoznačně nebezpečné a hodné podání trestního oznámení. Jak mohli asi vnímat tento pokyn lidé s úctou nikoli snad jen k českému programu, ale k elementární tradici české státnosti?

¹⁸⁴⁷ PEKAŘ, Josef. *Z české fronty*, s. 77–78.

¹⁸⁴⁸ Srov. např. PERNES, Jiří. *František Josef I.*, s. 42–48.

¹⁸⁴⁹ Tamtéž, s. 49–51.

¹⁸⁵⁰ Tamtéž, s. 474; VOCELKA, Michaela a VOCELKA, Karl. *František Josef I.*, s. 305, 308–309.

¹⁸⁵¹ VOCELKA, Michaela a VOCELKA, Karl. *František Josef I.*, s. 309.

¹⁸⁵² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1347, No. 35.684, Statthalter an Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe, 22. XI. 1916.

¹⁸⁵³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes 1463, No. 35371, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 19. November 1916 – Runderlass.

Podle mého názoru se jednalo o velmi pošetilý přístup, který zcela zbytečně bránil využití historický respekt třeba jen k neformální příležitosti pro podporu projektu, na němž bylo Rakousko-Uhersko bytostně závislé – upisování válečné půjčky... A mohl zasvěceně zbytečně zbavovat plného nasazení.

Pro úplnost dodejme, že okresní hejtman Weselý věc prošetřil a nahlásil, že žádné takové plakáty se ve svěřeném okrese nevyskytují.¹⁸⁵⁴

Vyhlášení války Itálií poskytlo další příležitost k loajálním prohlášením – čeští starostové místního okresu poslali hned 24. května 1915 císařské kabinetní kanceláři telegram ujišťující „neoblomnou věrnosti naši[,] čím [!] větší [!] nebezpečství, tím větší [!] lnouti bude český [!] národ ke svému [!] milovanému císaři [!] a králi [!].“¹⁸⁵⁵ A 1. června 1915 posílá témuž adresátovi telegram i královédvorská městská rada: „Na zaklade jednohlasneho usneseni mestske rady ve dvore [!] Kralove labe [!] projevují jmenem veskerého obyvatelstva sľib neochvejne vernosti a oddanosti ku vznesene osobe našeho Velicenstva[,] necht verolomnost noveho nepriateľa rozbije se o hrdinst [!] našeho ceskeho vojska. Starosta mesta S u b r t.“¹⁸⁵⁶

A záhy poté se objevila nová příležitost: haličská rakouská pevnost Přemyšl, ztracená po dlouhém ruském obléhání 22. března 1915, byla znovudobyta 3. června téhož roku.¹⁸⁵⁷ A hned druhého dne královédvorské městské zastupitelstvo, jak nazítří napsalo opět nejvyšší kabinetní kanceláři ve Vídni, „s velikým nadšením přijalo zprávu o znovudobytí Přemyšlu a při té příležitosti projevilo neochvějnou věrnost a oddanost ku vznešenému trůnu Vašeho Veličenstva[,] našeho nejmilostivějšího panovníka[,] a přeje hrdinským zbraním našeho nejmilostivějšího[,] jakož i spojeneckého vojska nejlepšího dalšího zdaru.“¹⁸⁵⁸ Dne 6. srpna 1915 pak město odeslalo obdobnou zprávu u příležitosti dobytí Ivangorodu rakousko-uherskou

¹⁸⁵⁴ Tamtéž, koncept hlášení okresního hejtmána Weselého místodržitelství ze dne 23./XII. 1916.

¹⁸⁵⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 14. Juni 1915 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. Nr. 27.742, Praes. 622; Přepis telegramu podle zprávy ministerstva vnitra s poděkováním dále tlumočeným okresním hejtmánem Weselým, proto chyby v textu.

¹⁸⁵⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nro. 28.779, Praes 631, k. k. Statthalter an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof am 18. Juni 1915, opis telegramu jako součást nejvyššího poděkování za něj.

¹⁸⁵⁷ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 316–318, 325.

¹⁸⁵⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 559, městský úřad král. věn. města Dvora Králové n. L. nejvyšší kabinetní kanceláři ve Vídni 5. června 1915; není bez ironie osudu, že za starostu text podepsal jeho zástupce, státoprávní radikál Holub. Tamtéž i jeho oznámení tohoto vlasteneckého projevu okresnímu hejtmánovi Weselému a telegrafní blanket.

armádou a Varšavy německou armádou dne 4. srpna¹⁸⁵⁹ – vedle obvyklého projevu loajality k panovníkovi zahrnuje epičtěji propracovanou militaristickou pasáž – přání, „*aby udatné vojsko císařské s vítěznými svými prapory neslo slávu Vašeho Veličenstva na východ i jih a aby poráželo nepřátele císaře i vlasti naší tak dlouho, až nepřátelé naší [!] budou musit Vaše Veličenstvo prositi o trvalý mír.*“¹⁸⁶⁰ Všechny tyto gratulace byly přesně vykázány místodržitelství.¹⁸⁶¹ Současně ale získaly úřady v souvislosti s tímto vojenským úspěchem i doklad existence opačného citění ve městě: Když místní německý továrník Otto Mayer – aktivní v místní německojazyčné židovské komunitě¹⁸⁶² – 5. srpna 1915 vyvěsil na svém domě vlajku v rakouských barvách (černé a žluté) a další v německých (černé, bílé, červené), byla ta rakouská v noci na 6. srpna zašpiněna inkoustem. Zajímavé je, že německé barvy byly ušetřeny... Vyšetřování nepřineslo odhalení pachatele.¹⁸⁶³

Dobytí Varšavy a Ivangorodu bylo každopádně tak význačnou událostí, že ji místodržící Coudenhove ve zvláštním oběžníku označil za „světodějnou“ („weltgeschichtliche“) a zdůraznil, že okresní hejtmané mají ihned zakročít, pokud by snad nějaké noviny umenšovaly velikost úspěchu či jeho význam!¹⁸⁶⁴

C. k. okresní hejtman se zasazoval o loajální akce ve svěřeném okrese. Ale až tak mnoho prostoru pro vlastní kreativitu neměl. Pokyny bývaly striktní – srov. například telegram z místodržitelství: „*Lvov dobyt. Zaříditi všeobecnou vlajkovou výzdobu po tři dny. Místodržitelství prezidium*“¹⁸⁶⁵ Okresní hejtman Weselý poté místodržitelství hlásil bohatou

¹⁸⁵⁹ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 463.

¹⁸⁶⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 860, městský úřad král. věn. města Dvora Králové n. L. 6. srpna 1915 c. k. okresnímu hejtmanství ve Dvoře Králové n/Lab. Opis telegramu Kabinetní kanceláři Jeho Císařského a Královského Apoštolského Veličenstva, který podepsal úřadující radní Jeřábek a přeposlal okresnímu hejtmanství s poznámkou, že město slaví též vyvěšením praporů.

¹⁸⁶¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 902, Bezirkhauptmann Weselý an das k. k. Statthaltereie – Praesidium in Prag am 17. VIII. 1915.

¹⁸⁶² WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 28–32.

¹⁸⁶³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 870, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirkposten zu Königinhof a. Elbe Nr. 12. Exh. Nr. 3076 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 7. August 1915, Abschrift. Tamtéž i koncept zpráva okresního hejtmana Weselého na místodržitelství 22. srpna 1915.

¹⁸⁶⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 871, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 6. August 1915, Nro 36.396, – Runderlass.

¹⁸⁶⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Statthaltereipräsidium an die Bezirkshauptmannschaft, 22. 6. 1915, č. 406, Praes. 632, doručeno 23. 6. 1915; na telegramu poznámka o přeposlání městským úřadům.

vlajkovou výzdobu měst i vesnic okresu – „a v německých obcích byla nadto vyjádřena všeobecná radost střelbou z hmoždířů.“¹⁸⁶⁶ Pokud jde přímo o Dvůr Králové nad Labem, veřejné i soukromé budovy tu byly vyzdobeny říšskými i zemskými barvami, v zahradě Německého domu proběhl koncert s vlasteneckým programem, hodinu tu zvonily kostelní zvony, proběhly slavnostní bohoslužby za účasti státních a obecních představitelů, učitelů a dalších věřících, deputace městské rady, místních státních úřadů a škol žádaly u okresního hejtmana, aby tlumočil jejich loajalitu císaři.¹⁸⁶⁷ Čechům nebylo co zazlívát, přesto se zdá, že německý prožitek tohoto úspěchu byl úplnější.

Kdo by snad čekal, že Červený kříž byla apolitická charitativní instituce, hrubě by se mýlil – jak stojí například v jeho oběžníku propagujícím prodej pamětního listu ve prospěch zraněných vojáků: „Nevyhladitelným písmem vrývají se události této vážné doby hluboko do našich srdcí. Nezapomenutelným jest utrpení, jež způsobila světová válka nesčetným rodinám, avšak stejně nesmazatelnou bude také vděčnost a obdiv budoucích pokolení pro naši armádu, která věrna císaři a říši vybojovala slavná vítězství na přemocném nepříteli. (...) Spoléháme, že všichni obyvatelé drahé naší vlasti jistě rádi si opatří pamětní list na tyto vážné a těžké válečné doby, jenž ani pro nejchudšího není žádnou skutečnou obětí, by spíše každému za nepatrný dar umožní odkázati vnukům a pravnukům památku, slavně nasvědčující vlasteneckému smýšlení a obětavosti nynějšího pokolení.“¹⁸⁶⁸

5.4.4 Rok 1916

Pro povzbuzení loajality mohl okresní hejtman podávat návrhy k pochvalám a vyznamenáním. Tak v souvislosti s akcí na zaopatření armády a vojenských nemocnic konzervami s ovocem a zeleninou měl Weselý v únoru 1916 dodat seznam osob, jimž by bylo za jejich mimořádnou účast písemně vyjádřeno poděkování buď přímo místodržitelstvím, nebo hejtmanstvím. Poptáváno bylo i zhodnocení jejich státní loajality, jejich postoj zde byl vesměs zhodnocen jako „přísně loajální, osvědčuje často své vlastenecké smýšlení“. Pro generační zhodnocení je užitečné uvedení věku nominovaných. Snad kvůli výtkám z ledna 1916, že místní úřad chybně promítá do své komunikace s jinými státními úřady, jsou ovšem všechna jména napsána německy (tedy i bez zakončení příjmení na „-ová“), ačkoli šlo o město výrazně české a na závěr

¹⁸⁶⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes 650, Weselý an das K. k. Statthaltereipraesidium, 26. VI. 1915 (koncept).

¹⁸⁶⁷ Tamtéž.

¹⁸⁶⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes 709, K. k. Statthaltereipraesidium in Böhmen am 6. Juli 1915, Nr. 31444, příloha: Zemský pomocný spolek Červeného kříže pro království České – Pamětní list.

je navíc uvedeno, že poděkování má být vyjádřeno v českém jazyce. Abychom předešli omylům při počesťování, zvláště u křestních jmen vzhledem k existenci různých variant téhož jména, ponecháváme zde verzi z textu návrhu.

Kdo z obyvatel Dvora Králové nad Labem se tedy nachází na tomto seznamu? Manželka ředitele gymnázia Marie Kohout (54 let), manželky gymnaziálních profesorů Angela Křehlík (25 let), Marie Hrubý (24 let), Marie Jukl (33 let), Sylva Pán (25 let), obchodnice Marie Gutfreund (55 let), manželka přednosta místní bankovní filiálky banky Katharina Malý (39 let), dcera poštovního oficiála Milada Pacák (29 let), manželka továrníka (a radního za realisty) Paulina Sochor (45 let), manželka přednosta železniční stanice Anna Zatloukal (37 let), manželka okresního komisaře Aloisie Hanousek (32 let), manželka městského radního Marie Holub (50 let), manželka drogisty Marie Poledník (42 let), manželka soukromého úředníka Milada Příbil (39 let), manželka obecního tajemníka Karoline Slavík (44 let), Emilie Suchánek (29 let), manželka vrchního okresního lékaře Olga Schulhof (44 let), manželka vrchního správce pošty Marie Schulz (45 let), manželka okresního školního inspektora Marie Vencel (48 let) a obecní zahradník Wenzel Vít (39 let). Jako samostatné návrhy jsou uvedena ředitelství místní chlapecké i dívčí obecné a měšťanské školy. Jednalo se tedy téměř výhradně o manželky místních veřejně činných mužů, jež byly charakterizovány právě manželstvím s nimi a byly mladé nebo ve středním věku.¹⁸⁶⁹

Další skupinu, již okresní hejtman Weselý nominoval na ocenění, tvořili tři ředitelé škol. Jeho podnět si výslovně vyžádala jak německá,¹⁸⁷⁰ tak česká sekce zemské školní rady pro c. k. ministra kultu a vyučování. Mělo jít o max. tři pedagogy obecných a měšťanských škol (Weselý nominoval tři české a jednoho německého, možnost tedy využil naplno, když se rozhodl odpovědět na oba podněty zvlášť, ačkoli šlo o věcně zcela totožné jazykové verze s tímž číslem jednacím i datem), „kteří si získali zásluhu za doby válečné o školu nebo péči o mládež, ať již mimořádnou námahou neb určitým zvláštním přičiněním.“¹⁸⁷¹ Okresní hejtman za to navrhl ocenit *Zlatým záslužným křížem s korunou* ředitele obecné a měšťanské chlapecké školy ve Smiřicích Františka Preiningra ředitele královédvorské obecné školy II. obvodu Jana Tysovského, dále pak *Válečným křížem pro zásluhy občanské třetí třídy* ředitelku obecné

¹⁸⁶⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 168, St. Z. 11.443, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an Herrn k. k. Bezirkshauptmann (bez jména a místa) am 9. Feber 1916.

¹⁸⁷⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 947, Nr. 458, Präsidium des K. k. Landesschulrates für Böhmen – Runderlass, am 22. August 1916.

¹⁸⁷¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 946, Čís. 458, Praesidium c. k. zemské školní rady pro království české – oběžník, 22. srpna 1916.

a měšťanské dívčí školy v Jaroměři Leopoldinu Hassmannovou.¹⁸⁷² Z německých pedagogů byl na *Zlatý záslužný kříž* doporučen řídicí učitel obecné školy v obci Rennzäh (dnes Zboží) Jaroslav Patzak.¹⁸⁷³ Připomeňme si, že v královédvorském politickém okrese se r. 1910 hlásilo k Čechům 74 % obyvatelstva a k Němcům 26 %, ¹⁸⁷⁴ tj. v poměru 3:1. Weselý se tedy při počtu nominovaných zachoval striktně v souladu se zastoupením Čechů a Němců v politickém okrese.

Zůstaneme-li u Jana Tysovského, jediného nominovaného působícího přímo ve Dvoře Králové nad Labem, z připojené tabulky lze vyčíst jeho 43letou učitelskou kariéru na místních školách, od zatímního podučitele (1873) přes definitivního podučitele (1873–1881), definitivního učitele (1881–1908) a zatímního řídicího učitele (1908) až po definitivního řídicího učitele (1908–1916). Klíčová je však následující položka – zdůvodnění návrhu na ocenění: „*Jan Tysovský jest povahou svou mírný a skromný muž, který po celou dobu svého zdárně úspěšného [!] působení v úřadě učitelském osvědčil se jako vzorný, velice pilný, horlivý, svědomitý a dalšího vzdělání svého dbalý učitel, jenž svým spoluučitelům vždy dobrým příkladem předcházel. Jako řídicí učitel a nyní tit. ředitel školu sobě svěřenou, jež čítá nyní 5 tříd postupných a 6 tříd pobočných, velice zvelebil.*“¹⁸⁷⁵ Až potud by se mohlo jednat „pouze“ o příkladnou učitelskou dráhu, do zdůvodnění byly ovšem zahrnuty též specifické sociální okolnosti jeho školy a ideová stránka jeho úsilí: „*Jmenovaný při vzorném řízení jeho školy sbor učitelský účelně vede, školní i mimoškolní kázeň žactva – děti to ponejvíce dělníků továrních a cihlářských – s velmi dobrým výsledkem udržuje, při vyučování velmi dobrého prospěchu se dodělává a toho dbá, aby mládež jemu svěřená vychovávána byla v duchu loyálním a rakousko-vlasteneckém.*“¹⁸⁷⁶ To by nicméně stále nesplnilo zadání školní rady, jež jako podmínku zdůrazňovalo zásluhy v době války. Jak Weselý popsal tuto etapu Tysovského činnosti? „*Patriotickým svým působením získal sobě zvláště v nynější době válečné zásluhu o školu a péči o mládež. Mimořádnou námahou se přičinuje [!], aby škola ujala se každé vlastenecké akce ve službách válečné*

¹⁸⁷² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 946, okresní hejtman Weselý Presidiu c. k. zemské školní rady v Praze 10/XI.1916.

¹⁸⁷³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 947, Nr. 458, Präsidium des K. k. Landesschulrates für Böhmen – Runderlass, am 22. August 1916, koncept odpovědi okresního hejtmána Weselého místodržitelství 12./9. 1916.

¹⁸⁷⁴ *Statistický lexikon obcí*, s. XIII.

¹⁸⁷⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 946, okresní hejtman Weselý Presidiu c. k. zemské školní rady v Praze 10/XI.1916 – příloha.

¹⁸⁷⁶ Tamtéž.

*pomocné péče.*¹⁸⁷⁷ Na závěr pak shrnuje tři důležitá kritéria hodnocení: „*Jeho mravní, politické i služební chování jest zcela bezúhonné.*“¹⁸⁷⁸

Tak tedy vypadal vzorový pedagog válečného Dvora Králové nad Labem.

Další dotaz na osoby vhodné ocenění byl zaměřen jinak – na „*příslušníky v současné válce tak velmi požadovaného duchovního stavu*“¹⁸⁷⁹, ať už šlo o kněze katolického, protestantského, či rabína, a to s přihlédnutím k jejich celkové činnosti a zvláště úsilí v čase války. „*Samozřejmě se má při výběru osob navržených na nejvyšší vyznamenání brát příslušný ohled také na bezvadné morální a politické postoje, stejně jako zvláště na pozitivní vlasteneckou činnost (např. podporou akcí válečné péče, upisování válečných půjček etc.)*“¹⁸⁸⁰ Jediným nominovaným byl ovšem biskupský vikář a děkan Johann Seidl v Holohlavech¹⁸⁸¹, takže charakteristiku obyvatel Dvora Králové nad Labem to doplňuje jen nepřímo – v největším městě okresu hejtman nejvhodnějšího kandidáta nenalezl.

Ocenění se měly dočkat též osobnosti spjaté s válečnými půjčkami. K jejich nominování vyzval okresního hejtmána místodržitelství výnos v září 1916 a zdůvodnil to zcela přesvědčivě: „*Za zářivé výsledky rakouských válečných půjček se má z velmi značné části děkovat pečlivě propracované a velmi horlivě provozované náborové práci, již obyvatelstvu byly vysvětleny finanční předpoklady úspěšného vedení války, význam válečných půjček a nutnost všeobecného zapojení na tomto a stanoveno neúnavné spolupůsobení na poskytnutí pro válku nutných peněžních prostředků.*“¹⁸⁸² Už dříve jinde zmíněné pokyny jasně svědčí o tom, že se tomuto úsilí věnovala skutečně výrazná pozornost. Vydávání pokynů by u akce zaměřené na široké vrstvy obyvatelstva ovšem samo o sobě ještě mnoho neznamenal, pokud by se jejich provádění nechopilo mnoho dalších osob nad rámec státních zaměstnanců. Kdo ho tedy v praxi prováděl? „*O řešení tohoto úkolu se vedle politických úřadů a bank, jimž připadla organizace podniku a výběr osob určených pro vedení propagace, zasloužili zvláště duchovenstvo, učitelstvo a publicistika, početní funkcionáři spořitelen, pak členové a zaměstnanci obecních korporací,*

¹⁸⁷⁷ Tamtéž.

¹⁸⁷⁸ Tamtéž.

¹⁸⁷⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1043, Nro 26.546, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 11. September 1916.

¹⁸⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸⁸¹ Tamtéž.

¹⁸⁸² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1043, No. 27706, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. September 1916.

stejně jako další osobnosti, jež své schopnosti a výkonnost dali dobrovolně k dispozici vlastenecké věci.“¹⁸⁸³ A právě těm nejzasloužilejším se chtěla vláda odměnit.

Okresní hejtman Weselý nominoval čtrnáct osob. Ze Dvora Králové nad Labem se tu nachází šest jmen, dalších osm nominovaných osob bylo z jiných částí okresu, pro naše účely je zajímavá nominace agrárního poslance zemského sněmu i říšské rady Jana Kotlanta z Holohlav. Nadále se ovšem budeme věnovat výhradně nominantům ze sledovaného města.

Kdo je na tomto seznamu a proč? Děkan P. Alois Sedláček (nar. 1846), u nějž je zmíněna i dřívější práce kněze ve vězení na Borech a po jmenování místním děkanem r. 1907 získal „*sympatii všech tříd obyvatelstva bez rozdílu národnosti a konfese*“, „*se při II., III., IV. válečné půjčce věnoval výjimečným způsobem náborové činnosti. Také činorodě podporuje všechny vlastenecké akce.*“ Ředitel městské spořitelny Josef Knap (nar. 1872) „*se při II., III. a IV. válečné půjčce věnoval výjimečným způsobem náborové činnosti. (Jako člen užšího agitačního výboru proslovil přednášky, agitoval od domu k domu apod.) Také jinak se zapojuje do všech agitačních akcí.*“ Ředitel místní filiálky banky Union Eduard Münz (nar. 1882) „*se při všech válečných půjčkách výjimečným způsobem věnoval náborové činnosti. Účastní se všech vlasteneckých podniků.*“ Vedoucí místního bankovního spolku Josef Hart (nar. 1864) „*se při II., III. a IV. válečné půjčce nezištně a obětavě věnoval náborové činnosti. (Jako člen užšího agitačního výboru proslovil přednášky, agitoval dům od domu atd.)] Také jinak je činným při všech vlasteneckých akcích.*“ Zastupující ředitel obecné a měšťanské školy chlapecké František Dašek (nar. 1874), který v čele svěřené školy „*funguje k všeobecné spokojenosti*“, „*se při II., III. a IV. válečné půjčce nezištným způsobem věnoval náborové činnosti (proslovil přednášky, agitoval od domu k domu, byl členem užšího agitačního výboru.)] Při různých akcích, jež jsou pro státní správu významné, je velmi dobře využitelný.*“ Tovární úředník, majitel domu a městský radní za realisty Josef Link (nar. 1873) „*se při II., III. a IV. válečné půjčce věnoval náborové práci s velmi dobrými úspěchy. I jinak je činným při různých vlasteneckých akcích.*“¹⁸⁸⁴

Jak zhodnotit tyto nominace? Jedná se výhradně o muže, což odpovídá jak obvyklému dobovému genderovému nazírání na držení vlivových pozic ve společnosti, tak i tomu, kdo tehdy v rodině rozhodoval o nakládání s velkými finančními prostředky. Věkově se tu sice setkáváme s rozmezím 34–70 lety. Necháme-li stranou 70letého děkana Sedláčka, bylo by to ovšem 34–52 let, tedy věk, v němž lze očekávat úsilí o další kariéerní růst. Profesně jde

¹⁸⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁸⁴ Tamtéž, koncept návrhu okresního hejtmana Weselého.

o katolického kněze, trojici představitelů bankovníctví, provizorního ředitele školy a úředníka na postu radního (u nějž je pozoruhodné, že byl zvolen za Masarykovy realisty...). Nejvíce závislý na stanovisku státní správy byl jednoznačně provizorní ředitel František Dašek, k němuž více uvedeme v části o školství. Léta řízení školy bez definitivního potvrzení dle všeho velmi aktivizovalo jeho nasazení při loajálních akcích, ostatně byl jako druhý nejmladší ze zkoumaného vzorku ve svých 42 letech i generačně snad o to více motivován pečovat o svou kariéru. Zde jen připomeneme, že jako jediný ze všech královédvorských (i ostatních) nominovaných je charakterizován slovy o své dobré využitelnosti, což implikuje nejen ideové, ale též čistě „užitkové“ kvality, a to snad až částečně znevažujícím způsobem.

Na dotaz po nějakém oceněním hodném představiteli obce okresní hejtman Weselý vybral obecního představeného v nedaleké německé¹⁸⁸⁵ obci Stern/Hvězda, tamního statkáře Wenzela Kobersteina.¹⁸⁸⁶

Pokud šlo o státní úředníky, nad nimi měl stát kontrolu z podstaty věci, loajalita byla (během války nejspíše postupně: měla být) jejich pracovní povinností, nemuseli o ní tedy být přesvědčováni náborovou agitací. Přesto i na ně bylo pamatováno s oceněním a v září 1916 měl okresní hejtman Alfred Weselý nominovat vhodné osoby, jež se podílely mj. na mobilizaci, zajišťování materiálu pro armádu, aprovizaci, péči o uprchlíky nebo válečné péči.¹⁸⁸⁷ Zvolil čtyři. Prvním byl on sám (zde ovšem nebylo vyplněno zdůvodnění – snad ho měla doplnit vyšší instance). Dalším byl c. k. okresní sekretář Bohumil (Gottlieb) Kalousek (nar. 1864), „*referent pro aprovizační záležitosti, jako takový prováděl bez nářku příjem obilí, prováděl kontingent okresních potřeb, akci chlebových poukázek, zabavování obilí, bojuje energicky proti předražování, rozhodně převzal statistiku žní, revizi mlýnů, trestní agendu atd.*“ Následuje místní c. k. okresní sekretář Karel Jarolímek (nar. 1857), který „*byl s chvályhodnou horlivostí činný při provedení mobilizace, při poskytnutí různých potřeb pro ozbrojenou moc, stejně jako při přípravě jednotlivých odvodů osob povinných pro zeměbranu.*“ Posledním byl pak c. k. okresní komisař Vincenc Hanousek (nar. 1873), který „*úspěšně spolupracoval na provedení mobilizace a také se velmi věnuje oblasti válečné péče.*“¹⁸⁸⁸ V této souvislosti je zajímavé, že

¹⁸⁸⁵ Podle sčítání lidu r. 1900 zde žilo 125 Němců a žádný Čech. Při sčítání r. 1921 se jednalo o 109 Němců, 9 Čechů a 7 cizinců, ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 218; *Statistický lexikon obcí*, s. 112.

¹⁸⁸⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1061, Nr. 28.381, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 18. September 1916, zde i koncept návrhu okresního hejtmana Weselého.

¹⁸⁸⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1066, Nr. 28.495, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 18. September 1916.

¹⁸⁸⁸ Tamtéž, návrh okresního hejtmana Weselého z 29./IX 1916.

jsou vyjmenovány vlastně jen jejich pracovní povinnosti, zatímco u neúředních osob bylo třeba uvést aktivity nad rámec povinností. Každopádně představuje státní správa specifické prostředí i z hlediska oceňování.

Dalším oceněným úředníkem byl pak c. k. vrchní okresní lékař MUDr. Heinrich Schulhof ze Dvora Králové nad Labem – obdržel čestný odznak Červeného kříže II. třídy. Rozhodl o tom zastupující protektor rakousko-uherského Spolku červeného kříže arcivévoda František Salvátor, a to jménem samotného císaře.¹⁸⁸⁹

Místodržitelství později také okresního hejtmána na popud ministerstva financí požádalo o prověření osob zvažovaných k ocenění za podporu upisování válečných půjček – ředitele místní filiálky české banky Union Eduarda Münze a zmocněnce téže filiálky Viktora Steina.¹⁸⁹⁰ Ve zprávě hejtmanství byli také vychváleni slovy o jejich horlivosti, jež přispěla k tomu, že v jejich filiálce došlo během prvních pěti válečných půjček k upsání ve výši celkem asi 10 milionů korun, Münz navíc při dalších projektech válečné péče.¹⁸⁹¹

V části věnované tisku byly zmíněny články, jež dodával Hlavní tiskový stan českým novinám s pokynem zveřejnit je bez informace o skutečném původu, tedy jako redakční stanovisko. Vedle prvoplánových protimasarykovských výpadů, jež jsme zmiňovali tam, tu najdeme i pozoruhodný článek *Úprava národnostní otázky v c. a k. vojsku*, jednotlivým hejtmanstvím odeslaný na konci března 1916 a vzhledem ke lhůtám pro dopravení a zpracování na místním okresním hejtmanství (doručeno 2. dubna, zpracováno 8. dubna 1916)¹⁸⁹² a periodicitě místního čtrnáctideníku zveřejněný teprve 21. dubna téhož roku.¹⁸⁹³ Umístění na stranu 2–3 není v tomto případě žádným projevem malého významu, protože celá první a část druhé strany je věnována propagaci čtvrté rakouské válečné půjčky, na druhé straně se nachází výše zmíněný článek *Čechové v Americe proti Masarykovým agentům*. Nutnost vypořádat se s pokyny státu byla v případě jeho častějších požadavků pro čtrnáctideník zdrojem čistě kapacitních komplikací. Nicméně k povinnému zveřejnění zmíněného článku skutečně došlo, a to jen s několika drobnými úpravami.

¹⁸⁸⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1286, Nr. 32.847, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Hauptmannschaft in Königinhof a. E. am 29. Oktober 1916.

¹⁸⁹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 509, Nr. 11.903, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 23. April 1917.

¹⁸⁹¹ Tamtéž, příloha – vyplněné tabulky.

¹⁸⁹² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 359, No 10076, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 31. März 1916.

¹⁸⁹³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. IV, č. 4, 21. 4. 1916, s. 2–3.

V čem se liší od pouhých útoků proti zahraničnímu odboji? Snahou propojit poměry v armádě, válečné úsilí, obranu blaha obyvatel, předválečné národnostní spory i diskreditaci zahraničního odboje. Válka totiž prý vyřešila zdánlivě nejtěžší rakouský problém – ten národnostní. „*C. a k. vojsko způsobilo zázrak tento ve vlastním oboru působnosti. [Beze všech nařízení – jen dodaný materiál] Beze všech dlouhých debat, beze zbytečného mrhání sil provedeno to bylo úplně a bezvadně. (...) Kdo měl příležitost studovati jednotlivé národnosti našeho mocnářství v poli, shledal k největší své radosti, že pro c. [a – jen dodaný materiál] k. armádu není národnostních otázek. Ať Češi či Němci, ať Maďaři neb Chorvati, ať Slovinci neb Italové, v poli jsou si všichni rovni a jen jediná myšlenka, jedna společná idea naplňuje důstojnický sbor a mužstvo: vědomí povinnosti a idea pevné sounáležitosti ve službě velké úlohy, jež jen tímto způsobem může býti rozřešena v zájmu všech národů.*“¹⁸⁹⁴ Nepřátelé doufali, že národnostní spory oslabí armádu a stát, ale přineslo jim to jen zklamání. A tyto nepravdy šířili též podplacení agenti. „*Z ciziny převzala toto klamné nazírání také část našeho domácího tisku a malý zlomek širokých vrstev.*“¹⁸⁹⁵ Důkazem toho je skutečnost, že armáda zachránila „*svoji drahou vlast před vpádem asijských hord. Byl by se tento mohutný čin podařil, kdyby bylo v armádě národnostních třenic? Nikdy a nikdy!*“¹⁸⁹⁶ Armáda se chová ke všem národům stejně a jednotně usiluje o jejich bezpečí, blahobyt a má přání „*vytvořiti silné a zcelené [!] nové Rakousko-Uhersko. Možno určitě očekávati, že příklad, jež nám dala c. a k. armáda při řešení národnostních otázek, trvale utkví v našich srdcích a že nabudeme přesvědčení, jak mnoho velkého dalo by se vykonati, kdyby se vždy přihlíželo ke společnému zájmu.*“¹⁸⁹⁷

Jak hodnotit tento text?

Mezi Čechy panovaly vůči Rusům spíše sympatie jakožto k bratrskému slovanskému národu,¹⁸⁹⁸ sotva by je tedy vnímali jako „*asijské hordy*“. Tvůrcům toto téma ostatně leželo na srdci natolik, že se k němu záhy vrátili v dalším „nařízeném“ článku s ironicky míněným názvem Osvoboditelé. Zmiňují v něm asijskou krutost ruských vládních kruhů, utlačujících ostatní národy, citují v něm protirusky vyznívající údajné zprávy od našich zajatců v Rusku a končí: „*K dopisu tomuto nutno podotknouti, že ten[,] kdo jej psal, byl podle všeho ruskými časopisy chybně informován a domnívá se, že jest u nás sympatií pro Rusy. / Uveřejněná námi*

¹⁸⁹⁴ Tamtéž, s. 2.

¹⁸⁹⁵ Tamtéž, s. 2.

¹⁸⁹⁶ Tamtéž, s. 3.

¹⁸⁹⁷ Tamtéž, s. 3.

¹⁸⁹⁸ ŠEDIVÝ, Ivan. Češi, s. 53–54.

*místa z dopisů našich zajatců v Rusku jsou jen nepatrnou částkou toho, čeho se z Ruska dovidáme. Dostačí to však, aby se naše přesvědčení ještě více upevnilo a abychom Všemohoucímu děkovali, že ochránil naši domovinu před vpádem těchto ‚Osvoboditelů‘.*¹⁸⁹⁹ Nezávisle na předválečných sympatiích k Rusku však realita haličských uprchlíků, utíkajících před válkou z dosavadního bezpečného domova téměř bez ničeho, přivedla válečná strádání civilistů i do Dvora Králové nad Labem. A všichni ve městě si toho byli vědomi. To, že fronta v letech 1914–1916 nepřivedla válku až do Čech, tedy podle mého názoru dokázali spíše ocenit. Rovnoprávnost v armádě teoreticky existovala, ale v praxi se armáda chovala k Čechům často s nedůvěrou až nepřátelsky a tím se sama starala o pokles důvěry u českých vojáků, kteří ovšem špatně snášeli nařčení ze zbabělosti.¹⁹⁰⁰ Je ovšem otázkou, nakolik to proniklo do veřejnosti. A právě na obranu tohoto ideálu vystoupil původní zkoumaný text. Pokud si však vzpomeneme, jak vehementně hájil správce matiční školy v Dolním Nemojově (a tedy nevyhnutelně český vlastenec) Jan Rejl v červenci 1915 spolehlivost a odvalu Čechů v rakouské armádě, musíme předpokládat, že s myšlenkou společného boje vojáků všech národností proti nepřátelům Rakouska mohly v této době souhlasit i široké vrstvy obyvatel, už z obav o své blízké na frontě.

Nejvíce znepokojení tak mohly vyvolat zmínky o novém Rakousko-Uhersku. Spojíme-li si to s novým oficiálním názvem Předlitavska jako „Rakousko“ a úpravou zemských erbů, k nimž došlo o tři měsíce dříve, jedná se o další znamení změn, k nimž stát směřoval v rámci válečných poměrů. Sílicí vliv Německa ve Vídni, zneklidňující i mnohé tamní zastánce monarchie, sotva mohl přinést změny Čechy vítané.¹⁹⁰¹

Výjimečný úkol obdržel okresní hejtman Weselý v květnu 1916: Podle informace z císařské kanceláře žádal profesor královédvorského gymnázia František (jazykem úředního pokynu: Franz) Macháň, tehdy už přidělený na reálné gymnázium na Královských Vinohradech¹⁹⁰²,

¹⁸⁹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 414, No. 11258, der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 13. April 1916; Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. IV, č. 5, 28. 4. 1916, s. 2. U tohoto čísla novin je pozoruhodné, že vyšlo výjimečně už týden po předchozím, stejně tak i to následující. Poté se periodicitu vrátila k válečné „krizové“, tedy dvoutýdenní. Snad hrálo roli, že na titulní straně všech těchto čísel je propagace čtvrté válečné půjčky.

¹⁹⁰⁰ HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni*, s. 123–135.

¹⁹⁰¹ PROKŠ, Petr. *Konec říše Habsburků*, s. 178–205.

¹⁹⁰² Na gymnáziu ve Dvoře Králové nad Labem vyučoval latinu, řečtinu a němčinu v letech 1895–1915, GYMNÁZIUM. *Výroční almanach 1890–2015: 125 let Gymnázia Dvůr Králové nad Labem*. [Dvůr Králové nad Labem]: Gymnázium Dvůr Králové nad Labem, 2015. 156 stran. ISBN 978-80-260-8863-9, s. 117.

o nejmilostivější přijetí jím sepsané jubilejní publikace o 25 letech existence místního gymnázia Františka Josefa (začleněné do školní ročenky¹⁹⁰³). Okresní hejtman má o něm proto podat hlášení. Jeho odpověď je pozoruhodná – hlásí, že nic „*proti profesorovi Františku Macháňovi ani ze státněobčanského, ani z morálního hlediska neukazuje. Týž je české (böhmischer) národnosti, nikdy se však politicky neprojevoval a je týmž ve svých názorech. Profesor Macháň je loajální a dobře rakousky smýšlející a je velmi horlivě činný speciálně v oblasti péče o mládež, stejně také co nejpracovitěji podporoval všechno vlastenecké podnikání.*“¹⁹⁰⁴ Proti jeho žádosti tedy nemá co namítnout.

Co z této zprávy vyplývá? Loajální chování c. k. profesora nepřekvapí, ostatně jsme již v kapitole o školství zmínili, jak byli pedagogové vybírání a sledování – a že jejich aktivita při vlasteneckých akcích byla očekávána. Zarážející ovšem je formulace o jeho češtví – následovaná v poměru odporovacím, že se politicky neprojevuje. Jako by to bylo u Čechů předpokládáno, zatímco opak zaráží a musel být zdůrazněn! A to v úřední komunikaci státních úředníků. A autorem byl okresní hejtman Weselý, i v poválečné kronice chválený, že si počínal „*dosti spravedlivě*“.¹⁹⁰⁵ Pro proměnu pohledů je ovšem užitečné uvést celou větu: „*O tomto [tj. Alfredu Weselém] možno říci, že ač byl smýšlením Němec, počínal si dosti spravedlivě.*“¹⁹⁰⁶ Vztah národnosti a z toho očekávaných „nežádoucích“ politických názorů oba pisatele paradoxně spojuje...

Další vhléd do toho, jak v červnu 1916 nahlížela úřední místa na loajalitu obyvatelstva v Čechách, podává další, tentokrát vojenský oběžník: „*Podle důvěrně obdržných zpráv v různých továrnách, dolech, podnicích atd., na jejichž dalším bezproblémovém fungování je vojenská správa silně zainteresována, mají existovat příležitosti ke stávkám.*“¹⁹⁰⁷ K udržení vnitřního pořádku musí ve všech posádkových městech vzniknout asistenční vojenské oddíly v čele s důstojníky v síle odpovídající místním poměrům, jež kromě zajištění klidu ve vojensky

¹⁹⁰³ MACHÁŇ, František. První čtvrtstoletí c. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. In: *Jubilejní výroční zpráva c. k. reálného gymnasia Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1914–1915*, nákl. vlastním, 1915, s. 3–55.

¹⁹⁰⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 508, Nro. 14092, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 9. Mai 1916, zde koncept odpovědi okresního hejtmana Weselého, z něhož pochází citace.

¹⁹⁰⁵ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 166.

¹⁹⁰⁶ Tamtéž, s. 166.

¹⁹⁰⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 765, Präs. Nr. 5470/3765 LG., k. u. k. Milkmdo u. k. k. LdwGruppe in Leitmeritz an die K.k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 19. Juli 1916.

významných podniků budou k dispozici politickým orgánům. Hlavní je zachovat nerušenou výrobu.¹⁹⁰⁸ Význam asistenčních jednotek, ostatně známých už před válkou a v této době vycházejících z instrukce z r. 1908, připouštějící v případě potřeby i použití zbraně, poté postupně rostl spolu se silícím společenským neklidem. V Čechách se nakonec ustálila praxe využívat pro tyto účely oddíly s jinou než českou většinou v mužstvu. V praxi to zmenšovalo počet vojáků určených pro frontu – i díky tomuto opatření bylo k 1. lednu 1918 na frontě 2 850 000 vojáků z celkového tehdejšího počtu 4 410 000 (tedy jen asi 65 %), zatímco zbytek sloužil v zázemí (mimo to do této doby padlo 780 000 vojáků a 1 600 000 jich bylo zajato). Vrchní vojenské velení se o vojáky z asistenčních jednotek proto přelo s ministerstvem války, jemuž podléhaly. Svou roli při udržování klidu v zázemí ovšem skutečně plnily, a to až do října 1918, někdy ovšem i za cenu obětí na životech.¹⁹⁰⁹

V těchto složitých poměrech byla o to větší pozornost věnována oslavám 86. narozenin císaře Františka Josefa I., jak o tom svědčí i pokyn okresního hejtmána Weselého vedení místních měst, již zmíněný v kapitole o státní správě. Připomeňme si, že navzdory zásobovacím problémům mělo být zajištěno, aby „*slavnostní ráz Nejvyšších narozenin Jeho Veličenstva nebyl nijak rušen.*“¹⁹¹⁰ Jak tedy proběhly? Císařské narozeniny „*byly ve všech obcích místního okresu oslaveny slavnostním způsobem. / 18. srpna byly až na několik výjimek všechny domy ve všech obcích ozdobeny vlajkami v říšských a zemských barvách. V mnoha průmyslových podnicích a u úřadů byl 18. srpen oslaven jako svátek. Okresní zastupitelstvo v Jaroměři a mnohá obecní zastupitelstva uspořádaly slavnostní zasedání, na nichž došlo k bouřlivým holdovacím manifestacím. Ve všech kostelích se konaly slavnostní bohoslužby, jichž se účastnilo vedle honorací také početné publikum. Téměř ve všech obcích byly uspořádány sbírky ve prospěch válečné péče, jež přinesly značné příspěvky. Ve Dvoře Králové byly toho dne slouženy děkanem P. Sedláčkem Aloisem slavnostní bohoslužby, po kterých se zástupci v přiloženém soupise uvedených korporací a spolků objevili u pana okresního hejtmána s přáním, aby byl na stupních nejvyššího trůnu vyjádřen projev jejich nejhlubší oddanosti a loajality, stejně jako jejich nejpokornější přání štěstí.*“¹⁹¹¹ Zmíněný seznam uvádí 35 položek

¹⁹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁹⁰⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 319–321, 339–340; PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front, Erster Band*, s. 17–33, 37–46.

¹⁹¹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 848, okresní hejtmán Weselý vedení Dvora Králové nad Labem, Jaroměře i Josefova 14. srpna 1916 (koncept).

¹⁹¹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 879, okresní hejtmán Weselý místodržitelství 22/8 1916 (koncept).

osobních gratulantů, mj. královédvorskou městskou radu, okresní soud, berní úřad, poštu, železniční stanici, profesorské a učitelské sbory, okresní spolek vojenských veteránů, okresní výbor, židovský kulturní spolek, okresní školní inspektor Antonín Vancl, okresní učitelský spolek, místní odbor klubu českých státních úředníků atd. Jednalo se každopádně o velmi reprezentativní sestavu.

Tím však oslavy nekončí – mnohé korporace zvolily písemnou formu vyjádření gratulace a loajality. Jednalo se o 4 telegramy a 82 dopisů, jejich autory byla obecní zastupitelstva, spolky a vedení škol z celého okresu mimo Dvůr Králové nad Labem, ale také penzionovaný soudce Antonín Schulz.¹⁹¹²

Jestliže tedy okresní hejtman Weselý projevoval jisté obavy o to, aby válečné problémy nezmařily průběh oslav, mohl být spokojen. Jeho hlášení postrádá zneklidňující události, jež by si vyžádaly další řešení nebo vyvolaly podezření z jeho nedostatečného působení.

5.4.5 Když císař odchází...

Jak už víme, ve čtvrtek 22. listopadu 1916 dorazil na místní poštu v 8:15 ráno telegram: „*Jeho Veličenstvo [dne] 21. [listopadu] pokojně zesnulo v pánu v 9 hodin večer v zámku Schönbrunn.*“¹⁹¹³

Okamžitě byl rozeslán též třístránkový pokyn o opatřeních po skonu: „*Všeobecný hluboký smutek nad skonem Jeho apoštolského Veličenstva samozřejmě vyvolá všude, takže také na venkově, shromáždění, usnesení, rezoluce apod., které na shromážděních, schůzích atd. by směly být odhlasovány. Pokud tyto akce sledují pouze účel vyjádření smutku, popř. výraz úcty vůči novému vládci, nemají jim být do cesty stavěny nejmenší těžkosti. Právě naopak je třeba – jako vždy – ze strany politických úřadů vynaložit vše, aby byly loajální elementy a všechno jejich úsilí v co nejrozsáhlejší míře podporovány.*“¹⁹¹⁴ Až potud tedy žádné překvapení. Za samozřejmou se považuje smršť smutečních rezolucí a projevů loajality k jeho nástupci, politické úřady mají vše takové podporovat. Zamlčenou zůstává varianta, že by očekávaná shromáždění s rezolucemi neproběhla. Tuto variantu si pisatel nepřipouští. Snad i právem,

¹⁹¹² Tamtéž.

¹⁹¹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1347, No. 35.684, Statthalter an Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Köningin Hof an der Elbe, 22. XI. 1916; Smrt byla konstatována předně ve 21:05, VOCELKA, Michaela a VOCELKA, Karl. *František Josef I.*, s. 310.

¹⁹¹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1357, Nro 35.686, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 21. November 1916. Na okresním hejtmánství přijato 23. XI. a nazítří poznámka okresního hejtmána Weselého dokládá, že vše bylo vyřešeno ústně.

František Josef byl symbolem celé epochy ohromného rozmachu – pro mnohé dokonce tím posledním, co garantovalo soudržnost Rakouska-Uherska v realitě nacionalismu.¹⁹¹⁵ Aniž by došlo na hrozby, z předchozích oběžníků bylo dostatečně zjevné, jaká očekávání jsou spjata s péčí o rakouské státní smýšlení.

Znamená to tedy, že měli truchlíci či „truchlíci“ volnost? Odpověď dává – dosti úderně – následující, nejkratší odstavec: Věta na necelý řádek: „*Jinak se to má s politikou.*“¹⁹¹⁶

Následuje vysvětlení, že vážnost chvíle nedovoluje pouštět se do politických debat. Samozřejmě má být zabráněno diskuzím dlouhodobě nepřijatelného rázu – tedy státu nebezpečným. To by ovšem nebylo nic nového, takových pokynů bylo vydáno mnoho. Pozoruhodný je však následující odstavec: „*Ale též politické debaty, rozhovory, shromáždění povoleného obsahu a přípustné formy by se málo hodily k tomuto okamžiku, v němž celé Rakousko truchlí pro svého nezapomenutelného vladaře; byly by mnohem vhodnější k tomu, aby se dotkly dynastického citu nejvíce převažující části obyvatelstva nebo ho urazily.*“¹⁹¹⁷

Okresní hejtman má každopádně zabránit všemu nežádoucímu, proti nepravděpodobným, ale možným akcím zločinným činitelům „*žádný prostředek, jak tomu zabránit, nemá být ponechán neupotřeben.*“¹⁹¹⁸

Stát tedy zúžil dokonce i jinak za války povolenou míru veřejné komunikace. Šlo jistě o projev piety, snad i o příhodnou záminku, jak zabránit politickým debatám, jinak pochopitelným při nástupu nového panovníka. V každém případě se však stát zbavil i teoretické možnosti, že by se tyto debaty mohly nést v prorakouském duchu. Asi s ní nepočítal...

O průběhu smutečních slavností podal okresní hejtman Weselý zprávu místodržitelství. „*Hned po oznámení smrti Jeho Veličenstva byla města a venkovské obce, pokud to nedostatek černých vlajek dovolil, také na velmi mnoha soukromých budovách vztyčeny smuteční prapory a smutek byl ve všech třídách obyvatelstva všeobecný a upřímný. Ta neočekávaná zpráva vyvolala všude hluboký žal. Všechna obecní zastupitelstva uspořádala smuteční shromáždění, na nichž současně vyjádřili pocity loajality a oddanosti Jeho Veličenstvu Karlu I. Ve všech farnostech byly slouženy smuteční mše, jichž se zúčastnila vedle honorací též školní mládež. V samotném Dvoře Králové se konala v izraelitské svatyni 1. prosince t. r. večer smuteční pobožnost*

¹⁹¹⁵ VOCELKA, Michaela a VOCELKA, Karl. *František Josef I.*, s. 314. Peter URBANITSCH, *Mýtus pluralismu.*

¹⁹¹⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1357, Nro 35.686, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 21. November 1916.

¹⁹¹⁷ Tamtéž.

¹⁹¹⁸ Tamtéž.

a 2. prosince dopoledne slavnostní mše, celebrowaná děkanem P. Sedláčkem, jíž se zúčastnili nejen státní a autonomní úředníci, korporace, spolky atd., nýbrž také velmi velké množství věřících.“¹⁹¹⁹ Osobních kondolencí bylo ke 4. prosinci 1916 145 (v hlášení z 18. prosince je doplněna ještě jedna další). Jednalo se o impozantní sestavu. Ke Dvoru Králové se vztahuje např. kondolence učitelského sboru jubilejní obchodní školy, gymnázia, tkalcovské školy i jednotlivých obecných škol (českých i německé), zástupců místního odboru spolku českých státních zaměstnanců, úředníků berního úřadu, nemocnice, poštovních úředníků, drážních zaměstnanců, okresního výboru, katolického lidového spolku, zástupců místního odboru Národní jednoty severočeské a Ústřední matice školské, ale též spolku na udržování pomníku z války 1866, městské rady, dobrovolných požárníků, katastrálního úřadu, okresního školního inspektora pro české školy Antonína Vancla, zástupců okresní komise pro péči o děti a mladistvé, spolku českých turistů, majitel pivovaru František Klazar, obchodního grémia, židovské kulturní obce, okresní školní rady pro české školy, zástupců literárního a čtenářského spolku Slavoj, spolku na podporu chudých studujících na gymnázium nebo ředitelství spořitelny. Telegraficky byly podány 4, žádná ovšem ze Dvora Králové nad Labem, což ovšem nepřekvapí, protože zařídít posílání telegramu bylo organizačně srovnatelné s osobní kondolencí, tudíž neposkytovalo žádnou výhodu. To písemná kondolence, jichž bylo doručeno 56 (a další 3 dodatečně), už výhodnější být mohla. Tuto cestu z místních řad zvolil soudní rada Antonín Schulz, předseda obchodního grémia, obecní zastupitelstvo a školská rada, místní zámečníci, hostinští a okresní výbor. V některých případech se daný pisatel opakuje. Zda šlo o opakovanou kondolenci nebo omyl, lze nyní již těžko posoudit. Každopádně se do kondolencí zapojili představitelé místních státních úřadů, škol, komunální elity a spolky (nikoli však místní podnikatelé, kteří byli ovšem zastoupeni v kondolujících organizacích). Součástí žádostí bylo též přání tlumočit žal truchlících na nejvyšších místech.¹⁹²⁰ Místodržitel Coudenhove každopádně vyjádřil jménem svého úřednictva nejhlubší smutek, a to – přesně předepsanou úřední cestou – prostřednictvím c. k. ministra vnitra a s přáním tlumočení na stupních trůnu.

¹⁹¹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1388, 4./XII 1916 – koncept hlášení okresního hejtmana Weselého na Presidium místodržitelství včetně seznamu kondolencí.

¹⁹²⁰ Tamtéž; SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1388, 4./XII 1916 – koncept hlášení okresního hejtmana Weselého na Presidium místodržitelství včetně seznamu kondolencí; Tamtéž, koncept doplnění hlášení okresního hejtmana Weselého ze dne 18./12. 1916 na Presidium místodržitelství včetně seznamu kondolencí.

A právě od tohoto ministra také obdržel Nejvyšší dík, který tlumočil okresním hejtmanstvím.¹⁹²¹

Přestože popis pietního loučení se zesnulým mocnářem působí dokonale, dochovala se i jiná (ovšem poválečná) vzpomínka: Místní Holancův biograf dostal pokyn první 3 dny po skonu císaře nehrát vůbec, pak bez hudby, v den slavnostních bohoslužeb nehrát ovšem vůbec. Omylem ale zaměnili den bohoslužeb, což zjistili až následně, proto „*v den, kdy celá říše rakousko-uherská tonula v hlubokém smutku (byl to den smutečních bohoslužeb za zesnulého císaře) jedině v Holancově biografu ve Dvoře Králové se vesele hrálo a nikdo proti tomu ničeho nenamítal.*“¹⁹²²

Smuteční vlajky po smrti císaře Františka Josefa I. mohly být staženy na základě místodržitelského oběžníku datovaného 2. prosince 1916 (na královédvorském hejtmanství zpracováno 4. prosince), ponechány měly být jen tam, kde měly ještě proběhnout nějaké smuteční obřady.¹⁹²³ Na druhou stranu dvorní smutek trval ve třech postupně se zmírňujících stupních ještě půl roku, do 29. května 1917,¹⁹²⁴ což ovšem zasahovalo spíše jen do dvorní etikety v oblasti úboru a zrušení rušných dvorních slavností.¹⁹²⁵

Souběžně se státním smutkem ovšem úspěšně pokračovalo vojenské tažení Ústředních mocností proti Rumunsku, které 6. prosince 1916 dobylo hlavní město: Bukurešť.¹⁹²⁶ Nazítří proto telegram z místodržitelství nařizoval provést oslavu, jež ovšem vzhledem ke smutku měla probíhat pietně, nikoli příliš okázale: zvonění kostelních zvonů mezi polednem a jednou hodinou, a to buď ještě 7. 12., pokud by se to stihlo, nebo 8. 12. A v sobotu 9. 12. měly všechny školy na oslavu den volna. Na druhou stranu ale nemělo dojít na jinak obvyklou vlajkovou výzdobu.¹⁹²⁷

¹⁹²¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1458, No. 37559, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 15. Dezember 1916.

¹⁹²² Drobnosti z válečných let, s. 103–104, citace ze s. 104.

¹⁹²³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1347, Nr. 36.832, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 2. Dezember 1916.

¹⁹²⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1455, Nr. 37.459, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 14. Dezember 1916.

¹⁹²⁵ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýtřetí díl. Schlossar – Starowolski.* Praha: J. Otto, 1905, s. 542.

¹⁹²⁶ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 694.

¹⁹²⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1395, No. 37.317, Statthaltereipräsidium an Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königshof an der Elbe, 7. 12. 1916.

Úmrtní den Františka Josefa i jeho předvečer, tedy dny 20. a 21. listopadu, měly být na základě nejvyššího nařízení do budoucna připomínány vzpomínkovými pobožnostmi. Týmž rozhodnutím byly ovšem zrušeny obdobné vzpomínkové akce připomínající úmrtí jeho předchůdce, císaře Ferdinanda I.¹⁹²⁸ Protože ty probíhaly v červnu, nejednalo se o kolizi termínů, snad spíše o udržení počtu těchto událostí pod kontrolou. Zda rozhodly spíše úsporné ohledy k unaveným poddaným, nebo snaha o zachování slavnostní atmosféry výjimečného dne, těžko rozhodnout. O tři měsíce později bylo každopádně nařízeno slavit svátek (27. duben) i narozeniny (9. květen) císařovny Zity,¹⁹²⁹ takže pokud skutečně hrály roli úsporné důvody, zde je převážila péče o kult panovnice. Jeho projevy ve školství již byly zmíněny v patřičné kapitole.

Skon Františka Josefa ovšem nezmizel z veřejného prostoru ani poté – tak c. k. okresní školní rada pro český okres královédvorský na svém řádném zasedání 27. února 1917 byla zahájena proslovem předsedajícího okresního hejtmána Weselého, v němž zrekapituloval velký přínos vlády zesnulého mocnáře pro rozvoj školství, a to velmi osobně (*„Z jeho ruky obdrželi jsme říšský zákon o školách obecných...“*¹⁹³⁰). Proslov sám se snaží působit na city jak z hlediska běžné lidské perspektivy (*„Myšlenka, že Knížeti, pod Jehož otcovskou ochranou prožili jsme své dětství, své mládí, svá mužná leta, vysmekly se otěže vlády, tato myšlenka nám byla nepochopitelná.“*¹⁹³¹) i proklamativní politiky (*„František Josef byl poddaným Svě rozsáhlé říše více nežli císařem, byl jejich otcem, k Němuž vzhlíželi s dikuplným srdcem“*¹⁹³²). Vše vyvrcholilo přesahem k nové vládní éře: *„Za plné vřavy válečné, ale již jako vítěz mohl vznešený kníže klidně složití hlavu Svou u vědomí, že Jeho životní dílo přejímají silné mladistvé ruce, [!] a že je dále povedou v jeho duchu. / Oddanost k panovnickému domu, onen dávný převzatý poklad Habsburské [!] koruny, bohatě rozmnožený požehnanou činností zvěčnělého mocnáře prohloubil se v nezlomný poměr věrnosti a přechází zplna na našeho velemilovaného císaře a krále Karla I. / S radostnou nadějí ve šťastnou budoucnost své drahé vlasti holdujeme v nejhlubší uctivosti mladému císaři, který v době bouří zmítané nastoupil na důstojný trůn*

¹⁹²⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Nr. 1857, Praes. 158, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 27. Jänner 1917.

¹⁹²⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), No. 12.301, Praes. 470, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen –Runderlass am 23. April 1917.

¹⁹³⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 384, Protokol sepsaný o řádném zasedání c. k. okresní školní rady pro český školní okres královédvorský, konaném dne 27. února 1917 – opis.

¹⁹³¹ Tamtéž.

¹⁹³² Tamtéž.

*Svých předků se slibem Svým věrným národům daným, v díle Jeho Veličenstva, zvěčnelého [!] císaře a krále Františka Josefa pokračovati a je dokonati. / Habsburků hvězda září jasně a vítězoslavně nad našim [!] milovaným Rakouskem!*¹⁹³³ Vítězný popis válečných poměrů zde byl – i při zohlednění euforie z rychlé porážky Rumunska – zcela nepřiměřený a kontrastující s názory ministra zahraničí hraběte Czernina, ba i samotného císaře Karla od samého nástupu na trůn,¹⁹³⁴ jež se již o několik týdnů později (ovšem rozhojněny o zážitek první ruské revoluce) změnil v „jasnozřivé zoufalství“¹⁹³⁵ varující před vojenským a hospodářským kolapsem Rakouska-Uherska.¹⁹³⁶ „Venkovský“ okresní hejtman jistě postrádal mnoho vídeňských informací, ale už například třeba jen problémy se zásobováním, jež musel neustále řešit a jež mu již přivedly dav nespokojených žen až do úřadu, v něm sotva rozvíjely vítězné nálady. Totéž platí o jeho posluchačích. Celkově proto jeho proslov už vnímám jako nepřesvědčivý. Hejtman Weselý dle všeho prostě jen tušil, co se od něj očekává, a tak se i zachoval. A skutečně: proslov, zasláný místodržitelství k tlumočení nejvyšším místům se dočkal nejvyššího poděkování, tlumočeného po ose ministerstvo vnitra – místodržitelství.¹⁹³⁷

5.4.6 Za časů císaře Karla

6. ledna 1917 pak okresní hejtman Weselý podal hlášení o projevech loajality u příležitosti nástupu nového císaře. Nejhlubší oddanost a hold mu vyjádřily osoby, úřady i spolky. Osobně jich tak učinilo 128, 1 telegraficky a dalších 23 písemně, celkem tedy 152. Sestava byla do jisté míry klasická. Ze Dvora Králové nad Labem šlo u osobního vyjádření o učitelské sbory místních škol, úřednictvo soudní, daňové i poštovní, okresní výbor, také místní skupina spolku českých státních úředníků, městská rada, pozemkový katastr, plynárnu, okresní svaz vojenských veteránů, spolek k udržování pomníků z války r. 1866, židovskou obec, obchodní grémium (a ještě jednou písemně), okresní komisi pro péči o mládež, spolek pro podporu chudých studentů gymnázia, okresní školní radu, Antonína Vancla jakožto okresního školního inspektora českých škol i jakožto vůdce deputace místního českého školství, požárníci, majitelé místního pivovaru Klazarové. Našli bychom tu také i nejdemonstrativnější české organizace: místní odbory Sokola, Klubu českých turistů, Ústřední matice školské a Národní jednoty

¹⁹³³ Tamtéž.

¹⁹³⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 287–288,

¹⁹³⁵ GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 167.

¹⁹³⁶ Tamtéž, s. 167–171; ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 295.

¹⁹³⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 384, Nro. 9182, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 25. März 1917.

severočeské (zmíněn dvakrát – možná chyba, možná opakované projevy různými představiteli – a potřeťi zvlášť jeho ženský odbor) a čtenářský spolek Slavoj, provozující místní knihovnu. Celkový počet 152 projevů loajality není jistě malý, ale připomeňme si, že o několik týdnů dříve se u kondolencí předchozímu císaři jednalo o 209 položek. Reprezentativnost je ovšem srovnatelná, u kondolencí bychom z královédvorských institucí navíc našli výbor veřejné nemocnice, ředitelství spořitelny nebo spolek hostinských či zámečníků, z osob pak penzionovaného soudního radu Antonína Schulze. Jejich zapojení do předchozího, ale nikoli tohoto druhu proklamací může znamenat dobrovolné ocenění zásluh zesnulého císaře, i když jinak se tyto projevy u nich neočekávaly. Druhým vysvětlením by ovšem mohlo být, že projev oddanosti císaři Karlovi včlenili už do své kondolence, a proto necítily potřebu opakovat to poté samostatně. Každopádně však vnímám obě sestavy jako podobně všeobecný projev loajality. U příležitosti nástupu na trůn proběhly slavnostní bohoslužby ve všech kostelích, ve všech školách se konaly školní slavnosti zakončené vlasteneckými projevy, téměř všechny obce uspořádaly slavnostní zasedání. V řadě obcí došlo i k dobročinným sbírkám ve prospěch válečné péče. Nejvíce vynikl komerční rada Jindřich Klazar, který ve prospěch válečných vdov a sirotků věnoval 20 000 K.¹⁹³⁸ Připomeňme si, že se jednalo o ředitele (a klíčového akcionáře) největšího místního podniku, akciové společnosti A. Klazar, byť formálně sídlícího ve Vídni.¹⁹³⁹

*„Způsob a postup, jak byl oslaven nástup Jeho Veličenstva na trůn, je jasným důkazem věrnosti a oddanosti obyvatelstva místní správní oblasti vůči nejvyššímu panovníckému domu.“*¹⁹⁴⁰ Zdálo by se, že se vše vrátilo do starých kolejí, dobře známých za téměř 68leté vlády předchozího císaře. Budoucnost měla tento dojem již poměrně brzy prověřit...

Jaro 1917 zpestřily oslavy svátku císařovny Zity. Ten připadal na 27. dubna a slaven byl v předvečer. Obvyklé slavnostní bohoslužby, školní slavnosti a vlajková výzdoba všech veřejných a mnohých soukromých budov byly tentokráte doplněny jen jednou deputací žádající o tlumočení věrnosti na stupních trůnu.¹⁹⁴¹ Připomeňme si ovšem již v kapitole věnované městu, správě a samosprávě rozebrané pozdní oznámení, že se oslavy vůbec mají konat (v podobě

¹⁹³⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), příloha k Praes. 15, okresní hejtman Weselý místodržitelství 6./I 1917 – koncept, včetně seznamu v příloze.

¹⁹³⁹ SYROVÁTKOVÁ, Ivana. *Dějiny firmy Antonín Klazar*, s. 98–99.

¹⁹⁴⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), příloha k Praes. 15, okresní hejtman Weselý místodržitelství 6./I 1917 – koncept.

¹⁹⁴¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 488, Weselý an das k. k. Statthalterei Praesidium in Böhmen am 28/IV 1917, koncept.

klasického oběžníku okresním hejtmanstvím zpracované 25. dubna,¹⁹⁴² doplněného formou telegramu odpoledne 26. dubna),¹⁹⁴³ jednalo se tedy o projev dobré schopnosti hejtmanství rychle mobilizovat síly, a tedy vlastně velký úspěch. A to nezávisle na tom, zda se některé akce nechystaly už předem „dobrovolně“.

Dodejme, že narozeniny císařovny Zity, připadající na 9. května, byly oslaveny podobně jako její svátek: Veřejné a mnohé soukromé budovy byly vyzdobeny vlajkami v říšských a zemských barvách, všude proběhly slavnostní bohoslužby za účasti státních a autonomních hodnostářů i další veřejnosti,¹⁹⁴⁴ na dvoře obecné a měšťanské školy chlapecké byly při té příležitosti vysazeny památné stromy.¹⁹⁴⁵

Do obrazu místního dění v září, říjnu a listopadu 1917 lze ovšem doplnit ještě jeden střípek, tentokrát s vídeňským přesahem: 12. září 1917 vychválil tehdy již končící okresní hejtman Weselý v dopise zásluhy místního továrníka Otty Weisse o válečnou péči a ptal se na možnosti ocenění. Adresátem přitom byl přímo Válečný pomocný úřad (Kriegshilfsbureau) ministerstva vnitra ve Vídni, odkud 28. října 1917 nazpět vyrazila odpověď na královédvorské okresní hejtmanství, tentokráté již k jeho novému hejtmanovi (titulovanému ovšem prestižnějším titulem místopředsedelského rady) Komersovi. Kromě rekapitulace výše zmíněného listu je zde též poznámka, že Otto Weiss nabídl pisateli (Lichtensteinovi) za svou nobilitaci převést dané instituci 150 tis. korun v úpisech válečné půjčky. Lichtensteinovi je tato nabídka sympatická, ovšem pro její podporu se dožaduje kompletních informací o Weissovi.¹⁹⁴⁶ Komers pak zpracuje pro místopředsedelský hodnocení: Otto Weiss (nar. r. 1882), jediný majitel firmy Weiss a synové, přádelny juty, v mírových podmínkách zaměstnává 1000 dělníků. Přislíbil věnovat 300 tis. korun na stavbu místní nemocnice, zvl. pro péči o nemocné tuberkulózou., 150 tisíc korun pro Válečný pomocný úřad, další částky též pro jiné charitativní účely. Válečné půjčky

¹⁹⁴² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 470, No. 12.301, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 23. April 1917.

¹⁹⁴³ Tamtéž, Praes 477, Statthaltereipräsidium – Bezirkshauptmannschaft Dvůr Králové nad Labem / Königinhof an der Elbe, telegram č. 351; podán byl ve dvě hodiny odpoledne, přijat o půl čtvrté odpoledne.

¹⁹⁴⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 532, Weselý an das k. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 10/V 1917, koncept.

¹⁹⁴⁵ SOkA Trutnov, f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem, kn. 694, Zápis o řádné poradě učitelských sborů obecné a měšťanské školy chlapecké konané dne 18. května 1917, s. 33.

¹⁹⁴⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes.1084, Zl. 6020/KHB., Kriegshilfsbureau des k. k. Ministeriums des Innern an Herrn Alexius Kommers, k. k. Statthaltereirat, Leiter der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 28. Oktober 1917.

nakoupil dokonce za téměř dva miliony korun! Komers zdůrazňuje, že Weiss dlouhodobě podporuje činnost státních úřadů a projevuje patriotického ducha, a ač si okresní hejtman uvědomuje výjimečnost povýšení do šlechtického stavu, zde toto ocenění vzhledem k okolnostem doporučuje.¹⁹⁴⁷ Ještě na podzim r. 1917 bylo tedy povýšení do šlechtického stavu vnímáno jako prestižní. Nakonec ovšem v tomto případě neproběhlo.¹⁹⁴⁸ Pro kontext lze doplnit osudy dalších dvou místních židovských podnikatelů: Adolf Neumann byl do šlechtického stavu povýšen r. 1913.¹⁹⁴⁹ Maxmilian Mandl, spolumajitel královédvorské továrny M. Mandl a synové, ač žijící většinu života ve Vídni a angažován především v prostějovském závodě téže firmy, byl císařem Karlem I. 30. prosince 1916 skutečně povýšen do rytířského stavu. Oceněný si požádal o udělení predikátu, listinou z 21. března 1917 pak obdržel přídomek rytíř Mandel z Maldenau a erb se všemi náležitostmi.¹⁹⁵⁰ Připomeňme ovšem, že Otto Weiss (ostatně i Adolf Neumann a Maxmilian Mandl) byl německy mluvící žid (jak připomíná i Komersovo hlášení), takže obraz o hodnocení české společnosti to nedává. Dodejme ještě, že o několik dnů později četnické hlášení doplnilo vyčíslení dalších Weissových zásluh. Pro naše účely je nejcennější poznámka, že na péči o dělníky věnoval 100 tisíc korun,¹⁹⁵¹ byl to tedy vzorný zaměstnavatel. Podobný příběh můžeme záhy sledovat i u jiného místního židovského podnikatele. V prosinci 1917 se místodržitelství na okresním hejtmanství dožadovalo návrhů na ocenění soukromníků, kteří se výrazně zasloužili v oboru péče o válečné uprchlíky.¹⁹⁵² Komers navrhl místního továrníka Gustava Deutsche, jehož pranýřování za neposkytnutí osvětlení pro představení Fidlovačka o čtvrt roku dříve rozhořčilo místní tisk.¹⁹⁵³ Gustav Deutsch (nar. 1856) byl velkopodnikatel a předseda místní židovské obce, který se již od prvních transportů haličských

¹⁹⁴⁷ Tamtéž, Komers an die Statthaltereipräsidium in Prag, 15/11 1917 – koncept.

¹⁹⁴⁸ <http://www.novanobilitas.eu/index.php/search/node?keys=Weiss> [26. 12. 2021] žádné povýšení pro jméno Weiss od císaře Karla I. neuvádí.

¹⁹⁴⁹ VITNER, David. *Židé*, s. 51.

¹⁹⁵⁰ DVOŘÁČKOVÁ, Michaela. *Prostějovská rodina Mandlova a její působení ve Dvoře Králové nad Labem*, Vlastivědné čtení o Královédvorské, č. 10, prosinec 2021, s. 37–46; <http://www.novanobilitas.eu/rod/mandl-z-maldenau> [26. 12. 2021] – zde i popis erbu se zlatými pelikány, zlatou korunou a ozubeným kolem a příznačným heslem: „Arbeit schafft Lebensfreude“ – „Práce tvoří životní radost“.

¹⁹⁵¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 37 (51, 52), Nr. 387 res, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirksposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 21. November 1917.

¹⁹⁵² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 37 (51, 52), Praes. 1151, No. 39.062, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 16. Dezember 1917.

¹⁹⁵³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 22. číslo, 5. 10. 1917, s. 2.

uprchlíků snažil „*situaci haličských válečných uprchlíků v okrese Dvůr Králové nad Labem učinit co možno nejsnesitelnější a nevyhýbá se žádné oběti, kde to znamená, kterým způsobem stále pomoci. Obstaráním hygienického ubytování, jakož i udělením velkých podpor ve formě peněz, oblečení, potravin, topiva atd. nabytí neocenitelných zásluh o blaho utečenců a při tom výkonně podporoval úřady, jejichž potřebným přáním a opatřením neochotnějším způsobem vyhověl. Nemocným, vdovám a sirotkům Deutsch věnuje odjakživa zvláštní pozornost, příslušný našel mezi utečenci vděčné pole a bylo by možné vyjmenovat dost případů, kdy těmto nešťastným radou a skutkem vydatným způsobem pomáhal. Deutschovy zásluhy jsou tím výše k ocenění, že pramení z nejčistší humanity a nezištnosti.*“¹⁹⁵⁴

Jaké ocenění pro něj Komers navrhuje? Prestižní titul císařského rady.¹⁹⁵⁵ V připojeném vyjádření to vysvětlil: „*Jak jsem důvěrně vypátral, dávno je jeho vřelým srdečním přáním dosáhnout nejmilostivějšího propůjčení nějakého státního titulu. To by pro něj jako velkopřemyslníka mělo jistě nesrovnatelně větší hodnotu než získání válečného kříže.*“¹⁹⁵⁶ Zda se jednalo o prakticky uplatnitelnou prestiž, nebo prachobyčejnou ješitnost, dnes těžko posoudit... Pro srovnání: Druhý nominovaný z okresu, starosta obce Rodov Václav Kadečka, Čech, byl za péči o více než sto haličských uprchlíků nominován na válečný kříž IV. třídy. Dodejme, že Komers v komentáři hned úvodem poznamenal, že Deutsch je německé a Kadečka české národnosti, bezvýznamné to pro něj tedy nebylo.¹⁹⁵⁷

5.4.7 Meze úsilí

I když tedy rozhodně nelze popřít nasazení státního aparátu a „zkrocení“ novin, meze jejich úsilí vymezil už krátce po začátku války zadržovaný dopis Karla Pavelky ze dne 4. listopadu příteli do USA, v němž chce poradit, jak se dostat do Mexika, když nemá pas a kvůli odvodu ho jistě nedostane, „*(...) to víš[,] v takovém válečném čase že je málo naděje[,] že bych pas obdržel[,] vůbec když musím ještě k odvodu[,] ačkoli už m[n]ě je 34. Musejí všichni do 36. To jsme se dočkaly [!] tu pěkných věcí. (...) Ty máš štěstí[,] že ses tomu vyhnul[,] neb skoro všichni[,] co z Kr. Dvora šli[,] jsou buď zranění[,] a nebo se o nich neví[,] to víš[,] že se tu mnoho nedozvíme[,] v novinách si z nás dělají jen blázny. Všude rakouská armáda vyhrává[,] myslím[,] že u vás jste mnohem lépe informováni [!] o všem než my zde[,] my jsme dobří [!]*“

¹⁹⁵⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 1151, No. 39.062, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 16. Dezember 1917, příloha – vyplněná tabulka.

¹⁹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁹⁵⁶ Tamtéž, Komers dem k. k. Statthaltereipräsidium in Prag am 4/1 1918 – koncept.

¹⁹⁵⁷ Tamtéž, navíc i příloha – vyplněná tabulka.

jenom platit a ostatní si s námi dělají[.] co chtějí[.] pěkně jsme to dopracovali s naší kulturou [!] Evropskou [!]. ¹⁹⁵⁸ Setkání nedůvěry v oficiální, protože přehnaně jednostranné informace s tíží osobních existenčních starostí očividně překonávalo možnosti oficiální péče o nehynoucí věrnost obyvatel...

Už v této podkapitole jsme se při popisu péče o dynastickou loajalitu nevyhnutelně dotkli otázky protidynastického a protistátního smýšlení. A právě u ní se pro zhodnocení situace ve Dvoře Králové nad Labem musíme zastavit.

5.5 Protirakouská činnost za války

5.5.1 Spory o českou loajalitu

Protikladem k dynastické loajalitě nebyla počátkem války loajalita k českému národu, protože obojí, jak jsme viděli výše, bylo před válkou vcelku automaticky a do r. 1917 za jistých okolností možné skloubit. Tímto protikladem byla protistátní (tedy protirakouská a protidynastická) činnost.

K ní docházelo již od počátku války, do prosince 1916 bylo v Čechách vystaveno vyšetřování z politických důvodů 4598, z toho však jen 21 % bylo skutečně odsouzeno, zbytek byl osvobozen, případ byl odložen, pozastaven, popř. v řešení. Najdeme mezi nimi i Němce, jakkoli jen 17 % obžalovaných a 14 % odsouzených, což je mnohem méně, než by odpovídalo jejich 37% podílu na obyvatelstvu Čech. Češi se tedy projevovali proti státu častěji než jejich němečtí spoluobčané, ale nízké procento odsouzení i další analýza jejich deliktů (často „jen“ rušení nočního klidu, urážka majestátu, veřejné násilí, „provokativní“ používání slovanských barev, vliv požití alkoholu...) nevyznívá dramaticky.¹⁹⁵⁹ Připomeňme i hladký průběh mobilizace.¹⁹⁶⁰ Podle všeho „v období do konce roku 1916 můžeme o nějakém vážně míněném odporu v širokých vrstvách společnosti hovořit jen s výhradami, nebo raději vůbec ne.“¹⁹⁶¹ Dokonce i dobově proslulá zrada údajně dezertujícího 28. pluku, za trest proto rozpuštěného, byla manipulací vojenských kruhů, rozvířenou německými nacionálními silami, i když tato manipulace následně paradoxně prospěla vzniku mýtu výhodného pro protirakouské hnutí...¹⁹⁶² „Patří k častým projevům ironie dějin, že rakouským štábem prefabrikovaná legenda 28. pluku, která měla působit jako odstrašující příklad, se naopak stala jedním ze symbolů českého odporu

¹⁹⁵⁸ SOKA Trutnov, OÚ DKnL, karton 28 (43), 1914, Pres. č. 758, dopis Karla Pavelky ze 4. listopadu 1914.

¹⁹⁵⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 38, 193–200.

¹⁹⁶⁰ GALANDAUER, Jan. „*České*“ *válečné nadšení*, s. 87–88.

¹⁹⁶¹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 195.

¹⁹⁶² FUČÍK, Josef. *Osmadvacátníci*; LEIN, Richard. *Plnění povinností*.

*proti monarchii a příkladem následování hodným.*¹⁹⁶³ Tato i jiné legendy o české vojenské nespolehlivosti v rakouské armádě, populární i za první republiky, přitom ponechávají „*zcela bez povšimnutí skutečnost, že do c. a k. armády bylo povoláno více než milion Čechů a že ti v ní konali svou službu v souladu s povinností většinou až do konce války.*“¹⁹⁶⁴ O významu tohoto obviňování Čechů ze zrady vypovídají i dvě jinak velmi protikladná svědectví – obsáhlé poslanecké interpelace česká (6. června 1917, 172 stran)¹⁹⁶⁵ i německá (5. prosince 1917, 170 + 279 stran).¹⁹⁶⁶ Paradoxem je, že jak české stížnosti na vládní bezpráví, tak německé na českou nespolehlivost až zradu neplánovaně svorně kalily vztah Čechů k Rakousku-Uhersku. Dokonce lze říci, „*že německonacionální odsudek Čechů jako velezrádců, [!] obsahově koresponduje s propagandou, se kterou se k dohodovým státníkům a dohodové veřejnosti obracela Masarykova emigrace.*“¹⁹⁶⁷ A tendenční zveličování české zrady se německonacionálním kruhům nevyplatilo. „*Je ironií, že reálně vytvořily politický kapitál nikoli ve svůj prospěch, ale pro své české protivníky, kteří jej uplatnili jak v průběhu války, tak po jejím ukončení na mírové konferenci. Přeexponovaná velezrádná činnost upevňovala prestiž vedoucích představitelů odboje domácího i zahraničního, kteří se chopili významných míst ve státním aparátu.*“¹⁹⁶⁸ K tomu přidejme i vládní a armádní nepřízeň vůči Čechům a dopady nelze pominout. „*Případ 28. pluku je možno vztáhnout na celou českou veřejnost, která od počáteční loajality v létě 1914 dospěla 28. října ke strhávání symbolů monarchie, a byla to právě oficiální politika, která má na svědomí tento masový obrat. Neustálé osočování z velezrádných myšlenek jistě přispělo k tomu, aby si na označení velezrádců česká veřejnost postupně zvykala (...).*“¹⁹⁶⁹ Osočování ze zbabělosti navíc mohlo české vojáky urážet jako ohrožení jejich mužnosti.¹⁹⁷⁰ Vedle vládních či armádních záměrů ovšem nutno připustit i další zásadní vlivy na tento proces, především válečné ztráty na životech, bídu, nedostatky v zásobování a „*pocit nejistoty a vykořeněnosti*

¹⁹⁶³ RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy, s. 280.

¹⁹⁶⁴ LEIN, Richard. *Plnění povinností*, s. 19.

¹⁹⁶⁵ TOBOLKA, Zdeněk Václav a STANĚK, František. *Chování se vládních kruhů*

¹⁹⁶⁶ TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. *Dotaz německých poslanců*, díl I, s. 33. TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. *Dotaz německých poslanců*, díl II, s.

¹⁹⁶⁷ GALANDAUER, Jan. Čeští vojáci ve Velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců. In: KŘEN, Jan, ed., BROKLOVÁ, Eva, ed. a BIMAN, Stanislav. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. 314 s. ISBN 80-7184-464-0, s. 76–92, 86.

¹⁹⁶⁸ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*, s. 299.

¹⁹⁶⁹ RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy, s. 280.

¹⁹⁷⁰ HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni*, s. 123–126.

vytvářející za Velké války obzvláště intenzivně a vedoucí k hledání nových identit, nových loajalit, k intenzivní touze přimknout se k ‚svému‘ národnímu celku.“¹⁹⁷¹

5.5.2 Rok 1914

Jaké stopy protirakouského vystupování nacházíme ve sledovaném městě a nejbližším okolí? Nálady ve veřejnosti přibližuje na samém prahu války už případ mobilizovaného královédvorského malířského pomocníka Otokara Luštince, který 27. července 1914 narukoval a během přesunu vlakem hned v druhé zastávce od města, v Kuksu, zvolal: „*at' žije Srbsko[.] at' zhyne Rakousko*“. Jeho zatčení bránili čeští rezervisté, ale němečtí ho zbili a předali četnictvu.¹⁹⁷² Nebo také protirakouské vystoupení mladíků právě povolaných k vojenské službě, jejichž večírek 20. srpna nakonec překypěl v demonstraci na náměstí se zpěvem již zakázaných slovanských písní, ba i (izolovaným) provoláním slávy Francii a Rusku. Hejtmanství jim pak zakázalo hromadný přesun na nádraží a zpěv, obojí bylo však porušeno.¹⁹⁷³ V souvislosti s pokynem místodržitele Thuna posílat zločince proti státu litoměřickému vojenskému soudu známe také seznam těchto přečinů pro Dvůr Králové nad Labem a jeho blízké okolí, tedy seznam tam odesílaných osob: Přímou ve městě na nádraží zvolal Josefa Simon, dělník z Lipnice, „*At' žije Srbsko!*“ Totéž volala na nádraží v Kuksu trojice delikventů (hostinský Miroslav Jarý a nám již známý malíř pokojů Otokar Luštinec ze Dvora Králové nad Labem a Josef Patzak z Velké Bukoviny). Barbara Feik z Lipnice se pro změnu dopustila urážky majestátu. Jaroměřský Forbes provolal „*Nieder mit Österreich*“, dva další (Ludvig Kos z Dačic a Josef Novák z Pouchova) pak neuposlechli povolávacího rozkazu. Tím výčet z okresu končí.¹⁹⁷⁴ Místodržitel Thun se (téhož dne ve zvláštní příloze) též dotazoval na opatření hejtmana Weselého proti známým antimilitaristům a lidem s protistátním smýšlením. Ten v odpovědi místodržitelství ubezpečil, že místní „*antimilitaristé, stejně jako osoby, jež prokázaly státu nepřátelský postoj, budou postaveni pod co nejpřísnější dohled c. k. četnictva. (...) Korespondence firmy Althamer a Karla Flečka ve Dvoře Králové byla (?bude) policejně sledována, ale toto sledování doposud nepřineslo žádný pozitivní výsledek, [přesto] bude toto*

¹⁹⁷¹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 191.

¹⁹⁷² Okresní hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem prezídiu českého místodržitelství 29. července 1914. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*. Svazek I. – rok 1914, s. 31–32.

¹⁹⁷³ Protirakouské demonstrace ve Dvoře Králové dne 20. srpna 1914, in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914–18: ve třech dílech. Díl 1.*, s. 43–44.

¹⁹⁷⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 521, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 26. August 1914, č. j. 18.974 – Runderlass; přiložena odpověď hejtmana Weselého a přehled z 2. 9. 1914.

sledování korespondence pokračovat. Nevlastenecký nebo nepřátelský postoj vůči opatřením civilní nebo vojenské správy ze strany spolků nebo lokálních časopisů nebyla v místním okrese zpozorována, stejně se až doposud nevyplýnula žádná příčina k plánům na domovní prohlídku nebo konfinování.“¹⁹⁷⁵ O dva dny později sice jedna domovní prohlídka proběhla, ale jak potvrdil postiženému sám okresní hejtman, „*při prohlídce té ničeho podezřelého proti Vám shledáno nebylo.*“¹⁹⁷⁶

Státní zástupce z Hradce Králové 26. září 1914 přísně důvěrně upozorňuje královédvorské hejtmanství, že má zakročit proti šíření manifestu, jenž Rennenkampfovým jménem hlásá, že „*Rusové nemají býti nahlíženi jako nepřátelé, nýbrž pozdraveni jako osvoboditelé.*“¹⁹⁷⁷ Tento pokyn reagoval na skutečné problémy, krátce předtím zrovna ve Dvoře Králové nad Labem vyšel skutečný ruský manifest¹⁹⁷⁸, jak řeší kapitola o tisku. Zde se jednalo o jeden z fiktivních manifestů¹⁹⁷⁹, státním zástupcem obsahově jen naznačený. Místodržitelství dokonce distribuovalo jeho přepis spolu s patřičnými pokyny: „*Čechové! / S vavřínem na skráních stojí bratří Rusové před branami Vaší vlasti a přicházejí k Vám né jako nepřátelé, ale jako osvoboditelé! / Právě na nivách Haličských [!] rozbili bratří Rusové Vaše pouta a za svobodu Vaši kladli své životy a za to stali se Slované hrdiny dne! / Čechové! Hodina slovanské slávy udeřila a chvíle splnění Vašich snů! / Rennenkampf.*“¹⁹⁸⁰ Tato hrozba pro klid v zázemí byla tedy skutečná. Totéž je ovšem sporné, pokud jde třeba o varování před srbským spiskem tištěným v Chicagu nebo časopisem Domovina, vydávaným v chorvatském a španělském jazyce v Chile. Přitom i tato varování podepisovali velitelé místních četnických stanic na

¹⁹⁷⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 522, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 26. August 1914 – Runderlass, ad č. j. 18.974; Citace z příložené odpovědi hejtmána Weselého z 2. 9. 1914.

¹⁹⁷⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 536, Alfred Weselý Karlu Flečkovi dne 5. 9. 1914 (o domovní prohlídce dne 4. 9. 1914), koncept.

¹⁹⁷⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 628, k. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 26. September 1914.

¹⁹⁷⁸ Královédvorské nejnovější zprávy. Časopis věnovaný rychlému rozšiřování světových i místních událostí, roč. 1, čís. 48, 23. 9. 1914, s. 2.

¹⁹⁷⁹ Srov. ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 166.

¹⁹⁸⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 626, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 25. September 1914 – Runderlass.

potvrzení skutečnosti, že informaci obdrželi.¹⁹⁸¹ Systém se zjevně těžkopádně věnoval i hrozbám značně teoretickým a to ho zbytečně zatěžovalo.

Místodržitel Thun ovšem také (šifrovaným telegramem!) nařídil konfiskovat zprávy o německém říšském sněmu, protože tu zazněla též národnostní či stranická stanoviska a kritika vojenských a zahraničněpolitických otázek.¹⁹⁸²

V listopadu 1914 místodržitelství přísně důvěrně upozorňuje, že (čeští) poslanci údajně shromažďují domnělé důkazy toho, že s Čechy se v armádě zachází hůře než s Němci a jsou oproti nim častěji posílání na nebezpečné pozice. „*Ačkoli pověsti o nerovnoměrném zacházení s jednotlivými národy v poli jsou tak absurdní, že vůbec nepotřebují opakování,*“¹⁹⁸³ je třeba to sledovat, aby nedošlo k rozmrzelosti české veřejnosti falešnými zvěstmi.

O pozornosti věnované protirakouské činnosti svědčí i zpráva z místodržitelství okresnímu hejtmanovi Weselému v listopadu 1914 o prohlášení jednoho královédvorského dělníka (Aloise Pavelky). Ten 21. října 1914 pronesl na Prokopově ulici k jednomu čtenáři novin (Reichenberger Zeitung) větu, kterou jinak německý text zprávy nepřekládá, tedy ponechává v češtině: „*Aha! Rusi vyhráli a my Němci jsme na sračce*“¹⁹⁸⁴. Text je podepsán místodržitelským viceprezidentem Jindřichem rytířem Vojáčkem, Čechem.¹⁹⁸⁵ O znalosti češtiny u hejtmana Weselého rovněž nepochybujeme, ať už je to s jeho identitou jakkoli. Čeština se tu stala na několik slov jazykem vnitřního úřadování, a to za nejkurióznějších okolností. Smyslem pokynu bylo: kdyby Pavelka nakonec unikl soudnímu trestu podle § 308 trestního zákona¹⁹⁸⁶, měl ho postihnout ze své trestní pravomoci hejtman. C. k. okresní soud ve

¹⁹⁸¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 456, k. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 16. August 1914; SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 868, č. 34.691, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 14. Dezember 1914

¹⁹⁸² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 638, k. k. Statthalter an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 29. September 1914.

¹⁹⁸³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 807, Č. 33.285, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 22. November 1914 – Runderlass.

¹⁹⁸⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 816, Č. 34.192, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Bezirkshauptmann in Königshof a. E. am 24. November 1914.

¹⁹⁸⁵ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 756.

¹⁹⁸⁶ „*Kdo prostředkem veřejného ohlašování (přibitím na zdi, veřejnými řečmi nebo přednáškami a p.) roztrušuje, nebo dále rozšiřuje pověst nepravdivou, co do veřejné bezpečnosti znepokojující, nemaje důvodů dostatečných, aby ji měl za pravdivou, a nebo kdo roztrušuje neb dále rozšiřuje něco spůsobu tohoto, což se vydává za předpovídání, vinen jest přestupkem, a potrestán býti má tuhým vězením od osmi dnů až do tří měsíců.*“, <https://www.codexisuno.cz/9AO?lang=cs> [2. 11. 2020].

Dvoře Králové nad Labem Pavelku skutečně osvobodil (patrně přání státních orgánů nepřevážilo skutečnost, že vojenské události na ruské frontě v říjnu a listopadu 1914 nebyly pro rakouské síly skutečně příznivé¹⁹⁸⁷), a tak byl potrestán po hejtmanově linii: osmi dny vězení. Použil k tomu přesně podle pokynů archaické císařské nařízení z 20. dubna 1854, § 11, umožňující politickým úřadům trestat bez soudu rušení veřejného pořádku. Tvář starého mocnářství byla zachována, přesně jak si to přálo místodržitelství...¹⁹⁸⁸

Důraz na opatření proti nelojálnímu jednání neklesal – ba naopak: místodržitel Thun okresním hejtmanstvím v prosinci 1914 přísně důvěrně zdůraznil, že „*ve všech případech protivlasteneckého jednání a demonstrací, zvláště ruso- nebo srbofilského charakteru, projevů sympatií s ruskými nebo srbskými válečnými zajatci, nošení všeslovanských trikolór (...) civilními osobami*“, dokonce i tehdy, když mají „*jen zdání loajality a nevlasteneckého smýšlení, má být hned a bez dalšího podáno trestní oznámení k vojenskému soudu*“¹⁹⁸⁹. To je ovšem v rozporu s halasnými nařčeními armádní strany či říšskoněmecké diplomacie, že je místodržitel Thun příliš slabý a chrání odpůrce státu.¹⁹⁹⁰ Ačkoli si Rakousko-Uhersko nemohlo stěžovat na nedostatek válečných nepřátel, mezi nimiž nebyla Francie a Velká Británie rozhodně nejslabší, slovanští nepřátelé tu tedy byli zjevně vnímáni jako nejnebezpečnější pro klid v zemi. Státní orgány ovšem nesledovaly jen slovanské nebezpečí či obecněji nebezpečí z nepřátelských zemí – v prosinci 1914 místodržitelství zakázalo v Berlíně vydaný spis Rudolfa Theudena Co nám musí válka přinést, a to „*kvůli jeho nepřátelskému postoji proti rakousko-uherské monarchii a velkoněmecké tendenci*“¹⁹⁹¹.

Proplétání osobního a politického zajímavě probleskuje aférou profesora místní c. k. odborné tkalcovské školy Josefa Kováře. Ten 17. září 1914 nařkl ředitele školy Františka Jakubtze z nedostatečné bojovnosti v úsilí o jeho osvobození z odvedení do armády. Při té příležitosti se ovšem rozpoutala obecnější hádka, která pokračovala i v dalším roce (Kovář dostal z armády

¹⁹⁸⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 76–78.

¹⁹⁸⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 816, Č. 34.192, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 24. November 1914, zde i koncept zprávy hejtmana Weselého na místodržitelství 16. ledna 1915; <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&page=492&size=45> [30. 10. 2020].

¹⁹⁸⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 858, Č. 36.442, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 10. Dezember 1914 – Runderlass.

¹⁹⁹⁰ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 247–275.

¹⁹⁹¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 28 (43), Praes. 878, Č. 36.861, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 16. Dezember 1914.

zdravotní dovolenou), kdy Kovář nařkl ředitele z odborné neschopnosti a ze mstivosti vůči Kovářovi i jeho synovi Vladimírovi, studentu školy. Jakubetz k tomu poté uvedl do protokolu: „Napomínal jsem mezi tímto pronášením sprostých urážek pana prof. Kováře dvakráté ‚pane professore, nerozcapujte se tak[,] aby se Vám něco nestalo,‘ nedocílil jsem však přerušení, až konečně mně nebylo možno spravedlivý hněv a rozčílení po tolik[a] mně do obličeje vmetených urážek potlačit, volal jsem: ‚Víte[,] co jste? Rusophil! [!] Vy jste ve veřejnosti proneš[!:] ‚Co chce ta mizerná Vídeň od Srbů?‘ a více jiného.‘ (Okolnost tato mi sdělena byla panem Vilémem Poláčkem, obchodník[em] na Nebičku, který měl syna svého na našem ústavě a příležitostně při setkání se s ním na náměstí vyslovil obavu, zda ma [!] nechati syna svého na ústavě[,] kde působí učitelská síla takového smýšlení protivlasteneckého). Na to pan prof. Kovář vykřik[!]: ‚Já Vás budu žalovati, kdo mne [!] to může dokázati?‘ Okamžitě si to však rozmyslil a skočil mne [!] na krk, počal mne škrtnit[,] až jsem jej odrazil a za stůl ředitelny se uchýlil. Ježtě [!] přes stůl několikráté na mne dorážel a křičel: ‚Ty lumpe, lumpe, lumpe!‘ / Neviděl jsem jiné ukončení této nebezpečné situace, chvátal jsem, abych uniknouti mohl dveřmi vedoucí[mi] do učebny z ředitelny, volal pan prof. Kovář za mnou: ‚Denunciante, denunciante!‘ (...) Považuji za moji povinnost prohlásiti, křivdil-li jsem jemu použitím výrazu ‚Rusophil‘[,] milerád jej odprosím a výraz odvolám.“¹⁹⁹² Zajímavé je, že ředitel Jakubetz byl sám r. 1914 zvolen městským zastupitelem za mladočechy... Okresní hejtman Weselý k tomu při následujícím vyšetřování dodává, že chování prof. Kováře není v politickém smyslu zcela nezávadné a že by bylo žádoucí jeho přeložení na jiné místo s přísnějším vedením, protože ředitel Jakubetz je vůči učitelskému sboru sice korektní, ale nikoli dostatečně energický. Z těchto doporučení je každopádně zjevné, že hejtmanovo vyšetřování neprokázalo jednoznačné protistátní počínání prof. Kováře.¹⁹⁹³ Kovářův případ byl každopádně po převratu v tisku uveden jako doklad Jakubetzova údajného rakušáctví.¹⁹⁹⁴

5.5.3 Rok 1915

Na jiném místě této práce byly již zmíněny anonymy z r. 1915 v sousední Bílé Třešné. Už jsme je zmínili jako doklad pohoršení pisatelů (údajně dělnického soudu mstitelů z řad chudiny) vůči dvěma hamižným sedlákům, kteří požadovali vysoké ceny potravin, „*dříve neprodám, tak*

¹⁹⁹² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1046, výpověď c. k. ředitele Františka Jakubtze pro disciplinární vyšetřování 21. října 1915.

¹⁹⁹³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1205, hlášení okresního hejtmána Weselého disciplinární komisi při c. k. mistodržitelství v Praze z 25. X. 1915 – koncept.

¹⁹⁹⁴ Královédvorské listy. Organ České státoprávní demokracie, roč. VI, č. 27, 30. 11. 1918, s 1–2.

jste volali, vy zběsilci, a nebiti [!] přítrže rekvirovani [!][,] vi [!] Bůh[,] kam by jste [!] to byli vyhnali, Chudina [!] by byla nevyhnutelně musela zemřít hladu. ¹⁹⁹⁵ Rekvizice tu jsou vnímány sociálně, jako záchrana chudých proti lakotě bohatých. A právě svědectví o tom, že tito dva sedláci kvůli nim uráželi četníky i císaře, je nástrojem pro vydírání, aby pisateli na vybraném místě nechali každý po 300 K a prodávali chudým levněji brambory a mléko: *„Dokud nepřišlo spravedlivé rozdělení [!] potravin[,] libovali jste si, pak však vaše chuť se obrátila ve velký hněv, nejprve na četnictvo vykonávající [!] u vás prohlídku, pak váš vztek se obrátil [!] na úřady a konečně na válku a hlavně její [!] původce, to je Vládu [!] s Jehoveličenstvem [!] Císařem [!] v čele nadávali jste jmenem [!][,] jež by si ani tulák líbiti nedal, jmena [!] ty [!] vám budou svědci opakovat před válečným soudem[,] ne-uposlechnete našich podmínek, a sice– [!] doslovně!* ¹⁹⁹⁶ A v závěru anonymního vyděračského dopisu se sympatie k systému rekvizic posouvá ještě dále: *„my konáme spravedlivou mstu a službu státu za jeho spravedlnost, [!] a zastáváme stanovisko, že je rozdělení [!] živobyti [!] spravedlivé a nezasluhuje nadávek, rovněž válka byla nutna[,] třeba mnozi [!] mysleli jinak, náš Panovník [!] se osvědčil dobrým, a [!] války [? válkami s] nepřitelem to dokázal dříve [!], teď však nebylo vyhnuti [!], a proto nezaslouží [!] nadávek[,] nemůže na jeho panování [!] naříkat [!] žádný[,] leda člověk nespravedlivě smýšlející [!], četnictvo pak a úřady konaly[,] co jim bylo nařízeno [!], a nezasluhují rovněž nadávek potvor, [!] a pod. jmen.* ¹⁹⁹⁷ Možná se tím jen chránili pro případ vyzrazení, přesto však optikou chudých státní moc a císař dle všeho představovali ochranu proti lakotě bohatých sedláků. Stát tehdy stále ještě dokázal svým způsobem plnit funkci ochránce a zajistit dostupné potraviny i chudým. Na druhou stranu právě tato očekávání oslabovala loajalitu ke státu v situaci, kdy zásobování bylo ještě složitější než v prvním roce války.

Bedlivost péče o loajální vystupování byla tak velká, že byl například vydán úřední zákaz nošení stuh nepřátelského válečného námořnictva na ženských a dětských čepicích, ¹⁹⁹⁸ ačkoli to byl primárně módní doplněk.

Loajalita byla samozřejmě podporována tiskem. Na jiném místě této práce byl přiblížen svět novin, cenzury a propagandy, zvláště mediální akce proti zahraničnímu exilu – dosti neobratná,

¹⁹⁹⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), K. k. Landesgendarmeerikommando Nr. 2., Abteilung Königgrätz Nr. 19, Posten zu Weiss Třemeschna Nr. 17 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E am 30. März 1915, příloha.

¹⁹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁹⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 29 (44), Nro 15.768, Praes. 345, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 8. April 1915.

ale pochopitelná, logická, šlo o velezradu. Na několika příkladech z dubna 1915 si ovšem můžeme ukázat, že zpráva se mohla stát obětí cenzury, i když nešlo o velezradu ani informování nepřátel o strategických informacích: Královéhradecké státní zastupitelství „důvěrně“ nařídilo v tisku potlačit jakoukoli zmínku o telegramu Karla Kramáře předlitavskému premiérovi Karlu hraběti Stürgkhovi, v němž žádal svolání říšské rady¹⁹⁹⁹ – což byla legitimní politická myšlenka. Týž pokyn postihl též novinové zprávy o dovozu dobytka a masa z neutrální ciziny²⁰⁰⁰, ačkoli by to mohlo být naopak chváleno jako projev systémového řešení problémů se zásobováním, obyvatelstvo by to mohlo uklidnit. Snad to bylo bráno jako projev slabosti státu, snad jako informaci pro nepřítel, ale obchod s neutrálními státy Dohoda jistě předpokládala a v míře pro ni zajímavé sledovala rovnou v těchto neutrálních státech, kde tomu nešlo zabránit. A totéž platí i o zákazu týkajícím se petice německých obcí jižních Tyrol, v níž se bránily případnému připojení k Itálii.

To byla nesmírně citlivá otázka – Itálie byla letitým rakousko-uherským spojencem z Trojspolku a ještě v červenci 1914 se s její spoluprací ve Vídni počítalo. Záhy se však ukázalo, že maximem možného bude její neutralita, o niž se bojovalo diplomatickými prostředky (a také proudem peněz vybraným italským novinám) dalších devět měsíců. Oba znesvářené tábory Itálii přesvědčovaly a italským požadavkem bylo právě připojení jižních Tyrol, což ovšem bylo dlouho pro Vídeň principiálně nepřijatelné jako projev slabosti – ostatně by to otvíralo též otázky, např. Sedmihradsko ve vztahu k Rumunsku. Německý tlak na odstoupení, zahrnující též nabídku kompenzací, a složitá vojenská situace nakonec činily odstoupení jižních Tyrol do jisté míry snesitelným menším zlem i pro Rakousko-Uhersko, ale další italské požadavky (např. Terst) už byly příliš i v tomto krizovém režimu (i když velení armády ještě v dubnu 1915 naléhalo, aby se válce s Itálií zabránilo za každou cenu). Co je nicméně zarážející, je skutečnost, že tato jednání zjevně nebyla utajena veřejnosti, ačkoli ministr Burián o to v té době přirozeně usiloval (teprve v květnu Vídeň před celým světem zveřejnila svou nejvelkorysejší nabídku ve snaze posílit neutrály na italské politické scéně ve

¹⁹⁹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 173, zde: 390, k. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. den 21. April 1915.

²⁰⁰⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 184, zde: 399, k. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. den 25. April 1915.

dnech, kdy se v Římě o vstupu do války rozhodovalo). Z Tyrol proto chodily nejostřejší protesty.²⁰⁰¹

Zmíněná petice je vůbec zajímavý text: „*V příštích dnech bude delegace německých obcí jižních Tyrol předávat tyrolskému místodržiteli petici obsahu, že pro případ, kdyby vyplynula nutnost postoupit části země Itálii, německé oblasti nebudou zahrnuty.*“²⁰⁰² Budoucí čas naznačuje, že se signatáři přípravou a předáním petice naprosto netajili. Takové prohlášení by bylo možné jistě prezentovat jako výrazný projev rakouského vlastenectví a spokojenosti s habsburskou monarchií, pro zesměšnění úvah, že by snad někdo mohl chtít přestat být občanem Rakousko-Uherska. A v případě takovéto veřejné petice jistě nešlo o žádné tajemství pro Dohodu. Pravděpodobně převážilo přesvědčení, že samy zvěsti o dělení říše jsou nebezpečné. K obsahu petice lze ještě doplnit, že byl vlastně věcně zbytečný: už v březnu 1915 stanovil rakousko-uherský ministr zahraničí István hrabě Burián jako nejzazší přijatelnou mez italských požadavků v jednání právě jazykovou hranici v jižním Tyrolsku (a totéž opakovala i zveřejněná verze nejzazších možných rakouských ústupků v květnu). Až tak přesné informace tedy veřejnost neměla.²⁰⁰³

Rozpornost různých představ o správném chování přibližuje spor mezi vedením města Jaroměř a tamním četníkem Maurerem. C. k. strážmistr Maurer totiž prý neprávem udal tamního radního Františka Gulda, že se měsíce skrývá v bytě, aby se vyhnul vojenské službě, a jaroměřská městská rada se obává nepravdivosti dalších jeho zpráv, proto žádá jeho přeložení jinam: „*Zdejší obyvatelstvo snaží se všemožným způsobem v nynějších těžkých dobách dostáti svým vlasteneckým povinností a nemůže býti představenstvu města lhostejným, jestli se podávají k tomu povolaným orgánem[,] který se má v každém pádě zachovati nestranným a spravedlivým, tendenčně zbarvené a i dokonce nepravdivé zprávy. / Požadované přesazení jeví se nutně nehledě k svrchu uvedené okolnosti již z důvodu úcty a autority proti četnickému stavu, která se takovým jednáním podkopává.*“²⁰⁰⁴ Jediná poznámka připojená ke stížnosti

²⁰⁰¹ HLAVAČKA, Milan a PEČENKA, Marek. *Trojspolek: německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*. 2., přeprac. vyd., V Libri 1. Praha: Libri, 1999. 279 s. Historická řada. ISBN 80-85983-86-9, s. 247–248; RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 367–396.

²⁰⁰² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 182, zde: 400, k. k. Staatsanwaltschaft in Königgrätz an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. den 24. April 1915.

²⁰⁰³ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg*, s. 387, 393.

²⁰⁰⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes. 491, Purkmistrovský úřad v Josefově c. k. okresnímu hejtmánství ve Dvoře Králové 15. května 1915; tamtéž i opis upozornění vojenského velitelství v Josefově na

hejtmanem Weselým („*Na vědomí*“) ovšem naznačuje, že žádné opatření v této věci nechystal...

Královédvorský okresní hejtman Weselý byl informován též o chování místních branců při odvodu. Podplukovník ve výslužbě Emil Honsik hlásí v únoru 1915 litoměřickému velitelství své zkušenosti s odvody v našem regionu, podle nichž chování Čechů naprosto nebylo vlastenecké, naopak se snažili podáními ve věci nejrůznějších chorob odvedení vyhnout. Němci naopak chodili k odvodu s hudbou a zpěvem, mnozí i dobrovolně. Při odvodu v Broumově, kde je českých a německých branců stejné množství, byly pohlednice ve prospěch Červeného kříže s císařem co vrchním velitelem brzy vyprodány, zatímco česká nebyla do posledního dne prodána ani jedna jediná... Ani seznamy nejsou politickými úřady vedeny pečlivě.²⁰⁰⁵ „*Chování obecních představených bylo sice všeobecně korektní, přesto mnozí nemohli dát žádné odpovídající informace. Nenechal jsem mu jakýkoli vliv; dříve než začal mluvit, vykázal jsem ho zdvořile na jeho místo.*“²⁰⁰⁶ V květnu téhož roku dodává (tentokrát i s vysvětlením, že čerpá ze zkušeností z odvodů v listopadu a prosinci 1914 ve Dvoře Králové, Náchodě a Broumově): „*Domnívám se, že o patriotismu branců české národnosti nemůžeme teď, po zkušenostech 9 měsíců trvajících války, ovšem ztratit žádné další slovo.*“²⁰⁰⁷ Ve Dvoře Králové nad Labem a v Náchodě konstatuje opilé brance, výlučně Čechy. Ve Dvoře Králové nad Labem a Broumově docházelo též k záměnám osob, přičemž jen vzácně měli představení obcí vyčerpávající informace o brancích.²⁰⁰⁸ I našeho regionu se tedy týkaly výtky armády ohledně nedostatku české loajality k Rakousku, s nimiž se už od prvního roku války setkáváme.²⁰⁰⁹ Zdokumentovány jsou i ojedinělé konkrétní protistátní skutky – v hlášení o prosinci 1914 – únoru 1915 uvádí okresní hejtman tři, všechny spáchané obyvateli Dvora Králové nad Labem: pomocný malíř Karel Munzar zpíval ve vlaku 28. prosince 1914 protirakouské písně, bratři

domnělý přečin i opis odpovědi jaroměřské městské rady s výčtem veřejných aktivit nařčeného v uplynulých měsících (včetně velmi patriotických), jenž vylučuje pravdivost nařčení.

²⁰⁰⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 21.459, Praes. 524, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen dem Herrn k. k. Bezirkhauptmanne in Köninghof am 17. Mai 1915; příloha K. u. k. Oberstleutnant Emil Honsik des Ruhestandes. Bericht über die Haltung der Musterungspflichtigen und Gemeindevorsteher, an das k. u. k. Militärkommando in Leitmeritz am 9. Februal 1915.

²⁰⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁰⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Nr. 21.459, Praes. 524, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen dem Herrn k. k. Bezirkhauptmanne in Köninghof am 17. Mai 1915; příloha Emil Honsik, Obstlt d. R., an Landwehrgruppe des k. u. k. Militärkommandos in Leitmeritz am 1. Mai 1915.

²⁰⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁰⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 151–163; GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 251–264.

Vilém a Václav Voženílek se měli dopustit velezrady tím, že 31. prosince 1914 rozšiřovali protirakouské výtisky, a Josef Máslo byl dokonce podezřelý ze špionáže.²⁰¹⁰ Karel Munzar i bratři Voženílkovi byli odsouzeni k trestu těžkého a zostřeného žaláře, první na rok a půl a sourozenci na tři roky.²⁰¹¹ Zmíněna je též údajná, ale šetřením četnictva nedořešená velezrádná činnost hostů v královédvorském hostinci Tinsových.²⁰¹² Připomeneme-li, že královédvorský politický okres měl při posledním sčítání lidu r. 1910 69 791 obyvatel na ploše 376 km²,²⁰¹³ jde o počty naprosto okrajové. Pro přelom února a března 1915 je navíc nahlášeno, že srbofilské a rusofilské hnutí bylo v důsledku úředních opatření potlačeno.²⁰¹⁴

Úsměvným bojištěm o loajalitu obyvatel se záhy staly krabičky zápalek: 8. července 1915 vyrazili místní četníci po královédvorských obchodech, trafikách a hostincích hledat zápalky, jejichž viněta zahrnovala též stuhy v barvě (náhodou? záměrně?) shodné s ruskou trikolórou, šlo tedy o státu nepřátelské barvy. Nalezli je u 11 místních prodejců, kteří si prý jejich závadnosti nebyli vědomi. 25.664 krabiček zápalek bylo proto deponováno na místním městském úřadě.²⁰¹⁵ Krajský soud v Hradci Králové pak 5. srpna 1915 rozhodl, že daná viněta zakládá skutkovou podstatu trestného činu velezrady... V našem případě šlo o zápalky firmy Bratří Scheinostové, Postřelmov, podobnému pronásledování byly z týchž důvodů vystaveny i další. Přitom sami obchodníci nevěděli, s jakou nálepkou zápalky dorazí... Někdy jim aspoň

²⁰¹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes. 866/191, K. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. an K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 12./III 1915, koncept.

²⁰¹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 1298, Dst 106/15K. k. Landwehrdivisionsgerichts-Expositur in Josefstadt an die Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E am 29. Oktober 1915; Vilém (Wilhelm) Voženílek i Václav (Wendelin) Voženílek jsou jinde označeni jako bratři (např. SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 869, dotaz okr. hejtmána Weselého, 23. 9. 1915). Původně se ovšem píše u obou bratrů o odsouzení ke dvěma letům těžkého žaláře pro oba bratry (SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 480, Weselý na das k. k. Statthaltereipräsidium in Prag am 14./V 1915), jež však nenabýly právní moci kvůli odvolání a očividně byly zpřísněny.

²⁰¹² OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 18, s. 20.

²⁰¹³ RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn*, s. 37.

²⁰¹⁴ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 54, s. 24.

²⁰¹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 30 (45), Praes 706, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirksposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. Exh. Nr. 2492 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 9. Juli 1915. Zde též příloha se seznamem místních prodejců s počtem jim zabavených zápalek.

zachránilo zboží začernění nebo přelepení zablávaného motivu.²⁰¹⁶ Ostatně 4. srpna téhož roku místodržitelství výnos pro jistotu zakázal prodej trojbarevných stuh, trikolór a kokard ve všeslovanských (ruských či srbských) barvách, což okresní hejtman předal starostům k informování obchodníků i celkovému dohledu.²⁰¹⁷ A když se stalo, že v Praze byly na veřejnosti nalezeny v těchto barvách pokladničky na sbírky ve prospěch Matice školské, byli na to okresní hejtmani místodržitelstvím upozorněni s výzvou k ostražitosti v této věci a případnému potrestání.²⁰¹⁸

Dne 13. července 1915 se místní četnictvo královédvorského okresního hejtmanství otázalo, zda má konfiskovat krabičky zápalek s anglickým nápisem (kolem obrázku letadla se nachází nápisy *The monoplane safety match* a *Made in Austria*).²⁰¹⁹ Nebyly zde žádné symboly cizího státu a šlo jen o použitý jazyk (který šlo nadto spojovat i s tehdy neutrálními Spojenými státy americkými), okresní hejtman se tedy otázal na názor místodržitelství.²⁰²⁰ To 5. srpna odpovědělo, že tyto krabičky zápalek se rozšiřovat nesmějí.²⁰²¹ Četnictvo tedy 13. srpna 1915 podniklo proti těmto krabičkám zápalek akci, o níž podalo pečlivé hlášení: V továrním konzumu Svornost firmy A. Klazar konfiskovalo bednu s 82 velkými balíky po 72 krabičkách zápalek a 38 malými balíčky po 15 krabičkách zápalek.²⁰²² Zda šlo o racionálně a produktivně využitou energii státního aparátu, zůstává otázkou... Každopádně však se jedná o doklad jeho nikoli nezbytné zátěže.

²⁰¹⁶ ROUP, Radomír. Za krabičku sirek paragraf velezrada. Vlastivědné čtení o Královédvorskú, č. 5., červenec 2019, s. 24–25.

²⁰¹⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 877, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 4. August 1915, Nr. 35.864, Runderlass; zde i koncept pokynu okresního hejtmana Weselého obcím.

²⁰¹⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 989, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 26. August 1915, Nr. 37.462.

²⁰¹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 735, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2., Abteilung Königgrätz Nr. 19, Bezirkposten zu Königinhof a. / d. Elbe Nr. 12. E. N. 2528 an die k. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a/E am 15. Juli 1915.

²⁰²⁰ Tamtéž – poznámka okresního hejtmana Weselého z 20. VII. 1915.

²⁰²¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 891, Nro. 34.595, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen der K. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. E. am 5. August 1915. Královédvorské okresní hejtmanství informaci obdrželo 10. srpna, následujícího dne o tom zpravilo (podpis okr. komisaře Hanouska) místní okresní velitelství četnictva.

²⁰²² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 912, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2., Abteilung Königgrätz Nr. 19, Bezirkposten zu Königinhof a. / d. Elbe Nr. 12. E. N. 2528 [!] an die k. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof a. d. Elbe am 14. August 1915.

Dne 10. srpna 1915 spatřili v nedaleké Doubravici četníci na klopě jednoho mladého muže francouzskou trikolóru (dokonce s nápisem „Francie“). Šlo o osmnáctiletého královédvorského řeznického pomocníka Josefa Sklenáře, který tvrdil, že o zákazu těchto trikolór nic netušil. Protože si ji ovšem připnul až za městem (na návrší Zálesí), vyplynulo z toho, že se ve Dvoře Králové nad Labem bál potíží, na venkově ovšem nikoli. Bylo mu známo, že probíhá válka s Francií a že sympatie k nepřátelskému státu jsou trestné. Četníci usuzují, že zde chtěl takto provokovat a demonstrovat své protistátní smýšlení. Byl zatčen.²⁰²³

O významu trestů v přemýšlení rakouských úřadů svědčí místodržitelství výnos vydaný v souvislosti s rozpuštěním pěšího pluku č. 36, k němuž došlo v červenci 1915 za trest v reakci na dobrovolné vzdání se dvou jeho praporů (31 důstojníků a 1543 vojáků) Rusům.²⁰²⁴ Místodržitel oznamoval, že daný výnos sice nemá být všeobecně zveřejněn, ale nic nebrání tomu, „*aby potrestání jmenovaného pluku v české oblasti bylo příležitostně sděleno jednotlivým osobnostem, aby byly přesvědčeny o nutnosti potrestání pro změnu myšlení českého obyvatelstva.*“²⁰²⁵ Ostatně: návrh na rozpuštění tohoto pluku spojilo nejvyšší armádní velení s žádostí o obsazení funkce českého místodržitele nějakým generálem...²⁰²⁶ Ke změně držitele tohoto úřadu v režii dvora už ovšem nedošlo. Šíření údajného denního rozkazu arcivévody Josefa Ferdinanda, popisujícího opakovaná selhání českých vojáků a vyzývajícího k zakročení proti zrádcům, bylo pak ve Dvoře Králové předmětem vyšetřování četnictva.²⁰²⁷

Pokud bychom vnímali sdělení zdůvodněného rozpuštění pluku č. 36 pouze vybraným jedincům jako příliš opatrné a málo otevřené, nedocenili bychom, že se naopak jednalo o velký posun k šíření informací. Když byl v dubnu téhož roku rozpuštěn z podobných důvodů pluk č. 28., bylo toto rozhodnutí oznámeno pouze vojákům na frontě. Z jejich řad se přesto zvěsti

²⁰²³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 903, K. k. Landesgendarmierikommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirkposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 11. August 1915 (Abschrift); srov. též OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 700, s. 89.

²⁰²⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 95; REITER, Christian E. *Zur Problematik des tschechischen „Verrates“ im Ersten Weltkrieg. Die k. u. k. 10. Infanterie-Truppendivision 1914/15*. Wien: Heeresgeschichtliches Museum, 2016. 590 s. ISBN 978-3-902551-68-9, s. 515–523.

²⁰²⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 1031, Nr. 39.018, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 5. September 1915– Runderlass.

²⁰²⁶ REITER, Christian E. *Zur Problematik*, s. 516.

²⁰²⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), K. k. Landesgendarmierikommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirkposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. Exh. Nr. 245 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 11. August 1915.

o tomto kroku poté rozšířily i do zázemí, často však ve zkreslené podobě. Informace postrádaly dokonce i civilní úřady, které tak sotva mohly ke zvěstem zaujmout jasné stanovisko. Když četníci hlásili případy obviňování vojáků daného pluku ze zbabělosti a velezrady, potřebovala justice zjistit oficiální verzi, aby mohla posoudit trestní řízení za urážku armády. Teprve tehdy získaly justiční orgány patřičné informace. Tajit tato opatření i před vlastními státními orgány se zjevně neosvědčilo, proto v případě pluku č. 36 byla zvolena jiná strategie.²⁰²⁸ Také je to svědectvím o obavách armády, že by osud 28. pluku mohl demoralizovat jiné české jednotky. Vrchní velitel armády arcivévoda Bedřich sice tehdy žádal „*nespolehlivé jednotky ihned postřílet, kdyby existovalo podezření, že chtějí dezertovat.*“²⁰²⁹ Skutečné řešení to ale rozhodně nebylo. Nakonec ministerstvo války dosáhlo v říjnu 1916 vydání pokynu ministerstva vnitra, jež české místodržitelství tlumočilo hejtmanstvím počátkem listopadu 1916: jako prevence velezrádných skutků některých vojáků (dezerce či špionáž), které je ovšem přímo v armádě obtížné včas odhalit, je okresním hejtmanstvím nařízeno varovat armádní úřady před politicky nespolehlivými rukujícími odvedenci.²⁰³⁰ Na základě dalších dezercí se o čtvrt roku později ministerstvo vnitra dožadovalo největší pečlivosti tohoto prověřování.²⁰³¹

Když na podzim 1915 rekapitulují četníci smýšlení českého obyvatelstva za války, nejkritičtější hlášení podala četnická stanice v čistě české (bez jediného evidovaného Němce!²⁰³²) Bílé Třešné: přímo v Bílé Třešné bylo pro podezření na urážku majestátu, velezradu a další zločiny uvězněno 12 osob (ale takové případy zde byly už před válkou), např. Stephan Řehoř pro držení carského manifestu (pak odsouzený k pěti letům těžkého žaláře²⁰³³), ale po těchto zákrocích už se tu takováto trestná činnost nevyskytuje (byť to trochu znehodnocuje dohad, že

²⁰²⁸ LEIN, Richard. *Plnění povinností*, s. 223–228.

²⁰²⁹ Tamtéž, s. 215.

²⁰³⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1289, No. 33234, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 3. November 1916.

²⁰³¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 195, Nr. 3074, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 8. Februar 1917.

²⁰³² *Seznam míst v království Českém: Sestaven na základě úředních dat k rozkazu c.k. místodržitelství*. Praha: [C.k. místodržitelství], 1913. 882 s., 112.

²⁰³³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 280, A 496/15, K. k. Militäranwalt des Militärkommandanten in Leitmeritz exponiert in Josefstadt an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 14. März 1916.

tomu tak je „pravděpodobně ze strachu před následky“²⁰³⁴) a celkově lze říci, že na základě posledního sledování „je činnost rakouské státní myšlenky v českém obyvatelstvu lepší než dříve.“²⁰³⁵ V dalších zprávách doplňují spokojenost s úspěšným upisováním třetí státní půjčky.²⁰³⁶

Hlášení z nedalekého Dubence (ze 73 % německého²⁰³⁷) nejprve připomíná u části českých obyvatel sympatie k Srbům a pasivní postoj k rakouskému válečnému úsilí, ale obyvatelstvo „v průběhu války se však bez výjimky proboujalo k poznání, že všechny národy Rakouska potkal týž osud a každý národ musí přinést svou oběť státní jednotě. / Nyní ukazuje české obyvatelstvo zcela otevřeně [silně?] vyvinutý patriotismus, který dříve v tomto množství nebyl pozorován.“²⁰³⁸ A později téhož měsíce se k aktuálnímu dění vyjadřuje tatáž četnická stanice stručně a bezproblémově spokojeně: „ukazuje se, že české obyvatelstvo v místním kontrolovaném rajónu často projevuje oddanost k rakouskému státu a v této souvislosti je poměr českého obyvatelstva bez výjimky prost stížností.“²⁰³⁹ Ostatní hlášení vyznívají už bezproblémově – s dílčí výjimkou jednoho bedlivě sledovaného rusofila v Žirči,²⁰⁴⁰ ze 70 % německé²⁰⁴¹. Co ovšem působí zvláště už v hlášení z Dubence a Žirče, vysloveně zaráží ve zprávě z převážně německého (Choustníkova) Hradiště, kde tvořili Češi před válkou přibližně pět procent obyvatel.²⁰⁴² Píše se tu výhradně o českém obyvatelstvu (jak zněl dotaz), nikoli

²⁰³⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Posten zu Weiss Třemeschna Nr. 17. Res. Nr. 262 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 8. Oktober 1915.

²⁰³⁵ Tamtéž.

²⁰³⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Posten zu Weiss Třemeschna Nr. 17. Res. Nr. 262 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 5. November und 19. November 1915.

²⁰³⁷ *Seznam míst v království Českém*, s. 110.

²⁰³⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Posten zu Dubenetz Nr. 14. Res. No. 257 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 8. Oktober 1915.

²⁰³⁹ Tamtéž, am 21. Oktober 1915.

²⁰⁴⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Poaten [!] Schurz No. 16. No. 226 res. an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 8. Oktober 1915; šlo o českého účetního německy vyznívajícího jména Richarda Schwarze.

²⁰⁴¹ *Seznam míst v království Českém*, s. 113.

²⁰⁴² *Seznam míst v království Českém*, s. 110.

o těch 95 % ostatních...²⁰⁴³ A také nutno zmínit, že s výjimkou výše zmíněných případů Bílé Třemešné a Dubence se ve zprávách toliko hlásí absence důvodů ke stížnostem²⁰⁴⁴ (v Hradišti přímo jen nepřítomnost protistátního jednání místních Čechů!²⁰⁴⁵) či vůbec jakýchkoli zjištění k tomuto tématu²⁰⁴⁶, nikoli přímo aktivní souznění s říší... Celkový dojem je tedy poněkud rozpačitý. Přesto státní orgány nepodaly vcelku žádné věcné důvody k nespokojenosti se smýšlením místního obyvatelstva.

S rozpaky přistupovala rakouská armáda k písni Kde domov můj. Dne 24. září 1915 ministr války Krobotin vydává pokyn vojenským kapelám (v českých obcích i přímo u vojáků), aby ji nehrály bezprostředně před (rakouskou) hymnou nebo po ní, aby prý tato jinak zcela nezávadná pěkná (!) píseň nesloužila jako protidemonstrace k hymně, jak se už stalo. V nenápadnějším případě lze tuto píseň hrát i nadále. Tuto informaci jako přísně důvěrnou doručil hejtmanství oběžník místodržitelství.²⁰⁴⁷ Ani s rakouskou hymnou to však nebylo jednoznačné – zvláštní místodržitelství oběžník upozorňoval, že je hrána či zpívána též při nedůstojných příležitostech, třeba opakovaně na přání opilých hostů v restauraci v nočních hodinách, kdy je zneužívána pro demonstrace, jež nemají nic společného s pravým vlastenectvím, ale může jít přímo o nesprávné postoje. Okresní hejtmani proti tomu mají adekvátně zakročit.²⁰⁴⁸

O důslednosti sledování sympatií k nepřátelským státům svědčí i osudy dvou žen. Johanna Barborová ze Dvora Králové byla v říjnu 1915 zatčena a předána vojenskému soudu v Josefově, protože nosila kapesní hodinky s portrétem cara a carevny na ciferníku, a to na řetízku z ruských kopějek.²⁰⁴⁹ Druhou byla Franziska Berousek. Tato údajně 45letá negramotná nemajetná Romka, t. č. ve Dvoře Králové nad Labem, byla 25. listopadu 1915 zatčena kvůli spoluvině na

²⁰⁴³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Gendarmerieposten-Kommando GRADLITZ N. 234 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E am 12. 11. 1915.

²⁰⁴⁴ Např. SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Posten zu Jaroměř Nr. 18. Res. No. 287 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 8. Oktober und 12. November 1915.

²⁰⁴⁵ Tamtéž.

²⁰⁴⁶ Např. SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1196, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirkposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12. Exh. Nr. 310 res. an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 15. Oktober 1915.

²⁰⁴⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1232, Nro 43.060, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 12. Oktober 1914 – Runderlass.

²⁰⁴⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes 772, Nro 21.821, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 19. Juli 1916 – Runderlass.

²⁰⁴⁹ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 842, s. 106.

krádeži (již hlášení dále nikterak nespecifikuje), ovšem četníci si všimli, že na své blůze nosí stříbrnou brož z ruské mince s portrétem nějakého cara, kterou prý dostala před dvěma měsíci od Marie Berousek. Brož byla konfiskována a jako corpus delicti předložena okresnímu soudu ve věci rušení veřejného pořádku. Nakonec byla předána vojenskému státnímu zastupitelství v Josefově.²⁰⁵⁰

Jak bylo už poznamenáno v části o správě města, paradoxně nejlépe byli o Masarykových protistátních aktivitách informováni státní zaměstnanci – tak například Prohlášení Českého komitétu zahraničního²⁰⁵¹ bylo v důvěrném místodržitelenském oběžníku nejen rozebráno a zakázáno, ale také doplněno obsáhlým, dvoustránkovým shrnutím obsahu.²⁰⁵² Přes důvěrnost tohoto oběžníku se po Praze záhy v důsledku indiskrece v prostředí státních úředníků, vynášejících důvěrné materiály, obratem rozšířil.²⁰⁵³ Podle poválečné vzpomínky tato zpráva tehdy „*vedla Prahu a český národ v úžas nad silou a vlastenectvím prof. Masaryka, toho Masaryka, který předválečným vlastencům byl Masarykem nenáviděným. Vzpružila nás v těžkých dobách války a zasila sémě naděje v srdcích našich...*“²⁰⁵⁴ I přes prvorepublikový patos vzpomínky lze předpokládat, že ohlas v lednu 1916 nebyl bezvýznamný.

5.5.4 Sokol za války

Symbolem češství se stal Sokol. Jeho členů se samozřejmě týkala mobilizace, takže na bojišti jich bylo už v prvních měsících války 35–40 tisíc,²⁰⁵⁵ z toho 111 přímo z královédvorské jednoty. Ta měla tehdy 438 členů, narukovala tedy asi jedna čtvrtina.²⁰⁵⁶ Česká obec sokolská vydala hned na počátku války prohlášení, které místodržitelství 29. července 1914 vydává jako oběžník. Hned první odstavec si zaslouží být zmíněn v úplnosti: „*V těžkých dnešních dobách,*

²⁰⁵⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes. 1416, K. k. Landesgendarmereikommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirksposten zu Königinhof a. Elbe Nr. 12. E. No. 4857 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 26. November 1915; OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 946, s. 119.

²⁰⁵¹ Prohlášení Českého komitétu zahraničního, vydáno v Paříži 14. listopadu 1915. In: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Válka a revoluce: články, memoranda, přednášky, rozhovory*. Vydání první. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 2005-2017. 3 svazky. Spisy T.G. Masaryka; svazek 30. ISBN 80-86142-18-3, s. 137–140.

²⁰⁵² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 21, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 3. Jänner 1916, Nr. 52.258 – Runderlass.

²⁰⁵³ *Masaryk mezi svými*, s. 142–146.

²⁰⁵⁴ Tamtéž, s. 146.

²⁰⁵⁵ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. II., 24. číslo, 25. září 1914, s. 2.

²⁰⁵⁶ Statistická data z počátku války, s. 81.

*kdy všechen zdatný lid náš postaven ve službu válečnou, považujeme za vlasteneckou povinnost svou přispěti dle sil svých, pokud nám po odchodu členstva našeho do řad vojenských zbývají, k zmírnění nastalých trudných poměrů především tím, že vyzýváme členstvo naše, aby ujal se opuštěných prací a nahradilo tak ztráty sil pracovních ve prospěch opuštěných rodin spoluobčanů našich.*²⁰⁵⁷ Plánují se starat o rodiny branců, sbírat milodary, případně i pomáhat ve veřejném zdravotnictví s využitím tělocvičen s dobrým hygienickým zázemím. Státní úředník mohl být snad lehce zneklidněn připraveností pomoci řešit „bezpečnost občanstva“²⁰⁵⁸, což bylo svým způsobem projevem nedůvěry ve výkonnost státu. Mezi zdvořilostí a odstupem pak balancuje závěr: „(...) jsme s to přispěti platně a vydatně ve směru naznačeném ohroženému občanstvu[,] a proto doufáme, že ochotné nabídnutí naše[,] na čisté lásce k bližnímu založené, dojde souhlasu a schválení veřejné správy.“²⁰⁵⁹ Místodržitelství vybízí k předání informací obcím. A skutečně: místní hejtmanství všem českým obcím přeposlalo sokolské prohlášení s poznámkou: „Dávaje o tom obecnímu úřadu věděti žádám, by se ve shora uvedených případech v pádu potřeby obrátil přímo na místní Sokolské [!] sbory výpomocné přímo.“²⁰⁶⁰

Ačkoli se Sokol výrazně věnoval válečné dobročinnosti,²⁰⁶¹ ministerstvo vnitra Českou obec sokolskou v Praze jakožto sokolské ústředí 24. listopadu 1915 rozpustilo, jak o tom informoval místodržící Coudenhove 1. prosince 1915 okresní hejtmany. Místní okresní hejtman Weselý místodržitelskou argumentaci shrnul do oznámení obecním úřadům, okresnímu výboru i sokolským jednotám v okrese: „Česká obec sokolská, která jest střediskem českého sokolství[,] šířila v době předválečné – pěstujíc ve svých kruzích intensivní styky s cizinou – bratrské smýšlení vůči národu ruskému a srbskému. Nebezpečné následky toho pro stát se v různých směrech projevíly jasně teprve za války s Ruskem a Srbskem. / Již v této okolnosti samotné bylo by za nynějších poměrů spatřovati nebezpečnost ‚České obce sokolské‘ pro

²⁰⁵⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 15.809, Praes. 366, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 29. Juni. 1914.

²⁰⁵⁸ Tamtéž.

²⁰⁵⁹ Tamtéž.

²⁰⁶⁰ Tamtéž, koncept zprávy okresního hejtmána všem českým obcím ze dne 30. 7. 1914.

²⁰⁶¹ Srov. ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 262; HAVRÁNEK, Jan. *Politické represe*, s. 41–43 nebo výše zmíněnou nabídku pomoci od České obce sokolské, jež byla dokonce tlumočena prostřednictvím oběžníku místodržitelství, SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 27 (43), č. j. 15.809, Praes. 366, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass, 29. Juni. 1914; Využití královédvorské sokolovny pro účely ošetřování vojenských raněných bylo zmíněno výše.

stát.²⁰⁶² Co bylo přípustné v mírové době, je tu prohlášeno za nepřijatelné, stejně jak tomu bylo při přehodnocování cenzurních zásahů a schválení učebnic, jak o tom bylo pojednáno v části o tisku a školství.

Navíc se přidávají „nové hříchy“, už čistě válečné: „*Brzy po vypuknutí války vznikly dle konaných šetření v Severní Americe různé organizace české, které od té doby zjevně provozují Rakousku bezměrně nepřátelskou propagandu. Nyní bylo dokázáno, že se v tomto úsilí zemězrádném zúčastnily vynikajícím způsobem severoamerické české spolky sokolské. / Rovněž jest prokázáno, že Česká obec sokolská byla alespoň s jedním z těchto spolků sokolských[,] a to svým předsedou Drem Scheinerem Josefem[,] v písemném spojení. / Zcela bez ohledu na to, zda tento zjištěný případ spojení se severoamerickým českým spolkem sokolským tvoří skutkovou podstatu trestního činu soudního či-li [!] nic, spočívá již v samotné skutečnosti spojení takového ve spojitosti jednak s dokázanými Rakousku nepřátelskými tendencemi severoamerického sokolstva, jednak se smýšlením šířeným ‚Českou obcí sokolskou‘ nebezpečností, že by mohly býti takovými styky pikle zmíněných sokolských spolků severoamerických proti státu Rakouskému vneseny prostřednictvím ‚České obce sokolské‘ do zdejších široko rozvětvených organizací sokolských. / Další trvání spolku ‚Česká obec sokolská‘ se tedy jeví jako státu nebezpečné.*“²⁰⁶³ Oznámení přitom nejen postrádá jakékoli důkazy negativního vlivu Sokola na chování českých vojáků, zcela pominuty byla navíc užitečnost sokolské předvojenské přípravy i výrazná účast sokolů na zásobovací i organizační práci za války. Nutno ovšem zdůraznit, že i po zániku sokolského ústředí zůstaly zachovány jednotlivé sokolské jednoty.²⁰⁶⁴ Obsahově i časově analogické rozpuštění „Svazu slovanského sokolstva“ bylo už mnohem méně kontroverzní, zahrnoval totiž i zahraniční jednoty vyvíjející protirakouskou činnost.²⁰⁶⁵ Celkově se však tyto zásahy jeví jako „*politická omezenost*

²⁰⁶² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1470, Ad Nro 49.234, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 1. Dezember 1914 – Runderlass; zde i koncept oznámení okresního hejtmana Weselého obcím, okresnímu výboru i sokolským jednotám v okresu.

²⁰⁶³ Tamtéž.

²⁰⁶⁴ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 631–632.

²⁰⁶⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 32 (46), Praes 1470, Ad Nro 49.235, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 1. Dezember 1914 – Runderlass; zde i koncept oznámení okresního hejtmana Weselého obcím, okresnímu výboru i sokolským jednotám v okresu.

vojenského velení“;²⁰⁶⁶ jež je prosadilo, a chyba „*odcizující český národ myšlenke zachování monarchie*“²⁰⁶⁷.

Sportovní prostředí místodržitelství zkoumá i nadále a v květnu 1916 obeslalo okresní hejtmany dalším cirkulářem. V něm upozorňuje, že už předválečná snaha o samostatné zastoupení českých sportovců v mezinárodních organizacích, jako je Mezinárodní olympijský výbor, poškozují prestiž Rakouska a prosazuje princip, že Čechy (!) jsou samostatným státem. Proto existuje domněnka, že Češi se velezrádně vymezili a vymezují proti rakouské státní ideji a že sportující mládež je českými sportovními spolky ovlivňována v protirakouském duchu. Úřady to mají sledovat a případně se vši energií zasáhnout.²⁰⁶⁸

O necelé tři týdny později se místodržitelství dotazuje okresního hejtmána na sportovní spolky podezřelé z antirakouských tendencí. Okresní hejtmán Weselý hlásí, že „*činnost českých sportovních spolků nacházejících se ve zdejší správní oblasti je podrobena dohledu c. k. četnictva a od počátku války také místního úřadu, tak se dohlíží, zda členové jmenovaných spolků snad nejsou protirakouského smýšlení a nelояální, ale doposud nebyl konstatován žádný případ, že české sportovní spolky místního okresu sledují protirakouské tendence, a proto se dají označit jako podezřelé.*“²⁰⁶⁹ Jen snaživá četnická stanice v Bílé Třemešné nahlásila několik členů Sokola podezřelých z politických zločinů, ale konkrétní informace tu byla jen u Stefana Řehoře, který byl ovšem už odsouzen k pětiletému vězení, takže nešlo ani o informace obecně charakterizující tamní odbor Sokola, ani o podnět, jak zlepšit situaci nějakým novým rozhodnutím.²⁰⁷⁰

„Protisokolské“ úřední tažení vyústilo v červenci 1916 v oběžník, v němž místodržitel Coudenhove osobně oznámil, že vzhledem k předchozímu zhodnocení sokolského hnutí „*se ukazuje účast, popř. členství státního úředníka v sokolském spolku jako neslučitelné s povinnostmi takového a přimělo mě nařídít, že v budoucnosti žádný státní zaměstnanec*

²⁰⁶⁶ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*, s. 631.

²⁰⁶⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 171.

²⁰⁶⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes 474, Nr. 12.985, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 1. Mai 1916 – Runderlass.

²⁰⁶⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes 538, No 14.311, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 20. Mai 1916 – Runderlass; zde i koncept odpovědi okresního hejtmána Weselého z 16. VI. 1916.

²⁰⁷⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), K. k. Landesgendarmeerikommando Nr. 2., Abteilung Königgrätz Nr. 19, Posten zu Weiss Třemeschna Res. Nr. 99 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E am 19. Juni 1916.

politické správní služby v Čechách nesmí příslušet nějakému takovému spolku. / Oni úředníci, kteří přísluší jako členové nějakému sokolského spolku, se vyzývají, aby hned z tohoto spolku vystoupili, a těmto úředním kategoriím je zakázáno v takové spolky v budoucnu vstoupit.“²⁰⁷¹

Okresní hejtman Weselý nahlásil, že z úředníků hejtmanství není a nebyl nikdo členem Sokola, ale doplnil, že „*oproti tomu jsou úředníci finančního a soudního rezortu v tomto městě také nyní ještě členy sokolského spolku.*“²⁰⁷²

V prosinci 1916 podal okresní hejtman Weselý další hlášení o dohledu nad sokolskými spolky v okrese. Žádný důvod k jejich obvinění nenalezl. „*Většina funkcionářů a členů sokolských spolků během války splnila své služební povinnosti. Téměř všechny sokolské spolky s několika malými výjimkami svou činnost naprosto pozastavily a pravděpodobně z velké části z obavy před přijatými výjimečnými opatřeními se úzkostlivě vyvarovaly všeho, co by také jen mohlo vyvolat dojem, že se věnují politice způsobem nepříznivým předpisům, nebo se o ni zajímají, a to způsobem zájmům státu škodlivým.*“²⁰⁷³ Namátkové kontroly některých spolkových písemností též nic negativního nepřinesly. Jen četnická stanice v Bílé Třemešné nahlásila, že „*jednotliví členové Sokola Bílá Třemešná jsou naléhavě podezřelí, že se podíleli na politických zločinech, v dotčených případech se však jednalo jen o trestné jednání osob, které byly současně členy Sokola v Bílé Třemešné, v žádném případě však o jednání, jehož se dopustily tyto osoby jakožto členové nebo funkcionáři Sokola.*“²⁰⁷⁴ Okresní hejtman Weselý se zde projevuje jako diplomat, který nechce zbytečně vyhrocovat beztak nesnadnou situaci (na jiném místě této kapitoly zmiňujeme zásobovací potíže r. 1916), proto „soukromá“ provinění členů Sokola nevnímá jako součást oficiální činnosti tohoto spolku, ačkoli tím pomíjí možnost, že právě prostředí Sokola mohlo své členy v tomto ohledu jakkoli ovlivňovat.

5.5.5 Rok 1916

Místodržitelství v červenci 1916 uložilo hejtmanství prověřit, zda nepoužívají v daném okrese některé obce domovské listy ve všeslovanských barvách, tedy v barvách Ruska a Srbska. Pokud ano, mají toho okamžitě nechat. Okresní hejtmanství mají nahlásit výsledek tohoto

²⁰⁷¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes 713, No. 20.864, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 9. Juli 1916 – Runderlass.

²⁰⁷² Tamtéž, koncept hlášení okresního hejtmana Weselého z 2. VIII. 1916.

²⁰⁷³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes 1390, koncept zprávy okresního hejtmana Weselého místodržitelenskému radovi, okresnímu hejtmanovi Smutnému do Hradce Králové, 1./I. 1917.

²⁰⁷⁴ Tamtéž.

šetření (vč. míst tisku těchto formulářů).²⁰⁷⁵ V září 1916 pak následuje pokyn zamezit rozšiřování, popř. prodeji jazykových učebnic „Polyglott Kuntze“ vydaných v Kolíně nad Rýnem s titulními listy ve všeslovanských barvách. Zajímavý je jednak zákrok proti knize ze sprátelené země (těžko očekávat, že právě v Kolíně nad Rýnem vznikla nějaká záměrná všeslovanská politická diverze), jednak jazyky, jimž byly učebnice zasvěceny – najdeme tu nejen „nepřátelskou“ francouzštinu, ruštinu, srbštinu a angličtinu, ale také „vnitrostátní“ slovinštinu.²⁰⁷⁶ Všeslovanské barvy neomluvilo nic, ani snaha naučit se jeden z jazyků vlastního státu.

Když Rumunsko po boku Dohody 27. srpna 1916 vyhlásilo Rakousko-Uhersku válku, promítlo se to nejen do událostí na frontě (jakkoli nakonec pro Ústřední mocnosti paradoxně vcelku příznivě, neboť po rychlé porážce a obsazení Rumunska získaly možnost využívat jeho zdroje),²⁰⁷⁷ ale též do chodu královédvorského okresního hejtmanství. Po deseti dnech, 6. září 1916, zakázalo místodržitelství používání trikolór, stuh a kokard v rumunských barvách (tj. modro-žluto-červených), porušení tohoto pokynu mělo být oznámeno vojenským úřadům.²⁰⁷⁸ Vzhledem k již výše zmíněným zákazům barev i jazyka se povolené barevné kombinace povážlivě tenčily...

Státem očekávané smýšlení ohrožovaly též anarchistické myšlenky. Proto se místodržitelství zajímalo také o členy rozpuštěných anarchistických spolků a dávalo ke zvážení jejich další sledování. Okresní hejtman Weselý nahlásil, že z činovníků takových spolků připadá v úvahu v jemu svěřeném okresu pouze Johann Schreiber z Klubu mládeže Ratolest', který ovšem narukoval a toho času je jako rekonvalescent v nemocnici v Hradci Králové, a někdejší člen téhož spolku a bratr předchozího Emil Schreiber, jenž slouží jako voják přímo u jednotky. V případě obou by s ohledem na jejich korespondenci byl další dohled vhodný, „*protože oba jsou ve svých názorech velmi extrémní a eventuálně by mohli provozovat anarchistickou*

²⁰⁷⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 745, Nro 20.926, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 14. Juni 1916.

²⁰⁷⁶ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1094, Nr. 25.286, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 23. September 1916.

²⁰⁷⁷ RUMPLER, Helmut, ed. et al. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband, Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, [2016], ©2016. 2 svazky (xvi, 649; xi, 1521 stran). Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Band XI/1/1,2. ISBN 978-3-7001-7968-9, s. 257–258.

²⁰⁷⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes 1024, Nr. 26.668, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 6. September 1916 – Runderlass.

*propagandu také z pole.*²⁰⁷⁹ Místodržitelství pak nařídilo postavit korespondenci Emila Schreiberera pod úřední dohled. Pro okresního hejtmana Weselého šlo nicméně o něco nového, zeptal se tedy, „*jakým způsobem by mělo být toto opatření provedeno a zda se má místní úřad služebně obrátit na úřad polní pošty č. 602, popř. na který poštovní úřad.*“²⁰⁸⁰

Anarchismus se v agendě státních úřadů znovu objevil ve spojení se socialismem – když v říjnu 1916 okresní hejtman Weselý vydal pokyn četnictvu, aby nahlásilo místní osoby s brannou povinností, jež jsou aktivní právě anarchisticky nebo socialisticky. Následuje však upřesňující informace: „*Vyšetřování se proto nevztahuje všeobecně na všechny ty, již se pasivně účastní dělnických shromáždění, nebo jsou socialistického přesvědčení, nýbrž má být omezeno jen na ty osoby, které se uplatňují jako řečníci nebo jinak horlivou propagandou socialistických nebo anarchistických směrů, nebo o nichž je známo, že se snaží tajně tyto směry rozšiřovat a kteří vůbec jsou notoricky známi jako socialisté, popř. anarchisté.*“²⁰⁸¹ Důvodem zjevně byla otázka ovlivňování armádních jednotek. Proč však došlo k tomuto omezení na vůdčí postavy? Jde snad o projev respektu k právu občanů na politické názory? To by v období válečného absolutismu a pozastavení platnosti některých částí prosincové ústavy včetně svobody projevu²⁰⁸² patrně nehrálo velkou roli. A vzhledem k výše zmíněnému tažení proti krabičkám zápalek a knihám ve všeslovanských barvách nepovažujeme za pravděpodobné, že by důvodem byly ohledy k vynaložení energie četnictva. A vzpomeneme-li si na pokyny k podpoře rakouského vlastenectví, zohlednění realizovatelnosti nehrálo při jejich vydávání nutně klíčovou roli. Pravděpodobně stát vyhodnotil, které lidi potřebuje sledovat pro své účely, a proto stanovil linii vymezující dvě skupiny občanů. Socialistické a anarchistické názory a jejich projevy

²⁰⁷⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 458, Nr. 6352, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 22. April 1916, opětovný dotaz SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 458, Nro. 14.571, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 7. Juni 1916, na zadní straně obou dotazů se nachází koncept odpovědi okresního hejtmana Weselého z 15. VI. 1916, z něhož pochází citace.

²⁰⁸⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 707, Nro. 19.259, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königshof a. E. am 4. Juli 1916; zde i koncept odpovědi okresního hejtmana Weselého z 20. srpna 1916; pokyn se opakoval v listopadu, SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 1312, Nro. 32.631, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königshof a. E. am 2. November 1916.

²⁰⁸¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1153, K. k. Bezirkshauptmannschft in Königshof a/E. an das Bezirks-Gendarmeriekommando Königshof a/Elbe am 8/10. 1916.

²⁰⁸² Nařízení předlitavské vlády o omezení všeobecných občanských práv, 25. 7. 1914. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů, Svazek I. – Rok 1914*, s. 23–24; Ústava rakouské říše (prosincová), s. 287.

pasivní účastí na těchto akcích samo o sobě nevadilo, propagace socialistických a anarchistických názorů ano. Soudě podle jediné připojené odpovědi splňoval v našich podmínkách takto nastavená kritéria pouze Vincenc Kolář, osmačtyřicetiletý obyvatel Bílé Třemešné, toho času v armádě.²⁰⁸³ Bratři Schreiberové, nahlášení již v červnu, se tu neopakují. V části věnované činnosti úřadu okresního hejtmána jsme již zmínili, jak obsáhlé byly informace zasílané mu místodržitelstvím o činnosti zahraničního odboje. Nechme nyní stranou, nakolik to bylo organizačně přiměřené, ale zajímavé je, že v režimu „přísně důvěrné“ otevřeně připouští, co v té době veřejně nezaznělo. Slovy dokumentu z předlitavského ministerstva vnitra, jehož opis též obdržel: „*Úsilí oné části českého obyvatelstva Rakouska, které si vytкло za cíl oddělení od něj, zřízení samostatného státu sjednocením Čechy obývaných částí Rakouska, zdálo se získat vypuknutím evropské války, do níž bylo především a nejprve vtaženo také Rakousko-Uhersko, přiblíženou příležitostí k uskutečnění [tohoto cíle] a zcela přirozeným důsledkem [bylo, že] organizace této společnosti postupně napínala všechny síly, aby podporovala všechno, co mohlo tomu uskutečnění napomáhat a je urychlit.*“²⁰⁸⁴ Hlavami této organizace jsou poslanci Kramář a Klofáč, protirakouská činnost se odehrává i v Rusku, Británii a Švýcarsku, zapojili se i svobodní zednáři, okrajově je zmíněn i Masaryk. Jakkoli některá tvrzení nesvědčí o dobrém vhledu do českého odboje, celkový dojem je jednoznačný: část Čechů, včetně vlivných osobností poslanců, usilovala už před válkou o odtržení od rakousko-uherské monarchie a systematicky se tomuto úsilí věnuje i nyní v naději, že válečné události uskutečnění plánu umožní. To je ovšem mnohem více než v tisku zmiňovaní jedinci a Dohodou placení agenti odtržení od národa a jeho přání a potřeb.

Téhož dne nicméně místodržitel Coudenhove vydal i další zprávu, tentokrát věnovanou zhodnocení péče o rakouskou státní myšlenku v posledním období. Zde už s uznáním zdůrazňuje, že okresní hejtmáni „*zpravidla pracují horlivě, systematicky a s úspěchem na podpoře této akce a (...) snaží se vlastenecké a loajální city v českém obyvatelstvu podněcujícím způsobem dále posílit a prohloubit.*“²⁰⁸⁵ S uspokojením sleduje množství projevů loajality a vlastenectví a mluví v této souvislosti o „*hezkyých úspěších*“²⁰⁸⁶ a ochotě většiny českého

²⁰⁸³ Tamtéž, K. k. Landesgendarmeerikommando Nr. 2., Abteilung Königgrätz Nr. 19, Posten zu Weiss Třemeschna Nr. 17 an die k. k. Bezirkhauptmannschaft in Königinhof am 26. Oktober 1916.

²⁰⁸⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 622, Nr. 16.347, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. Juni 1916, citace z opisu informace od ministerstva vnitra, z. Z. 10404/ M. I. ex 1916.

²⁰⁸⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 34 (48), Praes. 623, Nr. 13.669, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. Juni 1916.

²⁰⁸⁶ Tamtéž.

obyvatelstva zapojit se do těchto projevů, současně však dodává, že „*stále ještě existují jisté vrstvy obyvatelstva a kruhy, jež tomuto přesvědčení lhostejně vzdorují a nanejvýš poměry přinucení vlastenecké smýšlení navenek vystavují na odiv. Zde musí přinejmenším v budoucnosti proběhnout změna, (...)“*²⁰⁸⁷ zvláště díky škole ve vztahu k žákům a studentům, což ovšem předpokládá vhodné učitele. „*V těchto souvislostech padá na váhu, že podle dosavadních zkušeností české (böhmische) učitelstvo ukazuje zřejmý sklon k politizaci a že jejich politické názory se různorodě pohybují ve směru, který není slučitelný s principy státní autority. Takové elementy nemají být trpěny, a proto bude hlavním úkolem kompetentních faktorů, věnovat osobám učitelů v těchto záležitostech zvláštní pozornost.*“²⁰⁸⁸ To bylo úkolem intenzivní činnosti okresních školních inspektorů. Pozoruhodné je, že zatímco veřejnosti zazlívá maximálně lhostejnost vůči státnímu smýšlení, jakkoli třeba pro veřejnost maskovanou, u učitelů uvádí obecnou tendenci propadat politice způsobem neslučitelným s Rakouskem. Byli tedy čeští učitelé nejspolehlivějšími obyvateli Čech?

Místodržitel ve svém oběžníku věnoval nespolehlivým učitelům velkou pozornost, reakce okresního hejtmana Weselého byla ovšem vcelku stručná: „*V uposlechnutí citovaného výnosu hlásím, že z učitelských osob zaměstnaných v místním politickém okresu žádná nevystupovala takovým způsobem, aby proti ní kvůli její činnosti v radikálně-nacionalistickém nebo politickém směru bylo zakročeno nebo aby táž pro něco vhodného pro pozdější preventivní opatření musela být vzata v evidenci.*“²⁰⁸⁹

Shrneme-li: místodržitel Coudenhove přes svou spokojenost naléhal na „převýchovu“ občanů lhostejných proti říši, a proto chtěl maximálně kontrolovat k tomu potřebné, ale v praxi často protistátně smýšlející české učitele. Místní hejtmanskví nicméně problémy s učiteli vyloučilo. Ke spolehlivosti českého učitelstva se místodržitelství vrací hned následujícího měsíce, tentokrát ovšem sahá podezření ještě dále: „*Ze strany hodné povšimnutí byl c. k. ministerstvu vnitra s ohledem na to, že české úřednické učitelské spolky údajně vyvíjejí rozmanitou protistátní agitaci, podán podnět, aby byly všechny tyto organizace úředně rozpuštěny. / Předtím, než místodržitelství k této otázce zaujme stanovisko, je nutné posoudit tendence a činnost těchto spolků.*“²⁰⁹⁰ Připojen je seznam patřičných spolků z celých Čech – učitelských

²⁰⁸⁷ Tamtéž.

²⁰⁸⁸ Tamtéž.

²⁰⁸⁹ Tamtéž, koncept odpovědi okresního hejtmana Weselého, 30. 7. 1916.

²⁰⁹⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 840, Nr. 19.887, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 18. Juli 1916.

o 12 stranách a úřednických o 23 stranách. Dvora Králové nad Labem se týkaly dva z nich: Odbor jednoty českých soukromých úředníků ve Dvoře Králové a Odbor Královdvorský [!] Klubu českých státních úředníků.²⁰⁹¹ Místní četnická stanice na dotaz okresnímu hejtmanství hlásila, „že ty dva ve Dvoře Králové nad Labem existující spolky v posledním čase nevyvíjely žádnou činnost. Tyto spolky se držely od každé politické činnosti ve zmíněném smyslu zpátky a nemůžou se uvést žádné případy, kde se tytéž [spolky] nebo jejich členové provinili proti státním zájmům nebo nějakou podobnou tendenci sledovali.“²⁰⁹² Protistátní činnost místních úřednických spolků tedy zjištěna nebyla. Ovšem už samo podezření, že by spolky úředníků, tedy administrativních článků společenského systému, vyvíjely protistátní činnost, svědčí o nejistotě státu v otázce loajality dokonce i takto důležité skupiny. A u spolku státních úředníků by šlo přímo o nejistotu v samých základech fungování státní moci. Na druhou stranu: vzpomeneme-li na jinde zmíněné šíření důvěrných úředních oběžníků mezi českou veřejností,²⁰⁹³ tyto pochyby nebyly roku 1916 nepochopitelné.

Okresní hejtman Weselý následně podal hlášení o dotazovaných spolcích a politických poměrech ve svěřeném okresu. Úřednické spolky státních zaměstnanců ve Dvoře Králové nad Labem a v Jaroměři nevyvíjejí (přínejmenším během války) protistátní činnost, ba naopak: „Činnost těchto spolků stojí přímo v souladu se státními zájmy. / Když – přínejmenším nakolik vstupuje do otázky místní okres – na jedné straně nemůže být řeč o protistátním smýšlení členů spolku, na druhé straně se mezi funkcionáři spolku vyskytují jako rozhodující faktory vyslovení vlastenci, je prostřednictvím účasti členů 2 spolků státních úředníků na spolkových sbírkách na nich vykonáván příznivý vliv a vlastenecké smýšlení členů spolku posiluje, kterážto okolnost nemá býti podceněna hlavně v nynějších časech, kde podle mého názoru žádné příležitosti ke zvýšení patriotismu a státního mínění nesmí zůstat nevyužity.“²⁰⁹⁴ Když Weselý objasnil prospěšnost těchto spolků pro bojovou morálku samotných úředníků, šel ještě dále a upozornil, že prostřednictvím své činnosti „ve stále zmíněném směru působí také na ostatní vrstvy obyvatelstva, hlavně na střední třídy“²⁰⁹⁵. Pozoruhodný je závěr, k němuž okresní hejtman dospěl: „Z výše uvedených důvodů si dovoluji nastolit následující návrh, jmenované 2 spolky

²⁰⁹¹ Tamtéž, příloha.

²⁰⁹² K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirksposten zu Königinhof a./d. Elbe Nr. 12., res. 193 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a./E. am 23. August 1916.

²⁰⁹³ Masaryk mezi svými, s. 142–146.

²⁰⁹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 35 (48), Praes. 915, Nr. 19.887, hlášení okresního hejtmana Weselého místodržitelství (koncept), 22/8 1916.

²⁰⁹⁵ Tamtéž.

*státních úředníků nerozpustit již z toho důvodu, protože takové opatření by bylo vlastenecky smýšlejícím státním úřednictvem pocíťováno velmi bolestivě, také by mělo za následek otrěsení nynější důvěry, již se státní úředníci těší u obyvatelstva, hlavně ve smíšených jazykových oblastech.*²⁰⁹⁶ Pokud jde o spolky soukromých úředníků (včetně toho královédvorského), omezují se na hospodářskou činnost, nadto většina členstva narukovala, takže stát nikterak neohrožují.²⁰⁹⁷

Weselý ve svém hlášení vedle objasnění neopodstatněnosti rozpuštění daných spolků ukázal na klíčový faktor, který celočeské vyšetřování státních spolků pomíjelo: Rozpustit spolky státních úředníků by se členů dotklo jako projev nedůvěry státu (ostatně i jako potenciální problém pro další kariéru), a to zrovna v době, kdy se na okresní hejtmany valily různé nové pokyny vyvolané válečnými potřebami, a jejich maximální nasazení bylo tedy nezbytné. A jako by toto opatření samo o sobě nebylo dost riskantní, upozornil na ztrátu autority ve veřejnosti, k němuž by to vedlo. A poznámka o smíšených okresech nenápadně, ale jistě srozumitelně reflektuje zvýšený význam státní správy právě na jazykové hranici, o jejichž problémech už před válkou jsme mluvili výše. Zajímavé je, že ve vlastním hlášení přitom nic zneklidňujícího neuvádí, ale zde si tu poznámku neodpustil.

Vzhledem k tomu, že veškerý veřejný život byl sledován i bez tohoto šetření, takže by případná zjištěná protistátní činnost spolků byla tak jako tak samostatně nahlášena (a pokud by byla vyvíjena tajně, šetření založené na hlášení četnictva o dlouhodobém veřejném vystupování daných spolků by ji ani nyní odhalit nedokázalo), vnímáme celou „aféru“ jako neproduktivní, nadto zahrnující zbytečné riziko prozrazení daných podezření.

Pozoruhodné ovšem je, že než dokončil okresní hejtman Weselý své šetření, dorazil místodržitelství oběžník ohlašující: *„Vyplynula naléhavá nutnost všechny spolky státních zaměstnanců, jestliže sledují jiné než čistě hospodářské cíle a projevují disciplínu ohrožující činnost, úředně rozpustit.*“²⁰⁹⁸ Weselý o tom musel vědět, už když své stanovisko psal a upozorňoval na rizika rozpouštění spolku státních zaměstnanců. Hejtmanství se tedy pustilo do prošetřování dalších spolků, ve Dvoře Králové šlo o Odbočku Králové Dvůr n. L. zemské

²⁰⁹⁶ Tamtéž.

²⁰⁹⁷ Tamtéž.

²⁰⁹⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 893, Nr. 24.261, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. August 1916; na královédvorském okresním hejtmanství zpracováno 16/VIII 1916.

jednoty zřízenců drah v království Českém in Königinhof a/E a Místní skupina Dvůr Králové n. L. všeobecné právní ochrany a odborového spolku pro Rakousko.²⁰⁹⁹

25. července 1916 královédvorský továrník Otto Mayer – jehož jsme výše zmínili jako oběť znesvěcení rakouské vlajky r. 1915 – nahlásil, že na přízemním okně tehdy nepoužívaného pokoje svého domu v sedm hodin ráno „nalezl nalepenou ceduli, na níž bylo inkoustovou tužkou napsáno následující a sice: ‚Slava Rusku. Marie Teresie prohrala Slesko, Císař prohrá všecko, Rus to vyhra. Slava Rusku‘. [!]“²¹⁰⁰ Neznámý pachatel k tomu využil obecní vyhlášku, kterou o 30 kroků vedle v téže (Tylově) ulici strhl a přes ni napsal svůj text. Zda se tak stalo předchozího večera či noci nebo až ráno toho dne, nebylo zjištěno. Zveřejnění protistátní vývěsky v této rušné ulici vzalo četnictvo skutečně vážně: „Srovnávání písma podniknuté na místních vyučovacích ústavech atd. nevedlo doposud k žádným pozitivním výsledkům. Některé osoby lépe zorientované v oboru písma se oproti tomu vyjádřily, že by inkriminovaná cedule každopádně mohla být napsána dospělou osobou zručnou v psaní.“²¹⁰¹ Dotyčná cedule byla dopravena vojenskému státnímu zástupci v Josefově. Otto Mayer sám na nikoho podezření nemá, je ovšem připomenut případ z roku 1915 s poznámkou, že je stále nevyšetřen.²¹⁰²

Dramatické události se ve městě odehrály 28. října 1916. Tehdy hejtmana Weselého po druhé hodině odpolední vyhledala dvacetičlenná skupina žen v čele s Annou Heřmanskou a stěžovala si na nemožnost koupit si v patřičných obchodech mouku a dožadovala se jejího vydání od něj. Hejtman je upozornil, že nemá žádnou mouku, již by jim mohl vydat, ale že pověřeným obchodníkům bylo zcela podle počtu obyvatel města vydáno 80 pytlů mouky. Dal jim též seznam více než 30 takových prodejců. Uklidněné stěžovatelky pak úřad opustily.²¹⁰³

„V asi 4 hod. 15 min. odpoledne jsem ve své kanceláři slyšel z ulice před úřední budovou pocházející změř hlasů, a když jsem přistoupil k oknu, uviděl jsem skupinu asi 70–100 osob, v jejímž čele se nacházela již jmenovaná Anna Heřmanská a jež svižným krokem spěchala

²⁰⁹⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 893, K. k. Bezirkshauptmannschft in Königinhof a/E. an das Bezirksgendarmerie-Kommando LOCO am 26/8 1916.

²¹⁰⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 821, K. k. Landesgendarmeriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Posten zu Königinhof a. Elbe Nr. 12. Exh. Nr. 2906 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. d. Elbe am 30. Juli 1916. V německém textu četnického hlášení je text nápisu uveden česky, ale s jen částečným doplněním diakritiky.

²¹⁰¹ Tamtéž.

²¹⁰² Tamtéž.

²¹⁰³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 1250, Weselý an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a/E, 29./X 1916, koncept.

k úřední budově.²¹⁰⁴ Úředníkovi ve svém předpokoji Emilu Radovi nařídil, aby je k němu nepouštěl a oznámil jim, že je hejtman nepřijme, protože s nimi již mluvil a nesouhlasí s jejich snahou ovlivnit demonstrací činnost hejtmanství. Pak však hejtman slyšel hluk v předpokoji a požadavky na vstup k němu, aby jim vydal mouku. „Vyšel jsem a požadoval jsem ve jménu zákona, aby přítomní ihned opustili úřední budovu, jinak bych musel vzdorující uvěznit, a když tato výzva zůstala bez výsledku, opakoval jsem totéž a pak jsem otevřel dveře vedoucí k okresnímu sekretáři Karlu Jarolímkovi, přičemž jsem jmenovanému dal rozkaz telefonicky zavolat četnictvo za účelem vyklizení tlupy odtud. Při tomto příkazu povstal u přítomných výsměch a strašný hluk a hlasité výkřiky jako ‚Fuj‘, ‚Hanba‘, ‚Skandál‘. Jako jednu z největších křiklounek jsem zpozoroval ve Dvoře Králové bydlící Marii Formanovou, která na mě křičela ‚Fuj‘, ‚Hanba‘ a podobná slova. Abych vyznačil příklad, chopil jsem se jí za kabát a prohlásil ji ve jménu zákona za zatčenou. Formanová se však bránila zatčení a pokoušela se vytrhnout z mých rukou, při čemž jsem byl tlačěn demonstranty až ke schodišti. Zde mi zkusila Aloisie Dittlová ze Dvora Králové Formanovou vytrhnout. Protože jsem se ocitl v nebezpečí, že budu tlačím se množstvím shozen ze schodiště, nechal jsem Formanovou běžet a chopil jsem se rychle pravicí schodišťového zábradlí, přičemž jsem levicí pevně chytil Aloisii Dittlovou, jež byla přispěchavším náhradním četníkem Jaroslavem Litochlebem zatčena. Jmenovaný četník zatkl také na můj příkaz Annu Heřmanskou, jež je považována za velitelku nastupující demonstrace a jež navzdory mé opakované výzvě se nevzdálila, navíc s nějakým listem v ruce se na mě zkusila natlačit. Marie Formanová byla na cestě do svého bydliště zatčena okresním strážmistrem Lehrausem a náhradním četníkem Liškou.“²¹⁰⁵

Kdo byly tyto tři vzpurné ženy? Jistou odpověď nabízí příloha: Marie Formanová, nar. r. 1892, byla manželkou obuvníka, Anna Heřmanská, nar. r. 1882, nemajetná a Aloisie Dittlová, nar. 1875, byla vdova zaměstnaná jako dělnice u firmy Weiss a synové. Ani jedna z nich údajně nebyla doposud trestána.²¹⁰⁶

Přestože byla ohrožena autorita okresního hejtmana, Weselý končí vlastně smířlivě – přesvědčením, „že se demonstranti sešli jen za tím účelem, aby si vynutili vydání mouky.“²¹⁰⁷ Jinými slovy: nejednalo se o záměrné politické vystoupení.

²¹⁰⁴ Tamtéž.

²¹⁰⁵ Tamtéž.

²¹⁰⁶ Tamtéž, příloha.

²¹⁰⁷ Tamtéž, Weselý an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a/E, 29./X 1916, koncept.

Ve stejné složce dochovaný koncept zprávy okresního hejtmána Weselého místodržitelství doplňuje, že k dalšímu narušení pořádku poté už nedošlo a že neuplatněné poukázky na mouku jsou stále platné a lze na ně mouku vydat v aprovizačním místě. Dále ovšem zjistil, že někteří obchodníci v rozporu s předpisy vydali mouku najednou nikoli na jeden týden, ale na 14 dní, což skutečně mohlo způsobit, že někteří zájemci nebyli oprávněným přidělem podělení. „*Já jsem ale nařídil, aby se [vydávání] mouky v budoucnu od příštího týdne neprovádělo prostřednictvím obchodníků, nýbrž okresní aprovizační organizace v její vlastní režii.*“²¹⁰⁸ Weselý byl očividně odhodlán udělat maximum, aby se podobné ohrožení státní autority, v případě nedostatku potravy obtížně moderovatelné, pokud možno neopakovalo.

K celé kauze dodejme, že vyšetřování posléze zahrnuje i Annu Hlavatou, nar. r. 1886, jež později v továrně Weiss a synové, kde pracovala jako dělnice, vyprávěla o událostech na hejtmánství 28. října 1916, slovy svědkyně Anny Brdičkové, „*že pan okr. hejtmán těhotnou tahal za vlasy ženskou a škrtil a také i po zemi tahal a že to bylo něco hrozného[,] co s ní dělal.*“²¹⁰⁹

Ačkoli tento případ neměl politické kořeny, nespokojenost se zásobováním do loajality vůči státu v dlouhodobějším měřítku bezpochyby promlouvat mohla.

Už jsme zmínili riziko indiskrétnosti úředníků s nějakým protistátním záměrem. Jiná podoba odpovídala spíše směsici zdvořilosti, pohodlnosti a alibismu: Už v říjnu 1915 místodržitelství konstatuje, že na jednotlivých okresních hejtmánstvích dochází k tomu, že úředníci u zamítavých odpovědí na žádosti čtou žadatelům ze zpráv četnictva. „*Tento vývoj se zdá být vhodným k tomu, aby se u stran vzbudilo mínění, jako by výhradně četnictvo mělo nést vinu za zmíněné odmítnutí. / Protože bude tímto postupem vyvolána nenávisť a rozmrzelost v obyvatelstvu proti četnictvu, kterážto okolnost při výkonu služby by se mohla rušivě projevat (...),*“²¹¹⁰ mají hejtmáni zajistit, aby četnické zprávy zůstaly důvěrnými a nebyly ani čteny, ani označovány za důvod zamítnutí žádosti.

Přesto se místodržitelství k tématu o rok později vrátilo a kritizovalo, že i nadále dochází k indiskrecím, ba „*v některých případech bylo dokonce konstatováno, že originální četnické oznámení bylo zprostředkováno danému obecnímu úřadu a tím se dostalo do nepovolaných*

²¹⁰⁸ Tamtéž, Weselý an das Statthaltereipraesidium in Prag am 29./ X 1916, koncept.

²¹⁰⁹ Tamtéž, příloha.

²¹¹⁰ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1188, Nro 41.479, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 6. Oktober 1915; tento oběžník byl ovšem uložen v materiálech z r. 1916 v souvislosti s oběžníkem zmíněným v další poznámce.

rukou.²¹¹¹ To by vzhledem k povaze spolupráce státní správy a samosprávy, již jsme popisovali v první kapitole, samo o sobě nemuselo vadit. Za války je ovšem už státní správa ostražitá (nikoli neprávem, jak jsme doložili výše). Navíc už jde o porušení předchozího výnosu, což už není jen ledabylost. Místodržitelství to proto vnímá jako absolutně nepřijatelné: „*Přes silné využití všech sil politických úřadů nemůže být tento průběh strpěn,*“²¹¹² s výjimkou vojenských a politických (policejních) úřadů nemají být četnická hlášení nikam posílána. A pro větší bezpečnost je dokonce doporučeno bez konceptu dané vyřízení zpracovat pouze v čistopisu, a tedy stručně (např. s využitím tabulky pro doplnění). Každopádně mají všichni úředníci potvrdit, že byly na tyto upozorněny na oba výnosy a nejpřísnější postih vůči těm, co budou jednat v rozporu s nimi.²¹¹³ Pro úplnost dodejme, že záhy došlo k doplnění těchto pravidel o informaci, že se plně týkají i zprávy od policejního ředitelství.²¹¹⁴

Ani za nového vládce neutuchlo úsilí hájit prorakouské cítění. Na základě pokynu z místodržitelství z 23. prosince 1916²¹¹⁵ byl místní odbor Zemské jednoty zřízenců drah v království Českém hejtmanem 27. prosince toho roku rozpuštěn, neboť – slovy oznámení okresního hejtmána Weselého – daný celý spolek „*svým jednáním se ukázal býti státu nebezpečný a tím podmínkám svého právního trvání již nevyhovoval. (...) Ct. spolek Váš se tím tedy rovněž rozpouští.*“²¹¹⁶ Bližší vysvětlení formálně až úsměvně zdvořilé hejtmanské oznámení nenabízelo – původní místodržitelské však ano: náčelník jednoty Jan Vojna a zvláště jeho sekretář František Buřival (národně socialistický předválečný i poválečný poslanec a aktivní člen domácího odboje²¹¹⁷) byli 30. července 1916 odsouzeni za velezradu, jejich spolek se však od nich nedistancoval, proto byl vyhodnocen jako protistátní a 4. prosince 1916 ministerstvem vnitra rozpuštěn. Byla tu též poznámka, že daný spolek „*řadu let vyvíjel štvavou*

²¹¹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1192, Nr. 29.932, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 13. Oktober 1916.

²¹¹² Tamtéž.

²¹¹³ Tamtéž.

²¹¹⁴ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1275, Nr. 33.073, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 1. November 1916.

²¹¹⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1491, Nro 38.819, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof an der Elbe am 23. Dezember 1916.

²¹¹⁶ Tamtéž, C. k. okresní hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. odbočce zemské jednoty zřízenců drah v království Českém ve Dvoře Králové n. L. dne 27. prosince 1916.

²¹¹⁷ GALANDAUER, Jan a kol. *Slovník*, s. 17.

činnost směřovanou k uvolnění disciplíny u železničních zřízenců v Čechách“.²¹¹⁸ Nazítří pak poslal dohlížející okresní hejtman z Hradce Králové, místodržitelství rada Smutný, svému královédvorskému kolegovi zprávu hodnotící hlášení četnictva z okresu. Vyplývá z nich, že mnozí zemědělci plní povinnosti související jak s upisováním válečných půjček, tak s aprovisací ve prospěch nemajetného či městského obyvatelstva „*jen vlažně*“.²¹¹⁹

Vzhledem k pozici církve v tehdejší společnosti působí překvapivě konflikt dvou místních duchovních, do něž se vložil prvního ledna 1917 okresní hejtman Weselý. Oč se jednalo?

Po boku místního děkana P. Aloise Sedláčka působil tehdy již čtyři roky jako jeho kaplan ThDr. Arnošt Šternberský. Ten měl již o rok dříve jasný názor na konflikt s nadřízeným děkanem, již v lednu 1916 mu napsal list slovy vyzývající ke smířlivosti a dohodě (místo listu děkanem předtím poslaného biskupské konsistoři). Přesně tu vypočítává, v čem mu Sedláček krátí oprávněné příjmy a naopak přidává nehonorovaných povinností, navíc pak spatřuje „*v kaplanech jen nutné zlo a nepohodlné příživníky*“.²¹²⁰ A proč by měl Sedláček ustoupit? „*Kdybyste odepřel vyhověti mé žádosti[,] obrátím se v té věci jinam. Budou-li pak se při té příležitosti projednávat i jiné Vám snad nemilé a nepříjemné věci, neračte dávat vinu mně. Já učinil tento pokus jen z té příčiny, abych Vám všechny ony možné nepříjemnosti ušetřil, kterých nemožno se uvarovat, bude[-]li záležitost tato projednávána úředně.*“²¹²¹ Přes proklamovanou smířlivost se jedná o text přinejmenším asertivní a mnohdy ekonomicky právní (někdy hodný účetního), který sotva mohl přinést smíření. Nepřekvapí tedy, že spor pokračoval i nadále – ve složce je dochováno i Šternberského vyjádření nejmenovanému vikáři (pravděpodobně vikáři P. Janu Seidlovi, děkanovi v Holohlavech²¹²²), v němž děkana Sedláčka líčí jako lakotného, líného a nesolidního, ba co více: „*Rač[i]te asi znát hlavní a osudovou chybu vdp. děkana, též zajisté[,] co už pohoršení věřícím a ostudy církvi a kléru svým pitím za ta léta zde způsobil. Kaplani zde v té věci nemohli nic jiného činit, než že, pokud jen to bylo možno, osudnou chybu tuto kryli a důsledkům[,] jakož i následkům tohoto nemírného pití nadcházeli, aby se věc*

²¹¹⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Pres. 1491, Nro 38.819, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof an der Elbe am 23. Dezember 1916.

²¹¹⁹ Srov. SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1507, Z: 1014 V. Pr. K. k.-Bezirkshauptmannschaft in Königgrätz an den Herrn Vorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 28. Dezember 1916.

²¹²⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), příloha k Praes. 1516: kaplan Šternberský děkanu Sedláčkovi 14./I. 1916.

²¹²¹ Tamtéž.

²¹²² Srov. jeho zmínka jinde ve složce: SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), příloha k Praes. 1516, okresní hejtman Weselý biskupské konsistoři v Hradci Králové 1./I. 1917.

zbytečně mezi laiky nerozmazávala. Upozorňovat na to jiné nebylo třeba, poněvadž nejen zde, ale v celém vikariátu i v Hradci se o všelikých těch pijáckých příhodách jako o něčem všeobecně známém hovořilo a hovoří.²¹²³ Vhledem do každodennosti kaplana v čase války je pak konstatování: „Strava od konce minulého roku je zde velice mizerná a nedostatečná naprosto. My kaplani musíme si shánět živobytí po straně, jak se to kde dá – abychom nemusili trpět hladu....!“²¹²⁴ Byť bylo zmíněno jako další ze Sedláčkových hříchů (šidí kaplany na příjmech a přísně kontroluje hospodyně na děkanství), ani Šternberský netvrdil, že je to jen vina jeho nadřízeného. Hrozba hladu u jinak prestižní a preferované profese dokládá prudké zhoršení zásobovací situace během války.

Prvního ledna 1917 píše tedy okresní hejtman Weselý biskupské konsistoři v Hradci Králové, že „ač mi to není osobně příjemné, cítím se přece jen úřadem svým (...) povinnován [!] upozorniti co nejuctivěji na různé závady v chování a vystupování důstojného pána ThDr. Arnošta Šternberského, kaplana ve Dvoře Králové, které ani církevním[,] ani světským úřadům nemohou zůstatí lhostejny.“²¹²⁵ Spory s děkanem Sedláčkem zde byly jen jedním z kritizovaných bodů. Šternberského chování k němu vnímá hejtman jako nekorektní a přesahující svým významem prostředí církve: „Jak mohou veřejné orgány žádati od lidu respektování autority zákonů, úřadu atd., nedovede-li se kněz podříditi svému představenému, který si nota bene dovedl i na tak horké půdě[,] jako jest královédvorská[,] získati všeobecné oblíby.“²¹²⁶ Vnímání svého okresního města jako horké půdy zde hejtman Weselý necítí potřebu vysvětlovat. Více to přibližuje u jiného bodu své kritiky – že se totiž kaplan Šternberský nechová k věřícím laskavě, což „zejména v takovém městě, jako jest Dvůr Králové n. L., kde převládá dělná třída a kde[,] jak všeobecně známo[,] jsou velmi neklidné živly, by mohly míti různé nemilé následky, ježto by přehmatů těch dovedli náležitě využití různí agitatoři [!] anarchističtí, spiritisté a jiné elementy nevědecké ke svým agitacím proti církvi a víře vůbec.“²¹²⁷ Zajímavé je, že hejtmanova hlášení o rakouském smýšlení vyznívají vcelku bezproblémově, zatímco nyní je dojem zcela odlišný. Na druhou stranu je nutno odlišovat „protistátní“ anarchismus, zpochybňující stát jako takový, a „pouhý“ antiklerikalismus, který

²¹²³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), příloha k Praes. 1516: kaplan Šternberský nejmenovanému vikáři 14./XI. 1916.

²¹²⁴ Tamtéž.

²¹²⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), příloha k Praes. 1516, okresní hejtman Weselý biskupské konsistoři v Hradci Králové 1./I. 1917 – koncept.

²¹²⁶ Tamtéž.

²¹²⁷ Tamtéž.

sám o sobě protistátní nebyl – navzdory spojení trůnu a oltáře. Jak jsme již poznamenali v části věnované školství, antiklerikální hnutí zde bylo dlouho před válkou a usilovalo například o utlumení role církve ve vzdělávání. V něm i ve společnosti pod náporom rozvoje vědy autorita církve počátkem 20. století tak jako tak klesala, což v dělnickém prostředí (Kladno, dělnické čtvrti Praha a Brna) dosáhlo téměř až ignorování duchovních, i když často nikoli z ideových důvodů, ale v důsledku dobového materialismu.²¹²⁸ I když to v oficiální korespondenci hejtmanství jinak nebylo zjevné, patrně i průmyslový Dvůr Králové nad Labem, v němž tvořilo dělnictvo klíčovou část obyvatel, patřil k oblastem s nadprůměrně oslabeným postavením církve. Proto je zde tedy činnost kněží podle hejtmana Weselého závažnější než jinde.

Pokud využijeme této příležitosti k zamyšlení nad tím, jak do sporu církve a antiklerikalismu vstoupila válka, musíme přiznat podvojnost vlivů: Na jednu stranu válečná doba cenzurou i odvody učitelů paralyzovala antiklerikální činnost, intenzivněji kontrolovala školu a výše zmíněný příklad radnické aféry, v němž neúčast na slavnostní bohoslužbě vedla k drakonickým opatřením,²¹²⁹ dokládá nečekaně hluboké propojení státu a církve. Ovšem ani současníkům neunikl proticírkevní radikalismus vojáků vracejících se po zranění z fronty, který překonával dřívější učitelský antiklerikalismus.²¹³⁰

Hejtmanovy výtky ke Šternberskému činnosti ovšem nekončí – následuje ta nejzávažnější: *„Posléze[,] co se týče projevů loyality[,] jest panu Dru Šternberskému vytknouti, že nedovede vždy zcela šetřiti posvátných citů věrných poddaných vůči svému panovníku. / Pokud mi totiž známo, odešel pan Dr. Šternberský po dvakráte, a sice v den[,] kdy zdejší německá obecní škola měla ‚Veni Sancte‘[,] a v den 4. října 1916[,] od oltáře, aniž by vyčkal, až bude dozpívána národní hymna rakouská. / Že jednání to rozhořčilo veškeré návštěvníky kostela[,] netřeba podotýkati a nelze také jmenované v této vážné době trpěti.“*²¹³¹ Do hry tedy vstoupila přímo lojalita k císaři.

Na základě zmíněných problémů okresní hejtman Weselý prohlašuje, že setrvání kaplana Šternberského ve Dvoře Králové nad Labem není „v zájmu veřejném“,²¹³² proto vyzývá církevní místa k patřičnému zákroku.

²¹²⁸ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus*, s. 46–63, 126–141.

²¹²⁹ ŘEHÁČEK, Karel. *Radnická aféra*, s. 34–46.

²¹³⁰ BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus*, s. 142–144.

²¹³¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), příloha k Praes. 1516, okresní hejtman Weselý biskupské konzistoři v Hradci Králové 1./1. 1917 – koncept.

²¹³² Tamtéž.

Zůstává ovšem otázka, proč k tomuto hlášení přikročil až po delší době, ačkoli sledování protistátní a obecně veřejný klid ohrožující činnosti bylo jeho povinností – stejně jako předávat patřičné informace místodržitelství. Jak to tu vysvětluje? „*O nelojalním [!] chování jmenovaného pana kaplana neučinil jsem dosud povinné oznámení na praesidium místodržitelství[,] nechtěje jej vysaditi [!] nemilým následkům[,] jakých by trestní vyšetřování proti němu po případě zavedení míti mohlo.*“²¹³³ Vlídlost a ohleduplnost vůči neloajálnímu člověku jsou u okresního hejtmána překvapivé – a přinejmenším hraničí se zanedbáním povinnosti. Že by i Alfred Weselý patřil mezi ty hejtmany, jimž je klid ve svěřeném okrese důležitější než vládní politika, a proto jsou ochotni ji i sabotovat?²¹³⁴

5.5.6 Dezertéři?

V téže době předal k dalšímu šetření místní okresní četnické stanice případ vojenského dezertéra k nepříteli Bohumila (v úředních dokumentech Gottlieba) Skákala, kvůli němuž tu vznikla celá složka.²¹³⁵ Z ní vyplývá, že se narodil 14. září 1890 ve Dvoře Králové v rodině Jana Skákala, který pocházel z obce Leština (okres Vysoké Mýto) a do sledovaného města přišel krátce předtím (30 let před vznikem zprávy) jako řadový tkadlec a teprve postupně se vypracoval na dílovedoucího přádelny v továrně firmy Klazar (s ročním příjmem 3400 korun) a majitele domu (v ceně 12–13 tisíc korun), nyní je už příslušný do Dvora. Kromě Bohumila měl dalších pět dětí – nezaměstnané dámské krejčové Boženu (21 let) a Annu (19 let), nezaměstnanou modistku Marii (17 let), studenta místní obchodní školy Josefa (16 let) a Emilii (12 let), všechny žily doma s ním. Bohumilova matka už nežije, jeho otec Jan se ovšem podruhé oženil, manželka pracuje v domácnosti. Rodina se politice nevěnuje, není ani zapojena do spolků s výjimkou Janova členství ve spolku dílovedoucí, který má za účel pomoc v případě nemoci a smrti svých členů. Při domovní prohlídce nebylo nalezeno nic podezřelého – a dokonce tu byly nalezeny úpisy válečných půjček v hodnotě 1600 korun (z nichž jeden za 200 korun patří údajně Bohumilovi, i když ho platil Jan), což neodpovídá smýšlení protistátnímu, ale loajálně patriotickému. K částce vložené do dluhopisů připomeňme, že se jednalo o polovinu Janova ročního příjmu, což není málo, zvláště za válečných poměrů.

²¹³³ Tamtéž.

²¹³⁴ K poklesu loajality okresních hejtmánů v důsledku války srov. KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 311.

²¹³⁵ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 36 (50), K. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. dem K. k. Bezirksgendarmerei Kommando in Koeniginhof a. E. den 5. 1. 1917, Z. 52.3400.

Sám přeběhlík Jan Skákal absolvoval místní školu obecnou, měšťanskou a tkalcovskou a pracoval jako manipulační úředník v továrně akciové společnosti Antonín Klazar s platem 100 korun měsíčně. Hlášení je vypracováno skutečně pečlivě: „(...) *stravuje se u rodičů, jeho školní výsledky byly mezi ‚dostatečně‘ a ‚dobře‘, nepatří k žádnému spolku, ovšem hlásí se k sociálnědemokratické straně, ke spolku Sokol nenáleží. / Knihy nemá doma žádné, protože vykovává svou práci a pak procházky a obvyklé zábavy, jako je návštěva divadla, plesy a lepší taneční zábavy.*“²¹³⁶

V zásadě se tedy podle samotného četnictva jednalo o loajální středostavovskou rodinu s dobrým příjmem, vlastním domem a ochotou kupovat rakouské válečné dluhopisy. Jan Skákal se pak projevoval jako vcelku bezstarostný mladý muž – s jedinou výjimkou poznámky o sociální demokracii. Ovšem formulace, že se k ní hlásí, nutně neznamená, že je jejím členem, třeba se jednalo jen o projev sympatií. Nadto, jak jsme si již zmínili v části věnované tisku, sociální demokracie projevovala hluboké antipatie vůči carismu, krom toho v lednu 1917 rozhodně nevystupovala protirakousky.²¹³⁷ Tedy celkově: nic podezřelého.

Teprve později byla připojena výpověď Jana Skákala, v níž přiznal, že jeho bratr Václav Skákal žil před válkou Rusku a byl tam ředitelem továrny na motouz a konopnou přízi. Jeho osudy za války nezná, protože korespondence byla zcela přerušena, ale jeho manželku a dceru zastihla válka na návštěvě ve Dvoře Králové, proto tu prozatím zůstávají. „*Zdali můj syn měl snad v úmyslu, [!] strýce navštívit, rozhodně popírám.*“²¹³⁸

Ve složce se vyskytuje též Bohumilův korespondenční lístek poslaný otci a datovaný 12. listopadu 1916. Očekávaný emocionální náboj odpovídající vzácnému spojení s rodinou měly jen začátek a konec: „*Milý otče! / Přijmi můj srdečný pozdrav a vzpomínku na Vás všechny. (...) Srdečně děkuji za všechno i za předcházející krabíčku. Bohumil*“²¹³⁹ Zbytek – i se zohledněním těžkých životních podmínek na frontě – vyznívá banálně přízemně: „*Dnes odpoledne dostal jsem bedničku[,] vlastně krabici[,] v hrozném stavu. Když jsem si [ji] odnášel[,] bylo to jako tahací harmonika[,] ve vnitř [!] rachotili [!] střepy rozbitého hrníčku. Když jsem to otevřel[,] byl tvaroh mezi jablkama[,] hrníček rozbitý na sta kusů a malé střípky mezi tvarohem, jablka potlučena[,] čokoláda byla poměrně zachovalá[,] (... – ?) též[,] ale*

²¹³⁶ Tamtéž, odpověď okresního četnického velení ve Dvoře Králové nad Labem z 18. ledna 1917.

²¹³⁷ Srov. KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí*, s. 48–77.

²¹³⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), K. k. Bezirkshauptmannschaft in Köningin Hof a. E. dem K. k. Bezirksgendarmerei Kommando in Koeniginhof a. E. den 5. 1. 1917, Z. 52.3400, příloha – výslech Jana Skákala z 27. 1. 1917.

²¹³⁹ Tamtéž, Bohumil Skákal Janu Skákalovi 12/11 1916.

rozmočené Maggi[,] ty druhé byli [!] neporušeny a káva[,] též i cukr mokrý. Chleb [!] částečně plesnivý od jablek i cigarety byly [!] mokré. ²¹⁴⁰ I když množství pravopisných chyb už částečně komplikuje čtení, je celkový ráz jednoznačný: zhodnocení stavu zásilky a poděkování hned za dvě zásilky, jež samo o sobě dokládá vzácnost korespondence. Samozřejmě zde nemůžeme očekávat nějaké kritické nebo důvěrné vojenské informace, jež by ani kontrola korespondence nepřipustila, přesto se zde rodina o vojenském životě nedozví zhola nic – zvláště srovnáme-li to s mnoha praktickými i emocionálními polohami, jež známe z frontové korespondence odjinud.²¹⁴¹ Současně je ovšem zjevné, že středostavovská, ale na jeden příjem odkázaná rodina dokázala shromáždit různorodé potraviny jako pomoc pro svého člena na frontě i na podzim 1916, kdy už byly zásobovací problémy citelné. Pečlivost vyšetřování tohoto případu navíc dokládá, že státní správa věnovala otázce přechodu k nepříteli velkou pozornost.

K osudu Bohumila Skákala dodejme, že byl sice zajat 18. 11. 1916 (Sitovicze), ale přihlášku do legií si podal teprve 16. 8. 1917 (Jelanske Koleno),²¹⁴² tedy až po bitvě u Zborova, kdy do legií vstoupilo několik desítek tisíc vojáků. Skákal v době vyšetřování legionářem nebyl, ačkoli to podmínky v Rusku už předtím umožňovaly.²¹⁴³ I když to samozřejmě nevylučuje dezerci, její motivací by zjevně nebyla snaha bojovat proti Rakousku.

V březnu 1918 v souvislosti s jinou dezercí místodržitelství rekapitulovalo dezertéry z celého okresu. Ze Dvora Králové nikdo nepřibyl a celkově se jednalo o 9 osob, s jednou výjimkou vždy česky znějících jmen.²¹⁴⁴ Masovým jevem tedy dezerce nebyla, na druhou stranu ani zcela bezvýznamným.

5.5.7 Rok 1917

Obavy z protistátních aktivit v zázemí jistě mobilizaci státního aparátu ospravedlňují, ten byl ale ve stejné době zatížen například péčí o prosazení místodržitelského výnosu o zákazu

²¹⁴⁰ Tamtéž.

²¹⁴¹ Srov. HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni*, s. 136–165.

²¹⁴² FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 60.

²¹⁴³ Tamtéž, s. 19–20.

²¹⁴⁴ Kromě Jana Skákala ze Dvora Králové nad Labem se jednalo o následujících 8 mužů: Karel Adamíra z Vlkova, Karel Hanousek z Libřic, František Háž ze Semonic, Jaroslav Kubásek ze Smržova, Rudolf Müller z Koclěrova (Ketzelsdorf), Stanislav Rezek z Rasošek, Josef Růžička z Jaroměře a Josef Petřík z Doubravice, SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Nr. 8772, Praes. 169, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen dem Herrn Amtsvorstande der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 18. März 1918; dodejme, že v Koclěrově žilo 93 % Němců, což nezpochybnilo ani české soukromé sčítání, srov. ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny*, s. 218. Rudolfa Müllera tedy bez dalšího šetření v našich úvahách považujeme za Němce.

inzerátů byt i jen naznačujících nabídku možného provedení (tehdy nezákonného) potratu. Slovy následného českého oznámení místním novinám se zákaz týká těch inzerátů, „v nichž porodní báby nabízejí svou pomoc aneb v nichž se vychvalují prostředky proti poruchám u žen a jež mají za účel podporování vyhánění plodů, (...) necht' se jedná o dosavad obvyklé či o jiné znění insertu, jež má zjevně výše zmíněný účel, třebaž bylo uvedeno jen jméno a bydliště pomocnice k porodu.“²¹⁴⁵ Pozoruhodné ovšem je, že je zakázána též inzerce kartárek a věštkyň. A nikoli samozřejmě je poznamenáno, že jednorázové opomenutí tohoto pokynu by znamenalo zabavení daného čísla, opakované pak zastavení jeho vydávání.²¹⁴⁶ Proč došlo právě tehdy ke zpřísnění na „ideologické frontě“, když jinak máme nástup nového císaře spjatý spíše s jejím uvolňováním? Oddělení mužů od rodin jistě zvyšovalo riziko manželské nevěry a také jejího prozrazení v případě otěhotnění. Jestliže u zvýšeného brojení proti potratům může jít o péči o naplňování ideálu manželské věrnosti jakožto něčeho stabilizujícího otrěsenou společnost, bylo to dvousečné: Těhotenství v čase dlouhodobé nepřítomnosti manžela mohlo být další zátěží pro beztak velmi náročný rodinný život. Za každopádně zcela pošetilé však považuji vystupování proti kartáčkám a věštkyním. Pokud se k nim lidé vydali se žádostí o pomoc, jistě jim věřili, takže s jejich pomocí mohli hledat klid v nebývale náročné a vyčerpávající době, kdy reálným rizikem byla smrt milované osoby na frontě a kdy osudy nezvěstných zůstávaly dlouhodobě nejasnými. Spíše bych to tedy vnímal jako projev stupňujícího se odhodlání státu racionálně regulovat životy svých občanů i v soukromých oblastech, onen příslovečný život na příděl.²¹⁴⁷

V únoru 1917 dostala okresní hejtmánství za úkol vytvořit chronologicky seřazený soupis případů protistátního, popř. jinak zájmům vedení války se přičícího rázu.²¹⁴⁸ Josefovský vojenský soud, určený pro řešení podstatných problémů, dodal soupis ze své působnosti s 51 položkami. Dvora Králové se týkalo 20 případů (21 osob), z nichž k odnětí svobody byli odsouzeni Karel Munzar a Vilém Voženílek na 3 roky, Václav Voženílek na 18 měsíců (provinili se v prosinci 1914), František Postupa na 6 měsíců (provinil se v říjnu 1915) a Jan Kynčil (provinil se v červenci 1916) na 18 měsíců. Jeden další případ byl předán k vyřízení

²¹⁴⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), No. 39.549, Praes. 31, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 4. Jänner 1917; zde i koncept hejtmánova oznámení místním novinám z 8/I 1917, z něhož pochází citace.

²¹⁴⁶ Tamtéž.

²¹⁴⁷ Srov. KUČERA, Rudolf. *Život na příděl*.

²¹⁴⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), ad Nr. 1981, Praes. 124, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 18. Februar 1917.

okresnímu hejtmanství, u všech ostatních bylo trestní řízení zastaveno. Všichni odsouzení i většina ostatních byli Češi s výjimkou jednoho polského uprchlíka a dvou Němců.²¹⁴⁹ O další zdroje doplněné celkové hlášení okresního hejtmana Weselého uvádí 73 položek, z nichž se Dvora Králové týká 23 položek (27 osob – z toho dvě dvakrát). Kromě osob výše zmíněných odnětí svobody potkalo Otokara Luštince (provinění v červenci 1914, odsouzen vojenským soudem v Terezíně ke dvouletému vězení), Veronika Bauer (provinění v srpnu 1914, odnětí svobody na 24 hodin), Josef Staffa (jediný Němec mezi odsouzenými; přečin ze září 1914, 7 měsíců žaláře), Antonie Součková (provinění v říjnu 1914, 4 měsíce vězení), Vilém a Václav Voženílkovi jsou tu uvedeni nejen s rozsudkem zmíněným výše, ale též s vězením na základě provinění z listopadu 1914 (Vilém na 8 měsíců, Václav na 2 měsíce). Dalším odsouzeným byl Miroslav Jarý (provinění z listopadu 1914, 12 let vězení od vojenského soudu). Ostatní řízení byla zastavena s výjimkou jednoho osvobození u soudu a jednoho neznámého výsledku. Pokud jde o národnost, všichni odsouzení byli Češi až na Josefa Staffu, mezi obviněnými byli pak i dva Němci, jeden polský uprchlík – a jeden žid.²¹⁵⁰ Poslední případ si zaslouží zastavení – jednak kvůli nezvyklému vyplnění sloupce věnovaného národnosti slovem „mosaisch“, jinak odkazujícího k židovskému vyznání, protože Židé bývali – na rozdíl od meziválečného období – v předválečných statistikách vykazováni právě jen v oblasti náboženství, nikoli obcovacího jazyka či národnosti. Zajímavé je rovněž to, že je to M.U.Dr. Zdenko Eger, který v květnu 1915 zpochybňoval věrnost českých vojáků, jak jsme zvýšili výše. Trestní řízení bylo zastaveno.²¹⁵¹ Množství a časová četnost těchto přečinů do února 1917 podstatně pochybnosti o loajalitě sledovaného města i celého okresu nevyvolávala.

V části věnované tisku jsme zmínili barvitě osudy místního vydavatele a později padělatele Františka Simona, který posléze utekl do Nizozemí. Zastavme se nyní u tří jeho dopisů,

²¹⁴⁹ Tamtéž, K. k. Landwehrdivisionsgerichts-Expositur in Josefstadt, E. Nr. 166, Verzeichnis von Vorfällen staatsfeindlichen beziehungsweise sonst den Interessen der Kriegsführung schädigenden Charakters, am 13. Feber 1917; Zde uvedená délka trestu Václava Voženílka je nejspíše omylem, protože výše byly jako trest uvedeny pro oba bratry 3 roky (srov. SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 869, dotaz okr. hejtmana Weselého, 23. 9. 1915), což je údaj, který byl použit i při jejich propuštění na amnestii r. 1917 (SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 40, Nr. 725, k. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 12. Jänner 1918).

²¹⁵⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), ad Nr. 1981, Verzeichnis von Vorfällen staatsfeindlichen beziehungsweise sonst den Interessen der Kriegsführung schädigenden Charakters, Politischer Bezirk Königinhof a. Elbe, am 26. Feber 1917. Jedná se o koncept s mnoha opravami z hlediska pořadí a dalšími doplňky.

²¹⁵¹ Tamtéž.

přiblížených tamtéž. Jestliže dopisy jeho sestře, ostatně převážně rodinně laděné, byly pochopitelné,²¹⁵² překvapil nás dopis napsaný městskému radnímu za realisty Josefu Linkovi. Zahrnuje např. zmínku o holandském přesvědčení o brzkém míru, který by měl být uzavřen v srpnu 1917, zajímá se o mírové názory ve Dvoře Králové nad Labem. Ptá se na život a zdraví místního vlasteneckého činovníka a někdejšího starosty města dr. Josefa Moravce (zakladatele místního gymnázia), do kontrastu staví svůj život, jenž by byl neodvolatelně uzavřen, kdyby ho Nizozemci vydali do Rakouska. Českou kolonii v Nizozemí (dosti nevděčně) označuje za slabou a nekultivovanou. Nejkontroverznější je výčet osob, jež má Link pozdravovat – zahrnuje starostu, místostarostu, penzionovaného soudního radu Antonína Schulze, ale i okresního soudce Nováka, dr. Moravce a další.²¹⁵³

Ačkoli založení do spisů kopie, nikoli originálu dopisu doručení těchto listů přímo nevylučuje, vnímal bych ho jako nepravděpodobné. Adresáti a další zmínění tak možná ani netušili, že se kvůli nim rozeběhlo šetření. Nepřekvapí kontrola korespondence Anny Grohové a té adresované Františku Simonovi (a jeho spolupracovníku v Holandsku Josefu Hrdému), Grohová má být pod trvalým dohledem. Důvěrně se má ovšem vyšetřit, v jakých vztazích k Simonovi jsou Link a další zmínění, „protože obsah dopisu budí dojem, že jmenované osoby věděli o velezrádné činnosti Františka Simona.“²¹⁵⁴ Po dalších urgencích²¹⁵⁵ se místní četnické velitelství k těmto osobám vyjádřilo tak, že nebyli v bližších vztazích k Františku Simonovi a „ukazují se být v politickém ohledu bezvadné a projevíly se při každé příležitosti stále vlastenecky.“²¹⁵⁶ Připomeňme si ostatně, že radní Link byl předchozího roku okresním hejtmanem Weselým nominován na vyznamenání za zásluhy o válečné půjčky i další vlasteneckou činnost.²¹⁵⁷ Ať už se tedy jednalo o Simonův pokus o skutečnou komunikaci, podivný žert nebo záměrnou provokaci, paradoxně zajistila několika místním významným osobnostem prošetřením podpořené prorakouské alibi. Podobná šetření kvůli zahraniční

²¹⁵² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 288, František Simon Anně Grohové, den Haag, am 14/III. 1917, opis; tamtéž, František Simon Anně Grohové, den Haag, am 4/5. 1917, opis.

²¹⁵³ Tamtéž, František Simon Josefu Linkovi, den Haag, am 5. Mai 1917, opis.

²¹⁵⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 752, Nr. 3539 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 23. Juni 1917.

²¹⁵⁵ Zvl. SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 970, K. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/Elbe dem k. k. Bezirks-Gendarmerie Posten Kommando in Königinhof a/Elbe am 20. September 1917.

²¹⁵⁶ Tamtéž, Ex. Nr. 336, am 8. Oktober 1917, odpověď.

²¹⁵⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 35 (48), Praes. 1043, No. 27706, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 12. September 1916, koncept návrhu okresního hejtmana Weselého.

korespondenci nebyla ostatně ojedinělá, např. téměř souběžně téhož roku proběhlo na přání pražského policejního ředitelství i u Marie Vachuškové ze Dvora Králové nad Labem kvůli dopisu od agitátora Josefa Bulíčka z Bernu.²¹⁵⁸ Marie Vachušková (nar. 1888) měla tehdy již dva roky manžela Jaroslava Vachušku, jinak mistra ze Sochorovy továrny, ve válečném zajetí a již delší dobu o něm neměla zpráv. Bulíčka nezná, jen jí poslal adresu jejího manžela, protože jeho bratr byl v zajetí společně s jejím manželem. Nic politicky nepříznivého o ní nebylo zjištěno.²¹⁵⁹

Mimoto byl rakouským úřadům znám též Simonův dopis Bohdanovi Pavlů z 6. listopadu 1916. Redaktorovi petrohradského „velezrádného“ Čechoslováka v něm mj. doporučuje jako důvěryhodné osoby dva Královédvoráky,²¹⁶⁰ absolventy místního gymnázia a pražské české univerzity, toho času válečné zajatce v Rusku: Františka Puše (nar. 1885) z dělnické rodiny, člena Sokola (úřední šetření doplňuje poznámku, že vlastní spolkovou průkazku), krátce učitele na místní obchodní škole, nyní v ruském zajetí (ani rodiče nemohou místo pobytu upřesnit), a historik dr. Antonín Jarolímek (nar. 1878), autor schválené učebnice Rakouská vlastivěda, středoškolský učitel na různých školách mimo Dvůr Králové (Třebíč, Uherské Hradiště, Praha, Zábřeh na Moravě), kde proto prodléval jen o prázdninách. Ani u jednoho nebylo zjištěno nic protistátního.²¹⁶¹ Simon v daném dopisu dále připustil: „*Jest mnoho z našeho města u Vás zajatých, ale svým 20 [!] měsíčním pobytem ve vazbě ztratil jsem orientaci a nemohu přesně říci, kteří všichni to jsou.*“²¹⁶² Vzhledem k jeho předchozímu upravování reality zdánlivě překvapivá formulační opatrnost, ale rozumná: zatímco počet exemplářů skoro 3 roky starých novin byl ověřitelný jen sotva, jména zajatců v Rusku by mohla být zkontrolována.

Možná k výše zmíněnému spěchu s oslavami svátku císařovny Zity 27. dubna 1917 inspirovaly i obavy před průběhem téměř bezprostředně poté následujících prvomájových oslav, jimž

²¹⁵⁸ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51,52), Pres. 695, Nr. 3287 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 20. Juni 1917.

²¹⁵⁹ Opětovný dotaz: SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51,52), Pres. 803, Nr. 4000 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 14. Juli 1917, zde i odpovídající hlášení četnické stanice okresnímu hejtmánství z 20. července 1917, Ex. N. 255.

²¹⁶⁰ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 93, No. 1.156, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 17 Jänner 1917.

²¹⁶¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Nr. E. 1949 H. St., K. k. Polizeidirektion in Prag an den Herrn k. k. Militäranwalt des k. u. k. Militärkommandanten in Wien an 15. April 1917; tamtéž, Praes 175, 176, Weselý an das k. k. Statthaltereipräsidium in Prag, 6/III 1917 – koncept.

²¹⁶² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Praes. 93, No. 1.156, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Bezirkshauptmann in Königinhof a. E. am 17 Jänner 1917.

mohly být dynastické oslavy přirozenou protiváhou. Okresní hejtman Weselý preventivně stáhl do Dvora Králové a Jaroměře jakožto průmyslových center okresu četnictvo z venkova, dělnický svátek však proběhl zcela poklidně. Necháme-li stranou 20 osob ze dvou drobných podniků, ve Dvoře Králové se ho v zásadě zúčastnilo jen asi 230 dělníků a dělnic textilní továrny Weiss a synové (z Jaroměře pak asi 600 osob z textilní továrny Etrich).²¹⁶³ „*Že se dělnictvo z místního okresu nenechalo strhnout k žádným shromážděním má na jedné straně ten důvod, že se aprovizační poměry ve zdejším okrese zdají být uspořádanější než v ostatních průmyslových okresech, dále že dělnictvo bylo přesně informováno o opatření vlády ke zlepšení životních poměrů chudého obyvatelstva přidělem masa a ohledně ze strany okresního hejtmanství zahájených přípravných prací ještě před 1. květnem a nikoli v poslední řadě také z důvodu, že ve Dvoře Králové, který je, jak známo, sídlem přehnaně žádostivého dělnictva, již po 30 týdnů existuje mnou v život vyvolaná instituce odpovídající válečné kuchyni, která opatřila dělnictvu (1200 osob denně) levné obědy.*“²¹⁶⁴ To vyznívá jako triumf hejtmanovy předvídavosti, opatrnosti – a také vzorné péče o svěřený okres! Budiž k jeho cti řečeno, že doplnil i dva faktory, jež ovlivnit nemohl: „*Konečně lze důvod hledat také v tom, že v místním okrese je více národně socialistických dělníků, kteří v souladu s programem jako volný den slaví nikoli 1. květen, ale tomuto dni předcházející neděli, a že sociálnědemokratičtí dělníci byli prostřednictvím rozporuplných zpráv jejich tisku znejistěni, takže nevěděli, zda existuje heslo k oslavě 1. máje, nebo ne, a proto od májové oslavy upustili.*“²¹⁶⁵ Hejtmanovi zjevně jeho úsilí o zachování pořádku usnadnila nejednotnost dělnického hnutí, jehož se tak obával. Situaci však měl pod kontrolou. Jak pak konstatovaly i místní noviny (krátkou zprávou až na straně 4, mezi notickami o kabaretním večeru a koncertu České filharmonie v Jaroměři): „*První máj minul v našem městě velice klidně. Ukázalo se, že pověsti, vízící se k 1. máji dělnickému[,] byly klamné a postrádaly podstaty. Dělnictvo naše zachovalo důstojný klid.*“²¹⁶⁶

Ostražitost vojenských kruhů se nenechala ukolébat ani efektními dynastickými oslavami a nepolevila ani v květnu 1917. Tehdy (15. května) vojenský velitel Prahy varoval před rozšiřováním zneklidňujících zpráv v Čechách. Ve výtahu pro přílohu oběžníku prezidia c. k.

²¹⁶³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 37 (51, 52), Praes. 487, Weselý an das k. k. Statthaltereii Praesidium in Böhmen am 2/V. 1917, koncept.

²¹⁶⁴ Tamtéž.

²¹⁶⁵ Tamtéž.

²¹⁶⁶ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 10. číslo, 11. května 1917, s. 4.

zemské školní rady se nachází pozoruhodná směsice zvěstí²¹⁶⁷ – od přípravy korunovace císaře na českého krále přes brzké osamostatnění českého království až po německé přípravy na útok proti Rakousku-Uhersku.²¹⁶⁸ Na stejné úrovni absurdit se tu – snad pod vlivem ruské revoluce? – zmiňují i zvěsti o vyhnání německého císaře revolucí z vlasti (jakkoli do Čech), jež jako by z poválečné perspektivy vcelku předjímalý jeho osud v listopadu 1918,²¹⁶⁹ a dokonce i propuštění Kramáře na svobodu (byť za účelem mise do Ruska), k němuž došlo již v červenci (amnestií vyhlášenou 2. července, propuštěn byl 10. července). Datum vyhlášení amnestie je pro nás zajímavé nejen souzněním se zborovskou bitvou,²¹⁷⁰ ale také tím, že oběžník předsedům okresních školních rad s podřízenými českými národními školami a ředitelství českých středních škol byl vydán 26. června a místním okresním hejtmánstvím zpracován 8. července, kdy se mezitím z tohoto příkladu „falešných znepokojivých zvěstí“²¹⁷¹ stala de facto realita. A proč byla tato informace předána (důvěrně a na ministerský pokyn) po školské linii? Osloveným činovníkům a ředitelstvím je doplněna „*rozkazem, aby zařídil/o/, by učitelstvo českých škol národních /tamního ústavu/ při každé vhodné příležitosti vystoupilo účinně proti takovým úmyslným zprávám, vysvětlujíc a poučujíc[,] a proti rozšiřovatelům takových pověstí učinilo trestní oznámení. Dle možnosti jest také vypátrati původ takových pověstí.*“²¹⁷² Takřka policejní role učitelů při boji o loajalitu českých dětí tím byla dále posílena. Přitom častěji než při výkonu své práce se učitelé po mém soudu s těmito zvěstmi mohli setkat v osobním životě, takže pokyn přesahoval až do soukromí – snažil se učinit z nich nástroj politického vyšetřování. Zmíněná příloha tohoto pokynu je ovšem pozoruhodná i jako svědectví, co si armádní analýza r. 1917 myslela o česko-německých vztazích: „*Hluboce zakořeněný rozpor mezi Němci a Čechy se stupňuje a obrací se u posledních zvláště proti německé říši a její císařské dynastii.*“²¹⁷³

²¹⁶⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes.758, čís. 325, Praesidium c. k. zemské školní rady pro království České – okružní výnos ze dne 26. června 1917, příloha: Výtah ze zprávy c. a k. vojenského velitele v Praze 15. května 1917.

²¹⁶⁸ Jakkoli později existuje svědectví o takové úvaze císaře Viléma (srov. GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 189), ovšem sotva realizovatelné, vnímáme to zde jako příklad nesmyslných zpráv

²¹⁶⁹ REGULSKI, Christoph. *Die Novemberrevolution 1918/1919*. Wiesbaden: Marixverlag, 2018. 222 s., ISBN 978-3-7374-1081-6, s. 44–48.

²¹⁷⁰ GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 181–186.

²¹⁷¹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes.758, čís. 325, Praesidium c. k. zemské školní rady pro království České – okružní výnos ze dne 26. června 1917.

²¹⁷² Tamtéž.

²¹⁷³ Tamtéž, příloha: Výtah ze zprávy c. a k. vojenského velitele v Praze 15. května 1917.

A toto konstatování je z ministerského rozkazu šířeno mezi představitele českých škol! Jak velká důvěra v loajalitu českých činovníků na vedoucích místech...

Dodejme, že zmíněná velká amnestie zasáhla až mezi odsouzené obyvatele Dvora Králové nad Labem. Jak vyplývá ze soupisu amnestovaných (zaslaného ovšem až v lednu 1918, aby hejtmanství zařídilo jejich diskrétní sledování, jak se také stalo), z výše zmíněných místních „buřičů“ byl amnestován Stefan Řehoř (jak již víme, pro držení carského manifestu odsouzený k pěti letům těžkého žaláře²¹⁷⁴) i bratři Vilém a Václav Voženílkovi (odsouzení za rozšiřování protirakouských výtisků 31. prosince 1914²¹⁷⁵).²¹⁷⁶ To ovšem neznamená, že o ně úřady ztratily zájem, jak dokládá například hlášení četnictva v Bílé Třemešné, že zde Stepan (!) Řehoř provozuje svou obuvnickou živnost a jeho chování nevykazuje nic nepříznivého. Změny by byly nahlášeny.²¹⁷⁷

Červenec 1917 ovšem přinesl další problémovou situaci, i tentokrát spjatou s nedostatky v zásobování. Odpoledne ve čtvrtek 19. července se 350 dělníků z akciové společnosti Klazar, jež plnila i armádní zakázky, rozhořčilo kvůli údajně nedostatečnému obědu v tovární jídelně (kritiku oběda ovšem zástupce podniku odmítl) a zastavilo práci. Průvod 80 z nich se vydal na aprovizační místo žádat chléb, cestou tam byl však četnictvem rozehán. Nedošlo k žádnému narušení veřejného pořádku.²¹⁷⁸ V pátek 20. července 1917 ráno se stávkující dělníci shromáždili v továrně, ale jen málo z nich bylo ochotno práci zahájit, zatímco „většina prohlásila, že má hlad, a v důsledku toho prý pracovat nemůže.“²¹⁷⁹ Protože technická propojenost provozu neumožnila obnovit výrobu s malým počtem dělníků, ti se pak v klidu

²¹⁷⁴ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 280, A 496/15, K. k. Militäranwalt des Militärkommandanten in Leitmeritz exponiert in Josefstadt an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E. am 14. März 1916.

²¹⁷⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 31 (46), Praes 1298, Dst 106/15K. k. Landwehrdivisionsgerichts-Expositur in Josefstadt an die Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a/E am 29. Oktober 1915

²¹⁷⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 40, Nr. 725, k. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn Amtsvorstand der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof a. E. am 12. Jänner 1918.

²¹⁷⁷ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), ad Praes. 156, R. Nr. 43, [K. k. Landesgendarmieriekommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19 Posten zu Weiss Třemeschna] an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 23. 4. 1918.

²¹⁷⁸ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2117, s. 268; SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes.807, koncept telegramu a poté písemné zprávy okresního komisaře Hanouska na prezídium místodržitelství, 19. 7. 1917.

²¹⁷⁹ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 807, koncept písemné zprávy okresního komisaře Hanouska na prezídium místodržitelství, 20. 7. 1917.

odebrali domů. V sobotu a neděli se zde obecně nepracovalo.²¹⁸⁰ V pondělí 23. července 1917 byla výroba plně obnovena.²¹⁸¹ Jednalo se o událost jistě úřady zneklidňující, na druhé straně do stávky vstoupila jen polovina z celkového počtu 700 zaměstnanců, tedy oddělení pro jutu, zatímco oddělení pro zpracování lnu práci nepřerušilo. Izolovanost, „krotkost“ a krátkost stávky bez skutečných demonstrací tak hospodářský ani veřejný život města neohrozila.

Totéž platí pro jednodenní zastavení práce ve firmě „Podharter mech. Weberei Carl und Willy Hellmann“ na předměstí Dvora Králové nad Labem, k němuž došlo dne 8. srpna 1917. 220 dělníků tím protestovalo proti nedostatku chleba, mouky a brambor. Přesunuli se proto před budovu okresního hejtmanství. K žádnému narušení veřejného klidu nedošlo, nazítří byla výroba obnovena v plném rozsahu.²¹⁸²

I do Dvora Králové – ovšemže důvěrně – plynuly též úřední informace o československé zahraniční akci. Tak na sklonku října i sem místodržitelství poslalo oběžník s pokynem zjistit, zda se v okrese neví něco o dr. Sotolářovi, delegátovi Československé národní rady v Itálii.²¹⁸³ Toto logické opatření (i přes malou naději na úspěch) bylo ovšem doprovázeno kopií letáku nalezeného v srpnu 1917 na italské frontě, kde bylo dané jméno zmíněno: *Prohlášení Čechové! Bratři!*, podepsané Masarykem a vyzývající české vojáky, aby nebojovali za Němce a nenáviděné Rakousko, vzdali se Italům a dali se do boje za samostatný stát. „*Konejte svou národní povinnost, učíňte vše[,] co můžete proti Rakousku, jehož zničení je už v nejbližší době neodvratné! / Pomozte uspišiti tento rozhodný okamžik, osvoboditi své drahé od hladu a strádání rakouského, urychliti osvobození své vlasti!*“²¹⁸⁴ Text působící na vlastenectví tedy nezapomínal na sociální otázku – a výslovně popisuje dostatek potravin v Itálii, která nezná přidělový systém na jídlo, takže kdo přeběhne, bude výborně stravován.²¹⁸⁵ Zůstává ale otázkou, zda měla tato široká, byť důvěrná distribuce propagandistického materiálu Masarykovy zahraniční akce smysl. Téma jsme již zmínili v kontextu fungování úřadů počátku války v kapitole o správě, ale mezitím narostlo riziko indiskrece a stoupla přetíženost úřadů a nedostatek papíru, takže tuto činnost vnímám jako kontraproduktivní: Ve snaze pečovat o loajalitu stát vystavuje pokušení loajalitu svých úředníků, ačkoli pro (snad potřebné) šetření

²¹⁸⁰ Tamtéž.

²¹⁸¹ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2117, s. 268.

²¹⁸² Tamtéž, č. 2225, s. 282.

²¹⁸³ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 1088, Nr. 34.086, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 31. Oktober 1917.

²¹⁸⁴ Tamtéž, svolání Československé národní rady Čechové! Bratři!

²¹⁸⁵ Tamtéž.

o zde zmíněném delegátovi text provolání vůbec šířen být nemusel! Doplňme, že místní četnické šetření žádné informace o dr. Sotolářovi nepřineslo.²¹⁸⁶

Výše řečené pochyby platí tím spíše o dalším letáku z italské fronty (z června 1917, tedy vlastně starším), nazvaném podobně (Čechové! Slováci! Drazí bratří!), ovšem tentokrát podepsaném nejen Masarykem, ale též Benešem a Štefánikem. Obsah je podobný: výzva k zastavení bojů s Italy a přeběhnutí do zajetí. Liší se důrazem na zahraniční podporu československému státu a propojením s domácím odporem. Mají zanechat boje „za své vrahy, za násilníky a utlačovatele svého národa“,²¹⁸⁷ protože „své vlastní věci, svému národu, svým rodinám i sobě byste škodili, kdybyste bojovali za své nynější pány. Konec války se blíží, Německo a Rakousko-Uhersko zle budou poraženy, neboť Spojenci dříve neskončí, dokud se tak nestane. Všichni naši doma to vědí[,] a proto už slavnostně prohlásili dne 1. června v parlamentě i v tisku českém, že chceme vyjít z této války samostatni, že chceme rozbít Rakousko a Uhry.“²¹⁸⁸ Text letáku samozřejmě přehání – loajalistické skutky lze nalézt ještě roku 1917, navíc tím slavnostním prohlášením v parlamentu se patrně myslí státoprávní prohlášení z 30. května 1917, jež se sice domáhá vytvoření českého státu včetně Slováků, ale v kontextu přetvoření Rakouska-Uherska do podoby spolkového státu,²¹⁸⁹ což jako důvod přeběhnout a bojovat proti němu nebylo. Složitost přechodu české politiky r. 1917 od aktivismu k radikalizaci byla částečně už zmíněna.²¹⁹⁰ Nemluvě o vrtošivosti událostí na frontě r. 1917. Přesto – nebo právě proto – se jednalo o velmi funkční propagandu, kterou přirozeně měly úřady pronásledovat, jak zněl pokyn.²¹⁹¹ Nedomnívám se však, že k tomu potřebovaly obdržet kompletní text letáku. Pouhé nahlédnutí do takového hypoteticky nalezeného materiálu by mělo vést k automatickému zásahu proti jeho šířitelům.

²¹⁸⁶ Tamtéž, Exh. Nr. 373, [K. k. Landesgendarmierkommando Nr. 2. Abteilung Königgrätz Nr. 19. Bezirkposten zu Königinhof a./d. Elbe, Nr. 12.] an die k. k. Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 6/XII. 1917.

²¹⁸⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 1122, Nr. 36.560, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 30. November 1917, opis provolání Československé národní rady Čechové! Slováci! Drazí bratří!

²¹⁸⁸ Tamtéž.

²¹⁸⁹ Státoprávní prohlášení vyhlášené na zahajovacím zasedání říšské rady, 30. 5. 1917. In: VRBATA, Jaroslav a kol., Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918, svazek IV – rok 1917, s. 94–95.

²¹⁹⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 285–314.

²¹⁹¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 1122, Nr. 36.560, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 30. November 1917.

Letáky dané k prošetření ohledně výskytu každopádně poskytly místnímu četnictvu příležitost zhodnotit poměry v zázemí. Jestliže šíření letáků vyzývajících k přeběhnutí na italské frontě v zázemí nedávalo smysl, jistým rizikem bylo šíření protiválečné a revoluční „bolševické“ propagandy, jak doložily letáky nalezené ve Vídni. Ve Dvoře Králové ovšem nalezeny nebyly.²¹⁹²

Do Dvora Králové dorážely záblesky informací o osudech místních obyvatel vzdálených domova. Tak v březnu 1918 sem sdělilo vídeňské policejní ředitelství, že sem příslušný Oldřich Šíl (nar. 1896), evidovaný jako anarchista, byl pro svévolné vzdálení se od jednotky, krádež a porušení subordinace uvězněn a přesunut do Terezína. Jeho chování zanechává špatný vliv na ostatní mužstvo. Navíc měl při zatčení na čepici zakázanou modro-bílo-červenou stužku.²¹⁹³ Nechali jsme tu sice doznět některé události „dřívějšího typu“ až do roku 1918, ale k jejich zasazení do kontextu života české společnosti je nutno přiblížit některé další změny posledního roku a půl války. Vrátime se tedy do jara 1917.

5.6 Znamení přerodu v letech 1917–1918

V části o aprovizaci jsme již popsali problémy se zásobováním, i když je činnost Dvora Králové nad Labem dokázala do jisté míry tlumit. Skutečností zůstává, že život v zázemí se dramaticky změnil. Všudypřítomná bída a hlad, otcové a manželé ve válce, strach ze smrti, ztráta starých sociálních jistot...²¹⁹⁴ Víme již o negativním dopadu protičeské podezíravosti z armádního i vládního prostředí, perzekuci, doplňme necitlivé oslabování české státoprávní tradice státním aparátem. Válečné vyčerpání, první ruská revoluce v březnu 1917 i vstup USA do války (v dubnu 1917 proti Německu, v prosinci téhož roku též proti Rakousko-Uhersku) měnily v mnohém rovnováhu a situaci. Císařem provedené obnovení parlamentního života dalo těmto proměnám tribunu a čeští poslanci, povzbuzeni (varování?) manifestem českých spisovatelů, přecházejí od opatrného aktivismu k aktivnímu prosazování nových národních požadavků, tentokrát sahajících až na Slovensko.²¹⁹⁵ Vídeňská vláda se ještě více sbližovala s Německem na cestě k naplnění projektu Mitteleuropy, což spolu se zatýkáním vedení Živnostenské banky odrazovalo od vlády i české hospodářské kruhy, jež spolu s těmi politickými opustily „*taktiku*

²¹⁹² SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 14, Nr. 1881, K. k. Statthalttereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 17. Jänner 1918, zde i zpráva četnictva z 19./2. 1918.

²¹⁹³ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 135, Pr. 81/Z. f. A., K. k. Polizeidirektion in Wien an die Bezirkshauptmannschaft in Königinhof am 3. März 1918.

²¹⁹⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 240–265.

²¹⁹⁵ Tamtéž, s. 285–322.

*„přezimování“ a od léta 1917 se začaly aktivizovat.*²¹⁹⁶ Masové protesty proti nefungujícímu zásobování přispívaly k úpadku státní autority.²¹⁹⁷ První světová válka způsobila nezvratné procesy a stala se jakousi terapií šokem, mentálním katalyzátorem: když Rakousko-Uhersko přestalo být vnímáno jako stát schopný plnit své úkoly, loajalita k němu postupně mizela²¹⁹⁸ – „*veškeré nahromaděné zášti, postranní myšlenky, alternativní programy a negativní mentální a nacionální stereotypy, které doposud představovaly konfliktní potenciál, se v době války za všeobecné politické a morální krize a v období kolektivního vyhladovění zázemí vyostřily a změnily se v reálnou negaci stávajících poměrů.*“²¹⁹⁹

Už v předválečné české společnosti sice nacházíme napětí (nacionální, třídní, politické, genderové aj.), které souvisí s demokratizující se modernitou, narůstajícím individualismem a konzumními tendencemi, převahu nicméně stále měly stabilizační faktory: zvyšování životní úrovně, důvěryhodná justice a státní správa, ba i dynastická loajalita. Teprve politická a sociální perzekuce během války postupně vyvolala nevratnou krizi legitimacy dosavadního vládního systému.²²⁰⁰ Jestliže podstatou každé krize je otázka, zda je více sil pro změnu, nebo zachování statu quo,²²⁰¹ v české společnosti v posledním roce a půl války volání po změně postupně získalo převahu. Možnost této změny ovšem souvisela s vývojem války... I přímo z boje ovšem přicházely výbušné zprávy, třeba o bitvě u Zborova, jež se stala dalším kolem sporů o českou velezradu – s podobným efektem jako ta předchozí, jen navíc zviditelňující československé legie.²²⁰²

Královédvorský střípek měl už manifest českých spisovatelů ze 17. května 1917, který podepsal též místní regionální spisovatel Antonín Schulz, což by mohlo překvapit, vzpomeňme, že to byl

²¹⁹⁶ LACINA, Vlastislav. Změny mocenských orgánů v hospodářské sféře a vytváření nových hospodářských orgánů československého státu. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. 197 s. ISBN 978-80-86495-46-0, s. 140–162, 142.

²¹⁹⁷ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, s. 207–232.

²¹⁹⁸ HLAVAČKA, Milan. *Vznik československého státu*, s. 181–185.

²¹⁹⁹ Tamtéž, s. 184.

²²⁰⁰ ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 307–340.

²²⁰¹ Srov. RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*, s. 9–19, 75.

²²⁰² LEIN, Richard. *Plnění povinností*, s. 303–522.

penzionovaný c. k. rada vrchního zemského soudu a výše jsme četli jeho procítěné dynastické gratulace.²²⁰³ Časy se opravdu měnily...

Součástí ideového působení byla i zcela nevinná díla z hloubi 19. století, jako byla například Tylova Fidlovačka. „*Ve válce plynul měsíc za měsícem a českou národní hymnu ‚Kde domov můj?‘ nebylo nikde slyšeti. Také ona stala se obětí absolutismu a byla vyloučena i ze školských slavností. Vždyť dokonce i Tylova ‚Fidlovačka‘ byla zakázána vinohradskému divadlu hlavně proto, že jejím zakončením je píseň ‚Kde domov můj?‘, která se stala národní hymnou. (...) Píseň ta stala se hymnou celého národa při vypuknutí války, pěli ji vojáci při odchodu, ve vlacích, v cizině i zákopech. V poli u vojska snad se ozývala dále, ale u nás doma ticho. Až teď – po třech letech oddechnutí [–] je v tom zpěvu i slib do budoucnosti.*“²²⁰⁴ A proč se místní noviny rozepsaly o právě o Fidlovačce? Protože v neděli 23. září 1917 mělo být v Hankově domě odehráno odpolední a večerní představení této hry v podání hradeckých ochotníků. Hra z r. 1834 zde byla prezentována jako vzor pravé lásky k vlasti, vyvolává prý všude „*pravé divy národního nadšení*“²²⁰⁵ a totéž se očekává i ve Dvoře Králové – „*i u nás, na této horké půdě*“.²²⁰⁶

List nespécifikoval, proč právě Dvůr Králové představuje horkou půdu (už tak možná riskoval postih), ale ani nemusel. Čtenáři dobře věděli, že město představovalo výběžek do převážně německé oblasti, jak to stále připomínaly úvahy o etnicky motivované reformě okresů.

Nepřekvapí tedy, že vedení města převzalo protektorát nad oběma představeními a výtěžek byl určen pro místní odbor Národní jednoty severočeské. Jistým překvapením by ovšem mohlo být, že představení organizovala ředitelství obou místních středních škol: městské obchodní školy a státního (!) reálného gymnázia.²²⁰⁷ Protože se loajalita jejich ředitelů Šímy a Kohouta jinak pečlivě sledovala, nemohla být tato hra vnímána jako vysloveně nežádoucí, protistátní. Na druhou stranu organizací hry první tři roky války zakazované žádnou pochvalu od státních orgánů získat nemohli. Oba ředitelé spolu s náměstkem starosty Holubem a radním Linkem také umělce přivítali už na nádraží, Holub tu dokonce držel vřelý proslov a už zde se

²²⁰³ Projev českých spisovatelů k českým poslancům na říšské radě, 17. 5. 1917. In: VRBATA, Jaroslav a kol., *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*, svazek IV – rok 1917, s. 85–88.

²²⁰⁴ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V., 20. číslo, 7. 9. 1917, s. 3; v textu je využito i Národních listů a Večerníku Práva lidu.

²²⁰⁵ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V., 19. číslo, 25. 8. 1917, s. 3.

²²⁰⁶ Tamtéž, s. 3.

²²⁰⁷ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V., 20. číslo, 7. 9. 1917, s. 3.

provolávalo Sláva! I sama představení, každé s více než s tisícem diváků, měla skvělý ohlas.²²⁰⁸ Zvláště jedna část: „*Sotva zazněly první zvuky hymny, veškeré obecnstvo povstalo rázem se sedadel a slepý starý Mareš zapěl za hrobového ticha, překrásným barytonem nejdražší naši píseň, naši hymnu, při níž málo očí dojetím zůstalo nezakalených slzami. Mohutně a velebně nesla se hymna sálem a po její[m] skončení rozpoutala se pravá vichřice dlouho trvajících potlesku, přerušená teprve znamením dirigentovým k opakování. Hlediště zazářilo plným jasem žárovek a hudebník Mareš zapěl znovu první sloku hymny, jejíž druhou sloku zpívalo pak veškeré obecnstvo s sebou. A znovu ještě byla píseň opakována nadšeným publikem, z jehož duší sálala v tom okamžiku nezlomná víra ve velkou a slavnou budoucnost našeho národa. Bylo to jakoby přísahou věrnosti a lásky milované vlasti a drahému národu.*“²²⁰⁹ Tedy národní demonstrace. Jednoznačně úspěšná. A nemyslíme jen 1000 K výtěžku pro Národní jednotu severočeskou,²²¹⁰ ale samo slavnostní provedení, mobilizující vlastenectví účastníků.

Přesto – nebo spíše právě proto – měla tato představení další dozvuky. V rozporu se svou povinností a předchozí dohodou odmítl dopoledne toho dne místní (německožidovský) továrník Gustav Deutsch dodávku elektrické energie nezbytné pro osvětlení divadelního sálu, takže bylo provedení Fidlovačky zachráněno jen improvizací, již umožnil (český) továrník Jindřich Klazar, z jehož továrny byla elektřina nakonec přivedena. Noviny rozhořčeně odsoudily Deutschovu troufalost, nesolidnost a působení nepříjemností obci.²²¹¹ Další kauzou bylo pak tvrzení novin, že zastupující ředitel místní obecné a měšťanské dívčí školy Antonín Seifert svým žačkám účast na Fidlovačce zapověděl, což list odsoudil jako neslýchanost neslučitelnou s dobrým Čechem.²²¹² Antonín Seifert to odmítl a vyžádal si otištění svého vyjádření. K tomu došlo, ale s překvapivě provokativním dodatkem novin, že opravu otisknout podle § 19 tiskového zákona musí, ale trvají si na svém, že Seifert zákaz vydal.²²¹³

To se ovšem už posunula i atmosféra nejen v novinách a veřejnosti, ale také v obecním zastupitelstvu, které 10. října jednohlasně přijalo projev náměstka starosty Holuba, adresovaný vůdčím českým osobnostem, „*aby co nejúčinněji hájily a bránily nezadatelná a svatá práva národa českoslovanského na jeho bytnost a spravedlnost, aby zejména k tomu působily, aby uskutečněno bylo utvoření uvnitř i navenek svobodného Českého státu ze tří zemí koruny*

²²⁰⁸ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 22. číslo, 5. 10. 1917, s. 2.

²²⁰⁹ Tamtéž.

²²¹⁰ Tamtéž.

²²¹¹ Tamtéž.

²²¹² Tamtéž.

²²¹³ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 23. číslo, 19. 10. 1917, s. 3.

*České[,] státu pokrokového, demokratického a sociálně spravedlivého.*²²¹⁴ Rovněž má být obnovena činnost zemského sněmu.²²¹⁵ Noviny k tomu nejen poznamenávají, že obdobná prohlášení v té době vydala i jiná města (dodejme, že od státoprávního prohlášení 30. května 1917 lze mluvit o pravé lavině souhlasných adres z regionů²²¹⁶), ale také nabízí jeho shrnutí, ovšem poněkud zavádějící, když Holubův projev shrnují jako „*směřující ke zřízení samostatného československého státu*“.²²¹⁷ Nutno ovšem poznamenat, že dobově byla slova českoslovanský/československý a samostatný/svobodný/autonomní pojímána nejednotně. Kdyby se ostatně jednalo o jasné vyhlášení požadavku na odtržení českých zemí od habsburské monarchie, sotva by tehdy odhlasování a zveřejnění tohoto prohlášení proběhlo, popř. uniklo trestu. Na druhou stranu slova o obraně národních zájmů latentní protivládní osten obsahovala. Pro přiblížení nálady v královédvorské společnosti nelze pominout leden 1918. Na zasedání obecního zastupitelstva dne 16. ledna 1918 byla nejprve nadšeně schválena nemálo radikální tzv. tříkrálová deklarace českých poslanců a schváleno vyjádření poděkování poslancům, vše navíc bylo zveřejněno.²²¹⁸ Vrcholem této deklarace přitom bylo bojovné prohlášení: „*My[,] poslancové národa Českého[,] [!] prohlašujeme, že mír, který by národu našemu nepřinesl spravedlnosti a svobody, nemohl by pro něho býti mírem, nýbrž jen počátkem nového mohutného a důsledného zápasu za státní samostatnost, v němž by národ náš napjal [!] veškeré své síly hmotné a mravní až do krajnosti a v tomto bezohledném boji neustal až do šťastného konce.*“²²¹⁹ Nikoli náhodou byl hlavním tvůrcem Alois Rašín...²²²⁰ Novým královédvorským starostou byl hned poté zvolen pokrokář Jan Holub, do té doby náměstek starosty, jinak též náčelník místního Sokola, tedy výrazný národní činovník.²²²¹

Už o několik dní později do Dvora Králové nad Labem dorazila lednová vlna stávek, jež získala statisíce účastníků (v celých Čechách asi 150 000 stávkujících).²²²² Zde dne 22. ledna do stávky

²²¹⁴ Tamtéž, s. 2.

²²¹⁵ Tamtéž.

²²¹⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 315.

²²¹⁷ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 23. číslo, 19. 10. 1917, s. 2.

²²¹⁸ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. VI., 3. číslo, 1. 2. 1918, s. 3 [2].

²²¹⁹ Tříkrálová deklarace českých poslanců, 6. 1. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol., *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 26–27.

²²²⁰ ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín*, s. 56.

²²²¹ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. VI., 3. číslo, 1. 2. 1918, s. 2 [3] a s. 3 [2].

²²²² ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 317–319; PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front, Erster Band*, s. 59–90.

vstoupilo 700 dělníků podniků „M. Mandl's Söhne, mech. Weberei“, „M. B. Neumann's Söhne, mech. Weberei und Druckerei“, „Weiss u. Söhne, Jutespinnerei“ a „Novák u. Co., Maschinenfabrik“. Deputace stávkujících sdělila okresnímu hejtmanovi Komersovi své obecně politické a aprovisační požadavky. Veřejný pořádek narušen nebyl. Prerušeni výroby bylo jen jednodenní, 23. ledna 1918 byla obnovena.²²²³ Takto pojaté úřední hlášení lze doplnit na základě zprávy v místním tisku o další důležité informace: Demonstranty shromážděné před okresním hejtmanstvím podpořil i nový starosta města Jan Holub, jménem městského zastupitelstva se solidarizoval s dělnickými požadavky a ocenil myšlenku práva národů na sebeurčení a stanul v čele deputace k hejtmanovi Komersovi, jež požadovala: „*brzký mír bez annexí [!] a náhrad, uznání práva národů na sebeurčení, úpravu platů továrního dělnictva a úpravu otázky aprovisační*“.²²²⁴ Komers slíbil předat informaci vyšším místům (což ovšem, jak už víme, učinil značně obecně) a promluvit s místními továrníky. Deputace mu poděkovala a odešla.²²²⁵ O necelý týden později, 28. ledna 1918, proběhlo ženské shromáždění před budovou okresního hejtmanství kvůli snížení přidělu mouky. Ani zde nedošlo k narušení veřejného klidu.²²²⁶

Výše zmíněné proklamace městského zastupitelstva, které jednak v říjnu 1917, jednak v lednu 1918 podpořily vznik svobodného českého státu,²²²⁷ ovšem neznamenal, že místní obecní představitelé utuchli v lojalistickém vystupování. Tak například v květnu 1918 byly narozeniny císařovny Zity a uzavření míru s Rumunskem oslaveny vyvěšením praporů v zemských a říšských barvách na veřejných a soukromých budovách.²²²⁸ Srpnové císařovy narozeniny byly ve Dvoře Králové nad Labem připomenuty slavnou mší „*za účasti reprezentantů obce, úřednictva všech státních úřadů, občanstva, učitelstva, profesorstva atd. Veškeré soukromé i veřejné budovy byly ozdobeny prapory v barvách zemské a říšské*“.²²²⁹ Kromě rituálních oslav to ovšem dokládá také poněkud groteskní příběh. Jak jsme zjistili v části o školství, v letech 1912–1914 zde byla postavena velkolepá budova Obecné a měšťanské školy

²²²³ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2414 s. 312.

²²²⁴ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. VI., 3. číslo, 1. 2. 1918, s. 3 [2].

²²²⁵ Tamtéž.

²²²⁶ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2451, s. 317.

²²²⁷ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 23. číslo, 19. 10. 1917, s. 2; Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. VI., 3. číslo, 1. 2. 1918, s. 3 [2].

²²²⁸ Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 2.

²²²⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 18. číslo, 23. 8. 1918, s. 2.

chlapecké.²²³⁰ Tato stavba byla ovšem zvažována už r. 1908 a městské zastupitelstvo tehdy – 60 let od nástupu Františka Josefa I. na trůn – již odhlasovalo označení budovy i školy jako „jubilejní“.²²³¹ K tomu sotva mohlo dojít, než byla budova dokončena – a v létě 1914 tato žádost zapadla. A tu 7. března 1918 zemská školní rada připomíná tuto dávnou žádost z r. 1914 a – na základě pokynu ministerstva kultu a vyučování – se ptá předsedy místní školní rady (tedy okresního hejtmána), „*zdaž záležitost má ještě aktualitu.*“²²³² Obecní rada se pak usnesla: „*okres. hejtm. se oznámí, že obec trvá na vyřízení žádosti obec. zastupitelstva, by jí uděleno bylo povolení novou budovu obec. a měšť. školy chlapecké (...) označiti k trvalé paměti Nejvyššího panovnického jubilea 1908 Nejvyšším jménem Jeho Veličenstva císaře Frant. Josefa.*“²²³³ Vedení města sotva mohlo přímo odmítnout svou vlastní žádost, na druhou stranu sám dotaz na aktuálnost, dlouhý mezitím uplynulý čas, zažití jiného označení školy a změna panovníka jistou možností k nějakému úniku nabízela. Přesto k němu nedošlo, ačkoli v létě 1918 už bylo vedení města značně nezávislé na chvále úřadů. Snad tuto myšlenku nepovažovalo za kontroverzní?

Zatímco se řešila otázka názvu školy, zúčastnil se starosta Holub jako zástupce Dvora Králové nad Labem 13. dubna 1918 národní přísahy v Obecním domě.²²³⁴

Základem byl vpravdě osudový proslov ministra zahraničí hr. Otakara Czernina dne 2. dubna 1918, který výpadem proti Francii nezáměrně rozpoutal tzv. Sixtovu aféru. Po prozrazení tajného jednání mezi císařem Karlem a Francií a zvláště císařovy podpory předání Německem drženého a Francií nárokovaného Alsaska-Lotrinska Francií přišel Czernin o ministerský úřad a císař Karel o svou důvěryhodnost. Nezbylo mu, než 12. května 1918 podepsat smlouvu, jíž se stal i formálně neplnoprávným vazalem Německa, což sehrálo klíčovou roli v dalším osudu

²²³⁰ 100 let Základní školy Schulzovy sady, s. 4.

²²³¹ SOKA Trutnov, fond. Archiv města Dvora Králové nad Labem II, kn. 55, Protokoly konferenční 1906–1909, Protokol sepsaný o řádné schůzi sl. obecního zastupitelstva Dvora Králové nad Labem, dne 4. září 1908 konané, čl. 334, s. 240.

²²³² SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 38 (53), Praes. 143, čís. 78, Praesidium c. k. zemské školní rady pro království České předsedovi c. k. okresní školní rady ve Dvoře Králové n/L. 7. března 1918.

²²³³ SOKA Trutnov, fond. Archiv města Dvora Králové nad Labem II, kn. 17, Zápisy ze zasedání městské rady 1917–1920, Městská rada dne 3. června 1918, bod 18.

²²³⁴ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 171.

československé zahraniční akce. Zcela zdiskreditované Rakousko-Uhersko přestalo být pro jednání důvěryhodné.²²³⁵

Mnohem větší prostor v Czerninově nediplomatické řeči dostal však útok proti Masarykovi, zahraničnímu odboji a svým způsobem i proti jeho sympatizantům ve vlasti, jejichž zrádná činnost zbytečně oddaluje mír. Ač při kritice přímo nezmínil žádný národ, formulace „*jistí vůdcové národa, zástupci lidu (...) usnávají se o resolucích, které ani trochu již nesouvisí se státní myšlenkou, (...) chtějí vytrhnouti části z uherského státu (...) Bídny, ubohý Masaryk není jediný svého druhu, jsou takoví Masarykové také uvnitř hranic mocnářství.*“²²³⁶ nenechávala nikoho na pochybách, že jde o výpad protičeský – a že se tím nemyslí nějaký izolovaný jedinec, ale reprezentanti českého národa. Urážlivost výpadu, hrubého i prosloveného bez možnosti se vyjádřit (mluvil k zástupcům vídeňské radnice), rozhořčila jak stoupence pohaněného Masaryka, tak lidi doposud sázející na spolupráci s Rakouskem. Vyvolaný prudký odpor vyústil právě v národní přísahu v Obecním domě dne 13. dubna 1918, jež „*se stala spíše obřadem než politickým projevem.*“²²³⁷ Pět až šest tisíc lidí – poslanci, zástupci samosprávy, představitelé školství, umění, spolků i hospodářství – tu veřejnou přísahou stvrdilo text slibující vytrvat, „*dokud nezvítězíme (...) až pozdravíme samostatnost svého národa!*“²²³⁸ O několik dní později popsal Jan Holub na královédvorském obecním zastupitelstvu národní přísahu (jíž byl účasten jako delegát města) přiblížil, její text přečetl a zastupitelstvo ji jednomyslně odsouhlasilo. Padl též návrh, aby byl Alois Jirásek, který text národní přísahy v Obecním domě přečetl, jmenován čestným občanem města. To si vyžádalo další administrativní přípravu,²²³⁹ takže k tomu došlo na dalším zasedání zastupitelstva, a to jednohlasně.²²⁴⁰ Téměř vše bylo též zveřejněno v místním tisku – s výjimkou zcenzurovaných částí textu národní přísahy. Ministerstvo války

²²³⁵ GALANDAUER, Jan. *Karel I.*, s. 161–164, 215–235; PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor*, s. 425; ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 333.

²²³⁶ SOUKUP, František. *28. říjen 1918*, s. 652.

²²³⁷ KVAČEK, Robert. *První světová válka*, s. 137.

²²³⁸ Tamtéž, s. 653–671; PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie*, s. 424–435; Text provolání a národní přísahy. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. svazek V – rok 1918*, s. 151–153, citace ze s. 153.

²²³⁹ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 19. dubna 1918, čl. 316, bod 1 a 2, s. 188–189.

²²⁴⁰ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L. konané dne 22. května 1918, čl. 327, s. 196.

si totiž nepřálo zmínky o zhoubnosti války a o přání žít „*pod vlastní svrchovaností*“, ale závěrečná přísaha, ač nejuděrnější z celého textu, mohla být publikována v plném rozsahu.²²⁴¹ Doplňme, že 15. dubna 1918 navštívila Dvůr Králové nad Labem Česká filharmonie a zahrála tu Smetanovu *Mou vlast*, nadšeně přijatou diváky. Noviny si nicméně neodpustily odsudek, že dirigentem byl tehdy Vilém Zemánek, který prý jakožto Němec nemohl českou hudbu řádně pochopit, nadto protežoval německou hudbu. Oceňují proto, že byl den poté na základě „protiněmecké“ kampaně z postu šéfdirigenta České filharmonie odvolán, aby byla smyta tato hanba. Že se jednalo o zachránce České filharmonie, která uváděla vedle Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka mimo jiné též díla Josefa Suka, Vítězslava Nováka, Josefa Bohuslava Foerstra nebo Otakara Ostrčila, ho v době vrcholného národního vzepětí nezachránilo. Prorůstání politiky a kultury to neumožnilo. Přitom Zemánkuv nástupce Ludvík Vítězslav Čelanský, místními novinami jako Čech opěvovaný, na své úkoly natolik nestačil, že musel být po 10 měsících sám nahrazen – naštěstí Václavem Talichem.²²⁴² Podobně se později místní noviny vyjádřily v souvislosti s „českým týdnem“ – sérií her hostující Blažkovy společnosti u příležitosti 50 let od položení základního kamene Národního divadla (16. května 1868). Chválí české hry, ale když později táž společnost uvádí vídeňské operety, odmítnou je jako bezcenné a doporučí lepší, neněmecké operety.²²⁴³ Přes jistě legitimní právo kritizovat vídeňskou hudbu zde zaznívá výrazný národní podtón...

To už jsme se přesunuli do května, kdy – nikoli překvapivě – proběhly další de facto protivládní akce.

Lapidárně řečeno: „*Další hřebík do rakve monarchie znamenal První máj 1918.*“²²⁴⁴ Připomeňme si, že tradičně úřady obávaný 1. květen neupoutal roku 1917 ve Dvoře Králové

²²⁴¹ Text provolání a národní přísahy. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 151–153, citace ze s. 152; Královédvorské listy, roč. VI., 9. číslo, 26. 4. 1918, s. 1; Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 2.

²²⁴² Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 3; https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&i_d=7704, [29. 12. 2022]; https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&i_d=3072, [29. 12. 2022].

²²⁴³ Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 3; Královédvorské listy, roč. VI., 12. číslo, 7. 6. 1918, s. 3.

²²⁴⁴ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 327.

nad Labem větší zájem dělnictva²²⁴⁵ a – slovy místních novin – „*minul v našem městě velice klidně.*“²²⁴⁶ O rok později bylo všemu jinak. Strach úřadů celé monarchie z prvomájových událostí nyní sahal až k císaři Karlovi, který si též uvědomoval, že zvláště v Čechách je situace velmi vážná, a plánoval proti případné revoluci nasadit armádu, jež pro jistotu posiluje své asistenční síly.²²⁴⁷

Již 26. dubna byla v Královédvorských listech (jež ještě r. 1914 o náchodské národně-sociální oslavě uveřejnily článek s titulkem *Fráze, fráze, samé fráze*²²⁴⁸) zveřejněna nejen informace o dělnickém svátku, organizovaném oběma socialistickými stranami, zastavení práce na celý den, veřejné schůzi v prestižním Hankově domě a večerním ochotnickém představení Jiráskovy Lucerny, ale přímo výzvu vedení města k účasti: „*Ku přání dělnictva, aby za účelem důstojné letošní oslavy májové, [!] byla zastavena práce ve všech továrnách a podnicích a aby účast na manifestaci byla co největší, připojují se městská rada a obecní zastupitelstvo králov. věnného města Dvora Králové n. L. a v uznání velikého významu tohoto dne poskytují veškerému úřednictvu, zřízenectvu a dělnictvu volno, aby se mohloúčastniti [!] tohoto svátku našeho dělnictva. / Současně obracejí se podepsané korporace na všechno obyvatelstvo se žádostí, aby, jdouc ruku v ruce s naším dělnictvem, manifestovalo s ním za společný národní cíl[,] a projevují přání, aby veškerí páni zaměstnavatelé zavedli v tento den klid práce nejen v dílnách, nýbrž i v kancelářích.*“²²⁴⁹ Přitom – z logiky volebního práva – místní obecní orgány nebyly tvořeny socialisty, ale téměř výhradně zástupci pokrokářů, realistů a mladočechů, tedy nyní de facto jediné strany, sloučené státoprávní demokracie (jakkoli se formálně vzato teprve ustavovala, nikoli bez komplikací ze strany státu, který například nepovolil uskutečnění stranického sjezdu kvůli akcím úředně zhodnocených – rozhodně právem – jako protistátní²²⁵⁰). V průběhu vlastního 1. května 1918 se pak skutečně spojili představitelé socialistických stran i státoprávní demokracie, z níž pocházel i starosta Jan Holub, zvolený čestným předsedou velké schůze v Hankově domě. Slovy místních (státoprávně demokratických) novin v článku příznačně nazvaném *1. máj, svátek všeho československého lidu*: „*Letošní 1. máj stal se*

²²⁴⁵ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 37 (51, 52), Praes. 487, Weselý an das k. k. Statthaltereii Praesidium in Böhmen am 2/V. 1917, koncept.

²²⁴⁶ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. V., 10. číslo, 11. 5. 1917, s. 4.

²²⁴⁷ PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASSELSTEINER, Horst. *Innere Front, Erster Band*, s. 274–276.

²²⁴⁸ Královédvorské listy. Svobodomyšlný týdeník, roč. II., 7. číslo, 8. 5. 1914, s. 3.

²²⁴⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 9. číslo, 26. 4. 1918, s. 1.

²²⁵⁰ ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín*, a. 56–57, 62.

*svědkem neobyčejné události. To, čeho nebylo možno dosíci před válkou, stalo se nyní skutkem. Dělnictvo a měšťanské vrstvy, chudý i bohatý se našli. Válka je sblížila. Snahy privilegovaného dosud národa po rozbití českých řad a uvržení českého národa ve větší ještě područí[,]než v jakém byl na počátku války, byly rozbity a přinesly pravý opak. Český národ poznal velké nebezpečí, jež mu hrozilo, spojil se v mohutný šik, vztýčil [!] vysoko prapor češství a demokratismu a zvolal hlasem daleko slyšitelným, že chce žít, že chce žít volně, nespoutaně, svobodně, že chce sám spravovati si své osudy ve svém samostatném a nezávislém státě československém. A přísahal, že neustane v boji dříve, dokud ideálů svých nevybojuje. (...) A tak jako všude, kde hlaholí jazyk český, tak i ve Dvoře Králové byla uspořádána společná schůze, již účastnily se veškeré vrstvy obyvatelstva, bez rozdílu stavu a příslušnosti politické. Velký sál Hankova domu byl svědkem této povznášející chvíle, kdy čisté a nezlomné češství slavilo svůj velký svátek a ohlašovalo znovu své nezměnitelné požadavky, národní a sociální tužby.*²²⁵¹

I když starosta Holub mluvil o požadavcích národních (boj za svobodu a samostatnost českého státu) a nikoli přímo sociálních, jeho proslov byl přerušován potleskem a ladil s projevy řečníků socialistických stran (Hak, Hajnic, Ackermann, Štunc), jež spojovaly právo národů na sebeurčení s požadavky sociálního typu (např. na osmihodinovou pracovní dobu, minimální mzdu nebo nemocenské, zdravotní a invalidní pojištění). Po programu v Hankově domě se jeho účastníci i další veřejnost v důstojném průvodu městem vyzdobeným národními prapory přesunuli na hlavní (Zábojovo) náměstí, kde po dalších proslovech zmíněných starosty i činovníků socialistických stran akce skončila. S výjimkou jedné poznámky o Hajnicových prý utopistických požadavcích je i zpráva novin dokladem naprosté národní harmonie.²²⁵² Počet účastníků odhadují noviny na několik tisíc,²²⁵³ zatímco úřední zpráva na 2000. Navíc zde sice najdeme zmínku o mírových a socialistických požadavcích, ale už nikoli o národních, jakkoli právě na ně kladl starosta Holub důraz.²²⁵⁴ Poválečná městská pamětní kniha tedy jistě podléhá básnické nadsázce, když tvrdí, že „1. května 1918 zúčastnilo se veškeré občanstvo královédvorské dělnických oslav.“²²⁵⁵ Prolnutím sociálního i národního smýšlení však skutečně povolala nebývalé množství osob, snad tedy veškeré (přinejmenším otevřeně) politicky smýšlející české občanstvo.

²²⁵¹ Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 1.

²²⁵² Tamtéž; Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 1–2.

²²⁵³ Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 2.

²²⁵⁴ Přehled o průběhu prvomájových manifestací v Čechách, 7. 5. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 179–194.

²²⁵⁵ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 175.

Krátkodobě vzato První máj 1918 nenaplnil nejhorší obavy vlády. Revoluce nepropukla, k žádným podstatným incidentům nedošlo a úřady si zachovaly kontrolu nad událostmi. Dlouhodobě vzato se však jednalo o klíčovou změnu, protože do českých dělnických oslav se nezvykle zapojila též střední třída, zvláště inteligence, a akce získala jasný národní charakter.²²⁵⁶

Jestliže už vznik státoprávní demokracie ze stran, jejichž rozepře jsme výše mohli plasticky sledovat u příležitosti lednových komunálních voleb 1914, představuje z předválečného hlediska nečekaný vývoj, stejně jako sjednocení dříve rozhádaných socialistických stran, jejich společná prvomájová akce neměla tehdy obdoby (i když připomeneme společného kandidáta mladočechů a národních sociálů ve volbách do říšské rady r. 1911). Tato spolupráce občanských a socialistických stran probíhala v celých Čechách (i když ne vždy tak „idylicky“ jako ve Dvoře Králové nad Labem²²⁵⁷), částečně jako účelová reakce občanských stran na rostoucí sociální radikalismus vlivem válečné bída a ruské revoluce, rozhodně však také jako přesah jejich hospodářského nacionalismu k požadavku socializace jakožto možnému postupu proti převážně nečeskému kapitálu. Česká sociální demokracie současně posiluje národní orientaci (místo dříve dominujícího šmeralovského austromarxismu), což jejich přiblížení k národním (nově: českým²²⁵⁸) socialistům umožnilo. Za touto spoluprací tedy bylo propojení „socializace nacionalismu“ i „nacionalizace socialismu“, emancipace nacionální i sociální,²²⁵⁹ „národnostní transformace třídního napětí“.²²⁶⁰ Co však bylo výhodné v prosazování vzniku samostatného státu, přinášelo rizika pro další vývoj. „Cena za tuto dočasnou programovou konvergenci občanských a socialistických stran, kdy byly rozdílné třídní zájmy překryty všennárodním principem shody, vytvářela budoucímu státu závazek realizovat také sociální

²²⁵⁶ PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front*, Erster Band, s. 277–278.

²²⁵⁷ Srov. např. průběh a interpretaci prvomájových oslav jinde, KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí*, s. 333–337; PROKŠ, Petr. *Politikové a vznik republiky: 1914–1918*. Vyd. 1. Praha: Prospektrum, 1998. 238 s., [20] s. obr. příl. ISBN 80-7175-078-6, s. 124–126; GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918: programy, projekty, perspektivy*. Vydání I. Praha: Svoboda, 1988. 344 stran. Členská knihovna, s. 219: „Nabídka státoprávní demokracie, že se rovněž prvomájového průvodu zúčastní, byla odmítnuta, protože by tím tato dělnická slavnost nabyla rázu všennárodní demonstrace.“

²²⁵⁸ GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 218–219: Na sjezdu 30. 3. – 1. 4. 1918 se strana přejmenovala na Českou stranu socialistickou a rozhodla se poprvé slavit 1. máj.

²²⁵⁹ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*, s. 107–109.

²²⁶⁰ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“, s. 224.

(a nejen nacionální) rozměr protirakouské revoluce.“²²⁶¹ A nespokojenost s podobou sociální politiky také záhy po válce vyvolala novou vlnu stávek, jež překonala ty válečné – zatímco za války se nejvíce stávkovalo r. 1918 (184 stávek ve 996 podnicích s 378 082 stávkujícími, ztracených pracovní dní bylo 947 027), už r. 1920 zažila Československá republika stávkovou činnost ve všech hospodářských parametrech horší (590 stávek ve 4080 podnicích s 491 805 stávkujícími, ztracených dní bylo 2 165 094),²²⁶² i když právě bez toho národního momentu a válečného zoufalství přec jen snad nikoli stejně nebezpečnou pro stát.

Vrátíme-li se do našeho květnového čísla Královédvorských listů, musíme si připustit, že na obzoru byly i další zásobovací problémy: „*Nedostatek mouky a chleba jeví se v našem městě v poslední době velice citelně a příští týden bude ještě hůře, neboť dle právě vydané vyhlášky okresního hejtmanství bude vydáván chléb ve váze pouze 700 g a mouka vůbec žádná. Uznáváme těžké postavení zdejšího hejtmanství, které má vyhověti volání obyvatelstva po mouce a chlebu[,] a nedostane ničeho přiděleno, ale ať je na tomto zoufalém stavu vinen kdokoliv, jest jisto[,] a to musí bráno býti v první řadě v úvahu, že Dvůr Králové se svými celými čtyřmi pětinaми textilního dělnictva ze všeho jeho obyvatelstva potřebuje nutně, aby byl vzat v úvahu při přidělování potravin z prvních měst českých, jinak zde budou lidé umíratí houfně hladem.*“²²⁶³ A to prý přitom stát upřednostňuje haličské židovské uprchlíky, kteří nás tu zbytečně vyjídají, ač se už mohli vrátit domů, a německé kraje. Přes jisté pochopení vůči bezmocnosti místního hejtmanství končí článek varovně nejen z hlediska utrpení obyvatelstva, ale i jeho očekávání kladených na stát: „*Konáme-li my své povinnosti k státu, jest také povinností státu, aby se staral o své občanstvo a dal mu aspoň to, čeho potřebuje, aby nezhylo hladem.*“²²⁶⁴ I zde tedy stát hrál o své oprávnění očekávat od obyvatel loajalitu, beztak narušenou v předchozím období. Slovy z letáků (z Ústí nad Labem r. 1917) i z názvu slavné studie: „*Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.*“²²⁶⁵ A zatímco do poloviny roku 1917 byly hladové demonstrace výlučně sociální záležitostí (někdy se jich účastnili Češi a Němci společně), nabyly poté i národnostní dimenze, jež v některých případech vedla k protiněmeckým či protižidovským pokřikům, ba i drancování.²²⁶⁶ I když se stávky

²²⁶¹ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*, s. 109.

²²⁶² HEUMOS, Peter. „*Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.*“, s. 219, 225.

²²⁶³ Královédvorské listy, roč. VI., 10. číslo, 10. 5. 1918, s. 3.

²²⁶⁴ Tamtéž.

²²⁶⁵ HEUMOS, Peter. „*Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.*“, s. 215.

²²⁶⁶ Tamtéž, s. 215–216, 224.

a demonstrace samozřejmě v lecčems lišily, zásobovací potíže a nízké příděly základních potravin v nich hrály takovou roli, že je lze v jisté nadsázce označit jako „hněv na příděl“...²²⁶⁷ Dva dny po zmíněném článku, 12. května, ve Dvoře Králové proběhlo shromáždění pořádané českými socialisty, na němž promluvil i poslanec Jiří Stříbrný (mj. tu srovnal předlitavského premiéra Seidlera s prokuristou insolventní firmy).²²⁶⁸ Nazítří, 13. května, zastavilo práci 17 královédvorských podniků s 2564 dělníky, všichni vstoupili do stávký, posléze se přidali i dělníci dvou továren v Bílé Třemešné a Kocbeřích (dalších 300 stávkujících). Důvodem byly právě nízké příděly chleba. Práce byla obnovována postupně během dalšího týdne (až na dva podniky). Varovné pro stát bylo, že mezi stávkujícími továrnami ve Dvoře Králové podléhalo 7 zákonu o válečných úkonech (a to s 2043 stávkujícími), paralyzována byla tedy i státem preferovaná a trestněprávně zaštitěná výroba.²²⁶⁹ Aspoň tu nedošlo ke konfliktu s pořádkovými silami, což nebylo samozřejmě (například v Pardubicích jimi byly zastřeleny tři osoby, v Plzni šest osob, v obou případech v červnu 1918).²²⁷⁰ K dalším stávkám ve městě už v květnu 1918 nedošlo, ačkoli obavy úřadů v této věci existovaly. Tak 20. května se místodržitelství oběžníkem informuje, zda hrozí stávka na železnici. Místní četnictvo konstatuje všeobecnou nejvyšší nespokojnost s nedostatky v zásobování, žádné známky přípravy stávký však zjištěny nebyly.²²⁷¹

Květnové události v Čechách přitom zdaleka nekončí. Už jsme zmínili připomínku 50. výročí položení základních kamenů Národního divadla ve Dvoře Králové nad Labem. Průběh obdobných pražských oslav 16.–17. května, iniciovaných už přímo masarykovskou Maffí (!), zahrnoval i živelné průvody v ulicích svolávající slávu Masarykovi či kongres a rezoluci utlačených národů monarchie, odmítající smlouvy nepotvrzené vůlí národů a vyzývající k vlastním samostatným státům a k vzájemné solidaritě. Pak ovšem vláda tvrdě zakročila (nasazení pěší i jízdní policie proti demonstrantům, zákroky cenzury, zákaz Národních listů 19. května 1918, obnovených až v říjnu, vypovězení „nežádoucích“ hostů z Prahy, v mimopražském kontextu záhy poprava 10 vůdců rumburské vojenské vzpoury nebo stanné právo ve stávkujících okresech – nikoli však v tom královédvorském – a nasazení vojska).

²²⁶⁷ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl*, s. 124–153.

²²⁶⁸ Srov. rekapitulaci: SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54,55), Pres. 358, Nr. 16202, Kais. königl. Statthaltereipräsidium in Böhmen an den Herrn k. k. Amtsleiter in Königinhof a. E. am 20. Mai 1918.

²²⁶⁹ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2733, s. 359.

²²⁷⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 321.

²²⁷¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Praes. 347, Nro 16.105, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 20. Mai 1918; v příloze odpověď okresního velitelství četnictva z 22. června 1918.

Vláda tak obnovila kontrolu nad ulicemi (již měla až do října 1918), na druhou stranu povzbudila protivládní spolupráci i tam, kde doposud neprobíhala.²²⁷²

Právě v těchto dnech vláda (formálně ministerstvo vnitra) oznámila a poté vydala nařízení o vzniku národnostně ohraničených krajů v Čechách v čele s krajskými hejtmany opatřenými de facto pravomocí místodržitele a navázanými přímo na Vídeň. Oslabením významu místodržitelství by klesl i význam Českého království jako administrativní, státoprávní i samosprávné jednotky – bylo by vlastně bezohledně rozbito. Od 1. ledna 1919 měly fungovat první dva kraje (české Královské Vinohrady a německé Litoměřice). Vláda si tak kupovala podporu Němců, premiérem Seidlerem posléze i veřejně označených za páteř státu, s vědomím odporu Čechů, který také nastal – od obcí přes poslance až po české členy panské sněmovny.²²⁷³ Květnové vyhlášení krajského zřízení je sice někdy označováno jako zcela neuvážené,²²⁷⁴ ale rozhodně nebylo nepromyšlené, odpovídalo novému vládnímu kurzu. A plnilo německé požadavky staré desítky let, svým způsobem sahající až k roku 1848.²²⁷⁵ Dopad tohoto oktroje byl každopádně takový, že ho lze označit jako nešťastný.²²⁷⁶

V pojednání o správě jsme výše projevili jisté pochopení pro tyto úvahy jako projev reformních snah předlitavského zřízení, ovšem na základě jednání se zúčastněnými aktéry a souhlasu obou politických reprezentací. Tento případ to však nyní rozhodně nebyl. „(...) krajské zřízení je použito jako kárné mimoparlamentní opatření proti českým státoprávníkům. (...) ministerský předseda Seidler jako by jednou provždy spálil za sebou mosty pokusů o kompromisy s neněmeckými národy a ohlásil rozhodnou vůli uskutečnit změnu státně politické koncepce Předlitavska; již nemělo být (ani formálně) ochráncem národů, jež ho obývaly, ať již jako celek (jako např. Češi nebo Slovinci), či jako vlastní menšiny (jako např. Italové, Poláci či Srbové). Tato orientace tiskla mocnářství do drtivé náruče Druhé říše a jeho neněmecké národy vyháněla do odboje proti ‚cizáckému utlačovateli‘. Byla hrou ‚vabank‘.“²²⁷⁷

²²⁷² KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí*, s. 377–389; PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie*, s. 455–465.

²²⁷³ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 328–329; RUMPLER, Helmut. „Die Weltgeschichte ist das Kreisgericht“, s. 61–74; KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí*, s. 375–377; Nařízení ministra vnitra o zřízení krajských vlád v Čechách, 19. 5. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 208–217; PROKŠ, Petr. *Konec říše Habsburků*, s. 245–246.

²²⁷⁴ Srov. PROKŠ, Petr. *Politikové*, s. 130.

²²⁷⁵ MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948*, s. 43–44, 150; ČORNEJ, Petr a kol. *Místa paměti*, s. 315–321.

²²⁷⁶ KVAČEK, Robert. *První světová válka*, s. 123.

²²⁷⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí*, s. 375, 377.

V části o správě jsme již popsali, jak dramaticky by tato reforma zasáhla do fungování místního okresu. I proto měla místní veřejnost jasno: „*Nás nařízení toto nepřivede z míry, třeba víme, že vydává kvůli naše menšiny na př. v Žirci [!], v Dubenci, v Nemajově [!] a v Království. Víme, že nařízení toto je válečná jepice, která války nepřechká[,] a známe také jeho cíl. Pravíme jen, že jest nezákonné, protože politické okresy mají se skládati z okresů soudních a okresy soudní nesmějí se měniti bez souhlasu sboru zákonodárného. V souhlase s celým národem prohlašujeme, že nařízení to neuznáváme. Přejeme si zavedení pořádku v Čechách na základě jednodušším a lepším: Na základě naprosté rovnoprávnosti v nerozděleném a svobodném království Českém.*“²²⁷⁸

Vláda se sice mezitím změnila (jejím novým předsedou se po Ernestu rytíři Seidlerovi von Feuchtenegg stal Max sv. pán Hussarek von Heinlein), ale program národnostní parcelace Čech pokračoval. 30. července 1918 byl zřízen nový krajský soud v Trutnově, ještě na přelomu září a října císař Karel schválil rozdělení Zemské správní komise na českou a německou část a provedl patřičné odvolání a jmenování.²²⁷⁹ Přitom se plánovalo vyčlenit pražský, plzeňský a budějovický kraj z české sekce a ponechat ho ve správě celé komise, ačkoli se jednalo o oblasti s drtivou českou většinou. Neobvyklá výhodnost reforem pro německou stranu se tím jen posílila.²²⁸⁰ Rada Dvora Králové nad Labem také proti zřízení trutnovského krajského soudu vystoupila.²²⁸¹

Pokud jde o nálady české veřejnosti v létě 1918, může nám je přiblížit zpráva německého generálního konzula v Praze Gebstela z 8. července 1918: „*Předmětem diskusí v tisku nebo ve veřejnosti není otázka, zda bude vytvořen svrchovaný stát, nýbrž jen otázka, kdy a jakým způsobem vstoupí tento stát do života. Přesvědčení o nadcházejícím zřízení československého svrchovaného státu se stalo společným majetkem převážné většiny českého národa.*“²²⁸²

Počátkem srpna 1918 po jednom koncertu ve Dvoře Králové nad Labem, který zahrnoval též Libušino proctví, byly v místní restauraci i jinde v rozjitřené atmosféře „*proneseny za*

²²⁷⁸ Královédvorské listy, roč. VI., 11. číslo, 25. 5. 1918, s. 1.

²²⁷⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 329; Nařízení ministra spravedlnosti o zřízení krajského soudu v Trutnově, 30. 7. 1918. In: VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 274–275; Ministr vnitra českému místodržiteli. Oznámení o odvolání dosavadních členů Zemské správní komise Království českého a jmenování nových dle nacionálního rozdělení, 6. 10. 1918. Tamtéž, s. 320–321.

²²⁸⁰ MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948*, s. 150–151.

²²⁸¹ Královédvorské listy, roč. VI., 17. číslo, 10. 8. 1918, s. 2.

²²⁸² PROKŠ, Petr. *Konec říše Habsburků*, s. 248.

*přítomnosti všech stavů a vrstev královédvorského obyvatelstva oficiálními zástupci řeči, které byly by každému řečníku dle tehdejší míry vynesly pěkných pár roků žaláře. (...) Králové Dvůr n. L. se v tento večer, pořádaný počátkem srpna 1918, poprvé formálně odtrhl od Rakouska.*²²⁸³ Groteskní nadsázka na závěr, ač možná nezáměrná, sice poněkud znehodnocuje přesnost předchozí informace, ale že zde Libušino proroctví dokázalo v létě 1918 vyvolat vlastenecké nadšení, jež Rakousko-Uhersko jako dějiště plánů dalšího národního vývoje po válce nezahrnovalo, rozhodně věříme.

K zastavení práce došlo ve Dvoře Králové nad Labem opět 12. srpna 1918 (2 továrny, asi 700 dělníků) z důvodu mzdových požadavků. Většina stávkujících obnovila práci už nazítří, ovšem 60 dělníků teprve 20. srpna. K výtržnostem nedošlo.²²⁸⁴ Mnohem většího počtu účastníků dosáhla stávka o týden později, 19. srpna 1918 dopoledne, kdy byla práce zastavena v 9 královédvorských textilních továrnách. Všichni stávkující (asi 4000 osob) se shromáždili před budovou okresního hejtmanství a jejich deputace sdělila své požadavky: snížení ceny chleba a plné přiděly mouky. Práce byla obnovena téhož dne odpoledne, popř. 20. srpna. Ani v tomto případě neproběhly žádné výtržnosti.²²⁸⁵ Posledním hlášení o protistátní a protiválečné činnosti ve Dvoře Králové nad Labem zmiňuje týdenní zastavení výroby ve firmě A. Klazar, akciová společnost pro jutu a konopný průmysl. Všech 730 dělníků začalo stávkovat 9. září 1918 s požadavkem zvýšit přiděl mouky a regulovat mzdy. Práce byla obnovena 16. září 1918.²²⁸⁶ Poslední dny monarchie už nestačily být takto úředně zpracovány a zmíníme se o nich níže.

Stát se snaží uchovat si kontrolu nad situací a navenek úřaduje normálním způsobem. Dokladem této důvěry v úřední postupy, ale také faktické bezmoci úřadů je červnový pokyn bránit agitaci státoprávních demokratů ve školách, neboť ta prý už ve školách probíhá „*zcela nepokrytě, při čemž [!] učitelky svou letorou překonávají v horlivosti učitele. / Jelikož provádění politiky naprosto nepatří do školy, odporujíc příkře vznešenému úkolu školy*“,²²⁸⁷ má se tato nepřistojnost vymýtít. Škola, doposud státem vnímaná jako dílna vychovávající budoucí loajální občany, se dokonce i podle informací školské rady, jistě neúplných, stala přiznaným

²²⁸³ Jeden z koncertů krátce před převratem. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n. L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*, s. 55–56.

²²⁸⁴ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení*, č. 2967, s. 393.

²²⁸⁵ Tamtéž, č. 2988, s. 396.

²²⁸⁶ Tamtéž, č. 3025, s. 401.

²²⁸⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Praes. 447, čís. 226, Praesidium c. k. zemské školní rady pro království České – okružní výnos ze dne 18. června 1918.

prostředím národní a státoprávní české agitace, a to v době, kdy vláda české státoprávní tradice destruuje a tato agitace naopak veřejně proklamuje odhodlání vytvořit samostatný český/československý stát... Rakouskému státu už selhávají jeho obvyklé mechanismy a sotva může očekávat, že s tím okresní hejtmanství mohou reálně něco udělat. Kouzlem nechtěného je pak vyhlášení nepatřičnosti politiky ve školách, ačkoli sám stát učinil už dávno ze škol nástroj politické indoktrinace.

Obavy místodržitelství z revolučního činu dne 28. září 1918, v den českého patrona, nebyly naplněny,²²⁸⁸ přesto i tento den posloužil české demonstraci: „*Svatováclavský den oslaven letos u nás vyvěšením praporů na všech českých domech. Začínáme okřívati.*“²²⁸⁹

O den později nicméně rezoluce českých představitelů zdůraznila přesvědčení, že národ dosáhne své samostatnosti a svobody, zatímco jednání s rakouskou vládou by bylo zbytečné.²²⁹⁰

Dnem jasně zpřehledňujícím loajalitu místní veřejnosti byl – i zde – 14. říjen 1918. Královédvorská městská rada se v pondělí 14. října nejprve sešla a jednak se připojila k protestu Zemské hospodářské rady proti vývozu potravin z Čech, jednak schválila výzvu okresnímu hejtmanovi, aby zajistil pro město brambory rekvizicí těch z místního okresu.²²⁹¹ Už zde hrály roli velké deputace místního dělnictva, hlavní události se nicméně odehrály poté pod širým nebem. Ve všech místních továrnách zastavili dělníci práci a na jejich asi dvoutisícovém shromáždění před Hankovým domem tajemník odborových organizací Ackerman prudce zkritizoval vládu v otázce zásobování i stávající systém všeobecně a opěvoval budoucí samostatnost československého národa. „*Poté promluvil p. starosta města Jan Holub, poukázal na neblahé poměry zásobovací, apeloval na dělnictvo, aby svorně postupovalo s ostatními vrstvami národa, abychom do příštího svého státu vstoupili svorní a jednotni, nabádal znovu k zachování naprostého klidu a provolal samostatnosti našeho národa slávu, což obecenstvo nadšeně opakovalo.*“²²⁹² Následovaly průvody ulicemi za pění národních písní a další projevy (opět i starostův), pak se shromáždění v klidu rozešlo. Je ovšem nutno dodat další obsáhlou

²²⁸⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Nr 30268, Pres. 740, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 17. September 1918; Tamtéž, No. 31401, Pres. 764, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen – Runderlass am 26. September 1918.

²²⁸⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 21. číslo, 5. 10. 1918, s. 2.

²²⁹⁰ Rezoluce ze společného zasedání Národního výboru a Svazu českých poslanců, 29. 9. 1918. In: Jaroslav VRBATA a kol., *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. svazek V – rok 1918*, s. 317–318.

²²⁹¹ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, kn. 17, Městská rada 1917–1920, Městská rada 14.října 1918, bod 2.

²²⁹² Královédvorské listy, roč. VI., 22. číslo, 19. 10. 1918, s. 2.

pasáž v novinách (připomeňme si: státoprávně-demokraticky vedených): „*Nemůžeme nikterak souhlasit s tím, aby projevy rázu a významu takového, v jaký projev pondělní vyzněl, byly organisovány pouze jednou nebo dvěma politickými stranami. V zájmu národní jednoty a kázně jest nutno, aby takovéto akce byly prováděny jen a jen z popudu Národního výboru, jako jediné k tomu oprávněné korporace, v níž jsou sdruženi zástupci všech politických stran. Žádáme tak proto, že jiným jednáním způsobuje se alespoň na venek dojem nejednotnosti a trhliny ve společném postupu, z čehož největší radost, jak bylo v tomto případě nejlépe zřejmo, mají naši nepřátelé. Tolik aspoň považovali jsme za nutné říci a doufáme, že podruhé v podobných celonárodních záležitostech bude postupováno jednotně a dle pokynů národního výboru.*“²²⁹³

Přes shodu na protestu proti vývozu potravin a dalšího strategického majetku z českých zemí tu zajiskřil rozpor mezi občanskými a socialistickými stranami, známý i z tiskových polemik „celostátních“ periodik, v nichž pisatelé z občanských stran obvinili socialisty z porušení národní jednoty, národní přísahy z 13. dubna 1918, ba i z pokusu o bolševickou revoluci. Letáky, oběžníky a články těchto dní vznikaly hekticky a nikoli bez chyb a nedorozumění, jež se promítají i do pozdějších hodnocení. Jisté je, že Rašín za Národní výbor na poslední chvíli brzdil reálné vyhlášení republiky, jež vnímal jako součást pokynu socialistických organizátorů, ačkoli ti to prý mysleli „jen“ jako propagaci republikánských myšlenek, o nichž se doposud veřejně nemluvilo, a již obvyklé proklamace národní samostatnosti a žádné přebírání moci neplánovali. Zpětně dráždil zvláště třetí ze socialistických letáků, v němž jeho autor (Šmeral) nabízel spolupráci německému dělnictvu, jemuž též přiznával právo na sebeurčení, čímž by mohly být zpochybněny historické hranice Čech. Radikalitu akcí v Praze každopádně brzdil velmi efektivní zásah státní moci, jinde Národní výbor či umírněnost, vzácně však československá republika proklamována skutečně byla.²²⁹⁴ Z tohoto hlediska královédvorské události proběhly obvyklým způsobem, snad až nadprůměrně souladně, když nad socialisty svolaným shromážděním udržel kontrolu státoprávně demokratický starosta Holub.

Nový stát tu tedy 14. října nevznikl. Ale vývoj k němu nezadržitelně šel...

²²⁹³ Tamtéž.

²²⁹⁴ SOUKUP, František. *28. říjen 1918*, s. 926–948; KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí*, s. 483–498; ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín*, s. 66–67; PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*, I. svazek, s. 25–37; PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front, Zweiter Band*, s. 143–152.

5.7 Nový stát

V části o správě a samosprávě jsme již popsali okolnosti koncem října 1918 a přesun moci z institucí rakouských na československé 28. října 1918. Zde nás zajímá především to, jak se toto dění promítalo do světa loajalit. Kolik zápalu tedy projevilo místní obyvatelstvo?

Připomeňme si poněkud nejasný průvod v ulicích města 27. října, který provolával slávu Masarykovi i Wilsonovi a základní očistu města od habsburských symbolů. Ta je neproblémová v případě budovy obchodní školy, jinak bylo vše prováděno natolik „nenápadně“, beze stop v jinak podrobných zprávách lokálních novin, že se podle všeho jednalo o činnost značně komorní.²²⁹⁵ Podobně první, dopolední zprávy o uzavření příměří z dopoledne svolaly radostné shluky lidí na ulicích a náměstí, ale zůstalo u částečně skeptického debatování. Zatímco v Praze byl na základě této (ovšem mylné) zprávy vyhlášen za hodinu či dvě vznik československého státu, zde se vedou sice vzrušené, ale právě jen debaty o věrohodnosti novinky. Teprve po šesti hodinách, tedy po 4. hodině odpolední, bylo váhání utnuto, když byly potvrzeny zprávy o převzetí moci Národním výborem v československém státu. Až poté se jásá, vyvěšují slovanské a všeslovanské prapory, večer dojde i na ohňostroje a teprve po ohňostrojích i na odstraňování rakouských znaků z budov státních úřadů, notářství a trafik.²²⁹⁶

O půl sedmé večer, tedy snad současně s děním předchozího souvětí, dorazil železniční telegrafický cirkulář dr. Isidora Zahradníka s informací o vyhlášení československého státu a další pokyny, mj. k užívání češtiny jako služebního jazyka, obratem proto začali místní drážní úředníci úřadovat česky. Brzy poté byli pozváni starostou Holubem do Hankova domu na přísahu k rukám Národního výboru, kterou také složili. Ve vzpomínce je zmínka o předchozích opakovaných telefonátech okresního komisaře Hanouska na nádraží s dotazem na pražské události, protože sám neměl s Prahou spojení. Během dne mu ovšem na nádraží dokázali říci jen nejasnou zmínku o revoluci, nicméně telefon zjevně používali.²²⁹⁷ Nelze pochybovat, že nádraží bylo s městem v telefonickém kontaktu, rychlý přechod na české úřadování odpovídá českému smýšlení jmenovaných. Jistě informaci obratem zatelefonovali do města, zvláště po předchozích dotazech. O vzniku Československa nemohlo být kolem sedmé hodiny večer pochyb. To uznává i pamětní kniha, když pod nadpisem *Jak došlo k státnímu převratu u nás ve Dvoře Králové n. L.* v závorce doplňuje: „*Neoficiálně bylo známo již po celý den 28. října 1918*

²²⁹⁵ ŠÍMA, Antonín. Příspěvek k převratu, in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebvat*, s. 52–53.

²²⁹⁶ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

²²⁹⁷ ZATLOUKAL, V. Přebvat ve Dvoře Králové n. L., s. 38–39.

z telefonických hovorů s Prahou o převratě. Uvádím zprávu o převratě ve Dvoře Králové n. L. tak, jak mi ji líčil p. starosta Holub.“²²⁹⁸

Přesto zlomem v životě Dvora Králové nad Labem bylo teprve oficiální telegrafické oznámení o vzniku státu (text obsahoval první československý zákon),²²⁹⁹ jež obdržel starosta Jan Holub až pozdě večer. Příznačné je, že tehdy starosta města trávil večer prvního dne revoluce doma přemýšlením v lenošce.²³⁰⁰ Holubova pozdější vzpomínka pracuje s údajem „asi k jedenácté hodině večerní“,²³⁰¹ jeho prohlášení nazítrí na mimořádné schůzi obecního zastupitelstva uvádí (přesně) 11 hodin,²³⁰² zatímco noviny používají určení „as[i] o 11. hod. noční“²³⁰³ až pro následné šíření zprávy o tomto telegramu po městě. Teprve to u místní veřejnosti rozhodlo. Radostné shromáždění, vyhlášení Československa redaktorem Královédvorských listů Moravcem na náměstí u Zábojova pomníku, po půlnoci si shromáždění vyžádalo vyzvánění všemi zvony, jež vyhnalo do ulic i již spící.²³⁰⁴ Starosta vzpomínal, že POTÉ lidé byli v ulicích celou noc a strhávali a hanobili rakouské orly z budov úřadů (některé hodili do Labe).²³⁰⁵ Podle novin k tomu došlo již dříve večer,²³⁰⁶ snad šlo o postupný proces.

Místní noviny zaujaly k událostem 28. října 1918 jednoznačný postoj. Už zde naplno najdeme pojetí, lehce přítomné již dříve a typické pro První republiku: „*Temnou nocí mohutně zněly údery zvonů[,] hlásající do dálného širého kraje všem věrným Čechům a upřímným vlastencům nejšťastnější zvěst: Jásejte, plesejte a radujte se, dobří synové a dcery svobodného národa Československého! Drahá vlast naše, nade vše milovaná, jest opět volna, po třech stech letech krutého utrpení, bolu a žalu, bídy i zoufalství zpřetrhala pouta otroctví, hněvu a hanby a vstává krásná, silná a velebná, aby se postavila po bok ostatním šťastným národům světa a pracovala s nimi na zacelení krutých ran, zasazených vražednou válkou, a aby, obdařena jsouc svorností, láskou a bratrstvím všech svých synů a dcer a přátelstvím všech mocných tohoto světa,*

²²⁹⁸ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 178.

²²⁹⁹ Tamtéž, s. 178 a 213.

²³⁰⁰ Tamtéž, s. 178.

²³⁰¹ Tamtéž, s. 178.

²³⁰² SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o mimořádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 29. října 1918, čl. 376, s. 239.

²³⁰³ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

²³⁰⁴ Tamtéž; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 178.

²³⁰⁵ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 178.

²³⁰⁶ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

*přátelstvím spečetěným [!] krví nejlepších svých synů, kráčela k nejvyšším možným metám, k úspěchu a štěstí!*²³⁰⁷ Dále se nezapomnělo ani na odčinění Bílé hory.²³⁰⁸

V úterý 29. října 1918 oslavy vzniku nového státu vyvrcholily. Vyzvánění v sedm ráno, hudba v ulicích, sbírání a ničení rakouských praporů, jež byly páleny, a obrazů a bust rakouských císařů, jež byly rozbíjeny (obrazy též páleny). Busta německého císaře Viléma II. byla ovšem na náměstí nejprve oběšena na lampě.²³⁰⁹ Zajímavá je poznámka o tom, že císařské busty a obrazy byly sbírány nejen z veřejných budov a restaurací, ale také ze soukromých bytů.²³¹⁰ Tam je přitom lidé měli bezpochyby dobrovolně, jakkoli tím mohli sledovat třeba i nějaké kariérní cíle. Přesto je nikdo samozřejmě nenutil, aby si do svých bytů takovouto výzdobu pořizovali. Vnímám to jako doklad respektu, jemuž se postava císaře (přínejmenším Františka Josefa) u někoho těšila ještě poměrně nedávno. A jednat se jen o německé nebo židovské obyvatele, bylo by to tu jistě zdůrazněno – ale není tomu tak. Přestože o jiných zachyceních císaře se v těchto revolučních dnech nemluví, předpokládám, že i zde se vyskytovala, jen přehlédnuta (nebo uschována před zraky návštěv) jako přirozený protějšek obrazů a bust, jak to platilo všeobecně pro vládu Františka Josefa: „*Panovníkovy podobizny zdobily hrníčky, skleničky, hlavičky porcelánových dýmek a další upomínkové artefakty i předměty denní potřeby; lidé si zřejmě takové připomínky Jeho Veličenstva rádi kupovali, výrobcům jejich produkci nikdo nenařizoval.*“²³¹¹ Ostatně už předchozího večera víme o rozbíjení bust císařů Františka Josefa a Viléma i maršála Hindenburga aj., jejichž vydání si dav vynutil z Brandnerova papírnictví.²³¹² Jistě, vydané exempláře si předtím nikdo jiný nekoupil, ale objednával by je zdejší obchodník, kdyby na základě znalostí místního prostředí nevěřil, že o ně bude zájem? U Viléma a Hindenburga ovšem sotva mezi Čechy, nicméně u Františka Josefa bych si to – vzhledem k výše řečenému ve městě s obecním gymnáziem nesoucím jeho jméno – přínejmenším pro nedávné časy netroufal vyloučit ani mezi nimi. Ostatně němečtí nacionalisté koncem války k Rakousku značně ochladli a nějakého kupce musel Brandner předpokládat, když si zboží opatřil a poté se ho nezbavil, dokud nemusel.

Někdy během úterý 29. října byly odstraněny též dva obzvláště viditelné symboly Habsburků a Rakouska: orel z věže Staré radnice a Šindelářské věže (poslední ze středověkého opevnění

²³⁰⁷ Tamtéž.

²³⁰⁸ Tamtéž.

²³⁰⁹ Tamtéž; DAVID, František, *Moje vzpomínky na převrat*, s. 47.

²³¹⁰ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

²³¹¹ RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*, s. 216.

²³¹² DAVID, František, *Moje vzpomínky na převrat*, s. 46.

města). „Jablíčka“ z vojenských čepic byla nahrazena slovanskou trikolórou. Německé firmy byly odstraněny, zamazány či přelepeny. České národní barvy město triumfálně ovládly: *„Nejen na všech domech, ale i továrnách, též německých a židovských, pak na soukromých domech bez rozdílu národnosti a náboženství, ba i na Německém domě byly vyvěšeny prapory v národních našich barvách.“*²³¹³

Dopoledne 29. října proběhla mimořádná schůze obecního zastupitelstva, kde starosta Jan Holub zrekapituloval osudy českého národa a oslavně přivítal vznik Československa. Z poměrně obsáhlého proslovu vybíráme: *„Po 300 letém [!] utrpení a otroctví vstupuje národ náš na svoji svobodnou půdu (...) Dnes, slavný sbore, mohu Vám oznámiti radostnou zprávu. V 11 hodin večer byl mi dodán telegram, dle kterého přetrhána pouta naší poroby a stáváme se národem svobodným. Byly doby, kdy český národ by se býval spokojil jen se samostatností v rámci říše Rakouské, ale tomu nechtěli. Český národ jest nyní svobodný a odchází ze státu, který nás tak utlačoval. Ten osud zde byl. České přísloví: ‚Boží mlýny melou pomalu, ale jistě‘ se vyplnilo. Jsme národem svobodným, který má svoji budoucnost, jen dej Bůh, abychom dovedli zachovati svornost, aby potomci naší [!] mohli říci, že jsme byli v těchto památných dnech velicí.“*²³¹⁴ Poté Holub úředně přečetl text telegramu z předchozího večera o vzniku Československa a jeho první zákon, který byl přijat jásotem.²³¹⁵ Poznámka o 300letém utrpení se stávala klasickým inventářem, zajímavější jsou dvě jiná, aktuálně zdůvodněná místa: Jednak poznámka, že v minulosti by Češi byli spokojeni s autonomií, která je vlastně kontraproduktivní, protože uznává alternativní možnost uspořádání než samostatné Československo, za jiných okolností uspokojivou. Vlastně relativizuje údajně dlouhodobý odpor k Rakousku, v té době tak populární pojetí. U státoprávního demokrata Holuba to vnímám jako vysvětlující, smířlivé gesto, zaměřené na ty, jimž setrvání ve staré monarchii přišlo jako možné, či snad dokonce vítané. Naopak pasáž vyzývající ke svornosti po mém soudu směřuje k socialistům a dalším radikálům, kteří mohli potenciálně narušit národní jednotu ve jménu sociálních požadavků, možná až po ruském vzoru, jak o tom mluvil krátce poté explicitně na lidovém shromáždění,²³¹⁶ o němž bude řeč za okamžik. Přestože se v Praze už předchozího

²³¹³ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 3.

²³¹⁴ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o mimořádné schůzi obecního zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 29. října 1918, čl. 376, s. 238–239.

²³¹⁵ Tamtéž.

²³¹⁶ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

dne mluvilo někdy už i o republice,²³¹⁷ sám text zmíněného zákona nechává podobu státního zřízení otevřenou, takže jen z pozdější perspektivy může zarážet, že protokol schůze vyhlášující Československo má i nadále záhlaví královského věnného města.

Po zasedání se zastupitelé přesunuli na balkon Hankova domu, pod nímž se shromáždilo několik tisíc obyvatel. I zde starosta Holub promlouval, a to historizujícím způsobem, řeč to však byla trochu jiná než předtím na zastupitelstvu, emocionálnější a podrobnější, dojmající se osudy pobělohorských exulantů a uzavřená máváním praporem, pod nímž podle místní tradice táhli Dvoráci bojovat na Bílou horu (ve skutečnosti pocházel až z 18. století a byl tímto máváním natolik poškozen, že musel být zakonzervován, než se dočkal teprve v době nedávné zrestaurování,²³¹⁸ nyní je vystaven v místním muzeu). Zdůraznil také význam národní svornosti. „*Apeluje na naše ženy a matky, aby výchova našeho dorostu, naši mládeže byla zdravá, aby u nás nenastaly jednou snad poměry podobné ruským, kde pracně dobyté svobody nedovedl si národ vážiti, ani ji udržeti.*“²³¹⁹ Zde je už zcela jednoznačné varování před ruskými událostmi, které v jejich bolševické podobě zneklidňovaly dokonce i zde. Zvláštní důraz Holub kladl na svornost, jejíž zachování nechal shromážděný dav odpřisáhnout, zahrána byla i národní hymna Kde domov můj, stejně jako hymna francouzská. Projev tu mají i činovníci sociální demokracie (Marks), českých socialistů (Šíp) a státoprávní demokracie (dr. Moravec). Jejich proslovy zahrnovaly výzvy ke klidu, zlepšení práv dělníků a svobodě pro všechny.²³²⁰

„Úřední“ i „lidové“ vyhlášení Československa bylo důsledné v otázce státní suverenity, ale jinak politicky svým způsobem opatrné: sami místní aktéři si nebyli jisti, zda někdo nevnímá změnu režimu jako příležitost k nahrazení liberálního pojetí práva na soukromé vlastnictví revolučním vystoupením proti němu, jak probíhalo v tehdejším Rusku. A protože první zákon, vyhlášující kontinuitu práva, byl tehdy již znám, jedná se tu též o loajalitu obyvatel k novému státu. V dojemné shodě je tedy o ni pečováno představiteli různých stran, včetně socialistických.

Jestliže tedy slova o tom, že 28. října 1918 stoupenci socialismu podřízením se české buržoazii nesplnili „*své historické poslání*“²³²¹, tedy socialistickou revoluci, dnes už sotva zopakujeme,

²³¹⁷ Srov. KLIMEK, Antonín. *Říjen 1918*, s. 222–223.

²³¹⁸ <https://www.kralovedvorsko.cz/historie/muzeum-online/prapor-nadeje-exponat-mestskeho-muzea-ve-dvore-kralove-n-l.html> [16. 1. 2022].

²³¹⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

²³²⁰ Tamtéž; srov. též SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 179.

²³²¹ GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 235.

souběžná upozornění, že obavy právě z této revoluce prostoupily jak české občanské strany, tak úřední činitele, kteří se jí snažili vyvarovat, vnímáme jako platná i v našem přemýšlení o sledovaných událostech.²³²² Vedle ideově zdůvodněné revoluce se ovšem mohli obávat i „pouhého“ živelného násilí. Nutno přiznat, že prozíravě. Válka potlačila mnohé dřívější zábrany a „*fyzické násilí bylo v prvních poválečných letech ve všech nástupnických státech jak fakticky, tak symbolicky mnohem více přítomné než před rokem 1914.*“²³²³ Autorita represivních orgánů, otřesená změnou režimu, se s ním tehdy nedokázala adekvátně vyrovnat.²³²⁴ Ostatně někdy se do násilí pustily i vlastenecky sebeidentifikované síly, např. navrátilší se legionáři.²³²⁵ Úzkostlivé lpění na dodržování zákonů bylo za daných okolností klíčové. Ostatně místní násilné události r. 1908 byly varovné...

Ve dvě hodiny odpoledne se znovu shromáždil dav před Hankovým domem, tentokrát jako velký průvod. Živelnost poněkud opadla, byť nepřehlednost zůstává, přesto si však noviny troufají – poprvé v těchto dnech – popsat poměrně přesně jeho složení – skládal se „*ze Sokolů, hasičů, řezníků, dorostu sokolského, vesměs v krojích, městského zastupitelstva a městské rady, různých spolků, úřednictva všech odvětví, profesorů, učitelů, studentstva a velkého množství obecního a venkovského*“²³²⁶, pamětní kniha lapidárněji zmiňuje, že se ho zúčastnily „*všechny spolky, úřady, pán, nepán*“²³²⁷. Průvod nesl obrazy Masaryka, Wilsona a Kramáře, nápisy provolávající jim i legiím slávu, obešel město, spálil černožluté prapory a po dalším Holubově proslovu se rozešel. Večer došlo na lampionový průvod mládeže. Tím oslavy skončily, od středy 30. října se obnovila práce.²³²⁸

Ne dost na tom, co opakovaně hlásal starosta Holub, i noviny končí obsáhlé zpravodajství o slavných dnech vzniku nového státu nikoli spokojenou euforií, ale naléhavě a vlastně svým způsobem trochu ustaraně. A to nikoli (přínejmenším explicitně) kvůli Vídni, Berlínu, Liberci... Co je posláním konce článku? „*Radujeme se a plesáme z dosažené svobody a prosíme všechny lidi dobré vůle: Všichni pod jeden čistý a vítězný prapor červenobílý, všichni*

²³²² Tamtéž, s. 222–235.

²³²³ KONRÁD, Ota a KUČERA, Rudolf. *Cesty z apokalypsy: fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 364 stran. České moderní dějiny; 5. ISBN 978-80-200-2874-7, s. 17.

²³²⁴ Srov. např. kapitulu s příznačným názvem Divoký západ, nebo nová republika, tamtéž, s. 244–255.

²³²⁵ Tamtéž, s. 256–260, 282–296

²³²⁶ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2.

²³²⁷ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 179.

²³²⁸ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 179.

bez rozdílu stavu a příslušnosti do jedné pevné řady k nové radostné práci za lepší a šťastnější budoucnost našeho nadevše milovaného národa Československého a všech jeho příštích generací! Až k nejvyšším metám! Na zdar!“²³²⁹ Tedy lepší budoucnost jako statek, za nějž je třeba teprve bojovat, a to svorně. Projekce řádného občana, řádného Čecha/Čechoslováka, je tu metána na latentní pozadí nesvornosti. Zpětně vzato, dodejme, prorocky...

Právě do rukou předsedy Okresního národního výboru Holuba složili dne 3. listopadu 1918 v Hankově domě slib věrnosti československému státu okresní hejtman Ruth a místní úředníci a učitelé.²³³⁰

Popřevratové nadšení ovšem časem vyprchalo. Jak si povzdechl provozovatel místního kina, promítání filmu *Triumfální příjezd prezidenta Masaryka do vlasti* v červenci 1919 mělo tak nízkou návštěvnost, že na uhrazení už jen nákladů na jeho vypůjčení museli neplánovaně zorganizovat i dětské představení...²³³¹

5.8 Loajalita stará a nová

5.8.1 Staří úředníci v nové republice

Už od prvního dne bylo jasné, že k Rakousku bude zaujat postoj „Rakousko – žalář národů“ a „300 let jsme trpěli.“ Taková byla dikce novin, stále méně skrytě v posledním období monarchie, okázale později. Ostatně ještě r. 1918 vyšla brožura o převratu s názvem *Jsmo svobodni: po 300leté porobě*, v níž se píše mj. o „plánu na vyhubení českého národa“.²³³² Otázkou ovšem bylo, jaké stanovisko zaujmout vůči činovníkům rakouského státu v obci. Například dva neoblíbení četniční strážmistři Josef Špringer a Jaroslav Litochleb odjeli hned 1. listopadu do Prahy na zemské velitelství a před záští davu je musela chránit sokolská a studentská stráž.²³³³ Zde šlo o jednoznačný postoj. Jindy však bylo hodnocení daného jedince mnohem ambivalentnější, jak lze nejlépe ukázat na osobnosti okresního tajemníka Hanouska. Začít bychom mohli textem bezprostředně navazujícím na popis „slavných dní“ v pamětní knize města. Zde bychom mohli doplnit, že jejím autorem byl ve 20. letech meziválečný městský kronikář, jinak též zaměstnanec místní pošty a předseda zdejšího muzejního kuratoria Bedřich Söllner. Pro interpretaci jeho popisu dlužno dodat, že v popřevratových dnech byl velitelem roty národní obrany ve Dvoře Králové nad Labem, a dále, že se jednalo o člena

²³²⁹ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 2

²³³⁰ Královédvorské listy. Organ Česke státoprávní demokracie, roč. VI, č. 24, 9. 11. 1918, s. 2.

²³³¹ Dny převratu v Holancově biografu, s. 57.

²³³² *Jsmo svobodni: po 300leté porobě. Díl 1.* Praha: Národ, [1918]. 32, 2 s. Levná knih. Národa; 1; s. 19.

²³³³ Královédvorské listy, roč. VI., 23. číslo, 2. 11. 1918, s. 3.

národně socialistické strany a činovníka Sokola a Ústřední matice školské. Napsal dvě městské pamětní knihy, první pro léta 1867–1927 a druhou pro období 1927–1936.²³³⁴ Vděku se nedočkal, obě byly v letech 1936–1937 vyhodnoceny jako neodpovídající obsahově i mechanismem vzniku (bez průběžného schvalování letopiseckou komisí) vládnímu nařízení z r. 1932, byly zkontrolovány a částečně doplněny či opraveny jako ne zcela přesné.²³³⁵

Co tedy tento kovaný vlastenec s několikaletým odstupem napsal k tématu, a to hned do kapitoly o převratu? „*Naši nepřátele [!], kteří za války prohlašovali, že český jazyk po válce nesmí více oživnouti – chodili najednou jako zmoklé slepice, třásli se a báli se zítřka. Dívali se nedůvěřivě kolem sebe a ku podivu najednou uměli česky mluvit a jak dobře. Dokonce si dali nějakou tu pentličku a říkali: ‚Nám Čechům se nemůže nic stát!‘ Byl to pravý převrat. Okresního hejtmana zastupoval místodrž. tajemník Hanousek. Český člověk, za války dobrý sluha Vídně. Po převratě hrál komedii a takových bylo více. Ale dobrý český Vašek zapomněl příliš brzo na své nepřátele a ti[,] když viděli, že nepoteče krev, že se nebudou mstít hříchy jejich, počali docela klidně se obouvati do starých bot. Jak hluboce zakotvila v našich duších Bílá hora.*“²³³⁶ Sotva si představit, že někdo za války prohlašoval, že čeština je či bude mrtvá, tím méně pak ve Dvoře Králové nad Labem. Přes tuto expresivní nadsázku může text posloužit jako svědectví o pohledu radikální části veřejnosti na začlenění „rakouských“ úředníků do nového státu.

Víme již, že pamětní kniha byla po polovině 30. let přezkoumána a opravena letopiseckou komisí. Její doplněk k dané straně je mnohem smířlivější. Dovolává se svědectví důvěryhodných pamětníků, že „*byl místodržitelství tajemník Hanousek dobrý Čech, který za těžkých poměrů pracoval, jak musil. Často riskoval mnoho tím, že upozorňoval včas na hrozící domovní prohlídky a výsledky nebo radil, jak při výsledku vypovídat. Nebylo mu třeba, aby po převratu hrál komedii.*“²³³⁷

Hanouskovo jméno padlo samozřejmě též hned po změně režimu. Jak pohoršeně konstatoval Alois Šíp, koptovaný člen obecního zastupitelstva za dělnictvo²³³⁸, když se březnu 1919 ukázalo, že Hanousek nutil jak upisovat válečné půjčky, tak vedení města provádět nátlak na jejich upisování: „*Ale přišel převrat a já se pamatuji, když dělnické vrstvy zvednuly protest*

²³³⁴ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 325–326.

²³³⁵ Tamtéž, s. 327, 330–338; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 345–353.

²³³⁶ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 180.

²³³⁷ Tamtéž, s. 345–346, citát na s. 346.

²³³⁸ Tamtéž, s. 347.

*proti Hanouskovi, že to byla měst. rada, která se postavila na jeho obhajobu. Byl to zejména p. Sochor s panem radním Valouchem. A takovéto podobné jednání mne ohromilo. Tolik jsem slušného očekával od měst. rady, že nám to mohla ihned po převratu oznámiti. Jinak bychom s Hanouskem zatočili. Nyní máme zpívati pohřební píseň.*²³³⁹

S posledním, tedy že r. 1919 nebylo již snadné s Hanouskem zatočit, nelze než souhlasit. Víme již, že kariéra Vítězslava (dříve: Vincence) Hanouska, záhy okresního hejtmána a místodržitelského rady ad personam, se i za republiky zdárně rozvíjela, čemuž tyto polemiky zjevně nezabránily.²³⁴⁰ Na druhou stranu r. 1919 opustil Dvůr Králové nad Labem a již nikdy tu pracovně nepůsobil, což téma přirozeně uzavřelo. Přeložením se ostatně řešilo další uplatnění i mnohem výrazněji zprofanovaných představitelů státní správy.²³⁴¹

Přesto však nemůžeme Hanouskovo kontroverzní válečné působení opustit. Sám Vítězslav (dříve ovšem Vincenc...) Hanousek se totiž hájil v článcích o válečné půjčce (zde jde o autorství pravděpodobné – pisatel podepsán jako H.)²³⁴² a vlivu války na úřady v dějinách města za války (zde nejprve uveden jako pan H., zastávající tehdy na hejtmanství zodpovědné místo, na závěr podepsán jako V. H.; z kontextu není o jeho autorství pochyb).²³⁴³ Už jen jeho přizvání k tomuto projektu je dokladem důvěry organizátorů, protože se jedná o knihu velmi vlasteneckou. Nám jde ovšem o jeho pohled na loajalitu státního úředníka za války.

Text o válečné půjčce je pro naše účely méně důležitý. Popisuje nedůstojné vymáhání jejího upisování, jež dostávali úředníci jako pokyn a maximálně radili tazatelům, do jaké výše je upisování povinné (tedy neplatit víc, než je třeba). Vlastenecký rozměr ve vlastní úřední činnosti mělo snad jen ignorování kritiky veřejností. Tvrdí ovšem, že legionáři, kdyby zůstali doma, by se zachovali stejně jako pisatel – a ti doma by naopak za hranicemi také bojovali za národ.²³⁴⁴ Daleko plastičtější přiblížení světa úřadů za války nabízí druhý článek.

Hanousek válku líčí jako dobu „*nejhroznějšího pokoření. Byloť na nás žádáno, abychom bojovali a strádali, mrzčili tělesně i duševně sebe i své děti pro slávu těch, kteří by nás chtěli*

²³³⁹ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 15. března 1919, čl. 408, s. 271.

²³⁴⁰ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 220.

²³⁴¹ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu*, s. 213; ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci, s. 184–196; Jan KRLÍN, *Výměny úředníků*, s. 210–253; SCHELLE, Karel. *Organizace československého státu*, s. 60–61.

²³⁴² *Válečné půjčky*, s. 71–75.

²³⁴³ *Vliv války na úřady*, s. 41–53.

²³⁴⁴ *Válečné půjčky*, s. 71–75.

zcela pokořiti a jako národ, jsoucí součástíkou Slovanstva[,] zničiti (...) Bylo by zajímavé, vydati sbírku všech protičeských projevů čelných osobností rakouských za války, ze kterých snad nejpřiléhavější byl tento: *Jedna třetina jich (Čechů) zahyne ve válce, druhá musí zajíti hladem a s třetí již zatočíme podle svého... / Ovšem nesmíme zapomínati, že právě tato krátkozraká a surová bezohlednost byla snad naším štěstím, neboť nám dávala, byť i ne psanými právy odůvodněnou, přece jen mravní oprávněnost k odboji. Poměr náš k státu přestal býti poměrem občana k státu, ale stával se otrockým.*²³⁴⁵ Argumentace plná energie, ale silně zveličující ohrožení českého národa ve válce. Ačkoli jsme výše zmínili strádání válečného absolutismu, paranoidní podezřavost vojenských kruhů vůči Čechům i velké zásobovací problémy, ambice nechat dvě třetiny národa zemřít jsme rozhodně nezaznamenali. I jako nadsázka je to naprosto absurdní tvrzení. Nicméně právě nesmyslnost tohoto tvrzení je důležitým svědectvím toho, jak nesamozřejmý byl přechod k odboji. Vnímám to jako obhajobu porušení loajality vůči rakouskému státu. A potřeba to vysvětlit takto drasticky vyznívá vlastně provinile...

Lidé doma, v obrovské většině bez informací o zahraničním odboji, měli sice dle Hanouska myšlenky na svobodu, ale jen jako sen, bez naděje na uskutečnění. Přesto Královédvoráci neztráceli věrnost k národu. „*Bylo tu tolik bezejmenných velikánů, kteří mnohdy více dávali v sázku a více strádali než různí nositelé významných jmen revolučních.*“²³⁴⁶ Apoteóza hrdinství bezejmenných je cenná a oprávněná, ostatně jako kult neznámého vojína, ale zde vyznívá přímo jako ukřivdění. Ovšem samo větší riziko a strádání by nemuselo znamenat i prospěch pro národ, proto Hanousek téma dále rozvíjí: „*Bez této obětavosti, bez tohoto pravého a hluboce vlasteneckého citění byl by býval český národ za války zdecimován. Takto však nové a nové persekuce, šikanování atd. budily pravý opak toho, co buditi měly. Budily jen mužný vzdor. Tento vzdor, tento pasivní odboj nemohl ovšem býti organisován[,] a proto nebyl tak účinný jako organisovaný odboj otevřený, za hranicemi, přece však jej nelze podceňovati, neboť bez něho by byl zahraniční boj nemožný. Bylo to nevysychající zřídlo, dodávající za hranice nové a nové síly, kde se teprve mohly plně uplatniti.*“²³⁴⁷ Právě domácí odpůrci byli tedy základem toho zahraničního odboje, a proto si zaslouží odpovídající respekt, rozhodně ne menší než ti v zahraničí.

²³⁴⁵ Vliv války na úřady, s. 41–42.

²³⁴⁶ Tamtéž, s. 43.

²³⁴⁷ Tamtéž, s. 43.

Zbývá se ovšem ještě vyjádřit k tomu, jak hojný tento odbojný názor byl: „*A tento vzdor, necht' již byl povrch jakýkoli, vřel v každém českém člověku bez rozdílu stavu a politického přesvědčení.*“²³⁴⁸ Tedy co Čech, to odbojný názor.

A co tento vzdor znamenal? Promítl se do chování lidí, nebo byl tajen? Hanousek má jasno: „*Osob, jimž je vlastní prospěch nad ideály a které jsou s to, aby i vlast a národ pro tento prospěch osobní zradily, přes tak nejistou budoucnost národa na Královédvorskú snad ani nebylo. Nemohl bych to aspoň o nikom tvrditi, ba ani podezření vysloviti.*“²³⁴⁹

Není snadné potlačit sarkastickou poznámku, že Hanousek jakožto okresní komisař, tedy druhý nejvýše postavený představitel rakouského státu v okrese, musel mít o stavu zrazování národa místními lidmi ten nejlepší přehled... Ostatně Hanousek sám v další části textu připouští, „*že musil býti dosti často svědkem nejhnusnějšího patolízalství, udavačství, zločinného prospěchářství, těžícího z bídý lidské apod. zjevů, které s sebou přináší demoralisující válka.*“²³⁵⁰ Sám byl během mobilizace dvakrát udán svými známými.²³⁵¹ Tím své předchozí tvrzení značně relativizuje – kdyby zde šlo jen o Němce, jistě by to z principu zmínil, takže Čechy nevyloučil. Nicméně přesto nutno přiznat, že se mu na úvod vzpomínky povedl husarský kousek: Na jedné straně jistě čelil obviňování z rakušáctví, na druhé mohlo stoupence starého režimu pohoršovat, že podle vlastních slov porušoval svou lojalitu a přísahu k Rakousku. Místo aby se začal přímo hájit, nejprve zdůraznil, že bylo nezbytné nebýt věrným Rakousku a povinné státi se odbojářem, aby poté garantoval, že nikdo, kdo by tento národní zájem zradil, na Královédvorskú nebyl. Tím elegantně odstranil v zárodku dotaz, jak tomu bylo v jeho případě.

Nicméně nezastírá, že tento odboj se veřejně neprojevoval. Měl pro to jasný důvod: „*A tu jsme při zdroji vysilujících rozporů duševních. Jak se zachovati, abychom neutrpěli na národní cti, ani nepoškodili zájmů národních?! Rozumná úvaha nutila zaujmouti při nejmenším [!] vyčkávací stanovisko a zejména nečiniti ničeho, co by přimělo vedoucí kruhy, [!] použití vůči českému národu výjimečných opatření válečných, proti nimž byli bychom bývali bezmocni.*“²³⁵² Jen proto byly přinášeny i oběti pro Rakousko. Jestliže se ovšem člověk sám složitě přesvědčoval, bylo o tom obtížné přesvědčit ostatní. Úředníci neměli na vybranou: „*A přece*

²³⁴⁸ Tamtéž, s. 43.

²³⁴⁹ Tamtéž, s. 43.

²³⁵⁰ Tamtéž, s. 49.

²³⁵¹ Tamtéž, s. 49.

²³⁵² Tamtéž, s. 44.

všichni, kdož stáli na vedoucích místech[,] a tudíž měli odpovědnost nejen vůči vlastnímu svědomí, ale i vůči lidu za vše, co svým jednáním způsobí, – nemohli a nesměli jednati tak, jak cítili, jak cítil celý národ.“²³⁵³ Bylo by pošetilé vystoupit proti Rakousku, když by to mělo dopad na národ. „Věře pevně v správnou soudnost naší královédvorské veřejnosti, že hledíc střízlivě zpět na došlé doby hrůzy a pohany, aspoň ve svém nitru dá mi za pravdu – nebojím se to vysloviti, že otevřené jednání shodující se s cítěním, [!] bylo by bývalo za války lehkomyšlností tím větší, čím více byl zahalen konec její v neproniknutelný závoj nejistoty (hlavně prvá léta války). / Víc než o tiché přiznání neodvažuji se žádati.“²³⁵⁴ Sám o tomto svém stanovisku nedokázal za války přesvědčit ani svou vlastní ženu... Každopádně zůstal přesvědčen, „že je lépe, převezmou-li na se tento smutný úkol upřímně vlastenecky cítící občané“,²³⁵⁵ i když kvůli tomu prožívali vnitřní rozpory a nedokázali se při oslavách zbavit „dojmu nechutné tragikomedie. Styděli jsme se druh před druhem. V ústech projev loajality, v srdci společný odpor.“²³⁵⁶ Doma záviděli jednoznačnost situace odbojářů v zahraničí, kteří nic předstírat nemuseli. Hanousek si mohl dovolit mnohem méně, přesto například tvrdí, že na oslavách vítězství nikdy nezpíval rakouskou hymnu a odmítl stylizovat holdovací telegram. Jen vzácně se objevily stvůry, jež „jen a jen pro vlastní kariéru páchaly skutky, které nebyly hodny mužů zrozených z českých matek.“²³⁵⁷ Nebyly ostatně jen mezi úředníky. Po převratu se přirozeně změnila perspektiva. „Přes to však, kdo chce býti spravedliv, dozná, že t. zv. ‚rakušáctví‘, pokud nepřekračovalo určitou mez, plynulo skutečně jen z poctivého přesvědčení a nepoškodilo zájmů národních, nebylo žádným proviněním. Za určitých okolností se jinak jednati nedalo. / Házeti kamením po těchto ‚rakušácích‘ bylo by dokonce nevysvětlitelné, kdyby tak činili občané proživší válku v Rakousku, neboť vlastně každý z těchto občanů jednal více méně ‚rakousky‘.“²³⁵⁸

Hanousek se za války i po převratu, kdy byl pověřen vedením okresu, s velkým vypětím věnoval péči o pořádek. Současně zmiňuje dilema, když se rozhodl propustit pro zveřejnění v místních Simonových novinách ruský manifest. Tehdy zvítězil vzdor, ale jeho svědomí trpělo při sledování trestů pro distributory (ostatně zvažováno bylo i jeho potrestání).²³⁵⁹

²³⁵³ Tamtéž, s. 44.

²³⁵⁴ Tamtéž, s. 44.

²³⁵⁵ Tamtéž, s. 44.

²³⁵⁶ Tamtéž, s. 45.

²³⁵⁷ Tamtéž, s. 46–47.

²³⁵⁸ Tamtéž, s. 46.

²³⁵⁹ Tamtéž, s. 47–49.

Zatímco v první části textu se Hanousek zamýšlí obecněji, i když i zde s vlastními příklady, v té druhé už soustavněji popisuje své chování (kuriózně ve třetí osobě). R. 1914 dlouho nevěřil, že císař vyhlásí válku, kterou vnímal jako vražednou a nespravedlivou. „*Prohlášení války přijal tudíž s pravým hnusem. Vše se v jeho nitru obrátilo proti tomu, který v jeho očích poklesl na cynicky surového náčelníka středověkých zbojníků.*“²³⁶⁰

Zarážející zkušenost měl Hanousek s donašecstvím: „*V době mobilizace se dvakrát vyslovil otevřeněji ve společnosti známých. V obou případech však již druhý den mu přednosta jeho v úřadě vytykal jeho nesprávné výroky, připojiv příslušné varování.*“²³⁶¹

Své chování za války rozdělil na dvě fáze. Nejprve „*hrůza před tím, co bude s českým národem po válce, působily naň dojmem zdrcujícím. Byl pevně přesvědčen, že národ český zachrání jen otevřené přiznání k rakouskému smýšlení[,] a podle toho i jednal.*“²³⁶² Teprve po přečtení rakouské vládní brožury o českém zahraničním odboji v čele s Masarykem získal mravní oporu pro protirakouské smýšlení, stále však váhal, zda ho projevit. „*Co by činil, kdyby byl za hranicemi, to věděl jasně, ale co má činiti, jsa ve vlasti, nevěděl, jako toho nevěděl nikdo, kdo nebyl v nějakém spojení s oněmi ‚šťastnými‘, jejichž rukama procházely nitky vzpoury.*“²³⁶³

Nicméně až do konce války nepřestal vystupovat rakousky, ačkoli předpokládal, že za to v případě převratu zaplatí. Jednak bylo třeba konat službu pro zajištění chodu společnosti, jednak nebylo „*vyloučeno, že osud přece snad by mohl rozhodnouti proti národu[,] a proto, že by v tomto případě češství na okrese jen posloužil, kdyby zachoval rakouský nátěr. Při tom však byl v důvěrném styku se zjevnými odpůrci Rakouska, a ač mu byly svěřovány po celou dobu války všechny ‚velezrádné‘ pikle, takže snad nebylo ani jediného vážnějšího činu, ba ani výroku čelnějších osob ve městě i okrese, nikdy proti nikomu nezakročil, ač mezi udávanými byli i takoví lidé, kteří mu osobně velmi často ublížili.*“²³⁶⁴ Toto tvrzení je pozoruhodné zvláště dvojznačností tvrzení o jeho plné informovanosti: Zatímco nejdříve je zmíněn důvěrný styk s odbojáři, tedy jakési spiklenectví, jež vyznívá jako svědectví o místním odbojovém odhodlání, poté je řeč o udávání, a to včetně udávání osob, s nimiž měl špatné vztahy, tedy sotva s nimi byl v důvěrných vztazích. A protože mu byly udávány jejich protirakouské výroky, které byly prosloveny jistě primárně v česky vystupujícím prostředí, vnímáme je jako doklad českého

²³⁶⁰ Tamtéž, s. 49.

²³⁶¹ Tamtéž, s. 49.

²³⁶² Tamtéž, s. 49.

²³⁶³ Tamtéž, s. 50.

²³⁶⁴ Tamtéž, s. 50.

udavačství, které Hanousek v úvodní části vylučoval a teprve posléze je připustil... I jinak často nekonal, co jako rakouský úředník měl, ačkoli byl někdy dokonce i těmi, co je zachránil (ale nic jim neřekl), pranýřován jako rakušák...²³⁶⁵

Vyznění článku je jednoznačné: „*Proč to vše píše? Přes to, že projev ten není populární, neváhám jej učiniti. Domnívám se totiž, že vytýkání t. zv. ‚rakušáctví‘, [!] by mělo být definitivně odloženo, ježto je po mém soudě již jednou z mnoha závad ozdravení našich poměrů, jako legenda o tom, že jen ti jsou praví vlastenci[,] a tudíž výhradně oprávněni rozhodovati o věcech státních a národních, kdo se mohou vykázati nějakým činem nebo projevem protirakouským za války[,] a že ostatní občané, na nichž lpí jen podezření z rakouského jednání, musí být šmahem odsouzeni k mlčení.*“²³⁶⁶ Pro jistotu ujišťuje i svou vděčností revolucionářům (ostatně jsou jim zavázáni zejména političtí úředníci – snad míněno, že ukončili jejich schizofrenii), aby nepůsobil jako jejich kritik. Přesto však uvádí důvod, který relativizuje zásluhy viditelných členů odboje: „*Ale také mi každý, kdo zná lépe poměry, dá za pravdu a mohu to podle vlastních zkušeností, při kterých není ani stínu pochybností, prohlásiti, že pohnutkou protirakouského jednání nebylo vždy pravé vlastenectví české a že zase mezi těmi, kdo jednali rakousky, byli opět občané, kteří by neváhali vše obětovati ve prospěch národa.*“²³⁶⁷ A jako by to nestačilo, relativizuje i to, kdo vlastně odrakouštění propaguje: „*Kromě toho nezapomínejme, že se při převratu do řad těch, kteří ‚věšeli‘ ‚rakušáky‘, přihlásilo mnoho těch, kteří až do převratu jednali sice také rakousky, ale měli tolik elastičnosti, že se dovedli ihned přizpůsobiti novým poměrům.*“²³⁶⁸ A jestliže bezprostředně po válce byla podezřavost pochopitelná, nyní jde už o zbytečnou překážku dalšího rozvoje.²³⁶⁹

Tento 13stránkový text, jehož značně zkrácené přiblížení přesto zabralo několik stran i nám, je skutečně z řady důvodů pozoruhodný. Jednak je nejdelším textem svého dílu dějin města za války, jednak patří k textům nejobecněji stylizovaným. Na jednu stranu se jedná o osobní svědectví, na druhou stranu text postrádá jméno autora. Kontext ovšem nevyhnutelně ukazuje na Hanouska, což muselo být jasné i tehdejším místním čtenářům. Proč tu tedy jméno uvedeno nebylo? Obava z následků v případě oficiálního vyšetřování? To by autora jistě zjistilo u vydavatele. Spíše snad snaha nedráždit a neponoukat podezření, jež by ke skutečnému

²³⁶⁵ Tamtéž, s. 51–52.

²³⁶⁶ Tamtéž, s. 52.

²³⁶⁷ Tamtéž, s. 52.

²³⁶⁸ Tamtéž, s. 52–53.

²³⁶⁹ Tamtéž, s. 53.

vyšetřování mohlo vést. Jistě tu nepadlo nic protizákonného, ale pro státního úředníka, závislého na vztazích s veřejností, by zpochybnění vlastenecké pravověrnosti zdrojem obtíží být patrně mohlo. Nejzajímavější je však sama argumentace, která se na více místech snaží obhájit válečné počínání svého pisatele, ačkoli většina textu je psána obecně, maximálně s drobnými místními příklady, takže se pisatel schovává za jakousi velkou a obecně platnou pravdu.

Obhajoba rakouského úředníka mezi válkami vystupovala proti proklamativnímu proudu, heslu „odrakouštění“, prosazování legionářů apod. Přitom spory o „odrakouštění“ známe i odjinud, někdy se proti němu jako v daném případě nespravedlivému postavili i sami členové Maffie...²³⁷⁰ V tomto smyslu umožňuje objektivnější pohled na otázku loajality za války. Vzhledem k poklidnému soužití místní obce s rakouským státem před válkou, jež jsme mohli pozorovat například ze snahy místní nové školy označovat jako „jubilejní“, tedy spjaté s císařskými výročími, bychom mohli předpokládat prostou skutečnost, že Rakousku jeho úředníci sloužili prostě jako jeho loajální služebníci, protože ho vnímali jako svůj stát, s nímž spojili svou profesní dráhu a s nímž se přinejmenším částečně identifikovali. A změna by byla logicky odůvodněna až v průběhu války, s diskreditací státu neschopného zajistit své základní funkce. Ale Hanousek svou obhajobu pojal jinak: Rakousko ztratilo jeho věrnost hned okamžikem vyhlášení války, utvrdily ho v tom vražedné záměry s českým národem, jen se obětoval, aby soukolí státu zůstalo pro blaho veřejnosti v chodu a aby stát nenahradil dosavadní české úředníky nějakým přísnějším opatřením, aby český národ neztratil zcela kredit u vlády, v čemž vytrval až do konce války. Tajně však sledoval a občas i podporoval protirakouské skutky. Hanousek dovedně narouboval apologetiku úředníků rakouského státu na protirakouskou rétoriku. Neplul tedy proti proudu, jen v něm „kormidloval“ k druhému břehu...

Všimli jsme si výše několika rozporů v jeho popisu (absurdní zveličení rakouského útlatku, absence zrádovství i realita donašečství, domnělé veřejné projevy autorova vlašného vystupování při oslavách a setrvání v jeho vysoké funkci...), proto ho nevnímáme jako přesný a nestranný. Ale jeho zveřejnění zde i obranná zmínka o jeho autorovi v městské pamětní knize o dekádu později nás nutí přikládat mu váhu jako dobově přijímanému pohledu. A i když podle našeho názoru své emocionální rozhořčení, odbojové vystupování a vlasteneckou ryzost přehání, věcně na jeho popis přistupujeme jako na možný pohled.

²³⁷⁰ HÁLEK, Jan a MOSKOVIC, Boris. *Fenomén Maffie*, s. 108–120.

Měli bychom si ovšem připustit i možnost, že někteří úředníci přecházeli do nového státu s rozporuplnou loajalitou, protože tu starou brali vážně a neopustili ji hned v prvních dnech existence Československa. Dobově se s touto možností pracovalo. Svědčí o tom vlastně absurdní písemnost: 6. listopadu byl distribuován oběžník, jímž Kosina česky i německy informuje: „*Bývalá ministerská rada ve Vídni se usnesla sdělit telegraficky novým vládám, že státní zaměstnanci se sprostují [!] úřední přísahy. / O tom dávám věděti v základě telegramu bývalého ministra vnitra ve Vídni ze dne 1. listopadu t. r., čís. 24360.*“²³⁷¹ Existence služební přísahy revolučním událostem a přihlášení se k novému státu nezabránila, ale přesto všichni zúčastnění – vídeňské i pražské úřady – cítili potřebu to řešit. Kosina píše o bývalé vládě a bývalém ministrovi vnitra, tedy z logiky věci bez jakékoli pravomoci vůči novému státu, přesto informaci předává dál, ačkoli jinak stanoviska rakouských úřadů (například ve vztahu k německému pohraničí) ignoruje. Zdá se, že pro činnost někdejších rakouských státních úředníků nebyla ani v listopadu 1918 bez významu... Kdyby Hanousek usiloval o objektivitu, měl by do svého pojednání zahrnout i tento možný postoj úředníků. Učinili jsme to tu tedy alespoň my.

Podobně jako u Hanouska, ale více zahořkle vyznívá i vzpomínka jen iniciálami označené manželky nejmenovaného státního úředníka: „*Nechci se nikoho dotknouti, dávno jsem odpustila a chci jen, aby i mně bylo odpuštěno. Snad válečné poměry zaviniily vše – byla to horečka převratová, která z mnohých dobrých lidí učinila soudce příliš přísné, zapomínající pohledět do vlastních niter dříve, nežli uhodili.*“²³⁷² Nestala se ovšem obětí skutečných úderů, jen cítila, že veřejnost se k ní až na výjimky chovala s odstupem a chladem – jak za války, ale ještě více po převratu. A nepomohl jí ani slovácký kraj. Vnímala se jako vlastenka, jásající ze vzniku Československa, ale když 29. října 1918 vyrazili na oběd do restaurace u Kopů, kdosi jim řekl: „*A to se podívejme, za Rakouska nebylo je vidět, že se Vám u n á s [zdůrazněno v knize] lépe daří,*“²³⁷³ což ji zasáhlo: „*Patřím i já k n á m [zdůrazněno v knize], můj muž, moje děti?*“²³⁷⁴ A později téhož dne ve slavnostním průvodu, v němž má pocit, že proti své vůli

²³⁷¹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 39 (54, 55), Čís. 35.022, Praes. 869, Presidium místodržitelství – oběžník, dne 6. listopadu 1918.

²³⁷² Osobní vzpomínka na převrat. in TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 58–65, 58; Jako autorka je uvedena H. L. O manželku Vincence Hanouska se ovšem nejednalo, ta se totiž jmenovala Aloisie, srov. KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník*, s. 220.

²³⁷³ *Osobní vzpomínka na převrat*, s. 61.

²³⁷⁴ Tamtéž, s. 61.

zůstává stranou hovoru, dění a posléze i doslova úplně sama, cítí hroznou lítost: „*Ráno to Rakousko neshořelo úplně – něco z něho zůstalo. / Cítím znamení na svém čele: umírající, poznamenalo jsi lidi, kteří byli nuceni jísti tvůj chléb. Moje čelo pálí a přec není na něm viny; Bože, ty víš! (...) ‚Kde domov můj‘, kde jsi m ů j [zdůrazněno v knize] domove?! V Rakousku jsem byla hostem – což i zde budu jen hostem – či dokonce šťvanou zvěř?‘*“²³⁷⁵ A svému muži se pak vyznala: „*Rozbílala jsem tvoji kariéru svojí bezohlednou neláskou k Rakousku, k pánu, který živil moje děti – a dnes – osvobozený národ český rozbíjí moje srdce. – Rozbílí je, drtí, šlape je – dnes – co bude zítra?’ / Rakousko ujařmovalo formu mého života, ale netknulo se života vnitřního – srdce žilo, doufalo a milovalo. – Dnes ubíjí, rdousí a plení bratři a sestry v nejtajnějších záhybech mé duše.*“²³⁷⁶ A i když není konkrétní, pokud jde o jejich další osudy, píše o svém zhořklém srdci a bolestném životu svém a trnité cestě svého manžela, který ji ovšem konejšil: „*Mlč, to vše muselo být, nesmíš se divit ničemu, odsuzovat nikoho, jen když máme svoji republiku. Lid se musí vybouřit, vybit, neodsoudil bych ho ani, kdyby mě byli fyzicky týrali – vždyť jsme pro něj byli představitelé starého Rakouska. Teprve čas vyhladí znamení bývalého pána na čele otroků. Však on lid brzy sezná, k d o [zdůrazněno v knize]jeho přítelem!*“²³⁷⁷ Na druhé straně pisatelka vděčně vzpomíná na své přátele, kteří se k ní i nadále chovali velmi hezky, takže ostrakizace rozhodně nebyla úplná. A vzpomínku uzavírá hrdým prohlášením o své lásce k republice – a že ta je i její...²³⁷⁸

Ačkoli jsou některé údaje jen naznačeny, nezdá se, že veřejnost stíhala rodinu rakouského úředníka opravdovými postihy, na násilí také nedošlo, na druhé straně přinejmenším část veřejnosti dala odstup vůči nim najevo jasně. Ani zde se nelituje zániku Rakouska, jen křivd lidí za republiky. Ale přes smutek končí jasně, rozhodně a vlastně optimisticky, že se situace časem lepší. Tato vzpomínka nemá rafinovanost té Hanouskovy a nepředstírá, že je univerzální výpovědí, ale jako čistě subjektivní zážitek působí vlastně přesvědčivěji. A ačkoli je v ní mnoho výmluvně popsané bolesti, absencí dokladů skutečné persekuce rodiny rakouského úředníka paradoxně dokládá, že k žádným excesům nedošlo.

Oba texty jsou tak dokladem někdy příkrého odsudku veřejnosti vůči někdejším rakouským úředníkům, nikoli však skutečného protirakouského radikalismu, který by do jejich životů vpadl

²³⁷⁵ Tamtéž, s. 63.

²³⁷⁶ Tamtéž, s. 64.

²³⁷⁷ Tamtéž, s. 65.

²³⁷⁸ Tamtéž, s. 65.

existenčně brutálně. A už jejich zveřejnění v knize o válce vyznívá jako snaha bránit se těmto křivdám.

Jejich obdobou byla již zmíněná novinová šarvátka o prospěchářství ředitele místní obchodní školy Antonína Šímy, jejímž symbolem byla dobrovolně pořízená busta císaře Karla, posléze nahrazená tou Masarykovou. Protože byla tato polemika jednorázová a nezměnila nic na Šimově funkci a dalších veřejných aktivitách, vnímáme ji jako okrajovou a neprůkaznou (připomeňme si, že novinovou kritiku odstartoval jeho přechod ze státoprávní demokracie k českým socialistům, což státoprávně demokratické noviny interpretují jako pokračování jeho kariérismu, protože od českých socialistů očekává větší politickou podporu).²³⁷⁹

Nejen na úředníky cílí článek z listopadu 1918, když píše o lidech ověšených trikolórami, ačkoli dříve jásali z rakouských vítězství. *„Divíme se troufalosti těchto bývalých puncovaných rakouských patriotů, kteří dříve nosili na kabátě černožluté knoflíky a různé Francý Josefy a před nimiž nesměl nikdo pronést své poctivé české mínění z obavy, aby nebyl jimi udán. Když se však karta obracela a bylo zřejmo, na čí stranu počiná se kloniti vítězství, obrátili z opatrnosti i oni a z Šavlů stali se najednou Pavlové. Víme však dobře, jak by to s nimi a jejich českým ‚vlastenectvím‘ bylo vypadalo, kdyby bylo zvítězilo Rakousko s Německem.“*²³⁸⁰

Rakouský patriotismus tu je prezentován jako autentický, odlišný od poctivého českého citění. Ale ani to obrácení není přímo označeno za předstírané, ale pozdní. Zajímavé je, že jejich omluvou nebylo ani to, že změna názoru neproběhla až po převratu, ale reagovala už dříve na vývoj války. A závěr? *„Proto zakazujeme si, plni opovržení nad nimi, aby nosili trikolory, neboť pro tyto čisté a nám tak drahé barvy je to drzou urážkou. [!] Bude to v jejich vlastním zájmu, sejmou-li trikolory a bíločervené stužky, neboť jak nám bylo sděleno, učiní občanstvo v opačném případě této drzosti přítrž samo.“*²³⁸¹ Plamenný zápal prvních týdnů nového státu vnímal „nezasloužené“ přihlášení se k němu jako urážku, nicméně právě jen tak mohlo Československo získat větší podporu, s bývalými stoupenci Rakouska se muselo počítat.

Rakouští úředníci ovšem nebyli jediní, kdo vstupovali do nového státu ve složité situaci. Podobně tomu bylo u německých občanů. Chladnou glosu o vzniku státu z německé školní kroniky jsme již zmínili. Proto pamětní kniha s uspokojením zaznamenává, že *„hned po státním*

²³⁷⁹ Článek s titulem *Přesvědčení?*, Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 2, 11. 1. 1919, s. 4; V přes příštím čísle byla sice otištěna Šimova obrana, ale novinami byla vyvracena, Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VII, č. 4, 25. 1. 1919, s. 2.

²³⁸⁰ Královédvorské listy. Orgán České státoprávní demokracie, roč. VI., 25. číslo, 16. 11. 1918, s. 3.

²³⁸¹ Tamtéž.

*převratě slibovali místní němečtí židé věrnost republice do rukou pana starosty. (Schlein) Rovněž i starostové okolních obcí německých. Že se tak stalo jenom z veliké lásky k znovuzrozenému českému státu, netřeba připomínati. Tohoto okamžiku mělo se více využítovati ve prospěch státu.*²³⁸² Zmínka o starostech německých obcí ovšem silně zjednodušuje, nastolování československé státní moci na území německých obcí okresu jsme popsali v kapitole o správě a samosprávě. Vyjádření zmíněného Otty Schleina můžeme dále zpřesnit, veřejně „*prohlásil, že je Němec, ale že chce a bude loyálním občanem republiky československé, což jiní neučinili. A i chtěl, by se Německý dům prodal městu[,] a teprve na agitaci dr. Backa se turnverein usnesl, něm. dům neprodávat.*“²³⁸³ Formulace sama odporovacím poměrem implicitně naznačuje, že německví není nakloněno loajalitě republice, přesto se k ní hlásí. I v německém táboře tedy můžeme nalézt různé názory, jak s nastalou situací naložit. Na druhou stranu u Otty Schleina je korektní zmínit, že jeho vila, za války po ohlášení německých nebo rakouských vojenských úspěchů vždy okázale vyzdobená rakouskou i německou vlajkou, byla během převratu vypleněna, busty rakouského i německého císaře rozbity a Schlein sám během tohoto vpádu utrpěl srdeční kolaps, z něhož se již nikdy zcela nevzpamatoval...²³⁸⁴ Jeho smířlivost byla tedy možná motivována především rezignovaností a obavou před dalšími problémy.

Národní moment byl u místních Němců každopádně silný – pro obecní volby v červnu 1919 dokázali složit „všenárodní kandidátku“, s níž získali 8,6 % odevzdaných hlasů (611) a tři mandáty, jež z třídního hlediska skoro až symbolicky obsadila sestava továrník – dělník – rolník.²³⁸⁵ Místní národně demokratické noviny výsledek nemile překvapil jako převyšující počet místních Němců, vysvětlily si ho jednak nátlakem Němců na sobě pracovně podřízené české voliče, jednak tím, „*že zdejší židé volili velkou většinou a až na skrovné výjimky kandidátku německou. Zapamatujeme si [to] velice dobře a dle toho již své jednání zařídíme. Čech nezapomíná nikdy!*“²³⁸⁶ Toto záštiplné zhodnocení souzní s výrazně národně pojímanými volbami z českého hlediska, jak jsme je popsali v kapitole o správě a samosprávě. Na jazykové hranici to bylo stále velmi důležité.

²³⁸² SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 180.

²³⁸³ *Převrat v továrnách*, in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n. L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*, s. 56.

²³⁸⁴ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 29.

²³⁸⁵ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 1, 3.

²³⁸⁶ Tamtéž, s. 1.

5.8.2 Náboženství a nová doba

Nutno zmínit ještě jeden projev změn v identitě a loajalitě. Opět se uchýlíme ke statistikám.

Už v první kapitole jsme sledovali výsledky místního sčítání lidu před Velkou válkou a po ní. Mezi lety 1910 a 1921 počet obyvatel města klesl 15 051 osob na 13 290 osob. Pokles jsme již vysvětlili, slíbili jsme si ovšem zastavení u národnostní a náboženské změny.

Pomineme-li specifika židovské národnosti r. 1921, pojednaná v části o židech, došlo u Čechů ke změně z 13 624 na 12 009 osob, u Němců z 1 337 na 1 124 osob. Zatímco celkem došlo k poklesu na 88 % předválečného množství obyvatel, u Čechů na 88 % a u Němců na 84 % (tedy z 8,9 % na 8,5 % obyvatel města).²³⁸⁷ I zde se patrně projevil obecně sledovaný a hojně dobově diskutovaný trend mírného posílení české (československé) národnosti a mírného oslabení procentuálního zastoupení Němců. V Čechách mezi lety 1910 a 1921 stoupl podíl Čechů z 63,2 na 66,6 %, u Němců naopak z 36,8 % kleslo na 33,0 %. Přitom počet Čechů dokonce stoupl z 4,2 mil. na 4,4 mil., u Němců se počet snížil z 2,5 na 2,2 mil. U části sčítaných zjevně došlo ke změně proklamace k obcovací řeči/národnosti. To bylo dobově různorodě interpretováno – od svobodné volby národnosti nezávisle na obcovací řeči, ukončení německého nátlaku zvláště v pohraničí až po poválečný vládní nátlak a machinace, v našem maloměstském prostředí bychom sázeli spíše na konjunkturalismus u nevyhraněných. Skutečností zůstává jistý vliv zavedení židovské národnosti a přesun rakouských občanů mezi cizince.²³⁸⁸ Vzhledem ke kolísání počtu obyvatel, jak jsme ho již vysvětlili v první kapitole, se ve Dvoře Králové nad Labem ovšem mohlo jednat také jen o nahodilý vývoj. Každopádně tu nedošlo k dramatickým změnám.

To se ovšem netýká náboženství. Připomeňme sčítání lidu r. 1910, které u nás zaznamenalo a 14 429 katolíků (95,9 %), 89 protestantů (0,6 %), 332 stoupenců izraelského vyznání (2,2 %) a 200 bez vyznání (1,3 %).²³⁸⁹ Sčítání lidu r. 1921 uvádí 4 658 katolíků (35 %), 952 evangelíků (7,2 %), 4 128 členů Československé církve (31,1 %), 217 osob izraelského vyznání (1,6 %), 24 jiného vyznání (0,2 %). 3 311 osob (24,9 %) uvedlo, že je bez vyznání.²³⁹⁰ To byla změna vpravdě revoluční.

Měla kořeny v protináboženské a zvláště protikatolické náladě části veřejnosti, jež katolické církvi neodpustila neochvějnou podporu Habsburkům za války. Svou roli ovšem hrálo už

²³⁸⁷ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 52–53; *Statistický lexikon obcí v Čechách*, s. 111.

²³⁸⁸ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*. II. díl, s. 168–188, 305.

²³⁸⁹ SOkA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 52–53.

²³⁹⁰ *Statistický lexikon obcí v Čechách*, s. 111.

předválečné české reformní hnutí katolických kněží, které ale ani dramaticky posíleno válkou r. 1919 u kurie se svými představami neuspělo, takže v lednu 1920 dospěla část z nich k rozhodnutí založit novou církev československou. K té se při sčítání lidu r. 1921 přihlásilo 525 tis. věřících (5,2 %), což rok po vzniku rozhodně nebylo málo. Díky následné konsolidaci do dalšího sčítání lidu (r. 1930) počet svých členů ještě o polovinu zvětšila na 793 tis., i tehdy ovšem představovali pouze 7,4 % obyvatel českých zemí, tedy jistě méně, než její propagátoři zprvu doufali. Procento katolíků v českých zemích tak sice r. 1921 kleslo z předválečných 96,5 % na 76,3 % mezi Čechy (u českých Němců stále 94 %!), ale více než církev československá v tom hráli roli bezvěrci (na Moravě jen 55 tis., ale v Čechách 640 tis.!, tedy v českých zemích celkem 7 %), navíc katolická církev si uchovala přinejmenším statistickou dominanci. Zajímavé je, že tradiční evangelická vyznání (augšpurské a kalvínské, ovšem v prosinci 1918 se spojila do jedné Českobratrské církve evangelické) v tomto poklesu počtu katolíků roli příliš nehrála, patrně vlivem větší historické uzavřenosti. Získala jen 74 tis. nových členů, což v českých zemích znamenalo celkový počet věřících 231 tis., tedy 3,7 % zdejších českých obyvatel.²³⁹¹

Srováme-li královédvorské výsledky s celostátními, rozdíl je naprosto zásadní! Pouhých 35 % katolíků představuje pokles jejich podílu téměř o dvě třetiny předválečného stavu, zatímco celostátně to byla pětina. Naopak 31,1 % členů Československé církve byl šestinásobek jejich celostátního průměru (který pracuje jen s Čechy; kdybychom zjišťovali podíl členů této církve i ve městě jen mezi Čechy, činil by 34,4 %, blížil by se tedy sedminásobku). I bezvěrci tu mají více než třikrát větší podíl, než by odpovídalo celostátnímu průměru, silnější jsou i místní evangelíci.

Náboženské poměry v jednotlivých městech měly řadu lokálních specifíků.²³⁹² Co se při rozmachu Československé církve projevilo ve Dvoře Králové nad Labem? Jistě výrazné národní cítění, protože tato církev zvláště v počátcích, kdy teprve budovala věrouku, zdůrazňovala národní zaměření a tradice (Hus, Komenský), pronásledované Římem.²³⁹³ Dráždila i podpora katolické církve Habsburkům ve válce, zvláště když žehnali popravám legionářů... Jak končil leták rozšiřovaný po městě před sčítáním lidu r. 1921 a podepsaný vedle

²³⁹¹ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, s. 267, 315–324.

²³⁹² Srov. KÁBRT, Vojtěch. Církevní rozkol a vznik Československé církve na pomezí Podkrkonoší a Podorlicka se zaměřením na období 1920–1930. In: WOLF, Vladimír, ed. *Počátky církve československé v severovýchodních Čechách 1920–1925*. Vyd. 1. Hradec Králové: Katedra náboženské výchovy a charitativní práce Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové v nakl. Lupus, Trutnov, 2008. 173 s. ISBN 978-80-903509-9-1, s. 7–103.

²³⁹³ Tamtéž, s. 66.

Československé církve také královédvorským obecním zastupitelstvem, Sokolem, Ústřední maticí školskou, Národní jednotou severočeskou a místními politickými organizacemi (čs. socialisté, národní demokraté, sociální demokraté, sociálnědemokratická levice, agrárníci i živnostníci...): „Řím musí býti souzen národem českým a také odsouzen! Po odrakouštění necht' nastane i odřímštění. Dobře smýšlející český člověk nerozmnožuj počtu římských příslušníků, neboť čím větší tato číslice bude, tím větší bude nebezpečí nepřátelského Říma pro českoslov. republiku a čím větší bude číslice uvědomělých republikánů, tím menší nebezpečí hrozí našemu státu. Kdo chceš zůstat katolíkem, buď jím v československé církvi. Tím posloužíš české věci v naší republice.“²³⁹⁴ Opakují se tu tedy prvky, jež zajistily úspěchy československým socialistům a národním demokratům ve volbách r. 1919 i 1920.

V září r. 1920 tu byl na ustavující schůzi Československé církve zvolen prozatímní církevní výbor v čele s novým farářem, dosavadním katechetou a katolickým knězem Bohuslavem Hnízdem. Do počátku března 1921 mohli používat gymnaziální kapli, pak odtud ovšem byli ministerstvem školství vykázáni. Městská rada v říjnu 1920 rozhodla o zapůjčení (nevyužívaného) menšího kostela sv. Kříže Československé církvi, městské zastupitelstvo v listopadu 1920 schválilo dokonce návrh, že jak kostel sv. Kříže, tak děkanský kostel sv. Jana Křtitele mají být zpřístupněny Československé církvi i evangelíkům. Katolická církev v obou případech odmítla vyhovět.²³⁹⁵

Napětí vyústilo dokonce v zábor děkanského kostela sv. Jana Křtitele Československou církví 6. března 1921, kdy se její věřící dozvěděli o ministerském zákazu používat gymnaziální kapli. Přesunuli se tedy k děkanskému kostelu a žádali o jeho zapůjčení k bohoslužbě, čemuž nebylo vyhověno, dav ovšem vylomil dveře (bývalý legionář Jaroslav David, sám bez vyznání, vnikl do kostela přes věž a odstranil vnitřní bezpečnostní háky, což nahodilost události relativizuje...). „Československá“ bohoslužba v kostele poté skutečně proběhla (v úvodu ovšem dal katolický kaplan Hnízdilovi u oltáře políček...). Zůstalo tomu tak i v dalších třech letech (navíc se tu střídali s evangelíky), zatímco katolíci prováděli své bohoslužby v kostele sv. Kříže. Právně věc nebyla složitá, ostatně Jaroslav David byl za násilný vpád do kostela odsouzen na dva roky podmíněně, 15 dalších na 1–2 měsíce podmíněně. Přesto následovalo vleklé úřední jednání, jež ovšem vyhrála katolická církev, k 1. 9. 1923 měl být kostel sv. Jana

²³⁹⁴ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 226–227 (citace s. 227).

²³⁹⁵ KÁBRT, Vojtěch. Církevní rozkol, s. 66–67; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 228.

Křtitele Československou církví vyklizen. Místní představitelé Československé církve to ovšem odmítali a varovali před bouřlivou reakcí místního lidu. I okresní správa politická byla dlouho velmi opatrná, ale tak okázalé ignorování úředního pokynu nebylo možné trvale přehlížet. Nakonec byl chrám vrácen katolíkům 8. května 1924.²³⁹⁶

Mezitím si evangelíci vystavěli r. 1923 československý sbor,²³⁹⁷ kde poskytli přechodný azyl i Československé církvi. Ta již v červnu 1924 položila základní kámen svého svatostánku a v l. 1924–1925 si vybuodovala výstavný Husův sbor.²³⁹⁸

Církevní život ve městě doložil tedy jak výrazně nadprůměrný úbytek katolíků a ohlas Československé církve, tak rovněž revoluční zápal, který zde ve jménu spokojenosti zdejšího lidu veřejně porušoval zákony, aniž by tomu úřady dlouho dokázaly bránit. Loajalita k přáním lidu jako by zde platila více než loajalita k právním předpisům, což přitom zpochybňovalo fungování státu. Nakonec ale úřady prosadily svou.

5.8.3 Oslavy v československé éře

Nový stát potřeboval podpořit svou rodící se identitu. K její kulturní konstrukci využíval i legitimaci dějinami a uměním, reklamy i výstavy.²³⁹⁹ Do boje o historickou paměť se stát zapojil například modelováním a prosazováním konkrétního příběhu o vzniku Československa 28. října 1918, ačkoli skutečnost byla mnohem složitější a nabízela i pro Čechy jiná data²⁴⁰⁰ (nemluvě o dalších „28. říjnech“ pro jiná etnika státu²⁴⁰¹). V kapitole o školství jsme si již všimli, že péče o československou identitu v něm nebyla rozhodně opomenuta. Ale nejcennějším a už z dřívějška dobře zažitým nástrojem byly ideálně celospolečenské oslavy. Oslavy tedy hrály i nadále roli v budování loajality a v budování národní paměti. Kromě těch jednorázových, například při odhalování památníků, jak o tom bude řeč později, hrály roli

²³⁹⁶ KÁBRT, Vojtěch. Církevní rozkol, s. 67–70.

²³⁹⁷ <https://dvur-kralove.evangnet.cz/historie.html> [14. 3. 2022].

²³⁹⁸ KÁBRT, Vojtěch. Církevní rozkol, s. 71; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 235–237, 309–312.

²³⁹⁹ BARTLOVÁ, Milena a kol. *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Vydání první. V Praze: UMPRUM, 2017. 269 stran. ISBN 978-80-87989-23-4.

²⁴⁰⁰ HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In: MERHAUTOVÁ, Lucie, ed. a kol. *1918: model komplexního transformačního procesu?*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. 299 s. ISBN 978-80-86495-57-6, s. 219–232; RANDÁK, Jan. Říjen mezi dvěma epochami: ke konstrukci a podobě historického faktu. Tamtéž, s. 233–242.

²⁴⁰¹ BENEŠ, Zdeněk. October 28, 1918. Rewriting or overlaying of czech historical memory? *Historia@Teoria*, ISSN 2450-8047, 2016/1 (1), s. 101–120, 106–112.

především pravidelné oslavy vzniku Československa 28. října (ostatně jako jediný státní svátek), narozenin prezidenta Masaryka 7. března a také výročí bitvy u Zborova 2. července.²⁴⁰² Svůj nemalý význam měly i další svátky, které dokonce mohly využít starší tradici, ale právě to i jejich politické nebo náboženské „zúžení“ jejich dopad oslabovalo, protože v minulosti byly představiteli protikladných názorů, což částečně platilo i za první republiky (srov. např. soupeření „revolučního“ Jana Husa a „konzervativního“ sv. Václava). Těmito svátky myslíme První máj, den smrti Jana Husa 6. července, cyrilometodějskou tradici 5. července a sv. Václava 28. září.²⁴⁰³

Český/československý zápal oslav měl za cíl stát podporovat, ovšem v mnohonárodnostním státě tím logicky vylučoval národnostní menšiny. Pro některé Němce byl 28. říjen připomínkou ztráty dřívějšího postavení...²⁴⁰⁴ A jestliže Češi si 7. března 1919 připomínali Masarykovy narozeniny, řada Němců ještě držela smutek za desítky obětí srážek jejich demonstrantů s československými bezpečnostními silami 4. března 1919. V prvních letech poté skutečně probíhaly výroční slavnostní připomínky těchto událostí, nikoli bez zájmu a jistých zásahů československého státu, ale koncem 20. let ztratily na síle.²⁴⁰⁵

Snaha umístit do souboru uctívaných oslav další položky byla obtížná: „*Dne 14. října 1928 měl být konán tábor lidí na náměstí Masarykově na památku pokusu svolání republiky stranami socialistickými před deseti lety. Jako řečník dostavil se senátor strany soc. dem. pan Ackermann. Pro neúčast občanstva k táboru nedošlo.*“²⁴⁰⁶

Naopak oslavy 10 let republiky 27.–28. října 1928 byly velkolepé: V sobotu 27. října dopoledne proběhly na všech školách školní oslavy, na nichž třídní učitelé drželi řeč o významu vzniku Československa. Odpoledne byla místními spolky Hanka a Havlíček sehrána Jiráskova Lucerna.²⁴⁰⁷ „*Večer bylo město slavnostně osvětleno. O 7. hod. večerní byl uspořádán imponantní průvod městem, ve kterém na sta dívek neslo různobarevné lampiony. V průvodu šly všechny místní korporace, spolky, úřady a členové obecního zastupitelstva. (...) a konečně nepřehledné zástupy občanstva. Marně se snažili pořadatelé a policie udržeti pořádek*

²⁴⁰² WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints*, s. 171–198; HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!* s. 45–217.

²⁴⁰³ HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!* s. 219–395.

²⁴⁰⁴ WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints*, s. 197–198.

²⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 151–156; HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!* s. 397–429.

²⁴⁰⁶ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 80.

²⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 81.

*v průvodě. Lidstva bylo tolik, že průvod splynul v jedinou masu lidských těl, pohybující se za zvuků kapel ulicemi dvorskými. Byla to řeka pomalu se valící, ozařována veselými lampiony a velkými reflektory.*²⁴⁰⁸ Průvod s kladením věnců obešel pomníky Rašínův, Odboje, Masarykův a skončil hymnou opět na náměstí Odboje, došlo i na ohňostroj. Ve výkladech byla někde Masarykova poprsí ověšená květinami či stuhami. Průvodu se vyhnula Dělnická tělovýchovná jednota a komunisté. V neděli 28. října korzovala ulicemi hudba, proběhla dětská slavnost vztyčení státní vlajky, od Hankova domu vyšel průvod na Masarykovo náměstí, kde došlo na proslov Bohdana Dobiáše, státní hymnu a koncert. Městská spořitelna věnovala na dobročinné účely 486 tis. Kč.²⁴⁰⁹

Oslavám Masarykových narozenin byla každoročně věnována velká pozornost. Pokud bychom je chtěli srovnat s „kulatými“ oslavami deseti let republiky, nabízí se prezidentovy osmdesátiny. Již v neděli 23. února 1930 sehráli divadelní ochotníci „Hanka“ hru Směry života od F. X. Svobody, před níž přiblížil Masarykův život gymnaziální profesor Roček. V neděli 2. března hrál dramatický a vzdělávací kroužek čs. socialistů hru „Děda Štráchal jede k panu prezidentovi“. 6. března proběhla od 18 hodin slavnostní schůze městského zastupitelstva, na níž po koncertu ve slavnostním proslovu starosta Jaroslav Bilina zdůraznil Masarykovy nesmrtelné zásluhy o národ a stát, prezidentovi byl poslán holdovací telegram. Následovala slavnostní akademie v Hankově domě. 7. března ráno zazněly dělové salvy, dopoledne promítali v kině film o Masarykově životě, v 17 hodin se z Masarykova náměstí vydal průvod do Schulzových sadů zasadit tu Masarykovu lípu, v 18:30 se s hudbou odebral k Masarykovu pomníku v Podharti, kde došlo na recitaci, proslov učitele Růžičky, hymny i kladení květin. Dlouho do noci dav proudil městem, jež bylo osvětleno a ozdobeno vlajkami, někde byla vystavena prezidentova busta. V neděli 9. března pak došlo na matiné na oslavu prezidentových osmdesátých narozenin, jež uspořádali společně místní organizace Sokol, Čsl. obce legionářské a Záboj. U příležitosti oslav věnovala řada místních firem dary na dobročinnost. Nejvelkorysejší byla (německožidovská) firma M. B. Neumanna synové Union (20 tis. Kč ve prospěch nemajetných studentů textilní školy, 20 tis. Kč pro místní chudé, 10 tis. Kč Masarykově lize proti tuberkulóze a další dary pro firemní penzisty). Dary manželů Sochorových ve prospěch školství dosáhly výše 30 tis. Kč. Zajímavé je rozložení daru (německožidovské) firmy E. Schlein: 4 tis. K pro místní nemocnici, 3 tis. K pro dětskou ozdravovnu a 3 tis. K pro německou komisi pro péči o mládež. „Nadnárodní“ význam prezidentských oslav tím byl

²⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 81–82.

²⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 81–84.

symbolicky zdůrazněn.²⁴¹⁰ O úctě k T. G. Masarykovi mnohé řekne text holdovacího telegramu ze schůze městského zastupitelstva: „*Milovaný pane presidente! Zástupci obce Dvora Králové n. L. shromáždili se ve slavnostní schůzi, vzpomněli nesmrtelných Vašich [!] zásluh o vznik a výstavbu republiky a zasílají Vám v předvečer Vašich osmdesátých narozenin své nejvroucnější blahopřání, abyste ještě dlouho v plném zdraví řídil osudy našeho státu a národa.*“²⁴¹¹

K oslavě zborovské bitvy složil především památník Odboje, který bude zmíněn později v části o pomnících. Při jeho odhalení 17. září 1922 se tak městem ubíraly alegorické vozy přibližující slavné události, 40 jezdců, čestná rota 4. pěšího pluku v Hradci Králové, vojenská hudba téhož pluku, pozůstalí po legionářích, představitelé armády, spolků, politiky a veřejnosti vůbec. Řečníkem byl mj. Rudolf Medek, jehož vlastenecký citát byl na památník umístěn.²⁴¹² Doplnění památníku mj. o prst' ze zborovského bojiště r. 1932 (26. června) výslovně odkazovalo k 15. výročí, bylo pojato velkolepě a řeč tu pronesl i generál Ludvík Krejčí, tehdy velitel 4. pěší divize z Hradce Králové.²⁴¹³

Výčet oslav můžeme uzavřít tou nejvýjimečnější – návštěvou prezidenta Masaryka 10. července 1926. Už když se tehdejší starosta Holub 11. října 1919 setkal s prezidentem Masarykem v Hradci Králové, pozval ho k návštěvě Dvora Králové nad Labem, což prezident přislíbil.²⁴¹⁴ Nakonec k ní tedy došlo až po téměř sedmi letech. V 16:45 toho dne vystoupil Masaryk na přeplněném náměstí Odboje, které nevyklidil ani krátce předtím končící prudký déšť. Po státní hymně byl uvítán přednostou okresní správy politické Pacovským a starostou Měšťákem, po jehož proslovu²⁴¹⁵ se prezident ujal slova: „*Pane starosto! Rád zavítal jsem do vašeho města, které vždy bdělo na stráži národní i kulturní, takže doba znovudobytí samostatnosti našla Dvůr Králové n. L. připravený k velikým nastávajícím úkolům. Vaše město nerozpakovalo se oddati se těmto úkolům se zdarem, k němuž dopomohl soulad všech politických stran na radnici.*“²⁴¹⁶ Poté dovolil, aby nová okresní nemocnice ve městě nesla jeho jméno. Obdržel od

²⁴¹⁰ Tamtéž, s. 132–134.

²⁴¹¹ Tamtéž, s. 133.

²⁴¹² FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 96; Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. X, č. 38, 23. 9. 1922, s. 1–2;

²⁴¹³ FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 97–99; SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 226–227.

²⁴¹⁴ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 42, 18. 10. 1919, s. 3.

²⁴¹⁵ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 305.

²⁴¹⁶ Tamtéž, s. 305–306.

malé dívky kytici bílých růží, krátce porozprávěl s místními legionáři, prošel sokolskou slavobránou a promluvil se sokoly, za nadšeného provolávání slávy prošel davem v Revoluční ulici na hlavní náměstí, kde na něj čekalo žactvo, dělníci a spolky a v rozhovoru se zástupcem dělníků jim slíbil maximální podporu. Poté prezident přešel do radnice, kde mu byli představeni zástupci místních úřadů, církví a podnikatelů. Srdečně se pozdravil s dr. Moravcem, jehož již znal, prohlédl si pamětní knihu a podepsal se do ní. Pak se prezident s doprovodem přesunul k autům a v 17:18 odjel.²⁴¹⁷ „*Sta a sta ruček mávalo praporky, šátečky, kloboučky a znovu bylo slyšeti ,tatičku náš‘ ,tatičku náš‘. Auto rozjelo se volným tempem, aby nám odvezlo toho, na nějž jsme se všichni tolik těšili, muže, před nímž tisíckrát více máme skloniti své hlavy, jsouce si jisti, že celý svět se před jeho dílem hluboce kloní.*“²⁴¹⁸

Masarykův pobyt ve městě trval přesně pouhých 33 minut, ale pro přítomné představoval vrcholný zážitek. Symboličtější závěr ve výčtu československých oslav sotva nalezneme...

5.9 Ženy a válka

Dějiny žen jako směr se nejprve prosadily v prostředí tradičnější historie, posléze ovšem byly do jisté míry zastíněny dějinami genderu. Pro naše přemýšlení o první světové válce lze však rozhodně pracovat s jejich konceptem specifické ženské zkušenosti, jakkoli později relativizovaným jinými faktory, spojujícími v jistých historických situacích prožitky mužů a žen spíše než jen žen mezi sebou.²⁴¹⁹ Bylo by totiž obtížné zvolit období, kdy byla vzdálenější té mužské zkušenosti než v první světové válce.

A to přesto, že paradoxně právě tehdy musely ženy muže do jisté míry zastat v práci i domácnosti, řešily válečnou bídu, prováděly racionalizaci stravování a dokonce popřely model muže jako jediné veřejné autority, když začaly zastávat některé tradiční mužské profese, například řídit tramvaj nebo kontrolovat v tramvaji či vlaku jízdenky s pravomocí udělovat pokuty, majíce autoritu umocněnou uniformou. Také se více zapojily do činnosti úřadů – i továren, kde byly dokonce včleněny do dříve androcentrické identity dělnického hnutí, jež během několika let získalo genderově smíšenou povahu.²⁴²⁰ To poslední například předchází vývoj maximálně jen naznačoval.²⁴²¹ Vojáci na frontě tak mohli vnímat domov jako jisté

²⁴¹⁷ Tamtéž, s. 306–308.

²⁴¹⁸ Tamtéž, s. 308.

²⁴¹⁹ NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen a gender history, s. 666–680.

²⁴²⁰ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl*, s. 93–123.

²⁴²¹ MAREŠ, Jan - STROBACH, Vít. Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870-1914). *Střed : časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*. = *Centre. Journal for Interdisciplinary Studies of Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. 4, č. 2, (2012), s. 34–68.

„jeviště mužnosti“, udíleli na dálku svým ženám rady, ale v praxi se i zásadních rozhodnutí nevyhnutelně chopily ženy, tedy zaujaly tradičně mužskou roli.²⁴²² V práci i rodině zjevně nastaly chvíle, kdy „*si ženy oblékly kalhoty v několika významech toho slova.*“²⁴²³ Uvědomíme-li si, že muži v armádě naopak svou tradiční roli samostatné hegemonní autority nemohli jakožto vojáci vykonávat ani tak málo, aby chránili svůj vlastní život před nepřátelskými útoky, nemluvě o možnosti reálně pomáhat svým rodinám, přihlášením se k pasivnímu přijímání pokynů se z hlediska předválečných rolí svým způsobem feminizovali. Velká válka skutečně přinesla určité prostupování dříve genderově jistých a odlišených rolí. Na tom nic nemění ani plamenné propagandistické bičování maskulinity pro účely armády, jako by muž mimo ni nebyl ani plnohodnotným mužem.²⁴²⁴

Vnímáme přesto jako zásadní, že válečný prožitek žen v zázemí a mužů na frontě se lišil. Moderní výzkumy sice doložily, že „*fronta a zázemí byly během války spíše než oddělenými sférami součástí jediného emocionálního a symbolického kontinua.*“²⁴²⁵ Tomu rozumíme tak, že i zázemí bylo mobilizováno, ženy a děti nevyjímaje, běžně se pro jeho činnost setkáváme s označením „domácí fronta“²⁴²⁶, muži i jejich rodiny prožívali obdobný rozvrat předválečných jistot a strádání, komunikace niterně propojovala muže na frontě a jejich ženy a děti. Přirozeně proto netvrdíme, že fronta a zázemí spolu nesouvisely. Do života všech zasáhl týž válečný požár, ale zkrátka je zastihl na jiném místě – jak čistě doslovně geograficky (fyzická přítomnost mužů u jejich vojenských jednotek a žen u dětí v zázemí), tak metaforicky (různé úkoly k řešení). Pro naše přemýšlení o ženách za války hraje totiž klíčovou roli právě ta okolnost, že na rozdíl od většiny mužů v produktivním věku se vyskytovaly u svých rodin a samostatně zkoušely řešit jejich problémy, což je v praxi spojuje do jisté specifické ženské zkušenosti.

²⁴²² HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni*, s. 136–165.

²⁴²³ WINTER, J. M., ed. *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*. First published. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. ISBN 978-0-521-76384-5, s. 71.

²⁴²⁴ HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni*, s. 23–84, 107–135, 166–196.

²⁴²⁵ Tamtéž, s. 136.

²⁴²⁶ Srov např. HÄMMERLE, Christa. *Heimat/Front: Geschlechtergeschichte/n des Ersten Weltkriegs in Österreich-Ungarn*. Wien: Böhlau, 2014. 279 s. ISBN 978-3-205-79471-4; FLEMMING, Thomas – ULRICH, Bernd. *Heimatfront. Zwischen Kriegsbegeisterung und Hungersnot – wie die Deutschen den Ersten Weltkrieg erlebten*. München: Bucher Verlag, 2014. 288 s. ISBN 978-3-7658-1850-9; CHARMAN, Terry. *The First World War on the Home Front*. London: André Deutsch, 2015. 308 s. ISBN: 978-0-233-00465-5; ADIE, Kate. *Fighting on the Home Front, The Legacy of women in World War One*. London: Hodder & Stoughton, 2014. Ltd. 328 s. ISBN 978-1-444-75969-3.

Ženy měly při vypuknutí války za sebou již celé dekády úsilí o posun z omezení na tradiční role manželky, matky a hospodyně, ovšem s omezenými úspěchy: „*Ve veřejnosti v polovině minulého [tj. 19.] století i na začátku našeho [tj. 20.] století stále vládlo přesvědčení, že muž žije pro své povolání, žena opatruje domácnost, rodinu a děti.*“²⁴²⁷ Cestou ke změně bylo vzdělávání a samostatná práce, zprvu například pedagogická. Koncem 19. století už mohou studovat střední i vysoké školy.²⁴²⁸ Mnohem častější bylo samozřejmě ženské uplatnění v služebných a dělnických profesích, jejich spolky usilují o zlepšení sociálních jistot.²⁴²⁹ Stále však v zásadě postrádají prostor v politice. Ani všeobecné volební právo ve volbách do říšské rady od r. 1907 se žen netýkalo. Do zemského sněmu směly – platily-li minimální předepsané přímé daně – volit prostřednictvím plnomocníka, teprve od r. 1908 přímo. I když ženy mohly kandidovat, první zvolenou českou poslankyní Boženu Vikovou-Kunětickou (r. 1912) úřady vůbec neuznaly... I tak to byla první poslankyně v Evropě s výjimkou Norska a Švédska. Slabou náplastí byla novela spolkového zákona z r. 1912, podle níž (až od r. 1915!) ženy mohly oficiálně vstupovat do politických spolků a stran.²⁴³⁰ A třebaže počátkem 20. století už si mohla dospělá žena vybojovat právo na sňatek proti vůli svých rodičů, stále to bylo obtížné.²⁴³¹ Ženské emancipační hnutí, stejně jako to dělnické, bylo součástí procesu modernizace české společnosti.²⁴³² „(...) *přes veškeré rozdíly mezi dělnickou a ženskou emancipací šlo v českém národním prostředí v obou případech o vskutku důležitý demokratizační tlak na sociální a genderovou komponentu liberálního konceptu občanské i národní společnosti.*“²⁴³³ R. 1910 tvořily v Čechách ženy 56 % zaměstnanců ve školství a výchově a 52 % v oblasti veřejné služby

²⁴²⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1996. 284 s., [32] s. il. Členská knihovnice. ISBN 80-205-0088-X, s. 113.

²⁴²⁸ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 237–263; LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena*, s. 419–455; ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, s. 252–267.

²⁴²⁹ MALÍNSKÁ, Jana. *"My byly, jsme a budeme!": české ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa.* Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 250 s. Knihovnice Dějin a současnosti; sv. 48. ISBN 978-80-7422-219-1, s. 65–80.

²⁴³⁰ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 264–271; LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena*, s. 455–464; MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí - proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století.* 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 173 s. Gender sondy; sv. 3. ISBN 80-7277-295-3, s. 112–117; HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 105–114; MALÍNSKÁ, Jana. *"My byly, jsme a budeme!"*, s. 93–146.

²⁴³¹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 105.

²⁴³² ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování*, s. 211–220.

²⁴³³ Tamtéž, s. 219.

a volných povolání. Podíl žen v nedělnických profesích rostl, zatímco zaměstnanost žen v textilním průmyslu stagnovala, průmysl byl stále především světem mužů.²⁴³⁴

I když byly ženy způsobilé vykonávat různorodé práce jako muži, ve společnosti přetrvával rozdíl v jejím vnímání: „*Hluboko do dvacátého století byla ženská profese chápána jako příprava k sňatku, jeho alternativa, pojistka pro případ celibátu, případně jako možnost ekonomického přilepšení, nikoli jako předpoklad ženské identity. A tak pokud ještě před první světovou válkou pronikly ženy téměř do všech profesí, opouštěly je, jakmile získaly sňatkem sociální zaopatření.*“²⁴³⁵

Pozvolný vývoj přerвала první světová válka: „*brutální a krvavý konflikt prokázal, že ženy dokážou uživit a zajistit rodinu.*“²⁴³⁶ Stalo se tak ovšem způsobem, z něž se sotva mohly radovat, protože Velká válka „*donutila ženy zaujmout místa, jaká si nikdy nepřály, a vystavila muže dosud nezažitým útrapám. (...) Příliš mnoho žen bylo nuceno opustit bezpečí útulné domácnosti, kterou muž živí a žena oživuje, než aby bylo možno tvrdit, že odešly dobrovolně.*“²⁴³⁷ Samozřejmě nebylo reálné pracovním nahradit všechny povolání muži ženami, například úřady obvykle reagovaly spíše racionalizací práce, popř. povoláním penzistů, jen vzácně povolaly na mužem opuštěné místo ženu. Na druhou stranu úřednice existovaly už před válkou jako součást dlouhodobé ženské emancipace a vzdělávání,²⁴³⁸ a tak se jim těžko mohla tato racionalizace vyhnout. A v nekvalifikované práci pro ni byl jistě menší prostor.

Ženy se samozřejmě musely setkávat s válkou vždy, někdy doslova se zbraní v ruce (srov. táborské bojovnice za husitství), jindy jako markytánky a v posledním století starého mocnářství především jako ošetřovatelky a organizátorky charitativních akcí. Ale to zásadní, čemu musely během první světové války čelit, bylo vykonávání úmorné mužské práce, samostatná péče o rodinu, bída, hlad a hrůza ze špatných zpráv od manželů. Státní podpora sice existovala, ale byla naprosto nedostatečná, nemluvě o kolabujícím zásobování potravinami.²⁴³⁹

Ve Dvoře Králové nad Labem se ženy naštěstí vyhnuly přímému setkání s bojovou činností a nutnosti utíkat před ní, což jistě ocenily zvláště při pohledu na přicházející uprchlíky z Haliče r. 1914 a italské přesídlence r. 1915. Jinak však poznaly všechny tváře války. Když byl v září

²⁴³⁴ Tamtéž, s. 251–252.

²⁴³⁵ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena*, s. 426–427.

²⁴³⁶ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4, s. 168.

²⁴³⁷ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 27.

²⁴³⁸ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena*, s. 426.

²⁴³⁹ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena*, s. 340–355.

1914 zřízen v sokolovně vojenský lazaret, ženy zde aktivně pečovaly o zajatce. Pro místo žen ve společnosti je nicméně typická dobová poznámka: „*Vrchní dozor nad ošetřováním vedla pí. starostová Šubrtová.*“²⁴⁴⁰

Jestliže účast na ošetřování zraněných v lazaretu byla dobrovolným rozhodnutím každé ženy, válečnému strádání se ani ve Dvoře Králové nad Labem vyhnout nemohly „*matky s rodinami a s hladovými dětmi, zmírajícími pomalu podvýživou. Pro kousek masa vystály noci ve frontách a za suchou kůrku chleba, když na lístek nemohly sehnati, a za kapkou mléka, [!] putovaly daleko do vesnic, chodily od stavení ke stavení – někdy i marně.*“²⁴⁴¹ Matky a děti se někdy ve frontě střídaly, aby zvládly složité, ostatně někdy se fronty před obchody tvořily už o půlnoci, obvykle ve tři nebo čtyři hodiny ráno. Právě díky vystřídání jedním dítětem mohla matka připravit snídani a vypravit je do školy.²⁴⁴² To šlo ovšem obtížně skloubit s plnou docházkou do školy. Už známe poznámku jedné místní obecné školy, že „*mnoho žactva zameškává školu. Omlouvá se stáním ve frontách ku opatření životních potřeb. Množství dětí chodí pozdě do školy. To nebudiž trpěno, tím se nedbalost podporuje.*“²⁴⁴³ Zajištění potravy bylo ovšem pro rodiny důležitější než dochvilnost ve škole. Děti tvořily dvě třetiny osob čekajících zde někdy i celou noc.²⁴⁴⁴

Nešlo však jen o fatální nedostatek potravin, zásobování vázlo i v dalších oblastech. O zastavení výuky ve školách na celé měsíce kvůli nedostatku topiva jsme již slyšeli. Chybělo i v soukromých domácnostech: „*Na městský úřad přicházely ženy s plačícími dětmi a nařikaly, že děti jim doma mrznou.*“²⁴⁴⁵ Pro ženy nemuselo být snadné už jednání s přetíženými úřady – vzpomeňme na v první kapitole zmíněný incident z října 1914, popisující zážitek zdvořilé žadatelky o podporu pro ženy vojáků: Úředník „*místo by ženě té dal informaci, popadl ženu tu*

²⁴⁴⁰ Lazarety ve městě, s. 49–50, citace ze s. 50.

²⁴⁴¹ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 194.

²⁴⁴² Válka v zázemí. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n. L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3.*, s. 27–34, 30–31.

²⁴⁴³ SOKA Trutnov, f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.), kn. 5, Zápisky o poradách učitelského sboru, 6. listopad 1917, nečíslováno.

²⁴⁴⁴ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. Městský úřad Dvůr Králové nad Labem II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 170–171.

²⁴⁴⁵ SOKA Trutnov, inv. č. 1, f. AM DKnL II, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové nad Labem, s. 195.

*za límec a vyhodil jí [!] docela sprostě s [!] kanceláře ven[,] křičeje při tom. / Žena ta po výhozu zůstala státi na chodbě a dala se do pláče.*²⁴⁴⁶

Zoufalství ženy radikalizovalo. Již jsme popsali vpád davu žen do budovy okresního hejtmanství 28. října 1916 kvůli výpadku zásobování moukou.²⁴⁴⁷ Připomeňme si situaci, popsanou již v podkapitole o protistátních událostech výše: „*Jako jednu z největších křiklounek jsem zpozoroval ve Dvoře Králové bydlící Marii Formanovou, která na mě křičela ‚Fuj‘, ‚Hanba‘ a podobná slova. Abych vyznačil příklad, chopil jsem se jí za kabát a prohlásil ji ve jménu zákona za zatčenou. Formanová se však bránila zatčení a pokoušela se vytrhnout z mých rukou, při čemž jsem byl tlačěn demonstranty až ke schodišti. Zde mi zkusila Aloisie Dittlová ze Dvora Králové Formanovou vytrhnout. Protože jsem se ocitl v nebezpečí, že budu tlačícím se množstvím shozen ze schodiště, nechal jsem Formanovou běžet a chopil jsem se rychle pravicí schodišťového zábradlí, přičemž jsem levicí pevně chytil Aloisii Dittlovou, jež byla přispěchavším náhradním četníkem Jaroslavem Litochlebem zatčena. Jmenovaný četník zatkl také na můj příkaz Annu Heřmanskou, jež je považována za velitelku nastupující demonstrace a jež navzdory mé opakované výzvě se nevzdálila, navíc s nějakým listem v ruce se na mě zkusila natlačit.*“²⁴⁴⁸ Žena jako demonstrantka, žena jako velitelka demonstrace, žena bránící se zatčení... A ovšem žena zoufalá, že nemá jídlo pro děti... Víme již také, že Marie Formanová byla manželkou obuvníka, Anna Heřmanská nemajetná a Aloisie Dittlová vdova zaměstnaná jako dělnice u firmy Weiss a synové.²⁴⁴⁹ Tedy ženy bez majetkových předpokladů k systematictějšímu využívání černého trhu.

Válka se promítla i do vztahů mužů a žen ve škole.

Týkalo se to i studentek gymnázia. Na královédvorském gymnáziu sice mohly studovat již od r. 1908, ale vlastně byly spíše tolerovány jen jako nepočetné soukromé studentky, tzv. privatistky.²⁴⁵⁰ Nutnost jejich schvalování vídeňským ministerstvem školství dokládá, jaká

²⁴⁴⁶ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/19/14, Praes. 28272/1914, kart. 4512, Tomáš Novák prezidiu c. k. místodržitelství pro Království České dne 6. října 1914.

²⁴⁴⁷ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes 106, vyhláška c.k. okresního hejtmanství ve Dvoře Králové n. L. ze dne 31./X. 1916; SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 1250, Weselý an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a/E, 29./X 1916, koncept; tamtéž, Weselý an das Statthalterei Praesidium in Prag am 29./ X 1916, koncept.

²⁴⁴⁸ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 36 (50), Pres. 1250, Weselý an das k. k. Bezirksgericht in Königinhof a/E, 29./X 1916, koncept.

²⁴⁴⁹ Tamtéž, příloha.

²⁴⁵⁰ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, s. 198.

to byla anomálie.²⁴⁵¹ Tato dříve víceméně přehlížená část studentstva měla však od vypuknutí války jednu zcela zásadní srovnávací výhodu: nepodléhala vojenskému odvodu... Ve školním roce 1914/1915 se tedy maturit účastnily 4 privatistky a jeden veřejný žák, zatímco předčasnou zkoušku, tedy čistě administrativně přiznanou maturitu určenou pro odvedence, získalo 10 studentů.²⁴⁵² A situaci r. 1917 lapidárně shrnuje článek v místním tisku: „*Maturita bez maturantů. Velice často čtete nyní v novinách, že v tom a v tom městě maturovaly pouze privatistky, poněvadž skuteční žáci konají vojenskou službu. Tak je tomu taky na našem gymnasiu, kde od 18. do 20. tohoto měsíce podrobila se písemným maturitním zkouškám pouze jediná privatistka. Také doklad doby!*“²⁴⁵³ Zrovnoprávnění dívek na středních školách přinesly hned první popřevratové týdny. Privatistky se změnily ve veřejné studentky.²⁴⁵⁴

Většího zapojení se dočkaly i učitelky. Právě ony zachraňovaly výpadek učitelů vyvolaný mobilizací, současně tento jejich větší prostor vyvolával znepokojení, jak se to projevilo především po smrti ředitele místní obecné a měšťanské školy dívčí Jana Stuchla 15. ledna 1915. Dočasně ho zastupoval Antonín Seifert²⁴⁵⁵ a „správa školy“ (tedy on sám) žádala vyhlášení konkurzu na místo ředitele.²⁴⁵⁶ Místní školní rada navrhuje vypsání konkurzu ihned po válce, chválí provizorní správu a průhledně dodává, že „*místo toto vzhledem ku stávajícím místním poměrům, zejména vzhledem ku průmyslovému dělnictvu zdejšímu obsazeno býti má zapracovanou a místních poměrů znalou mužskou učitelskou silou.*“²⁴⁵⁷ Není snad nepodstatné,

²⁴⁵¹ Srov. poslední takovou žádost šesti privatistek o hospitování na veřejném vyučování se seznamem jejich jmen i s jejich dosavadním prospěchem v jednotlivých předmětech z března 1918: Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof, Kt. 2249, Fasz. Nr. 2016, Sign 10C-G, 11349/Xb., K. k. Landesschulrat in Böhmen an das K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht am 23. März 1918.

²⁴⁵² SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Kronika gymnázia 1888–1939, školní roky 1914–1918, nečíslovaná část.

²⁴⁵³ Královédvorské listy. Svobodomyslný týdeník, roč. V., 15. číslo, 28. 6. 1917, s. 3.

²⁴⁵⁴ SOkA Trutnov, f. RG DKnL, inv. č. 306, karton 16, Pres. 6/12/18, č. 640/1918, výnos Zemské školní rady ze dne 29. 11. 1918, č. III-B 2310 ai 1918/84327.

²⁴⁵⁵ SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 114–116.

²⁴⁵⁶ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 2, III/20/50, Ředitelství dívčí školy obecné a měšťanské ve Dvoře Králové nad Labem místní školní radě ve Dvoře Králové nad Labem 19. ledna 1915.

²⁴⁵⁷ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 2, III/20/50, místní školní rada ve Dvoře Králové nad Labem C. k. okresní školní radě ve Dvoře Králové nad Labem 28. ledna 1915.

že místní školní radu tvořilo pět mužů...²⁴⁵⁸ Záhy se totiž rozhořela čilá debata, zda má nastálo školu vést ředitel, či ředitelka. Už v únoru 1915 místní školní radě píše zemská jednota učitelů s obavou o zájmy učitelů proti učitelkám: „*Na taková místa [tj. ředitelská na dívčí škole – I. R.] dosazují se v poslední době učitelky, které v kruzích, z nichž většinou pocházejí, mají značnou oporu[,] bez ohledu, že úřadu tomu se věnují často pro případ, že by se neprovdaly. Učitelé bývají z kompetence na taková místa vylučováni a zbavováni tak práv bez ohledu na větší povinnosti, jež se na ně kladou. Máť zajisté svobodná učitelka, byť i dobrovolně o někoho z příbuzných pečovala, daleko menší socialní [!] povinnosti než učitelé, kteří takové dobrovolné povinnosti mají též, mimo ně však mnoho zákonitých povinností vůči rodině, již pro společnost vychovávají, dále jako občané, vojíni atd. / Je proto zajisté jen aktem spravedlnosti, když větší povinnosti vyváženy jsou většími právy. (...) Také nelze přezírat, že v žádném jiném stavu dosud neobsazují se ženami místa tak zodpovědná, [!] a neubírají se mužům možnosti snadnějšího plnění větších povinností. / Jak vděčný úkol naskytá [!] se tu naší samosprávě, aby byla ochranitelkou v takových případech!*“²⁴⁵⁹ Znovu, ještě důrazněji a tentokrát i s uvedením jmen ženským postupem ohrožených místních učitelů se tatáž organizace obrátila na téhož adresáta v červnu. Text působí ještě ublíženěji: „*Zatím co mnozí učitelé na poli válečném prolévají krev a kladou životy, zatím co zbylí učitelé berou na sebe za neobyčejně stížených [!] poměrů všechnu práci ve škole i na poli charity, humanity a j., zaráží se jim postup a vypisují se konkursy jen pro učitelky, což není v žádném jiném stavu, ani v sousední Moravě. Tím stává se, že mladé učitelky nabývají nejlepších míst bez ohledu na mnohem starší učitele, živitele rodin, vojíny atd. (...).*“²⁴⁶⁰ Místní školní rada to skutečně tlumočila té okresní.²⁴⁶¹ Zemská školní rada naopak upozornila, že z úředních listin k dané škole „*není zřejmo, bylo-li vedoucí místo při dotčené obecné a měšťanské ško[le] dívčí systemisováno pro ředitele či ředitelku, ježto se*

²⁴⁵⁸ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 2, III/21/4, Městský úřad král. věn. města Dvora Králové n. L. o volbě členů místní školní rady C. k. okresní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 20. května 1914; 5 mužů bylo zvoleno i r. 1919, tamtéž, zápis místní školní rady ve Dvoře Králové n. L. 20. července 1919.

²⁴⁵⁹ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, Zemská ústřední jednota učitelstva měšťanských škol českých v Království českém místní školní radě Dvora Králové nad Labem 13. února 1915.

²⁴⁶⁰ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, Zemská ústřední jednota učitelstva měšťanských škol českých v Království českém místní školní radě Dvora Králové nad Labem 30. června 1915.

²⁴⁶¹ SOKA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, místní školní rada Dvora Králové nad Labem C. k. okresní školní radě ve Dvoře Králové nad Labem 10. srpna 1916.

*povšechně mluví o místě ředitelském*²⁴⁶², a poté rozhodla o tom, že se o toto ředitelské místo mohou ucházet učitelé i učitelky, ale až při příštím hromadném obsazování konkurzů.²⁴⁶³ Vzhledem k tomu, že jde o náhradu za muže, jde o neúspěch tohoto „protiženského“ tažení, ačkoli muži nejsou vyloučeni. Tu se místní školní rada obrátila k c. k. ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni se stížností v této věci. Dle dochovaného konceptu to zdůvodňuje opomenutím názoru místní školní rady, dále potřebou, že v dělnickém prostředí „*v čele tak veliké školy[,] jako je dívčí škola obec. a měšť.[,] mající cca 700 žákyň[,] jest potřeba energické síly mužské, která by dovedla náležitě čelit neoprávněnému zasahování tohoto [dělnického – I.R.] stavu do řízení školy, jejíž žákyně náležejí téměř ze 3/4 kruhům dělnickým.*“²⁴⁶⁴ Následuje argument, že v minulosti zde vždy šlo o ředitele, nikoli ředitelku. Přidává výše zmíněné horlení proti znevýhodňování mužů, klíčových pro chod společnosti, a tedy oprávněných mít větší práva. Proto protestuje proti vnímání ředitelského místa jako přístupného i ženám a žádá změnění podmínek tak, že „*o toto místo ucházet se mohou toliko mužské síly učitelké a že vypsání konkursu má se státi ihned.*“²⁴⁶⁵ Tyto argumenty ovšem sotva mohly uspět.

Když koncem zimy 1918 k vypsání tohoto konkurzu skutečně došlo, hlásit se mohli muži i ženy. Žena se však přihlásila jediná: definitivní odborná učitelka na dané škole Emilie Pavlíková. V konkurenci šesti mužů ovšem neobstála (místní školní rada ji neumístila ani do první trojice). Řádným (definitivním) ředitelem na královédvorské dívčí škole byl zemskou školní radou (v souladu s jednohlasným návrhem místní školní rady) od 1. září 1918 ustanoven Karel Šterba, jenž sem byl na základě své žádosti přeložen ze stejné funkce na obecné a měšťanské škole v Josefově. Na jeho dosavadní školu byl ve stejné době přeložen Antonín Seifert jako její dočasný ředitel.²⁴⁶⁶

Po válce došlo ve školství ke zrovnoprávnění žen. Týkalo se to žaček, protože nabídka vzdělání pro ně se rozšiřovala. Dívky byly již díky koedukaci připuštěny jako řádné žákyně i na

²⁴⁶² SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, C. k. okresní školní rada ve Dvoře Králové nad Labem místní školní radě Dvora Králové nad Labem 11. června 1916.

²⁴⁶³ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, C. k. okresní školní rada ve Dvoře Králové nad Labem místní školní radě Dvora Králové nad Labem 11. července 1917.

²⁴⁶⁴ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 1, III/19/6, místní školní rada Dvora Králové nad Labem c. k. ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni 26. července 1917 (koncept).

²⁴⁶⁵ Tamtéž.

²⁴⁶⁶ SOkA Trutnov, f. Místní školní rada česká, kn. 4, Protokol místní školní rady české 1911–1925, s. 189–190, 193; SOkA Trutnov, f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem, kn. 1, Školní kronika pokračovací vyšší dívčí školy ve Dvoře Králové nad Labem, s. 233–234.

chlapecké školy, kde byly dříve jen tolerovány jako privatistky. Krom toho jsou zakládány i nové školy dívčí. Symbolickým, ale právě proto cenným krokem bylo zavedení povinného tělocviku i pro dívky. Zrovnoprávnění se týkalo rovněž učitelek, pro něž přestal platit povinný celibát. Byla zavedena také jejich teoretická rovnoprávnost s muži, ačkoli v praxi jistě nesamozřejmě. Ženy každopádně měly být ředitelkami na dívčích školách, podíl mužů a žen ve školství měl být vyrovnaný.²⁴⁶⁷ V dubnu 1921 začala na královédvorském gymnáziu učit i první (zatímní) profesorka – latinářka Alžběta Šolcová.²⁴⁶⁸

První ženy se dostaly také do královédvorské místní školní rady. Deset členů volily místní politické strany – ženu si zvolili národní demokraté a sociální demokraté. Pět členů volili učitelé a učitelky – zde je zastoupení žen automatické, protože jeden člen byl volen za sekci učitelek škol občanských a jeden za sekci učitelek škol obecných. Celkem tedy čtyři ženy – ale mužů bylo jedenáct.²⁴⁶⁹

Ženy, za války demonstrantky za zlepšení zásobování, byly i po válce ve veřejném prostoru dobře viditelné. Například na demonstraci v březnu 1920 proti domnělému zabití žáka Emlera strážníkem, kterou jsme popisovali v kapitole o správě města, podle novin *„nejlítěji si vedly ženy, které ukázaly se mnohem horší mužů[,] a výrostci, jichž bylo v davu nesmírně vysoké procento.“*²⁴⁷⁰ V čem se každopádně zlepšilo postavení žen, bylo získání volebního práva (i povinnosti) srovnatelného s muži – slovy místního tisku: *„Ženy svou zvýšenou prací za války si tohoto práva vydobily. V těžké době zastávaly hrdinně nepřítomné muže a při tom nebyly zbaveny svých starostí o děti a domácnost.“*²⁴⁷¹ V souladu se svým podtitulem noviny zdůrazňují, že nejvhodnější je pro ženy právě národní demokracie, která zřídila svůj ženský odbor a dokáže spojit češství, pokrok i rodinu: *„Ženám nastává povinnost starati se o politiku a veřejnost, o správu obce a země. Tím nemíní se, aby se žena vzdala nejpřednějšího úkolu*

²⁴⁶⁷ KASPER, Tomáš, ed., KASPEROVÁ, Dana, ed. a PÁNKOVÁ, Markéta, ed. *"Národní" školství za první Československé republiky*, s. 67–83; CIKHART, Roman. *Padesát let*, s. 109; K požadavkům učitelek srov. též Oběžník Zemské jednoty učitelek v Čechách z dubna 1919 (SOka Trutnov, f. Místní školní rada česká, III/21/278, kt. 3): Protože učitelé prosazují své uplatnění na dívčích školách, měly by mít učitelky prostor pro uplatnění na školách chlapeckých a zákon, aby polovina všech míst na všech školách byla obsazena ženami.

²⁴⁶⁸ XXVII. výroční zpráva Stát. reál. gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1920–21, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1921, s. 1–2.

²⁴⁶⁹ SOka Trutnov, f. Místní školní rada česká, kt. 2, III/21/4, Městský úřad města Dvora Králové n. L. Okresní školní radě ve Dvoře Králové n. L. 22. ledna 1921; tamtéž, Protokol o volbě zástupců učitelstva škol českých obecných a občanských 11. ledna 1921.

²⁴⁷⁰ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 13, 27. 3. 1920, s. 4.

²⁴⁷¹ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 22, 31. 5. 1919, s. 1.

matky, vychovatelky a hospodyně: neboť v tom spočívá budoucnost národa, jeho trvání a síly. I když zůstanou kněžkami krbu rodinného, nebudou moci uzavírat se politické činnosti. Musí nabýti tolik rozhledu, aby nestaly se nástrojem sobeckých snah[,] obětí všelijakých agitátorů.“²⁴⁷² V červnových obecních volbách r. 1919 ženy také kandidovaly – a z 36 mandátů do zastupitelstva získaly 3 (obchodnice Anna Veselá za národní demokraty, tovární dělnice Marie Ditrichová za čs. socialisty a tovární dělnice Anna Jonešová za sociální demokraty).²⁴⁷³ To bylo velmi symbolické, ale samozřejmě daleko za početním zastoupením žen mezi voliči. Tam vzhledem k válečným ztrátám a vojenské službě měly totiž ženy dokonce početní většinu – tak při volbách do poslanecké sněmovny v dubnu 1920 ze 7556 oprávněných voličů ve Dvoře Králové nad Labem bylo 3193 mužů a 4363 žen, voleb se skutečně zúčastnilo 2973 mužů a 4085 žen.²⁴⁷⁴ Přestože ženy konečně mohly volit i kandidovat, zůstávaly v politice stále naprosto ve stínu mužů. V obou komorách Národního shromáždění v letech 1920–1939 zasedlo jako poslankyně nebo senátorky celkem pouze 45 žen. Přitom tyto komory měly mít vždy plných 450 členů a průběžně se volbami obměňovaly...²⁴⁷⁵

Za Velké války ženy musely (ale též: měly příležitost!) nahrazovat odvedené muže. Po jejich návratu bylo však tématem, zda mužům „nezabírají místo“. Jak se tedy změnilo postavení žen v praxi? Zajímavou sondou do jejich profesního uplatnění dává úřední šetření: Na pokyn presidia zemské správy politické zpracoval okresní hejtman Pacovský přehled o zaměstnání žen v nižších kategoriích, přičemž měl zohlednit i to, zda jsou vdané a jak se osvědčují všeobecně a zvláště ty vdané. Uvedl, že v kategorii kancelářských úředníků jde o 1 ženu (a 4 muže), v kategorii trvale ustavených kancelářských pomocných sil nepůsobí žádná žena (jen 1 muž), u kancelářských sil výpomocných se jednalo o 1 muže a 4 ženy. Žádná z žen není provdána. Pokud jde o činnost žen, byl Pacovský značně skeptický: „Ženské síly se při pracích na psacích strojích osvědčují, vyjímčně [!] i v pracích jiných, celkem bylo by si však přáti omezení jich počtu na míru nejmenší, jelikož ve styku se stranami nedostává se jim nutné energie.“²⁴⁷⁶ Z dnešního hlediska je otázkou, zda by nebylo přesnější mluvit o přirozené autoritě žen ve světě mužů.

²⁴⁷² Tamtéž, s. 2.

²⁴⁷³ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 25, 21. 6. 1919, s. 3.

²⁴⁷⁴ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VIII, č. 21, 24. 4. 1920, s. 3.

²⁴⁷⁵ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena*, s. 464–478.

²⁴⁷⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 40 (56), Číslo 45154, Praes. 190, Presidium zemské správy politické v Praze – oběžník, dne 25. prosince 1919; zde i odpověď z 28. XII. 1919.

Místní legionáři (Jednota dem. legionářů, reprezentovaná předsedou Aloisem Uhlířem a jednatelem Jaroslavem Davidem) se v říjnu 1920 na místodržitelství dožadovali prověření, zda na královédvorské okresní správě politické „všechny [!] zaměstnané [!] děvčata jsou s Vímy [!] poměry nucena, [!] jejich úřadech [!] chléb si vydělávati. Případech opáčných [!] necht [!] je bezodkladně zakročeno ve prospěch našich [!] nezaměstnaných bratří a invalidů. Doufáme[,] že naše snaha uhajiti [!] možnost žití těm[,] jenž [!] toho zaslouží a nutně potřebují, potká se s úspěchem a porozuměním. Povinnosti [!] své jsme dostáli plně za hranicemy [!] a nyní žádáme[,] by vláda[,] respektive její úřady[,] dostály závaskům [!] vůči nám a invalidům. O příznivé a brzké vyřízení žádá se vším důrazem.“²⁴⁷⁷ Těžko přehlédnout obraz ženy-vetřelce, kazícího mužům uplatnění. Místodržitelství si vyžádalo zprávu od královédvorského úřadu, okresní hejtman Pacovský ovšem nahlásil, že v jeho úřadě pracují pouze dvě ženy (z toho jedna provizorně). Zvýšení počtu zaměstnanců o jednoho sluhu by uvítal, i když pochybuje, že by se o něj ucházel nějaký legionář či válečný poškozenec.²⁴⁷⁸ Zaměstnané ženy jako vysvětlení sociálních problémů legionářů tu každopádně neplatily. Pro srovnání: v srpnu 1914 na okresním hejtmanství pracovala jedna žena (jedna ze tří kancelářských oficiantů).²⁴⁷⁹

Rozhodně tedy nelze říci, že by místní politický úřad trpěl po válce feminizací ani že pozice žen na úřadě se výrazně lepší.

Pokud by si obyvatelky Dvora Králové nad Labem počátkem dvacátých let položily otázku, v čem se jejich život zlepšil, zcela jistě by mohly uvést plné zrovnoprávnění s muži v politických právech, ve studiu nebo při práci ve školství. Plnou demokratizaci volebního systému pak s muži přirozeně sdílely. A u české většiny jistě též opojení ze vzniku nového státu. V běžném životě, jak jsme viděli podle mizivého počtu zaměstnankyň politického úřadu, i tak osočovaných, že berou práci mužům, asi k radikálním změnám nedošlo.

Cena byla každopádně vysoká: Léta strádání, jaké si před válkou neuměl nikdo představit. A také ženy musíme vidět za jmény 311 obětí války vytesanými do památníku – matky, manželky, sestry i dcery.

²⁴⁷⁷ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/19/14, Pr. 34426, kart. 4512, Jednota dem.legionářů Čsl. Místodržitelství v Praze 17. října 1920.

²⁴⁷⁸ NA, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920, sg. 1/6/19/14, Pr. 34426, kart. 4512, Presidium zemské správy politické v Praze panu přednostovi okresní správy politické ve Dvoře Králové n. L. dne 25. října 1920; zde i odpověď z 3. XI. 1920

²⁴⁷⁹ SOkA Trutnov, f. OÚ DKnL, karta 30 (45), Praes. 520, 729, složka Kriegaaktion der politischen Beamten, 1914–1915, zde mj. Praes. 520, č. j. 20.312 praes, dvoujazyčné provolání místodržitelství úředníků z 25. srpna 1914 se seznamy plátců.

V případě první světové války těžko odmítnout myšlenku z Čapkovy Matky, jak vysokou cenu platí za velké věci právě ženy...

5.10 Loajalita na mapě města

Loajalitu sice obvykle projevuje jednání lidí jako určitý skutek. Ten přesto někdy získá podobu jistým způsobem vizualizovanou a tím demonstrativnější. Právě na mapě lze nalézt také jednu z podob „míst paměti“ jako prostředků k budování kolektivní paměti, tedy geografická místa a trvale umístěná umělecká díla (vedle toho mohou ovšem místa paměti znamenat i mýtické postavy, události, instituce, jiná umělecká díla, státní emblémy, státní svátky, slavnosti, rituály či lexikony).²⁴⁸⁰ Představují důležitý nástroj pro budování identity: „*Úkolem míst paměti je fixovat v čase, tedy v přítomnosti a pro budoucnost, i v prostoru konkrétní podobu minulosti.*“²⁴⁸¹ Zpředmětněním (což lze druhotně i u primárně „nehmotných“ míst paměti) a opakováním formou rituálů se hodnoty mohou stávat součástí individuální paměti účastníků.²⁴⁸²

V rozvinutém českém národním hnutí se existence a aktivity německé menšiny v požadovaném českém prostoru staly „malou chybou na kráse“.²⁴⁸³ A pokud by kolem roku 1900 německý návštěvník Prahy očekával německý ráz města, byl by skutečně překvapen dominancí češtiny na ulicích v rozhovorech i vývěskách, což by samozřejmě dalece převážilo opačná tvrzení německého tisku a cestovních průvodců.²⁴⁸⁴ K ovládnutí veřejného prostoru posloužily různorodé strategie: „*veřejné proklamace, stejně tak i národní oslavy, jež byly inscenovány jako druh veřejného přihlášení se k české identitě; a obzvláště zřizování pomníků, soch, pamětních desek a národně významných budov.*“²⁴⁸⁵ A tak pomníky Husův, Palackého a svatováclavský nebo Obecní dům byly – kromě jiného – také součástí péče o potvrzení českého rázu města.²⁴⁸⁶ Tyto pomníky a akce neměly jistě trvalý a neměnný význam a byly vnímány právě jen jako součást dobového diskurzu a kontextu (dobového kódu národního prostoru), tím spíše je ovšem

²⁴⁸⁰ HLAVÁČKA, Milan. *Místa paměti*, s. 602–609, zvl. 602; TÝŽ, *Místa paměti a jejich „místo“*, s. 10–21, zvl. 12.

²⁴⁸¹ RANDÁK, Jan. Hrob neznámého vojína, 298.

²⁴⁸² Tamtéž.

²⁴⁸³ PETRBOK, Václav – RANDÁK, Jan. Der Stadt als realer und symbolischer Raum der nationalen Identität: Prag an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. In: BECHER, Peter, ed. a KNECHTEL, Anna, ed. *Praha-Prag 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz, 2010. 310 s. ISBN 978-3-88849-150-4, s. 31–62, 39.

²⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 40–41.

²⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 41.

²⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 41–48; 79–116.

možné je využít jako svědectví o nich.²⁴⁸⁷ A proto je třeba vzít v potaz, že v českých zemích vypukla „válka vlajek“ a epocha „kamenných svatých“, připomínek různě přehodnocovaných osobností, jak to dokládají například sochy císaře Josefa II., kdy ho anachronicky obě strany začaly vnímat jako symbol germanizace.²⁴⁸⁸ Před první světovou válkou tak působil politické kontroverze i německý projekt na postavení Mozartova pomníku v Praze, protože (přes jinak řešitelné technické problémy) by vyzníval jako zábor svého okolí Němci...²⁴⁸⁹ „Čeští a němečtí nacionalisté využívali veřejný prostor k lokalizování, vytváření a opětnému využití použitelné minulosti, aby potvrdili své nároky na hegemonii.“²⁴⁹⁰ A tak se do toho pustili s velkým nasazením, i když se pak lidé setkávali „s poněkud inflačními pomníky“²⁴⁹¹ v éře „pomníkové horečky“²⁴⁹², ba pomníkové „mánie“²⁴⁹³, již F. X. Šalda ve dvacátých letech zhodnotil jako pomníkový mor...²⁴⁹⁴

Pokud by se na sklonku předválečného období ve Dvoře Králové nad Labem objevil nic netušící návštěvník a kladl by si otázku o převažujícím náboženském a národním rázu města, odpověď by byla jednoznačná.

Katolické náboženské památky vznikly významně dříve, věnujme jim tedy jen zběžnou pozornost. Kostel sv. Jana Křtitele. Na románských základech byl vybudován jako gotický ve 14. století, v letech 1893–1900 byl restaurován v pseudogotickém stylu, což se projevilo zvláště přestavbou věže.²⁴⁹⁵ Jediný další křesťanský kostel se nacházel na Dolním předměstí a nesl označení Povýšení sv. Kříže. Jednalo se o barokní stavbu z poloviny 18. století, jež ovšem

²⁴⁸⁷ NEKULA, Marek. *Die nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag*. In: BECHER, Peter, ed. a KNECHTEL, Anna, ed. *Praha-Prag 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz, 2010. 310 s. ISBN 978-3-88849-150-4, s. 63–88.

²⁴⁸⁸ WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints*, zvl. s. 17–47.

²⁴⁸⁹ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky*, s. 127–133.

²⁴⁹⁰ WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints*, s. 1.

²⁴⁹¹ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky*, s. 9.

²⁴⁹² Tamtéž, s. 79.

²⁴⁹³ ČORNEJ, Petr a kol. *Místa paměti*, s. 179.

²⁴⁹⁴ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky*, s. 103–104.

²⁴⁹⁵ POCHE, Emanuel. *Soupis památek*, s. 34–49; LANGFELNER, Josef. *Děkanský chrám svatého Jana Křtitele a Panny Marie Ochránkyně města ve Dvoře Králové nad Labem*. Vydání druhé. České Budějovice: vydal autor vlastním nákladem v nakladatelství Bohumír Němec - Veduta, 2017. 151 stran, viii stran obrazových příloh. ISBN 978-80-88030-18-8.

vznikla na místě svého dřevěného předchůdce z doby kol. r. 1500.²⁴⁹⁶ Náboženské baroko zanechalo stopu i přímo na náměstí – velkolepým mariánským sousoším z poloviny 18. století.²⁴⁹⁷ Méně významnou, ale dobově příznačnou je o něco „soukroměji“, v jedné z ulic, umístěná socha sv. Jana Nepomuckého z doby kol. r. 1730.²⁴⁹⁸ O křesťanské symboly by nebyla nouze na hřbitově, přesunutém r. 1832 z kapacitních i hygienických důvodů od obou kostelů na nové místo za městem.²⁴⁹⁹ Jak už víme, od r. 1883 tu existuje židovský hřbitov a r. 1891 doplnila nábožensky motivované stavby synagoga.

Katolické kostely a synagoga – to by našeho hypotetického návštěvníka patrně nepřekvapilo. Více by ho zde, na jazykové hranici, mohlo zajímat, na kterou stranu patří Dvůr Králové nad Labem.

Chronologicky nejstarší tehdy viditelnou jednoznačnou stopou národního cítění obyvatel by byly památky připomínající zde nalezený Rukopis královédvorský. Přímo na hlavním náměstí (příznačně nazvaném Zábojovo...), jakkoli z jedné strany zacloněna mariánským sloupem, upoutávala pozornost Zábojova socha na nové kašně. Byla odhalena za Hankovy osobní přítomnosti v rámci oslav 40. výročí nalezení rukopisu r. 1857. Zmíněného rukopisného hrdinu zachycuje s mečem a štítem, ale též zvučným varytem, tedy hudebním nástrojem. Lev u jeho nohou zdůrazňuje dojem hrdinného vlastence, vytesaný nápis klade důraz na mateřský jazyk. Sochu financovali místní várečníci (tedy měšťané s právem vaření piva) a jejich autory byli místní rodáci, bratři František a Antonín Wagnerové.²⁵⁰⁰ Antonín vytvořil též bustu Václava Hanky, odhalenou r. 1867 k 50. výročí Rukopisu královédvorského a tehdy symbolicky postavenou v sousedství největšího zdejšího, téhož roku zahajovaného rukopisného projektu – Hankova domu,²⁵⁰¹ o němž byla řeč výše.

Dodejme, že v této době začaly vznikat pomníky připomínající místa bojů během války 1866. Ve městě bychom jich napočítali 18 (a některé další jsou nečitelnými torzy), ale většina byla umístěna na místě pohřbu, obvykle na tehdejších hřbitově, ale i jinde. Jen na jednom najdeme česky i německy poznámku, že oběti padly „*pro císaře a vlast*“, dále jednou „*Padlým hrdinům z roku 1866*“, jednou verše „*Swětlo swěta / Prawda swatá / Ohněm lásky / W oběť vzňatá /*

²⁴⁹⁶ POCHE, Emanuel. *Soupis památek*, s. 49–53. Pomíjíme zde přechodně existující samostatné kaple, srov. VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 155–156.

²⁴⁹⁷ POCHE, Emanuel. *Soupis památek*, s. 58–60.

²⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 60–61.

²⁴⁹⁹ Srov. např. VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 150–152.

²⁵⁰⁰ *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 32, 41; VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny*, s. 130–137.

²⁵⁰¹ *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 33–34, 41.

Káže víru / Lásku nám / Těch se drže / Každý pevně / W naděj boží / Postaw zjawně / Činů slawnych / Wlasti chrám. “ V ostatních případech jde o čistě pietní připomenutí padlých vojáků, ostatně často pruských,²⁵⁰² což dokládá, že ani dobově nebyly tyto pomníky vnímány primárně politicky. Ostatně většina přečkala na svém místě i změny režimů ve 20. století, což by se u politických symbolů sotva stalo. Do našeho hledání tváře města přes střídání němčiny a češtiny podle našeho názoru vstupují v zásadě neutrálně.

Českému rázu města odpovídaly už na první pohled též dvě výstavné budovy z 90. let 19. století, zmíněné již dříve – gymnázium (přímo na budově mělo mj. Vrchlického verše!) a sokolovna (s reliéfem Tyršovým). Výmluvné byly též názvy ulic – r. 1882 došlo ke změně pojmenování čtyř hlavních tříd: z Dolní, Hradištské, Šindelářské a Kostelní se staly Hankova, Žižkova, Havlíčkova a Palackého, záhy se přidala i ulice Fügnerova, Husova, Sladkovského, Tylova i Hálkova a Hankovo náměstí.²⁵⁰³ Nejproměnlivějším, ale dobře vypovídajícím svědectvím by byly též české vývěsní štíty.

Mluva názvů ulic byla samozřejmě dobře známa všem zúčastněným. Za války proto najdeme 17. srpna 1915 zápis zdejší městské rady: „*Jelikož se vzrůstem města povstávají nové ulice a náměstí[,] bude po válce[,] v době míru[,] jednáno o pojmenování těchto nových ulic a bude použito známých jmen s ohledem na vlasteneckou lojalitu.*“²⁵⁰⁴ I když to z opatrné formulace nemusí být na první pohled zjevné, už ta okolnost, že se jednalo o mimořádnou schůzi konanou v předvečer 85. narozenin císaře Františka Josefa, na níž městská rada projevila neochvějnou věrnost jemu i říši, což stvrdila zasláním holdovacího telegramu císařské kanceláři ve Vídni, nenechává nikoho na pochybách, jaké osobnosti a jakou lojalitu měli na mysli.²⁵⁰⁵ Na druhou stranu situování takového kroku do poválečné doby (což bylo zdůrazněno okamžitým opakováním jinými slovy) se zdálo dopřávat tomuto rozhodnutí dostatek času k dalším úvahám. Nadto „loajální“ pojmenování nových lokalit, z logiky rozšiřování města periferních, by nic neměnilo na jednoznačné zprávě o českém národním cítění města, jehož prestižní místa v centru by si zachovala dosavadní označení.

Víme již, že v lednu 1916 místodržitel Coudenhove vyzýval okresní hejtmany k maximální aktivitě v péči o loajální smýšlení, mimo jiné doporučil pojmenovat náměstí či ulice po

²⁵⁰² <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2723-dvur-kralove-nad-labem/?do=vp-showPage> [11. 3. 2022].

²⁵⁰³ REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc*, s. 39, 156.

²⁵⁰⁴ SOKA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 17. srpna 1915, bod 14.

²⁵⁰⁵ Tamtéž.

vojevůdcích.²⁵⁰⁶ Hned na konci ledna městská rada jednala o revizi místopisných označení a policejní odbor navrhl přejmenovat Hankovo náměstí na náměstí císaře Františka Josefa a Pivovarskou ulici na třídu Následníka Karla Františka Josefa. Rozhodnutí bylo ponecháno městskému zastupitelstvu.²⁵⁰⁷ To za přítomnosti okresního hejtmána Weselého revizi řešilo v únoru 1916. Starosta Šubrt se tu ovšem odvolával na výše zmíněné usnesení městské rady ze srpna (*„To[,] co jest dnes na programu, bylo již dávno usnešeno. [!]“*²⁵⁰⁸) a na předporadní schůzi z 8. února (protokol z ní zde ovšem chybí, jednalo se zjevně o neoficiální jednání). Poté Šubrt prohlásil: *„Policejní odbor jednal o tom ve své chůzi a učinil jen částečné usnesení s dodatkem, aby se většina ulic pojmenovala po válce. Na to byla svolána mimořádná poradní schůze, kde byla přítomna většina členů obecního zastupitelstva[,] a ujednala se jednohlasně: Aby náměstí Zábojovo jmenovalo se od nynějška náměstím ‚Císaře a krále Františka Josefa I.‘, aby Pivovarská ul. a Hálkova ulice tvořily třídu ‚Následníka trůnu Karla Františka Josefa‘, aby náměstí Hankovo neslo jméno [!] náměstí ‚Císařovny a král. Alžběty‘, dále aby Nádražní ulice nazvána byla třídou ‚Pěšího pluku č. 18. [!]‘, a konečně aby ulice vedoucí kolem domu řed. Kavky a p. uč. Lhotskýho [!] směrem severním vedená, nazvána byla ‚ulicí Hálkovou.‘ Tyto návrhy jednohlasně přijaty.“*²⁵⁰⁹

Město bylo tedy v defenzivě: V srpnu 1915 chce změny provádět až po válce a jen na nových ulicích. V lednu 1916 už „obětuje“ Hankovo náměstí (před Hankovým domem) a Pivovarskou ulici k pojmenování jmény stávajícího a pravděpodobného budoucího císaře (oba lze označit za vojevůdce, přitom symbolizují i mnoho skutečného minulého či potenciálního budoucího mírového života), nejprestižnější místo – hlavní náměstí – by si zachovalo jméno po národním hrdinovi Záboji. A v únoru 1916 je právě sem přesunuto pojmenování po císaři, Hanku nahradí císařovna (s uvedením „královna“ to ovšem v královském věnném městě nepostrádá jistou logiku...) a přibude již nezpochybnitelně válečný symbol – název po 18. pluku, tedy „místní“

²⁵⁰⁶ SOKA Trutnov, f. OÚ DKnL, karton 33 (47), Praes. 67, No. 485, K. k. Statthaltereipräsidium in Böhmen am 12. Jänner 1916 – Runderlass.

²⁵⁰⁷ SOKA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 16, kniha 16, Protokol městské rady 7/3 1913 – 31/12 1916, protokol ze dne 31. ledna 1916, bod 9.

²⁵⁰⁸ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 10. února 1916, čl. 130, čís. poř. 2, s. 64.

²⁵⁰⁹ Tamtéž.

vojenské jednotce.²⁵¹⁰ Šubrtovo tvrzení, že vše bylo schváleno už v srpnu 1915, bylo rozhodně přinejmenším zavádějící... Mělo snad zbavit hlasující ostychu. Ostatně to byli téměř výhradně mladočeši, státoprávníci a realisté... O účelu tohoto kroku není pochyb: Starosta Šubrt při této příležitosti přítomného okresního hejtmana Weselého jménem celého zastupitelstva i všech obyvatel ubezpečil „o nezměrné úctě, loyaltitě a lásce, jakou chová naše město k Jeho Veličenstvu[,] nejmilostivějšímu císaři a králi, přeje jeho [!] Veličenstvu, aby Bůh zachoval Jej ještě dlouhá léta při úplném zdraví a svěžosti, [!] aby se dočkal co nejdříve vítězného míru k radosti všech oddaných národů rakouských.“²⁵¹¹ To mu mělo být okresním hejtmanem tlumočeno. Provolala se i třikrát sláva. „Pan okresní hejtman prohlásil, že uznává úplnou loyaltitu města Dvora Králové n. L., slíbiv, že panem starostou učiněný loyální projev na patřičném místě milerád přednese.“²⁵¹² Víme již, jak schopný byl okresní hejtman Weselý při péči o místní aprovizaci. Snad i proto bylo jeho přání vyslyšeno tak rychle. Utilitárnost uvádí i poválečná městská pamětní kniha: „*Toto pojmenování se stalo, aby obec v těžkých dobách dostala dostatečné podpory se [!] strany vlády. Proto chtěla projevit loyaltitu vůči vládě. Tyto návrhy byly jednohlasně přijaty, ale vyvěšení tabulí o změně ulic se nestalo.*“²⁵¹³ Tedy spíše formální krok, vizuální dojem z města nezměnil.

Že nebylo toto přejmenování přesto bráno na lehkou váhu, je zjevné z toho, že bylo hned na první řádné schůzi obecního zastupitelstva po vzniku Československa v prosinci 1918 výslovně zrušeno a byl obnoven předchozí stav.²⁵¹⁴ Posléze byl ovšem upraven, jak se objevily ještě symboličtější názvy pro nový stát, například hlavní náměstí bylo přejmenováno ze Zábोजना na Masarykovo, Hankova třída na Revoluční (s odvolávkou na tamní střet dělnictva s vojskem r. 1908), dlouhá ulice k nádraží byla nazvána ulicí 28. října.²⁵¹⁵ Paradoxně nejcelistvější přehled

²⁵¹⁰ DULÍČEK, Lukáš. *Východočeši pod císařským praporem: C. a k. pěší pluk č. 18 v I. světové válce*. 1. vydání. [Praha]: Československá obec legionářská, 2015. 235 stran. ISBN 978-80-87919-09-5, s. 30: „*Doplňovací okres IR [tj. Infanterieregiment = pěší pluk] 18 byl tvořen politickými okresy Hradec Králové, Dvůr Králové nad Labem, Rychnov nad Kněžnou, Nové Město nad Metují, Broumov a Náchod.*“

²⁵¹¹ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věn. města Dvora Králové n. L., konané dne 10. února 1916, čl. 130, čís. poř. 2, s. 64.

²⁵¹² Tamtéž, s. 65.

²⁵¹³ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 167.

²⁵¹⁴ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 57, Protokoly obecního zastupitelstva 1914–1919, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva král. věnn. města Dvora Králové n. L., konané dne 17. prosince 1918, čl. 377, bod 8, s. 241

²⁵¹⁵ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 145, 205, 278.

„prvorepublikových“ místopisných jmen zachycuje seznam míst, jež bylo třeba přejmenovat během nacistické okupace. Vadilo náměstí Republiky, ulice 28. října, ulice Wilsonova, Benešovo nábřeží a Revoluční, Zborovská i Švecova.²⁵¹⁶

Dodejme, že se nejednalo o ojedinělý krok: „*Své náměstí, hlavní třídu či alespoň školu Františka Josefa, Karla, Zity, ale i dalších chtělo (muselo?) mít najednou každé město. Kolik z těchto míst se po válce stalo Fochovými, Masarykovými, Wilsonovými!*“²⁵¹⁷

Vznik Československa dále utvrdil český/československý ráz města.

Nejen ulice, také pomníky přešly z monarchie do republiky. Víme již, že cosi symbolizovaly, což na jedné straně usnadnilo (ba přímo umožnilo) jejich vznik, nyní však mohlo být zdrojem komplikací, zvláště v případě osobností habsburské dynastie, což se v německých oblastech českých zemí týkalo hlavně Josefa II.²⁵¹⁸ Jak již víme, ve Dvoře Králové nad Labem na tento trend doplatily panovnické busty a jméno gymnázia, do té doby Františka Josefa.

Velkým tématem v českých zemích byly pomníky legionářů a obětí války, jež najdeme téměř v každé obci, vesnice nevyjímaje.²⁵¹⁹ Válečné pomníky tu ostatně měly už svou bohatou tradici, jež ovšem současně dokládá, že při jejich přijetí nešlo jen o zachycenou historickou událost, ale také o okolnosti vzniku.²⁵²⁰ Československo učinilo válečné pomníky součástí svého obrazu, a to zvláště ty navázané na padlé legionáře, neboť právě ti se stali „*součástí národního příběhu české, respektive československé společnosti, jež chtěla psát po Velké válce vlastní dějiny po svém. V této perspektivě se proměnili ve svého druhu mýtus o národním hrdinství, neboť coby součást zahraniční akce měli v ideálním případě reprezentovat celou společnost.*“²⁵²¹

Přímo před budovou královédvorského gymnázia byl r. 1922 odhalen šestimetrový památník Odboje, zhotovený Jaroslavem Horejcem. Z řady důvodů je označován jako legionářský. Na podstavci ve tvaru sarkofágu zachycuje personifikovaná Vlast zasaženého bojovníka. Podstavec je ozdoben reliéfy oděvem jednoznačně identifikovatelného československého

²⁵¹⁶ *Kronika města Dvora Králové nad Labem 1938–1945*, samostatná část 1939, s. 30, 35, 38–39, 41 (dostupné: <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/kroniky-mesta/historie-mesta-ve-starych-kronikach.html> [13. 3. 2022]).

²⁵¹⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 207. Řada příkladů (včetně Dvora Králové nad Labem) tamtéž, s. 207–208.

²⁵¹⁸ WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints*, s. 140–169.

²⁵¹⁹ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky*, s. 164–174.

²⁵²⁰ Srov. KESSLER, Vojtěch. *Paměť v kameni: druhý život válečných pomníků*. První vydání. Praha: Historický ústav, 2017. 336 stran. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A, Monographia = Opera Instituti Historici Praegae. Series A, Monographia; svazek 80. ISBN 978-80-7286-308-2.

²⁵²¹ RANDÁK, Jan. Hrob neznámého vojína, s. 297.

legionáře v Rusku, Itálii a Francii, čtvrtou postavou je muž s československým praporem.²⁵²² V našem případě (stejně jako na Mařatkově pomníku v Praze) se jedná o neobvyklou přesnost a konkrétnost výstroje, protože jinak „skutečnost, že postavy pomníků [autoři pomníků po válce] neindividualizovali oděvem či detailně zpracovanou uniformou, přispívala k tomu, že jejich výpověď měla všeobecnou, všelidskou platnost.“²⁵²³ Na podstavci je umístěn nápis „Ze svaté oběti – mrtvých hrdinů – z jich krve – život nový – od věků do věků – mocně vzrůstej – národu – svobodnému.“²⁵²⁴ Jednalo se o slova legionářského spisovatele Rudolfa Medka, který se osobně zúčastnil slavnostního odhalení pomníku a pronesl tu řeč.²⁵²⁵

Príznačné je, že právě zde byl prezident Masaryk uvítán během své návštěvy města r. 1926.²⁵²⁶ Symbolický význam památníku byl umocněn r. 1932, když do něj byla u příležitosti 15. výročí bitvy u Zborova při nové slavnosti uložena prst' jak z této bitvy, tak od Terronu, Doss Alta (včetně listů z oliv, na nichž byli oběšeni zajatí legionáři) a od Nových Zámků, tedy ze slavných legionářských bojišť.²⁵²⁷

Jak to bylo s místními legionáři? Mnozí jsou podepsáni v pamětní knize města, a to v efektním výtvarně propracovaném rámečku, zahrnujícím jména slavných bitev i ukřižované rakouské orly...²⁵²⁸ Když přijmeme jejich nejširší možné vymezení (tedy ty narozené zde bez ohledu na příslušnost do obce i příslušnost do obce bez ohledu na místo narození, a to včetně těch, kteří z právního hlediska nesplnili podmínky pro status legionáře), je jich s Dvorem Králové nad Labem spojeno 183, což není rozhodně málo (a měli bychom k nim přiřadit ještě Jana Mikeše, omylem zařazeného pod sousední Lipnici²⁵²⁹). Z nich během války Václav Fajst zemřel na následky zranění (31. (13.) 10. 1917, Poloneje), Josef Vobořil byl Rakušany popraven (6. 6. 1918, Jekaterinoslav), Karel Capicar byl nezvěstný (Orlovka). Dále tu najdeme dva případy sebevraždy (až v roce 1919), jeden smrtelný infarkt, jeden smrtelný zápal plic, jeden smrtelný

²⁵²² *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 37; HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*, s. 136–137; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 229–234.

²⁵²³ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky*, s. 164–174, citace ze s. 164.

²⁵²⁴ HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*, s. 137.

²⁵²⁵ Tamtéž, s. 137; *Královédvorské listy*. *Orgán Československé národní demokracie*, roč. X, č. 38, 23. 9. 1922, s. 1–2; FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 96–98.

²⁵²⁶ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků*, s. 19–20; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 301–308.

²⁵²⁷ FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 97–99; SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 226–227.

²⁵²⁸ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 206–207.

²⁵²⁹ ŠKVARKA, Jan. *Pátrání po osudech bratří Mikešových za I. světové války*, SOČ 2013, zvl. s. 19.

zápal mozkových blan a jedno utonutí (v Singapuru, tedy nikoli při plnění bojového úkolu).²⁵³⁰ Dějiny města za války udávají, že jediným ruským legionářem ze Dvora Králové nad Labem, který se nedočkal svobody, byl Vladislav Kleander, padlý v boji proti bolševikům.²⁵³¹

Každopádně jde o jednotlivce. Přitom když jsme závěrem první kapitoly sledovali demografické poměry po válce, zjistili jsme, že místních padlých vojáků bylo ve skutečnosti 311. Drtivá většina tedy nezemřela v legiích. Jak město připomínalo jejich památku?

„R. 1930 byl postaven na novém hřbitově pomník, na němž je vytesáno 280 jmen padlých vojinů ze Dvora Králové.“²⁵³² Údaj 311 vychází z dnešního stavu, tedy pozdějších doplnění. Nutno však podotknout, že jejich jména s nadpisem „Upomínka 1914–1918 našim padlým vojinům ve světové válce“ byla vytesána do starého pomníku války 1866! Ten byl ovšem odsunut z frekventovaného místa u mostu na hřbitov, později na nový hřbitov a po restaurování byl přesunut téměř na původní místo teprve r. 2009.²⁵³³ Nejen že šlo o finančně nečekaně (nedůstojně?) úspornou variantu, ale i umístění mimo veřejný prostor z hlediska prestiže stopu zesnulých – v porovnání s pompézním legionářským pomníkem – jednoznačně tlumilo.

Jedním ze strůjců ustavení Československa byl nepochybně národní demokrat Alois Rašín. Když se v říjnu 1922 opět stal ministrem financí, jeho deflační politika i další kroky mu ovšem získaly řadu nepřátel napříč politickým spektrem. Ráno 5. ledna 1923 na něj byl spáchán atentát, jehož následkům podlehl 18. února.²⁵³⁴ Víme již, že národní demokracie se ve Dvoře Králové těšila ve volbách 1919 i 1920 velké podpoře (jako zde druhá nejsilnější strana) a že základem vedení města byla dohoda národní demokracie, z níž pocházel i starosta Jan Holub, čs. socialistů a sociálních demokratů, v městské radě bylo též po jednom zástupci agrárníků a německé kandidátky.²⁵³⁵ Snad díky této okolnosti projevilo i nyní vedení města velkou soudržnost. Jak poznamenaly místní národně demokratické noviny v souvislosti se smuteční schůzí 21. února: „*Naše strana ve Dvoře Králové byla snad jediná v československé [!]*

²⁵³⁰ FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 55–61, 81.

²⁵³¹ Vladislav Kleander. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n. L. v době světové války: místní kronika let 1914–1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot, s. 93–94.*

²⁵³² *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 38.

²⁵³³ Srov. <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2723-dvur-kralove-nad-labem/?do=vp-showPage> [11. 3. 2022]; MARTINEK, Karel. *Zvičina*, s. 259–261.

²⁵³⁴ ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín*, s. 112–131.

²⁵³⁵ SOKA Trutnov, AM DKnL II, inv. č. 58, Protokoly obecního zastupitelstva 1919–1924, Protokol sepsaný o řádné schůzi obec. zastupitelstva města Dvora Králové n. L., konané dne 18. července 1919, s. 1; Královédvorské listy. Organ Československé národní demokracie, roč. XI, č. 25, 21. 6. 1919, s. 3.

*republice, která smuteční schůzi pořádala za součinnosti všech v koalici zastoupených stran a schůze se nade vše očekávání zdařila.*²⁵³⁶ Nesamozřejmé jednohlasné usnesení místní městské rady i zastupitelstva se stalo základem pro vytvoření Rašínova pomníku, který byl za účasti jeho dětí (Lidky a Mirka) slavnostně odhalen 19. října 1924 na dolním předměstí, kde obohatil park na Riegrově náměstí. Byl to nepřehlédnutelný osmitunový balvan s pamětní deskou včetně Rašínova reliéfu.²⁵³⁷

Souběžně byla chystána i další veřejná připomínka československé politické osobnosti. Svým způsobem se jednalo o protiklad politických hodnot. V České Podharti byl totiž rovněž r. 1924 odhalen pomník T. G. Masaryka, vytvořený podle návrhu Josefa Pekárka.²⁵³⁸ To by samo o sobě nebylo nic neobvyklého, takových pomníků vznikla za první republiky celá řada, i když obvykle později.²⁵³⁹ Byla v tom jistá ironie – během rukopisného sporu v 80. letech 19. století zde Masaryk nebyl oblíben, ale už během své návštěvy ve městě v lednu 1906 (u příležitosti přednášky o aktuálních otázkách), kterou vyjednala jeho bývalá univerzitní posluchačka a předsedkyně místního ženského odboru Sokola Marie Balejová, se hrany zahladily a v revolučních časech byl již „standardně“ opěvován.²⁵⁴⁰ V létě 1923 se obyvatelé zdejšího předměstí Česká Podhart' usnesli vybudovat prezidentu pomník jako projev vděčnosti. Pomník navrhl Josef Pekárek, Masarykovu bustu vytvořil sochař Václav Wagner (prasynovec místního rodáka a tvůrce rukopisných památek).²⁵⁴¹ Vpředu na podstavci byl nápisem vzdán hold Masarykovi jako osvoboditeli vlasti, vzadu byl umístěn text „*Všem místním obětem války 1914–1918*“.²⁵⁴² Jeho odhalení 22. 6. 1924 se stalo národní slavností za účasti legionářů, místních válečných sirotků, členů spolků, úředníků i široké veřejnosti.²⁵⁴³ O prezidentově návštěvě města r. 1926 byla již řeč.

K prezidentově stopě ve veřejném prostoru dodejme, že hned druhého dne po Masarykově smrti, tedy 15. září 1937, schválilo královédvorské městské zastupitelstvo návrh postavit

²⁵³⁶ Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. VII, č. 8, 24. 2. 1923, s. 2.

²⁵³⁷ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 240–251.

²⁵³⁸ *Místopis soudního okresu královédvorského*, s. 37–38

²⁵³⁹ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky*, s. 191–204.

²⁵⁴⁰ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků*, s. 18–19.

²⁵⁴¹ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků*, s. 21–22; HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*, s. 135–136.

²⁵⁴² HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*, s. 136.

²⁵⁴³ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 238–239; Královédvorské listy. Orgán Československé národní demokracie, roč. XII, č. 26, 28. 6. 1924, s. 2.

zesnulému pomník, který by byl odhalen k 20. výročí republiky 28. října 1938. Přes řadu komplikací byl pak v květnu 1938 skutečně položen základní kámen k tomuto pomníku na Hankově náměstí a (podle návrhu mezitím zesnulého prof. Drahoňovského) vznikla Masarykova bronzová socha, byla dopravena do města, ale k jejímu odhalení vlivem mnichovských událostí už nedošlo a za války byla nacisty zničena. Poválečné úvahy o jejím obnovení nebyly naplněny.²⁵⁴⁴

K meziválečným pomníkům ve městě lze zmínit ještě památník místního spisovatele Antonína Schulze, odhalený r. 1928. Ač „císařský“ soudce překypující loajalitou k Rakousku, vznik Československa uvítal, takže nebyl vnímán jako politicky kontroverzní. R. 1922 zemřel. Vzhledem k jeho nesporným zásluhám o město (uspořádání archivu, spisovatelství, založení parku...) mu místní okrašlovací spolek s podporou města zřídil památník – balvan s vytesaným nápisem. Ač apolitický, paradoxně právě na něj dopadlo jako na první ze sledovaných pomníků násilí, a to r. 1931: „*Hoši ze čtvrté třídy, zřejmě uličníci, kladivem urazili některá písmena z desky. Pachatelé byli zjištěni dva. Proto okrašlovací spolek rozhodl se pořídit deskou novou s reliéfem hlavy spisovatele Schulze.*“²⁵⁴⁵

Pokud jde o náboženský obraz města, přibyly v něm dva kostely: Nejprve byl r. 1923 postaven českobratrský sbor, do jisté míry „ukrytý“ v zahradě vedle gymnázia,²⁵⁴⁶ v l. 1924–1925 byl vybudován Husův sbor církve československé přímo na frekventované ulici naproti obecní a měšťanské škole chlapecké.²⁵⁴⁷

Veřejný prostor ve městě byl za první republiky zcela jednoznačně podřízen české/československé myšlence. A tak můžeme vnímat i trasu velkolepých oslav 10. výročí vzniku republiky. Slavnostní průvod 27. října večer začal u dolního labského mostu, za pokládání věnců postupně prošel k Rašínovu pomníku, památníku Odboje, Revoluční ulicí,

²⁵⁴⁴ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků*, s. 27–36; JAKOUBEK, Jaroslav. *Kronika města Dvora Králové nad Labem za léta 1938–1945*, s. 4–6, 20. (dostupné: <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/kroniky-mesta/historie-mesta-ve-starych-kronikach.html> [12. 3.2022])

²⁵⁴⁵ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 73.

²⁵⁴⁶ <https://dvur-kralove.evangnet.cz/historie.html> [14. 3. 2022].

²⁵⁴⁷ SOKA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 235–237, 309–312.

Masarykovým náměstím, ulicemi Havlíčkovou, Eliščinou a Nerudovou do České Podharti k Masarykově pomníku a poté se vrátil k památníku Odboje.²⁵⁴⁸

Okupace a druhá světová válka zasáhly kromě jiného také do námi sledovaného vlasteneckého rázu města. Nikoli náhodou právě u památníku Odboje (a základního kamene Masarykova pomníku) proběhla 28. října 1918 tichá demonstrace.

Zastavme se nejprve u ulic a náměstí. Již v dubnu 1939 velitel místní německé ochranné policie „*projevil přání, aby některé naše náměstí a ulice, jak kupř. náměstí republik[!], ulice 28. října a Revoluční, byly pojmenovány jinak.*“²⁵⁴⁹ Zatím se jednalo skutečně o přání, a to s jistým respektem k dosavadním tradicím. Návrh místních německých občanů na schůzi obecního zastupitelstva z 11. května 1939 zahrnoval následující změny:

„*[přejmenovat] náměstí Masarykovo na náměstí Adolfa Hitlera,*

- náměstí Hankova na náměstí Masarykovo,

- náměstí republiky [!] na náměstí Hankovo,

- ulice 28. října na ulici Heřmana Göringa,

- ulice Wilsonova na ulici Göbelsovu,

- Benešovo nábřeží na nábřeží Konráda Henleina.“²⁵⁵⁰

Pozoruhodné je, že Masarykovo jméno je nežádoucí v názvu hlavního náměstí, ale tolerovatelné pro menší náměstí (ostatně s památníkem Odboje). Rovněž český obrozenec Hanka nevadil.

Co nato místní česká politika? „*Radniční klub Národního Souručení předložil obecnímu zastupitelstvu návrh poněkud pozměněný, doporučující přejmenování:*

- náměstí Masarykovo na náměstí Adolfa Hitlera,

- náměstí Hankova na náměstí Masarykovo,

- náměstí republiky [!] na náměstí Hankovo,

- nábřeží Benešovo na nábřeží Labské,

- ulici Revoluční na ulici Kramářovu,

- ulici Legionářskou na ulici Beethovenovu,

- ulici 28. října a Wilnosovu [!] na ulici nádražní [!].“²⁵⁵¹

²⁵⁴⁸ SOkA Trutnov, f. AM DKnL II, inv. č. 2, kniha 2, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L. II, 1927–1936, s. 81–82.

²⁵⁴⁹ *Kronika města Dvora Králové nad Labem 1938–1945*, samostatná část 1939, s. 30.

²⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 38.

²⁵⁵¹ Tamtéž, s. 39.

Druhý návrh byl českou většinou také přijat, podléhal ovšem schválení úřadu říšského protektora.²⁵⁵² Teprve v květnu 1940 (!) bylo městu sděleno, že podle pokynu Adolfa Hitlera po něm ani jiných představitelích strany nemají být pojmenována náměstí, ulice a veřejná prostranství.²⁵⁵³ Městská rada 20. května 1940 vzala na vědomí, že „*Říšský protektor udělil souhlas k přejmenování ulice ‚28. října‘ a ulice Wilsonovy na ulici Nádražní, ulice Legionářské na ulici Beethovenovu, Benešovo nábřeží na Nábřeží Labské, neschválil však přejmenování náměstí Masarykova na náměstí Adolfa Hitlera, čímž odpadlo přejmenování Hankova náměstí na náměstí Masarykovo.*“²⁵⁵⁴ Revoluční ulice však nemohla být pojmenována po dr. Kramářovi. Proto 31. května 1940 obecní zastupitelstvo schválilo přejmenovat náměstí Republiky na Tržní náměstí a ulici Revoluční na Hradeckou.²⁵⁵⁵ V červnu 1940 po zamítnutí nového jména pro Švecovu ulici na Nebíčku bylo zvoleno jméno Eliščina.²⁵⁵⁶

Na zasedání městského zastupitelstva 8. srpna 1940 propukla nová vlna změn: „*Projednáno dále přejmenování náměstí a ulic. Referent, radní František Tikal, předložil pilný návrh, aby vzhledem k příkazu, podle kterého musí býti z veřejnosti odstraněno vše, co upomíná na T. G. Masaryka, bylo přejmenováno. Masarykovo náměstí na původní náměstí Zábojovo, a aby při této příležitosti byly také přejmenovány: ulice Habrmanova na ulici Na Lužánkách, ulice Kotkova na původní ulici Trojanovu, Štefánikovo nábřeží na Labské nábřeží I. (bývalé Benešovo nábřeží a nyní Labské nábřeží označeno jako Labské nábřeží II. – na pravém břehu Labe), a aby konečně byly [!] zrušena pojmenování: Denisovo náměstí a Rašínovo náměstí a příslušná popisná čísla zařazena jednak do ulice Heydukovy a Nádražní (z náměstí Denisova), jednak do ulice Riegrovy (z náměstí Rašínova).*“²⁵⁵⁷ Tak to bylo jednomyslně schváleno.²⁵⁵⁸

V červenci 1940 byly odstraněny jak památník Odboje, tak podhartský pomník prvního prezidenta. Později byl příznačně na místě památníku Odboje vztyčen německý vítězný sloup s V a německým nápisem „Německo vítězí za Evropu“. Památník Odboje i Masarykův pomník

²⁵⁵² Tamtéž, s. 39.

²⁵⁵³ *Kronika města Dvora Králové nad Labem 1938–1945*, samostatná část 1940, s. 50 (dostupné: <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/kroniky-mesta/historie-mesta-ve-starych-kronikach.html> [12. 3. 2022]).

²⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 51.

²⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 52.

²⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 53–54.

²⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 59.

²⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 59.

v Podharti se na svá místa vrátily r. 1945. První z nich na něm už setrval, zatímco druhý prožil další odstraňování vracení ještě dvakrát. Znovu byl totiž odstraněn r. 1953 a na základě rozhodnutí z dubna 1968 v říjnu téhož roku (tedy již po sovětské invazi) obnoven, ale jen na čtyři roky. Po odstranění r. 1972 se na své místo vrátil r. 1990. Pozoruhodné je, že busta byla vždy „jen“ uschována a unikla zničení (i když podstavec takové štěstí neměl).²⁵⁵⁹

Mezitím, za druhé světové války, místní židovská obec zanikla a zdejší židé, pokud neuprchli, museli nastoupit do transportu do Terezína (nejvíce 17. prosince 1942 – 92 místních obyvatel). Válku přežili jen jednotlivci (z koncentračního tábora se vrátilo 6 židů a 14 osob ze smíšených manželství). Seznam obětí holocaustu tu zahrnuje 113 jmen. Židovský majetek byl arizován. Královédvorská židovská obec po druhé světové válce svou činnost již neobnovila, dopad holocaustu byl drtivý. K židovství se tu pak hlásili jen jednotlivci. Symboly židovského duchovního života nebyly již využívány. Židovský hřbitov byl zničen r. 1960, synagoga byla stržena r. 1965.²⁵⁶⁰

V divokém odsunu r. 1945 a organizovaném odsunu r. 1946 ovšem také opustila město naprostá většina Němců. Jejich zbytku udělil r. 1953 zákon kolektivně československé státní občanství.²⁵⁶¹ „*Přijetí občanských průkazů a osvědčení o československém státním občanství všemi příslušníky německé národnosti na Královédvorsku znamenal konec existence německé menšiny v tomto regionu.*“²⁵⁶² Politický vývoj po druhé světové válce město i jeho společnost dále dramaticky proměňoval.

Oproti tomu většina popisovaných pomníků z dob starého mocnářství i první republiky ve Dvoře Králové nad Labem přečkala až do našich časů a stále nám tlumočí národní cítění, politické ideály nebo pietní vzpomínku na oběti válek, jež jim v minulém nebo předminulém století vdechli jejich tvůrci. I proto jsme si pro završení našeho hledání identity a loajality zkoumané epochy zvolili právě je.

²⁵⁵⁹ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků*, s. 15–17, 23–26; FILIP, Jiří. *Legionáři*, s. 98–100.

²⁵⁶⁰ VITNER, David. *Židé*, s. 33–35; KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*, s. 66–74, 78–91, 110–115; WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden*, s. 50–58.

²⁵⁶¹ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem*, s. 41, 44–47.

²⁵⁶² Tamtéž, s. 47.

6. Závěr – Dvůr Králové nad Labem jako svědek přelomového času

V úvodu jsme se ptali, „jak se tedy změnil vnitřní svět obyvatel Dvora Králové nad Labem během první světové války a krátce po ní? V čem žili jinak, ke komu se hlásili, jak se změnil jeho hodnoty a jak je prezentovali ve veřejném prostoru?“

Nyní lze již dát odpověď.

Dvůr Králové nad Labem byl před první světovou válkou dynamicky se rozvíjejícím městem s výraznou českou většinou, která kontrolovala veřejný prostor činností vlasteneckých spolků i názvy veřejných prostranství a ulic, ačkoli místní německá menšina měla též své spolky a zahrnovala rovněž majetné židovské podnikatele (mj. významné sponzory místního Německého domu a německé školy, kteří – podobně jako v Praze – byli jakožto cenní spojenci bez antisemitismu začleněni do místní německé komunity). Komunální volby v lednu 1914 ovládly tři strany – ve třetím sboru dominovali pokrokáři, ve druhém realisté a v prvním mladočeši (ačkoli starostou byl jako „neutrál“ zvolen staroček Hynek Šubrt), které společně řídily město. I když předvolební boj mezi nimi byl tehdy příkrý, jejich válečné sloučení v jednu stranu doložilo později jejich vpravdě „státoprávně demokratické“ souznění.

Město kladlo na školství výjimečný důraz jako na zdroj národního uvědomění a rozkvětu – založilo obecní gymnázium i obchodní školu, oběma vybudovalo velkorysé budovy, další postavilo pro jednu z místních obecních škol, zdejší vlastenci podporovali trojici českých menšinových škol v okolí. Přitom ovšem rozhodně nelze mluvit o protirakouském ladění tohoto úsilí. Obec spojila založení českého gymnázia s oslavami výročí 40 let nástupu císaře Františka Josefa na trůn, „vyzdobila“ tímto motivem jeho budovu a dosáhla i pojmenování ústavu jeho jménem. Snad i díky tomu bylo tak brzy postátněno. 60 let od nástupu císaře na trůn mělo připomínat zřízení městské dvouleté obchodní školy, jež skutečně byla (nedůsledně) označována jako jubilejní, a nové budovy obecné a měšťanské školy chlapecké, o jejímž pojmenování jubilejním označením a císařským jménem se jednalo dokonce ještě roku 1918! Nutno však doplnit, že zemská školní rada tehdy připomněla analogickou žádost obce z r. 1914 a dožadovala se vyjádření, zda stále platí. I tak obec svůj zájem ještě v červnu 1918 potvrdila, ačkoli sám dotaz na aktuálnost, dlouhý mezitím uplynulý čas, zažití jiného označení školy a změna panovníka jistou možností k nějakému úniku nabízela. Přesto k němu nedošlo, ačkoli v létě 1918 už bylo vedení města značně nezávislé na chvále úřadů. Snad tuto myšlenku nepovažovalo za kontroverzní? Kdyby se přejmenování r. 1918 opravdu uskutečnilo, po válce by to jistě nebylo přehlédnuto...

Školství představuje specifické prostředí, vhodné pro náš výzkum – bylo kontrolováno státem, mělo zadání zajistit dlouhodobou politickou socializaci žactva, současně ovšem spadalo do národního prostředí a nevyhnulo se válečnému strádání.

I za války byly školy hlasateli rakouského patriotizmu, nyní nebývale expanzivního, a sehrály velkou roli při organizaci akcí ve prospěch války – od patriotických oslav po válečné sbírky. A loajální dikce školních kronik se až do posledních okamžiků monarchie nemění. Přitom drastický ráz války doléhal i do života učitelů – stát jim nedokázal zajistit ani důstojné množství potravin, ani osobní bezpečí před nasazením na frontě, a často ani respekt, zvláště u českých učitelů v armádě. A tak se vzdor oficiální dynastické loajalitě rodí loajalita nová, do té doby spíše skrytá.

Spatřujeme-li budoucnost národa ve vzdělání, byla léta první světové války i daleko od fronty tragická. Vyhladovělé děti, vyrůstající bez otců a často ve frontách na obtížně dostupné základní potraviny, měly na školu nepochybně méně času a sil. Přitom škola sama degradovala – nedostávalo se kvalifikovaných učitelů, papíru ani topiva. Povolávání pedagogů do různých komisí ještě více limitovalo beztak prořídle učitelské sbory v jejich úsilí. Výpadky výuky kvůli chybějícímu uhlí trvaly i několik měsíců (jednou i čtyři měsíce v kuse). Ještě hůře dopadly střední školy: narukovat museli nejen někteří jejich učitelé, ale též většina nejstarších studentů, kterým bylo školní vzdělání zkráceno – někdy i více než o rok. Někteří se z fronty už nevrátili. Mobilizace učitelů poskytla ženám větší příležitost učit – ale jak dokázal vleklý spor o vedení místní dívčí školy, představa ženy-ředitelky byla pro mnohé stále obtížně stravitelná, neměla by prý přiměřenou autoritu, nadto muži měli vlivem péče o rodinu mnohem větší zodpovědnost a potřebu příjmu. Alespoň v tom posledním mohlo v novém státě společnost posunout dále zrušení zákazu bránícího učitelkám uzavírat sňatek.

Nápory cenzury, rakouské propagandy a ekonomické problémy zasáhly prostředí regionálního tisku. Epizodní *Královédvorské válečné zprávy* Františka Simona uveřejnily jako jediné české noviny 23. září 1914 legendární manifest velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, poté byly úředně zastaveny. V květnu 1915 vzdal svůj boj s cenzurou pokrokář Antonín Rautenkranz, proto přestal vydávat *Královédvorské pokrokové noviny*, odešel do Vídně a stal se redaktorem a poté dokonce šéfredaktorem *Vídeňského deníku*. I když o jeho protirakouském cítění i žurnalistických kontaktech nelze pochybovat, jeho vzpomínky dokládají mnohotvárnost odbojové akce. Ač někdy označován za hlavu vídeňské pobočky Maffie, sám se k ní neřadil a proti poválečnému zveličování Maffie veřejně vystoupil.

Nejcennější jsou však pro nás mladočeské *Královédvorské listy* (redaktor J. A. Moravec). Sice také trpěly cenzurou, ale dokázaly nepřízeň doby zvládnout změnou na čtrnáctideník

a vycházely celou válku i po ní. Právě zde byly uveřejňovány protimasarykovské články, groteskně stejné ve všech novinách, přesto prezentované jako samostatné stanovisko redakce... Ale současně se tu díky uvolnění cenzury od r. 1917 zrcadlí přerod od prorakouského aktivismu k plamennému českému vlastenectví, jež pracuje se samostatným státem dávno před převratem. Řada velkolepých válečných dynastických oslav, zvláště spjatých s narozeninami císaře Františka Josefa, nese samozřejmě stopu očekávaného, snad až vyžadovaného počínání. Ovšem i zde mezi Čechy nalezneme dobrovolně „militantnější“ formulace i nikterak úřady nekritizované „neválečnické“ gratulace, pisatelé si zjevně mohli alespoň v tom vybrat. Jinak ovšem není nejmenšího sporu o státním organizování dynastických veřejných oslav, naléhání na upisování válečných půjček obcí pod pohružkou rozpuštění obecních orgánů, státem organizované kampaně na podporu válečných půjček nebo válečné sbírky všeho druhu. To také bývá poválečným vysvětlením jejich uskutečňování a úspěchů.

Přítom úřední hlášení okresního hejtmanství většinu války podstatné problémy nezachycují. Okresní hejtman naopak navrhl řadu místních činovníků k vyznamenání či pochvale. A když v srpnu 1914 čistě česká městská rada (nadto politicky pokrokáři, realisté, mladočeši a staročech) v městě z devíti desetin českém naléhavě žádala o (rakouskou) vojenskou asistenci proti vlastním obyvatelům, protože se obávala sociálních bouří za nezaměstnanosti z výpadku výroby, jimž by rozhodně nemohli čelit městští strážníci, nadto prořídli rukováním do armády, jistě v rakouské armádě nespátrovala nepřítele, ba ani nevídaného návštěvníka... Podobně radní za („Masarykovy“!) realisty a současně vlivný český továrník Josef Sochor v květnu 1915 energicky protestoval proti osočení Čechů z nedostatečné loajality, za což byl německý nactiutrhač četnictvem kritizován a vyšetřován! A když červenci 1915 na správce mateřské školy v Dolním Nemojově Jana Rejla během jeho jízdy na kole do Dvora Králové nad Labem tři němečtí chlapečci křičeli „Češi, Češi“ a zvedali ruce jako při vzdávání se, tento vlastenecký pedagog věc nahlásil jako znevažování českých vojáků, věrně bojujících za císaře... Tři příklady dobrovolně projevené důvěry a přinejmenším ve druhém a třetím případě i loajality k rakousko-uherskému státu, ba dvě pohoršení, že by snad mohla být zpochybnována, kontrastují s poválečným protirakouským narativem.

Přítom reakce veřejnosti po oznámení přeložení dosavadního okresního hejtmana Alfreda Weselého z funkce místního okresního hejtmana na pražské místodržitelství v září 1917 rozhodně nedokládá, že by rakouští úředníci byli českou společností v září 1917 už automaticky vnímáni lhostejně či nepřátelsky, dokonce místní delegace měst, obcí, okresu a továrníků v čele s poslancem říšské rady Kotlantem žádala na audienci o místodržitele Coudenhova o zachování Weselého v jeho dosavadní funkci, ale nebyli vyslyšeni, neboť veřejný zájem ho prý potřebuje

na místodržitelství. I poválečné zmínky o něm vyznívají převážně uznale, přitom povýšení na místodržitelství dokládá důvěru, jíž se těšil i u svých nadřízených. Spojit respekt u místodržitelství i české veřejnosti zjevně bylo možné i v době nejruznějších válečných zákazů, jež musel energicky prosazovat.

Teprve válečná bída, strach o blízké v armádě, protičeské výpady z vládních i armádních kruhů a zprávy o zahraniční akci, pošetile šířené samotnou neobratnou rakouskou propagandou, zafungovaly jako „mentální katalyzátor“ a vyvolaly hnutí usilující o samostatný stát, které přitom dříve jako výrazná síla vůbec neexistovalo. R. 1917 vyznívá i ve Dvoře Králové nad Labem jako rok obratu, když v září představení Fidlovačky vyvolalo národní demonstraci (opakované nadšené zpívání hymny přímo v přeplněném divadle) a starosta Holub okázale vyzval při osobním setkání Karla Kramáře k další obhajobě zájmů českého národa, což uveřejnily i místní noviny. V říjnu 1917 místní obecní zastupitelstvo odhlasovalo výzvu k podpoře vzniku svobodného českého státu (samozřejmě v podobě adekvátně mlhavé), v lednu 1918 pak schválilo tříkrálovou deklaraci, v dubnu 1918 národní přísahu. Události se ovšem neomezovaly na národní elity města. 22. ledna 1918 se starosta Jan Holub postavil do čela delegace stávkujících dělníků, požadující mír, právo na sebeurčení a zlepšení platů a aprovizace. I ve Dvoře Králové nad Labem se tedy projevuje „socializace nacionalismu“ i „nacionalizace socialismu“, prolnutí emancipace nacionální i sociální. V případě prvomájových oslav r. 1918 dokonce v míře jinde neobvyklé, když byl starosta města, státoprávní demokrat Jan Holub, zvolen čestným předsedou velké schůze v Hankově domě. Udržel si kontrolu i nad událostmi 14. října 1918.

Samotný 28. říjen nepropukl ve Dvoře Králové nad Labem v převrat hned po dopoledních zprávách o uzavření příměří. Ty sice způsobily radostné shluky lidí na ulicích a náměstí, ale zůstalo u částečně skeptického debatování. Teprve po šesti hodinách, tedy po 4. hodině odpolední, bylo váhání utnuto, když byly potvrzeny zprávy o převzetí moci Národním výborem v československém státu. Až poté propukla revoluce, slovanské a všeslovanské prapory, večer došlo i na ohňostroje a teprve pak i na odstraňování rakouských znaků z budov státních úřadů, notářství a trafik. Přesto zlomem v životě Dvora Králové nad Labem bylo teprve oficiální telegrafické oznámení o vzniku státu (text obsahoval první československý zákon), jež obdržel starosta Jan Holub kolem jedenácté večer. Až to u místní veřejnosti rozhodlo. Radostné shromáždění, vyhlášení Československa redaktorem Královédvorských listů Moravcem na náměstí u Zábojova pomníku, po půlnoci si shromáždění vyžádalo vyzvánění všemi zvony, jež vyhnalo do ulic i již spící. Jedním slovem vyjádřeno: Dříve než Dvůr Králové nad Labem vstoupil do nového státu NADŠENĚ, do něj vstupoval OPATRNĚ...

Během převratových dnů se okresní Národní výbor v čele se starostou Holubem prosadil proti okresnímu hejtmanu Ruthovi, jehož přeložení skutečně dosáhl. Přesto Národní výbor, okresní hejtmanství i místní noviny svorně usilovaly o zachování pořádku a prevenci bolševické revoluce.

Do Československa vstoupily místní české školy s okázalým nadšením, které ovšem nesdílela zdejší škola německá. Osudy prozatímního ředitele „Obecné a měšťanské školy chlapecké“ Františka Daška, který ještě v létě 1918 agitoval za rakouskou válečnou půjčku a i v Československu zůstal ve své funkci a pak byl povýšen na školního inspektora, současně dokládají, že přechod to byl – vzdor republikánským proklamacím – vlastně poklidný. Konfrontační pohled na česko-německé a v jiném smyslu rakousko-československé rozpory ve školství není podle našeho názoru vhodným popisem tohoto vývoje.

Československo poskytlo svým občanům demokratické všeobecné volební právo pro muže a ženy, jejichž pozice se jinak ve společnosti příliš nezměnila. To samozřejmě překreslilo politickou mapu města. V trojici voleb let 1919–1920 (obecní, do poslanecké sněmovny a do senátu) zvítězili českoslovenští socialisté (31–35 %), ale druhá byla národní demokracie (23–30 %), zatímco celostátně triumfující sociální demokraté až třetí (19–21 %). Podobně se celostátním poměrům vymykaly výsledky sčítání lidu r. 1921. Pouhých 35 % katolíků mezi zdejším obyvatelstvem představuje pokles jejich podílu téměř o dvě třetiny předválečného stavu, zatímco celostátně to byla pětina. Naopak 31,1 % členů Československé církve byl šestinásobek jejich celostátního průměru (který pracuje jen s Čechy; kdybychom zjišťovali podíl členů této církve i ve městě jen mezi Čechy, činil by 34,4 %, blížil by se tedy sedminásobku). I bezvěrci tu mají více než třikrát větší podíl, než by odpovídalo celostátnímu průměru, silnější jsou i místní evangelíci. Podobně velkolepost památníku Odboje (1922), dokonce i v poměrech českých zemí časný Masarykův pomník (1924) i pomník Rašínův (1924), postavený navzdory síle místních socialistických stran, dokládají zachování výrazné české vlastenecké tradice, jíž se město vyznačovalo už před Velkou válkou. Z tohoto hlediska ani tyto velké projekty neznamenají dramatickou změnu nálad v české veřejnosti. Zjevně tu přetrvala tradice výrazně národně vyprofilovaného politického citění voličů, jež jsme zde, na jazykové hranici, pozorovali už před válkou.

Národní demokrat Jan Holub, válečný starosta, dokázal udržet svůj úřad až do r. 1924, ačkoli jeho strana skončila v komunálních volbách r. 1919 až druhá a nadpoloviční většinu měly socialistické strany. Vlastně nečekaný úspěch, plod umného propojení národních a sociálních ohledů v činnosti dosavadních obecních elit. Rovněž státní úředníci a učitelé rozvíjeli své kariéry, aniž by jejich lojalistické chování za války způsobilo více než maximálně přeložení

jinam, jež koneckonců patřilo k jejich profesi už před válkou. Ani v personální oblasti tedy nebyl vývoj přerován.

A čteme-li si popis oslav starého a nového režimu, rádi věříme, že v Čechách byli novými pohlceni více, což ale sotva platí o Němcích a dalších národnostech. Přitom republikánská podoba oslav se té císařské podezřele podobala...

Nejen pro školství, jež je svým přesahem desítky let do dalšího života svých odchovanců proslulé, lze tedy zmínit legendární postřeh Ferdinanda Peroutky: „*Slavnostními řečníky zdůrazňovaná okolnost, že jsme dětmi Žižkovými, je čímsi naprosto bezvýznamným proti závažné a senzační okolnosti, že jsme dětmi spořádaných občanů z dob vlády Františka Josefa.*“²⁵⁶³

Anglosaská škola snad někdy nedoceňuje česká specifika, ale při promyšlení toho, co prožil Dvůr Králové nad Labem před Velkou válkou, v jejím průběhu i po ní, bych chtěl zmínit dvě její myšlenky. Při popisu válečného náporu na Rakousko-Uhersko John Deak upozorňuje: „*To byl sotva slabý, zchátralý stát. Spíše, stát vybudovaný Josefem II. a Marií Terezií byl schopen odolávat válce na třech frontách po čtyři roky, získat přes 8 milionu vojáků pod svou vlajku, zatímco trpěl ohromnými ztrátami, hladem a nedostatkem.*“²⁵⁶⁴ A stále ve veřejném povědomí přežívající prvorepublikové pojetí Rakouska jako žaláře národů lze u vědomí jedinečného rozvoje města Dvora Králové nad Labem, které se za jeden lidský věk stalo moderním industriálním centrem se zdvojnásobenou populací a velkorysou obecní i spolkovou veřejnou aktivitou, asi nejpříhodněji zhodnotit aforistickým shrnutím, že Rakousko „*nebylo ani tak ‚žalář národů‘ jako jejich školka*“.²⁵⁶⁵

V úvodu jsem slíbil právě na tomto místě přiblížit osudy královédvorské rodiny Mikešových, protože právě jejich prostřednictvím lze náš příběh uzavřít.²⁵⁶⁶ Odveden byl sám otec rodiny Jan (1865–1950), truhlář, ale působil jen v zázemí. Jeho tři synové frontu opravdu poznali. Josef Mikeš (1892–1961), strojní tiskař, bojoval na italské frontě, kde byl 11. července 1916 zraněn minou na hlavě a noze. Po doléčení strávil zbytek války v zázemí jako instruktor branců, ovšem zranění na noze se už nikdy zcela neuzdravilo. Jeho mladší bratr Jan (1894–1956), strojní zámečník, byl 7. 8. 1916 na italské frontě zajat, vstoupil do legií, 10. 4. 1917 byl zařazen do 39.

²⁵⁶³ PEROUTKA, Ferdinand. *Jací jsme*. 2. vyd. Praha: Fr. Borový, 1934. 209 s., s. 9.

²⁵⁶⁴ DEAK, John. *Forging a multinational state*, s.273.

²⁵⁶⁵ BELLER, Steven. *The Habsburg monarchy*, s. 274.

²⁵⁶⁶ Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem; ŠKVARKA, Jan. *Pátání po osudech bratří Mikešových*.

čs. pěšího pluku a na italské frontě v oblasti Alp bojoval až do konce války, poté ještě na Slovensku r. 1919. Třetí z bratrů byl Karel (1897–1916), který jako voják rakouské armády 29. ledna 1916 padl na italské frontě, u vesnice Dolje na kótě 551 Mrzli Vrch. Doma ve Dvoře Králové nad Labem zůstala po celou válku jen jejich matka Matilda Mikešová (1870–1945) a nejmladší z bratrů Otakar (1899–1973).²⁵⁶⁷ Od ledna do srpna 1916 se Matilda musela vyrovnat s tím, že jeden její syn zemřel, druhý byl zraněn a třetí zajat. Když 8. února 1916 psala Josefovi o smrti jeho bratra Karla, dodala: „*je nam [!] moc smutno[,] ta rana [!] promě [!] je ne [!] nezhojitelna[,] do smrti[,] co budu žit[!][,] na něj nezapomenu[,] och Bože[,] to jsou osudy*“.²⁵⁶⁸ I to je odpověď na otázku, čím žili obyvatelé Dvora Králové nad Labem. A v čem se jejich život změnil navždy...

Na Karla Mikeše rodina jistě vzpomínala, přinejmenším dokud žili ti, kteří s ním měli osobní zážitky, tedy do smrti jeho bratra Otakara r. 1973. A pietním uchováváním rodinného archivu i zpracováním zmíněné práce SOČ, jež zahrnovala metaforickou i doslovnou výpravu po stopách Karlovy smrti a pohřbu, přetrvává také do našich časů. Ve veřejném prostoru je Karel připomínán na místním pomníku obětí války jako jedno z 311 jmen. Jan se mohl cítit být reprezentován památkem Odboje. Takže jediný z trojice bratrů, kdo se z veřejného prostoru vytratil, byl Josef, voják rakousko-uherské armády, který válku přežil. Přitom právě to byl nejčastější osud českého vojáka v první světové válce. Stal se v jistém smyslu stejnou „obětí“ selektivního vzpomínání a zapomínání jako mnoho dobrého, co Královédvoráci za Rakouska zažili a co si z něj přinesli i do Československa.

Tato práce se snažila část tohoto dluhu splatit.

²⁵⁶⁷ ŠKVARKA, Jan. *Pátrání po osudech bratří Mikešových*, s. 13–25.

²⁵⁶⁸ Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem, Matilda Mikešová Josefu Mikešovi 8. 2. 1916.

7. Seznam použitých pramenů a literatury

7.1 Nevydané prameny

Národní archiv, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920.

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof.

Památník národního písemnictví, pobočka Staré Hrady, fond Antonín Rautenkranz.

Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem

Státní okresní archiv Trutnov, fond Archiv města Dvora Králové nad Labem II.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Kupecká škola pokračovací Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Místní školní rada česká.

Státní okresní archiv Trutnov, Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Obecná škola (německá) Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Okresní úřad Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Pokračovací škola průmyslová Dvůr Králové nad Labem

Státní okresní archiv Trutnov, fond Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem

Státní okresní archiv Trutnov, fond Průmyslová škola textilní Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Reálné gymnázium Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Střední škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem.

Státní okresní archiv Trutnov, fond ZŠ 5. května (Obecná škola smíšená pro II. obvod ve Dvoře Králové n. L.).

Státní okresní archiv Trutnov, fond ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.).

7.2 Vydané prameny

XXIII. výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové nad. Lab. za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1917.

XXIV. výroční zpráva c. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1916–17, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1918.

XXV. výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1918–19, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1919.

XXVI. výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1919–20, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1920.

XXVII. výroční zpráva Stát. reál. gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1920–21, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1921.

XXIX. Výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1922–23, Dvůr Králové nad Labem, Trohoř a synové 1923.

XXXV. výroční zpráva Státního reálného gymnasia ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1928–29, Dvůr Králové n. L., nákladem vlastním 1929.

Anenské patenty, in: VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 543 s. ISBN 80-85605-95-3, s. 307–309.

BOCZKOWSKI, Hipolyt, ed. *Černá kniha ruské vlády: sborník původních zpráv a dokladů o carské hrůzovládě a týrání vězňů v Rusku*. V Praze: Nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), [1914]. 169 s. Lidová knihovna; dvojsvazek 75. a 76.

CIKHART, Roman. *Padesát let Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách 1880–1930*. Praha: Zemský ústřední spolek jednot učitelských v Čechách 1932.

Činnost sboru dobrovolných hasičů na počátku války, in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 52–53.

Čtvrtá výroční zpráva o obecném vyšším gymnasiu Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1897–1898, nákl. vlastním, 1898.

DAVID, František, *Moje vzpomínky na převrat*. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 45–48.

Denní list válečný ve Dvoře Králové. Podnik Fr. Simona. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 46–49.

Dny převratu v Holancově biografu. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 56–57.

Drobnosti z válečných let. TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 101–110.

FRÝDECKÝ, František, ed. *Pseudobezruč: válečná epizoda z básníkovy života: 4.IX.1915-25.II.1916*. V Praze: Fr. Frydecký a Jaromír Obrátil, 1935. 36, [III] s.

HAIŠMAN, Jan. *Česká mafie: vzpomínky na odboj doma*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1932. 277 s. Nové cíle; sv. 527.

HAIŠMAN, Jan a FILLA, Emil. *Hlídky české mafie v Holandsku: vzpomínky Emila Filly na válku a odboj*. Praha: Orbis, 1934. 118 s., [II] obr. příl. Stopami dějin. Řada II; [sv. 5].

HAIŠMAN, Jan. Zmínil jsem se několikrát..., *Naše revoluce 1933*, roč. 9, s. 232–233.

Tomáš HALÍK, *Vliv války na gymnasium ve Dvoře Králové n. L.* In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 61–70.

HARNA, Josef, ed. a KUČERA, Martin, ed. *Politické programy českých "pokrokových" stran 1896-1920*. Praha: Historický ústav, 2010. 227 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada B, Editiones; sv. 5. Edice politických programů; sv. 6. ISBN 978-80-7286-174-3.

HERBEN, Jan. *Kniha vzpomínek*. Druhé vydání. V Praze: Družstevní práce, 1936. 2 svazky (685 stran; 22 nečíslovaných stran). Svět. Nová řada; XIII.

HOMOLA, Jaroslav. *Husova škola za války*, in: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl V., V Praze: Pokrok, 1931, s. 343–349.

Chronologický seznam důležitých událostí místních v roce 1914 se vztahem k válečným poměrům, In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1.*, Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 53–61.

JAKOUBEK, Jaroslav. *Kronika města Dvora Králové nad Labem za léta 1938–1945*, s. 4–6, 20. (dostupné: <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/kroniky-mesta/historie-mesta-ve-starych-kronikach.html> [12. 3.2022]).

JANOUSEK, Jaroslav. *Škola za války*, in: Fr. TROHOŘ (ed.), *Dvůr Králové n. L. v době světové války*, TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 54–61.

Jeden z koncertů krátce před převratem. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 55–56.

Jsme svobodni: po 300leté porobě. Díl 1. Praha: Národ, [1918]. 32, 2 s. Levná knih. Národa.

Jubilejní výroční zpráva C. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. za školní rok 1914–15, II. část, Dvůr Králové n. L. 1916.

KAPRAS, Jan. Vývoj našeho matičního školství, I. část, *Národní listy* 9. 12. 1930, roč. 70., č. 337, s. 1.; II. část, *Národní listy* 10. 12. 1930, roč. 70., č. 338, s. 1.

KOZA, František. Spolek pro podporování nemajetných studujících. In: *Sjezdový památník 1890–1923.* Vydal sjezd všech bývalých žáků Gymnasia královédvorského ve dnech 28.–30. září 1923, Dvůr Králové n. L. 1923, s. 31–33.

KENNAN, George. *Hrůzy ruských žalářů.* V Praze: Nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), [1914]. 94 s. Lidová knihovna; sv. 72.

KNAP, Joska. Přebrot. In: *Sjezdový památník 1890–1923.* Vydal sjezd všech bývalých žáků Gymnasia královédvorského ve dnech 28.–30. září 1923, Dvůr Králové n. L. 1923, s. 21.

Kronika města Dvora Králové nad Labem 1938–1945, samostatná část 1939, s. 30, 35, 38–39, 41 (dostupné: <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/kroniky-mesta/historie-mesta-ve-starych-kronikach.html> [13. 3. 2022]).

Kronika města Dvora Králové nad Labem 1938–1945, samostatná část 1940, s. 50 (dostupné: <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/kroniky-mesta/historie-mesta-ve-starych-kronikach.html> [12. 3. 2022]).

KVAPIL, Jaroslav. *O čem vím: sto kapitol o lidech a dějích z mého života. Část druhá, 51.-100. Kapitola,* Praha 1947.

Lazarety ve městě. První ranění ve městě, v Sokolovně a jinde. TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 49–51.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918.* V Praze: Orbis, 1925. 650 s.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Válka a revoluce: články, memoranda, přednášky, rozhovory.* Vydání první. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 2005-2017. 3 svazky. Spisy T.G. Masaryka; svazek 30. ISBN 80-86142-18-3.

Masaryk mezi svými: kniha krásných vzpomínek. Plzeň: Jan Kobes, 1930. 431 s.

MERHOUT, Cyril, ed. *Dokumenty našeho osvobození: Provolání, vyhlášky, sněmovní řeči, projevy presidenta Spojených států amerických, noty ministrů a jiné politické akty, týkající se osudu českého národa za světové války až do prvního poselství presidenta Masaryka.* V Praze: B. Kočí, 1919. 254 s.

Mobilisace. In: *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 34–41.

MORAVEC, Josef. Proč a jak došlo ke zřízení gymnasia. In: *Sjezdový památník 1890–1923.* Vydal sjezd všech bývalých žáků Gymnasia královédvorského ve dnech 28.–30. září 1923, Dvůr Králové n. L. 1923, s. 3–5.

Odjezd prvních do zbraně povolovaných. In: *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 41–43.

Osobní vzpomínka na převrat. in TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 58–65.

OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení presidia pražského místopředsednictví o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918.* I. vydání. Praha: nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 435 stran, 4 nečíslované strany obrazových příloh. Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR.

PALACKÝ, František. O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku. In: PALACKÝ, František a ŠPIČÁK, Josef, ed. *Úvahy a projevy: z české literatury, historie a politiky.* 1. vyd. Praha: Melantrich, 1977. 498, [6] s., [21] s. obr. příl. České myšlení; sv. 6, s. 221–230.

PEKAŘ, Josef. *Z české fronty.* Praha: Český čtenář, 1917 Český čtenář; kniha 36, ročník IX., svazek 4.

PEROUTKA, Ferdinand. *Jací jsme.* 2. vyd. Praha: Fr. Borový, 1934. 209 s.

Příchod prvních uprchlíků. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 72–73.

RADOUŠ, Václav. Dvůr Králové n. L. a česká politika před válkou. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 21–29.

RAŠÍN, Alois a RAŠÍN, Ladislav, ed. *Paměti Dr. Aloise Rašína.* Druhé vydání. Brno: Bonus A, 1994. 229 stran. Memorabilia; 1. ISBN 80-901693-4-1.

RAUTENKRANZ, Antonín. Co jsme věděli o přípravách k odboji. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 7–16.

RAUTENKRANZ, Antonín. Krajinský tisk za války. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 68–72.

RAUTENKRANZ, Antonín. „Vídeňský deník“ za světové války, *Vídeňský deník*, roč. 26, č. 26, 17. 2. 1932, s. 18

RAUTENKRANZ, Antonín. Na obranu. „Vídeňský deník“ za války, *Vídeňský deník*, roč. 26., č. 168, 29. 10. 1932, s. 2; č. 175, 11. 11. 1932, s. 2–3; č. 180, 21. 11. 1932, s. 2; č. 181, 24. 11. 1932, s. 2; č. 182, 26. 11. 1932, s. 2; č. 183, 29. 11. 1932, s. 2; č. 184, 30. 11. 1932, s. 2; č. 185, 1. 12. 1932, s. 2.

RAUTENKRANZ, Antonín. Před světovou válkou. K poměrům politickým a národnostním na Královédvorskú. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 7–21.

ŘÍHA, Zdeněk. České školní knihy za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl II., V Praze: Pokrok, 1930, s. 310–311.

Říšský zákon o školách obecných změněný zákonem ze dne 2. května 1883 s nařízením a informací v příčině provedení ze dne 8. a 12. června 1883: s příslušnými zákony o obecných právech občanů, o postavení školy k církvi a o uspořádání poměrů mezináboženských: doplněn a objasněn rozsudky soudu říšského a správního, dále výnosy zemské školní rady: s obsáhlým abecedním seznamem věcným [s uvedením původní verze z roku 1869]. V Praze: Tisk a sklad Jindř. Mercy-ho, 1883. 100 s. Kapesní vydání zákonů; č. 69.

SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl I., V Praze: Pokrok, 1929, s. 206–212.

SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl II., V Praze: Pokrok, 1930, s. 154–164.

SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois, ed. *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl III., Praha: Pokrok 1930, s. 210–213.

SEDLÁČEK, Hanuš. Škola za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl IV., V Praze: Pokrok, 1931, s. 273–276.

Seznam míst v království Českém: Sestaven na základě úředních dat k rozkazu c.k. místodržitelství. Praha: [C.k. místodržitelství], 1913. 882 s.

Seznam padlých neb na útrapy válečné zemřelých vojínů. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebírat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 80–86.

Slavné dny. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebírat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 39–43.

SÖLLNER, Bedřich. Aprovisace. Aprovisační komise města Dvora Králové n. L., in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 31–36.

SÖLLNER, Bedřich. Národní obrana královédvorská 1918. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 69–77.

SOUKUP, František. *28. říjen 1918: předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa.* V Praze: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), 1928. 2 sv. (570 s., s. 573-1251, [18] l. obr. příl.).

Statistická data z počátku války. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 80–82.

STRÍBRNÝ, Jiří. *TGM a 28. říjen.* Praha: Tempo, 1938. 162, [4] s.

ŠÍMA, Antonín. Invalidní kursy. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 88–90.

ŠÍMA, Antonín. Příspěvek k převratu. in: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 52–53.

ŠÍMA, Antonín. Vzpomínám. In: *Jubilejní almanach. 100 let od založení Veřejné obchodní školy pro jinochy, později Obchodní školy, Obchodní akademie, Vyšší hospodářské školy, Obchodní akademie, Vyšší hospodářské školy, SOU obchodního ve Dvoře Králové nad Labem, Střední škola informatiky a služeb Dvůr Králové nad Labem 2008,* s. 25–27.

ŠIMŮNEK, František. České srdce, jeho vznik a organisace ve městě. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 93–98.

ŠŤASTNÝ, Bohumil. Z persekuce moravských učitelů. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků),* díl II., V Praze: Pokrok, 1930, s. 108–110.

TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. *Dotaz německých poslanců o chování se českého národa za války.* V Praze: nákladem vlastním, 1918. 2 svazky (x, 170; 279 stran). Prameny současných dějin českých.

TOBOLKA, Zdeněk Václav a STANĚK, František. *Chování se vládních kruhů k českému národu za války: dotaz poslanců Františka Staňka, Dr. Zdeňka Tobolky a soudruhů na Jeho Excellenci pana ministerského předsedu v příčině chování se vládních kruhů k českému národu za doby válečné.* [V Praze]: nákl. vl., [1917]. 172, 1 s.

TOBOLKA, Zdeněk Václav a KUČERA, Martin, ed. *Můj deník z první světové války.* Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008. 557 s. Prameny k dějinám českého myšlení; 9. ISBN 978-80-246-1283-6,

TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace.* Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s.

TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s.

TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s.

TŮMA, Ladislav. Vzácný přítel hraničářů, *Národní listy*, roč. 73, č. 146, 28. 5. 1933, s. 3.

Ústava rakouské říše (prosincová). In: VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 543 s. ISBN 80-85605-95-3, s. 282–288.

Ústava Československé republiky. Tamtéž, s. 335–350.

Válečné půjčky. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 71–75.

Válka v zázemí. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 27–34

Vladislav Kleander. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Převrat*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 93–94.

Vliv války na místní průmysl, hlavně textilní. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s., s. 81–85.

Vliv války na úřady. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1926. 111 s. s. 41–53.

Vojenská posádka ve Dvoře Králové. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 73–74.

VONDROUŠ, Josef. Místní aprovisace. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka*, s. 37–40.

VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*. Vydání 1. V Praze: Státní ústřední archiv, 1993-1997. 5 svazků. ISBN 80-85475-06-5.

VYHLÍDAL, Karel. Z doby persekuce moravského učitelstva. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl II., V Praze: Pokrok, 1930, s. 107–108.

Výminečná a různá opatření v městě a okolí na počátku války. In: *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech. Díl 1., Mobilisace*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925. 83 s., s. 44–45.

Základní zákon o všeobecných právech státních občanů. In: Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 543 s. ISBN 80-85605-95-3, s. 286–288.

Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství Rakouské vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák.: se zákonem o tisku, s jinými zákony, nařízeními a rozhodnutími nejv. soudu v příčině práva trestního vydanými, jakož i s abecedním rejstříkem. V Praze: Tiskem a nákladem dra. Edvarda Grégra, 1873. 505 s.

ZATLOUKAL, V. Přebrot ve Dvoře Králové n. L. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 38–39.

ZICH, St. E. Censura. In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 3., Přebrot*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1927. 118 s., s. 15–20.

7.3 Tisk

Královédvorské listy 1913–1924.

Královédvorské nejnovější zprávy 1914.

Královédvorské pokrokové noviny 1914–1915.

Národní listy 1911, 1914, 1916.

Reichenberger Zeitung 1914.

7.4 Nevydaná literatura

ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*. Diplomová práce, Univerzita Palackého Olomouc, Filozofická fakulta, 2002.

JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků T. G. Masaryka ve Dvoře Králové nad Labem 1923–1990*. Bakalářská diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav 2012.

JILEMNICKÁ, Jana. *Každodenní život německého obyvatelstva v Liberci za 1. světové války*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno. Filozofická fakulta 2006.

KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl a židovská obec ve Dvoře Králové nad Labem*. Diplomová práce, Filozofická fakulta univerzity Palackého v Olomouci 2000.

KUHNOVÁ, Kristýna. *Továrnická rodina Sochorů ze Dvora Králové nad Labem a její spolupráce s českými umělci v době mezi světovými válkami*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta 2011.

LUKEŠOVÁ, Eva. *Ústřední matice školská*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013.

REJCHRT, Ivo. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2001.

ŠKVARKA, Jan. *Pátrání po osudech bratří Mikešových za 1. světové války*, SOČ 2013.

VITNER, David. *Židé mezi Čechy a Němci ve Dvoře Králové nad Labem 1880–1945*. Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra historických věd, 2006.

ŽÁČKOVÁ, Irena. *Dr. Jan Kropáček, průkopník české organizované turistiky. Podíl středoškolského profesora na vzniku fenoménu české turistiky na přelomu 19. a 20. století*. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav, bakalářská práce 2018.

7.5 Literatura

100 let Základní školy Schulzovy sady ve Dvoře Králové nad Labem. Výroční almanach 1912–2012, Dvůr Králové nad Labem 2012.

Almanach k 90. výročí založení gymnázia Pardubice. 1910–2000. Pardubice: Gymnázium Pardubice a Sdružení přátel gymnázia Pardubice, 2000, 198 s.

ADIE, Kate. *Fighting on the Home Front, The Legacy of women in World War One*. London: Hodder & Stoughton, 2014. Ltd. 328 s. ISBN 978-1-444-75969-3.

ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008. 274 s. Limes. ISBN 978-80-246-1490-8.

AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. *La guerre des enfants 1914–1918*. Deuxième édition. Paris: Armand Colin 2004. 252 s. ISBN 978-2-200-26732-2.

AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. *Men at War. National Sentiment and Trench Journalism in France during the First World War*, Oxford: Berg Publishers 1995, 207 s., ISBN 978-0854963331.

AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane et BECKER, Annette, *14–18. Understanding the Great War*. Paris: Hill and Wang, 2014. 280 s. ISBN 978-0-8090-4643-0.

AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. V Praze: Jan Laichter, 1913. XIV-1054 s. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; Kn. 39.

BALÍK, Stanislav et al. *Český antiklerikalismus: zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848-1938*. Vydání první. Praha: Argo, 2015. 490 stran,

8 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historické myšlení; svazek 69. ISBN 978-80-257-1373-0.

BALLHAUSEN, Thomas – KRENN, Günter. *Musen in Uniform. Filmische Kriegsberichterstattung Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkriegs*. In: Jozo Džambo (Hrg.), *Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k.u.k. Kriegspropaganda 1914–1918*. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Teil 1: Beiträge, München: Adalbert Stifter Verein 2003. 104 s. ISBN 3-9808097-2-2. s. 83–97.

BAAROVÁ, Barbara. *Obraz první Československé republiky v dobových učebnicích geografie*. In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ, Barbara, ed. *1918: rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jeho založenia, konsekwencie i znaczenie w czeskich/czechosłowackich i polskich podręcznikach szkolnych*. Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 157–169.

BARTLOVÁ, Milena a kol. *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Vydání první. V Praze: UMPRUM, 2017. 269 stran. ISBN 978-80-87989-23-4.

BARTOŠOVÁ, Jana, ŠIMEK, Jan a ŠUSTOVÁ, Magdaléna. *Od školdozorce k inspektorovi: historie školní inspekce*. 1. vydání. Praha: Česká školní inspekce ve spolupráci s Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J.A. Komenského, 2019. 118 stran. ISBN 978-80-86935-46-1.

BAXA, Bohumil. *Sněm království Českého*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1914]. 36 s. Za vzděláním: knížky pro každého; 7.

BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 439 s. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3028-8.

BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české. II., Od nástupu osvícenství po naši dobu*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1992. 308 s. ISBN 80-85192-28-4.

BELLER, Steven. *The Habsburg monarchy, 1815-1918*. First published. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. xi, 315 stran. New approaches to European history. ISBN 978-1-107-09189-4.

BELLER, Steven. *A Concise History of Austria*. 15th printing. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 334 stran. ISBN 978-0-521-47886-1.

BELLER, Steven. *Vienna and the Jews 1867-1938: A cultural history*. 1. Publ. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 10, 271 s. ISBN 0-521-40727-3.

BENEŠ, Zdeněk. October 28, 1918. Rewriting or overlaying of czech historical memory? *Historia@Teoria*, ISSN 2450-8047, 2016/1 (1), s. 101–120.

BENEŠ, Zdeněk. *Historickou edukací k 28. říjnu 1918? Aneb obsahují dějepisné učebnice před rokem 1918 předpoklady pro vznik Československa?* In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ, Barbara, ed. *1918: rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jeho založenia, konsekwencie i znaczenie w czeskich/czechosłowackich i polskich podręcznikach szkolnych*. Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 23–41.

BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny československé žurnalistiky: [vysokošk. učebnice pro posl. fak. žurnalistiky]. Díl 1, Český periodický tisk do roku 1918*. 1. vyd. Praha: Novinář, 1981. 274 s., [16] s. obr. příl.

BOROVÍČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2012. ISBN 978-80-7432-181-8.

BOROVÍČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8.

BORSKÝ, Lev. *Znovudobytí samostatnosti*. Praha: Otto, 1928. 280 s., s. 129–142

BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof: eine Heimatkunde für das deutsche Haus und die deutsche Schule*. Gradlitz: Deutsche pädagogische Vereine im politischen Bezirke Königinhof, 1908. 560 s., [7] l. obr. příl.

BRÁF, Albín. Samospráva. In: BRÁF, Albín et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnářství Rakousko-uherského*. Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s. 255–351.

BREMM, Klaus-Jürgen. *Propaganda im Ersten Weltkrieg*. [Darmstadt]: Theiss, [2013], ©2013. 188 stran. ISBN 978-38062-2754-3.

CÍSAŘOVSKÝ, Josef. *Oto Gutfreund*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. 111 s., [189] s. obr. příl. Současné umění; sv. 20.

CZECH, Philip. *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube: Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*. 1. Aufl. Wien: Böhlau, 2010. 392 s. ISBN 978-3-205-78501-9.

COGANOVÁ, Daniela. *Dějiny městečka Pecka 1848-1990*. Pecka: Městys Pecka, 2013. 414 s. ISBN 978-80-260-5224-1.

COHEN, Gary B. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria: 1848-1918*. West Lafayette: Purdue University Press, 1996. xxi, 386 s. ISBN 1-55753-087-4.

COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861-1914*. Překlad Jana Mandlerová. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000. 314 s. ISBN 80-246-0019-6.

COHEN, Gary B. The Austrian Bureaucracy at the Nexus of State and Society. In: ADLGASSER, Franz (ed). – LINDSTRÖM, Fredrik (ed). *The Habsburg Civil Service and Beyond. Bureaucracy and Civil Servants from the Vormärz to the Inter-War Years*. Vyd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2019. 300 s. ISBN 978-3-7001-8137-8, s. 49–65.

CORNWALL, Marc. *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. Palgrave Macmillan 2000, 485 stran. ISBN: 978-1-349-42240-1.

ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013. 367 s. ISBN 978-80-7432-294-5.

ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín: dramatický život českého politika*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1997. 173 s., [8] s. il. a portrétů. ISBN 80-7203-061-2.

ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9.

ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 363 s. České dějiny; sv. 7. ISBN 978-80-7422-291-7.

ČOPÍK, Jan. *Proměny a kontinuita české komunální politiky: územní samospráva v nové době (1850-2010). Díl I – do roku 1945*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2014. sv. ISBN 978-80-87271-89-6.

ČORNEJ, Petr a kol. *Místa paměti: v procesu formování moderního českého národa*. Vydání první. Praha: Historický ústav, 2021. 507 stran. Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i.. Řada Monographia = Opera Instituti Historici Pragae. Series Monographia. ISBN 978-80-7286-381-5.

ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Vydání první. Praha: Paseka, 2020. 722 stran, 24 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-7432-985-2

DEAK, John. *Forging a multinational state: state making in imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*. Stanford, California: Stanford University Press, [2015], ©2015. xiii, 355 stran. Stanford studies on Central and Eastern Europe. ISBN 978-0-8047-9557-9.

DEAK, John. After “Bureaucratic Absolutism”. A Search for New Paradigms in late Imperial Habsburg History. In: ADLGASSER, Franz (ed). – LINDSTRÖM, Fredrik (ed). *The Habsburg Civil Service and Beyond. Bureaucracy and Civil Servants from the Vormärz to the Inter-War Years*. Vyd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2019. 300 s. ISBN 978-3-7001-8137-8, s. 259–273.

Dějiny obyvatelstva českých zemí. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. 398 s., [24] s. barevných obr. příl. Patriae. ISBN 80-204-0720-0.

DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. První vydání. Praha: Libri, 2018. 951 stran. ISBN 978-80-7277-572-9.

DOBRÝ, Václav. *Světová válka: 100 let od největší tragédie v dějinách lidstva: začátek světové války v datech a dobových pohlednicích*. 1. vyd. Plzeň: Slovan, 2014. 347 s. ISBN 978-80-260-5895-3.

DOUBEK, Vratislav. Česká politika mezi periferií a centrem (1890–1945). In: KUČERA, Rudolf a kol. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012. 263 s. ISBN 978-80-86495-98-9, s. 27–42.

DULÍČEK, Lukáš. *Východočeši pod císařským praporem: C. a k. pěší pluk č. 18 v 1. světové válce*. 1. vydání. [Praha]: Československá obec legionářská, 2015. 235 stran. ISBN 978-80-87919-09-5.

DUROSELLE, Jean-Baptiste. *La grande guerre des Français 1914-1918: l'incompréhensible*. Paris: Perrin, ©2002. 515 s. Tempus. ISBN 2-262-01896-0.

DUSIL, Lubomír. Stručný přehled dějin královédvorské textilní výroby. In: RADA, Zdeněk et al. Sto let textilní školy Dvůr Králové nad Labem: [sborník prací vyd. u příležitosti 100. výročí vzniku dnešní stř. prům. školy textilní ve Dvoře Králové nad Labem]. Hradec Králové: Bavlnářský průmysl, 1988. 263 s. s. 9–42.

DŽAMBO, Jozo. Armis et litteris – Kriegsberichterstattung, Kriegspropaganda und Kriegsdokumentation in des k.u.k. Armee 1914–1918. in: TÝŽ (Hrg.), *Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k.u.k. Kriegspropaganda 1914–1918. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Teil 1: Beiträge*, München: Adalbert Stifter Verein 2003. 104 s. ISBN 3-9808097-2-2. 2003, s. 10–37.

EYBL, Erik. „Krieg an der Wand“. Die Rolle der Plakatwerbung bei den Mittelmächten. In: ORTNER, Christian M. –MACK, Hans-Hubertus (Hrg.). *Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg, Heeresgeschichtliches Museum Wien (Hrg.)* Wien : Verlag Militaria GmbH [2016]., s. 502–510.

FASORA, Lukáš. Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova. In: RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006* [v Praze]. 1. vyd. V Praze: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 446 s. Bod. ISBN 978-80-7308-229-1, s. 101–115.

FASORA, Lukáš. Proměny volební kultury v brněnské komunální politice 1861–1914. *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 53–63.

FEJTŐ, François. *Rekviem za mrtvou říši: o zkáze Rakouska-Uherska*. Překlad Věra Dvořáková. Vyd. 1. Praha: Academia, 1998. 298 s. ISBN 80-200-0669-9.

FIALA, Rudolf. Historie Hankova domu a divadla. In: *Hankův dům a další rukopisné památky ve Dvoře Králové nad Labem*. Dvůr Králové nad Labem: Město Dvůr Králové n.L., 2004. 88 s. ISBN 80-239-4002-3., s. 11–50.

FIALA, Rudolf. O práci spolku divadelních ochotníků „Hanka“, In: *Hankův dům a další rukopisné památky ve Dvoře Králové nad Labem*. Dvůr Králové nad Labem: Město Dvůr Králové n.L., 2004. 88 s. ISBN 80-239-4002-3., s. 51–62.

FIEDLER, František. Krajské zřízení v Čechách. In: BRÁF, Albin et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnářství Rakousko-uherského*. Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s. 352–391.

FILIP, Jiří. *Legionáři v boji za vznik Československa: legionáři okresu Trutnov*. Vyd. 1. Dvůr Králové nad Labem: V nakl. Fortprint vydaly ČsOL - Jednota Mladá Boleslav a Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci s Městským muzeem Dvůr Králové nad Labem a Krkonošským muzeem Správy Krkonošského národního parku Vrchlabí, 2011. 182 s., [1] složený l. obr. příl. ISBN 978-80-86011-46-2.

FLEMMING, Thomas – ULRICH, Bernd. *Heimatfront. Zwischen Kriegsbegeisterung und Hungersnot – wie die Deutschen den Ersten Weltkrieg erlebten*. München: Bucher Verlag, 2014. 288 s. ISBN 978-3-7658-1850-9.

FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 403 s. ISBN 978-80-7185-882-9.

FORCHER, Michael. *Tirol und der Erste Weltkrieg. Ereignisse. Hintergründe. Schicksale*. Innsbruck-Wien: Haymon Taschenbuch 2014. 446 s. ISBN 978-3-85218-964-2.

FUČÍK, Josef. *Osmadvacátníci: spor o českého vojáka Velké války 1914-1918*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2006. 469 s., 14 s. barev. obr. příl. Arma & musae; sv. 3. ISBN 80-204-1376-6.

GALANDAUER, Jan. „České“ válečné nadšení na prahu světové války. In: LÁNÍK, Jaroslav, ed. a kol. *Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - VHÚ Praha, 2015. 542 stran. ISBN 978-80-7278-663-3, s. 85–91.

GALANDAUER, Jan. Čeští vojáci ve Velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců. In: KŘEN, Jan, ed., BROKLOVÁ, Eva, ed. a BIMAN, Stanislav. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. 314 s. ISBN 80-7184-464-0, s. 76–92.

GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun: místodržící českého království*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 317 s., [16] s. barev. obr. příl. Historická paměť. Velká řada; sv. 15. ISBN 978-80-7185-803-4.

GALANDAUER, Jan. *Karel I., poslední český král*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1998. 352 s. Historická paměť. Velká řada; sv.2. ISBN 80-7185-176-0.

GALANDAUER, Jan. O struktuře české historické paměti: zamyšlení nad vzpomínkou českého vojáka a zajatce. *Historie a vojenství* 45, č. 1 (1996), s. 132–136.

GALANDAUER, Jan a kol. *Slovník prvního československého odboje 1914-18*. Praha: Historický ústav Armády České republiky, 1993. 165 s. ISBN 80-900677-7-8.

GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918: programy, projekty, perspektivy*. Vydání I. Praha: Svoboda, 1988. 344 stran. Členská knihnice.

GRACOVÁ, Blažena. Školní výuka dějepisu jako prostředek formování národní identity mládeže po vzniku Československa. In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ, Barbara, ed. *1918: rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jeho založenia, konsekwencie i znaczenie w czeskich/czechosłowackich i polskich podręcznikach szkolnych*. Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 57–74.

GRULICH, Petr. *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910-1949: protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2005. 213 s. ISBN 80-86197-64-6.

GUTFREUND, Otto a ZEMINA, Jaromír, ed. *Otto Gutfreund: Městské muzeum ve Dvoře Králové n.L.* Dvůr Králové nad Labem: Město Dvůr Králové nad Labem, [2009]. 47 s. ISBN 978-80-260-0608-4.

GYMNÁZIUM. *Výroční almanach 1890–2015: 125 let Gymnázia Dvůr Králové nad Labem*. [Dvůr Králové nad Labem]: Gymnázium Dvůr Králové nad Labem, 2015. 156 stran. ISBN 978-80-260-8863-9.

HÄMMERLE, Christa. *Heimat/Front: Geschlechtergeschichte/n des Ersten Weltkriegs in Österreich-Ungarn*. Wien: Böhlau, 2014. 279 s. ISBN 978-3-205-79471-4.

HÄMMERLE, Christa, ed. *Kindheit im Ersten Weltkrieg*. Wien: Böhlau, 1993. 335 s., [16] s. obr. příl. Damit es nicht verlorengelht...; 24. ISBN 3-205-05498-9.

HÁJEK, Jan. Rozpor mezi ekonomickou mocí a hospodářskou potencií. Vznik ČSR a formování jejího hospodářství. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. 197 s. ISBN 978-80-86495-46-0, s. 77–139.

HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In: MERHAUTOVÁ, Lucie, ed. a kol. *1918: model komplexního transformačního procesu?*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. 299 s. ISBN 978-80-86495-57-6, s. 219–232.

HÁJKOVÁ, Dagmar. *"Naše česká věc": Češi v Americe za první světové války*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 162 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 42. ISBN 978-80-7422-086-9.

HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!: oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 532 stran. České moderní dějiny; 4. ISBN 978-80-200-2870-9.

HÁLEK, Jan a MOSKOVIC, Boris. *Fenomén Maffie: český (domácí) protirakouský odboj v proměnách 20. století*. Vydání první. Praha: Academia, 2020. 379 stran. České moderní dějiny; 9. ISBN 978-80-200-3154-9.

HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*. 1. vydání. [Brno]: GARN, 2017. 138 stran, 10 nečíslovaných stran obrazových příloh. Monografie měst, městeček a obcí; 231 (Reprint: Dvůr Králové n. L. : nákladem vlastním, 1926).

HALÍK, Tomáš. Popis budovy gymnasijní ve Dvoře Králové n. L. In: *Zpráva o obecném vyšším gymnasiu Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1895–1896*, nákl. vlastním, 1896, s. 1–15.

HAVELKA, Miloš. České myšlení o „velkých“ válkách 20. století. In: GEBHART, Jan, ed. a ŠEDIVÝ, Ivan, ed. *Česká společnost za velkých válek 20. století: (pokus o komparaci)*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. 312 s. ISBN 80-246-0742-5, s. 15–32.

HAVLÍK, Vlastimil. Josef Sochor (k osobnosti zakladatele firmy Josef Sochor, textilní závody, Dvůr Králové nad Labem). In: *Dissertationes historicae 8-2002: Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech*, s. 79–104.

HAVRÁNEK, Jan. Die rigorose Überprüfung der tschechischen Schulbücher im Jahre 1916, In: *K poctě profesora Miroslava Hrocha. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 3/1996, Studia historica XLIV*, Praha 1998, s. 81–87

HAVRÁNEK, Jan. Politické represe a zásobovací potíže v českých zemích v letech 1914–1918. In: MOMMSEN, Hans, ed. et al. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. 1. vyd. Brno: Matices moravská, 2000. 272 s. Publikace Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků; sv. 5. ISBN 80-902304-8-2, s. 37–52.

HAVRÁNEK, Jan. Židé mezi Čechy a Němci v Praze. In: VALENTA, Jaroslav, ed. a TOMASZEWSKI, Jerzy, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti = Żidzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. 192 s. ISBN 80-85899-80-9, s. 27–35.

HEALY, Maureen. *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, 333 s. ISBN: 978-0-521-04219-2.

HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918. In: MOMMSEN, Hans, ed. et al. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2000. 272 s. Publikace Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků; sv. 5. ISBN 80-902304-8-2, s. 207–232.

HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2014. 2 sv. (478; 476 s.). Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia; vol. 43, 48. ISBN 978-80-7286-219-1.

HLAVAČKA, Milan. Český pohled na příčiny rozpadu habsburské monarchie (1848-1918). In: PROKŠ, Petr a kol. *České země a moderní dějiny Evropy: studie k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav, 2010. 358 s. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada C, Miscellanea; sv. 23. ISBN 978-80-7286-165-1, s. 35–44.

HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. 685 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 38. ISBN 978-80-7286-186-6.

HLAVAČKA, Milan. Místa paměti. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9, s. 602–609;

HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. 685 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 38. ISBN 978-80-7286-186-6, s. 10–21

HLAVAČKA, Milan. Postrk. In: HOJDA, Zdeněk, ed., OTTLOVÁ, Marta, ed. a PRAHL, Roman, ed. *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století: sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století: Plzeň, 27. 2. – 1. 3. 2014*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. 391 s. ISBN 978-80-200-2460-2, s. 330–341.

HLAVAČKA, Milan. První světová válka v českém zázemí. In: KOPIČKA, Petr, ed. *Fontes ipsi sitiunt: sborník prací k sedmdesátinám archiváře a historika Eduarda Mikuška*. Vydání první. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2016. 286 stran. ISBN 978-80-904381-5-6, s. 257–266.

HLAVAČKA, Milan a BEK, Pavel. *Ringhofferové: rodina a podnikání*. Vydání první. Praha: Historický ústav, 2019. 517 stran. Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i.. Řada A, Monographia = Opera Instituti Historici Pragae. Series A, Monographia; svazek 85. ISBN 978-80-7286-324-2.

HLAVAČKA, Milan. „Sladké a čestné jest nechati pro vlast trpěti jiné“. První světová válka v zázemí. In: HLAVAČKA, Milan, BOLOM-KOTARI, Sixtus a ŠIMON, Patrik. *V zákopech myslí: život, víra a umění na prahu velké války*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2014. 191 s.

Práce Historického ústavu Akademie věd České republiky. Řada A, Monographia = Opera Instituti historici Pragae. Series A, Monographia; sv. 51. ISBN 978-80-7286-233-7, s. 10–27.

HLAVAČKA, Milan a kol. *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781-1939: ideje, legislativa, instituce*. 1. vydání. Praha: Historický ústav, 2015. 635 stran. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia; Svazek 54. ISBN 978-80-7286-241-2.

HLAVAČKA, Milan a PEČENKA, Marek. *Trojspolek: německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*. 2., přeprac. vyd., V Libri 1. Praha: Libri, 1999. 279 s. Historická řada. ISBN 80-85983-86-9.

HLAVAČKA, Milan. Užívání jazyka v byrokratické komunikaci a samospráva v Čechách do roku 1914. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Moravské vyrovnání z roku 1905 - možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě: sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2006. 387 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 3. ISBN 80-86488-36-5, s. 299–307.

HLAVAČKA, Milan, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XI.b. 1792–1860*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-348-5.

HLAVAČKA, Milan. Vznik československého státu – úkol pro experty. Co udržuje stát při životě? In: HORSKÝ, Jan, ed. a HROCH, Miroslav, ed. *Sto let: hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. 454 stran. ISBN 978-80-7419-273-9, s. 167–208.

HLAVAČKA, Milan. Zemská samospráva a veřejné zdravotnictví. Diskuse o platech lékařů a správních úředníků veřejných nemocnic v Čechách na přelomu 19. a 20. století. *Český časopis historický = The Czech Historical Review* Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 118, č. 3 (2020), s. 639–669.

HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 207 s. ISBN 80-7277-297-X.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 568 s. ISBN 80-7106-709-1.

HÖBELT, Lothar. *"Stehen oder Fallen?": österreichische Politik im Ersten Weltkrieg*. Wien: Böhlau, 2015. 323 stran. ISBN 978-3-205-79650-3.

HOCH, Karel. *Noviny*. Praha: F. Topič, 1913. 118 s. Duch a svět; sv. 1.

HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomněnky*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997, ©1996. 280 s. ISBN 80-7185-093-4.

HORÁK, Pavel. Tisk jako historický pramen, in: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9., s. 343–359.

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 124 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 11. ISBN 80-7106-380-0.

HUBENÝ, David – KOUŘIMSKÝ, Jan. Poznámky k vojenské eliminaci provincie Deutschböhmen. In: JAKUBEC, Pavel, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*, s. 57–68.

HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*. Vydání první. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 273 stran. Knižnice Dějin a současnosti; 62. svazek. ISBN 978-80-7422-371-6.

CHARMAN, Terry. *The First World War on the Home Front*. London: André Deutsch, 2015. 308 s. ISBN: 978-0-233-00465-5.

JAKUBEC, Ivan a JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006 (dotisk 2007). 471 s. ISBN 978-80-246-1035-1.

JAKUBEC, Pavel, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Vydání první. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2019. 284 stran. ISBN 978-80-907464-0-4.

JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011. 735 s. Bod. ISBN 978-80-7363-351-6

JINDRA, Zdeněk a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. První vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. 524 stran. ISBN 978-80-246-2945-2.

JONOVÁ, Jitka. *Školské zákony v souvislosti s postupným rušením konkordátu z roku 1855*. e-Pedagogium 2010, 10(3), <https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2010/03/03.pdf> [30. 10. 2020], s. 19–25.

Jubilejní almanach. 100 let od založení Veřejné obchodní školy pro jinochy, později Obchodní školy, Obchodní akademie, Vyšší hospodářské školy, Obchodní akademie, Vyšší hospodářské školy, SOU obchodního ve Dvoře Králové nad Labem, Střední škola informatiky a služeb Dvůr Králové nad Labem 2008.

JUDSON, Pieter M. *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006. xii, 313 s. ISBN 978-0-674-02325-3.

JUDSON, Pieter M. *The Habsburg empire: a new history*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016. xiii, 567 stran. ISBN 978-0-674-04776-1.

KÁBRT, Aug. Vývoj průmyslu na Královédvorskú, Zprávy královédvorského muzea a vlastivědného kroužku, březen 1969, s. 55–83.

KÁBRT, Vojtěch. Církevní rozkol a vznik Československé církve na pomezí Podkrkonoší a Podorlicka se zaměřením na období 1920–1930. In: WOLF, Vladimír, ed. *Počátky církve československé v severovýchodních Čechách 1920-1925*. Vyd. 1. Hradec Králové: Katedra náboženské výchovy a charitativní práce Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové v nakl. Lupus, Trutnov, 2008. 173 s. ISBN 978-80-903509-9-1, s. 7–103.

KAISEROVÁ, Kristina, ed. a RAK, Jiří, ed. *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008. 490 s., viii s. obr. příl. Acta Universitatis Purkynianae; 142. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Studia Slavogermanica; 1. ISBN 978-80-7414-053-2, s. 229–233.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. 571 s. Dějiny českých zemí; sv. 11. ISBN 80-7277-027-6.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Karolinum, 1996. 554 s., [16] s. il. ISBN 80-7184-128-5.

KASPER, Tomáš, ed., KASPEROVÁ, Dana, ed. a PÁNKOVÁ, Markéta, ed. *"Národní" školství za první Československé republiky*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 353 stran. První republika; svazek 9. ISBN 978-80-200-2891-4.

KAZBUNDA, Karel a KÁRNÍK, Zdeněk, ed. *Otázka česko-německá v předvečer velké války: zrušení ústavnosti země České tzv. annenskými patenty z 26. července 1913*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1995. xxxviii, 477 s. ISBN 80-7184-056-4.

KEILOVÁ-MOTYKOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl a židovská obec ve Dvoře Králové nad Labem*. In: *Královédvorskú. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 1, (2006) s. 32–42.*

KELLER, Simon. *The Limits of Loyalty*. Cambridge: Cambridge University Press 2010. ISBN 978-0-521-15287-7.

KESSLER, Vojtěch. „Naší vlasti nadejde nové jaro!“ Čtvrtý březen v sudetoněmeckém kalendáři. In: JAKUBEC, Pavel, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Vydání první. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2019. 284 stran. ISBN 978-80-907464-0-4., s. 167–176.

KESSLER, Vojtěch. *Paměť v kameni: druhý život válečných pomníků*. První vydání. Praha: Historický ústav, 2017. 336 stran. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A, Monographia = Opera Instituti Historici Pragae. Series A, Monographia; svazek 80. ISBN 978-80-7286-308-2.

KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2011. 399 s. ISBN 978-80-7432-174-0.

KING, Jeremy Rupert Nicolas. *Budweisers into Czechs and Germans: a local history of Bohemian politics 1848-1948*. 2nd print., and 1st pbk. print. Princeton: Princeton University Press, 2005. xv, 284 s. ISBN 0-691-12234-2.

KLABOUC, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1968. 179 s. Österreich Archiv. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde.

KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009. 375 s. ISBN 978-80-7368-738-0.

KLADIWA, Pavel. Národ jako jediné hodnotící kritérium? České země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie. *Český časopis historický = The Czech Historical Review* Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 113, č. 4 (2015), s. 989–1008.

KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Vydání první. [Ostrava]: Ostravská univerzita, 2016. 2 svazky (307; 440 stran). ISBN 978-80-7422-549-9.

KLADIWA, Pavel. Obecné školy a jejich učitelé jako základní kultivační faktor rurálního prostředí. (Valašsko v posledním půlstoletí před první světovou válkou). *Moderní dějiny*, roč. 27, 2019, č. 1, s. 23–46.

KLADIWA, Pavel. Specifika systému obecních voleb v předlitavském období a jeho vliv na volební kultura (na příkladu Moravy a Rakouského Slezska). *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 64–81.

KLEČACKÝ, Martin. Císařský úředník a politická strana, in: TÝŽ ed. *Úředník sluhou mnoha pánů?: nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848-1948*. Vydání první. Praha: Centrum středoevropských studií, společné pracoviště CEVRO Institutu, z.ú. a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v.v.i., 2018. 268 stran. Ediční řada Centra středoevropských studií; svazek č. 3. ISBN 978-80-87782-98-9, s. 43–58.

KLEČACKÝ, Martin. Iluze nezávislosti. Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalit mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. století. *Český časopis historický = The Czech Historical Review* Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 112, č. 3 (2014), s. 432–462.

KLEČACKÝ, Martin. Národní výbor a četnictvo: převzetí rakouského četnictva do služeb nového československého státu (1918–1920). *Moderní dějiny*, roč. 20, 2012, č. 2, s. 61–82.

KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938*, Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2021. 400 s. ISBN 978-80-7422-797-4

KLEČACKÝ, Martin. Převzetí moci. Státní správa v počátcích Československé republiky 1918–1920 na příkladu Čech, *Český časopis historický*, roč. 116, 2018, č. 3, s. 693–732.

KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849-1918*. 1. vydání. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2020. 974 stran. ISBN 978-80-88304-18-0.

KLEČACKÝ, Martin. Volební násilí a státní moc. Obecní volby v Českých Budějovicích 1901–1906. *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 82–105.

KLIMEK, Antonín. *Říjen 1918: vznik Československa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1998. 279 s. ISBN 80-7185-175-2.

KOELTZSCH, Ines. *Praha rozdělená i sdílená: česko-židovsko-německé vztahy 1918-1938*. Překlad Petr Dvořáček. Vydání první. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 342 stran. Židé - dějiny - paměť; svazek 03. ISBN 978-80-7422-421-8.

KONRÁD, Ota a KUČERA, Rudolf. *Cesty z apokalypsy: fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914-1922*. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 364 stran. České moderní dějiny; 5. ISBN 978-80-200-2874-7.

KOVTUN, Jiří. *Tajuplná vražda: případ Leopolda Hilsnera*. Vyd. 1. Praha: Sefer, 1994. 574 s. Judaika; sv. 4. ISBN 80-900895-9-3.

KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 354 s. Historické myšlení; sv. 1. ISBN 80-7203-022-1.

KOŘALKA, Jiří. *František Palacký: (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998. 661 s., [8] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 1. ISBN 80-7203-125-2.

KOŘALKA, Jiří. Národní identita Židů v českých zemích 1848–1918 mezi němectvím, češtvím a sionismem. In: VALENTA, Jaroslav, ed. a TOMASZEWSKI, Jerzy, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti = Żidzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. 192 s. ISBN 80-85899-80-9, s. 9–25.

KREJČÍ, Dobroslav. Nynější organismus rakouské správy zeměpanské. In: BRÁF, Albín et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnářství Rakousko-uherského*. Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s.77–254.

KRLÍN, Jan. Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918. In: *Paginae historiae : sborník Národního archivu / Praha : Národní archiv, Sv. 21, č. 1 (2013), s. 65–101.*

KRLÍN, Jan. Výměny úředníků státní správy v českých zemích v letech 1918–1920. In: *Paginae historiae : sborník Státního ústředního archivu v Praze*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze 6, (1998,) s. 210-253.

KROFTA, Kamil. *Válečné čítanky pro české školy obecné*. In: TÝŽ. *Byli jsme za Rakouska úvahy historické a politické*. Praha: Orbis, 1936. vii, 641 s. Stopami dějin. [Řada 2; sv. 9], s. 499–519.

KROFTA, Kamil. *Výchova k říšskému vlastenectví*. In: TÝŽ, *Byli jsme za Rakouska úvahy historické a politické*. Praha: Orbis, 1936. vii, 641 s. Stopami dějin. [Řada 2; sv. 9], s. 525–529.

KRONENBERG, Martin. *Kampf der Schule an der Heimatfront im Ersten Weltkrieg: Nagelungen, Hilfsdienste, Sammlungen Und Feiern Im Deutschen Reich*, Hamburg: Disserta-Verlag. 2014. s. 447 stran + 112 stran obrazových příloh. ISBN 978-3-95425-496-5.

KRSKOVÁ, Dagmar. 100 let české školy v Žirči 1895–1995, s. 3–4 – příloha. In: Dvůr Králové nad Labem. *Vlastivědné čtení o našem městě a jeho okolí*, č. 5, 29. 12. 1995.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vydání 1. Praha: Academia, 1990. 508 stran. ISBN 80-200-0337-1.

KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci: československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915-1916)*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. 364 stran. ISBN 978-80-246-3082-3.

KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 213 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 49. ISBN 978-80-7422-232-0.

KVAČEK, Robert. *První světová válka a česká otázka. 2., přeprac. a rozš. vyd.* Praha: Triton, 2013. 178 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7387-635-7.

LACINA, Vlastislav. Změny mocenských orgánů v hospodářské sféře a vytváření nových hospodářských orgánů československého státu. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. 197 s. ISBN 978-80-86495-46-0, s. 140–162.

LANGFELNER, Josef. *Děkanský chrám svatého Jana Křtitele a Panny Marie Ochránkyně města ve Dvoře Králové nad Labem*. Vydání druhé. České Budějovice: vydal autor vlastním nákladem v nakladatelství Bohumír Němec - Veduta, 2017. 151 stran, viii stran obrazových příloh. ISBN 978-80-88030-18-8.

LASSWELL, Harold D. *Propaganda Technique in the World War*, Mansfield Centre: Martino Fine Books 2013 (reprint Peter Smith, New York 1938). 244 s. ISBN 978-1614275060.

LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Překlad Milan Váňa. Vydání první. Praha: Academia, 2018. 647 stran, 12 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historie. ISBN 978-80-200-2853-2.

LENDEROVÁ, Milena. Dětství a první světová válka. In: LÁNÍK, Jaroslav, ed. a kol. *Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - VHÚ Praha, 2015. 542 stran. ISBN 978-80-7278-663-3, s. 125–132.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999. 300 s., [24] s. obr. příl. (převážně barev.). Kolumbus; sv. 142. ISBN 80-204-0737-5

LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2015. 277 s. ISBN 978-80-7432-499-4.

LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 853 s. Česká historie; sv. 21. ISBN 978-80-7106-988-1.

LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Dětství*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2021. 672 s. ISBN 978-80-7637-211-5.

LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

LESÁK, Vladimír. Národnostní nepokoje ve východních Čechách na přelomu 19. a 20. století a sociální demokracie. In: WOLF, Vladimír, ed. *K regionálním dějinám východních Čech*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1993. 133 s. Studie Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové; II/1. ISBN 80-7041-288-7, s. 7–42.

LIŠKOVÁ, Marie. *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913*. 1. vyd. Praha: Státní ústřední archiv, 1994. 379 s. ISBN 80-85475-13-8.

LODR, Alois. *Josef Hlávka: český architekt, stavitel a mecenáš*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1988. 299 stran, 58 nečíslovaných stran obrazových příloh. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; 88. svazek.

LUSTIGOVÁ, Martina. *Karel Kramář: první československý premiér*. Vyd. 1. V Praze: Vyšehrad, 2007. 363 s., [4] s. barev. obr. příl. Velké postavy českých dějin; sv. 9. ISBN 978-80-7021-898-3.

MAALOUF, Amin. *In the Name of Identity. Violence and the Need to Belong*. New York: Arcade Books 2012. 176 s. ISBN 978-1611453249.

MACKOVÁ, Marie. Německojazyčné střední školství (od roku 1866 do zániku habsburské monarchie). In: KAISEROVÁ, Kristina, ed. a KUNŠTÁT, Miroslav, ed. *Hledání centra: vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Albis International, 2011. 446 s. ISBN 978-80-86971-37-7, s. 137–166.

MÁDROVÁ, Kamila. *Mediální propaganda císařského mýtu do první světové války*. In: KOUBA, Miroslav, ed., MAGINCOVÁ, Dagmar, ed. a ŘÍHA, Ivo, ed. *Kontexty propagandy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 350 s. ISBN 978-80-7395-515-1, s. 252–259.

MAGINCOVÁ, Dagmar. Propaganda jako jeden z instrumentů moci. In: KOUBA, Miroslav, ed., MAGINCOVÁ, Dagmar, ed. a ŘÍHA, Ivo, ed. *Kontexty propagandy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 350 s. ISBN 978-80-7395-515-1, s. 9–12.

MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948: dějiny jednoho nacionalismu*. 1. vyd. Brno: Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku, 2014. 537 s. Monographiae; sv. 3. ISBN 978-80-905323-2-8.

MACHÁŇ, František. První čtvrtstoletí c. k. reálného gymnasia Františka Josefa ve Dvoře Králové n. L. In *Jubilejní výroční zpráva c. k. reálného gymnasia Františka Josefa v Králové Dvoře n. L. za školní rok 1914–1915*, nákl. vlastním, 1915, s. 3–55.

MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí - proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 173 s. Gender sondy; sv. 3. ISBN 80-7277-295-3.

MALÍNSKÁ, Jana. *"My byly, jsme a budeme!": české ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 250 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 48. ISBN 978-80-7422-219-1.

MALÍŘ, Jiří. Otázka založení druhé české univerzity a její nacionální a politická instrumentalizace, in: BINDER, Harald, ed., KŘIVOHLAVÁ, Barbora, ed. a VELEK, Luboš, ed. *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918: sborník z konference*, (Praha, 18.-19. listopadu 2002) = Position of national languages in

education, educational system and science of the Habsburg monarchy, 1867-1918: conference proceedings (Prague, November 18-18, 2002). Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 754 s. Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities, sv. 11. ISBN 80-7285-027-X, s. 247–271.

MAREK, Pavel. Lex Perek a jeho osud. in: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Moravské vyrovnání z roku 1905 - možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě: sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2006. 387 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 3. ISBN 80-86488-36-5, s. 117–128.

MAREŠ, Jan - STROBACH, Vít. Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870-1914). *Střed : časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*. = *Centre. Journal for Interdisciplinary Studies of Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. 4, č. 2, (2012), s. 34–68.

MARTÍNEK, František. Ruské manifesty v českých zemích za světové války. Naše revoluce, roč. XI, 1935, s. 1–55.

MARTINEK, Karel. *Tešnovská přehrada: historie vodního díla na horním toku Labe*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: ELLI, 2009. 308 s. ISBN 978-80-254-3668-4; TÝŽ. MARTINEK, Karel. *Zvičina: historie památného vrchu Podkrkonoší*. Druhé vydání. [Lanžov]: autor vlastním nákladem, 2021. 502 stran. ISBN 978-80-270-9018-1.

MARTINEK, Karel. *Zvičina: historie památného vrchu Podkrkonoší*. Druhé vydání. [Lanžov]: autor vlastním nákladem, 2021. 502 stran. ISBN 978-80-270-9018-1.

MĚCHÝŘ, Jan. České menšinové školství v Čechách 1867–1914. In: Kárník, Zdeněk, ed. *Sborník k problematice multietnicity: české země jako multietnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848-1918*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1996. 130 s. ISBN 80-85899-17-5, s. 67–84.

MERHAUT, Luboš, ed. et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4 S–Ž. Svazek I, S–T*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6.

METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ na trutnovském okrese: 1917-21*. Trutnov: OV KSČ, [1967]. 154 stran.

Místopis soudního okresu královédvorského. Vyd. 1. Dvůr Králové nad Labem: Vlastivědná komise, 1937.

Munice domácí fronty: angloamerický plakát z první světové války. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2016. 95 stran. ISBN 978-80-7415-131-6.

NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen a gender history. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9, s. 666–680.

NEDOROST, Libor. *Češi v 1. světové válce. 1. díl, Mým národům*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2006. 239 s. ISBN 80-7277-320-8.

NEDOROST, Libor. *Češi v 1. světové válce. 2. díl, Na frontách velké války*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2006. 319 s. ISBN 80-7277-320-8.

NEDOROST, Libor. *Češi v 1. světové válce. 3. díl, Do hořkého konce*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2007. 299 s. ISBN 80-7277-320-8.

NEKULA, Marek. *Die nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag*. In: BECHER, Peter, ed. a KNECHTEL, Anna, ed. *Praha-Prag 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz, 2010. 310 s. ISBN 978-3-88849-150-4, s. 63–88.

NĚMEC, Mirek. Škola mezi národem a státem. Dějepis na středních školách v meziválečném Československu. In: ŠUSTOVÁ, Magdaléna, ed. *Dějiny ve škole - Škola v dějinách*. 1. vyd. V Praze: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2010. 219 s. *Historia scholastica*, sv. 1. ISBN 978-80-86935-13-3, s. 47–60.

NOVÁK, Milan. *Karel I.: světec a poslední král v Čechách*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2021. 151 stran. ISBN 978-80-7553-898-7.

NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří. Samospráva a české banky druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. In: MALÝ, Karel, ed. a SOUKUP, Ladislav, ed. *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006. 1001 s. ISBN 80-246-1209-7, s. 664–683.

OPOČENSKÝ, Jan. *Konec monarchie rakousko-uherské*. V Praze: Čin, 1928. xi, 801 stran. Publikací Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČSR Řada 1., číslo 5. Kmen.

PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*. 1. vyd. Praha: Academia, 1968. 626 s., 8 s. obr. příl.

PELIKÁN, Jan et al. *Dějiny Srbska*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 670 s. *Dějiny států*. ISBN 80-7106-671-0.

PERNES, Jiří. *František Josef I.: nikdy nekorunovaný český král*. Vyd. 1. Praha: Brána, 2005. 495 s., [16] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7243-217-6.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Vydání třetí. Praha: Lidové noviny, 1991. I. svazek. ISBN 80-7106-036-4.

PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 990 s. *Česká historie*; sv. 26. ISBN 978-80-7422-123-1.

PETRBOK, Václav – RANDÁK, Jan. Der Stadt als realer und symbolischer Raum der nationalen Identität: Prag an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. In: BECHER, Peter, ed. a KNECHTEL, Anna, ed. *Praha-Prag 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz, 2010. 310 s. ISBN 978-3-88849-150-4, s. 31–62.

PEŠA, Václav. *Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1988. 123 s.

PEŠKOVÁ STANÍKOVÁ, Marta a HULÍKOVÁ, Šárka. *Městská knihovna Slavoj ve Dvoře Králové nad Labem*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: Městská knihovna Slavoj, 2011. 112 s. ISBN 978-80-254-9154-6.

PINWINKLER, Alexander. Die Mobilisierung der „Schulfront“: Zum Geschichts- und Geographieunterricht im Ersten Weltkrieg, in: LOINIG, Elisabeth. *Fern der Front – Mitten im Krieg 1914–1918. Alltagsleben im Hinterland*. Studien und Forschungen aus dem

Niederösterreichischen Institut für Landeskunde. Band 60. St. Pölten: Verlag NÖ Institut für Landeskunde, 2016, s. 243–257.

PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*. München: R. Oldenbourg, 1974. 2 sv. Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut; Bd. 8, 9. ISBN 3-486-47921-0.

POCHE, Emanuel. *Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé. A, Země česká. XLVIII, Okres Dvůr Králové*. V Praze: Nákladem Archeologické komise při České akademii věd a umění, 1937. 371 stran.

POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. 243 s. ISBN 80-246-0508-2.

POKORNÝ, Jiří. Sekularizace a školství. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2009. 271 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 10. ISBN 978-80-86488-55-4, s. 83–88.

POWER, Martina – KUČERA, Rudolf. Úvod: kategorie identity v současné historiografii. In: KUČERA, Rudolf a kol. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012. 263 s. ISBN 978-80-86495-98-9, s. 9–23.

PROKŠ, Petr. *Diplomacie a "Velká válka" 1914-1918/1919: kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*. Praha: Historický ústav, 2014. 329 s., xx, xii s. obr. příl. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A, Monographia = Opera Instituti historici Pragrae. Series A, Monographia; sv. 50. ISBN 978-80-7286-234-4.

PROKŠ, Petr. *Konec říše Habsburků: střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko-Uherska (1867/1871-1918)*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2004. 287 s. Historie. ISBN 80-86642-25-9.

PROKŠ, Petr. *Politikové a vznik republiky: 1914-1918*. Vyd. 1. Praha: Prospektrum, 1998. 238 s., [20] s. obr. příl. ISBN 80-7175-078-6

RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1994. 148 s. ISBN 80-85787-73-3.

RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy na rozpadu monarchie aneb „Milí vojíní, i já vám přeji, abyste se dočkali takového krásného konce“. In: *Marginalia Historica IV*. Praha–Litomyšl 2001, s. 267–282.

RAK, Jiří, *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804-1918*. Vyd. 1. Praha: Havran, 2013. 424 s., [40] s. obr. příl. Krok; sv. 7. ISBN 978-80-87341-15-5.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008. 461 s. ISBN 978-80-246-1429-8.

RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Vydání první. Praha: Argo, 2018. 395 stran. Historické myšlení; svazek 74.

RANDÁK, Jan. Hrob neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. 685 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A, Monographia; sv. 38. ISBN 978-80-7286-186-6, s. 282–300.

RANDÁK, Jan. Kropicí vůz? Asanace? Hygiena a „politika ulice“, *Moderní dějiny* 28/2, 2020, s. 173–186.

RANDÁK, Jan. Říjen mezi dvěma epochami: ke konstrukci a podobě historického faktu. In: MERHAUTOVÁ, Lucie, ed. a kol. *1918: model komplexního transformačního procesu?*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. 299 s. ISBN 978-80-86495-57-6, s. 233–242.

RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914-1918*. Wien: Böhlau, 2013. 1222 s. ISBN 978-3-205-78283-4.

REGULSKI, Christoph. *Die Novemberrevolution 1918/1919*. Wiesbaden: Marixverlag, 2018. 222 s., ISBN 978-3-7374-1081-6.

REICHEL, Walter. „*Pressearbeit ist Propagandaarbeit*“. *Medienverwaltung 1914–1918: Das Kriegspressequartier (KPQ)*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 13, 2016.

REITER, Christian E. *Zur Problematik des tschechischen „Verrates“ im Ersten Weltkrieg. Die k. u. k. 10. Infanterie-Truppendivision 1914/15*. Wien: Heeresgeschichtliches Museum, 2016. 590 s. ISBN 978-3-902551-68-9.

REJCHRT, Ivo. 145 let od narození Jana Josefa Langnera. In: Královédvorský. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 1, (2006) s. 54–57.

REJCHRT, Ivo. 150 let od narození Tomáše Halíka. In: Královédvorský. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 1, (2006,), s. 50–54.

REJCHRT, Ivo. Královédvorská bartolomějská noc 1885. *Český časopis historický*, Praha : Historický ústav AV ČR 100, č. 3, (2002), s. 555–578.

REJCHRT, Ivo. Královédvorská bartolomějská noc 1885. In: *Královédvorský. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2, (2007,)* s. 27–45.

REJCHRT, Ivo. Propaganda a cenzura. Novinářství ve Dvoře Králové nad Labem za Velké války 1914-1918. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century / Roč. 29, č. 1 (2021)*, s. 201–240.

REJCHRT, Ivo. Válka přichází do maloměsta: Dvůr Králové nad Labem v roce 1914. In: LÁNÍK, Jaroslav, ed. a kol. *Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu*

ve válce. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - VHÚ Praha, 2015. 542 stran. ISBN 978-80-7278-663-3, s. 107–116.

REJCHRT, Ivo. Vzdělávání na cestě z císařství do republiky a Dvůr Králové nad Labem. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century / Roč. 29, č. 2 (2021), s. 115–165.*

REJCHRT, Ivo. Vzdělání na příděl. Královédvorské gymnázium v době první světové války. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov Sv. 22, (2016), s. 317–329.*

ROUP, Radomír. Za krabičku sirek paragraf velezrada. Vlastivědné čtení o Královédvorskú, č. 5., červenec 2019, s. 24–25.

RUMPLER, Helmut. „Die Weltgeschichte ist das Kreisgericht“. Die Kreisverfassung als Alternative zum historischen Staatsrecht?, *Střed/Centre*, 8. roč., 1/2016, s. 28–75.

RUMPLER, Helmut, ed. et al. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband, Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, [2016], ©2016. 2 svazky (xvi, 649; xi, 1521 stran). Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Band XI/1/1,2. ISBN 978-3-7001-7968-9.

RUMPLER, Helmut, ed. a SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, ed. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914-1918, Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014. 425 s. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Bd. XI/2*. ISBN 978-3-7001-7531-5.

RÝDL, Karel. Cesta k Hasnerovu zákonu a reakce na něj v českých zemích. *e-Pedagogium* 2010, 10(3), <https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2010/03/10.pdf> [30. 10. 2020], s. 105–113.

RYCHLÍK, Jan. *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2018. 275 stran. ISBN 978-80-7429-988-9.

RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Zv. 1., Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997. 360 s., [14] s. obr. příl. ISBN 80-86142-64-7.

RYCHTAROVÁ, Dagmar et al. *Oslavy 130 let gymnázia a 200. výročí narození Josefa Resslera*. Chrudim: Město Chrudim, 1993. 126 s., [16] s. barev. il., s. 42.

ŘEHÁČEK, Karel. Radnická aféra, její příčiny, průběh a důsledky. In: *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka, Rokycany / Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech č. 24 (2012), s. 34–46.*

ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. *Identita/alterita*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Vyd. 1. V Praze: Scriptorium, 2014. 449 s. ISBN 978-80-87271-87-2., s. 233–243.

ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: české střední školy v letech 1867-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. 215 s. Otazníky našich dějin; sv. 14. ISBN 978-80-7277-163-9.

SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Překlad Petr Dvořáček. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. 464 s. ISBN 80-200-0577-3.

SCHELLE, Karel. *Organizace československého státu v meziválečném období (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. 470 s. ISBN 80-86861-92-9.

SCHWENDINGER, Christian. *Kriegspropaganda in Der Habsburgermonarchie zur Zeit des Ersten Weltkriegs. Eine Analyse anhand fünf ausgewählter Zeitungen*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH 2011. 178 s. ISBN: 978-3-8428-6096-4.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Vyd. 2., opr. a dopl. Praha: Academia, 1994. 647 s. ISBN 80-200-0493-9.

SMITH, Anthony D. *Nationalism*. Cambridge: Polity Press, 2014. 209 s. ISBN 978-0-7456-5128-6.

SRB, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 275 s. ISBN 80-246-0712-3.

STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz: památce českého novináře*. Praha: Jan Karel Strakatý, 1936. 32 s.

STROBACH, Vít. *Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a "židovská otázka" v českých zemích 1861–1921*. Vydání první. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 307 stran. Knižnice Dějin a současnosti; 59. svazek. ISBN 978-80-7422-377-8.

SUŠOVÁ, Veronika. Být dobrým občanem: občanská výchova a politicko-socializační proces v předlitavských učebnicích v letech 1875–1918. In: RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006 [v Praze]*. 1. vyd. V Praze: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 446 s. Bod. ISBN 978-80-7308-229-1., s. 84–100.

SUŠOVÁ, Veronika. Integrační role rakouského císaře v rakouské státní propagandě 19. století, *KUDEJ. Časopis pro kulturní dějiny, Kuděj : časopis pro kulturní dějiny* 6, č. 1, (2004,) s. 32–46.

SUŠOVÁ, Veronika. Politika jako oficiální znalost. Politická socializace v Předlitavsku a evropském Rusku v letech 1875–1917/1918 v komparativní perspektivě. *Český časopis historický*, roč. 106/2008, č. 4, s. 788–822.

SUŠOVÁ, Veronika. Školství jako nástroj státní propagandy. Výchova k patriotismu na příkladě rakouských učebnic druhé poloviny 19. století. In: PÍORECKÁ, Kateřina, ed. a PETRBOK, Václav, ed. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století*: Plzeň, 4.-6. března 2004: věnováno památce prof. Jana Havránka. Vyd. 1. Praha: ÚČL AV ČR, 2004. 479 s. ISBN 80-85778-43-2, s. 100–110.

SUŠOVÁ, Veronika. Vzbudit věrnost a oddanost. Dějepis jako nástroj politické socializace v Rakousku-Uhersku a Rusku druhé poloviny 19. století. *Dějiny a současnost*, roč. XXVI, 5/2004, s. 15–19.

Statistický lexikon obcí v Čechách: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař.: vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. 2., nezměn. vyd. V Praze: Státní úřad statistický, 1924. xxiv, 598 s. Statistický lexikon obcí v republice Československé. 1., Čechy.

STÖHR, Ingrid. *Zweisprachigkeit in Böhmen: Deutsche Volksschulen und Gymnasien im Prag der Kafka-Zeit*. Köln: Böhlau, 2010. 497 s. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. Reihe A, Slavistische Forschungen; Bd. 70. ISBN 978-3-412-20566-9.

SYROVÁTKOVÁ, Ivana. Dějiny firmy Antonín Klazar ve Dvoře Králové nad Labem do druhé světové války. In: *Příspěvky k dějinám jutařského průmyslu v českých zemích. Lnářský průmysl*, supplementum 7, 1986, s. 85–136.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848-1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918. 455 s. Spisův musejních; č. 183. Novočeská bibliothéka; č. 33.

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 493 s. Česká historie; sv. 7. ISBN 978-80-7422-302-0.*

ŠEDIVÝ, Ivan. České loajální projevy 1914–1918 (Malá materiálová sonda). *Český časopis historický = The Czech Historical Review*. Praha : Historický ústav AV ČR 97, č. 2 (1999), s. 293-310,

ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci: jmenování vedoucích úředníků v kompetenci ministerstva vnitra v letech 1918–1921. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. 197 s. ISBN 978-80-86495-46-0, s. 184–196.

Ivan ŠEDIVÝ, Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918, *Historie a vojenství 1/2000*, s. 38–55.

ŠÍL, Jiří. Jan Kropáček a Klub českých turistů. In: *Královédvorský sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2, (2007,)* s. 66–70.

ŠÍL, Jiří –REJCHRT, Ivo. Nástin historiografie města Dvora Králové nad Labem. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov 20, (2012),* s. 487–499.

ŠIMA, Karel. *Etnicita*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Vyd. 1. V Praze: Scriptorium, 2014. 449 s. ISBN 978-80-87271-87-2, s. 205–219.

ŠIMÁNĚ, Michal. *České menšinové školství v Československé republice: ke každodennosti obecných škol v politickém okresu Ústí nad Labem*. Vydání první. Brno: Masarykova univerzita, 2019. 218 stran. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 495. ISBN 978-80-210-9410-9.

ŠIMEČEK, David. Možnosti zneužití důvěry ve vědecké poznání k propagandistickým účelům. In: KOUBA, Miroslav, ed., MAGINCOVÁ, Dagmar, ed. a ŘÍHA, Ivo, ed. *Kontexty propagandy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 350 s. ISBN 978-80-7395-515-1, s. 15–22.

ŠIMEČEK, Zdeněk a TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati--: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014. 499 s. Historie. ISBN 978-80-200-2404-6.

ŠMAJSTRLOVÁ, Dana. Idea čechoslovakismu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938. In: HUDEK, Adam, ed., KOPEČEK, Michal, ed. a MERVART, Jan, ed. *Čečo/slovakismus*. Vydání první. Praha: NLN, 2019. 478 stran. ISBN 978-80-7422-679-3, s. 243–260.

ŠOUŠA, Jiří. Jak to bylo a být nemělo. Ke studiu tzv. neformálních struktur v dějinách správy českých zemí 19. a 20. století. *Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory*. Praha: Karolinum, 1996 [vyd. 1997] Acta Universitatis Carolinae. <Philosophica et Historica.> <1/1996.> <Z pomocných věd historických.> <13.> 192 s. 0567-8293, s. 55–62.

ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek v Čechách 1848-1938: základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848-1938*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. 244 s. ISBN 978-80-246-1497-7.

ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009. 392 s., [8] s. barev. obr. příl. Velké postavy českých dějin; sv. 12. ISBN 978-80-7021-981-2.

ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*. Vydání první. Praha: Argo, 2020. 422 stran. Historické myšlení; svazek 84. ISBN 978-80-257-3216-8. ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách: s dodatkem: roztroušené německé menšiny*. V Praze: Vydáním a nákladem Národní Jednoty Severočeské, 1910. 409 s.

ŠTAIF, Jiří. Multietnicita a statistika v českých zemích, 1780–1880. In: Kárník, Zdeněk, ed. *Sborník k problematice multietnicity: české země jako multietnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848-1918*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1996. 130 s. ISBN 80-85899-17-5, s. 13–42.

ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 473 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-128-X.

TÁBORSKÝ, Ondřej. „Osoba čestná“ aneb zrod politické kultury českého maloměsta. *Moderní dějiny*, roč. 22, 2014, č. 2, s. 1–21.

TEPPERBERG, Christoph. „Wie eine idyllische Sommerfrische“ – „Dichtdienst“ und „Heldenfrisieren“. Kriegspressequartier und Kriegsarchiv als Instrumente der k. u. k. Kriegspropaganda 1914–1918. In: Christian M. Ortner (Hg.) – Hans-Hubertus Mack (Hg.), *Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg*, Heeresgeschichtliches Museum Wien (Hg.) 2014, s. 371–375.

TOBOLKA, Zdeněk Václav, ed. aj. *Česká politika. Díl 1, Politika vědou a uměním. Territoriální vývoj Rakousko-Uherského mocnářství. Rakouská zahraniční politika v XIX. stol.*

Rakousko-Uhersko po stránce národnostní a církevně náboženské. V Praze: Jan Laichter, 1906. 8, 813 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; Kniha 28

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl I, 1848–1859.* Praha: Československý Kompas, 1932. 191, [II] s.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 1, Období národní (staročeské) strany.* Praha: Československý Kompas, 1934. 357 s.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl III, 1879-1914. Část 2, 1891-1914.* Praha: Československý Kompas, 1936. 634 - [III] s., [14] obr. příl.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl IV, 1914-1918.* Praha: Československý Kompas, 1937. 409, [III] s., [8] s. obr. příl.

TOMÁŠEK, Martin. Sto let posilování a oslabování vědomí naší státnosti ve světle dobových učebnic a čítanek. In: GRACOVÁ, Blažena, ed., TOMÁŠEK, Martin, ed. a BAAROVÁ, Barbara, ed. *1918: rok 1918 - jeho předpoklady, důsledky a význam v českých/československých a polských učebnicích = rok 1918 - jego założenia, konsekwencje i znaczenie w czeskich/czechosłowackich i polskich podręcznikach szkolnych.* Vydání první. Ostrava: University of Ostrava, 2020. 251 stran. ISBN 978-80-7599-197-3, s. 101–110.

TOMEŠ, Josef. *Nás bylo málo jen, než přišly tisíce...: Česká strana státoprávně pokroková (1908-1918).* Vydání první. Praha: Academia, 2018. 412 stran, 24 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historie. ISBN 978-80-200-2894-5.

TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem a okolí: historie a současnost ve fotografii.* 1. vyd. Ve Dvoře Králové nad Labem: Městské muzeum, 2005. 142 s. ISBN 80-239-5776-7.

UHLÍŘ, Jiří, ed. a PTÁČEK, Miroslav, ed. *50 let střední školy v Jaroměři: 1919-1969: jubilejní almanach Gymnasia Václava Lindy v Jaroměři.* 1. vyd. Jaroměř: SRPŠ [Sdružení rodičů a přátel školy], 1969. 168 s.

UNOWSKY, Daniel L., ed. *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916.* 1st pub. 2005. West Lafayette: Purdue University Press, 2005. 263 s. Central European studies; ISBN 978-1-55753-400-4.

URBAN, Otto a SEKERA, Martin, ed. *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století.* Vyd. 2., V nakl. Lidové noviny 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 323 s. ISBN 80-7106-500-5.

URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu. Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity?* KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny, roč. 8, 2006/1, s. 46–68 (1. část) a 2006/2, s. 35–53 (2. část).

URBI ET ORBI. Almanach k 125 výročí založení Gymnázia v Novém Bydžově. Nový Bydžov: Klub rodičů a přátel školy při Gymnáziu v Novém Bydžově, 1998.

VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. Dějiny textilní školy ve Dvoře Králové nad Labem. In: RADA, Zdeněk et al. *Sto let textilní školy Dvůr Králové nad Labem: [sborník prací vyd. u příležitosti 100. výročí vzniku dnešní stř. prům. školy textilní ve Dvoře Králové nad Labem].* Hradec Králové: Bavlnářský průmysl, 1988. 263 s. s. 117–188.

VELČOVSKÝ, Václav. *Nesoužití: česko-německá jazyková politika 18.-20. století*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 349 s. ISBN 978-80-7422-298-6.

VELEK, Luboš. Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887. In: BINDER, Harald, ed., KŘIVOHLAVÁ, Barbora, ed. a VELEK, Luboš, ed. *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918: sborník z konference, (Praha, 18.-19. listopadu 2002) = Position of national languages in education, educational system and science of the Habsburg monarchy, 1867-1918: conference proceedings (Prague, November 18-18, 2002)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 754 s. Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities, sv. 11. ISBN 80-7285-027-X, s. 589–628.

VELEK, Luboš. Organizace komunálních voleb v Praze v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století. *Historie - Otázky - Problémy*. 2014, Roč. 6, č. 1, s. 32–52.

VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*. V Praze: Antonín Konstantin Viták, 1867. 242 s.

VITNER, David. *Židovská komunita ve Velké Bukovině od konce 17. století do třicátých let 20. století*. In: Královédvorský sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2, (2007) s. 10–26.

VLČKOVÁ, Anna. Naše děti za války. In: ŽIPEK, Alois (ed.). *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl V., V Praze: Pokrok, 1931, s. 177–183.

VLNAS, Vít. Vaterländisches Ehrenbuch aneb Truchlivý příběh výchovy rakouského vlastence. In: PIORECKÁ, Kateřina, ed. a PETRBOK, Václav, ed. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století*: Plzeň, 4.-6. března 2004: věnováno památce prof. Jana Havránka. Vyd. 1. Praha: ÚČL AV ČR, 2004. 479 s. ISBN 80-85778-43-2, s. 92–99.

VOCELKA, Michaela a VOCELKA, Karl. *František Josef I.: císař rakouský a král uherský*. Překlad Zlata Kufnerová. Vydání první. V Praze: Paseka, 2017. 414 stran, 12 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-7432-806-0.

VOLŠIČKA, Karel. *Dubenec: historie obce pod Kozamberkem*. 2. vyd. Dubenec: Obec Dubenec, 2004. 63 s., [20] s. obr. příl. ISBN 80-254-2168-6.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1996. 284 s., [32] s. il. Členská knihovna. ISBN 80-205-0088-X.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků*. Vydání první. Praha: Academia, 2016. 309 stran, 24 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historie. ISBN 978-80-200-2533-3.

VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2009. 367 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae. Řada A - Monographia; sv. 26. ISBN 978-80-7286-149-1.

WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007. xviii, 353 s. ISBN 978-0-674-02582-0.

WINTER, J. M., ed. *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*. First published. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. ISBN 978-0-521-76384-5.

WINTER, Lev. Řády volební od r. 1848, in: FIEDLER, František aj. *Česká politika. Díl druhý. Část první., Ústava mocnářství Rakousko-Uherského*. V Praze: Jan Laichter, 1907. vii, 930 s. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; Kn. 29, s. 799–930.

WINTERBERG, Yury a WINTERBERG, Sonya. *Malé ruce ve velké válce: osudy dětí za první světové války*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2014. 358 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-242-4542-3.

WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen: Unter besonderer Berücksichtigung des südlichen Riesengebirgsvorlandes*. Marburg: J.G. Herder-Institut, 1987. 76 s., [18] s. obr. příl. Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien; 2. ISBN 3-87969-201-7.

WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014. Svazek I. 1749–1938*. Vydání 1. Praha: Academia, 2015. 2 svazky (1661 stran). ISBN 978-80-200-2491-6.

ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*. 1st pub. Ithaca: Cornell University Press, 2008. xvii, 279 s. ISBN 978-0-8014-4628-3.

ZVÁNOVEC, Mikuláš. Národnostní školské spolky a vznik Československé republiky. In: FASORA, Lukáš – KVĚTOVÁ, Miroslava – LEIN, Richard – MATĚJKA, Ondřej (eds.). *Demokratická monarchie, nedemokratická republika? Kontinuity a zlomy mezi monarchií a republikou ve střední Evropě*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2020. 266 s. ISBN 978-80-88304-48-7, s. 145–162.

ŽUPANIČ, Jan, HORČIČKA, Václav a KRÁLOVÁ, Hana. *Na rozcestí: rakousko-uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie*. Vyd. 1. Praha: Agentura Pankrác, 2009. 212 s. ISBN 978-80-86781-13-6.

7.6 Elektronické zdroje

Základní výsledky Sčítání lidu, domů a bytů – Česká republika – 2011, Tab. 36 Vybrané základní ukazatele podle obcí se statutem města,
<https://www.czso.cz/documents/10180/20534544/zvcr036.pdf/debe0667-407e-449e-b8f0-78e3aff550f3?version=1.0> [28. 12. 2020].

<https://www.psp.cz/eknih/1908skc/1/stenprot/001schuz/s001003.htm> [20. 12. 2021]

<https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Hajn.shtml> [20. 3. 2021].

https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Exner_1.shtml [20. 3. 2021].

https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Goll_1.shtml [20. 3. 2021]

<https://www.codexisuno.cz/9AO?lang=cs> [2. 11. 2020].

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&size=55&page=490>,
<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&size=55&page=491>,
<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&size=55&page=492> [30. 8. 2021].

<https://www.meteogram.cz/vychod-zapad-slunce/> [9. 1. 2022].

<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2723-dvur-kralove-nad-labem/?do=vp-showPage> [11. 3. 2022].

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=212&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [3. 9. 2019].

http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BOCZKOWSKI_Hyppolit_14.5.1884-9.11.1939 [18. 8. 2021].

https://aleph.nkp.cz/F/GI7K82VSP428EBVD5QF1I7NCR5MU8YDH9DC3JF2D9ULIAJYUK4-11255?func=full-set-set&set_number=331690&set_entry=000001&format=999 [8. 2. 2022].

https://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousk%C3%A1_m%C4%9Brn%C3%A1_soustava [30. 10. 2020].

<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm> [30. 10. 2020].

<http://www.novanobilitas.eu/index.php/search/node?keys=Weiss> [26. 12. 2021].

<http://www.novanobilitas.eu/rod/mandl-z-maldenau> [26. 12. 2021].

<https://www.codexisuno.cz/9AO?lang=cs> [2. 11. 2020].

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1854&page=492&size=45> [30. 10. 2020].

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=7704, [29. 12. 2022].

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=3072, [29. 12. 2022].

<https://dvur-kralove.evangnet.cz/historie.html> [14. 3. 2022].